DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Enver Paşa'nın
SON SAVAŞI

AYDIN İDİL

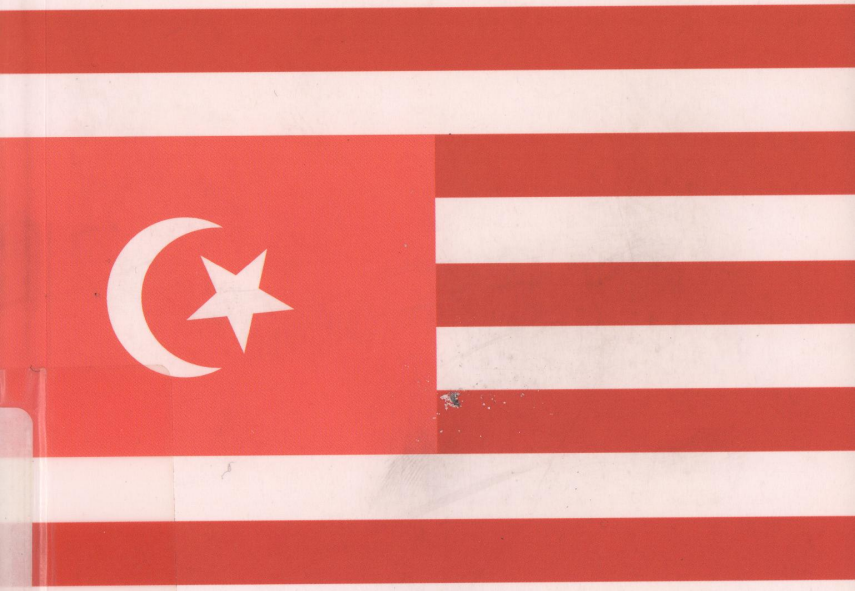

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 524

Kapak
Minyatür / Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen
Hülya Aşkın

Baskı - Cilt
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No:8
Topkapı - İstanbul
Sertifika No: 12107

1. Baskı 600 Adet
İstanbul, 2013

ISBN 978- 605-5397-67-8

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 0107-34-007408

Online Satış
www.kitabevi.com.tr

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 46/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Enver Paşa'nın Son Savaşı

Basmacı Hareketinin Önderi
Seyyid Enver
Emir-i Leşker-i İslâm

AYDIN İDİL

KİTABEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AÇIKLAMA

Bu kitap, Rusya'nın on dokuzuncu yüzyılda nüfuzu ve egemenliği altına almayı başarmış olduğu Orta Asya bölgesinde, Rusya'daki 1917 devrim sürecinin meydana getirdiği belli başlı gelişmelere odaklanmaktadır. Kitapta, özellikle 1918 Şubat ayında Bolşeviklerin Hokand katliamından sonra Fergana bölgesinde ve Buhara'da hızla gelişen Basmacı Hareketi'nin bu dönemdeki niteliği incelenmekte ve Enver Paşa'nın Basmacı Hareketinin önderliğini üstlenmesinin ve Buhara'da Kızılordu'ya karşı savaşmasının nedeni saptanmaya çalışılmakta ve bu yoldaki araştırmalara katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Giriş bölümünde konuya ilişkin tarih yazımına ve terimlere kısaca değinilmiştir. Birinci Bölümde 1921-1922 yıllarında Türkistan'ın durumu, özellikle Türkistan halkının özerklik girişimlerinde başarısızlığa uğraması ve Basmacı Hareketinin gelişimi, İkinci bölümde Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmeden önceki faaliyeti, Sovyet Makamları ile ilişkileri ve Buhara'ya gelişi üzerinde durulmaktadır. Üçüncü Bölümde ise Enver Paşa'nın Doğu Buhara'daki faaliyeti ve daha sonraki gelişmeler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Basmacı, Enver Paşa, Bolşevik, Devrim, Buhara, 1921-1922,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Açıklama • V

Kısaltmalar • XI

Önsöz • XIII

Giriş • 1

BİRİNCİ BÖLÜM
1921-1922 YILLARINDA TÜRKİSTAN

Kısa Tarihçe • 27

Türkistan ve Basmacı Kavramları • 31

Rusya'da ve Türkistan'da Reform Süreci • 38

Türkistan'da Rusya Yönetimine Karşı Hareketler • 44

Türkistan'da Devrim Süreci ve 1917 Devrimi • 53

Türkistan'da Rusların ve Müslümanların Örgütlenmesi • 56

Rusya Müslümanları Kongresi • 59

Bolşeviklerin İktidara Gelmesi • 64

Türkistan Özerk Yönetimi (Hokand Özerkliği) • 67

Hokand Özerk Yönetiminin Girişimleri • 70

Taşkent'deki Sovyet Yönetiminin Türkistan Özerk Yönetimini Ortadan Kaldırması • 74

Fergana Bölgesinde Basmacılığın Gelişimi • 80

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkistan'da Beyaz-Kızıl Savaşı • 85
Devrim Sürecinde Buhara Emirliği • 89
Türkistan Sovyet Sosyalist Özerk Federatif Cumhuriyetinin İlanı ve Taşkent ve Buhara'da Komünist Örgütlenme • 92
General Mihail Frunze'nin Türkistan'daki Faaliyeti ve Sovyet Rejiminin Zemin Kazanması • 97
Basmacı Hareketinin Niteliği • 107

İKİNCİ BÖLÜM

ENVER PAŞA'NIN OSMANLI DEVLET YÖNETİMİNDEKİ YERİ, ALMANYA VE RUSYA'DAKİ FAALİYETİ VE BUHARA'YA GELEREK BASMACILARA KATILMASI • 111

Osmanlı Devletinde Meşrutiyet • 111
Osmanlı Devletinde İlk Kanun-i Esasi • 112
İlk Meşrutiyet Denemesinin Sonu • 113
Osmanlı Devletinin Küçülmesi • 114
İttihat ve Terakki Cemiyeti • 115
Enver Paşa ve 1908 Devrimi • 117
İkinci Meşrutiyet Dönemi Sorunları • 119
İkinci Meşrutiyetin Değerlendirilmesi • 122
31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) • 124
"Jön Türkler" Dönemi • 127
Enver Paşa'nın Şahsiyeti ve Buhara'ya Gitmesini Hazırlayan Sebepler • 130
Enver Paşa'nın Siyasi Düşünce Yapısı • 134
Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığının Sonu ve Türkiye'den Ayrılışı • 140
Enver Paşa'nın Almanya ve Rusya'daki Faaliyeti • 146
Enver Paşa'nın Örgütlenme Faaliyeti: Birinci Doğu Halkları Kurultayı ve Devrimci İslam Dernekleri Birliği (İttihad-ı İslami) • 153
Enver Paşa'nın Buhara'ya Gelişi ve Doğu Buhara'ya Geçişi • 160

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kafirun Kurultayı ve Enver Paşa'nın Mücadelenin Önderliğini Üstlenmesi • 169
Enver Paşa'nın Lakay Reisi İbrahim Bey ile İlişkisi ve Rusya Başkonsolosu Nagornıy ile Yazışması • 175

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DOĞU BUHARA SAVAŞLARI VE SONUÇLARI • 181
Sovyet Rusya Tarafından Alınan Önlemler ve Enver Paşa Hakkında Komünist Partisi Merkez Komitesi Kararı • 181
1922 Yazında Doğu Buhara Savaşları • 185
Enver Paşa'nın Son Günü • 192
Enver Paşa'nın Ölümüne İlişkin Çelişkili Bilgiler • 194
Enver Paşa'dan Sonra Süren Mücadele • 199
Basmacıların Afganistan'a Sığınmalarının Sonuçları • 204
Mevcut Bilgi ve Görüşlerin Tartışılması • 208
Enver Paşa'nın Basmacı Hareketindeki Rolü • 214
Enver Paşa'nın Bir Devlet Kurma Hesabı • 223
Enver Paşa ile Cemal Paşa Arasındaki Düşünce Farkı • 231
Bazı Devletlerin Tutum ve Görüşleri • 238
Türkiye-Enver Paşa İlişkisi • 242
Enver Paşa'nın Davranışının Değerlendirilmesi • 247
Sovyet Yönetiminin Haberalma Faaliyeti ile Derlenen Komşu Ülkelerin Bazı Stratejik Bölgelerindeki Gelişmeler • 266

SONUÇ • 273
KAYNAKLAR • 279
EKLER • 289

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kısaltmalar

Kısaltma	Bibliografik Bilgi
A.e.	Aynı eser
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı
B.a.	Eserin bütününe atıf
BDA	Başbakanlık Devlet Arşivleri
BCA	Başbakanlık Devlet Arşivleri-Cumhuriyet Arşivi
Bkz	Bakınız
BOA	Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi
C	Cilt
ÖDA	Özbekistan Devlet Arşivi
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed	Editör
Genkur.	Genelkurmay Başkanlığı
Sy.	Sayı
s.	Sayfa
TKPA	Tacik Komünist Partisi Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
TTK EP	T T K Enver Paşa Arşivi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önsöz

Bu kitabın ele aldığı konu ve zaman kesiti, yirminci yüzyılın başında da giderek artan şekilde süren ve patlama noktasına gelen imparatorlukların çatışma sürecinde dünyanın ve Orta Asya'nın yaşadığı karmaşık bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönem bir devrim ve savaş dönemidir. Orta Asya'da 1917'den itibaren söz konusu olan bu devrim ve savaş süreçlerinde yaşananlar nerede ise zamanla unutulmaya terk edilmiş tarih kesitleri gibi görünür. Sovyetler Birliği bilim adamları kuşkusuz bu dönemi anlatan birçok eser vermişlerdir. Ancak Batı kaynakları uzunca bir süre, Sovyetler Birliği son buluncaya kadar, söz konusu döneme ilişkin eserler bakımından pek zenginleşememiştir. Sovyetler Birliği ömrünü tamamladıktan sonra ise Orta Asya bölgesinde vuku bulan gelişmelerin geçmişi yeniden ilgi çekmeye başlamıştır. Bunun, önemli ölçüde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra küresel bilgi akımının önceki dönemlerle kıyaslanamayacak şekilde gelişmiş ve giderek hız kazanmış olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Bilindiği gibi değişik coğrafyalarda gelişerek güçlenen imparatorluklar Orta Asya bölgesinde de çatışıp durdu. Bu çekişme süreci, Çin, Rusya ve Birleşik Krallık ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri için önem taşıdı. Bu devletler birbirlerini emperyalizmle suçladı durdu. Sovyetler Birliği ve Komünist Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonraki dönemde de anılan devletler arasında imparatorluklar dönemini aratmayacak çekişmeler sürdü. Komünist-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ler emperyalizm yakıştırmasını kendileri için hiç kabul etmediler ancak birbirlerini emperyalizmle suçlamaktan da geri kalmadılar. Gerçekte Orta Asya üzerinde yayılmacı siyasetlerin rekabetleri ve çatışmaları hep sürdü ve süregeldi. Günümüzde ortada imparatorluklar yok ancak süper güçler onları aratmıyor. Bölge ile ilgilenen devletler kollayarak davransa da siyasi nüfuz rekabetine son vermiş görünmüyor.

Orta Asya halkları ise ideolojik baskılara ve ülkelerinde kendilerine ait olmayan yabancı kültürlerin zorla egemen olmasına rağmen çeşitli totaliter sistemler altında ezilip kaybolmadı. Kendi ulusal kültürlerini muhafaza ettiler. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra beliren ortamda bağımsızlığa kavuşan halklar bu defa 21. yüzyılın başında küreselleşme süreci ile karşılaştılar. Bu sürecin sonunda ulusal yaklaşımlar ve ulus-devlet modelinin geçerliliğini ve geleceğini sorgulayan yeni tartışmalar ortaya çıkarken, Orta Asya'da bir zamanlar önem kazanmış ve sonra kaybolmuş olan milli mücadeleye, ulusal köktenciliğe veya geleneksel görüşlere veya din temeline dönüş ihtimali de zihinleri kurcalamaya başladı.

"Günümüzde küreselleşme süreci yeni bir düzen mi getirecek, süper güçler yeniden çatışma süreçleri mi başlatacak ve bu süreçleri kendi çıkarları doğrultusunda şartlandırarak geliştirecekler mi? Yoksa iki kutuplu dünyadan miras kalan gerginlikler ve çatışmalar çok merkezli bir dünya dengesi içinde mi son bulacak?" gibi sorular henüz yanıtsız kalıyor. Önümüzdeki gelecek zamanlar gene belirsizliklerle dolu görünüyor. Bu bağlamda batılı çevrelerin ve bilim adamlarının Orta Asya bölgesi ile yeniden ilgilenmeleri ve bu çerçevede bölgenin geçmişi ile ilgili tarih çalışmalarına yönelmeleri doğal bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Evvelce ideolojik engeller nedeni ile yapılamayan Orta Asya'ya ilişkin araştırma ve yazım çalışmalarının, 21. yüzyılda iki kutuplu dünyanın son bulmasını takiben geçerli olan bilgi akımının serbestleşmesi ve iletişimin çok hızlı bilgi yayacak şekilde gelişme kaydetmesi sonucunda kitabın konusunun güncellik kazanmış olduğunu belirtebiliriz.

1917 sonunda vuku bulan Sovyetler devriminden sonra Orta Asya'da ortaya çıkan savaş ve devrim ortamında, Türkistanlıların

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

milli bağımsızlık için mücadele hareketi de bir dizi belirsizliğin egemen olduğu bir dönemde gelişti. Bu kitabın konusunu Orta Asya'da söz konusu devrimden sonra giderek gelişen çatışmalar süreci şekillendirmiştir: kitap söz konusu dönemdeki gelişmeler süreci içinde, 1921-1922 döneminde Basmacı hareketinin nasıl bir nitelik kazanmış olduğu ve Enver Paşa'nın Basmacı hareketine neden katılmış olduğunu saptamayı hedef almaktadır.

Türkistanlıların milli bağımsızlık mücadelesinin anılan dönemdeki devrimler süreci içinde nasıl bir gelişme gösterdiğinin anlaşılması gibi bir konunun çekiciliğine kapılmamak güçtür. Bu kitap bir bakıma belki de unutulmuş gibi görünen bir tarih kesitinin ve bu kesite ait öykülerin yeniden keşfi gibi bir anlam da taşıyabilir ve bu yönü ile daha ileri çalışmalar yapılmasını da çağrıştırabilir.

Bu yolda yapılan araştırma çalışmaları tahminimden ötede uzun sürmüştür. Bunun nedeni öncelikle ulaşılabilen belgelerin ve konuya ışık tutabilecek yayınların nispeten sınırlı sayıda olmasıdır. Bazı arşiv belgelerine ulaşma şansıma rağmen Tacikistan ve Özbekistan gibi ülkelerde Enver Paşa ile ilgili olarak incelenebilecek arşiv belgelerine ulaşma güçlüğü vardır. Birçok esasa ait kaynak ve belgenin de Moskova'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Enver Paşa'nın bizzat Moskova'da bulunduğu süre içerisinde sürdürdüğü temasların ve yaptığı görüşmelerin araştırılmasının gerekli ve yararlı olduğu düşünülmektedir. Böylelikle ilgili tarih kesiti daha iyi görülebilecektir. Moskova'da bulunan arşiv belgelerinin değerlendirilmesi ise ayrı bir çalışma konusu oluşturabilir. Zira bu kitap Enver Paşa'nın Moskova'da bulunduğu sırada Sovyet Rusya yöneticileri ile görüşmelerini kısıtlı bir boyutta kapsayabilmiştir. Enver Paşa'nın 1920-1921 döneminde Moskova'daki tüm temaslarının ve faaliyetinin ayrıca incelenmesi söz konusu tarih kesitine ışık tutmak bakımından önemli katkılar sağlayabilir.

Bu kitabın gerçekleşmesi için gerekli belge ve bilgilerin sağlanmasında bana yardımlarını esirgemeyen, Özbekistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. Dilorom ALİMOVA'ya, aynı Enstitünün üyelerinden Sayın Doç. Dr. Kahraman RA-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

CABOV'a, Tacikistan'lı Araştırmacı Sayın Bayan Larisa NİKOLAYEVA'ya, bana yol gösteren ve temel yaklaşımlarımın oluşmasına önemli katkılarda bulunan Kırgız Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Başkanı Sayın Prof. Dr. Ceniş CUNUSALİYEV'e, bu çalışmayı yapmam yolunda beni cesaretlendiren Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Tarih Bölümünün değerli üyelerine ve Sayın Prof. Dr. Anvar MOKEYEV'e, içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunmak istiyorum.

Aydın İdil
Bişkek, Nisan 2011

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Giriş

Bu kitap Türkistanlıların milli mücadelesinin 1921 ve 1922 yıllarındaki kesiti üzerine odaklanmaktadır. Bu dönem bazı yazarlarca genellikle "Basmacı" hareketinin ikinci safhası olarak nitelendirilir.[1] Amacımız Türkistanlıların istiklal mücadelesi sürecinde yer alan, 1921-1922 dönemini ve Enver Paşa'nın bu süreçteki rolünü ve amacını incelemektir.

Bu tarih kesiti Enver Paşa'nın Buhara'ya gelerek Basmacı hareketine katıldığı ve Sovyet Rusya'ya karşı direnişin önderliğini üstlendiği bir dönemdir. Enver Paşa'nın ömrünün son yılı olan 1921-1922 devresi, günümüzde hâlâ yeni değerlendirmelere konu yapılan bir tarih kesitidir. Enver Paşa'nın 1921'de Buhara'da bir istiklal savaşçısı olarak ortaya çıkması ve hayatını bu yolda kaybetmesi birçok yazar için ilginç ve dikkat çekici bir konu olarak görünmektedir. Kitabın amacı zaman kesiti ve coğrafya bakımından nispeten dar bir alanda kalarak, Basmacı hareketinin gelişimini incelemek ve bu ayaklanma hareketinin 1921-1922 dönemindeki niteliği-

---

1 Birçok yazar Basmacı hareketini genellikle üç aşamada değerlendirir. 1918 – 1920 dönemi ayaklanmanın geliştiği, 1921-1923 dönemi daha ziyade Doğu Buhara'da Kızıl Ordu ile savaşların sürdüğü dönem ve 1924-1931 dönemi ise düzensiz aralıklarla baş gösteren önemini yitirmiş çete hareketleri olarak değerlendirilebilir. (Örneğin Bkz. www//www.absoluteastronomy.com/topics/Basmachi_Revolt (04.04.2009)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ni ve Enver Paşa'nın bu hareketin önderliğini üstlenmesinin nedenini saptamaktır. Bu amaca ulaşmak suretiyle, "Enver Paşa bir maceraperest miydi? Neden gitti Orta Asya'da can verdi?" gibi, toplumsal bellekte cevapsız kalmış bazı sorulara da yanıt bulunması ve daha ileri araştırmaları teşvik edebilecek hususların ortaya çıkarılması düşünülmektedir.

Basmacı hareketi hakkında evvelce hazırlanmış yayınların Enver Paşa üzerine odaklanmamış olması, özellikle Sovyetler Birliği bilim adamlarının ve yazarlarının eserlerinin ideolojik nedenlerle objektif olmaması ve anılan döneme ait bilgi eksikliği, hatta bazı hususlarda bilgi yokluğu bu çalışmayı teşvik eden unsurlar olmuştur.

Kitabın kronolojisi 20. yüzyılın başında vuku bulan gelişmeler ve Birinci Dünya Savaşı ile 1917 yılında Rusya'da ve Orta Asya'daki devrim sürecini ve sonuçlarını kapsamaktadır. Ancak bu gelişmeler sürecini, hem yerel ve bölgesel düzeyde hem de uluslararası gelişmeler açısından değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü gelişmelerin kökleri, 19. yüzyılın belli başlı yayılmacı ve sömürgeci devletleri olan Rusya ile İngiltere'nin, 19. yüzyılda gelişen ve birbiri ile çatışan siyasetlerinde oluşmuştur. Bu çerçevede Rusya'nın Orta Asya üzerindeki, İngiltere'nin de Afganistan üzerindeki emelleri ön plana çıkmaktadır. Bu iki devlet 20. yüzyıl başında, 1907'de Afganistan, Tibet ve İran üzerindeki rekabetlerine son vererek anlaştılar. Bununla beraber Birinci Dünya Savaşı ile 1917'de vuku bulan devrim bütün dengeleri alt üst etti ve kısa sürede Rusya ile İngiltere'yi yeniden çatışan güçler haline getirdi.

Kitaptaki temel zaman sınırı 1921 ve 1922 yıllarını kapsamaktadır. Bununla beraber Basmacı hareketinin ortaya çıkmasından ve gelişmesinden önce bölgedeki gelişmelerin genel çerçevesi üzerinde de durulmakta ve özellikle Fergana bölgesindeki siyasi ve askeri gelişmeler açıklanmaktadır.

Aynı şekilde kısaca Enver Paşa'nın kimliği ve kişiliği üzerinde durulmakta ve Enver Paşa'nın, Osmanlı Devletindeki yeri ve önemi açıklanmakta, fakat Enver Paşa'nın Osmanlı Devletinin yapısındaki yeri ve önemine değil özellikle 1918 Kasım ayında İstanbul'dan ay-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rıldıktan sonraki faaliyetine değinilmektedir. Bu bakımdan kitabın bir Enver Paşa monografisi olmadığını belirtmemiz gerekir. Enver Paşa'nın 1919 yılından önceki faaliyeti esas konunun dışındadır. Fakat Enver Paşa'nın kimliğini ve Osmanlı devletindeki yerini açıklamak bakımından Osmanlı devletinde 1919 yılından önceki dönemlerde meydana gelen bazı gelişmelere de kısaca değinilmektedir.

Kitabın birincil kaynakları arşiv belgeleri ve arşivlerde yer alan ve doğrudan veya dolaylı olarak bilgi aktaran çeşitli belgelerdir. Öncelikle Özbekistan Arşivlerinden sağlanan, 1921 yılında Sovyetlerin Basmacıları izleyen istihbarat teşkilatının veya diğer Sovyet yetkililerinin vermiş olduğu istihbarat bilgileri, o dönemde Basmacı hareketinin aldığı niteliğe ilk elden ışık tutabilecek kaynaklar olarak belirmektedir. Enver Paşa ile ilgili olarak Türkiye Başbakanlık Devlet Arşivleri'nden ve Türk Tarih Kurumu arşivi ile Genelkurmay Başkanlığı Atase Başkanlığı arşivinden de sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca Sovyet Makamlarının arşivlerinde yer almış çok kısıtlı sayıda bazı raporlar ve bilgilerden de yararlanılmıştır.

İkincil kaynaklar olarak da konu ile ilgili kitap ve makalelerden ve çok kısıtlı ölçüde de olsa basında yer alan bilgilerden yararlanılmıştır.

Arşivlerde Katalog tarama yöntemi ile genellikle metin analizi yapılmıştır. Yer yer de karşılaştırmalı metin analizi yöntemi uygulanması da zorunlu olmuştur. Mütevazı ölçüde kalsa da, alan araştırması ve sözlü tarih yöntemine de başvurulmuştur.[2]

Kitapta kullanılan Basmacı terimi ile ilgili olarak günümüzde uluslararası söylemde yer etmiş bulunan "Basmacı" sözcüğünün, "milli mücahit" veya "bağımsızlık savaşçısı" anlamında kullanıldığını hemen belirtmek gerekir.

---

[2] Evvelce Tacikistan'da görevle bulunduğum sırada birkaç defa alan ziyareti gerçekleştirebildim. Bu ülkenin şartlarında mümkün olabilecek sözlü tarih denemesi yaptım. Yerel halkın kırsal kesimde sözlü olarak önceki nesillerden nakledilen bilgilerinden yararlanmak istedim. Ancak yerel ahalinin anlatabilecekleri bilgilerin de çok kısıtlı olduğunu müşahede ettim. Bununla beraber anlatılanlardan da yararlandım. Bu bilgileri de bazı kitaplardaki bilgilerle karşılaştırma yoluna gittim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Konunun tarihi arka planında aslında Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sının 20. yüzyılın başında yaşadıkları devrim ve savaş süreçleri vardır. Fakat bu kitapta, Osmanlı Devletinde 20. yüzyıl başında vuku bulan siyasi gelişmeler ve bizzat Enver Paşa'nın Osmanlı Devletindeki yeri ve önemi inceleme konusu yapılmamaktadır. Kitapta esas itibarı ile Türkistan'da ayaklanma ve devrim süreci ve Enver Paşa'nın Türkiye'den ayrıldıktan sonra, Doğu Buhara'da, önderliğini üstlenerek giriştiği silahlı mücadele konusundaki bilgi ve görüşler incelenmiştir. Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmeden önceki hayatı ile ilgili ayrıntılara girilmemiştir. Bununla beraber İkinci bölümde Enver Paşa'nın kişiliğine ve Osmanlı Devletinin 20. yüzyıl başında yaşadığı değişim ve reform sürecindeki rolüne de kısaca değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise Enver Paşa'nın düşünce ve davranışı incelenmekte ve bu çerçevede Cemal Paşa ile görüş farkına da değinilmektedir. Kitabın birinci bölümünde, Türkistan'daki ortamın belirlenmesi bakımından 1917 yılının yaratmış olduğu devrim sürecinin bölgedeki etkileri ve bunların sonuçlarına ilişkin bilgiler değerlendirilmektedir. Bu bilgiler ışığında siyasi iktidar mücadelesinin gelişimi incelenmektedir. Hokand'da ilan edilen Özerk Hükümetin Taşkent Sovyet Yönetimi tarafından nasıl ortadan kaldırılmış olduğu da bu çerçevede ele alınmaktadır. Bu kapsamda Fergana Bölgesinde Basmacılık hareketinin gelişimi, Bolşevik yönetimin bölgedeki faaliyeti ve bölgedeki komünist örgütlenme üzerinde de durulmaktadır.

Şu soruların yanıtları aranmıştır: Enver Paşa Buhara'ya niçin ve hangi şartlarda geldi? Bazı çevrelerce öne sürüldüğü gibi bir maceraperest miydi? Yoksa Komünist Partisi tarafından iddia edildiği gibi bir İngiliz ajanı mıydı? Yoksa Sovyetlerin hizmetine girmiş bir general miydi? Basmacı hareketi ile ilişkisi nasıl bir ilişkiydi?

Bu soruların yanıtlarını ararken önem taşıyan hipotezimiz ise Basmacı hareketi ile ilişkisinin olmadığını bildiğimiz Enver Paşa'nın, daha sonra, Basmacı hareketinin gelişmesinden 4 yıl kadar sonra, Buhara'da Basmacılığın önderliğini üstlenmek istemesindeki gerçek nedeni anlamak için, Basmacı hareketinin gerçek niteliği-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nin yeniden saptanması gerektiği ve bu bağlamda Basmacı hareketinin bir milli direniş mücadelesi olduğudur. İkinci hipotezimiz ise Enver Paşa'nın Doğu Buhara'da bir devlet kurma projesini gerçekleştirmek için mücadele etmiş olmasıdır.

Kitapta yer alan tartışma ve değerlendirme kısımları ise Enver Paşa'nın Doğu Buhara'daki mücadelesi ile ve bu mücadelenin takvimi ile sınırlıdır.

Üçüncü bölümde Buhara'daki askeri gelişmeler üzerinde durulmakta ve Enver Paşa'nın davranışı analiz edilmektedir. Enver Paşa'nın hangi amaçla silahlı mücadeleye giriştiğinin ve Kızıl Orduya karşı savaşında hangi şartlarda yenildiğinin anlaşılması hedef alınmıştır. Bu çerçevede Enver Paşa'nın Türkiye'den ayrılışı ile ölümü üzerinde çoğu zaman değişik veya yanlış bilgilere rastlanması sebebi ile imkân ölçüsünde bazı ayrıntılara da açıklık getirilmesine çalışılmıştır.

Osmanlı Arşivinde daha ziyade, Enver Paşa İstanbul'dan ayrıldıktan sonra şahsi mallarının müsadere edilmesi gibi konulardaki bilgilere rastlanmıştır. Bunlar yazımda değerlendirilmemiştir. Osmanlı Arşivinde yer alan ve İşgal altındaki İstanbul'da Osmanlı Devlet Teşkilatının 1922 yılındaki gelişmelerden ne kadar uzak kalmış olduğunu ortaya koyan bir belge ise ilginç görülmüş ve metin içinde bu belgeye değinilmiştir.[3]

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivlerinde (BCA) de konu ile ilgili bazı bilgilere rastlanmıştır. Ancak bu bilgiler de daha ziyade İstiklal savaşı sırasında Enver Paşa'nın Anadolu'da sürdürmek istemiş olabileceği faaliyetle ilgilidir. Buhara'daki icraatı ile ilgili çok kısıtlı bilgi mevcuttur. Bu cümleden olarak 20 10 00 Fon kayıtlı 22, 84 ve 258 sayılı kutularda değişik dosyalarda döneme ilişkin dolaylı bilgilere rastlamak mümkündür. Bu belgeler arasında yer alan iki rapor etraflıca değerlendirilmiştir. Zira bu rapor bilfiil Buhara'da bulunmuş Osmanlı subayların ortaklaşa hazırlayarak, Büyük Mil-

---

[3] Londra Temsilciliğinden, Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya 30 Haziran 1922 tarihli bir yazıda, Enver Paşa'nın Sovyetlere karşı direniş hareketinin başına geçmiş olabileceği yolunda bir haber yayınlandığı bildirilmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

let Meclisi Hükümetince Buhara nezdinde Temsilciliğe atanan fakat Buhara'ya gidemeyen ve Trabzon'da beklemekte olan Büyükelçi Galip Paşa'ya, Buhara'da çeşitli işlerde çalıştıktan sonra yurda dönen subaylar tarafından takdim edilmiş bulunan bilgileri içeren 9 sayfalık bir belgedir.[4] Bu raporlarda Buhara'daki askeri durum hakkında kaydedilmiş olan bilgiler, diğer kaynaklardan sağlanan askeri duruma ilişkin bilgileri teyid etmektedir. Belge içeriğinde iki rapor yer almaktadır. Birinci rapor 28 Haziran 1922 tarihlidir ve Bolşevik devrimini takiben Buhara ve Hive'deki gelişmeleri özetlemektedir. Genç Buharalıların Doğu Buhara'da bir milli hareket oluşturmak yoluna gittikleri ve Cumhurbaşkanı Osman Hocaoğlu'nu Doğu Buhara'ya gönderdikleri kayıtlıdır. Diğer yandan Buhara'da bir İttihat ve Terakki Şubesi olduğu ve bu şubenin söz konusu milli hareketi oluşturmak yolunda faal olduğu yolunda bilgiler vardır. Aynı raporda Enver Paşa'nın Doğu Buhara'daki başarılarından söz edilmekte ve Rusya'nın batı cephesinde meşgul olması halinde, Enver Paşa'nın kesin bir başarıya ulaşacağı tahmini öne sürülmektedir. Genç Buharalıların Emir Alim Han'ı devirdikten sonra doğu Buhara'da bir milli hareket oluşturmak istemiş olduklarından ve bölgede yaklaşık 12 milyonluk bir kitlenin harekete geçmesinin söz konusu olduğundan söz eden belge, çeşitli görevlerle Buhara'da bulunmuş Türk subaylarının görüşlerini yansıtmakta[5] ve henüz yayınlara konu olmamış bilgiler içermektedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde savaşta esir düştükten sonra çeşitli hizmetler için Buhara ve Hive'de kalan subayların yurda çağrılmasına ilişkin kararları içeren belgeler de mevcuttur.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı (ATASE Başkanlığı) arşivlerinde de katalog taraması çalışması yapılmıştır. Bu Arşivlerde çok sayıda belge mevcut olmasına rağmen Enver Paşa'nın Buhara'daki faaliyeti ile ilgili olarak kısıtlı

---

[4] BCA, 23 / 8 / 1922, Dosya: 43111, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 247.671.11

[5] Belgeden anlaşıldığına göde Buhara'da bulunan Türk subayları daha sonra Moskova'da bir süre tutuklu kaldıktan sonra yurda gönderilmişlerdir. Batum'da hazırladıkları raporları Buhara Büyükelçisine sunmuşlardır. Bu raporlar herhangi bir yerde yayınlanmamış olup ilk defa bu çalışmamızda kullanılmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve dolaylı bilgi içeren belgelere rastlanmıştır. ATASE Başkanlığında daha ziyade Atatürk Arşivi ile İstiklal Savaşı arşivinde mevcut bilgiler incelenmiştir. Bu çerçevede, Fon Kodu 30 olan 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9 sayılı Klasörler incelenmiş ve bu çalışmalar sonucunda Büyük Millet Meclisi Hükümetince Buhara'da ve diğer belgelerde Temsilcilikler açılmasına ilişkin yazışmalar ve idari kararlara ilişkin bilgilere rastlanmıştır.[6]

Türk Tarih Kurumunda (TTK) mevcut olan Enver Paşa arşivi üzerinde de çalışma yapılmıştır. Bilindiği gibi evvelce merhum Şevket Süreyya Aydemir, Masayuko Yamauchi gibi yazarlar TTK arşivlerini incelemiş ve yayın yapmıştır. Bizim incelememiz konu ile sınırlı olmuştur. Bu çerçevede 2, 14, 28, 29 ve 32 sayılı klasörler içeriğinde çalışma yapılmıştır. Tarih Kurumu yetkililerinin ifadelerine göre TTK'da mevcut belgeler Enver Paşa'nın şahsi evrakının sadece yüzde yirmisi kadardır. Yukarıda anılan klasörler içinde yer alan belgelerden, daha ziyade Enver Paşa'nın kardeşi Kamil Bey'le ve diğer kimselere çeşitli yazışmalarına öncelik ve önem verilmiştir. Günümüzde TTK Enver Paşa arşivini "Enver Paşa" EP rumuzu ile Klasör numarası ve gömlek numarası ile yeniden sınıflandırılmış olduğunu da kaydetmekte fayda vardır.

Diğer taraftan Özbekistan Devlet Arşivlerine (ÖDA) ait bazı belgeler Özbekistan Tarih Kurumu'ndan bizzat temin edilmiştir. Bu belgelerin bir kısmı 1921 yılının Ocak-Mayıs ayları arasındaki zaman kesitine ait istihbarat raporlarıdır. Bu raporlar o dönemde Sovyet haber alma teşkilatının nasıl işlediğini ve yetkili Sovyet makamlarını ne tür bilgilerle beslediğini göstermektedir. Aynı zamanda Buhara'nın kırsal kesimindeki direnişçilerin hareketlerini nerede, kaç kişi olduklarını, kimin komutasında hareket ettiklerini ayrıntılı olarak ortaya koyabilmekte ve söz konusu zaman kesitine tanıklık etmektedir. Bu raporların tümü değerlendirildiğinde, birincil kaynaklara dayanılarak bölgede Basmacı direnişinin nasıl bir karakter taşıdığı yorumlanabilir. Özbekistan Devlet Arşivlerinden sağlanan diğer belgeler arasında Enver Paşa'ya karşı yürütülen as-

---

[6] ATASE- Fon 30, 5.Klasör, Dosya 107 -7 Yer no: 4.47..19

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

keri harekata ilişkin bilgiler önem taşımaktadır. Şimdiye kadar yapılan yayınlarda bu bilgilere ne ölçüde dayanıldığı kesin değildir. Kitabın ilgili kısmında söz konusu askeri harekata ilişkin bu bilgiler esas alınmıştır. [7]

Bu kitabın yazımında ilk defa kullandığımız bir belge de Komünist Partisi Merkez Komitesinin 18 Mayıs 1922 tarihli kararını içeren belgedir. Örneğin Tacikistan Milli Kütüphanesinden temin edilmiş bulunan Tacikistan Komünist Partisi Arşivine ait bu belge, Enver Paşa'nın İngiliz casusu ve düşman ilan edilmesi yolundaki Sovyet Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin bir kararını içermektedir. Bu karar daha sonra Sovyetlerin Enver Paşa hakkında sürekli olarak karalayıcı nitelikte yaptıkları yayınlara temel teşkil eden uydurma bir bilginin kaynağı olmuştur. Nitekim bu karar, sadece Enver Paşa'yı karalamak için kendisinin İngiliz casusu olarak ilanı hususunu içermiyor, aynı zamanda Buhara bölgesinde halka hoş görünecek önlemlerin alınmasını, bu çerçevede Buhara Hükümeti kadrolarının iyileştirilmesi ve aynı zamanda Buhara cephesinin güçlendirilmesi gerektiğini ve bunu temin etmek için General Kakurin'in emrine en seçkin birliklerin verilmesini, Buhara ordusu için öngörülen parasal desteğin tam olarak, kesintiye uğratılmaksızın yüzde yüz oranda sağlanmasını ve Enver Paşa'ya karşı geniş bir propaganda kampanyası başlatılmasını da hükme bağlıyordu. Bu karar 1922 yılından itibaren Sovyet yazarları tarafından yapılan yayınlara temel teşkil etmiştir.[8] Tacikistan Komünist Partisi Arşivinden sağlanan diğer bazı belgeler de değerlendirilmiştir. Bu çerçevede örneğin Afganistan'da Enver Paşa'nın ölümünden sonra, 2 Eylül 1922 tarihinde bir Devlet töreni yapıldığı belgeye dayalı olarak belirtilmiştir.

Nihayet Enver Paşa'nın ölüm haberi de Özbekistan Devlet Arşivlerinde yer alan bir belgeye dayandırılarak metne eklenmiştir.[9]

---

[7] ÖDA, Fon 48, Sıra I, Dodsya 48 sayfa 209-313

[8] TKPA, Fon 4, Sıra 1, Dosya 166, s. 1-5

[9] ÖDA, Fon 47, Sıra 1, Liste 35, Belge 343

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Diğer taraftan ikincil kaynaklar arasında özellik taşıyan bazı yayınların genel olarak konuyu işleyen kitap ve makalelerin niteliğinden ayrı tutulması gerekmektedir. Nitekim Enver Paşa'nın Buhara'ya geldikten sonraki faaliyeti ile ilgili olarak başvurulan kaynaklar arasında, özellikle olaylara bizzat tanıklık eden ve sonradan kitap yayınlayan yazarların naklettikleri bilgilere öncelik ve ağırlık verilmiştir.[10] Bu cümleden olarak Enver Paşa'nın Türkiye'den ayrılmasından ve daha sonra Moskova'ya gelmesinden itibaren ve özellikle Moskova'daki ikameti sırasında kendisi ile bizzat yaptığı görüşmeleri nakleden Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ilk Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Paşa'nın (Cebesoy) hatıratı, Hüseyin Rauf Beyin (Rauf Orbay) anlattıkları birincil kaynak niteliğinde bilgiler içermektedir. Nihayet Enver Paşa'nın bizzat kendi kaleminden çıkan bilgiler de birincil kaynak niteliğindedir.

Enver Paşa'nın Buhara'daki faaliyeti ve Doğu Buhara'daki savaşı hakkındaki bilgiler ve 1921 ve 1922 yılındaki gelişmeler bakımından kendisi ile beraber savaşa katılmış olan ve daha sonra Türkiye'ye yerleşenlerden ikisinin aktardığı bilgiler özellikle önem taşımaktadır. Bu iki kişi Abdullah Recep Baysun ile Mirza Pirnefes'dir. (Mirza Pirnefes'in (Nafiz Türker) aktardığı bilgiler Ali Bademci tarafından iki kitap halinde yayınlanmış bulunmaktadır)

İkincil kaynaklar arasında yer alan ve gerçeklere tanıklık etmek bakımından önem taşıyan eserler arasında hatıralar öncelik almaktadır. Bu cümleden olarak Rauf Orbay'ın hatıraları, Celal Bayar'ın "Ben de Yazdım" adlı eserinde naklettikleri, Ali Fuat Cebesoy'un "Milli Mücadele ve Moskova Hatıraları", Ali Fethi Okyar'ın Hatıraları ve Zeki Velidi Togan'ın naklettiği bilgiler, Yusuf Hikmet Bayur'un İnkılab Tarihi adlı eserinde yer alan bilgiler birlikte değerlendirildiğinde kitabın kapsadığı dönemin gelişmeleri daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

---

[10] Bu bağlamda sonradan Türkiye'ye göç eden Ahmed Zeki Velidi Togan, 21 Kasım 1921 tarihinden itibaren Enver Paşa'nın maiyetine giren Mirza Pirnefes (daha sonra Türkiye'de yaşamış ve Nafiz Türker adını almıştır. Ali Bademci adlı yazar onun anlattıklarını yayınlamıştır) gibi, olaylara bizat tanık olanların aktardığı bilgilere öncelikle itibar edilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tarih yazımı bakımından büyük önem taşıyan, Sovyet tarihçilerinin Basmacılar ve Enver Paşa konusundaki değerlendirmeleri ise şöyle özetlenebilir:

Basmacı hareketi hakkında Batı kaynakları pek zengin olmamasına karşın, Sovyetler Birliği Kaynakları, Basmacı hareketinin niteliği ve kapsamı hakkında olaylardan on yıllar sonra dahi sistematik olarak bilgi üretmiş ve aktarmış görünmektedir. Fakat Sovyet tarihçileri Türkistanlıların ayaklanma hareketini milli bağımsızlık hareketi olarak değil, "basmacılık" (haydut, eşkıya hareketi) olarak nitelemişlerdir. Basmacılık hareketini gerici ve din esasına ve geleneksel kültürlere bağlı kalan ve ilerici düşüncelere karşı çıkan devrim karşıtları ile haydutluk yapan çetelerin eşkıya hareketi olarak değerlendirmişlerdir. Bu çerçevede L. Soloveyçik, F. Lyutko, A. Zvelyev, A. Babahocaev, M. İrkaev, A. Eşhanov, H. Inayatov gibi tarihçiler ve diğer Sovyet tarihçilerinin eserlerinde Basmacılık hareketi sovyet ideolojisi uyarınca "Basmacılık" ismi altında bir haydutluk hareketi olarak takdim edilmiştir. Bu yazarların Türkistanlıların milli mücadelesini Sovyet ideolojisi uyarınca başka türlü tanımlamaları da esasen imkânsızdı.

Sovyet bilim adamlarından bazılarının aktardığı ilginç bilgiler üzerinde kısaca durmakta yarar vardır. Örneğin, Çalışmanın İkinci Bölümünde incelenen, Hokand'ın yakılıp yıkılması ve Hokand katliamı ve Türkistan Özerk Yönetiminin ortadan kaldırılması konusunda, olaydan 60 yıl sonra, 1978 yılında D. I. Golikov aşağıdaki bilgileri yazmıştır:

"13 Aralık 1917 günü Müslüman din adamları ve "burjuva milliyetçileri" Taşkent'te Hokand Muhtariyeti ve İslamiyet uğruna anti-sovyet gösteriler yaptılar. Mutaasıp göstericiler zindanı basıp, devrim karşıtları olarak ceza evinde tutuklu bulunanları serbest bıraktılar. Şehirde kanlı çatışmalar oldu, ancak göstericiler işçiler tarafından dağıtıldı."

Yazara göre 1918 yılında Ocak ayının sonunda Türkistan sovyet iktidar organları Hokand Özerk hükümetinden Basmacıların silahsızlandırılması ve dağıtılmasını istemiştir. Ama Hokand Bakanlar Kurulu bu isteği yerine getirmemiştir. 30 Ocak gecesi Ergaş'ın basmacıları Hokand kızıl askerlerine baskın yapmışlar ve şehirde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kıyım düzenlemişlerdir. E. A. Babuşkin'in başkanlığındaki Şehrin Askeri Devrim Komitesi saldırıya karşı koymuş ve basmacıların saldırısını püskürtmüştür. İki gün sonra basmacılar yeniden Hokand kalesini kuşatmışlardır. Bunun üzerine kanlı bir çatışma başlamış ve Taşkent ve Semerkand bölgesi işçileri Hokand işçilerine askeri yardım göndermişler, böylece basmacılar bozguna uğramıştır. Hokand Özerk Hükümeti ise ortadan kaldırılmış ve İktidar Hokand İşçiler ve Temsilcileri Sovyetine geçmiştir.[11]

Görüldüğü gibi Sovyet resmi görüşü Hokand'da söz konusu kıyamın Basmacılar tarafından başlatıldığı yolundadır. Bu hususta Taşkent ve Semerkand işçilerinin Hokand işçilerine yardım ettiği ve Hokand Özerk yönetiminin ortadan kaldırıldığı belirtilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, 1978 yılında ne Türkiye'de ne de diğer bir Batı ülkesinde 60 yıl önce Türkistan'da neler olup bittiği ilgi çekerken, Sovyet bilim adamları 60 yıl sonra dahi hâlâ bu konuda ideolojik söylemlerine uygun şekilde ideolojik söylemi doğrulamak amacı ile eser üretmeye devam ediyorlardı.

Bazı Sovyet yazarları, Enver Paşa'nın halka İngiliz ajanı olarak tanıtılması ve aleyhinde yoğun propaganda yapılması yolundaki Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Kararı uyarınca bilimsel nitelikli yayınlar hazırlamışlar ve yayınlamışlardır. Olayların üzerinden uzun yıllar ve bir-iki nesil geçmesine rağmen, yeni nesillerin siyasi kültürünü söz konusu olan Komünist Partisi Merkez Komitesi kararı uyarınca istendiği gibi şartlandırmak amacı ile olsa gerek, Enver Paşa hakkında 1922 yılındaki Karar uyarınca bilgi aktarma işinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu da tarihi gerçeklerin üzerinin örtüldüğünü göstermektedir. Örneğin, A. H. Babahocaev, Taşkent'te 1955 yılında yayınlanan Kitabının, "İngiliz Emperyalizminin Saldırgan Politikasının Orta Asya'daki Fiyaskosu" başlıklı bölümünde, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin 1922 Mayıs ayında almış olduğu yukarıda değinilen Karara atıf yapmaktadır.[12]

---

[11] D. L. Golikov (1978) Kruşeniye Antisovyetskogo Podpolya v SSSR, Kniga-1, s. 46-47

[12] A. H. Babahocaev, (1955) A. H., İngiliz Emperyalizminin Saldırgan Politikasının Orta Asya'daki Fiyaskosu, Taşkent, s.150-151

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu eserde, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Türkistan, Buhara ve Hive komünist teşkilatına hitaben, *"Enver artık İngiliz Emperyalistlerinin bir ajanıdır ve Hindistan, Mısır ve Ön Asya'nın milyonlarca Müslümanlarının ezilmesini amaçlamaktadır,"* denilmekteydi. Bildiride bu gerçeğin. Enver'in *"Doğu Halklarının Kurtuluşu yalanını"* ortaya çıkardığı ve bu yalanın Sovyetlerin zayıflatılması amacını güttüğü kaydedilmiştir. Enver'in Rusya'nın şeriata saldırdığı yolundaki sözlerinin kesinlikle yalan olduğu, halkın Kızıl Ordunun zafere ulaşmasına yardımcı olması gerektiği belirtilerek, Harezm, Buhara ve Türkistan komünistlerinin tüm halkı Enver'in kötü niyetleri hakkında bilgilendirmeleri istenmekte ve ancak üç ülke halklarının birlik olması halinde Enver'in kan dökmesine son verilebileceği vurgulanmaktadır.

Yazar, Enver Paşa'nın öldürülmesini takiben *"İngiliz Emperyalistlerin Basmacıları yeniden canlandırmak istedikleri ve bunu sağlamak için 1922 Ağustos ayında Kâbil'de Sovyet karşıtlarının katıldığı bir kongrede Orta Asya'daki Basmacıların birleştirilmesinin kararlaştırılmış olduğu, buradan Enver Paşa'nın yerine Selim Paşa'nın atandığı anlaşılmaktadır."* diye yazmıştır.

Babahocaev'in Özbekistan Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü tarafından yayınlanan Kitabının sekizinci bölümünde, yukarıda altı çizilen hususlardan çıkardığı sonuçlar kısaca şöyledir:

"İngilizlerin Enver aracılığı ile Hive, Buhara ve Türkistan basmacılarının birleştirilmesi projesi suya düşmüştür. İkinci olarak İngiliz emperyalistlerin Enver aracılığı ile Türkistan'ı Sovyet Rusya'dan alıp sömürgeleştirmek amacı da suya düşmüştür. 1922 yılında Kızılordu Basmacıları bozguna uğratmıştır. 1924'de ise Basmacı artıkları tamamen ortadan kaldırılmıştır."

Bazı yazarlar Basmacı hareketinin gerektirdiği askeri önlemler üzerinde durmuşlardır. Bu cümleden olarak Prof. Dr. Şamuhtar Şamagdiev ile Prof. Dr. Mavlyan Nazarov'un birlikte yayınladıkları, "Basmacı Hareketinin Tasfiyesinde Türkistan Halkının Çözüm Sağlayan Rolü" başlıklı ortak makalede, Basmacıların bölgeyi, sarp geçitleri, sığınma yerlerini iyi bildikleri için hareket kolaylıkları olduğu, yerel Sovyet yönetimince Basmacıların küçümsenmesi gibi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yanlışlıklar yapıldığı, sadece ülke içinde değil fakat ülke dışındaki devrim karşıtlarının da bir aleti haline dönüştüklerinde Basmacılar arasında da krizler çıktığı, Türkistan'la Sovyet Rusya arasında 1919 Ağustos ayından sonra ulaşım ve iletişim yolları irtibatının yeniden açılması neticesinde Basmacıların gücünün kırılabildiği anlatılmaktadır.[13]

Türkmenistan'daki Basmacı hareketini inceleyen Şahmurad Taşlıyev ve Doç. Dr. Ekaterina Kuprikova, "Türkmenistan'daki Basmacı Hareketinin Tasfiyesi" adlı ortak makalede, 1925-1927 döneminde Türkmenistan'daki toprak ve su reformunu anlatarak, 1927'de Karakurum bölgesinin Kuzey ve Güney kesimlerinde Basmacılarla mücadele amacı ile iki komisyon kurulduğunu, 1928 ortalarında Basmacıların kuvvetlerinin büyük kısmının saf dışı edildiğini, Türkmenistan'da diğer bölge ülkelerine kıyasla kapitalist düşüncelerin hâkim olduğunu, bu nedenle kolektifleştirmeye karşı koyulduğunu, 1927 Şubatında Türkmenistan Hükümetinin Afganistan'la ve 1927 Ekim ayında İran ile dostluk anlaşmaları imzalayarak bir düzen sağladığını, ancak 1930'lara kadar Karakurum çölünde hâlâ küçük basmacı guruplarının faal olduğunu, İran'da Meşhed'de İngiliz konsolosluğunun teşviki ile kurulan Behar adlı anti Sovyet örgütün bu gurupları desteklemiş olduğunu vurgulamışlardır.[14] Bu yazarlara göre Türkmenistan'da 1930 lara kadar Basmacılar ortadan kaldırılamamıştır.

Orta Asya'da Basmacılığın Ortaya Çıkışının Sebepleri adlı eserde, Prof. Dr. Habib Tursunov ile Prof. Dr. Mavlyan Nazarov, bu sebepler arasında önemli bir nedenin de İngiltere, Amerika ve Pan-İslamist ve Pan-Turkist örgütlerin ülke içindeki devrim karşıtlarına yardım sağlamaları olduğunu belirtmektedirler.

Diğer Bazı Sovyet yazarları, 1917 yılında Milliyetçi-Burjuvaların Bağımsız Hokand Hükümetini kurduklarını ve ülkedeki bütün silahlı kimselerin affedileceğini ve milli orduya alınacağını, Hokand'ın eski rejiminin yeniden hayata geçirileceğini ve Orta Asya

---

[13] Lunin, B, (1984) "Basmacetvo" "Sotsiyalna-Ppolitiçeskaya Şusnast", Taşkent, s. 80

[14] A.g.e., s. 95-102

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Halifeliğinin kurulacağını ve örgütleneceğini ilan ettiklerini belirtmektedir. Hokand Bağımsız Hükümetini kuranların devrim karşıtı Beyaz Rus Ordusu ile İngiliz askeri heyeti ve Basmacılarla irtibatlı olduklarını iddia etmektedirler. Bu yazarlar Ekim devrimine kadar Hokand şehrinde İngiliz ve Belçika ve diğer ülkelerin bankacılarının faaliyette bulunduğunu, Hokand'da yabancı ajanlardan oluşan Pan-İslamist ve Pan-Turkist grupların da bulunduğunu, bunların eski zamanlarda Adriatik kıyısından Çin'e kadar olan geniş bölgede "Turan" devletinin egemen olduğu masalını uydurarak Türk dili konuşan bütün halkları ele geçirmeye çalıştıklarını, Basmacılar arasında suçluların ve halk düşmanlarının bulunduğunu vurgulamışlardır.[15] Öte yandan Sovyet tarihçilerinin, esasen Sovyet sisteminin bölgeye yerleşmesi sürecine ve Sovyetlere karşı tepkiler yönünden inceleme yaptıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Son zamanlarda Sovyetler Birliği'nin dağıldığı ve Basmacı konusu ve Enver Paşa'nın Buhara'daki savaşının ideolojik saptamaların etkisi dışında incelendiği günümüzde de yeni görüşler içeren yayınlar yapılmaktadır. Örneğin bu cümleden olarak Boris Serov "Kılıç elde Kızıllara karşı" başlıklı bir makalesinde[16] *"Basmacı olayını anlamak için önce Rusya İmparatorluğunun yıkıldığı dönemde Orta Asya'daki durumun analiz edilmesi gerektiğini"* belirtmekte ve Ruslara karşı birleşmiş bir İslam devleti kurulması amacından söz etmektedir.

Bu çerçevede Enver Paşa'nın yerel Hanlar ve feodal yapıdaki yerel reislerle ve diğer yandan da genç Buharalılarla uyum sağlayamadığını görünce ve Sovyet yönetimine de güveni kalmayınca düşman tarafa geçtiğini öne sürmektedir. Orta Asya'daki Basmacılık hareketini, "Orta Asya'daki halkların yabancı ideolojilerin kaba bir zorlama ile kabul ettirilmesine karşı tepkisidir" şeklinde analiz etmektedir. Basmacı hareketinin gelişiminin ve yıkılışının nedenlerini ve bölgede günümüzde dahi vuku bulan siyasi süreçleri anla-

---

[15] Zevelev, A. I., Polyakov, U. A., Çugu, A. I., (1981), Basmacılık, Başlangıcı, Gelişimi, Sonu, Taşkent, s. 31-32

[16] Boris Serov, (2006)www.cainfo.eu/article/opinions/1748(18.03.2011)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mak için Basmacı olayının anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Enver Paşa'dan "Türkçülük hareketinin büyük önderi" olarak da bahseden yazara göre Enver Paşa büyük bir Türk devleti kurmayı amaçlıyordu. Yazar *"Başlangıçta Moskova yöneticilerinin Enver Paşa'dan Sovyetler egemenliği altındaki Müslüman toplumların yönetimi ve İngiliz emperyalizmine karşı direnişi örgütlemek bakımından Enver Paşa'dan yararlanmakta yarar görmüş olduklarını"* da vurgulamaktadır.

Diğer bir Akademisyen Viladimir İvanoviç Vdoviçenko, "Tarihi Portreler" başlıklı Enver Paşa hakkındaki makalesinde Enver Paşa'nın Türk tarihinde büyük bir devlet adamı fakat aynı zamanda bir şövenist – maceracı – olarak yer almış olduğunu kaydetmektedir. Osmanlı devletinin dönüşümlerini ve Sultan İkinci Abdülhamit dönemini inceleyen yazar onun döneminde ülkenin ekonomik kalkınma düzeyi düşük yarı sömürge haline geldiğini belirtmekte ve pan islamist düşüncelerin iç politikada egemen olduğunu belirtmektedir.[17]

Sovyetler birliği dönemi kapandıktan sonra, ideolojisinden bağımsız olarak yayın yapan bilim adamlarının eserlerinde ise aynı ideolojik amaçlı bilgilerin tekrar edilmediği görülmektedir. Bu cümleden olarak A. I. Pilev, "Enver Paşa ve Orta Asya'daki Basmacılık Araştırma Literatüründe Farklı Yorumlar" başlıklı makalesinde Orta Asya siyasi tarihinin anahtar sorunlarından birinin basmacılık hareketi olduğunu savunmaktadır. Enver Paşa'nın Basmacılık hareketine katılmasını inceleyen yazar Enver Paşa'nın kişiliği hakkında araştırmaya dayanan bilgiler verdikten sonra Enver Paşa hakkında yapılan çelişkili ve değişik yorumlar üzerinde durmakta, Sovyet ideolojisi açısından yapılan yorumlarla Batı dünyasındaki yorumları karşılaştırmaktadır. Pilev, tarihçi Landau'ya atıf yaparak Sovyet yöneticilerinin Enver Paşa'yı Orta Asya'da basmacılık hareketine karşı kullanmak istemiş olduklarından söz etmektedir. Enver Paşa'nın değişik çıkarlar peşinde olan kabileleri birleştirme girişiminin başarılı olmadığına ve Bolşeviklere karşı direnen basma-

[17] V. I. Vdoviçenko, (1997) "Voprosi Istorii" (Tarihsel Sorular) Nr.8 Moskova, s. 44 - 52

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cıların tümünün Enver Paşa'yı tek lider olarak görmek istemediklerine de işaret etmektedir. Nitekim sonuçta Enver Paşa'nın Orta Asya'daki planlarını gerçekleştirmesine yarayacak ön koşulların ve ortamın mevcut olmadığını, dış desteğe muhtaç kaldığını ve fakat dış destekten de yoksun olduğunu, esasen Orta Asya'da bir Türk devleti kurulmasının İngiliz menfaatlerine uygun olmadığını vurgulamakta ve İngiliz diplomat P. Etterton'a atıf yaparak, *"Enver yenilince onun büyük planları da kendisi ile birlikte öldü!"* şeklindeki Etterton'un yargısını doğrulamakta ve Enver Paşa'nın eyleminin Basmacı hareketini pek etkilemediğini savunmaktadır. Bununla birlikte bu çelişkili tarihi olayın araştırılmasında yarar olacağını vurgulamaktadır. Pilev'in yorumu Enver Paşa'nın sürdürdüğü mücadelesinde gerek yerel milliyetçilerden gerek kırsal kesimdeki Basmacılardan tam destek bulamadığı yolundadır.[18]

A. V. Arapov adlı yazar bölgede Zeki Velidi Togan tarafından örgütlenen gizli milli birlik çalışmalarını da inceleyen bir makalesinde, Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti ile Enver Paşa arasındaki işbirliğini ele almış ve 1921 yılı sonunda, Buhara Cumhuriyeti Merkezi Yürütme Komitesi, Komite Başkanı Osman Hoca Pulathocayev'i Doğu Buhara'ya göndermiş olduğunu fakat onun da Enver Paşa ile anlaşarak onunla mücadele yoldaşı olduğunu fakat neticede Afganistan'a gitmek durumunda kaldığını anlatmaktadır. Yazar Arapov Enver Paşa'nın Lakay Boyu reisi İbrahim Bey ile anlaşmazlığı ve çatışmasını da inceleme konusu yapmıştır. Enver Paşa'nın 1922 başında Fergana bölgesi korbaşıları ile ve Cüneyd Han ile iletişim ve işbirliği kurmayı başarabildiğini ancak 1922 yazında Buhara Orduları grubunun karşısında yenildiğini, 1923 yılında Enver Paşa'nın yerine Selim Paşa'nın (Hacı Sami) geçmesi ile mücadelenin sürdürüldüğünü fakat eskisi gibi etkin olmadığını izah etmektedir.[19]

---

[18] A. İ. Pilev (2004), " Enver Paşa ve Orta Asya'da Basmacılık: Araştırma Literatüründe Farklı Yorumlar", www.eurasia.org info/module. php

[19] A. V. Arapov (18.11.2005), "Feyzullah Khocaev, Buhara'da Devrime Giden Yol", www.arapov.globalnet.uz/index, php

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu çerçevede Enver Paşa'nın Buhara'daki direniş hareketinin başına geçtiğinde tek lider olarak kabul gördüğü yolundaki bilgilerin de sorgulanması söz konusudur. Nitekim bu yazarlar yerel Lakay boyu reisi İbrahim'in Enver Paşa'ya hiç itaat etmediğini vurgulamaktadırlar.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Batı'daki bilim çevrelerinde Basmacı hareketine gösterilen ilginin artmasına paralel olarak Doğu'da da geçmişte olup bitenleri yeniden değerlendirme eğiliminin kuvvetlendiğini kaydetmek gerekir. Bu cümleden olarak A. I. Şeviakov'un analizleri önem taşımaktadır. Jeopolitik Sorunlar Akademisi Profesörü olan Şeviakov, son zamanlarda Bağımsız Devletler Topluluğu'nun güney kesiminde yer alan Devletlerdeki yazarların, Basmacıları aşırı dinci ve terörist devrim karşıtları olarak değil, milli mücadele kahramanı olarak takdim eden yayınlar yaptıklarından söz ederek bunun yanlışlığını ortaya koymak amacı ile çalışma yapmış oyduğunu belirtmektedir. Cedid kesimi ile Basmacıların Ruslara ve onların yerel yandaşlarına karşı birlikte savaşmış oldukları yolundaki görüşün yanlış olduğunu savunmaktadır. Şeviakov görüşlerini doğrulamak için 1921-1931 dönemini kapsayan belgeler üzerinde bir çalışma yürütmüştür. Bu çerçevede dört önemli belgeyi bir araya getirmiştir. Şeviakov'a göre 1920'li yıllarda Orta Asya'nın güneyindeki iç savaşla Tacikistan'da 70 yıl sonra vuku bulan iç savaş aynıdır. Bu hususta yazar Basmacıların savaş taktiklerini ve stratejilerini karşılaştırmıştır. Yazarın 1921 yılında hazırlanmış olduğunu tahmin ettiği bir makale tasarısı ilk belgesini teşkil etmektedir. Bu belgede basmacıların nasıl dövüştükleri anı şeklinde anlatılmaktadır. Yazarın sunduğu ikinci Belge Tangrı Berdi Datho adlı bir Basmacı lideri hakkında yirmi sayfalık bir bilgi derlemesidir.[20] Hüda Berdi Datko'nun Güzar ilçesinin bir köyünden, Kangrat kabilesinden yoksul kesimden gelen bir kişi olduğu, 1921'den itibaren Basmacı hareketine katıldığı, faaliyeti ve yerel köyler ahalisi ile yazışmaları anlatılarak kendisinin

[20] A. I. Şeviakov (.2010), Borba Basmaçetvo V Sredniy Azii: Uroki Proslogo, (Orta Asya'da Basmacı Hareketine karşı Mücadele:Geçmişten Alınacak Dersler), http//www.materik.ru/rubrua/detail.php

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

köylerden haraç alan bir çete reisi olduğu vurgulanmaktadır. Bugün Özbekistan sınırları içinde yer alan Şehrisebz'de Gilyan köyünün 1918 yılında Buhara Emirine başkaldırmış olduğunu, bu köyün diğer yöre köyleri ile Basmacılara erzak ve para vermek zorunda kaldığını, diğer köylerde de aynı durumun söz konusu olduğunu anlatan yazar, diğer Basmacı önderleri olan Yiğit Alhar ve Esadullah Biy, İbrahim Bek gibi Korbaşıların faaliyetleri ve Kızılordu ile çatışmaları hakkında ayrıntılı bilgiler sıralamaktadır. Yazarın incelediği 3 numaralı belgenin 1930 veya 1931 yılında tanzim edildiği sanılmaktadır. Bu belgenin esası Tacikistan Devlet Yönetimine yazılan ve Kızıl askerlerin fakirliği ve zor durumu hakkındaki bir mektuptur. 4 numaralı belge ise gazete kupürleri içermektedir. Kızıl Ordu jübilesinde ödüllendirilen köylerden bahsetmektedir. Bu köyler arasında Kızılordu ile işbirliği yapmış olan Gilyan köyü, Rod-ur Köyü, Cauz Köyü, Karlukların Yavan kabilesi, Kulyab, Garm ilçeleri yer almaktadır. Bu köylerin bulunduğu yerler çatışmaların yer aldığı yörelerdir.

Görüldüğü gibi, Sovyet yönetiminin faaliyeti sonucunda, Basmacı hareketine katılmamakla beraber Basmacılara destek sağlayan köylerin bu yardımları giderek kınlmış ve daha sonra ödüllendirilen bu köyler, Basmacılardan usanmış ve Kızıl Ordu ile işbirliğine yönelmiş olan köylerdir. Tabii önemli bir hususu vurgulamamız gerekir. 1921-1922 yıllarında Basmacı direnişçilerinin soyguncu olduğunu söylemek güçtür. Basmacı hareketine katılan çeteler daha sonra halktan zorla haraç –vergi ve çeşitli diğer destek– ve yardım sağlamış olabilirler. Nitekim Şeviakov'un ayrıntılı bilgiler sunarak belgelendirmeye çalıştığı husus olan Basmacıların kırsal kesimde halktan zorla destek almaları 1922'den sonra daha ilerideki yıllara ait bilgiler olarak değerlendirilmelidir.

Diğer Bilim Adamlarının ve Yazarların Değerlendirmelerine gelince: Fransız Joseph Castagne, devrim sonrası dönemde Taşkent'de yaşamış olması ve daha sonra 1925 yılında Türkistanlıların Bağımsızlık Mücadelesi konusunda bir kitap yayınlamış olması nedeni ile özel bir konumdadır ve tarihi olaylar hakkında büyük ölçüde gerçeği yansıtan bilgiler vermektedir. Glenda Frazer'in yayın-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

larında, Adeeb Haleed'in 1999'da Berkeley'de yayınlanmış olan "Orta Asya'da Cedidcilik" adlı eserinde Türkistan'daki sosyal ve siyasal gelişme anlatılmakta ve tarafsız ve önemli bilgiler yer almaktadır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra birçok batılı yazar Orta Asya'nın tarihi üzerine eğilmeye yönelmiştir. Örneğin son zamanlarda özellikle Harvard Üniversitesi'nde Orta Asya üzerindeki çalışmalara önem veren araştırma projeleri geliştirilmektedir. Batılı yazarların eserlerinde de Basmacı hareketinin çeşitli veçheleri üzerinde durulmakla birlikte, Enver Paşa'nın yapmak istediği işler üzerine odaklanan incelemeler henüz yer almış değildir.

Bu bağlamda Japon Tarihçi Masayuki Yamauchi'nin Türkiye'de yaptığı araştırmalar sonucunda 1995 yılında yayınlanan "Hoşnut Olamamış Adam: Enver Paşa-Türkiye'den Türkistan'a" başlıklı kitabının büyük önem taşıdığını ve tarihe ışık tutan güvenilir bilgi ve belgeler içerdiğini özellikle kaydetmeliyiz.[21] Yazar bu kitabında Enver Paşa'nın mektuplarını incelemiş ve sistematik olarak değerlendirmiş ve Enver Paşa'nın Türkiye'den ayrıldıktan sonraki faaliyetine ilişkin olarak temel verileri bir araya getirmiştir.

Türkistanlı Yazarlara gelince: 1920'li yıllarda Devlet adamı olarak olayların içinde bilfiil yer almış olan ilk Buhara Halk Sovyet Cuhuriyeti Hükümet Başkanı Feyzullah Hocaev, Türkistan Özerk Cumhuriyeti Başkanı Mustafa Çokaev'in anılarında da değerli ve ilk elden bilgiler yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra özellikle Özbekistan tarihçileri "Özbekistan'ın Yeni Tarihi" adlı kitap dizisini yayınlamışlardır. Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un ön sözü ile 2000 yılında basılan İkinci Kitapta, Türkistan'da 1917'den itibaren vuku bulan gelişmeler hakkında aydınlatıcı bilgiler mevcuttur. Özbekistan Tarih Kurumu üyelerinin bu alanda vermiş oldukları eserleri önemle zikretmek gerekir. Özbek tarihçi Kahraman Racabov'un "Buhara'ya Kızılordu Saldırısı ve Kızılordu'ya karşı Direniş" adlı kitabı 1920-1924 dönemine ışık tut-

[21] Masayuki Yamauchi (1995), Hoşnut Olamamış Adamz-Enver Paşa-Türkiye'den Türkistan'a, Bağlam Ankara

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

maktadır. Yazar Basmacı hareketinin gerçek anlamda bir milli istiklal mücadelesi olduğunu savunmaktadır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra eser veren Özbekistan tarihçileri genel olarak Özbekistan'ın yakın tarihi ile ilgili olarak Basmacı hareketinin gerçek bir milli istiklal hareketi olduğunu ve bu harekete Enver Paşa'nın da özveri ile katılmış olduğunu savunmaktadırlar.[22]

Türk Yazarların Değerlendirmeleri üzerinde de durmak gerekir. Bu bağlamda Türk yazarlarını iki grupta görmek faydalı olur. Birinci grupta 1920'li yılları bizzat yaşayan ve 1950 yılından önce eser vermiş olanları, daha sonraki yıllarda bilimsel araştırmalar yaparak eser verenlerden ayırmak gerekir. Birinci grup yazarlar arasında, özellikle Enver Paşa ile birlikte Doğu Buhara'daki olayların içinde yer alanların yazdıkları veya aktardıkları bilgiler ilk elden sağlanan bilgiler olmaları nedeni ile özel bir önem taşımaktadır. Bu grupta, özellikle Zeki Velidi Togan'ın 1947'de yayınlanmış olan "Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi" adlı eserini en başta zikretmek gerekir. Aslen Çilligöl Türkmenlerinden olup daha sonra Türkiye'ye göç ederek Türk vatandaşı olan, Nafiz Türker adını alarak Tarsus'a yerleşen ve 1974'de vefat eden Mirza Pirnefes'in elindeki bilgiler, Ali Bademci tarafından 2008 yılında "Türkistan Milli İstiklal Hareketi-Korbaşılar ve Enver Paşa" adlı iki ciltlik kitaplarda yayınlyanmıştır. Son olarak gene Ali Bademci tarafından 2010 yılında yayınlanan "Molla Nafiz'in Hatıraları - Sarıklı Basmacı" adlı kitap da temel bilgiler içermektedir. Enver Paşa ile Doğu Buhara'daki savaşlara katılan ve 1922 başında Duşanbe'nin Ruslardan geri alınmasından sonra Enver Paşa'nın maiyetine girmiş olan Abdullah Recep Baysun'un, "Türkistan Milli Hareketleri" adı ile 1945 yılında yayınlanmış olan kitabı da, içerdiği bilgiler ve temel veriler bakımından adeta sözlü tarih vesikası niteliği taşımaktadır. İkinci gruptakiler ise Basmacılık hareketinin üzerinde durmaktan çok, Enver Paşa'nın biyografisi veya Osmanlı Devletinin son döne-

[22] Bk. "Uzbekistanın Yangı Tarihi (2000)" -Uzbekitstan Sovyet Mustamlakaçılargı Davrinda" Üzbekistan Respublikası Presidenti Davlat ve Camiyat Akademiası Şark.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mine ait gelişmeler veya İttihat ve Terakki Cemiyetinin yöneticilerinin bir darbe ile iktidarı ele geçirmeleri ve Balkan savaşları ile Birinci Dünya Savaşı ve sonuçları üzerinde durmuşlardır. Bu yazarların eserlerinde kimi zaman duygusal veya eleştirel analizler de yer almaktadır. Ele alınmasında fayda olacak bilgilere ulaşmak amacı ile tüm bu kitaplardan da yararlanılmıştır. Örneğin, son olarak 2009 Kasım ayında basılan "Şu İngilizler Çok Canımı Sıkıyor" başlıklı, bazı yazarların makalelerini içeren bir derlemede, konumuz bakımından kayda değer bilgiler de vardır: bu kitap Enver Paşa'nın Üçüncü Enternasyonal toplantısında yaptığı konuşmanın tam metnini vermiştir.[23] Oysa çoğu eserde Enver Paşa'nın Üçüncü Enternasyonal ile ilişkisinden hiç söz edilmemiştir. Sovyet yazarlarının Kızıl Orduya karşı savaşan Türkistanlıların, kendi aralarında yaptıkları işbirliği çalışmaları ve milli direnişin hazırlıkları konusunda genellikle bilgi aktarmamış olmalarına karşın, bilfiil Enver Paşa'nın yanında Doğu Buhara'daki savaşlara katılmış olan Abdullah Recep Baysun, 1945'de yayınlanan kitabında, Kafirun'da yapılan toplantılar hakkında, bu toplantıların bir Kongre olduğunu belirterek ayrıntılı bilgiler vermiştir.[24] Ali Bademci de kitabında Kafirun toplantılarından bir kongre olarak söz etmektedir.[25] Enver Paşa'nın kahramanlık öykülerini anlatan veya Turancılık görüşü aktaran yorumlar üzerinde durulmamakla beraber bu nitelikteki kitaplar da incelenmiştir.

Türk basınında ise kimi zaman Enver Paşa'dan söz eden yazılar çıkmışsa da gerek Basmacı hareketi hakkında gerek Enver Paşa'nın bu hareket içindeki rolü hakkında bilgi aktaran olağan gazetecilik haberleri pek yer almamıştır. Enver Paşa'nın kemiklerinin 1996 yılında Türkiye'ye taşınması üzerine, bu münasebetle çıkan haber ve yazılar da bu gözlemi değiştirmemektedir. Bir diğer deyişle Türkiye basını ve medyası Türkistan'daki Basmacı hareketi ve

---

[23] Güneş Ayas (Derleyen) (2009), *Şu İngilizler Canımı Çok Sıkıyor*, İstanbul, Ss.1+16 - 121

[24] Bkz. Abdullah Receb Baysun, (1945) *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul.

[25] Ali Bademci, (2008) Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, Cilt 2, İstanbul, s.141

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Enver Paşa konusunda pek üretken olmamıştır. Enver Paşa hakkında Şevket Süreyya Aydemir tarafından yazılmış olan üç ciltlik biyografik eser günümüzde hâlâ önemini ve temel bir kaynak olma özelliğini korumaktadır. Bu eserden önce yazılmış olan ve yazarlarının kişisel eğilimleri doğrultusunda kaleme alınmış bulunan, Türk Tarih Kurumu Arşivinden sağladığımız, Cemal Kutay'ın Enver Paşa Lenin'e Karşı (İstanbul, 1955), Feridun Kandemir'in Enver Paşa'nın Son Günleri (İstanbul, 1943), Şehit Enver Paşa Türkistan'da,[26] (Aydınlık Basımevi, 1943) gibi eserler daha ziyade öykü anlatımı şeklinde, Enver Paşa'nın Doğu Buhara'daki faaliyetinden kahramanlık destanı olarak söz eden bir nitelikte sunulmuştur. Nihayet Enver Paşa hakkında Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı Edebiyat yayınları arasında "Enver Paşa ve Büyük Ümitler" başlığı ile bir tiyatro eseri dahi yayınlanmış olduğunu ancak içerik bakımından Enver Paşa'nın Türkiye'den ayrılışından önceki zamana ait bir eser niteliğinde kaldığını belirtebiliriz.[27]

Türkiye'deki bazı yazarlar Enver Paşa hakkında daha çok duygusallıkla ve milliyetçilik anlayışı ile yayın yapmışlardır. Bu arada Enver Paşa'nın bir ara efsaneleştiğini belirtmeliyiz. Nitekim Enver Paşa'nın hayatı çizgi romanlara dahi konu olmuştur.[28] Diğer bazı yazarlar ise Enver Paşa'nın davranışlarını kuvvetle eleştirerek Orta Asya'daki faaliyetini bir macera olarak nitelemekten geri kalmamışlardır.[29]

---

[26] Kitabın kapak sayfasında iç kısımda "kalbinde Turancılık ateşi olan bütün arkadaşlara ithaf ediyorum"şeklinde Nurullah Barıman imzalı bir ithaf da bulunmaktadır.

[27] Yahya Akergin(1996) Enver Paşa ve Büyük Ümitler, M.E.B. Türk Edebiyatı Dizisi No 18, Ankara,

[28] Suat Yalaz, (1999) "Enver Paşa Efsanesi, İstanbul, (Çizgi roman)

[29] Mustaf Müftüoğlu, "Enver Paşa'nın ölümü ve Bazı isimler bazı olaylar", Milli Gazete, 27 Ağustos 2008. Yazar şu ifadeleri kullanmıştır:" Bilinen gerçek odur ki: Enver Paşa Osmanlı devletinin başını yiyip, yurt dışına kaçtıktan sonra, yeni yeni maceralar aramış, bir ara Anadolu'ya geçmek istemişse de, Ankara hükümeti, baştarafta kaydettiğimiz gibi isabetli bir kararla buna müsaade etmemiş ve mutlaka bir şeyler yapmak isteyen bu adam Türkistan macerasına atılmıştır! Enver'in Türkistan macerası ihtirasın neticesidir. Napolyon'a özenen ve komitacılıkla genç yaşında ümit etmediği makamlara ulaşıveren Enver, üzerinde taşıdığı Osmanlı hanedanına damadlık ünvanından da istifade ederek Türkistan'da giriştiği hareketle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu cümleden olarak Sarıkamış'ta Rus Ordusuna esir düşen ve daha sonra kaçarak 1915 Eylül ayında Türkiye'ye gelen İhsan Paşa'nın[30] hatıralarında da Enver Paşa gerek Osmanlı Devletini bir emrivaki ile savaşa sokması gerek Almanya'nın baskısı nedeni ile gereksiz yere Rusya'ya Kafkasya üzerinden hezimetle sonuçlanan bir saldırı düzenlenmesi nedeni ile tenkid edilmektedir. Bu çerçevede Cihad ilanı ayrıca herhangi bir faydası olmayan ve umut bağlanmaması gereken bir eylem olarak takdim edilmektedir.

Enver Paşa'nın komuta ettiği Sarıkamış harekatı üzerinde birçok eleştiri de yapılmıştır. Bu cümleden olarak Tuğgeneral Ziya Yergök'ün anılarında Sarıkamış harekatında Türk ordusunun yenilme nedenleri sıralanırken ilk sırada şiddetli kış belirtildikten sonra yenilgi sebebi olarak *"Enver Paşa'nın tecrübesizliği ve çılgınca hareketleri"* gösterilmektedir.[31]

Enver Paşa hakkında yazılanların tümünün bu çalışmada ele alınmasına imkân yoktur. Ancak kendisi hakkındaki düşüncelerin hiçbir zaman aynı yönde olmadığını belirtmek gerekir. Enver Paşa Orta Asya'daki faaliyeti ile ilgili olarak da eleştirilmiştir. Örneğin "Tarihimiz Net" adlı bir internet sitesinde "Enver Paşa'nın Ölümü ve Bazı İsimler, Olaylar" başlığı altında, *"Beyinsizlikleri ile Osmanlı Devletini batıran İttihatçı sergerdelerin 2/3 Kasım 1918'de yurt dışına kaçışları üzerine Refik Halid (Karay) in Zaman gazetesinde çıkan "Efendiler nereye?" başlıklı yazısı denilebilir ertesi gün gazetenin kapışıldığı"* anlatılmakta, Berlin'den Moskova'ya giden Enver Paşa'nın Ruslardan

---

Türkler'in başına geçmek istemiş, bu teşebbüsünde belki dışarının, Enver'in hareketinden medet uman yabancı devletlerin tesiri de olmuştur! Ancak, Enver Paşa'nın girişti̇ği bu son hareket, Müslüman Türk'e fayda yerine zarar vermiş..."

30 Necdet Öklem, (1985) I. Cihan Savaşı ve Sarıkamış-İhsan Paşa'nın Anıları, Sibirya'da Esaretten Kaçış, Bilgehan Basımevi İzmir, s. 38-39 (İhsan Paşa esaretten kurtulup 1915 Eylülünde Türkiye'ye dönebilmiştir. Kendisi daha sonra 1925-1926 yıllarında İzmir valiliği yapmıştır.

31 Yayına hazırlayan Sami Önal (2006) Tuğgeneral Ziya Yergök'ün anıları-Sarıkamış'tan Esarete, Remzi Kitabevi-İstanbul, s. 123-125 (yazar bu iki nedenden başka bir dizi askeri sebep göstermeke bu arada Onuncu Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'yı da eleştirmekte ve "Hafız Hakkı Paşa'nın tecrübesizliği ve çılgın hareketleri"ni de yenilgi sebepleri arasında kaydetmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

aldığı parayı ittihatçılara dağıttığı öne sürülmekte, daha sonra Enver Paşa'nın işin sonunu düşünmeden hiç bilmediği bir çevrede girişeceği harekatın fayda yerine zarar vereceğini söyleyenleri dinlemeksizin Türkistan macerasına giriştiği iddia edilmektedir. Ayrıca makalede Enver Paşa'nın Türkistan'da atıldığı mücadele de sorgulanmaktadır. Gerçekten Türkistan'daki esir Türklerin davasına inanmış olduğu için mi mücadeleye giriştiğinin, yoksa bu maceranın dış kaynakların bir tertibi mi olduğu hususlarının araştırılması gerektiği belirtilmektedir. *"Enver Paşa İngilizlerle mi işbirliği yapmış, Moskova'nın oyunlarına mı alet olmuş, yoksa eski dost Almanlara mı hizmet etmiştir, duygusallığı bırakarak bu soruların yanıtlarının araştırılması gerekir,"* denilmektedir.[32]

Diğer yandan Enver Paşa'nın Türkçülük yaklaşımını Osmanlı-Alman ilişkileri çerçevesinde bilimsel olarak hem Türk hem Alman kaynaklarını birlikte değerlendirerek inceleyen Mustafa Çolak'ın "Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Türkçü Politikaları" adlı eserinde Enver Paşa'nın vatan sevgisi, dürüstlüğü ve Türkçülüğü saptanmaya çalışılmıştır.

Görüldüğü gibi Enver Paşa'nın Buhara'da önderliğini üstlendiği direniş hareketi üzerinde tarih yazımına katkıda bulunmuş olan bilim çevreleri ile diğer yazarlar arasında önemli yorum farkları ve değişik bakış açıları söz konusudur. Bu itibarla çalışmanın odaklandığı iki ana husus önemini korumaktadır.

Yukarıda belirtilen hususlar ışığında kitabın temel amaçları şu şekilde özetlenebilir:

1. Basmacı hareketinin nasıl bir hareket olduğunun ve Basmacı hareketinde Enver Paşa'nın rolünün saptanmasına ışık tutabilecek yeni belgelerin mevcut bilgilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi; bu belgelerin analizini takiben Enver Paşa'nın giriştiği mücadelenin niteliğinin saptanması;

---

[32] Mustafa Müftüoğlu (2011) Tarihimiz Net, www.tarihimiz.net/v3/Haberler/Genel/Enver-Pasa%E2 (4.2.2011)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2. Basmacı hareketinin 1921-1922 yıllarındaki niteliğinin araştırılarak saptanması; bu dönemde Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmesinin ve Basmacı hareketinin önderliğini üstlenmek istemesinin nedenlerinin incelenmesi;
3. Belgelerden çıkarılan sonuçların ve bulguların analizi sureti ile Enver Paşa'nın amacının açıklığa kavuşturulması;
4. Basmacı hareketinin niteliği ışığında Enver Paşa'nın davranışının değerlendirilmesi; Enver Paşa'nın bir maceracı olup olmadığının açıklığa kavuşturulması ve bu çerçevede bazı yanlış bilgilerin düzeltilmesi;
5. Enver Paşa'nın savaştığı bölgelerin de bu vesile ile belirlenmesi.

Kitabın coğrafi çerçevesi özellikle Enver Paşa'nın bizzat çarpıştığı alan, 8 Ekim 1920 tarihinden itibaren Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti olarak anılan, tarihte kalan Buhara Hanlığı sınırları içinde yer alan Doğu Buhara coğrafyasıdır. Doğu Buhara olarak anılan bu bölgenin tamamına yakın kısmı günümüzde Tacikistan sınırları içindedir.

Kitabın kronolojik çerçevesi 1921 ve 1922 yıllarından ibarettir. Bununla beraber 1922'den sonraki dönemde Basmacı hareketinin nasıl sürdüğüne de değinilmiştir.

Basmacı hareketinin söz konusu dönemdeki gerçek niteliği ve Enver Paşa'nın Basmacı hareketinin lideri olmasındaki sebeplerin ve etkenlerin neler olduğu geçmişte gereğince tartışılmamış olabilir. Enver Paşa'nın düşünce ve davranışlarının incelenmesi sureti ile kendisinin bir maceraperest olup olmadığı hususunun da duygusallıktan uzak olarak açıklığa kavuşturulması söz konusudur. Bu bağlamda Enver Paşa'nın Moskova'da, 1920 yılında Üçüncü Enternasyonal önderleri ile, İngiltere'nin sömürgelerde vurulması ve sömürgelerdeki Müslüman ahalinin ayaklandırılması, bu amaçla Afganistan'ın Hindistan'a saldırmasının teşviki ve buna ilaveten kurulacak bir İslam ordusu ile Hindistan'a girilmesi gibi bir strateji hususunda mutabık kaldığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Cemal Paşa'nın örceden Afganistan'a gönderilmesi Sovyet yönetimi tara-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

fından kararlaştırılmıştır. Fakat daha sonra Sovyet Rusya üst düzey yönetiminde değişen şartlara göre düşünce ayrılıkları baş göstermiş ve üst yönetim fikir değiştirmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Birinci Bölüm

1921-1922 Yıllarında Türkistan

Kısa Tarihçe

On altıncı yüzyıldan sonra Moskova Knezliğinin, sınırlarının ötesinde de etki yapabilecek şekilde güçlenmesi ve Rusya'nın Kafkasya üzerine ve daha sonra Orta Asya'ya yönelmesi süreci gelişti. Rusya'nın Orta Asya'yı ele geçirip bu bölgeye yerleşmesi ise 19. yüzyılın ikinci yarısında tamamlandı.[1]

Ruslar neticede 1867-68 döneminde bütün Kazak topraklarını egemenlikleri altına aldılar.[2] Kazakistan'ın güney bölgeleri Türkistan Genel Valiliğine, Kuzey bölgeleri ise ikiye ayrılarak Orenburg Valiliğine bağlandı.[3]

Kırgızların bölgesine bakılınca 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Orta Asya'ya yerleşme sürecinin geliştiği görülmektedir. 1865'de Talas'daki Saruu (Sarı) ile Kuşçu boyları Rusların ege-

---

1 Modern Encyclopedia of Religions in Russia and the Soviet Union, (1991) (Academic International Press), Vol.4 p.5 - 20

2 Kazakistan bölgelerinin Rusya egemenliğine geçişi hakkında ayrıntılar için Bkz. Marlene Laruelle ve Sebastien Peyrouse, (2003) "Les Russes de Kazakhstan", Paris, IFEAC, s, 196-206

3 Feyzullah Budak, (1981), *"Kazakistan Dünü Bugünü Yarını", Ankara, 1999, s, Togan, Zeki Velidi*, "Bugünkü Türk Eli – Türkistan Yakın Tarihi", İstanbul, S. 231-324

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

menliğini tanıdı. Çerik boyu da 1863 yılında Omsk'a elçi göndererek Rus egemenliğini kabul etmişti. Narin'deki Tınım Seyitler de 1864-65 yıllarında Rus egemenliğine geçtiler. Koçkar, Cumgal ve Ketmen Tepe'de yaşayan Sayaklar da Rus egemenliğini tanıdılar.[4] 1868'de Karakol ve Narin'de Rus kaleleri inşa edildi ve bu suretle günümüzdeki Kırgızistan'ın kuzeyi tamamen Rus egemenliği altına girdi. Güney Kırgızistan'da ise Alay Kırgızları Kurmancan Datka'nın önderliğinde Ruslarla mücadele etmişlerse de 1876'dan itibaren Rusya Güney Kırgızistan'da da egemen olmuştur.[5]

Hokand ve Buhara Hanlıkları arasında 1865 yılında çıkan savaş Rusya'nın Taşkent'e sefer yapması için uygun bir zemin oluşturmuş ve Rusya 17 Mayıs 1865 tarihinde Taşkent'i ele geçirmiştir. 1867 yazında ise Taşkent Çarlık Rusya'sının Türkistan Genel Valiliğinin merkezi oldu. Bir süre sonra 1876 başlarında Rus birlikleri Andican'a girdi. 1867'ye kadar geçen süre içinde Rusya Hokand Hanlığını parçaladı. Almatı'yı aldı. 22 Eylül 1875 tarihinde Namangan'ı ve 8 Şubat 1876 tarihine kadar Hokand'ı ve Hokand Hanlığının tüm topraklarını işgal etti. Hokand Hanlığının bölgesinde Rusya'nın Fergana Valiliği kuruldu.

Rusya'nın zorlaması sonucunda Buhara Emirliği ile Rusya arasında 28 Eylül 1873 tarihinde 18 maddelik bir anlaşma imzalanmıştır. Bunun sonucunda Buhara Emirliği 1873 yılından başlayarak 1918 yılına kadar Çarlık Rusyası'nın himayesinde kalmıştır.

Rus yönetimi, 1873 yılında Hive'ye birkaç yönden saldırıya geçti. Hive Hanlığı Rus ordusuna karşı üç ay kadar direnebildi. Daha sonra Hive ve Amu Derya bölgesi 1887'de Türkistan Genel Valiliğinin Sır-ı Derya Şubesine bağlandı. Bu idari yapılanma, Hanlığın 1920'de ortadan kaldırılmasına ve 1924'de Harezm Halk Cumhuriyeti'nin tasfiyesine kadar yürürlükte kaldı.[6] 1884 Ocağında

---

[4] O. S. Osmanov ve A. A. Asankanov (2003), "Kırgızstan Tarihı, En bayırkı doordon hazırkı mezgilge çegin" Bişkek, s. 250-269

[5] Rusya Egemenlği konusunda Bkz. T. Kenansariyev, (1997) Kırgızstandın Orusiyaga Katılışı, Bişkek; Bkz. V. Ploskih, (2004), Bizdin Kırgızstan,

[6] Hayit, Baymirza, (2004)"*Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, "Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 63-106

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Merv bölgesi olarak bilinen günümüzdeki Doğu Türkmenistan da böylece Rusya'nın egemenliği altına girmiştir.[7] Rusya'nın İran üzerine yürümesi 1881 yılında Harezm'i ilhak etmesi ile sonuçlandı.[8] Rusya İran'a 21 Eylül 1881'de Akhal anlaşmasını kabul ettirmiştir. Bu anlaşma ile İran, Rusya'nın Harezm bölgesini ilhakını tanıyor ve İran Trans Kafkasya ve Türkistan üzerindeki haklarından tümü ile vaz geçiyordu.[9] Böylece Rusya'nın Orta Asya'ya yerleşme süreci tamamlanmış oluyordu.

Orta Asya bölgesi Rusya ve İngiltere'nin sömürgecilik siyasetlerinin çatışma alanı da olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda bu iki sömürgeci devlet birbirinin hareketlerini kuşku ile izlemiştir.

Bu bağlamda İngiltere Orta Asya bölgesinin Rusya tarafından sömürgeleştirilmesi sürecinden endişe duymuştur. Bu endişe neticesinde İngiltere'nin Rusya'yı Afganistan'ın kuzeyinde tutmayı amaçlayan bir politika izlemiş olduğunu belirtmemiz gerekir.

Özellikle 1806-1813 dönemindeki ilk İran-Rusya savaşından sonra 1813'de bu iki ülke arasında yapılan Gulistan Anlaşması,[10] daha sonra 1829'da ikinci Rus-İran savaşını takiben yapılan Türk-

---

7 Mehmet Saray, (1993) *"Türkmen Tarihi"*, Yeni Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Dergi, İstanbul, s. 42-43; Gradekov, Voina vı Türkmenii; Kader, L, *"People of Central Asia"*, Indiana University Publication, s. 198

8 Rusya 1873-1881 arasında sürekli olarak Orta Asya üzerine yürüdü. Bu harekatın safhalarında Rus generalleri Mihail Skobelev, İvan Lazarev ve Konstantin Kaufmann komutasındaki saldırılara İran karşı koyamadı. Akhal anlaşması 21 Eylül 1881 tarihinde imzalandı. İran Türkistan ve Hazar ötesi bölgelerindeki egemenlik haklarını Rusya'ya devrediyordu. Atrak nehri sınır oluyordu. Böylece 1884 yılına kadar Merv, Sarahz, Aşgabad ve civar bölgelerinde General Alexandr Komarov Rus kontrolunu yerleştirdi. (Wikipedia, 2. Eylül 2009)(Bkz.Houmayun, Nasır Takmil, *"Kharezm: What do I know about İran"*, Tahran 2004, s. 85 - 87

9 Houmayoun, Nasser Takmil, *"Kharezm What do I Know about Iran"*, 2004, S. 85-87; Wikipedia, Traite d'Akhal, Wikipedia MHD, 22, 06 2009

10 Azerbaycan'ın Gülistan köyünde 24 Ekim 1813 tarihinde Rusya ile İran arasında imzalanan bu anlaşma İran sarayının itimadını kazanmış bir ingiliz diplomatın arabuluculuğu ile hazırlanmıştır. İran günümüzdeki Azerbaycan, Dağıstan ve Doğu Gürcistan topraklarını Rusya'ya terk ediyordu. (Bkz.Wikipedia, Treaty of Gulistan, 27.11.2009

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mençayı Anlaşması[11], neticede Rusya'nın Kafkasya'da giderek egemen olmasını sağladı. Bu sonuçlar İngiltere bakımından Rusya'nın giderek Hindistan'a daha fazla yaklaşmakta olduğu şeklinde algılanıyordu. Gerçekten özellikle Türkmençayı Anlaşması uyarınca Hazar denizinde donanma bulundurmak, İran'a gümrüksüz mal satışı yapmak gibi haklar elde eden Rusya, İngiltere'yi endişelerinde haklı çıkarmıyor değildi.

Rusya'nın teşviki ile İran 1837'de Herat'a saldırdı. Böylece iki büyük devletin sömürgecilik siyasetlerinin çatışması Türkistan bölgesine sıçramış oldu. Bu İran saldırısına karşı İngiltere Afganistan'a girdi ancak başarı sağlayamadı. İngiltere daha sonra 1841 yılında İran'a Türkmençayı Anlaşmasına benzer bir anlaşma imzalattı. Böylece İngiltere Rusya ile İran üzerinde ekonomik ve siyasi nüfuz rekabetine girişiyordu.

İngiliz Orduları 1878 yılında yeniden Afganistan'ı işgale başladı. Neticede ikinci Afgan savaşının da kanlı sonuçları oldu fakat İngilizler Afganistan'ı sömürgeleştiremediler. Bu yayılmacılık rekabeti sürecinin sonucunda Rusya ile İngiltere Orta Asya üzerinde rekabet politikalarına son vererek 1907 yılında uzlaştılar.[12]

Anglo-Rus Antantı olarak da anılan bir anlaşma ile iki imparatorluk Asya'daki menfaatleri üzerinde anlaştılar.[13]

---

[11] Türkmençay Anlaşması 21 Şubat 1828 tarihinde İran Şahını yenilgiyi takiben Tahran'ı işgal etmekle tehdit eden Rus Generali İvan Paskieviç ile Iran Fatih Ali Şah arasında imzalandı. İran bu anlaşma ile Erivan, Nahcevan ve Talış hanlıkları üzerindeki egemenlik haklarını Rusya'ya bıraktı. (Wikipedia Treaty of Turkmenchai, 27.11.2009

[12] 1907 anlaşmasının arka planında İngiltere'nin Lord Kitchener'in Rus tehlikesine işaret eden raporu üzerine Rusya ile anlaşma yoluna gitme politikasını benimsemesi bulunmaktadır. (Williams, J. Beryl, *"Strategic Background to the Anglo-Russian Entente of August 1907"*, The Historical Journal, IX, 3-, University of Sussex, 1966, s. 360-373,

[13] İngiltere-Rusya Sözleşmesi 31 Ağustos 1907 tarihinde Petersburg'da Rusya Dışişleri Bakanı ile İngiltere Büyükelçisi arasında imzalandı. Anglo-Rus Antantı olarak anılır. İran, Afganistan ve Tibet üzerine ayrı ayrı bölümlerden oluşur. Anlaşma her iki İmparatorluğun Orta Asya'daki yayılma politikalarını karşılıklı olarak güvence altına alıyordu. İran'ın kuzey bölgesi Rusya'nın, güneydoğusu ise İngiltere'nin nüfuz ve etki alanı oluyordu. Arada tarafsız bır bölge oluşturuluyordu. Bu tampon bölgeye her iki devlet de nüfuz etmeyecekti. Afganistan üzerinde ise Rusya İngil-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Böylece 20'nci yüzyıl başında Orta Asya üzerinde Rusya egemenliği sağlama bağlanıyordu. Orta Asya'daki Rus egemenliğinin ve Hindistan sömürgeleri üzerindeki İngiliz egemenliğinin teminatı karşılıklı olarak Buhara ve Afganistan'a müdahale edilmemesi taahhüdü ile sağlanıyordu. Diğer bir rekabet yeri olan Tibet üzerinde de Çin'in egemenliği tanınıyor ve bu suretle Rusya ile İngiltere arasındaki bir çekişme konusu da ortadan kaldırılıyordu.

Türkistan ve Basmacı Kavramları

Kitapta kullanılan Türkistan ve Basmacı kelimelerinin ifade ettiği kavramlar ile ilgili olarak aşağıdaki hususları belirtmekte yarar vardır.

Söz konusu coğrafya "Türkistan" olarak belirlenmiştir. Orta Asya bölgesinin ve Türkistan teriminin nasıl bir coğrafyayı kapsadığına da kısaca değinmekte yarar vardır. Tarih akışı içinde farklı dönemlerde farklı ekonomik ve siyasi amaçlar doğrultusunda, sosyal yapının özelliklerine, kullanılan dillere göre bu coğrafyanın değişik kelimelerle adlandırılmış olduğu bilinmektedir. Türkistan deyiminin de kapsamı, kullanıldığı dönemlere göre farklı anlamlar içermiştir. Örneğin Rusların Batı Türkistan'ı Büyük Buhara, Doğu Türkistan'ı Küçük Buhara olarak adlandırmış olduklarını biliyoruz. İngiliz bilim adamları ise 19. yüzyılda Doğu Türkistan, Batı Türkistan kelimelerini kullandılar.[14] Çarlık Rusya'sı, 19. yüzyıl sonunda Türkistan bölgesinin işgalini tamamladıktan sonra bölgeyi kendi yönetim düzenine göre küçük yönetim birimlerine böldü ve örneğin Kazak topraklarını Bozkır Valiliği ile yönetti. Çarlık yönetiminin kurduğu Türkistan Valiliği ise Buhara ve Hive Hanlıklarının topraklarının yönetiminden sorumlu idi. Böylece Türkistan deyimi değişik bir kapsam içermeye başladı. 1917 yılında Sovyetler

---

tere'nin himayesini tanıyordu. Tibet üzerinde de her iki Devlet de Tibet ile ilişkilerini Çin aracılığı ile düzenlemeyi taahhüt ediyordu. (Bkz. Anglo-Russian Entente, Wikipedia, 19 Ekim 2009 saat 20.37) John Lowe, '1994), *"The Great Powers Imperialism and the German Problem,* Routledge, Page 138)

[14] Bol'şaya Sovyetskaya Ensiklopediya, Cilt 26, Moskova. 1977, s. 338

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

devriminden sonra "Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti" kuruldu ve böylelikle Türkistan sözcüğü hayatta kaldı. Fakat 1924 yılında Türk ve Türkistan ve Cumhuriyet kavramları kaldırılarak Orta Asya deyimi kullanılmaya başlandı. Bu başlangıç Türk ve Türkistan kelimelerinin terk edilerek Orta Asya deyiminin kullanıldığı bir yazım sürecinin gelişmesine neden olmuştur. Gerçekten artık Rusya'da, Batı dünyasında, bölge ülkelerinde ve Türkiye'de Türkistan yerine Orta Asya terimi kullanılmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan Türkistan kelimesi ise üç Hanlığın, Buhara, Hokand ve Hive Hanlıklarının topraklarını ve Kazak bozkırlarını kapsamaktadır. Bir diğer deyişle Günümüzdeki Orta Asya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan Cumhuriyetlerinin topraklarından oluşan bir alanı ifade etmektedir. Oysa Türkistan kelimesi bazı Türk düşünürleri için farklı anlamlar taşımıştır.[15] Zeki Velidi Togan "Hazar denizinden, İdil havzasından Çin seddine, Altaylar'dan Hindikuş dağ silsilesine kadar uzanan ülkeler anlamında genel bir isim olarak", "Uluğ (büyük) Türkistan" ve "Türk ili" terimlerini kullanmıştır. Baymirza Hayit ise Türkistan kavramından günümüzdeki Orta Asya Cumhuriyetlerini ve Çin'in Sienkiang Uygur Muhtar Bölgesini de içine alan bir alanı anlamaktadır[16].

Bu çalışmada Basmacı hareketinin incelenmesi bakımından, Türklerin tarihte kalan geniş yurdunu ve yerleşim alanlarının tümünü kapsayan bir coğrafi kavramdan çok, Basmacı hareketinin geliştiği ve etkin olduğu coğrafyanın esas alınması yoluna gidilmiştir. Çalışmamızda kullanılan Orta Asya terimi 1920'lerin başında Rusya'nın egemenliği altındaki bölgeleri kapsamaktadır.

Türkistan olarak adlandırılan yerlerin kapsamını daha iyi belirlemek bakımından Türkistan sözcüğü üzerinde de kısaca durmakta yarar vardır. Togan'a göre Ruslar Türkistan sözünü Kırgız ve Kazaklardan öğrenmişlerdir. Ruslar, Ahmet Yesevi'nin türbesi-

---

[15] A. Zeki Velidi Togan (1981) "Bugünkü Türkili Türkistan Yakın Tarihi", İstanbul 1981, s. 24

[16] Hayit, Baymirza, (1995) "Türkistan Devletülerinin Milli Mücadeleleri Tarihi", TTK, Ankara

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nin bulunduğu Yese şehrini ve Sır-ı Derya'nın orta ve aşağı mecralarını Türkistan olarak adlandırmaya başlamışlar ve Yese şehrinin bulunduğu bölgeleri işgal ettikten sonra bir Türkistan Vilayeti (Turkestanskaya Oblast) oluşturmuşlar ve bu Vilayeti Orenburg'daki Genel Valiliğe bağlamışlardır. Daha sonra Türkistan Vilayetine Fergana ve Semerkand illeri de eklenmiştir. Maveranünnehir'de yaşayan ulusların Türkistan'ın parçası olarak bildiği Kazakistan bölgeleri ise ayrı bir vilayet yapılmış ve buna "Bozkır Vilayeti" (Stepnaya Oblast) denilmiştir.

1868 yılında kurulan "Türkistan Genel Valiliği", Semerkand, Fergana vadisi ve Sır-ı Derya havzasını da kapsıyordu. Yedi Su vilayeti ise Rusların eline geçtikten sonra Batı Sibirya Genel Valiliğine bağlanmıştı. Ruslar tarafından işgali 1884'de tamamlanan Türkmenistan ise Hazar Denizi Ötesi Vilayeti anlamına gelen "Zakaspiskaya Oblast" Valiliğine bağlanmıştı. 1898 yılında bu son iki Vilayet, Yedi Su ve Zakaspiskaya Valilikleri de Türkistan Genel Valiliğine bağlandı. Böylece Türkistan adı ile adlandırılan bölge, Türkler bakımından ortak bir coğrafyayı kapsayan ve adeta bir siyasi birliğe elverişli görünen bir içerik kazandı. Ne var ki Bolşevikler daha 1920 yılından itibaren Türkistan kavramını tamamen ortadan kaldırma yoluna girdiler. Sonuçta, 16 Eylül 1924 tarihli bir kararla Türkistan kelimesi kullanımdan kaldırıldı. Türkistan yerine boy adları ile adlandırılan bir idari bölüştürme yapılmak sureti ile Vilayetler kuruldu.[17]

Çarlık döneminde Buhara ve Hive Hanlıkları Türkistan Genel Valiliğine bağlı değildi. Genel Valilik Rusya'nın bilfiil siyasi ve askeri yönetimi altındaki Yedi-Su, Sır-ı Derya, Fergana, Semerkand, Zakaspi Vilayetlerini kapsıyordu. Bu beş vilayetin yanı sıra, merkezi Törtköl (Rusça Petroaleksandrefski) olarak adlandırılan, Karakalpak ülkesi de ayrı bir Amu Derya Şubesi (Amuderyanski Otdel) olarak başka bir idari bölüme ayrılıyordu. Bozkır Vilayetleri Genel Valiliği ise "Ural, Turgay, Akmola ve Semi Palat" olarak adlandırılan dört vilayetten oluşuyordu. 1897'de yapı-

[17] Togan, A. Zeki Velidi, *Bu günkü Türkistan ve Yakın Tarihi*, s. 23, İstanbul, 1947

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lan bir sayıma göre Türkistan'daki beş vilayette 5.260.300 kişi yaşıyordu. Büyük şehirlerdeki nüfus Taşkent'de 156.400 Hokand'da 82.100, Namangan'da 61.100, Semerkand'da 54.900 kişi olarak görünüyordu.[18]

Türkistan Genel Valiliğine bağlı bu beş vilayette, 1911 yılı sayımlarına göre Buhara ve Hive hanlıkları ile birlikte toplam nüfus 9.839.100 kişiydi. Bu nüfusun %5'i Rus ve diğer Hıristiyanlardan, %95'i ise çeşitli boylara mensup Müslümanlardan oluşuyordu. Merkezi Omsk olan Sahra Vilayetleri Genel Valiliğine bağlı bölgelerdeki toplam nüfus 3.681.464 kişi olup bu nüfusun %42'si Hıristiyan Rus, %58'i Müslümandı.[19]

"Basmacı hareketinden" söz ederken önce bu "Basmacı" terimi üzerinde durmakta yarar olacaktır. Türkiye Türkçesinde Basma kelimesi kumaş üzerine baskı yolu ile motifler işlenmesi ve renkli baskı yapılması anlamından başka bir anlamda pek kullanılmaz. Basmacı ise bu işi yapan kişiye veya basma kumaş alıp satan esnafa verilen ad olarak da düşünülebilir. Bu nedenle Basmacı Hareketinde Basmacı teriminin değişik bir anlamda kullanılmış olduğunu hemen belirtmek gerekir. Söz konusu olan Basmacı terimi, Baskıncı, baskın yapan, aniden baskın şeklinde saldıran, silahlı haydut, soyguncu, çete gibi anlamlar taşır. Tarihte sömürgeleştirdikleri Türkistan'ı yöneten Ruslar yerel ayaklanmalara katılanları bu terimle nitelemiştir. Böylece Çarlık Rusya'sının yönetimine karşı ayaklanan ve Bolşevik devriminden sonra da milli mücadele sürdüren ve bu yolda savaşan Türkistanlılar "Basmacı" olarak nitelenmiştir. Bu bağlamda Basmacı kelimesi eşkiya, şaki, haydut anlamında kullanılmıştır. Zeki Velidi Togan'a göre, Basmacı kelimesi Türkmenistan'da Rus egemenliği kurulmasından beri mevcut olup önceleri Türkmenistan'da Başkurdistan ve Kırım'da Rusya egemenliğine karşı direnen silahlı çeteler için kullanılmıştır. Başkurtlar

---

[18] Becker, Seymour, "Russia's Central Asian Empire, 1885-1917"in "Russian Colonial Expansion to 1917, London, 1988

[19] A.g.e., s. 24-25; Ayrıntılar için Bkz. Britannica Concise Encyclopedia; Russian History Encyclopedia.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bunlara Horasan dilinden gelen "Ayyar" demişlerdir, Kırım'da ve Ukrayna'da bunlar için "Haydamak" denmiştir.[20]

Basmacı kelimesi birçok kitapta aynen kullanıldığı için, yeni bir sözcük veya kavram türeterek ya da değişik bir sözcüğü mücahit anlamında kullanarak kavram karışıklığına yol açmamak bakımından, bu kitapta da "Basmacı" terimi terk edilmemiştir. Basmacı terimi Çarlık ve Sovyetler döneminin Rusça sözlüklerinde yer aldığı şekilde "eşkıya" anlamında değil fakat Bolşevik rejimine karşı Türkistan milli mücadelesini sürdüren direnişçiler veya bağımsızlık savaşı veren milli mücahitler anlamında kullanılmıştır.

Milli direniş hareketini kötülemek amacı ile Basmacı kelimesi Rusçaya "Eşkıya" anlamı ile ithal edilmiştir. Diğer dillere de böyle geçmiştir.[21] Böylece 1917'den itibaren gelişen ve 1930'lara kadar süren Orta Asya halkının milli direniş hareketi, tarihte "Basmacı Hareketi" veya Basmacı Ayaklanması, Basmacı Savaşı" olarak yer almıştır. Bu itibarla bu kitapta da Türkistanlıların büyük direniş hareketini ifade edebilmek amacı ile "Basmacı Hareketi" teriminin kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Diğer taraftan amaç, Orta Asya'da Rus egemenliğine ve daha sonra Sovyetler yönetimine karşı ve gerçekte her ikisine karşı süren direniş hareketini incelemek olduğundan, "iç savaş" terimi konuyu tam olarak yansıtmakta eksik kalabilirdi. Nitekim iç savaş süreci, Basmacı hareketi ile aynı dönemde, Güney ve Orta Rusya, Kafkasya ve Sibirya bölgelerinde de sürdüğünden, "iç savaş" terimi tarihi gerçeği, bir diğer deyişle Türkistanlıların milli mücadelesini yansıtamayacağı için bu terim kullanılmamış, "Basmacı Hareketi" deyimi tercih edilmiştir.[22] Dr. Bay-

---

[20] Rus değirmenlerini basıp unu fakir halka dağıtan, zenginden alıp fakir'e veren kahramanlar olarak, Başkırlarda Buranbay, Kırım'da Halil, Semerkand'da Namaz gibi kahramanlar ün salmıştır. Türkiye'de ve Türkmen ve Özbeklerin kahramanı Köroğlu bu halkların şikayet etmediği çetelerin mitolojik lideri haline gelmişti. 1918'den sonra ortaya çıkan basmacı guruplarının Köroğlu geleneğine bağlı olduğunu söylemek yanlış olur.

[21] Hayit Baymirza, (2006) "Ruslara Karşı Besmacılar Hareketi", İstanbul, 2006 s. 16

[22] Basmacı kelimesi üzerinde Hayit Baymirza ayrıntılı olarak durmuştur (Bkz. A.g.e. s. 15-21)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mirza Hayit, Özbek sözlüğüne atıfla Basmacı ve Baskıncı sözcüklerinin saldırgan anlamı yüklü olduğuna değinir. Aynı yazar Çingiz Aytmatov'un 1991 yılında vaki bir beyanını naklederek "Basmacı" kelimesi yerine kurtarıcı kelimesini kullanmış olduğunu nakletmiştir[23]. Yazar eşkıya anlamına gelen çirkin sıfatın bile milli mücadele gibi doğru ve haklı bir mücadeleye katılanlara yakıştırılmış olmasının, bu sıfatı neticede güzelleştirmiş olduğunu da ilave eder. Bu konuda ilginç bir bilimsel çalışma sonucunu da kaydetmeden geçmemek gerekir. Sovyet yöneticileri Basmacı kelimesini kullanarak Türkistan milli mücadele hareketini kötülemeye ve amacını saptırmaya çalışmışlardır. Bunu ortaya koyan bir araştırmayı belgeler üzerinde gerçekleştiren Kahraman Racabov, "Türkistan'da Basmacı Hareketinin teorik ve metodolojik incelenmesi" başlıklı makalesinde, incelediği mektup ve diğer belgelerde istiklal mücadelecilerinin, mücahidler, istiklalciler, fedailer olarak anıldığıru, birçok yazarın, bu harekete milli mücadele hareketi dediğini belirtiyor. Arşivlerde Sovyet resmi belgeleri üzerinde yaptığı araştırmada, 1918 yılında ve 1919 yılı ortalarına kadar belgelerde basmacı sözüne rastlanmadığını, basmacı sözünün Sovyet belgelerinde 1919 yılının ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlandığıru belirtiyor; bunun nedeninin Sovyet ideologlarının Türkistan milli mücadele hareketini kötüleme gayretlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.[24]

Basmacı Hareketinin zamanlaması Rusya'daki devrim süreci ile örtüşmektedir. Kitapta özellikle Basmacılık hareketinin geliştiği ve yayıldığı dönemi kapsayan bir zaman diliminin incelenmesine ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda Basmacı milli direniş hareketinin, Sovyetler devrimini takiben ortaya çıkan, Kızıl Ordu-Beyaz Ordu savaşımından ve diğer Sovyetler karşıtı olan silahlı çatışmalardan

---

[23] Baymirza 1997 yılında Ankara'da "Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi" başlığı ile yayınlanmış olan eserinde Çingiz Aytmatov'un 1991 Mayıs ayında kendisine "Türkistan kurtuluş hareketine katılan mücahitlere Basmacı yerine Bosatuviçi denmesi gerektiğini" söylemiş olduğunu nakletmektedir.

[24] Kahraman Racabov (2008), Rassii-Üzbekistan İstoria, Politika i Kultura, Moskova Milli Üniversitesi ve Özbekistan Tarihçileri Birliği Özbek Tarih Enstitüsü Ortak Yayını Cilt 2, s. 28.

ayrı olarak, kendi özelliği içinde incelenmesi yoluna gidilmiştir. Zaman boyutunda ise Basmacılık hareketinin 1917 devriminin Orta Asya'daki etkilerinin oluşturduğu süreç içinde geliştiğini ve Bolşevik devriminden sonraki dönemde ise bölgede süratle yayılmaya başladığını ve Türkistanlıların milli mücadelesine dönüştüğünü görüyoruz. Basmacı hareketinin, zamanlama bakımından bölgede 1916 yılı ayaklanmasının yarattığı silahlı mücadele ortamında gelişerek büyüdüğünü de belirtmek gerekir.

Kanımızca 1916 ayaklanması ile Basmacı hareketinin milli mücadele ve istiklal savaşı niteliği kazanarak gelişmesi arasında doğrudan bir sebep-netice ilişkisi yoktur. Bununla beraber 1916 yılı ayaklanma sürecine 1917 devrim sürecinin eklenmesi ister istemez Türkistanlıların silahlı mücadeleye yönelmesini teşvik eden bir ortam yaratmıştı. Böyle bir ortamda Taşkent'teki Sovyet yönetiminin Hokand'da kurulan özerk hükümeti kanlı şekilde ortadan kaldırmasını takiben silahlı mücadele hareketi giderek bir milli mücadele niteliği kazanmaya başlamıştır. Bu düşüncenin arka planını oluşturmak bakımından önce ilk Bölümde, Rusya'da ve Türkistan'da devrim süreçleri, 1917 ve 1918 yıllarının olayları üzerinde durulmaktadır. Sovyet rejiminin bölgede zemin kazanması ve Buhara'daki sosyal dönüşüm ve Sovyet haber alma örgütlerinin istihbarat raporlarında kayıtlı bilgiler ışığında bölgedeki gelişmeler incelenmektedir. Birinci ve İkinci bölümler Enver Paşa Buhara'ya gelmeden önceki dönemin siyasi durumunu belirlemek amacını taşımaktadır. Bu bağlamda Enver Paşa'nın, Türkiye'den ayrıldıktan sonra giriştiği mücadelenin amacının anlaşılmasına ilişkin bilgiler değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde Enver Paşa önderliğinde Doğu Buhara'da gerçekleşen savaşlara değinildikten sonra bazı tartışmalı bilgiler de açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada kullanılan Sovyet Rusya, Sovyetler Yönetimi kavramları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kurulmasından önceki dönemde Rusya'da egemen olan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ni (RSFSC) ifade etmektedir. Bilindiği gibi SSCB'nin kurulması 30 Aralık 1922 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Rusya'da ve Türkistan'da Reform Süreci

20. yüzyıla gelindiğinde Rusya'nın egemenliği altında bulunan Türkistan illerinde ve Buhara ve Hive Hanlıklarında yaşayan nüfusun geleneksel yapısı modernleşme isteyen aydınlarla örtüşmüyordu. 19. yüzyılın sonunda Türkistan vilayetlerinde toplam olarak 495 okulda, 6846 öğretmen yüz bin kadar öğrenciye eğitim veriyordu.[25] Türkistanlıların reform istekleri Rusya içinde baş gösteren reform hareketlerine paralel olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra, devrim sürecinde meydana gelen özerklik veya bağımsızlık hareketi bilfiil yerel halkın iradesi ve silahlı mücadelesi ile gelişmiştir. Bu mücadelenin arka planında, 20. yüzyılın başında Rusya'da vuku bulan gelişmeler ve 1917 devrim süreci bulunmaktadır. Devrim ve dönüşüm süreci ise Orta Asya'da da karmaşık bir silahlı çatışma süreci yaratmıştır. Ne var ki Rusya'da başlayan bu karmaşık dönüşümler süreci aynı zamanda Türkistanlıların hürriyet ve istiklal mücadelesini tetiklemiştir.

Rusya'da 1905'de[26] başlayan yenilik hareketlerine bir kısım Türkistanlı aydınlar da modernleşme özlemi ve umudu ile katıldılar. Türkistanlılar kendi taleplerini oluşturarak Çarlıktan eğitim, din öğretisi gibi alanlarda haklar ve sosyal reformlar istediler. Bu süreçte bir etken olarak, Osmanlı Devletinin son yıllarında hürriyet vadederek 1908'de ikinci meşrutiyeti ilan ettiren ve daha sonra bir darbe ile iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyetinin (daha sonra İttihat ve Terakki Partisi), Osmanlı ülkesinin dışındaki akraba toplumların yenilikçi aydınları arasında yaratmış olabileceği etki de akla gelebilir. Ancak böyle bir etki varsa ikinci derecede bir önem taşır. İstanbul'daki fikir ve siyaset tartışmaları kuşkusuz ülkelerini modernleştirmek isteyen bir grup Türkistanlı aydın tarafından da izlenmiş ve hatta benimsenmiştir. Ancak Türkistanlıları mücadele-

---

[25] Ebubekir Güngör, (2008) yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 38 (okul ilköğretimi kapsıyor ve okulda ana dilinde okuma yazma ile temel İslami dersler veriliyordu. Medreselerde ise yüksek İslami eğitim yapılıyordu.)

[26] Rusya'da 1905 devrimi hk. daha geniş bilgi için Bkz. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, s. 379 Rusya'da yaşayan Türk Kavimleri hk. Bkz. Türk Kavimleri ve Devletleri (2002)

ye sevk eden gerçek süreç, Çarlık Rusya'sının baskı rejimine ve sömürge düzenine karşı ayaklanma ve 1917 devrimi ile beliren, sömürü düzeninin son bulması umudu ile bağımsızlığa yönelme sürecidir. Yenilenme ve yenilikçilik hareketleri ise Orta Asya bölgesinde dış etkilerden çok Rusya'da yaşayan Tatar ve Başkır aydınların etkisi ile gelişmiş görünmektedir. Bu bağlamda bölgedeki Cedidcilik hareketine kısaca değinmekte yarar olacaktır.[27]

Bilindiği gibi Rusya Müslümanlarının 19'ncu yüzyıl sonlarına doğru eğitim ve kültür alanındaki yenileşme hareketi cedidcilik olarak anılmaktadır. Ancak cedidcilik Rus egemenliği altındaki Türk toplumlarında sadece eğitimde modernleşme sağlayabilecek bir reform girişimi olarak kalmadı ve giderek milli bilinç yaratan ve Türk toplumlarını ortak dil etrafında birleştirmeyi ve aynı zamanda bir siyasi birlik oluşturmayı amaçlayan milli bir nitelik kazandı.

Türkistan'da geleneksel eğitim şehirlerde medreselerde, kırsal kesimde ise camiler yanında bulunan mekteplerde verilmekte idi. Bu okullarda sadece okuma yazma ve kısıtlı bir din eğitimi verilebiliyordu. Bu geleneksel eğitim düzenine "usul-ü kadim" denmekteydi. Bu geleneksel eğitim sistemine karşı çıkan ve Batı ülkelerindeki eğitim modellerini esas alarak yenilikçi bir eğitim sistemini savunanların getirmek istediği ilköğretim modeline ise yeni yöntem anlamına gelen "usül-ü cedid" dendi. Türkçede daha çok "Yeni Usül" okulları olarak anıldı. Eğitimde usül-ü cedid esasına göre okullar açmak isteyenler cedidci olarak anıldı. Her reform hareketinde olduğu gibi eğitim sisteminin modernleştirilmesi sürecinde de iki ayrı düşünceyi savunan, Kadimciler ve Cedidciler karşı karşıya geldiler.

Batı'daki aydınlanma sürecinin doğuya yansıması diyebileceğimiz etkileşim süreci içinde özellikle eğitimde yenilikçi girişimle-

---

[27] Geniş bilgi için Bkz.; Farida Yusupovna Yugazieva, (2006) Gumeanictiçeskiye İdei v Tvorçestve İsmaila Gaspinstogo; A. Benningsen, (1985), İsmail Bey Gasprinski and the Origins of Jadid Movement in Russia/ /İsmail Bey Gasprinski, Russkoe Musulmantsvo, Oxford,

ri başlatan Kırımlı aydın İsmail Gaspıralı[28] (1851-1914), 1883 yılında "dilde, fikirde ve işde birlik" alt başlığı ile yayınladığı Tercüman adlı gazetesinde ilköğretim okullarının medreselerden ayrılması ve modern bir eğitim vermesi gerektiği yolundaki düşüncelerini yazdıktan sonra 1884 yılında Bahçesaray'da ilk Usul-ü Cedid okulunu açtı. Kısa sürede okuma yazma öğreten ve batı ülkelerindeki eğitim programlarını yakalamaya çalışan bu okulların başarılı uygulaması çok geçmeden Kazan, Volga bölgesi ve Kafkasya'da usul-ü cedid okulları açılması sonucunu doğurdu. Daha sonra Türkistan'da da usul-ü cedid okulları açılmıştır.

İsmail Gaspıralı 1893'de Türkistan bölgesine gelmiş ve Semerkand ve Buhara'da aydınlarla görüşmüştür. Buhara Emirinden Usul-ü Cedid okulları konusunda destek istemiş ve vaat almıştır.

İsmail Gaspıralı 1908 yılında Türkistan'a ikinci bir ziyaret yapar. Türkistan'da İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı eğitim reformu ve yeni metotlara göre eğitim veren okul modelleri kısa sürede bölge aydınlarının sahip çıktığı ve modernleşme tutkunlarının aracı haline gelir. Tercüman gazetesi Türkistan Müslümanları arasında yayılır. Yeni yöntemlere göre eğitim veren okullar da yayılır. Taşkent'te Abdürreşidov Mektebi, Semerkand'da Abdüşşükürov Mektebi, Verniy'de (Alma Ata), Pişpek'de (Bişkek), Çimkent'de, Tokmak'da başka okullar açılır. Bu bölgede otuz kadar okul yeni öğretim yöntemine göre eğitim veriyordu. Prejevalsk'da (Karakol) ise İsmail Gaspıralı'nın adını taşıyan bir okul vardı.

Türkistan'da aydınlanma hareketi ve buna ilişkin fikirlerin gelişme süreci Cedidizm olarak adlandırılmaktadır.[29] Kanımızca da Cedidizme sadece bir eğitim reformu hareketi olarak bakmamak

---

[28] İsmail Gaspıralı Akmescid'de (Simperifol) ilk öğretimini takiben bir süre Moskova askeri okulunda okumuştur. Moskova'da Slavofil hareketi önderlerinden Katkov ile tanışmış Rus milliyetçiliği, liberal ve aşırı siyasi hareketleri tanımış, bir süre Kırım'da öğretmenlik yapmış ve 1871'de Fransa'ya gitmiş 1874'de İstanbul'a gelmiş askeri okula başvurmuş ancak kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Kırım'a dönmüştür.

[29] Nadir Devlet, (1990), "İsmail Bey Gaspıralı", Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü yayını, Ankara, s. 9

gerekir. Cedidizm eğitim öğretim ve din alanında bir yenilikçilik hareketi olarak başlamış ve kısa sürede Rusya Müslümanlarının uyanış hareketi olmuş ve Rusya Müslümanlarında ve Türkistan'da milli bilinç oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu okullar aynı zamanda cedid hareketine katılan aydın kişilerin buluşma ve görüşme yerleri haline dönüşmüştür.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde bir yandan Rusya'da yaşayan Türk toplumlarının cahil kalmaları, Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikaları, diğer yandan, milli birlik ve siyasi örgütlenme konusunda tecrübesizlik gibi nedenlerle Türk toplumları örgütlü bir siyasi faaliyet içinde görünmüyorlardı.

Ancak 1905 yılı olaylarından sonra Çarlık Rusya'sında siyasal ortam müsait olunca Rusya'daki Müslümanlar arasında bir birlik kurulması düşüncesi de önem kazandı. Bu çerçevedeki gelişmeler üzerinde aşağıda kısaca durulmaktadır.

Aralarında İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşı, Seyid Gerek, Yusuf Akçura, Fatih Kerimi, Kadı Abdürreşid İbrahim, Musa Curullah Bigi, Abdullah Apanay gibi aydınların bulunduğu, önde gelen şahsiyetlerin önderliğinde, Rusya Müslümanları, 1905 yılı Ağustos ayında ilk Rusya Müslümanları Kongresini gerçekleştirdiler. Bu ilk kongre, Nijni Novgrod'da 15-28 Ağustos tarihlerinde 150 üyenin katılımı ile yapıldı ve Türk halkları arasında birlik kurma yönünde bir işlev üstlendi. Kongrede Azeriler ve Tatarlar çoğunluktaydılar. Bu ilk kongre Rusya'daki bütün Müslüman halkların sosyal ve siyasal haklarının tanınması için çalışıldığını açıklamış ve bütün Müslüman halkları içine alacak bir örgütlenme kararı almıştır. Kongre, 16 bölge itibariyle teşkilatlı bir faaliyet alanı saptamış ve merkez Bakü olmak üzere her bölgenin yerel meclisini oluşturmasını kararlaştırmıştır.[30]

İkinci Kongre 13-23 Ocak 1906 tarihlerinde Peterburg'da 100 kadar delegenin katılımı ile gerçekleşti. Kongre Rusya Müslümanları İttifakı olarak adlandırıldı. Üçüncü kongre ise aynı yıl 16-26 Ağustos

[30] Jacob M. Landau, (1999), Pantürkizm, İstanbul, 1999, (Çeviri) s. 23

tarihlerinde Nijni Novgrod'da yapıldı. Bu kongrede Müslümanlar İttifakının bir siyasi partiye dönüştürülmesi tartışıldı ve sonuçta İttifak-ı-Müslimin (Müslümanlar Birliği) adı ile bir siyasi parti kurulması kararlaştırıldı. Bu kongreler çoğunluğu oluşturan Tatar ve Azeri temsilcilerin etki ve yönetimi altında gerçekleşti.[31] Üçüncü Kongrede Yusuf Akçura İttifak-ı Müslimin'in bir siyasi partiye dönüştürülmesini istemiştir, İsmail Gaspıralı ise siyasi parti fikrine karşı çıkmış ve hareketin din ve kültür alanı ile sınırlı kalmasını savunmuştur. Tancı grubu (Tan Yıldızı adlı yayın organları nedenile Tancı olarak anılmışlardır) önderliğindeki Tatar sosyalistleri ise bütün sınıfları temsil edebilecek bir siyasi parti olamayacağını savunarak siyasi parti fikrine karşı vaziyet almıştır. Buna rağmen Akçura'nın din ve kültür ortak paydasına dayanan bir parti kurulabileceği yolundaki görüşü uyarınca, sonuçta bir parti kurma kararı alınmıştır.[32]

1912 yılına gelindiğinde Rusya'da yaşayan Türk halklarının toplam nüfusu 16 milyonu aşıyordu. 1897'de yapılan bir sayıma göre bu nüfus 13.889.241 olarak biliniyordu. Bu nüfus içinde en kalabalık grubu Kazan Tatarları (5.124.397) oluşturuyordu.

Başkurtların nüfusu ise 1.769.962 idi.[33] Toplam nüfusun yarısı çok geniş bir coğrafyada yaşıyordu. Dağınık şekilde ve iletişim imkânlarından yoksun olarak sömürge yönetiminde yaşayan Türk boylarının, bir iki kongre toplanması yolu ile milli birlik düşüncesi etrafında birleşmesinin güçlüğüne rağmen, yaklaşık bir yıl içinde üç kongre yapılmış olması bu yolda büyük bir aşama ve hareket geliştirmiştir.

---

[31] Örneğin üçüncü kongrede 14 üyeli yönetim kurulunda 10 üye Volga Tatarı, biri Kırım Tatarı, biri Azeri, biri Kazak'tı. Tütrkistan'dan sadece bir üye vardı. Bu Türkistanlının da Tatar asıllı olduğu kaydedilmiştir. (Ayrıntılar için Bkz. A. Z. Veilidi Togan, (1969) "Hatıralar".

[32] İshaki Ayaz İdilli olup, 1905'de Tancılar adlı bir teşkilat kurmuş ve Tan Yıldızı adlı bir gazete çıkarmıştır. Devrimci yöntemlerle Hükümetin devrilmesini savunmuştur. Kendisi 1917'den sonra Rusya'yı terk edip, İdil-Ural bölgesinin bağımsızlığını amaçlayan "Yangı Milli Yul" adlı dergiyi çıkarmıştır. (İhsan Ilgar (1990), "Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi", Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, s. 116

[33] Ali Engin Oba, (1994), Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İstanbul, s. 143

Nitekim Rusya içinde yaşayan Türk halklarının siyasi bilinci bu kongreler ve dönemin en güvenilir iletişim aracı olan gazeteler ve dergiler yayınlanması suretiyle gelişmiştir diyebiliriz. Söz konusu kongrelerden sonra yayın organlarının sayısı gerçekten arttı. Aynı zamanda sivil toplum örgütlenmesi süreci gelişti. İttifak Partisinin ortak bir dil altında Rusya Müslümanlarının birleşmesi olarak açıklanan amacı etrafında, örneğin, Astrakan Hanlığında Müslümanların Kültürel Gelişmesine Yardım Derneği gibi sivil toplum kurumları ortaya çıktı. Bunlar ortak bir çizgi oluşturdular ve seslerini Orenburg'da çıkan Vakit gazetesi, Bakü'de yayınlanan Sada gazetesi aracılığı ile diğer Türk halklarına duyurmaya başladılar.

Böylece Türk halkları arasında milliyetçi düşünceler daha çok yayın organlarında yer almıştır diyebiliriz. 1905-1917 yılları arasında Türk toplumlarında 250 kadar dergi yayınlandığı bilinmektedir.[34] Rusya Orta Asya'sında basılan dergilerin hemen hepsi kısa ömürlü[35] kalmış olsalar dahi bu yayın organları Türkistanlıların siyasete olan ilgisinin artmasına aracı olmuşlardır.

Ne var ki, Rusya'da 1905 yılının siyasi ortamı Başbakanlığa Stolipin'in gelmesi ile değişti. Rusya Hükümeti halklara tanınan hak ve özgürlüklerin kısıtlanması yolunda bir uygulama başlattı. Bunun sonucunda Türkistan'da sansür arttı. Cedidciler hem hükümetin hem de dindar zümrenin temsilcileri olan Kadimcilerin kuşku ile baktığı ve doğrudan veya dolaylı olarak mücadele ettiği bir kesime dönüştü.

Hive ve Buhara Emirlerinin etrafında yer alan muhafazakâr zümrenin de tesiri ile Buhara Hanının Rus yönetiminin dostluğunu Cedidler ile işbirliğine tercih etmiş olduğunu kaydetmeliyiz. Cedidcilere yapılan eziyetin ve yenilikçilerin karşılaştıkları kötü muamelenin derecesini göstermek bakımından bir iki örnek verebili-

---

[34] M. Jacob Landau, (1999), Pantürkizm, İstanbul, s. 25

[35] Örneğin dil reformu konusu ile birlikte milliyetçi yaklaşımları işleyen Turan ve Buhara-i Şerif adlı dergiler de 1913'de kapatılmıştır. Turan 49 sayı, Buhara-i Şerif ise 153 sayı çıkarmıştır. (A.g.e. s. 28)

riz. Cüre Bay Bek adlı aydın kişi Buhara'da tüm masraflarını şahsen karşılayarak yeni usulde eğitim veren parasız bir okul açmıştı. Önce Emirin izni ile kurulmuş olmasına rağmen bu okul kapatıldı ve okul mensupları ile ilişkiye girenler ağır şekilde cezalandırıldı. 1908 yılında Mirza Abdülvahid Bek, "Eğitim Ocağı" adlı bir okul kurmuş fakat açılışından bir ay sonra okul öğretmen ve öğrencileri diri diri toprağa gömülerek öldürülmüşlerdi. Bir kısım cedidler Taşkent'e kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdi. 1910 yılında Buhara Emiri Alim Han, Kazan ve Türkiye'den gelen gazetelerin okunmasını yasak ettirmiş yerli yayınları da kapattırmıştı. Okulları da kapatan Alim Han bir kaç Rus ajanının ihbarı ile cedidcilikle hiç ilgisi olmayan masum bazı kimseleri astırmıştı. Bu cümleden olarak Semerkand cedidcilerinden aynı zamanda büyük bir din adamı olan Mahmud Hoca Behbudi'yi boğdurtarak öldürtmüştü.[36]

Bu dönemin hemen ardından gelen Birinci Dünya Savaşı döneminde ise savaş koşulları Müslüman toplumların siyasi örgütlenme faaliyetine fiilen engel olmuştur.

Türkistan'da Rusya Yönetimine Karşı Hareketler

Türkistan'da Çarlık Rusya'sı yönetimine karşı birçok ayaklanma vuku bulmuştur. Bu hareketlerin çoğu yerel düzeyde hoşnutsuzluk sonucu beliren ve önemli etki yapmayan düzeyde kalmış bazıları ise bölgesel düzeyde önem ifade etmiştir. Ancak bu ayaklanma hareketleri yaygın bir isyana dönüşmemiştir. Bu ayaklanmaların bir listesi Ek-1'de sunulmuştur. Sovyetler devriminden önceki dönemde, önce bölge halkının sosyal-psikolojik hoşnutsuzluk ortamını belirlemek ve Rus egemenliğine karşı bölge halkının direnişçi bakış açısını ortaya koymak bakımından, 1916 ayaklanmasından önce vuku bulan olaylara kısaca değinilmektedir. Ancak bu hareketlerin tümüne düzenli ve planlı isyan hareketleri olarak bakmak da mümkün değildir. Bununla beraber Türkistan'da Rus ege-

---

[36] Ali Bademci, (2008), 1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, İstanbul, s. 127

menliği yayıldıkça özellikle 19. yüzyılda değişik yörelerde değişik önderlerin liderliğinde Rusya'ya karşı çeşitli ayaklanmalar olmuştur. 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde bölge halkının Rus Yönetimine karşı harekete geçebilecek kadar gayrı memnun, olumsuz bir sosyal ve psikolojik ortamda olduğunu vurgulamak gerekir. Bu bakımdan, söz konusu ortama önemli bir örnek olan ve 1898 yılında vuku bulan, Dükçü hareketi olarak adlandırılan ayaklanmaya kısaca değinmekte yarar olacaktır.

Fergana vadisi Rus egemenliği altına girdikten sonra 25 yıllık bir süre boyunca oldukça sakin bir dönem yaşadı. Fakat 1898'de birdenbire "Dükçü İşan" isyanı ile hareketlendi. Genel olarak bu isyanı ekonomik ve sosyal yönden yoksulluğun tetiklediği söylenebilir. Dükçü İşan hareketi 20. yüzyıla girerken bölgedeki hoşnutsuzluğu ve yerel halkın Rusya'nın sömürü düzenine karşı koyduğunu ortaya çıkarmıştır.

1878'de Andican'da Yetim Han, 1882'de Andican ve Margilan'da Derviş Han ve 1893'de Hokand yöresinde Şakir Can önderliğinde başkaldırma hareketleri oldu. Bunlar yerel boyutta kaldı. Ekteki ayaklanmalar tablosunda da görüleceği üzere, yerel halk Rus yönetimine karşı zaman zaman ve yer yer başkaldırmış olsa da geniş çaplı bir ayaklanma söz konusu olmadı. Dükçü İşan isyanı ise Fergana vadisinde genel bir ayaklanmaya dönüştü. Dükçü İşan isyanı, Andican'ın batısında Pamuk üretimi bakımından Türkistan'ın belki de en önemli bir merkezi olan Eseke istasyonunda çıktı. Fakat dayandığı alan Narin/ Sır-ı Derya ırmağı ile dağlık yöre arasında yaşayan ve Rus göçmenlerin sürekli saldırısına uğrayan Ketmentepe ve Kögart Kırgızlarının yaşadığı bölgelerdi. Ayaklanma Rusya'nın pamuk siyaseti ile göç siyasetine karşı başgöstermiştir.

1898 döneminde Türkistan'da pamuk üretimi ile ilgili bunalımlar oldu. Türkistan'daki pamuk üretiminde 1893-94 döneminde azalma oldu. Şakir Can'ın önderliğinde ve daha sonra da Dükçü İşan'ın önderliğindeki ayaklanmalar işte bu pamuk borsalarındaki daralma ve pamuk üretimindeki değişimeler neticesinde başladı. Rus göçmenlerin Kırgız boylarının mülkünü yağmalamaları da ila-

ve bir sebep oluşturdu. 1898 Mayısında Min Tepe köyünde toplanan isyancılar Andican üzerine yürüyüp Andican'ı ele geçirdilerse de Rus birlikleri ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmıştır.[37]

"Madali" olarak anılan, Asıl adı Mehmet Ali Halife olan Dükçü İşan Mergilan Şehiddan köyünden bir Mollanın oğlu idi. Buhara, Şehrisebz, Semerkand'da tahsil yapmış ve Andican'daki Min Tepe köyüne yerleşmiştir. Kendisi çiftçilikle geçinen bir ip ustasıdır. Yoksullara sağladığı karşılıksız yardımlarla ve iyilikleri ile ün salmış ve yöre halkının derin saygısını kazanmıştı. Fakir halk kitlelerine kendisini sevdirmiş ve on binden fazla müridi bulunan bir din adamı olmuştu. 1896 yılında Kögart ve Ketmen Tepe Kırgızlarının önderleri Şabdan Batır ve Cil Bey Minbaşı, İşan'a başvurup Ruslara karşı ayaklanma için izin istediler. Dükçü Fergana Özbek ahalisini de kapsayabilmesi için ayaklanmayı ertesi yıla erteledi. Halinden memnun görünen ulema ve zenginler sınıfı İşan'ı ayaklanma girişiminden vazgeçirmeye çalışıyordu.[38] Özbek ve Kırgız halkı ise başkaldırmaya zorluyordu.

Ayaklanmanın başlatılmasının öngörüldüğü Haziran ayından önce Kögart Kırgızları ayaklandı. 30 Mayıs günü Dükçü İşan'ın evine gelen isyancılar İşan'ı ak keçe üzerinde "Han" kaldırdılar. İşan 30 Mayıs günü 2000 kadar köylünün başında Andican yakınındaki bir Rus kışlasına saldırdı. Ancak yenildi ve geri çekildi. Kögart dağlarında birkaç yakını ile birlikte yakalandı. Çar Nikola'nın "isyancıların şiddetle cezalandırılmaları"yolundaki talimatı ile Genel Vali Duhovski Dükçü İşan'ı bizzat sorgulamıştır. Köylerde Rus askeri birlikleri kıyım yaptılar. Mahkemeye çıkarılan 356 Kırgız, 126 Özbek, Kent Türk'ü ve Kıpçak, 17 Kaşgarlı ve 5 Tacik'di. 38 kişi idama 38 kişi de kürek cezasına çarptırıldı.[39] Madali ve birçok yoldaşı bu arada 18 Kırgız idam edildi ve birçokları Sibirya'ya sürüldü.[40]

---

[37] C. Malabaev, (1999) Kırgız Memleketinin Tarihi, s. 107-108

[38] Ayrıntılar için Bkz. Fazılbek Atabek Uluu (2010 (Ed. Ali Rıza Yeter ve Ali Ünal), Dükçü Eşan Vak'ası, Bişkek 2010

[39] Zeki Velidi Togan (1981), Türkili Türkistanve Yakın Tarihi, İstanbul, s. 332-333

[40] Ö. Osmanov ve A. A. Sankanov, (2003) Kırgızstan Tarihi, s. 257

Zeki Velidi Togan ayaklananların köylerinin yok edilip buralara Rus göçmenler yerleştirildiğini anlatmaktadır. İsyan bastırıldı ancak ayaklanmanın sosyal ve ekonomik nedenleri incelenerek ahaliyi tatmin edebilecek herhangi bir önlem alınmadı.

Fergana bölgesinde 1901 yılında asayiş tam görünüyordu, sadece 26 vukuat olmuştu. 1904'de 74 baskın ve talan, 1905'de 163 asayiş olayı, 1909'da 460 baskın ve talan vukuatı, 1910'daki istatistiklerde ise bütün Rusya'daki cinayet olayları toplamından iki kat fazla cinayet vukuatı kaydedilmiştir. 1911 yılında ise bu olayların adi vukuat olmayıp başkaldırma hareketi olduğu kabul edilmişti. Taşkent'de çıkan resmi Türkistan gazetesi "Turkestanskaya Vedomosti" 22 Aralık tarihinde *"Fergana'da cinayetler artıyor. Bunun sebebi yoksulluk, yoksulluğun sebebi de toprak yetersizliğidir. Hanlar zamanında toprak buharı olduğunda yeni arıklar meydana getirilerek sun'i sulama ile sorun çözülebiliyordu. Maalesef Rus ordusu Fergana'yı işgal ettikten sonra sulama işleri bozuldu. 1898 yılındaki İşan ayaklanmasını unutmayalım."* diye yazıyordu.

Daha sonra bölge ahalisinin ayaklanma olaylarını yaşayan nesli yeni bir ayaklanma sürecine sürüklendi. Birinci Dünya savaşının üçüncü yılında, Rusya Çarının, 8 Temmuz 1916 (eski takvime göre 25 Haziran 1916) tarihli[41] bir Kararnamesi ile ilan edilen seferberlik uyarınca, Orta Asya'da yaşayan Türkistan ahalisi zorunlu askerlik hizmetine alınmak istendi. Türkistan Genel Valiliğinden 234.000, Bozkır Genel Valiliğinden 250 000 kişi olmak üzere cephe gerisinde acilen iş gücü sağlanması isteniyordu. Türkistanlılar Rusya'ya hizmet etmek istemediler.[42]

Söz konusu kararname halka birdenbire ve aynı zamanda tebliğ edilmediğinden, yer yer keyfiyeti öğrenen halk değişik zamanlarda fakat durumu öğrenir öğrenmez protestolara başladı. Bu hususta Zeki Velidi Togan'ın ifadelerini nakletmekte yarar olabilir: Kette Korgan'da 3, 18, 19, 21 Temmuz günlerinde, Semerkand'da 5

---

[41] Zeki Velidi Togan, (1947) "Bugünkü Türk İli ve Türkistan ve Yakın Tarihi", İstanbul, s. 341

[42] Baymirza Hayit, "Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi", İstanbul, 2006, s. 23

Temmuz günü, Hocend, Acdahar köyünde 18 Temmuz'da, Hokand'da 10 Temmuz günü, Margilan'da 11, 13, 15 ve 17 Temmuz günlerinde, Andican'da 9, 12, 13 Temmuz günlerinde Taşkent'in Kancagalı, Hanabad ve Akkorgan nahiyelerinde 22 Temmuz'da, Akmescid'de 3 Ağustos'ta birçok protesto gösterileri ve olaylar meydana geldi. Taşkent'de 6 kişi öldürüldü. 20 ila 30 kişi yaralandı.

Cızak yöresi halkı 13-18 Temmuz arasında ayaklanıp silahlanarak birkaç yerde demiryolu hattını ve telgraf tellerini kestiler. Rus yöneticileri öldürdüler. Cizak yöresi halkı yerel savunma gücü oluşturdu. Cüveçi Abdülcabbar oğlu Abdurrahman Hoca Başkan seçildi. İsyancıların üzerine 3 Ağustos günü Albay Atanasiyev komutasında 6 topu bulunan 13 tabur asker sevk edildi. 8-9 Ağustos günlerinde bölgede yaptığı katliam ile tanınan General Ivanov, Runov ayaklananları Sengzar ırmağı boyunca kovaladı.

Akkurgan, Akmescid ve diğer yerlerde Rus yetkililere çeşitli saldırılar vuku buldu. Rus kuvvetleri Türkistan halkına acımasızca karşılık verdi. Böylece Ruslara karşı bir milli boyut kazanan ayaklanma hareketi kısa zamanda gelişti ve yaygınlaştı.

Ağustos ortasında direniş Cüneyd Han'ın önderliğinde Aşkabad ve Merv'e ve Abdulgaffar Bek önderliğinde Akmola'ya ve Turgay'a sıçradı. Şabdan Batır ve Muhiddin ve Hüsameddin etrafında, Yedisu Vilayetine, Karakol bölgesine, sıçradı ve Ayuke oğlu Kanat Bek önderliğinde Çuiy havzasına yayıldı. Ayaklananlar silah temini için öncelikle Rus polis ve askeri karakollarını hedef aldılar. Alexander Kerenski, 1916 Aralık ayında Rus Parlamentosunda yaptığı bir konuşmada Rus yönetimini şöyle eleştiriyordu: *"Savaş cephelerine bir yenisi daha eklendi. Türkistan Cephesi... Türkistan ve Kırgız bozkırları Tula ve Tambovski eyaletleri değildir. İngilizler ve Fransızlar kolonilerini nasıl görüyorlarsa biz de bunları öyle görmeliyiz."*

Rus İdaresinin bu isyana karşı uygulaması çok sert ve acımasız oldu. Örneğin Türkistan Genel Valisi Nikolai Kurapatkin, 1916'da şöyle bir emir veriyordu:

"Kurtlar (ayaklananların liderleri) hapsedilmelidir. Koyunlar (halk kesimi) ise bağışlanabilir. Fakat çok Rus kanı döken Pişpek bölgesi Issık göl ve Kebeni vadisi civarındaki bütün topraklar Kırgızlardan alınmalıdır." Ayaklanan Kırgızlar ağır bir bedel ödediler. Çin'e kaçan Çin kaynaklarına göre üç yüz yirmi bin Kırgız'dan, 200 bininin soğuktan ve hastalıktan hayatını kaybettiği, böylece Kuzey Kırgızistan'ın nüfusunun yüzde 43'ünü yitirdiği ve Çin'e kaçanların bir kısmının ancak 1917 Sovyet devriminden sonra ülkelerine dönebildiği kaydedilmektedir.[43]

Hayit Baymirza, Rusların Cızzak isyanını bastırırken uyguladıkları zulmü, Avusturyalı savaş esiri olup isyanı bastıran birliklerde görev yapan Fritz Wilfort'un daha sonra "Türkistanisches Tagesbuch, Sechs Jahre in Russiche Zentralasien" adlı kitabında şöyle anlattığını naklediyor:

"2 Ağustos 1916 günü Cızak bir harabeye dönüşmüştü. Her şey ateşe verilmişti. Her yerde ölüler ve at cesetleri vardı ve bunları bizim, yani savaş esirlerinin gömmesi gerekiyordu. Çok sayıda ceset olduğundan üst üste yığılıyor ve ateşe veriliyordu. Kızgın güneşin altında cesetlerin korkunç kokusu havayı kaplıyordu. Bir yandan da korkunç çığlıkların duyulduğu unutulamaz. Cesetler arasında kalmış yarı ölüler Rus askerlerinin dipçik darbeleri ile hemen gömmeye hazır hale getiriliyordu. Askerlerimize bu korkunç emekleri karşılığında yiyecek, battaniye, çay, tütün gibi ihtiyaç maddeleri verilebiliyordu."[44]

Neticede bütün protesto ve karşı koymalara rağmen 200 000 kadar Türkistanlı zorla cepheye sevkedildi. Bunların pek azı geri dönebildi. Geri dönebilenler de tam bir Rus düşmanı kesildiler. Ayaklanma bastırılırken Türkistan Genel Valisi General Nikolai Kurapatkin ve General Kalbovo Rus göçmenleri de silahlandırarak kendi kuvvetlerine yerel milis gücü kattılar. Orta Asya'daki savaş esirlerinin bulunduğu kamplardaki savaş esirlerini dahi paralı asker olarak birliklerine kattılar. General İvanov-Runov büyük bir

---

[43] İstoriya Kırgızskoy, I, (1986), s. 337-347; Daha geniş bilgi için Bkz. K. Usembaev, (1997), "1916 Geroiçeskiye i Tragiçeskiye Stranitsa," / 1916 Cılkı Kırgızstandagı Kötörülüş"

kuvvetle Cızak üzerine yürüdü. General Madridov komutasındaki çok iyi teçhizatlı Rus kuvvetleri Hive'ye saldırdı ve sivil halkı kılıçtan geçirdi. Halkın malları ve arazilerini yağmaladı.

1917 Ekimine kadar geçen süre içinde bir buçuk milyon Türkistanlının hayatına mal olduğu kabul edilen bu ayaklanma, değişik bölgelerde değişik zamanlarda vuku bulmuştur. Ayaklanma belli bir plan ve hazırlık aşaması olmadan ve kanımızca Rus sömürge yönetimine karşı baskı altında kalmış olan Türkistanlıların sosyal ve psikolojik tepki birikiminin aniden dışa vurması ile hızla yayılmış ve gelişmiştir. Ayaklanma süresince halk Çarlık rejiminin baskısına ve şiddet uygulamalarına ve sömürü düzenine ve Çarlık Rusya idaresinin işbirlikçilerine karşı savaşmıştı.[45]

Ayaklanmanın, sömürgeciliğe, emperyalizm ve askeri yönetime karşı önceden planlanmamış bir ulusal kurtuluş savaşı niteliği kazanan, anti-kolonyalist, anti-emperyalist bir milli mücadele olduğunu söylemek mümkündür. 1916 yılında esasen ekonomik fakirlik içinde bulunan tüm halk kesimlerinin ayaklanmaya katılmış veya ayaklanmayı desteklemiş olduğunu söyleyebiliriz. Çarlık boyunduruğu altındaki çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan halk kesimleri ayaklanmada temel bir rol oynadı. Ayaklanma hareketinde gerçekte başlıca unsur, toprağı veya diğer mülkü olmayan fakir halk kitlesi idi. Askere alınmak istenen gençler ve ayrıca Rusya'dan Orta Asya'ya göç ettirilmiş olan bazı Ruslar da bu ayaklanmaya katılmıştır.[46]

1916 ayaklanmasının bastırılmasında Rusya yönetimi sert ve acımasız tedbirler uygulamış olduğunu hiçbir zaman gizlemedi. Örneğin Yedisu bölgesindeki isyan bastırılırken bu vilayette yaşayan 83.834 aileden 53.665 aile katledilmişti. Yaklaşık 160 000 Tür-

---

[44] Togan, A.g.e., s. 24-25

[45] U. Çoıtonova.- Dosbol, Nur Uluu, (1998), İstoria Kırgızstana: 20. Vek- 20. Yüzyıl Kırgızistan Tarihi, Bişkek, s. 19-20

[46] (Yazar kitabında ayaklanmaya katılan Ruslardan bazılarının ismlerini vermektedir. Örneğin, F. Zuzikov, S. Kovalenko, D. Koşayev, Timofei ve Afonasiy Lobzovıy kardeşler)

kistanlı herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın ömür boyu Sibirya'ya sürülmüştür. Genel Vali General Kurapatkin 1917 Şubat sonunda, Askeri Mahkemenin 357 Türkistanlıyı ölüm cezasına, 228'ini ömür boyu hapis cezasına ve 129 kişiyi çeşitli mahkumiyet cezalarına çarptıran kararını onaylamıştı.

1916 ayaklanması sırasında Türkistan'daki Rus köylü ve askerlerden de Fergana, Semerkand ve Yedisu vilayetlerinde toplam 3806 kişi hayatını kaybetti. Bu illerdeki ayaklanmanın bastırılması için Rus yönetimi 33 süvari taburu, 14 piyade taburu, 69 ağır makineli tüfek ve 42 top ile donatılmış askeri birlikler kullanmıştır. Yerli halkın yoğun olarak katli daha çok Yedisu vilayetinde Pişpek, Karakol ve Semerkand illerinde ve Cızak'da gerçekleşmiştir. Türkmenistan'da da ahali 1-2 Eylül günlerinde Siraks kalesine saldırdı. Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen General Madrimov'un 15.000 kişilik ordusu ile Astarabad sınırında Yamut boyunu kovalayarak tüm mallarını yağmaladığı, bölgeyi talan ettiği anlatılmaktadır.

Yedisu vilayetindeki Rus göçmenlerden oluşturulan birlik mensupları Kırgızları eğlence niyetine rastladıkları yerde öldürüyorlardı. Almatı'daki 35.000 yerleşik Kazak nüfusun arazi ve malları ceza olarak gasp edildi. Pişpek, Prejevalsk (Karakol), Carkend bölgelerinde yerel halktan gasp edilen topraklar Rus göçmenlere verildi. 37.355 Kazak ve Kırgız çöl ve dağlara sürüldü. Pişpek'ten 2402 hane halkı malları müsadere edilerek sürüldü. Rus subay ve erleri Kırgız evlerini kendi hesaplarına yağmalıyordu. Zeki Velidi Togan, daha sonra eski Hokand Hükümeti Reisi tarihçi Mehmet Can Tınışbayoğlu ve Turar Rıskuloğlu'nun 1916 ayaklanmasına ilişkin bilgiler derleyerek yayınladıklarını, Mehmet Can ve Rus Şkapski'nin, 1917 yılında Kerenski Hükümeti tarafından Yedisu bölgesinde Kırgızların gördüğü zarar hakkında inceleme yapmakla görevlendirilmiş olduklarını, bunların 1917 yılı Ağustosuna kadar topladıkları bilgilere göre Çin'e kaçıp sonra geri dönen Kırgızlardan 83.000 kişinin öldürülmüş olduğunu bildirdiklerini nakletmektedir.[47]

---

[47] Zeki Velidi Togan, (1947) "Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi", İstanbul, s. 344

Bu ayaklanmada halk toprakları için dövüştü. Bölgede tarım arazisinin ele geçirilmesi için yapılan mücadele kısa zamanda ulusal bir soruna dönüştü. Bu ayaklanma başarısızlakla sonuçlandı ise de neticede yönetime karşı esasen küskün ve kızgın olan bölge halkının siyasi hayatında milli bilinç oluşması bakımından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. 1916 yılı isyan hareketi bölgede rastlanan en büyük ve en geniş kapsamlı ayaklanma oldu. 1916 ayaklanması[48] Rus sömürge yönetimine karşı memnuniyetsizliğin açık bir ifadesi olmuş ve Rus emperyalist devlet yönetiminin temellerini kökten sarsmış ve Çarlık Hükümetinin Rusya'da ve bölgedeki saygınlığını alaşağı etmişti. 1916 ayaklanması aynı zamanda Çarlık rejiminin bölge insanlarının askere alınarak savaşması değil, işçi taburlarında köle gibi siper kazma işlerinde çalıştırılması gibi bir uygulamasına son verdirmiş olduğunu da belirtmek gerekir.

Sonuçta Rus ordusu ve yerel Rus milis birlikleri ayaklanmayı güçlükle fakat sert şiddet yöntemleri ile bastırabildi. Birçok Kırgız korkudan ülkesini terk etti ve binlerce Kırgız Çin'e kaçtı Bu kaçış sırasında dağları aşarken binlercesi soğuktan donarak hayatını kaybetti. Bu ayaklanma nedeniyle sürgün hayatı yaşamak zorunda kalan Kırgızların büyük bir kısmı ancak 1917 devriminden sonra ülkelerine dönebildiler.

Bu ayaklanma süresince halk çarlık rejiminin baskısına ve şiddet uygulamalarına ve sömürü düzenine ve Çarlık Rusya'sı yönetimine ve işbirlikçilerine karşı savaştı.[49]

1916 ayaklanması bölgede doğal olarak milli direniş ateşini körüklemiştir. Ancak Basmacı hareketini de bu ayaklanma mı başlatmıştır? Basmacı hareketinin 1916 ayaklanması ile başladığını savunan görüşler olabilir. Bu sorunun yanıtı aranırken, 1916 ayaklanması ile Basmacı direniş hareketi arasında doğrudan bağ kurulmasının yanıltıcı olabileceğini belirtmek gerekir.

---

[48] A.g.e, s. 20-21

[49] Çoıtonova, U (1998), - Dosbol, Nur Uluu, İstoria Kırgızstana: 20. Vek- *Kırgızistan* Tarihi: 20. yy. Bişkek, s. 19

İki hareket arasındaki benzerlik ve ilişki, her iki harekette de var olan milli direniş düşüncesi ve silahlı mücadele yönteminin benimsenmesi olmuştur.

Diğer ortak bir nokta ise ayaklananların hedef aldığı düşmanın aynı olmasıdır. 1916'da Çarlık Rusya'sının sömürgeci idaresi hedef alınırken 1917 devriminden sonra da, adeta Rus sömürge idaresinin devamı niteliğinde görünen Sovyet yönetimi ayaklanmanın hedefi olmuştur. Ayaklanma, büyük çoğunluğu evvelce memur veya subay olarak yönetimde görev almış tümü Rus olan yetkililerin oluşturduğu, Türkistanlıları yönetimden dışlayan "Taşkent Sovyet" yönetimine karşı gelişmiştir.

1916 ayaklanması ile Basmacı hareketi arasındaki birleştirici temel ise her iki harekete katılan veya destek veren halkın gerçekte aynı zaman diliminde yaşamış olan aynı Türkistan halkı olmasıdır. Ne var ki bu ortak noktaya rağmen Basmacı milli direniş hareketi, siyasi ve askeri bir milli mücadele olarak 1916 yılında değil, 1917 Ekim devriminden sonraki dönemde gelişmiştir.

Türkistan'da Devrim Süreci ve 1917 Devrimi

Orta Asya'daki cedidcilik hareketini incelemiş olan Adeeb Khalid adlı yazar, Türkistan aydınlarının bakış açısını değerlendirirken, 1917 yılı geldiğinde, Cedidcilerin, Birinci Dünya Savaşı süresince ve savaşı takip eden devrim döneminde, kendi görüşlerine uygun ve yatkın gördükleri Ruslarla ve Rus yönetimi ile işbirliği seçeneğini tercih ettiklerini belirtmiştir. Yazar, kırsal kesimde Cedidcileri destekleyen bir zümre bulunmadığından, kentli aydınların bundan başka seçeneğinin de esasen bulunmadığını vurgulamıştır.[50]

Gerçekten kırsal kesimdeki halkın Çarlık Hükümetine karşı silahlı bağımsızlık mücadelesi sürerken, Rus yönetimine karşı örgütlenme gayretlerinden uzak durmuş olan Türkistanlı aydınlar, sa-

[50] Adeeb Khalid, (1998) "The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia", Berkeley, University of California Press, s. 244-245

vaş yıllarında bazı Rus aydınları ile siyasi işbirliği sürecine girmiştir. Bu cümleden olarak örneğin, Ubaydulla Hocaev, Sosyal Devrimci görüşlere sahip Vadim Çaikin ve I. Şapiro ile Sada-i Türkistan adlı gazetenin çıkarılması amacı ile dostluk ve işbirliği sürdürmüştür.[51]

1917 yılı geldiğinde, Türkistan'ın kırsal kesiminde 1916 yılındaki ayaklanmanın etki ve tepkileri, Rus yönetiminde ise bu ayaklanmayı sert bir şekilde bastırmak için uygulanan askeri devlet terörü sürecinin etkileri hüküm sürmekteydi.

Bu ortamda Petersburg'da Şubat 1917 devrimi gerçekleştiğinde, devrime Türkistan aydınlarından doğrudan bir katılım söz konusu olmadı.

Şubat Devrimi Türkistan'da telgrafla iletilen haberler gelince duyuldu. Petersburg'da 1917 Şubat devriminin ardından kurulan Geçici Hükümet, 1916 yılında Rus sömürgecilerin önderliğinde askeri bir terör dalgası yaşayan Türkistan'ı yöneten Türkistan Genel Valisi Kurapatkin'i görevden almadı. General Kurapatkin Türkistan'ı bu defa devrim hükümeti adına yönetmeye devam etti. Geçici Hükümet Nisan ayında, Türkistan Genel Valiliğinin yönetim ve denetiminden sorumlu bir "Türkistan Komitesi" oluşturdu. Taşkent'de ise 6 Mart 1917 tarihinde eski Çarlık İdaresinin memurları, subayları, polis, işçi ve toprak sahibi olan Rus göçmenler topluluğu, 19 üyeden meydana gelen "Kamu Kuruluşları İcra Komitesi" adlı bir Komite kurdular. Söz konusu İcra Komitesi, Nisan ayında Taşkent'te çoğunluğu sosyal devrimci ve sosyal demokratlardan oluşan bir "İşçi Asker Delegeleri Sovyeti" meydana getirdi. Bu kurul ilk kongresini Nisan ayında yaptı ve Geçici Hükümet tarafından kurulan Türkistan Komitesini destekleme kararı aldı.

Öte yandan Türkistanlı Cedidler (yenilikçiler) 1917 Mart ayında Münevver Kari'nin başkanlığında "Müslümanlar Şurası" adı ile ilk teşkilatlarını kurdular. Ayrıca Şir Ali Lapin'in başkanlığında

---

[51] A.g.e., s. 179 (Chaikin 1908 de Kışkırtıcılık suçundan tutuklanmış, 1916 yılına kadar Yunanistan'da sürgünde yaşamıştır. I. Şapiro da ilk defa 1904 de Harkov'da tutuklanmış devrimcilerdendir)

Müslümanlar Cemiyeti olarak da bilinen "Ulema Cemiyeti" kuruldu. Bu iki cemiyet 16-23 Nisan 1917 tarihlerinde toplanarak Türkistan Müslümanları adı altında ilk ortak kongrelerini yaptılar. Kongre, Milli Merkez olarak da tanınan "Türkistan Merkezi Müslüman Şurası" (Sovyeti) adlı bir teşkilat oluşturulmasını kararlaştırdı. Bu Teşkilatın başkanlığına Mustafa Çokay seçildi.

Devrim beklenmedik bir zamanda gelmişti. Devrim haberlerini takiben Orta Asya ve Taşkent Rus demiryolları işçileri de bir Sovyet oluşturdular. Bu Sovyet (şura) 3 Mart 1917 tarihinde Taşkent İşçileri Temsilciler Sovyetini seçti. Bunun ardından garnizonlardaki askerler de toplanarak 5 Mart 1917 günü bir Asker Temsilcileri Sovyeti oluşturdu. Aynı tarihte Taşkent Şehir Meclisi bütün kamu kuruluşlarını toplantıya çağırdı ve bu toplantıda 19 üyeden oluşan, Kamu Kuruluşları İcra Komitesini seçti. Komite Başkanlığına ılımlı bir menşevik olan ve Türkistan'da uzun süre memuriyette bulunmuş olan V. P. Nalivkin getirildi.

Böylece 6 Mart 1917'de Taşkent'de çoğunluğu Çarlık rejiminin Türkistan'daki yöneticileri olan Rus asker, polis, memur ve işçiler ve toprak sahibi sömürgeci Rus göçmenler, çoğunluğu Rus sosyal devrimci ve Rusya İşçi Partisi saflarından gelen Ruslardan oluşan bir "Kamu Kuruluşları İcra Komitesi" faaliyete geçti.

Bu İcra Komitesinin Genel Vali Kurapatkin'in görevden alınmasını talep etmesi üzerine, Genel Vali 31 Mart'da tutuklanarak Petersburg'a gönderilmiştir.[52] Petersburg Hükümeti, Türkistan'ın, kurucu meclis seçimlerinden sonra statüsü açıklığa kavuşuncaya kadar, Türkistan'ın yönetimini üstlenmek üzere dokuz kişiden oluşan bir Türkistan Komitesi tayin etti. Bu dokuz kişinin beşi Rus, dördü Müslümandı fakat bunların hiçbiri Türkistanlı değildi.[53]

---

[52] Baymirza Hayit, (2006) Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, İstanbul, s. 27

[53] Adeeb Khalid, (1998), The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia, Berkeley, University of California Press s. 265

Türkistan'da Rusların ve Müslümanların Örgütlenmesi

Türkistanlı Müslümanlar daha 5 Mart tarihinden itibaren Taşkent'in eski kesiminde devrimin halka anlatılması için faaliyet göstermek üzere dört kişilik bir komite kurmuşlardı. Bu komite yeni siyasi durumdan Müslüman ahali için nasıl yararlanılması gerektiğini de inceleyecekti. Şehrin eski kesiminde 5 Mart 1917 günü Ubaydullah Hocaev ve Munavvar Kari başkanlığında görülmemiş bir kalabalığın katıldığı bir toplantı düzenlendi. Dönemin Taşkent gazeteleri bu mitinge 20000 kişinin katıldığını yazmıştır. Fakat bu rakamı abartılı bulan yazarlar vardır.[54]

13 Mart günü ise Taşkent'in merkez camii etrafında daha da büyük bir kalabalık toplandı ve Taşkent Kamu Kuruluşları İcra Komitesine alkışlarla dört temsilci seçti. Bu toplantıda eski Taşkent yönetimi için ayrı bir Halk Komiseri ve 48 kişilik bir Komite seçildi. Ertesi gün toplanan bu 48 kişilik Komite, kendisine "Şura-yi İslamiye" adını verdi (Taşkent Müslüman Şurası). Şura-yi İslamiye diğer şehirlere de temsilciler göndererek kısa zamanda aynı şekilde örgütlenme yolunda telkinlerde bulundu. Böylece benzer toplantılar -Taşkent'deki kadar gövde gösterisi şeklinde olmasa da- Türkistan'ın diğer şehirlerinde de yapıldı. Şura-yi İslamiye aslında Taşkent'de Rus kesiminde oluşturulan Taşkent sovyeti gibi, Müslüman Temsilciler Sovyeti olarak da adlandırılmıştır. Bununla beraber Şura-yi İslamiye Taşkent Sovyetine ortak olamadı ve adeta Müslümanlar arasında irtibat ve eşgüdüm sağlamak için kurulmuş bir teşkilat konumunda kaldı.

Rus Kamu Kuruluşları İcra Komitesi 1917 Nisanında İşçi ve Asker Delegeleri Sovyetini (Şurasını) kurdu. Bu Sovyet çoğunlukla sosyal devrimci ve sosyal demokratlardan oluşuyordu. Bu Şura, Nisan ayında yapılan ilk kongresinde Rusya Hükümetinin isteği üzerine kurulmuş bulunan Türkistan Komitesini destekleme kararı aldı. Kongrenin başkanlık divanı seçimleri Cedidler için bir başarı oldu. Daha sonra 30 Eylül-10 Ekim 1917 tarihleri arasında gerçek-

---

[54] A.g.e., s. 249

leşen ikinci kongrede ise iktidarın Eylül ortasından itibaren İşçi, Asker ve Çiftçi Delegeleri Sovyeti olarak takdim edilen Şuraya devredilmesi tartışıldı. Bu Şura Eylül ayında 13 kişiden oluşan bir devrim komitesi meydana getirmişti. Söz konusu devrim komitesi Taşkent'deki İcra Komitesi ile işbirliği içindeydi. Komitede sosyal demokratların sol kanadından 4 bolşevik, 5 sosyal devrimci, sosyal demokratlardan 2 menşevik ve 2 anarşist yer alıyordu.

Bu devrim komitesi 13 Eylül'de Türkistan'daki Rus birliklerinin komutanı General Çerkez'i tutuklattı. Bu aşamadan sonra Taşkent'deki Konsey üyeleri iktidar mücadelesinde Devrim Komitesinden kurtulabilmek amacı ile Fergana'ya kaçtı. Konseyde sadece Bolşevik üyeler kalmıştı.[55]

Devrim heyecanı 1916 ayaklanmasının sonuçlarını yaşamakta olan Türkistan'da, Rusların ve Müslümanların ayrı ayrı ivedilikle örgütlenme sürecini yarattı. Bu süreç, Türkistan'daki Rusların, sömürgeci devletin imtiyazlı sınıfı olarak, devrim sonrasında da eski ayrıcalıklı konumlarını aynen muhafaza etmek istemiş olduklarını, bir önceki, 1905-1906 dönemindeki devrim ve demokratikleşme sürecinde olduğu gibi, 1917 devrimini de yönetimi elinde tutan ve imtiyazlı sınıf olan Ruslara ait bir gelişme olarak görmüş olduklarını ve yeni örgütlenme sürecinde Türkistanlı yerlileri dışlamış olduklarını göstermektedir.

Kamu Kuruluşlarını temsil eden İcra Komitesi gerçekte Rus kurumlarını temsil ediyordu. Daha başlangıçta Rusların anlayış ve tutumunun Türkistan'da bir ikilem yaratmış olduğunu ve ikili bir iktidar düzenine yol açmış bulunduğunu söyleyebiliriz.

Ne var ki 1916 ayaklanma sürecini yaşayan Türkistanlılar evvelce olduğu gibi Rus yönetimine tabi olmak istemiyordu ve siyasi ve kültürel bağımsızlık özlemi içindeydi. Yeni devrim hürriyet, eşitlik ve adalet müjdecisi olarak kutlanıyordu. (Taşkent'te şair Şiraceddin Mahduk Sıdkı 12 Mart günü on bin nüsha basılan bir yayında *"...hürriyet dönemi geldi. adalet güneşi dünyayı aydınlatmaya baş-*

---

[55] A.g.e., s. 28

ladı... en önemli gaye yeni hürriyet arenasında mutlu yaşama gayesidir..." diyerek hürriyetten söz ediyordu.[56] Yeni çıkmaya başlayan Revnak ül İslam gazetesi *"artık söylem aşamasından eylem aşamasına geçme zamanı geldi..."* diye yazıyordu.

31 Mart-3 Nisan 1917 tarihlerinde Taşkent'de Türkistan Rus ve Türkistanlı devrim komitelerinin genel kongresi yapıldı. 4-8 Nisan tarihlerinde ise "Türkistan Müslümanlarının Birinci Kongresi" yapıldı. Nisan ayında ayrıca Orenburg'da Ali Han başkanlığında birinci Kazak kongresi yapıldı.

Zeki Velidi Togan Taşkent kongresinde Taşkent eski Belediye Başkanı Maletski'nin çoğunluk olan yerel halkın iktidarından Rus azınlık yönetimini korumak amacı ile, İngiliz sömürge yönetiminin Hindistan'da uyguladığı ve sömürge yönetimini yerli çoğunluğa rağmen yerel yönetimlerde iktidarda tutan bir seçim modelini savunduğunu, ancak bizzat kendisinin (Togan'ın) ve arkadaşlarının buna karşı çıkmış olduklarını, bu durumu gören Sosyalist Devrimcilerin (SR), onların muhalifleri olan Sosyal Demokratlarla, Kadet olarak anılan Anayasacı Demokratlara (Konstitutionalist Demokrat, Kadet) karşı Müslümanları kazanmak amacı ile, genel seçim sisteminde yerel yönetimlerde Müslüman çoğunluktan çekinmediklerini ve birlikte çalışacaklarını açıklamış olduklarını ve ülke parlamentosunun da aynı esasa göre seçilmesi gerektiğini kabul ettiklerini anlatır.[57]

Togan ayrıca, Türkistan Müslüman kongresinde, Çokaev ve Şahinahmedov gibi aydınların bir kısmının, bazı Kazanlı aydınların ve o günlerde Taşkent'e gelen Sadri Maksudi'nin ve Orenburg'da çıkan Vakit gazetesi yazarı Kebir Bekir'in etkisi ile yeni idare şekline ilişkin tartışmalar sırasında "Federasyon"modeline karşı çıkmış olduklarını, Münevver Kari ile bazı arkadaşlarının ise tereddüt gösterdiklerini fakat bizzat kendisinin ve Mahmud Hoca Behbudi'nin Türkistan'ın özerkliği ve Federasyon konusunda ısrar etmiş olduk-

---

[56] A.g.e., s. 182

[57] Togan, Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türk ili ve Türkistan Yakın Tarihi, İstanbul, 1947, s. 357

ların ve bu kongre sırasında Müslüman ahalinin, Türkistanlı aydınların bazılarını geride bırakacak surette özerklik ve bağımsızlık yolunda uyanmış olduğunu gözlemlediğini belirtmektedir.

Cedidlerin devrimden bekledikleri, devrimin ilk haftalarında öteden beri istemekte oldukları çağdaş okul ve eğitim amaçlarını gerçekleştirmek oldu denilebilir. Cedidler neticede Türkistanlıların Rusya Cumhuriyeti'nin siyasi hayatına eşitçe katılmalarını istiyorlardı.[58] Taşkent'de 16-22 Nisan tarihlerinde yapılan ilk Müslüman kongresinde ise Kazanlı aydınların ve örneğin Sadri Maksudi'nin, kongreyi sadece okul ve eğitim konularına inhisar ettirmek istemiş olduğu, fakat Kongrenin bunu reddetmesinin sağlandığı, kongrenin pamuk üretimi, iaşe sorunları ve idare şekli gibi konularda da görüşmeler yapmasının ve bu konularda da kararlar almasının temin edildiği bizzat Zeki Velidi Togan tarafından anlatılmaktadır.

Rusya Müslümanları Kongresi

1917 Mayıs başında toplanması öngörülen "Rusya Müslümanları Genel Kongresi"nin hazırlıkları ile ilgili olarak bilfiil bu çalışmalara katılmış olan Ahmet Zeki Velidi Togan'ın bu hususta aktardığı bilgilere göre, 1-11 Mayıs 1917 tarihlerinde Moskova'da toplanacak olan kongre için "Müslüman Fraksiyası" Bürosu tarafından oluşturulmuş bulunan Hazırlık Komisyonu Başkanı Osetya Müslümanlarından Ahmet Salihov, üyeleri, Kazanlı Ayaz İshaki, Şakir Muhammedyarov ve arkadaşları, Federasyon ve özerklik düşüncelerine karşı olduklarından, Kafkasya ve Türkistan Müslümanlarının bu kongrede tam olarak temsilini önlemek amacı ile, kendilerince daha ilerici olarak tanınan bölgelerden, özellikle de İç-Rusya'dan gelecek Müslümanların kongrede çoğunluk sağlamalarını temin etmeye çalışmışlardı. Buna karşı federasyon taraftarları bütün vilayetlerdeki tüm uruklara, sayıları oranında temsil edilecek surette yer verilmesini savunmuşlardır. Bu cümleden olarak To-

[58] Adeeb Khalid, (1998), The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia, Berkeley, University of California Press, s. 253

gan, bütün vilayetlerdeki Müslümanların sayısına ilişkin istatistikleri Büroya vermişse de bu bilgilere göre, Kongreye 400 üye çağrılması, ve ancak 35 üyenin İç-Rusya'dan yani Kazanlılardan çıkması, kalanların Kafkasya, Türkistan ve diğer yerlerden gelmesi gerekirken, Hazırlık Komisyonunun çoğunluğu Kazanlı olduğundan, 14 Mart günü Petersburg'da yapılan toplantıda Ahmed Salihov ve Ayaz İshaki toplantıdaki Kazanlı çoğunluktan yararlanarak kendi düşüncelerini kabul ettirmişlerdir. Bunun üzerine Başkurt, Kazak ve Türkistanlı Müslümanların nüfusları ile oranlı temsilci göndermelerini sağlamak amacı ile bizzat Togan kendisinin Orenburg'a giderek Başkurt ve Kazak aydınları ile görüştüğünü ve 24 Mart'ta Taşkent'e gelerek daha sonra, 4-8 Nisan günleri yapılan Türkistan Müslümanları Birinci Kongresine katıldığını, bu Kongrenin söz konusu temsil meselesine gereken önemi verdiğini ve Moskova Kongresine Türkistan'dan ve Kazakistan'dan yeterince temsilci gönderildiğini belirtmektedir. Zeki Velidi Togan Kongre çalışmalarında, Kazanlıların Rusya'nın üniter devlet idaresi lehinde karar alınması için faaliyet göstermelerine karşı, ve ayrıca toprak bağımsızlığını savunan küçük bir azınlık grubuna karşı, Taşkentli Ubeydullah Hocayev, Kazakistan'dan Avukat Dostmuhammedoğlu Cihanşah, Uran Şah, Kendisi (Togan), Azerbaycanlı Ali Merdan Topçubaşı, Resulzade Emin Bey, Kırımlı Cafer Seydahmet'le birlikte federasyon idaresi lehinde konuşmalar yapmış olduklarını belirmektedir. Türkistanlı, Kırımlı, Başkurt ve bir kısım Kazanlının istekleri uyarınca, Kongrede, 271'e karşı 446 oyla devlet yönetimi olarak "federasyon" lehinde karar alındığını, Kongrede Genel Rusya Müslüman Merkez Şurası (sovyeti) adı ile bir Komisyon kurulduğunu, Rusça adı kısaltılmış şekli ile "İlkomas" olarak anılan bu Komisyona, Velidi, Toguşoğlu Külbay, Almatı'dan Caynakoğlu İbrahim, Semerkand'dan Abdülhalikoğlu Kokanbay, Hokand'dan Rahmetberdioğlu Molla Kemaleddin, Ornbayoğlu Molla Sultan, Kazakistan-Akmola'dan Kuşçugiloğlu Kurbanali, Semi'den Urazbayoğlu Kulmehmet, Ural'dan Dostmuhammedoğlu Cihanşah, Topaçoğlu Velikhan (Bükey), Turgay'dan Dostcan Kızı Akkağız'ın seçildiklerini, bildirmektedir. Kongrede bulunan Başkurt temsilciler Başkurdistan'ın toprak sorununa ilişkin öneri sunmuşlardır. Kongrede

Türkistanlılar ve Kazaklarla birlikte Başkurdistan'ın da özerkliği kararlaştırılmıştır. Orenburg'da kongre toplamak ve bir yayın yapmak amacı ile Ahmed Zeki Velidi, Said Miras Allahberdi Cafer'den oluşan üç kişilik bir komisyon seçilmiş ve böylece, bu devrim çağında da Başkurtlar kendi mukadderatlarını tayin etme işine, Türkistan bağımsızlık hareketi ile birlikte başlamışlardır.

Bu Kongreden sonra Orenburg'da Başkurt Merkez Kurulu, Taşkent'de Müslüman Vekillerin Merkez Kurulu oluşturulmuş ve propaganda amacı ile Orenburg'da Başkurt, Taşkent'de Kingeş gazeteleri kurulmuştur. Taşkent'deki Kurulun Reisi Mustafa Çokayev idi. Orenburg'daki Başkurdistan Kurulunun başında da Ahmet Zeki Velidi (Togan) vardı.

Taşkent'de Kingeş gazetesinde yayınlanan teşkilat nizamnamesi Başkurt ve Kazak teşkilatı için de esas oldu. Böylece Türkistan, Başkurt ve Kazak siyasi merkezleri aynı gaye uğrunda çalışmak üzere aynı esaslara göre ve aynı şekilde kurulmuş oluyordu. Zeki Velidi Togan'a göre bunların aynı merkeze bağlı olmalarına tek engel Rusların Pan-Türkizm ithamlarından sakınma zorunluluğu idi.[59]

Bundan sonraki aşamada Orenburg'da 21-26 Temmuz tarihlerinde Başkurt ve Kazak Genel Kongreleri yapıldı. Kazakların bir kısmı özerklik konusunda tereddüt gösteriyorlardı fakat Dostmuhammedoğulları Cihanşah ve Halil ve arkadaşları kongreden özerklik yönünde karar çıkarttılar.

Kazan'da ise aynı günlerde Kazan Türklerinin kongresi yapılıyordu. Kazan Kongresi "İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının" Rusya üniter devlet birliği çerçevesinde kültürel ve dini yönetiminin oluşturulması kararlaştırıldı. Kurultay ve İrik adlı gazeteler etrafındaki aydınlar grubunun (Fuad Toktar, Abdullah Battal, Cemal, Velidi, Alimcan İbrahim, Fatih Seyfi) Kazan Türklerinin siyasi ve iktisadi özerkliğinin sağlanması yolundaki çabaları ise kongrede sonuç vermedi.

---

[59] Zeki Velidi Togan, (1947) "Bugünkü Türkili ve Türkistan Yakın Tarihi" İstanbul, s. 360-364

Orenburg'da toplanan Kazak ve Başkurt kongreleri iki ayrı kongre şeklinde fakat aynı amaç ve içerikte oldu. Başkurtları Tatarların bir kolu olarak kabul eden Tatar kesiminin muhalefetine rağmen Başkurt kongresi özerklik ve yönetim şeklinde idari değişiklikler yapılması ve milli ordu kurulması yönünde kararlar aldı. Kongre Togan'ı, İldirkhan Mutin ve Osman Kuvatov'dan oluşan bir heyeti de Kerenski Hükümeti ile bu konuları görüşmek üzere görevlendirdi.

Eylül ayında İkinci Başkurt Kongresi toplandı. Bir hafta ara ile Taşkent'de İkinci Türkistan Kongresi toplandı. Genel Rusya Kurucular Meclisine temsilciler gönderilmesi kararlaştırıldı ve seçilecek milletvekilleri saptandı.

Bu bağlamda siyasi parti sorununun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Kazak Alikhan Kadet Partisi saflarından ayrıldı ve Alaş Orda adı ile milli bir parti kurdu. Ahmed Zeki Velidi ise (kendi ifadesine göre) Sosyalist Devrimci parti ile işbirliği düşüncesinde olmakla beraber sonuçta herhangi bir partiye bağlanmaksızın milli düzeyde kalmayı tercih etmiştir. Başkurdistan'da milletin tek cephe halinde olduğunu dikkate alarak Milli Kurul etrafında tek cephe olarak çalışılması kararlaştırıldı. Özbeklerde evvelce var olan Turan Eğitim Yayınları Cemiyeti (Turan Neşri-Maarif Cemiyeti) Türk-Federalist bir partiye dönüştü ise de ayrı bir parti olarak seçimlere katılmadı. Kazakistan'da ise Toguşoğlu Külbay, Elcanoğlu Şahmerdan ve arkadaşları Üç Cüz adı ile "pantürkist- sosyalist" bir parti kurup Alaş Orda'ya muhalif olarak seçimlere katıldılar fakat başarılı olamadılar.

Türkistanlılar Taşkent'de Müslüman Milletvekillerinin Merkez Kurulu, Kazaklar Ali Han (Alikhan) başkanlığındaki Kazak Milli Kurulu ve Başkurtlar da Başkurt Merkez Kurulu etrafında toplandı.

Taşkent Kurulunda Özbekler daha ziyade Münevver Kari etrafında toplandı. Daha sonra bazı Kazanlı aydınlar fikir değiştirerek özerklik yolunu benimsediler ve Taşkent'de Uluğ Türkistan ve Birlik Tuvı gibi gazeteler çıkarmaya başladılar. Fakat Togan'a göre özerklik düşüncesini paylaşan Türkistanlıları ayırmaya çalışan iki

zümre vardı: biri monarşistlerle Kadetler, diğeri ise Ulema denilen eski rejimi isteyenler ve bunları destekleyen zengin muhafazakâr sınıf. Bu eski rejim yanlısı zenginler "Çar ve Şeriat" istiyorlardı.

Diğer bir grup ise sol-sosyal demokratlar ve bolşeviklerdi. Bunlar örneğin Yedisu vilayetinde Devrimci Sosyalislerin (SR) sömürgeci Rusların Kırgızlara karşı giriştiği katliamı desteklediğini öne sürerek Türkistanlı yenilikçi düşüncelere sahip aydınları Bolşeviklerin yanına çekmeye çalışıyorlardı.[60]

Bölgede din yönünden geniş halk kitleleri üzerinde etkin olan ve esasen Cemiyet-i Ulema adlı bir parti de meydana getirmiş bulunan dinci Ulema, Kadetler ve Monarşist çevreler tarafından desteklenmekteydi. (Taşkent Belediye Meclisi seçimlerinde yenilikçi aydınlar 11 üyelik kazanabilmişti. Ulema ise 65 üyelik kazanmıştı.) Taşkent Belediye Meclisinde 11 Eylül günü yapılan tartışmalı toplantılarda, dindar sanılan ulema temsilcileri mutaassıp Rus milliyetçileri ve papazlarla aynı safta hareket ettiler; Türkistanlı aydınlar ise Rus sosyalistleri ile aynı safta oldu. Kurucu Meclise gönderilecek temsilcilerin seçimlerini ise Ulema kazanamadı.

Zeki Velidi Togan'a göre bu sonuçlar, Türkistan'da Ulema ve muhafazakâr dinci kesimin toplum üzerindeki etkisinin daha ziyade Taşkent gibi şehirlerde söz konusu olduğunu, genelde halkın siyasi yönden realist olduğunu göstermektedir. Togan bu ortamda Bolşeviklerin güç kazandığını, nitekim Devrimci Sosyalistlerin (SR)[61] Rus milliyetçisi kesildiğini, örneğin Kerenski Hükümetinin Türkistan Komisyonu üyelerinden Şkapski'nin bir SR olduğunu,

---

[60] A.g.e., s. 362

[61] "SR" Fransızca kökenli kelimelerle devrimci sosyalist (Socialiste Revolutionnaire) anlamı ifade etmektedir. Rusya Devrimci Sosyalist Partisi 1901 yılında Berlin'de toplanan Rus gruplarının toplantısında kuruldu. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisinden farklı olarak işçi sınıfına değil daha çok tarımsal kesime dayanmayı savunan bir doktrini vardı. Bu partinin Sovyetlere yatkın olan sol kanadı "Solcu SR kanadı" Bolşeviklerle işbirliği yaptı. Eylül 1917-Mart 1918 arasındaki dönemde birlikte koalisyon kurdular. Ancak Brest Litovsk anlaşmasına karşı çıkan Solcu SR kanadı 1918 yazında Moskova'da hemen bir günde bastırılan bir ayaklanma çıkarttı. Bu da Partinin sonunu getirdi. (http//fr.wikipedia.0rg/Parti_Socialiste_I%A9 Revolutionnaire_(Russie) 12.02.2010, (18.00)

Türkistan'a Yedisu vilayetinde Rus toprak sahiplerinin Kırgızları öldürerek mallarını gasp etmelerini önlemek için gönderilmiş olmasına rağmen Şkapski'nin SR'lerin Rus köylülerini kendi saflarına çekmek uğruna katliama göz yumduğunu ve Kırgız arazilerinin, Rus köylülere verilmek üzere boşaltılmasını istediğini anlatmaktadır.[62] SR yanlılarının bu davranışları bolşeviklerin işine yarıyordu. Nitekim 18 Ağustos'ta Taşkent'de gençler Nizam Hoca'nın yönetiminde İşçi ve Asker Sovyetlerinin işbirliğinden de yararlanmak suretiyle gösteriler yapıyordu.

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, Ekim devriminden önceki dönemde Türkistanlı aydınlar çeşitli siyasi teşkilatlanma çalışmaları yapmış fakat sonuçta bir birlik sağlayamamıştı.

Bolşeviklerin İktidara Gelmesi

Bilindiği gibi 1917 Mart ayında Petersburg'da kurulan İşçi ve Askerler Sovyeti Hükümet görevlerini üstlendiğini ilan etti. Sovyet yetkilileri ile Duma temsilcileri arasındaki görüşmeler sonucunda Çar Nikola'nın istifa etmesi ve liberal ve geçici bir hükümet kurulması üzerinde anlaşıldı. Prens Lvov başkanlığında kurulan geçici Hükümette Devrimci Sosyalistlerden Kerenski de Harbiye Bakanı olmuştu. Çar Nikola önce kabul etmedi ise de 16 Mart günü çekilmeyi kabul etti. Kurulan hükümet Menşevik ve Bolşeviklerin baskısı altında çalıştı. Nisan ayında Petersburg'a gelen Lenin'in "Ekmek, Barış, Hürriyet" ve "Bütün iktidar Sovyetlere" sloganları giderek Bolşevikleri güçlendirdi. Kerenski'nin Doğu cephesinde yapmak istediği bir saldırı başarısızlıkla sonuçlanınca bir ayaklanma çıktı. Lvov Başbakanlığı bıraktı ve yerine Kerenski Başbakan oldu. Kerenski hükümeti ayaklanma nedeni ile çok sert önlemler aldığı için Lenin yurt dışına kaçtı. Eylül ayında bu defa General Kornilov bir ayaklanma teşebbüsünde bulundu ancak başaramadı. Bu olay

---

[62] A.g.e., s. 365 (Rus köylülerin tecavüzlerine karşı koyan Kırgızlar örnek cezalarla öldürülüyordu. Grigorovka kasabasında beş Kırgız keçelere sarılarak diri diri ateşe verilmiştir. Koltsova kasabasanıda 9 Kırgız aynı şekilde öldürülmüştür.)

solcuların Hükümeti desteklemesi sonucunu doğurdu. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra 14 Eylül 1917'de Cumhuriyet ilan edildi.

Bütün bu gelişmeler neticesinde ülke karmakarışık bir hale gelmişti. Güvenlik ve kamu düzeni kalmamıştı. Köylüler zenginlerin mülküne hücum edip ateşe veriyordu. Ordunun disiplini kalmamıştı. Bu ortamda Bolşevikler Troçki'nin başkanlığında bir Askeri Devrim Komitesi kurdular ve 5 Kasım günü hükümet darbesine teşebbüs ettiler. Bolşevikler Petersburg'da 7 Kasım 1917 tarihinde Geçici Hükümeti devirmeyi ve iktidarı ele geçirmeyi başardılar. Ertesi gün Lenin Petersburg'a gelerek yönetimi devraldı.[63]

Petersburg'da darbenin 7 Kasım akşamı başarıya ulaşması Türkistan'daki Bolşevikleri cesaretlendirdi ve Viladimir Lapin yönetimindeki İşçi, Asker, Çiftçi Delegeleri Sovyeti Taşkent'te, 9-13 Kasım 1917 tarihleri arasında bir ayaklanma teşebbüsünde bulundu. Genel Vali General Korovniçenko komutasındaki Geçici Hükümet kuvvetlerine karşı ayaklanan Taşkent Sovyeti, Demiryolu İşçilerinden de aldıkları destekle 14 Kasım günü galip gelerek Taşkent'de Hükümeti ele geçirdi. Aynı tarihte bütün Sovyetlere çektikleri telgrafta "Sovyetler Taşkent'te İktidarı ele aldı, İdareyi siz de hemen ele geçiriniz!" şeklinde bilgi veriliyordu.[64]

Böylece 1917 Şubat devriminde kendisini bütün Türkistan'da Sovyetlerin sözcüsü olarak ortaya koyan fakat Türkistan'ı temsil gücü olmayan Rus yönetimi sona eriyordu. Fakat aynı köklerden gelen, adeta imtiyazlı ve sömürgeci görünümdeki diğer bir Rus yönetici zümresi iktidarı devralıyordu. Toprak sahipleri, 1916 isyanını bastırmakla görevli olarak bölgeye gönderilmiş olan askerler, esasen imtiyazlı bir proleter sınıf olan Demiryolu İşçileri ve Rus sömürge yönetiminde görevli Rus memurlar ve diğer Rus kökenli işçiler ve siyasetçilerden oluşan bir Rus sınıfı, bu defa "sovyetler devrimi" olarak takdim edilen bir darbe ile Taşkent'de yönetime el koymuştu.

---

[63] Fahir Armaoğlu, (2005), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul, s. 132

[64] Baymirza Hayit, (2006), Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, İstanbul, s. 29

Böylece bu gelişmelerin ışığında, Ekim devriminin Taşkent'de doğurduğu sonucu, Taşkent'de iktidarın Ruslar arasında el değişmesi gibi bir gelişme olarak görmek gerekmektedir.

Evvelce 1917 Nisanında Rus demiryolu işçilerinden cesaret alan Türkistanlı işçiler "Müslüman İşçiler İttifakı" adlı bir örgüt kurmuşlardı. Ancak bu sadece Semerkand bölgesinde faal olabildi. Bu Müslüman İşçileri İttifakı 23 Kasım'da Taşkent'deki Sovyet'e bir telgraf göndererek "Ülke çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar dikkate alınmaksızın, küçük bir grup olan işçi asker delegeleri Sovyetinin emrinde olan Taşkent'deki İcra Komitesinin iktidara gasp yolu ile gelmesini Türkistan şartlarında geçersiz addettiklerini" bildirdi.

Taşkent'deki bolşevikler kendilerini bir an önce resmi otorite olarak kabul ettirmek gayretindeydiler. İcra Komitesi olarak da anılan bu Taşkent Sovyeti, Kasım ayında 114 delegenin katıldığı Üçüncü Sovyet Kongresini topladı. Bolşeviklerin Taşkent grubu başkanı olan Tabolin, Kongrede Bolşeviklerin ve "Maksimalistlerin" (sosyal devrimcilerin) ortaklaşa hazırladığı bir metni okuyarak, İşçi Asker ve Çiftçi Delegelerinin en yetkili organı olarak Sovyet Halk Komiserliğinin kabul edildiğini bildirdi. Kongreye katılan 114 Rus üyenin 17 olumsuz oyuna karşı 97 oyla Sovyetlerin Halk Komiserliğine (Sovnarkom), 7 bolşevik, 8 sosyal devrimci olmak üzere 15 kişi seçildi. Bu on beş kişi arasında tek bir Türkistanlı dahi yoktu. Kongre bitiminde Halk Komiserliği Başkanı F. I. Kolesov Lenin'e bir telgraf gönderdi. Telgrafın içeriği şöyleydi: "*Sovyet Halk Komiserliği bütün emirlerinizin uygulanmasını hayati bir görev olarak kabul etmektedir...*"[65]

Bu arada gene aynı günlerde Ulema Cemiyeti de Üçüncü Türkistan Müslümanları kongresini yaparak Sovyetlere eski Türkistan Genel Valiliği yerine bir "koalisyon hükümeti" kurulmasını ve bölgesel Konseyde üyeliklerin yarısının Müslümanlara yarısının Müslüman olmayanlara verilmesini önerdi. Kolesov Müslümanların bu önerilerini reddetti.

---

[65] Viktor Mihailovi Ustinov (1963), Leninskaya Politika Partii na Vostoke, Frunze, s. 8

Taşkent Sovyeti, yöneticilerinin kendilerini Lenin'e sanki bütün Türkistan'daki en üst otorite imiş gibi takdim etmesi, daha sonraki gelişmelerin sorumlusu ve hazırlayıcısı olan ve gerçeğe uymayan sahte bir davranış biçimiydi. Bu hususta Hayit Baymirza şöyle bir yorum yapmıştır: *"Çarlık rejimi sırasında Rusların top tüfekle yaptığını ve üstlendiği yönetim sorumluluğunu, şimdi devrim sürecinde milli ayrıcalığa sahip bir Rus azınlık olan, Asker, İşçi, Çiftçi Delegeleri Sovyeti almıştı."*[66]

İşte böylece evvelce "sömürgeci Ruslar" olarak bilinen zümre bu defa Sovyet sistemi içinde de hâkimiyetini sürdürmeye başladı.[67] Evvelce Rus Çarının ordusunun gücüne dayanan sömürü düzeni, bu defa adeta Asker, İşçi, Çiftçi Sovyetinden güç alarak devam ediyordu.

Türkistan Özerk Yönetimi (Hokand Özerkliği)

Taşkent Sovyeti tarafından Türkistan Müslümanlarının önerilerinin reddedilmesi üzerine Ulema Cemiyeti, bu defa Türkistanlıların Geçici Hükümete katılmaları için uğraş veren siyasi rakipleri ile işbirliğine yöneldi.

1917 Eylülünde toplanan, 515 temsilcinin katıldığı, Üçüncü Müslümanlar Kongresi iç meseleler konusunda kendilerinin karar verebilecekleri Özerk bir Türkistan konusunu görüştü. Kongre Kasım ayı başında Özerk Türkistan Cumhuriyeti kurulması Kararını aldı ve 14 maddelik bir bildiri yayınladı. Bu bildiri ne Taşkent'de ne de Petersburg'da kabul görmüştür.

Sonuçta, Dördüncü Türkistan Müslümanları Kongresi Hokand'da 25 Kasım 1917 tarihinde toplandı (9-12 Aralık). Kongreye

---

[66] Baymirza Hayit, (2006), Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, İstanbul, s. 33

[67] Baymirza Hayit, Bolşevik tarihinin önde gelen devrimcilerinden ve Lenin'in arkadaşı olarak tanıttığı Safarov'un, Rus Komünist Partisi Türkistan Bürosu üyesi ve Geçici Hükümetin Türkistan Komisyonu üyesi ve daha sonra Kızıl Doğu Partisi Başkanı ve sonraları Türkistan'ın sorunlarını savunduğu için infaz edilen ilk devrimci olduğunu bildirmektedir. Safarov'a göre Taşkent Sovyetinde Proletarya diktasından çok, tipik bir sömürgeci görünümü en başından beri mevcuttu.

Türkistan Genel Valiliği coğrafyasının her yanından katılım oldu. 203 delegenin 150 kadarı Fergana bölgesindendi. Sadece Yedisu bölgesinde 1916 ayaklanması süreci ile ilgili karışıklıklar sürmekte olduğundan bu ilden katılım olmamıştı.

Kongre 36 Müslüman ve çoğunluğu Rus olan 18 gayrimüslim üyeden oluşan, 54 üyeli bir Halk Konseyi seçti. Ulema Cemiyetinin Lideri Şir Ali Lapin Konsey Başkanlığına seçildi. Kongreye birçok Yahudi ve Rus temsilci de katılmıştı. Kongre şu kararı aldı:

"... Dördüncü Olağanüstü Bölgesel Kongre, büyük Rus devriminin ilan ettiği ilkeler uyarınca Türkistan halkının kendi kaderini tayin etme iradesini ifade ederek, Rusya Demokratik Federal Cumhuriyeti ile birlikte Türkistan'ın toprakları üzerinde özerkliğini ilan eder. Özerkliğin şekil ve şartlarının saptanmasına ilişkin çalışmalar, mümkün olan en kısa zamanda toplanacak olan Türkistan Kurucu Meclisi tarafından yapılacaktır. Türkistan'da yaşayan azınlıkların tüm haklarının her hal ve şekilde korunacağı resmen duyurulur..."

Bu özerklik ilanı, Türkistan Rus egemenliği altına girdikten sonraki dönemde 1917 devrim sürecinde ilk defa Türkistanlıların özerk yönetim ve özerk devlet kurma çabasını ve bu yoldaki başarısını ortaya koyuyordu..

Kongre 54 kişilik Türkistan Konseyine karşı sorumlu olan sekiz üyeli bir "Türkistan Geçici Hükümeti" kurdu: Hükümet üyeleri Rus eğitim sisteminde eğitim görmüş aydınlardan oluşuyordu:

Türkistan Geçici Hükümeti Üyelerinin listesi Ek-2'de sunulmuştur. Özerk Hükümet Başkanlığına seçilen Muhammedcan Tınısbayev 1918 sonunda Başkanlıktan ayrılınca Mustafa Çokaev (Çokayoğlu, Çokay) Hükümet Başkanı olmuştur.

Hokand'da yapılan Türkistan Müslümanlarının Dördüncü Kongresi Türkistan'ın bağımsızlığına doğru atılan ilk somut adım oldu. Gerçekte gerek muhafazakâr ve dindar zümre gerek ilerici aydınlar, Türkistan'ın özerk bir idareye kavuşması hususunda, özellikle Taşkent'deki Rus Sovyetinin kendilerini dışlamaları sonucunda, nihayet bir özerk hükümet ilanı üzerinde görüş birliğine varmış bulunuyorlardı.

Özerklik ilanı Türkistan'ın bütün bölgelerinde cedidler tarafından geniş şekilde kutlandı. Birçok Rus örgütü de Hokand Özerk İdaresini destekledi. Bu bağlamda Andican'da 3 Aralık, Taşkent'de 6 Aralık günü gösteriler yapıldı.

Hokand Özerk yönetimi ayrıca Mevlid kandili münasebetiyle Taşkent'de 13 Aralık günü ikinci bir gösteri düzenledi. Taşkent Sovyet yönetimi, şehrin Rus kesimine girilmemesi şartı ile, Münevver Kari başkanlığındaki İslam Cemiyetinin cemaatle birlikte namaz kılmasına ve özerkliğin kutlanması için toplantı yapılmasına izin verdi fakat aynı zamanda da kolluk kuvvetlerini harekata hazır duruma geçirdi. Taşkent'deki Sovyet Halk Komiserliği ve İşçi, Asker, Çiftçi Temsilciler İcra Komitesi 12 Eylül günü Türkistan'ın özerkliği konusunu görüşerek şöyle bir karar aldı:

"... Devrim, devrim karşıtları tarafından tehlikeye düşürülmüş durumdadır. Bu durum Türkistan'ın özerkliği için ciddi bir tehlike oluşturuyor. Buna rağmen Sovyet Halk Komiserliği ve İcra Komitesi, Özerklik ilanını devrimin bir kazancı olarak değerlendirmiş ve kutlamıştır. Bu sebeple iktidar Türkistan topraklarında devrimci demokratların, yani Sovyet Asker, İşçi ve Çiftçi Temsilcilerinin kontrolünde olmalı ve başka hiçbir otoriteye izin verilmemelidir. Sovyet Halk Komiserliği ile Asker, İşçi ve Çiftçi Temsilcileri İcra Komitesi gösterilere aktif olarak katılma kararı almışlardır.."

Halk Komiserliği Şurası Başkanı Kolesov ve yardımcısı toplantıya katıldılar ve yaptıkları konuşmalarda özerkliğe karşı harhangi bir söz sarf etmediler. Dinleyenler Türkistan'da otoritenin giderek Türkistan Özerk yönetimine doğru kaydığı izlenimine sahip olmuşlardı.

Birçok kesimden temsilcilerin ve on binlerce kişinin katıldığı gösteri Taşkent'de büyük heyecan yarattı ve aynı gün akşam üzeri sona erdi.

Sovyet Bolşevikleri Sovyet Sosyal Devrimcilerle birlikte özerklik bildirisinin görüşmelerine başlamadan önce Taşkent Şehir Meclisini kapatarak birçok Meclis üyesini tutuklamışlardı. Göstericilerin bir kısmı kim olursa olsun siyasi tuukluların serbest bırakılma-

larını istiyordu. Bir kısım gösterici Ceza evine yürüyerek siyasi tutukluların serbest bırakılmasını istedi. Serbest bırakılanlar arasında eski geçici Rus Hükümetinin Komiseri Graf Dorer, bazı Çarlık dönemi subayları da vardı.

Göstericiler şehrin Rus kesimine girmeye başlayınca veya Rus kesimine giriyor izlenimi verince kızıl kolluk kuvvetleri sivil halkın üzerine ateş açtı. Gösteri böylece bir felaketle sonuçlandı. Ölenlerin sayısı hâlâ bilinmemektedir.

Sovyet Halk Komiserliği Başkanı Kolesov, "göstericilerin cihad amacı ile yeşil bayrak açmış oldukları ve aralarında devrim karşıtı Graf Dorer, General Kıyaşki ve Yarbay Rusanov'un tutuklu bulundukları ceza evine yürümeleri yolundaki haberleri üzerine ateş açıldığını" izah eden bir raporu olduğunu belirten Baymirza Hayit, 14 Aralık günü Halk Komiserliğinin yayınladığı bildiriye atıf yaparak, Sovyet Halk Komiserliğinin aslında Müslüman göstericilere haksız yere ateş açılmış olduğunu doğruladığını ayrıca Sovyetlerin o dönemde cereyan etmiş olan olayların ayrıntılarının incelenmesine ve bu hususlaki arşiv kaynaklarının kullanılmasına hiç izin vermemiş olduklarını savunmaktadır.[68]

Hokand Özerk Yönetiminin Girişimleri

Türkistan milli temsilcilerinin IV. Kongresi sonuçta özerk bir devlet kurulmasını kararlaştırdı ve Hokand'ın özerkliğini ilan etti. Kongreye katılanlar derhal Türkistan'ın bağımsızlığını ilan etmek veya Rusya Cumhuriyeti içinde federal bir yapı içinde özerkliği olan bir yönetim elde etmek fikirleri arasında kalmıştı. Kongrede çoğunluğa, bu konunun anayasa çalışmaları ile saptanması ve Anayasanın, 1918 Mart ayında toplanması umulan Meclis tarafından hazırlanması düşüncesi egemen oldu. Diğer taraftan Oren-

[68] A.g.e., s. 54-55. 14 Aralık 1917 tarihli Sovyet Halk Komiserliğinin bildirisinde şu hususlar vurgulanıyordu: "... çalışan Müslüman halkın devrim karşıtı komplocularla hiçbir ilişkisi yoktur. Sovyet Halk Komiserliğinin halkın siyasi alanda kendi geleceğini kendisinin belirlemesi gerektiği inancındadı ve genel seçim yolu ile özerklik ilanı konusunda gereken çabayı gösterecektir..."

burg'da toplanan kongrede, Kazakların lideri durumunda olan Ataman Dutov, Alaş Orda, Başkurdistan, Türkistan, Buhara ve Hive devletleri ile bir federasyon kurmayı amaçlıyordu. Gerek Orenburg'da gerek Türkistan'da yapılan kongrelerde temsilciler bu görüşler üzerinde de tartışıyorlardı. Hokand kongresinde de federasyonun nasıl gerçekleşeceği üzerinde temsilcilerin görüş birliği oluşmadı ve bu konunun Mart ayında toplanması beklenen Meclise bırakılması fikri üzerinde görüş birliğine varıldı. Rusya Federasyonundan ayrılmak yolunda bir düşünce hiç egemen olmamıştır. Bağımsızlık düşüncesi, daha sonra Taşkent Sovyetinin kızıl Bolşevik ve Ermeni Taşnak çetelerinin silah zoru ile Hokand Hükümetini ortadan kaldırmasından sonraki aşamada belirlenmeye başlamıştır.[69]

Hokand'da yapılan IV. Türkistanlı Müslümanlar Kongresine, Taşkent Halk Komiserleri Şurası (Sovyeti) üyelerinden Poltratski'nin de katılmış olması ilginçtir. Poltratski'nin Türkistan'ın özerkliğine karşı olduğu bilinmekle beraber yaptığı konuşmada *"...Biz sizi Rus burjuvazisinden kurtarıp Müslüman burjuvazisinin eline teslim etmek için iktidar olmadık..."* demiş ancak Türkistan'ın özerkliğine karşı bir beyanda da bulunmamıştır.

Sert askeri müdahale ve silah zoru ile istediğini elde etmek yerine bu şekilde diplomasi uygulanmasını, Taşkent'in iaşe yolunu oluşturan demiryolu bağlantısının Orenbug'da Kazaklar tarafından kesilmiş olması ile izah etmek de mümkündür. Nitekim aynı zamanlarda Orenburg'da yapılan Türkistan Kazakları Kongresinde Alaş-Orda Muhtar Cumhuriyeti ilan ediliyordu. Hükümet başkanlığına da Ali Han Bükey, yardımcılığına Halil Abbas seçilmişti.

---

[69] Hayit, Baymirza, "Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi", İstanbul, 2006, s. 43

[70] Hive ve Hokand Hanlıklarını işgal eden Rus Komutanı general Mikhail Dimitrieviç Skobelev aynı zamanda Osmanlı-Rus savaşı ve daha sonra Göktepe savaşına katılan Rus ordusunun komutanı olup Türkistan'da gözü kanlı komutan olarak anılmaktaydı. Hokand'ın işgalinden sonra (1873-1876) tarihi Sim şehrinin adı Yeni Mergilan olarak değiştirildi. 1907'de ise Yeni Mergilan'ın adı Skobelev oldu. Şehir 1924'e kadar 17 yıl Skobelev olarak yaşadı. Günümüzde şehrin adı Fergana'dır.

Bu muhtar Cumhuriyetin toprakları çok geniş olduğundan yönetimi Doğu ve Batı olarak ikiye bölmüşlerdi. Bükey Han Alaş-Orda'nın Doğu kesiminin yönetimini aldı. Yönetim merkezi, adı yeniden değiştirilerek Alaş yapılan Semipalatinsk şehri idi. Batı Cumhuriyet yönetimi ise Halil Dostmuhammedoğlu'na verildi. Türkistan Özerk Hükümeti gibi Alaş Orda Hükümeti de Rusya bütünlüğü içinde demokratik ve federatif çerçeveye sahip bir özerk yönetim olmak istiyordu.

Hokand'da bulunan Türkistan yönetimi, Merkezi güç ile, Petersburg'daki Sovyet Rus yönetimi ile temas kurmak ve bu yönetim tarafından tanınmak gayretine girmişse de olumlu bir sonuç elde edememişti. Sencar İsfendiyar başkanlığındaki Türkistan Yerli İşçi ve Çiftçi Teşkilatı Petersburg'daki Sovyet yönetimince hiç dikkate alınmadı. Buna karşılık Türkistan İşçi ve Çiftçi Teşkilatı tarafından da Taşkent'teki İşçi, Asker, Çiftçi Sovyeti tanınmadı.

Yerli İşçi ve Çiftçi Teşkilatı 27 Aralık 1917 tarihinde Skobelev [70]şehrinde (Fergana) yapılan kongrenin oy birliği ile alınan kararı uyarınca Rusya'nın Sovyet Halk Komiserliğine bir telgraf göndererek Özerk yönetimin yasal bir Yönetim olarak bilinmesi gerektiğini, Türkistan'dan yabancı unsurların ve Rusya'dan gönderilmiş bulunan askerlere dayanan Sovyet Halk Komiserliğinin dağıtılmasını aksi takdirde Türkistan İşçi ve Köylülerinin bu sorunu kendilerinin çözeceğini bildirdi.[71]

Bu telgrafa Stalin 5 Ocak 1918 tarihli bir telgrafla karşılık vererek *"Sovyetlerin içişlerinde bağımsız olduğunu, Petersburg'a başvurmak zorunda olmadıklarını öte yandan Taşkent sovyetine karşı güçleri yetiyorsa hiç durmamalarını"* belirtmiştir.

Diğer taraftan Alaş Orda Hükümeti Eğitim ve Kültür Bakanı Ahmet Baytursun, 1918 Ocak ayında Moskova'da Halk Komiseri olan Stalin ile görüştü. Görüşmede milliyetler üzerinde durulmuş ve Stalin Sovyetler Hükümetinin, Kazak ve Kırgızların Hükümetlerini tanıyacağı sözünü vermişti. Fakat Stalin Semipala-

---

[71] A.g.e., s. 49

tinsk'deki işçi, asker ve çiftçi Temsicileri Konseyine bir telgraf talimatı göndererek Alaş Orda'ya karşı çıkılmasını istemişti. 28 Ocak günü bir ikinci telgraf göndererek *"...bütün imkânlar seferber edilerek kentlerde 20-30 kişilik gruplar meydana getirilsin ve Alaş-Orda'yı protesto için ne gerekiyorsa yapılsın,"* talimatını vermişti. Semipalatinsk'deki İşçi, Asker ve Çiftçi Sovyetinde Kazaklar arasında isteğine uygun bir proleter grup bulunmadığını öğrenince, Stalin 15-20 kişilik sıradan insanlar seçilmesi ve onlar adına Sovyet otoritesinin ilan edilmesi talimatını verdi. Bu talimat üzerine hayvan pazarında bulunan okuma yazma bilmeyen 30-40 kadar nisbeten genç yaşlardaki cahil köylüye para veya ikramlar karşılığında bir kâğıda parmak bastırıp, o kâğıdı köylülerin bir şikayet tutanağı gibi bir belge haline getirdiler. Bu suretle düzenlenen sahte belge, Kazak halkı adına imzalatılmış gibi görünen sözde şikâyet belgesi demokratik bir tutanak olarak takdim edilmiştir. Bunun üzerine Semipalatinsk'de Rus Şurası (Sovyeti) Kazaklar adına bir protesto gösterisi düzenledi. Ancak Stalin'in istemiş olduğunun aksine, bu protesto gösterisine tek bir Kazak proleter dahi katılmamıştır.[72]

Öte yandan Alaş-Orda'nın bölgesi Kızıllarla-Beyaz Rusların savaş alanına dönmüştü. Alaş Orda Hükümeti Beyaz Rus Komutanı Amiral Kolçak'la temasa geçti. Fakat Amiral Kolçak Alaş Orda'nın yardım teklifini reddetti. Alaş Orda Hükümeti Kızıllar ile Beyazlar arasında kaldı. Her iki taraf da Alaş Orda'nın aleyhine faaliyet sürdürmekteydi. Örneğin Bolşevik Kızıl birlikler 18 Mart 1918 tarihinde Alaş Orda'ya saldırdı ve Alaş Orda'yı Semipalatinsk'den çıkardı. Öte yandan Beyaz Ordu kuvvetleri 22 Ekim 1918 günü kontrolleri altındaki bölgede Alaş Orda'nın bütün faaliyetini yasaklamıştı.

---

[72] A.g.e., s. 46-47

Taşkent'deki Sovyet Yönetiminin Türkistan Özerk Yönetimini Ortadan Kaldırması

Türkistan'ın özerkliği konusu 20-26 Ocak 1918 tarihlerinde Taşkent'de yapılan IV. İşçi ve Asker Temsilcileri Kongresinde tartışıldı. Bu kongreye tümü Rus 76 temsilci katılmıştır. Kongrede, Bolşevikler, Sosyal Devrimciler ve savaş esirleri arasında bulunan komünistlerden oluşan "Enternasyonalistler" vardı. Bolşevikler grubu başkanı ve aynı zamanda Taşkent'deki İcra Komitesi Başkanı Tobolin'in şu beyanları ilginçtir:

"Özerkliğin ilk şartı Türksitan'daki Rus birliklerinin geri çekilmesi olduğu için şimdi özerklikten söz etmek mümkün değildir."

"Eğer biz özerkliği gerçekleştirirsek bu devrimin sonu olur..."

"Taşkentli sosyal devrimci ("SR") lideri N. Çernevski ise şöyle konuşmuştur:

"..Müslümanlar henüz özerklik kurabilecek ehliyete sahip olamadıklarından Hokand özerkliği sadece bir efsane olabilir. Müslümanlar henüz yeteri kadar güçlü değildir ve yardım için gene bize geleceklerdir."

Kendilerini "Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ve Rusya'nın Fakir çiftçileri" olarak takdim eden Bolşevikler ise Kongreye şöyle bir kanun tasarısı teklif ettiler:

"...halkların kendi kendilerini yönetmeleri sadece işçi sınıfının kararlarını ifade eder. Devrimci Sosyal Demokrat Partisi bazı Rus ve Müslüman devrim karşıtlarının ülkede proleter bir yapı oluşturmak için kurdukları burjuvazi özerkliğine karşı savaş açmıştır..."

"Hokand Hükümetinde tek bir Rus dahi yoktu. Bu öneride "Bazı Ruslar" ifadesi belki de propaganda saiki ile yer almış olabilir. Ne var ki, 76 kişilik Rus Devrimci Kongresi, 11 red ve 3 çekimser oya karşı Bolşeviklerin 62 kabul oyu ile Bolşevik önerisini kabul etti. 23 Ocak 1918 tarihinde alınan kararlar ilk defa 30 Ocak günü kamuoyuna ilan edildi.

Karar Hokand'daki Türkistan Hükümetinin bütün imkânlar kullanılarak bertaraf edilmesini ve bütün üyelerinin tutuklanmasını öngörüyordu.

Diğer yandan 18 Ocak tarihinde Kızılordu kuvvetleri Orenburg'u işgal etmişti. Böylece Rusya ile Türkistan arasındaki demiryolu bağlantısı yeniden sağlanmış oluyordu.

Taşkent'deki Sovyet Halk Komiserliği 12 Şubat 1918 tarihinden itibaren Sovyet karşıtı silahsız veya silahlı bütün eylemleri yasakladı.

Sovyetler Şubat ayında Milli Özerk Hükümetine karşı askeri harekât başlattılar. Şubat ortalarına kadar Semerkand, Skobelev (Fergana), Andican, Namangan ve Kızılkaya'dan, Kızıl muhafız birlikleri ve Ermeni Taşnak çeteleri toplandı ve bu birlikler Hokand çevresinde konuşlandırıldı.[73]

Sovyet-Rus yönetimi 30 Ocak 1918 tarihinde, Hokand'ı işgal amacı ile Hokand'ın Yenişehir bölgesindeki tren istasyonunda bir "Savaş-Devrim Komitesi" kurdu. Bu komitede berbat Mümin Şakirov adlı bir Türkistanlı da bulunuyordu. Taşkent'deki Sovyetlerin savaş komiserliğine Ocak başında Skobelev'de (Fergana) bulunan Fergana bölge komutanı Osipov getirilmişti. Osipov Hokand'ın işgali için her türlü tedbiri yürürlüğe koyma emrini almıştı.

Şubat başında Sovyet Rusların Savaş ve Devrim komitesi, "Hokand Hükümetinin kendisini feshetmesini ve Hokand polis gücünün silahlarını teslim etmesini" istedi. Hokand Özerk Hükümet Başkanı Mustafa Çokay bu isteği reddetti. Bunun üzerine Ruslar Kızıl birliklerin kontrolünde bulunan Hokand kalesinde bir araya gelerek nasıl bir strateji benimseyeceklerini tartıştılar. Taşkent'den gelen Komiser Pogoni ve Kale Komutanı, Hokand şehir

---

[73] Richard Pipes, (1954) *"The Formation of the Soviet Union"*, Harvard University Press, s. 176-179

(Yazar 5 Şubat 1919'dan itibaren Taşkent Sovyet Türkistan Yönetimi Askeri Halk Komiseri Perfiliev komutasındaki kızıl birliklerin Avusturyalı ve Alman savaş esirlerinden oluşturulan birliklerle de takviye edilerek Hokand'a getirildiğini, Perfiliev'in Hokand'ın eski şehir kesimine saldırı emri verdiğini ve şehri tamamen işgal ettikten sonra 3 gün boyunca kızıl askerleri serbest bıraktığını, yağma ve katliamda Ermenilerin rol oynadığını, soygun ve katliam bittikten sonra binaların üzerine gaz dökülerek ateşe verildiğini ve evvelce 120.000 olan Hokand nüfusunun 1926'da yapılan sayıma gore 69.300'e düşmüş olduğunu vurgulamıştır.)

merkezinin bombalanmasını istiyorlardı. Hokand'ın yenişehir bölümündeki Sovyet İşçi ve Çiftçileri Başkan Vekili Demis Avakinov ise sadece Polis güçlerine karşı harekete geçilmesini öneriyordu. Taşkent Halk Komiserliği Meclisi üyesi Askeri Komiser Perfilov da şehir merkezinin tüm imkânlar kullanılarak işgal edilmesini teklif ediyordu. Hokand'ı kuşatan Ruslarla Hokand yönetimi arasında 9 gün boyunca müzakereler yapıldı.

Neticede 20 Şubat 1918 günü Kızıl kuvvetler ve Ermeni Taşnak kuvvetleri top, makineli tüfek ve el bombaları ile Hokand'ın eskişehir bölgesine ateş açtılar. 21 Şubat'da Bolşevik birlikleri şehri işgal etti. Polis Şefi Ergaş önderliğinde Hokandlılar 20 Şubattan itibaren Ruslara ve Ermenilere karşı mücadele ettiler. Hükümet Hokand'ı terk etti fakat 30 kadar Hükümet çalışanı işgalciler tarafından idam edildi.

Hokand'a yapılan saldırı, üzerinde durulması gereken bir katliama dönüşmüştür. Sovyet Rus ve Taşnak birlikleri tarafından işgal altındaki Hokand'da bir katliam yapıldı. Bu konuya değinen yazarlar bu katliamda Taşnak Ermeni çetelerinin öncü rol oynadığını belirtmektedir. 7 Şubat 1918 günü Hokand'a giren Rus Hücum Birliği komutanı Moysey Kuzmin Şkarupa şöyle bir rapor yazmıştır:

"...140 asker, 4 top, 4 makineli tüfek ve bol cephane ile şehre varan birliğimiz sonradan Ermeni Taşnak partisinden 120 Ermeni ile takviye edildi. Rus ve Ermeni birlikleri Hokandlı milislerle çarpışmaya başladılar. 18 Şubatı 19 Şubata bağlayan gece Kızıl birlikler şehre saldırdı..." "...Birliklerimiz şehri üç taraftan kuşattı. Sokaklardaki çatışmalarda hâkim taraf sürekli değişiyordu... Sonu gelmeyen ateşler başlamıştı... Şehir üç gün boyunca devamlı yandı..."

Hokand saldırısına tanık olan Avusturyalı bir savaş esiri Fritz Willfort sonradan yayınladığı "Türkistanische Tagesbuch" adlı hatıratında Skobelev'de kızıl birliklerin masum sivil halkı nasıl katlettiklerini anlatmaktadır. Giorgi Safarov ise kızıl askerlerin Hokand'da yaptıklarını şöyle nakletmektedir:

"...yağmalama ve hırsızlık olayları korkunç bir boyuta varmıştı. Ermeniler hırsızlıkta hayli mahirdi. Eski şehir bölgesinde bütün işyerleri, bankalar, evler yağma edilmişti. ...yağmacılar el koydukları malları tahta arabalara koyup kaleye ve istasyona taşıyor ve sonra paylaşıyorlardı. El koydukları eşyayı zorla Sartlara (Hokandlılara) taşıtıyorlardı. Atları olmadığı için bütün eşyayı sırtlarında taşıtıyorlardı..."

Taşnak Partisi devrim karşıtlarına karşı Sovyetlerle birlikte mücadele etmek isteğini ilan etmişti. Taşkent'deki Sovyet Yönetimi Türkistan'daki Ermenilere Şubat devriminden sonra kendi silahlı birliklerini kurmalarına izin vermişti. Taşnak Partisinin bir şubesi de Semerkand'da açılacaktı. Ermeni birlikleri 1917 sonundan itibaren 520'si Fergana'da olmak üzere 1300 kişiye ulaşıyordu.[74] Birçok Sovyet tarihcisi şehrin dokuz gün boyunca Taşnakların zulmüne ve yağmasına maruz kaldığını belirtmiştir. Örneğin, Şahmuhtar Samagdiev adlı bir Sovyet tarihçisi, daha sonra "Ocerki İstorii Grazdanskoy Voyny v Ferganskoy Doline" adlı kitabında şu bilgileri aktarmıştır:[75]

"...şehrin on ayrı bölgesinde insanları parça parça ettiler. Kollarını bacaklarını kestiler. Çocuklar ise "Çadi"lerle (tarha benzeri yaklaşık bir metre uzunluğunda bir keski) ile parçalandı. Taşnaklar, Suzak, Hokand-Kışlak, Pazarkurgan köylerinde oturanları kelimenin tam anlamı ile katlettiler. Fergana vadisindeki 180 köy tamamen harap olmuştu. Taşnak eşkıyaları 1918 yılında ve 1919'un ilk aylarında Margilan'da 7000, Andican'da 6000, şehir merkezi tamamen ateşe verilen Namangan'da 2000 ve Bazarkurgan Hokand Kışlak yöresindeki köylerde yaklaşık 4500 kişiyi katletmişlerdir..." (Bkz. Ek-4)

Hokand'da özellikle Ermeni Taşnak çeteleri tarafından yapılan katliamın bilançosu kesin olarak belli değildir. Bazı yazarlara göre 14.000, bazılarına göre 20.000 veya daha fazla insan öldürülmüştür. Görgü tanıklarına dayanılarak aktarılan bilgilerde, Rus ve Ermeni

---

[74] Minc, I. I. *"Pobeda sovetskoy vlasti v sredney Azii I Kazahistanye"*, Taşkent 1967, s. 593

[75] Hayit, Baymirza" Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi", İstanbul, 2006, s. 65

birliklerinin Hokand'da büyük vahşet yapmış oldukları, 21 Şubat 1918 tarihinde yangının 15-20 km. uzaklıktan görülebilecek kadar büyük bir yangın olduğu ve Hokand şehrinin yaklaşık iki hafta kadar yanmaya devam ettiği, şehirde yangını söndürebilecek kimse kalmadığı, etrafı ceset kokusunun sardığı yazılmıştır...[76]

Hokand'ın yıkılışından itibaren Fergana bölgesindeki Türkistanlılar Rusların ve Ermeni Taşnak çetelerin terör eylemlerine maruz kaldılar. Hokand'daki Ermeni esnaf da Taşnaklarla bir olup bilfiil yağmaya katılmış ve Hokand'ı yerle bir etmiştir.[77] Türkistanlı Bolşevik parti üyeleri yurttaşlarının çektiği acıyı ilk defa 1919 yılında dile getirdiler. Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin Müslümanlar Bürosu Başkanı Turar Rizkulov, Türkistan Komünist Partisi'nin 1919 Haziran ayında yapılan kongresinde *"...Taşnak partisi ile bütün ilişkileri kesme ve Taşnak birliklerini silahsızlandırma kararı alındığını..." duyurmuştur.*[78]Ne var ki Taşnak çeteleri ancak General Frunze bölgeye geldikten sonra 1920'de dağıtılmıştır. Fakat bu çetecilerden 800 Taşnak Ermeni çeteci Kızıl Ordu'ya kabul edilmiş ve bunlar Basmacılara karşı girişilen savaşta kullanılmışlardır.[79]

Zeki Velidi Togan, Hokand'daki iç kalenin, Sovyet komutanı Babuşkin komutasındaki 45 Rus askerinin elinde olduğunu, Hokand yönetiminin bunları silahsızlandırmayı başaramadığını, Polis şefi Canişov 29 / 30 Ocak gecesi iç kaleyi kuşatmışsa da bu kuşatmanın başarısız olduğunu, Ermenilerin ve Macarların Bolşeviklere katıldıklarını, 31 Ocak günü ise Skoblev'den gelen Osipov komutasındaki birliklerin Hokand kapılarının önüne yerleştiğini, bu olayları yaşayan bir Macar savaş esirinin kendisine, daha sonra Budapeşte'de "Hokand Hükümetinin içinde 45 asker bulunan iç kaleyi kuşatırken Demiryolu ile telefon bağlantısını kesmemiş olduğu-

---

[76] Abdurrazakov, B., "Turkistan'da ulug oktypabır sotsialistik revoljutsijanin galabasi. İştirakçıların hatıra toplamı, Taşkent, 1958, s. 429

[77] *"Society for Central Asian Studies, Nr* 3, Reprint Series, Oxford 1985, s. 54 (Revoljucija v Srednnej Azii glazami musulmanskich Bolsevikow)

[78] A.g.e., s. 27

[79] Hayit, Baymirza, (2006) "Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, İstanbul, s. 69

nu", bunun bir zafiyet olduğunu anlattığını yazmıştır. Togan ayrıca, bizzat Mustafa Çokayoğlu'nun, *"Kokand kreposunu 45-50 soldat kolından ala- almadık, ve Ermenilernin alarga koşuluvına mani bola- almadık"* (Hokand kalesini 45-50 askerin elinden alamadık, Ermenilerin onlara katılmasına engel olamadık...) diye dert yanmış olduğunu belirtmiştir.[80] Togan'a göre Hokand Özerk Hükümetinin en zayıf noktası silahlı kuvvetlere ve silah ve cephaneye sahip olamayışı olmuştur. Devrimden sonra Kafkasya cephesinden ayrılıp ülkelerine dönmekte olan ve 25 000 kadar tüfeğe sahip bulunan, o dönemde Semerkand civarında bulunan Rus Kazak birliklerinden silah temin etmek için Hokand Özerk Hükümeti Ubeydullah Hoca'yı Semerkand'a göndererek bu birlikleri kendi tarafına çekmeye çalışmışsa da, Taşkent'den gelen Bolşevik Kolesov, Tabolin, Uspenski gibi yetkililer bunları "pan İslamist" tehlikesi ile korkutarak kendi taraflarına almayı başardılar. Rus Kazak birlikleri 28 Ocak günü silahlarını Hokand Hükümetine değil Taşkent Bolşeviklerine teslim edip dağıldılar.

Askeri bakımdan zafiyeti bulunan kısa ömürlü Hokand Özerk Hükümetinin bir diğer zayıf noktası da maliye işlerinde idi. Maliye Bakanı aslen bir avukat olan İslam Şahiahmedov'un rahatsızlığı nedeni ile, mali işlerin yönetimi fiilen, evvelce Hokand Ticaret Odası Başkanı olan Heinrich Seigel adlı Avusturyalı bir Yahudinin yönetimine bırakılmıştı. Hükümetin gelir kaynağı bağışlara bağlı kalmıştı. Bağış yapmaya da (Seyyid Nasır Mir Celil) gibi bir iki zengin kişiden başkası pek yanaşmamıştı.

Bir üçüncü zayıf nokta ise Hükümetin belli bir ideolojisinin olmayışı idi. Fikri yapısı ve programı henüz oluşmamış bir yönetim söz konusu idi. Rus okullarında okumuş aydınlar, Kerenski Hükümetine bağlı olmak esasında özerklik yandaşı olmuştu. Bu kesimdeki yaklaşım bağımsızlık yaklaşımı değil fakat Bolşevikliğe razı olmamaktı. Oysa Rus eğitimi almamış olan Hokandlı Kemal Kadı, Abidcan ve Mir Adil gibi aydınlar Ruslarla işbirliğini reddediyor

---

[80] Togan Zeki Velidi, (1947) "Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi", İstanbul, s. 366

ve Rusların ülkeden çıkarılmasını ve Hanlık düşüncesini savunuyorlardı.

Bolşeviklerin ve Taşnak birliklerinin Hokand katliamı böylece Bolşeviklerin Hokand Özerk Hükümetini kanlı şekilde ortadan kaldırıp Hokand şehrini yerle bir etmeleri ve Yeni Mergilan'daki özerklik taraftarlarını da dağıtmaları üzerine, Hokand'dan kaçarak bu katliamdan kurtulabilenler, halk kahramanı İrgeş (veya Ergaş) önderliğinde direnişe geçip Bolşevik ve Ermeni güçlerine karşı çarpışmaya başladılar. Bu aşamadan itibaren Türkistan'ın Sır-ı Derya, Fergana ve Semerkand illerinde Rus-Sovyet egemenliği güçlükle ve zorlama yolu ile devam etmiştir...[81]

Türkistan Özerk Hükümetinin sonu, askeri üstünlüğü olan Sovyet yönetimi tarafından zorla ve kanlı bir şekilde yapılan bir saldırı sonucunda gelmiştir. Hokand Özerk Yönetiminin yaşayamamasının sebeplerini inceleyen bir eski İngiliz Büyükelçisi, genel olarak Sovyet resmi yazarlarının Hokand Özerk Hükümetinin işçi sınıfı desteğinden yoksun olduğunu bu nedenle esasen bir geleceği olamayacağını savunduklarını belirttikten sonra, Türkistan'da o dönemde herhangi bir işçi sınıfının mevcut olmadığını, tek işçi sınıfını Rusların oluşturduğunu ve dönemin Rusya yöneticilerinin Türkistanlılara özerklik verilmesini istemediklerini yazmıştır.[82]

Fergana Bölgesinde Basmacılığın Gelişimi

Basmacı hareketinin gelişme sürecindeki dönüm noktası Türkistan Özerk Yönetiminin, (Hokand Muhtariyeti) kanlı bir şekilde ortadan kaldırılması olmuştur. Taşkent Rus-Sovyet yönetiminin Taşnak Ermenilerle birlikte Türkistanlılar üzerine saldırı ve katliamı ve bölgedeki diğer kanlı zulüm uygulamaları, Türkistan'da giderek artan şekilde halkın tepkisini ve nefretini doğurdu. Bir diğer deyişle Hokand Özerk Hükümetinin sonu, gerçekte Basmacı milli bağımsızlık mücadelesinin başlangıcı oldu.

---

[81] A.g.e., s. 368

[82] Paul Bergne, (2003), "The Kokand Autonomy 1917-18"; (Ed. Tom Everett-Heath, Central Asia, Aspects of Transition), Rroutledge, s. 40-41

Hokand'a yapılan saldırı sırasında şehirde Türkistan Özerk Yönetiminin beş hükümet üyesi bulunuyordu. Diğerleri Hokand dışında idi. Hokand katliamından kaçarak canını kurtarabilenler Korbaşı Ergaş önderliğinde, 21-25 Şubat günlerinde Hokand'dan 20 Km uzaklıktaki Başir (veya Beşir) köyüne sığındılar. Bu köyün civarına her yönden gelen Türkistanlılar burada adeta bir savunma hattı meydana getirdiler. Ancak 26 Şubatta başlayan Rus saldırısına karşı koyarken Korbaşı Ergaş da hayatını kaybetti.

Ergaş Ruslara göre aranmakta olan bir hayduttu. Türkistanlılar ise onu bir hürriyet mücahidi ve milli kahraman olarak biliyorlardı. 1916 isyanına da katılmış olan Ergaş'a Hokand Özerk Hükümeti Korbaşı unvanını vermişti.[83] Bir başka ifade ile Ergaş Hokand'ın polis şefi idi. Emrindeki 1500 yiğitle Hokand'ı savundu ve Ruslara ve Ermeni çetelerine karşı koydu ve sonuçta beraberindeki 1500 yiğitten 50-60 kişi sağ kaldı.

Başir köyünde bir diğer Ergaş daha vardı. Kendisi etkili bir din adamı idi. Korbaşı Ergaş'ın yerini aldı. Kısa zamanda Başir köyünde konuşlanmış önemli bir Basmacı lideri oldu. Korbaşı unvanını da aldı. Uzun Ergaş veya Büyük Ergaş olarak bilinen Molla Ergaş'ın şöhreti kısa zamanda giderek arttı. Direniş yaygınlaşmaya başladı. Mart ayı sonuna doğru Fergana vadisinde Ruslara karşı savaşan kırk korbaşı komutasında çeşitli yerel mücahit grupları meydana gelmişti.

Böylece Fergana vadisi, 1918 baharında kısa bir süre içinde Basmacılar hareketinin merkezi olmuştu. 1918 Mart ayında Başir köyünde bölgede silahlı mücadele sürdüren kırk "Korbaşı" bir araya gelerek ortak bir mücadele stratejisi oluşturmak istediler. Toplantıya katılanlar Molla Ergaş'ı Müslümanların "Emiri" seçtiler. Ergaş'ın yardımcılıklarına da Mehmet Emin Bek ve Şir Muhammet Bek seçildiler. Bu toplantıda Türkistan'ın Rus istilasından kurtarıl-

---

[83] Korbaşı sözcüğü, komutan, korunan nesnenin veya yerin şefi anlamına gelmektedir. Kale, ikâmet yeri anlamındaki korugan ve korunan nesne anlamındaki kor kelimelerinden ve yönetici anlamındaki baş kelimesinden türemiş bir kelimedir. Hokand Hanlığında Korbaşı kelimesi şehri veya bölgeyi koruyan polis şefi için kullanılmıştır.

ması ve milli geleneklere dayalı bir Devlet kurulması kararlaştırıldı.

Hayit Baymirza, daha sonra yüksek bir Sovyet yöneticisi olan Türkistanlı Turar Rizkulov'un Basmacı hareketinin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkındaki ifadelerini yazmıştır:

"Hokand'daki katliamın üzerinden henüz dokuz gün geçmişti ki şehri yağmalama olayı başladı. Taşnaklar kendi menfaatleri için yağmalamaya karar verdiler. Taşnakların Hokand'a girmesi üzerine şehirdeki Ermeni mağaza sahipleri, şarap tüccarları, berber, kasap, pek çok kişi yağmacılara katıldı. Taşnak silahlı güçleri şehre girince talan başladı, iş yerlerinin tümü yağmalandı. Depolardaki değerli eşyaların hepsi götürüldü. Değerli görülmeyenler ise yakıldı. Toplu katliam yapıldı. Bütün bunların ardından halk Özerklik yandaşlarının haklı oldukları ve Bolşeviklerin ve Sovyetlerin İslam düşmanı oldukları yolunda kesin kanaat sahibi oldu. Basmacılar ise Andican'a saldırıp silah ve mermi ele geçirdiler. Garnizonda bulunan Taşnaklar bu saldırıdan eski şehir kesimindeki Müslüman ahaliyi sorumlu tuttular ve bir hafta boyunca şehrin bu kesiminde yağma, katliam ve tecavüz olayı yaşandı. Bu saldırı üzerine Andican'ın eski şehir kısmından binlerce insan Basmacılara katıldı."

Rizkulov'un anlattıklarına göre, Basmacılar yerli halkın da desteği ile bu olaylara misilleme olarak 170 kişilik bir Taşnak birliğini çember içine aldılar ve tümünü öldürdüler. Buna karşılık oluşturulan 250 kişilik bir kızıl birlik bölge komutanı Salaev yönetiminde Kışlak Köyüne saldırdı ve köyü yerle bir etti. Canını kurtarmak için kaçan halkı 20 Km kadar takib eden bu kızıl birlik sivil halkın tümünü katletti. Bir diğer kızıl birlik Suzak köyü yakınlarında Basmacılarla çarpıştı. Köy halkının tümü Basmacıları sakladıkları için kurşuna dizildi. Cesetleri köpeklere bırakıldı.

Konovalov komutasındaki birliklerden biri, Bazarkurgan'da Basmacılarla çarpıştı. Basmacılar gizlice geri çekildi. Konovalov Rus Kulaklardan olan Nikolskoe adlı yerel komutanı bölgede temizlik hareketi yapmakla görevlendirdi. Kulak çeteleri 22 gün boyunca Bazarkurgan'ı yağmaladılar. Bütün erkekleri ve çocukları katlettiler. Halk ile sömürgeciler arasında üç defa barış yapıldı. Fakat halkı barış için toplayıp sonra tekrar saldırıya geçiyorlardı. Hal-

ka cesetleri gömmeleri emrediliyordu. Gömme işinden sonra gömenleri de öldürüyorlardı. Bu süreçte bütün Rus çiftçiler silahlandırıldı. Celalabad'da Çiftçi Ordusu Karargâhı kuruldu. 1916 yılında Yedi Su vilayetinde uygulananların aynı Fergana vadisinde de uygulanmaya başlandı.

Taşnak ve Rus Kulakların bu faaliyetine Rus idarecilerin göz yummaları veya ilgisiz kalmaları Basmacı sayısının ve taraftarlarının giderek artması sonucunu doğuruyordu.

Fergana Vadisinde Ruslara karşı dövüşen yaklaşık kırk Basmacı grubu birbirinden bağımsız olarak mücadele ediyorlardı. Şura-yi İslami ve Ulema Cemiyeti ise mücadeleyi bir düzen içinde yürütmek istiyordu. Diğer yandan Korbaşılar ile Hokand Özerk Hükümetinin bölgede kalan üyelerinin irtibatı yoktu. Hokand Özerk Hükümetinin ortadan kaldırılmasını takiben Hokand Yönetimini oluşturan yönetici ve diğer halkın dağa çıkması sonucunda oluşan basmacı grupları üzerinde, Hokand Hükümet üyelerinin ve aydınlarının etkisi yoktu. Kanımızca esasen bu nedenle Korbaşıların Hokand Özerk Yönetimini yeniden kurmak gibi bir girişimleri de olmamıştır.

Kızıl askerlerin Alman, Avusturyalı ve Macar savaş esirleri ile takviye edilerek Türkistan Özerkliği ve milli iradesini savunan Hokand Özerk Hükümetinin ortadan kaldırılışını inceleyen Marco Buttino "Sovyet iktidarının vurucu gücünün Ermenilerden oluştuğunu", bunların Fergana vadisinde Sovyet rejiminin savunucusu olarak ön planda rol oynadığını, nüfusunun yüzde 98'inin Müslüman olan Andican şehrinde katliam ve yağma sürdürdüklerini aynı şekilde kızıl askerlerle Celal Abad bölgesinde, Suzak, Bazar Kurgan ve Hokand Kışlak'da katliam yaptıklarını anlatmaktadır.[84]

Ergaş ve Mehmet Emin Bek'lerin sloganı "Türkistan Türkistanlılarındır", "Türkistan'dan yabancı boyunduruğunu defedece-

---

[84] Marco Buttino, (1997) *"Ethnicite et Politique Dans la Guerre Ciuvile: a Propos du Basmaçestvo au Fergana"*, Cahiers du Monde Russe, Cilt 38, No: 1, s. 195-222

ğiz. Fakir ahalinin son entarisini soyan Ruslarla savaş" gibi ifadeler içeriyordu.

1918 Kasım ayında Khalkhoca 700 savaşçısı ile Celalabad'daki Blagovşçensk ve Spask adlı Rus kasabalarını bastı. Bu kasabalardaki Ruslar 1919 Şubatında Bolşeviklerle birleştiler ancak iki ay sonra Bolşevikler tarafından yağmalanınca bu defa Mehmet Emin Bek ile anlaşarak isyan hareketine katıldılar.

Bu Rus ahali Mayıs ayında kendilerince bir Hıristiyan Ordu kurmuş ve başına Mostrov adlı bir komutan geçirmişlerdi. Mostrov Bolşevik düşmanı idi. Mehmet Emin Bey'le temasa geçti ve 22 Ağustos 1919 tarihinde anlaştılar ve birleştiler. Safanov komutasındaki Rus kuvvetlerini yenip Oş şehrini işgal ettiler. Kaşgar sınırındaki İrkeştam kalesindeki 215 Rus askerini silahsızlandırıp Pamir garnizonunu kendi taraflarına kazandılar.

Mehmet Emin Bek ve Mostrov bir taraftan Buhara Emirliği bir taraftan Sibirya'daki General Kolçak ile temas kurdular. Beyaz Ordu Komutanı Rus Generali Kolçak'ın Kendisinin Başkomutan olarak tanınması ön şartını kabul etmediklerinden Kolçak'tan vadedilen yardım sağlanamadı. Mostrov, Kaşgar'daki (Çar'ın) Rus Konsolosu Uspenski'den bazı yardımlar alabildi. Bu arada Ergaş Mayıs ayında Bolşeviklerle silahlarını muhafaza etmek kaydı ile barış yapmış ve Başir köyüne çekilmişti. Ancak mücadeleye devam eden Mehmet Emin Bek'in operasyonlarına mani olamadı.

Mehmet Emin Bek ve Mostrov 24 Eylül 1919 tarihinde İrkeştam'da Fergana vadisi ileri gelenlerinin katıldığı bir kongre topladı. Bu kongrede "Fergana Geçici Hükümetini" kurdu. Hükümet Başkanı ve Baş Komutan Mehmet Emin Bek'in kendisi, Mostrov ise Siyasi işler Başkanı oluyordu. Mehmet Emin Bek'in Kurmay Başkanı olarak da Sovyetlere karşı mücadele veren Beyaz Ordu mensuplarından Belkin adlı bir Rus atanmıştı. Bu ekip askeri teşkilatlanma işlerine ağırlık verdiler. Nispeten düzenli bir askeri örgütlenme başlattılar. Düzenli bir Kırgız alayı kurdular.

Beyaz Ordu mensupları arasından seçilen Polis Müdürleri (Pristovlar) tayin ettiler. Rus idari usulüne göre (uyezd/tümen)

teşkilatını kabul ettiler. 7000 kişiyi bulan Fergana Ordusunun bir kısmı Rusların askeri birimleri olan Rota ve Eskadron'lara bölündü. Çoğunluğu ise Hokand usulü uyarınca yüz ve beş yüz mevcutlu (pansad) bölüklere komuta eden korbaşılıklara ayrıldı. Mehmet Emin Bek "Emir-i Leşker" (Baş Komutan) olarak anılıyordu. 1919 Eylül ayı geldiğinde Basmacı hareketi artık "geniş halk kitlesinin isyanına dönüşmüştü."[85]

Türkistan'da Sovyet devrimini takip eden 1918-1919 dönemindeki ayaklanma hareketlerinin genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse, Hokand Özerk Hükümetinin ortadan kaldırılmasını takiben, mücadeleye girişen ve imkân ölçüsünde işbirliği yapmaya çalışan yerel önderler ve Türkistan halkının, aynı bölgede yerleşik ve Sovyet yönetimine karşı olan Rus ahali ile aynı amaçta birleşerek, Türkistan'da Sovyet yönetimine karşı birlikte direniş sürdürmüş olduğu anlaşılmaktadır diyebiliriz.

Bu gerçek de Basmacı hareketinin bir eşkıya olayı olmadığını askeri ve siyasi teşkilattan yoksun olsa da bir milli mücadele hareketi olduğunu yeterince ortaya koymaktadır. İstiklal mücadelesine girişenler teşkilatlanma ve siyasi bir güç olmak için de çalışmışlar fakat bunu başaramamışlardır.

Türkistan'da Beyaz-Kızıl Savaşı

Türkistan'da karmaşık bir çatışma sürecini oluşturan 1918-1919 döneminin olayları arasında, Türkistanlılar milli mücadele sürdürürken baş gösteren önemli bir gelişme de Kızıl-Beyaz savaşı olmuştur. Bu savaş süreci Basmacılık hareketinin çerçevesi dışında kalsa da bölgedeki ortamı şartlandırdığı için ve kısmen Fergana bölgesi basmacıları ile ilişkili olduğundan bu ideolojik karşıtlık savaşı üzerinde kısaca durmak gerekir.

Devrimin ilk zamanlarında Rus Sosyal Devrimcilerinin ve ardından Rus Bolşevikleri ile Sosyal Devrimcilerin Türkistan'da ikti-

---

[85] *A.g.e. s. 390. (Togan Mehmet Emin Bek'in rus köylü kesimini ürkütmemek için kısmen Rus idari ve askeri düzenine uygun bir örgütleme yaptığını belirtmektedir.)*

dan ele geçirmeleri kendi aralarında bir çatışma olmaksızın gerçekleşmişti. Ancak aralarında görüş ayrılıkları vardı. Daha sonra Bolşeviklerin tek başına egemen olma istekleri 1918 ortalarında kanlı çatışmalara yol açtı. 1 Haziran 1918'de Omsk'da Güney Şibirya Rusları Avksentev başkanlığında Bolşevik karşıtı bir Hükümet kurdular. Daha sonra 11 Kasım 1918'de Amiral Kolçak gene Omsk'da Rusya Hükümet Vekilliğine seçildi. Böylece Bolşevik aleyhtarı Beyaz Ordu ile Kızıl Ordu arasında Türkistan'ın kuzeyinde savaşım başladı.

Kızıllara karşı savaşmakla birlikte Beyaz Ordu Komutanı Amiral Kolçak yerli Türkistanlıların kurduğu Alaş Orda Hükümetini tanımıyordu ve Alaş Orda'ya hürriyet verilmesi düşüncesini de taşımıyordu. Alaş Orda ise Beyaz veya Kızıl Rus yönetiminden bağımsız olarak ülkesini yönetmek istiyordu ve adeta iki taraf arasında kalmıştı. 22 Ekim 1918'de Geçici Hükümet Omsk'u aldı ve Alaş Orda'nın faaliyetini yasakladı. Alaş Orda 16 Şubat 1919'da Bolşeviklerle barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı.

Omsk'daki Rus Hükümetini İngiltere, Fransa, Japonya tanımıştı ancak bundan hemen sonra 25 Mayıs 1919'da Kızıl Ordu Omsk'u zaptetti. Omsk'daki Rus Hükümeti dağılmaya başladı. Amiral Kolçak'ın Beyaz Muhafızları temmuz ayında Yedi Su bölgesine girdi. Bölgede artık Sovyetler tarafından Semireçe cephesi olarak adlandırılan Rus iç savaşı böylece başlamıştı.

Diğer taraftan Bolşevik karşıtı Ruslar 14 Temmuz 1919'da Aşkabad'ı işgal ettiler ve on Sovyet komiserini kurşuna dizdiler. "Anti Bolşevik Mücadelede Türkistan İttifakı Teşkilatı" adlı örgütün temsilcisi Zunkovski Meşhed'deki İngiltere konsolosu ile irtibat kurarak yardım sağlamaya çalıştı.

İngilizler Hindistan'daki Bolşevik kışkırtmaları nedeniyle Beyaz Orduyu desteklemeyi ve yukarı Hazar bölgesinde Bolşeviklere karşı ortak harekat düzenlemeyi düşündüler. Bu bağlamda İngiliz General Malleson İran'dan Yukarı Hazar bölgesine hareket etti. 13 Ağustos 1918 tarihinde Bayramali mevkiinde Bolşevik kuvvetlerle İngilizler arasında çatışma oldu. Diğer çatışmalarda Aşkabad hükümeti İngilizlerin yanında yer aldı ve İngilizlerden silah yardımı

gördü. Ancak art arda Bolşevikler galip geldi. General Maleson'un teklifi üzerine 1919 Ocak ayında Aşkabad'da Genel Kurtuluş Komitesi adı ile bir Komite kurdular ve bu komite General Denikin ile ortaklaşa mücadele edilmesini kararlaştırdı. Beyazların başına General Denikin tarafından Savitski atandı. Bundan sonraki aşamada İngiliz birlikleri tedricen savaş alanından çekildi, son birlik 2 Nisan 1919'da Hazar bölgesinden ayrıldı. İngilizler bu Kızıl-Beyaz mücadelesinde Beyaz Ruslardan çok daha güçlü olan Türkmenlere yardım etmeyi düşünmemişlerdir. Maleson Türkmen Lider Aziz Han'ı Beyaz Ruslar safında savaşması için ikna etmek istemişse de Aziz Han Türkmenlerin Beyaz Ruslardan nefret etmesi nedeni ile bu teklifi reddetmiştir. Sonuçta, Sovyetler Hazar cephesinde 16 Mart 1920'de zafer ilan ettiler.[86]

Ataman Dutov komutasındaki Beyaz Ordu kuvvetleri 1918 Temmuz ayında Orenburg, Omsk ve Aktuba şehirlerini işgal etmişlerdi. Sovyet Başkomutanı Doğu cephesinin Birinci Ordusunu Orenburg'u zaptetmekle görevlendirdi. 1919 Mayıs ayında Kuzey Türkistan cephesi olan Aktuba cephesi açıldı. 13 Ağustos'ta da Türkistan Cephesi kuruldu. Böylece Beyaz Muhafızlar Türkistan'ın kuzeyinde üç taraftan sarılmış oldu. 13 Eylül 1919 tarihinde Birinci Ordu Birlikleri, Türkistan Cephesinden gelen Sovyet birlikleri ile Magoçar tren istasyonunda buluştular. Böylece Aktuba cephesi son bulmuş oldu.[87]

Diğer taraftan Rus iç savaşı çerçevesinde 19 Ocak 1919 tarihinde Taşkent'de bir ayaklanma çıktı. Taşkent'deki İkinci Sibirya ala-

---

[86] Baymirza Hayit, (2006), Ruslara Karış Basmacılar Hareketi, İstanbul, s. 125 (Yazara göre Sovyetler Hazar cephesine 5251 piyade 1560 süvari, 899 topçu, 455 kişilik keşif birliği, 37 top sevkettiler çatışmalar mart ayına kadar sürdü, Rusların zafer ilanına rağmen birçok Türkmen grubu 1930'lara kadar Sovyetlere karşı dövüşmeyi sürdürmüştür.)

[87] A.g.e., 127 (Enciklopedija: Grazdanstaja Voina i voennia intervencia v SSSR, s. 129 daki bilgilere göre Sovyetler Aktuba cephesine önce 30000 asker 90 top 400 makineli tüfek, daha sonra aralarında 4500 tatar askerinin de bulunduğu 12000 asker ve 55 top gönderdiler. Birinci ordunun cephe hattı 630 Km Dördüncü ordunun 290 km idi. 14 Eylül'de General Frunze Lenin'e bir tebrik telgrafı göndererek zafer bildiriyordu.)

yı komutanı, eski bir Çarlık subayı, Komünist Partisi üyesi ve Türkistan Sovyet Sosyalist Hükümeti savaş komiseri olan K. Osipov, Rus komutan ve yöneticilerini kışlaya çağırarak tuzağa düşürdü ve 14 komiseri kurşuna dizdirdi. İsyancıların amacı Taşkent'de idareyi ele geçirmekti. Ancak isyancılar kaleyi ve demiryollarının kontrolünü ele geçiremediler. 20 Ocak günü diğer şehirlerden getirilen Sovyet-Rus askerleri ile isyan 21 Ocak günü bastırıldı. Aynı gün A. Kazakov başkanlığında 14 kişilik bir "Devrim Savaş Heyeti" kuruldu. Evvelce Alman savaş esiri ve sonra Kızıl Ordu subayı olan Federmesser savaş komiseri oldu. Heyette Türkistanlı Nizamiddün Hoca da yer alıyordu.

Osipov kaçtı ve daha sonra iki yüz kadar yandaşı ile Basmacılar safına katıldı. Bir süre sonra Osipov Türkistan'ı terk ederek Hindistan'a gitmiştir.

İsyan bastırıldıktan sonra Sovyet askerleri Taşkent'de büyük bir kıyım yaptılar. Daha sonra 2000 kadar subay hain ilan edildi, bunlar Taşkent'e getirilerek öldürüldü. Sırf ayaklanmayı bastıran 4. Sovyet alayının tutukladığı kimselerin sayısı 5000 civarında idi. Bunlardan 3000 kadarı öldürüldü.

Yedi Su bölgesinde ise Beyaz Ordu kuvvetleri Dutov, Anenkov ve Çerbakov komutasında Bolşeviklere saldırılar yapmaktaydı. Aktuba zaferinden sonra Türkistan Cephe Komutanı bölgeye yöneldi. 15 Ocak 1920'de Kızıl Ordunun bölgede toplam 10.513 asker, 27 top ve 32 makineli tüfek düzeyinde bir askeri gücü vardı. Son çatışma Kopal mevkiinde 27 Mart 1920'de oldu ve Kızıl Ordu Beyaz Ordu birliklerini yendi. Anenkov ve Çerbakov Doğu Türkistan'a kaçtılar. Ataman Dutov ise göçebelere sığındı ancak bir sovyet ajanı kendisini buldu ve öldürdü. Kopal yenilgisinden sonra yaklaşık 15.000 Rus Doğu Türkistan'a kaçtı.[88]

---

[88] Baymirza Hayit, A.g.e. s. 128; Zantuarov'un "Grazdanskay Voina i Kirgizi, s. 162 (aralarında 72 doktor, 1316 subay, 8017 asker, 516 aile ve 16 ortodoks din adamı olan bu Beyaz Rus kolonisinin 1931 ve 1934 döneminde Çin'de Sovyet askerleri ve Çinlilerle birlikte Doğu Türkistan'daki milli ayaklanmaya karşı savaşmış oldukları yolunda kayıtlar vardır. Bu Rus siyasi göçmen topluluğunun bir kısmının günümüzde de Çin'de yaşamakta olduğu yolunda bilgiler de vardır.

Kızıl Ordu Nisan 1920'de Yedi Su bölgesinin yok edildiğini açıkladı. Sovyet Savaş Konseyi 20 Aralık 1920 tarihinde Orenburg'da Beyaz Orduya karşı mücadeleye katılmak zorunda kalan Alaş Orda askeri birliklerinin de Sovyet safına geçebileceklerini açıkladı.

Böylece Rus iç savaşı, Kızıl Ordunun Beyaz Rus ordusunu bozguna uğratması ile 1920 sonunda Kızıl Ordunun galibiyeti ile sonuçlandı.

Devrim Sürecinde Buhara Emirliği

Buhara Emiri ve Hükümeti Rusya'da vuku bulan Şubat ve Ekim devrimlerinin akabinde vakit geçirmeden Sovyet Rusya'ya sadakat göstermişti. Buhara Emiri 1918 Şubat ayında Hokand Katliamını takiben Sovyetlere herhangi bir eleştiri de yöneltmemişti. Basmacı hareketine seyirci kalan Buhara Emiri 1920 yılına kadar Türkistan'da gelişen milli mücadeleye katılmamış ve bu mücadeleyi desteklememiştir.

1917 Şubat devriminin ardından Buhara'da iki grup ortaya çıktı. Birinci Grup 10 Mart 1917 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanına telgrafla bağlılığını bildiren Buhara Emiri Said Alim Han ve onun etrafındaki muhafazakar kesimdi. İkinci grup ise Şubat devriminin hemen ardından bir İcra Komitesi kurmuş olan, eğitimde olduğu gibi Devlet yapısında ve ekonomide reformlar gerçekleştirmek gayesini güden, Genç Buharalılar olarak da tanınan Cedidciler veya Yenilikçilerden oluşuyordu.[89] Yenilikçiler Ruslardan gelecek destekle Emiri, reform yapmaya ikna etmeyi amaçlıyor ve bu nedenle Ruslarla iyi ilişki geliştirmekte fayda görüyordu.

Buhara nezdindeki Rus temsilciliği aracılığı ile Emir'e Yenilikçilerin önerileri iletildi ise de uzlaşma olamadı. Buhara emiri 10 Mart günü reformlara değinen bir bildiri yayınladı. Bunun ardından 18 Mart 1917 tarihinde Buhara'da yenilikçilerin düzenlediği ve

---

[89] Baymirza Hayit (2006), Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, İstanbul, s. 87; Yazar Komite üyelerinin isimlerini şöyle naklediyor: Başkan Abdülvahid Burhan, Sekreter Ftrat, Muhasip Osman Hoca, üyeler: Muhiddin Rıfat, Musa Saidcan, Ahmed Hoca, Ahmedcan Abdulsaid, Feyzullah Hoca, Hamid Hoca.

beş-altı bin kişinin katıldığı kızıl bayrakların da taşındığı bir gösteri yapıldı. Emir kalabalığın üzerine asker gönderdi. Ateş açılmadı ancak askerleri gören halk panik içinde dağıldı. Emirin Hükümeti bu gösteriden sonra 30 cedidciyi tutuklattı. Diğerleri Buhara'dan kaçarak Yeni Buhara'daki İşçi Asker Sovyetlerine sığındılar. Bunlar Emire karşı mücadelelerinde Rus desteğini sağlamak istiyorlardı. Yenilikçiler de iki gruba ayrılıyordu. Bir grup reformları barışçı yollarla gerçekleştirmeyi savunurken diğeri silah zoru ile gerçekleştirmekten yana idi. Yenilikçiler Mayıs ayında Kagan'da, silahlı ayaklanma yolu ile reform amaçlayan ayrı bir Komite oluşturdular.

1917 Nisan ayında Buhara Emiri Hükümet Başkanını görevden aldı ve yerine Cedidcilere ve reformlara karşı görüşleri ile bilinen Nizamettin Hoca'yı getirdi. Bunun üzerine Genç Buharalılar 25 Nisan tarihinde Rusya Dışişleri Bakanına bir telgraf göndererek Nizamettin Hoca'nın Başbakanlığa getirilmemesinin sağlanması için ricada bulundular. Rus Hükümeti yenilikçilerden yana görünmekle beraber bu hususta Emir üzerinde baskı yapmaktan da geri durdu.

1917 Ekim devrimin ertesinde Taşkent Sovyet Komiserliği Kagan'daki Rus siyasi temsilciliği aracılığı ile Buhara'dan kaçmış olan yenilikçi aydınlarla temas kurdu. Bu bağlantının kurulmasında, Poltoratski, Preobrazhenski, Utkin gibi Kagan'da bulunan Rus devrimciler aktif rol oynadı. Yenilikçilerin radikal kanadı Kagan'daki bu devrimcilerle Emirliğin ortadan kaldırılmasına ilişkin görüşlerini tartıştılar. Preobrazhenski Taşkent'e bir heyet gönderilmesini önerdi. Bunun üzerine Feyzullah Hoca ile Preobrazhenski'nin 1917 Aralık ayında, Taşkent Halk Komiserliği Konseyi Başkanı Kolesov ile görüşmek üzere Taşkent'e gönderilmeleri kararlaştırıldı. Kagan'daki Sovyet liderlerle Yenilikçi Merkez Komitesi Buhara'da ayaklanma çıkarılması için planlar yaptılar. Plana göre Buhara ve Kerki şehirlerinde ayaklanma çıkarılacak ve Demiryolu boyunca kızıl muhafızlardan silah desteği sağlanacaktı.

Bu plan Taşkent'de Kolesov'a izah edildi ve Kolesov tarafından onaylandı. Hayit Baymirza sonradan Feyzullah Hocaev'in raporunda bu hususta şunları yazdığını nakletmiştir:

"Kolesov planı onaylamakla beraber acele etmememizi tavsiye etti. Hokand Hükümetinin, önceleri bağımsız bir milli burjuvazi yönetimi olarak hareket etmiş olmakla birlikte, sonradan devrim karşıtı bir Türkistan hedefinde anlaştığını ve bu uğurda birleştiklerini anlattı. Sonuç olarak Hokand Hükümeti, Taşkent'deki Sovyet yönetimini doğrudan tehdit etmeyen Buhara emirliğinden daha da tehlikeli idi. Kolosev, genç Buharalılara her türlü yardım vaadinde bulundu. Hesaplarına göre Hokand'daki tehlikenin yaklaşık iki ay sonra sona ermesi umulduğundan, yaklaşık iki ay sonra Buhara'da eylemlere başlanabilecekti."[90]

Görüldüğü gibi Kolesov'un bu görüşmedeki beyanlarından Hokand Özerk Hükümetinin silah zoru ile ortadan kaldırılması hazırlıkları içinde olduğu ve görüşmedeki beyanından yaklaşık iki ay sonra sonuç almayı umduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu husus sonradan olayların gelişimi ile doğrulanmıştır.

Neticede, Hokand Özerk Hükümetinin kanlı şekilde dağıtılmasından sonra cesaretlenen Taşkent Sovyet yönetimi, Yenilikçi Merkez Komitesi ile birlikte 1918 Mart ayında Buhara'ya saldırma kararı aldılar. Yenilikçiler bu amaçla Buhara'da çıkarılacak ayaklanmayı yönetecek yedi kişilik bir komite kurdular. Bu Komitede Feyzullah Hoca, Ata Hoca, Abdülrauf Fıtrat, Burhanzade, Agdar, Kari Yoldaş Polat yer almıştır.

Kolesov 28 Şubat 1918 günü 600 kızıl askerle Kagan'a geldi. Halk Komiserliği Başkanı Fedor Kolesov ve Genç Buharalıların İcra Komitesi Başkanı Feyzullah Hoca, 1 Mart 1918 tarihinde Buhara Emirine 24 saat süreli bir ültimatom verdiler. Ültimatom özetle Genç Buharalıların iktidara gelmesini sağlamak amacını taşıyor ve kan dökülmesi istenmiyorsa, Emirin Yeni Hükümetinin İcra Komitesi ile işbirliği kurması isteniyordu. Ültimatoma istenen cevap gelmedi. Bunun üzerine 2 Mart 1918 günü Demiryolu boyunca pusu kuran 2000 kadar kızıl asker ve Genç Buharalıların örgütlediği 200 kişi kadar olan bir kalabalıkla beraber saldırıya geçti. Çatışmalar on gün kadar sürdü.

---

[90] A.g.e., s. 90

Ne var ki planlandığı gibi Yenilikçi Genç Buharalılar ayaklanma çıkarmayı başaramadılar. Saldırıya geçen Kolesov'un kızıl kuvvetleri de Emirin askerlerini yenmeyi başaramadı. Sonuçta saldıran kızıllar yenildi ve 25 Mart günü Kızıl Tepe demiryolu istasyonunda barış yapıldı. Bu barış anlaşması ile Sovyet Hükümeti Buhara'nın bağımsızlığını tanıyordu.

Sovyetler tarihine "Anlaşma Protokolü" olarak anılan bu anlaşma ile biten çatışmalar daha sonra"Kolesov Macerası"olarak adlandırılmıştır.

Yenilikçi liderlerden biri olan Sadreddin Ayni, bu çatışmalardan geri çekilirken sovyet birliklerinin tren istasyonu bölgesindeki yerleşim bölgelerini harap edip yağmaladıklarını genç ve çocuk yaştaki Buharalıları öldürdüklerini yazmıştır.[91]

Bu saldırı Emirin hiddetine sebep oldu ve Emir 1918 Martından sonra 1500 kadar yenilikçi ve yenilikçi yandaşını idam ettirdi. Bunların arasında 9 üst düzey yönetici de idam edilmiştir. Emirlik idaresinde bu saldırı sonucunda Sovyet ve Rus karşıtı görüşler giderek artan şekilde gelişmeye başladı.

Türkistan Sovyet Sosyalist Özerk Federatif Cumhuriyetinin İlanı ve Taşkent ve Buhara'da Komünist Örgütlenme

Taşkent'de iktidarı ele geçiren Çarlık döneminin eski yönetici Rus kesiminin devrimcilere dönüştürülmesi ve Bolşevik yönetime taraftar kazanılması isteniyordu. İşte bu amaçla Taşkent'e gönderilen Kozobev ve heyetinin bu yoldaki çalışmaları kısa sürede başarıya ulaştı.

20-30 Nisan 1918 tarihlerinde toplanan Türkistan Sovyetleri Beşinci Kongresinde, 30 Nisan günü Türkistan Sovyet Sosyalist Özerk Federatif Cumhuriyeti resmen ilan edildi.

---

[91] A.g.e., s. 94 Sadreddin Ayni Buhara'ya saldıran 5000 kişilik Avusturyalı savaş esirinden oluşan bir birlik komutanı olan Stepnow'un Buhara'da 25.000 altın ruble gasp etmiş olduğunu, 1918 Mayıs ayında birliği ile birlikte Orenburg cephesine gönderilen Stepnow'un paraları teslim etmeyince kurşuna dizildiğini yazmıştır.

Cumhuriyetin Merkez İcra Komitesinin 36 üyesinden 17'si Türkistanlı Müslümandı. Böylece Türkistanlı Müslümanlara yönetimde ilk defa yer veriliyor ve Türkistanlılarla diğer unsurlar arasında eşitlik sağlanıyordu. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman Türkistanlılara İcra Kurulunda eşitlik esasına göre yer verilmesi ile Türkistanlılar tatmin olmuşlardı.

Kobozev ayrıca yeni Özerk Cumhuriyet bünyesinde Milliyet Sorunları Komiserliği teşkilatlandırdı (TURKOMNATS). Taşkent Hükümeti haziran ayında bu yeni düzene ayak uydurdu. 1918 Eylül ayı geldiğinde Milliyetler Halk Komiserliğinin, Sovyet rejiminin kontrolündeki tüm vilayetlerde şubeleri açılmış bulunuyordu.

Bolşevikler sonuçta 1918 Haziran ayında Türkistan Komünist Partisini (TKP) kurdular.

Kieviev komünist partinin teşkilatlanmasında aktif ve öncü bir rol oynamıştır. Örneğin mayıs ayında Semerkand'da Semerkand İşçi Birliğinin Şer Dar medresesinde düzenlediği toplantıya katıldı; birkaç gün sonra bu Birlik, adını "Semerkand Müslüman İşçi ve Köylü Temsilcileri Sovyeti" olarak değiştirdi. Ağustos ayında ise Müslüman İşçiler Komünist Derneği ismini aldı (Müslüman Zahmetkeş İştirakiyyun Cemiyeti). Bu derneğin 1600 üyesi vardı. Cedid yayın organı Hürriyet, Semerkand Sovyetinin Eğitim Şubesi tarafından kendi organı olarak kabul edildi. Taşkent'deki Tatar Tugayı, haziran ayında Tatar Sosyalist İşçiler Komitesini kurdu. Daha sonra 2 Ağustos tarihinde Taşkent camiinde bizzat Kieviev'in başkanlığında yapılan bir toplantıda Rus Komünist (Bolşevik) Partisinin Tatar Bölümü olarak adını değiştirdi.

Eski Taşkent'de de yeni bir İşçi ve Köylü Temsilcileri Sovyeti ortaya çıktı ve Komünist Partiye üye kazandırdı. Kieviev, Bolşevik Abdullah Avlani, Said Ekrem Said Azimov ve Solcu Sosyal Devrimci Tavala gibi kimseleri İcra Komitesine soktu. Ağustos ayında Tavala, Beşirullah Hocaev (Ubeydullah Hocaev'in kardeşi) gibi Cedidciler de Taşkent Sovyetinin İcra Komitesi üyeliklerine getirildi.

Böylece kısa süre içinde Cedidciler kendilerini komünist dönüşüm içinde buldular. Müslüman sözcüğü o dönemde "Türkis-

tanlı yerli" anlamına geliyordu. Sovyet sisteminde böylece Gürcü, Yahudi, Ukraynalılar arasında sovyet anlayışına göre Türkistanlı yerliler de Müslümanlar olarak anılmaya başlandı.

Bu dönemde Ulema Cemiyeti halk üzerindeki nüfuz ve etkisini giderek yitirmeye başladı. Cedidci kesimi ise kendini aktif şekilde gösterdi. Örneğin 1918 yılının ilk aylarında Cedidciler bir Hukuk Cemiyetini (Camiyet-i Fıkıha) kurdular ve Nisan ayında, esasında bir Cedidci kuruluşu olan Taşkent Müslüman İşçi ve Köylü Temsilcileri Sovyeti, Ulema Cemiyeti hakkında devrim karşıtı kovuşturması yaptırdı. 5 Mayıs 1918 tarihinde Taşkent Şehri Sovyeti Ulema Cemiyetini kapattı. El-İzah adlı yayın organını yasakladı. Hukuk Cemiyeti de bir süre sonra kapatıldı ve Cemiyetin mal ve mülkü Medeniyet adlı yeni bir Cedid kurumuna devredildi. [92]

Cedidciler modern eğitim ve aydınlanma konusuna önem vermeye devam ettiler. Bu suretle birçok yeni okul kuruldu. Komünist örgütlenmeyi sağlamaya çalışan Kobozev ve Kieviev Komünist parti saflarına bu suretle cedidcilerin geçişini öngörmüş ve başarılı olmuştu. 1917'de yerli Rus okulları kaldırılmıştı. 1918 yılında yirmi kadar Sovyet okulu açıldı. 1919 yılı geldiğinde Taşkent'de 48 müslüman okulunda 9200 öğrenci ve 158 öğretmen eğitim veriyordu. Bu okullar, cedid usulü (Usul-ü Cedid) uyarınca açılmış olan ve çağdaş ve modern eğitim verilmesini amaçlayan reformcu aydınların desteklediği "cedid okullarının" devamı niteliğindeydi. Ne var ki bu okullar yeni Sovyet rejiminin eğitim ve öğretimine yarıyordu. Böylece evvelce ulema ve muhafazakâr zümre, yeni usul okullarına karşı çıkarken, bir iki yıl içinde cedid okullarının sayısının arttığı ve bu okulların Sovyet rejimine uygun eğitime yöneldiği görülüyordu.

TKP kurulduktan sonra cedid olarak bilinen aydınların komünist yapılanma içinde yer almaları ile Türkistan Komünist Partisi gelişme ve güçlenme sürecine girdi. Bu süreçte ilginç olan gelişme de ilerici-yenilikçi aydınların veya Cedidcilerin ulema ve muhafa-

---

[92] A.g.e., s. 212

zakâr zümre tarafından dışlanması ile adeta TKP safına itilmeleri gibi bir sonucun ortaya çıkması ve bünyesinde aydınları barındıran TKP'nin hayli kısa sürede güçlenmesidir. Böylece kısa sürede ilerici aydın zümre veya Cedid kesimi Türkistan'da yerleşmeye başlayan yeni komünist düzenin öncüsü oluyordu.

Orta Asya'da cedidcilik konusunda eser veren Adeeb Khalid, Alexandre Beningsen ve Chantal Lemercier-Quelquejay adlı yazarların "Rusya Müslümanlarında Milli Hareketleri" başlıklı eserine atıf yaparak, bu dönemin Müslüman aydınlarının daha çok Mirsaid Sultangaliev tarafından geliştirilen "Müslüman milli komünizmini" yaratmış olduğunu belirtmektedir.[93]

Fergana vadisinde Basmacı hareketi güçlenerek gelişirken aynı zamanda bu sürece paralel olarak da Moskova'daki yöneticiler Türkistan'daki duruma giderek artan şekilde önem vermeye başladılar. Yeni kurulan Milliyetler Sorunları Halk Komiserliği (Narkomats) Türkistan'a tam yetkili bir komisyon gönderdi. Komisyon başkanı A. B. Kobozev ve yardımcıları Y. İbrahimov ve Arif Kievi-ev adlı iki Tatar'dı. Milliyetler Halk Komiseri olan Stalin Taşkent Sovyetine Kobozev heyetinin görev talimatını bildirirken, Kerenski hükümetini destekleyenlerin kendi taraflarına çekilmesi, Kievi-ev'in eski bir milliyetçi olduğunu belirterek geçmişin gölgelerinden endişe edilmeden taraftar kazanılması talimatını veriyordu.[94]

20 Nisan 1918'de Genç Buharalılar Partisi kuruldu. 25 Eylül günü de Azimcan Yakubov başkanlığında Buhara Komünist Partisi kuruldu. Haziran 1919'da on kişinin katıldığı Buhara Komünist Partisinin ilk kongresi, Haziran ayı sonunda ise Partinin ikinci kongresi yapıldı.

29 Temmuz 1919'da Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi tüm Buhara Komünist Partisi üyelerine silah dağıtılması yolunda bir karar aldı. 16 Ağustos'ta ise Buhara Komünist Partisi Merkez Komitesi, Emirin zorla tahttan indirilmesini kararlaştırdı.

---

[93] Adeeb Khalid, (1998) "The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia", Berkeley, s. 298

[94] A.g.e., s. 287

Görüldüğü gibi Buharalı komünistler küçük bir azınlık grubu olarak çok kısa bir süre içinde ülke halkının büyük çoğunluğunun haberi bile olmadan silahlı devrim kararı alıvermişti.

1919 yılında Rusya Komünist Partisini Orta Asya'da temsil eden bir organ olarak Türkistan Komisyonu (Turkkomissiya) kuruldu. Türk Komisyonu Moskova'da yaptığı toplantılardan birinde 3 Eylül 1919 tarihinde, Sovyet Devletinin Türkistan'a ve Türkistan'ı çevreleyen ülkelere bakış açısını saptayan siyasi talimat niteliğinde bir karar aldı. Bu karar özetle devrimin yayılması ile ilgili olup Türkistan'ın önemini iki bakımdan arttırıyordu. Türkistan sınırdaş olduğu ülkelerde devrimin gerçekleşmesine fiilen katkı sağlayabilecek bir konumda değerlendiriliyordu. İkinci olarak da Türkistan'ın ekonomik olarak üretim merkezi olması dikkate alınıyordu.

Sovyetler için İran ve Hindistan'da çıkarılacak devrim savaşları o dönemde büyük önem taşımaktaydı. Böylece Antant ülkelerinin Rusya'nın güneyinden ordularını çekmeleri süreci hızlandırılacaktı. Aynı zamanda bu ülkelerdeki devrimler dünya komünist devrimi sürecini geliştirecekti. Türkistan bu bakımdan doğu ülkelerinin ayaklanmaların ve devrimlerin merkezi olacaktı. 1919'da Askeri İşler Halk Komiseri olan Troçki, Kızıl Ordunun Sibirya'da General Kolçak'a karşı zafer kazanması üzerine, Bolşevik yönetiminin dikkatini Türkistan üzerine çekti. Böylece Moskova'ya nerede ise yarı yarıya bir koloni olarak bağlı bulunan Buhara Emirliği ele alındı. Buhara Afganistan ve Hindistan yolunu açacak bir konumda idi.

Troçki bu konuda Türkistan Cephesi (Turkofront) Komutanı General Mihail Frunze'yi olağanüstü yetkilerle donattı. Frunze 1920 Haziranında Rusya Kuvvetleri Başkomutanına, Buhara'nın askeri yöntemlerle ele geçirilmesi ve askeri operasyonların Afganistan'a kaydırılmasını ve Afganistan'ın savaş alanı olmasını teklif ediyordu.[95]

Türk Komisyonu 1 Ocak 1920 tarihinde Doğu Milletleri Uluslararası Propaganda Konseyini kurdu ve başına Türk komünisti

---

[95] Kamol Abdoullaev, (1994) Central Asian Emigres in Afghanistan: First Wave 1920-1931, Central Asia Monitor, Vermont, Nr. 4, s. 28-32

Mustafa Suphi'yi geçirdi. Bu konsey Mayıs ayında Genç Buharalılara maddi ve manevi yardım kararı aldı.

Fakat bir ay sonra ise Buhara komünistleri, General Frunze'den silah ve para talep etmesi üzerine, 19 Haziran'da ve daha sonra 30 Temmuz'da Türkistan Komisyonu Genç Buharalılara yardım edilmemesi ve Genç Buharalılarla Propaganda Konseyinin irtibatın kesilmesi kararını aldı.

Bu dönemde Türkistan Komünist Partisinin ve bir yıl sonra da Buhara Komünist Partisinin kurulmasının ve böylece bölgede komünist örgütlenmenin gelişiminin, yerli önderlerin çabalarından çok Kızıl Ordu yöneticilerinin ve Türkistan Komisyonunun kararları ile gerçekleştiği görülmektedir. Bunda asıl amil o dönemin merkezdeki Sovyet üst yönetiminin, Sovyetler devrimini Afganistan ve Hindistan'a yaymak yolundaki düşünceleri olmuştur diyebiliriz.

General Mihail Frunze'nin Türkistan'daki Faaliyeti ve Sovyet Rejiminin Zemin Kazanması

General Kolçak'ın Beyaz Ordusu 11 Eylül 1919 tarihinde Kızıl Orduya yenildi. Bunun ilk sonucu Samara-Orenburg demiryolu bağlantısının yeniden kurulması oldu. Böylece Türkistan bölgesine Rusya'dan takviye Kızılordu birlikleri sevk edilmesi mümkün oldu. Kızılordu Türkistan Cephesi (Turkofront) Başkomutanlığına atanan General Mihail Vasileviç Frunze yeni görevi nedeni ile komuta merkezini Samara'dan Taşkent'e nakletti.

Türkistan Komisyonu (Turkkomissiya) da 11 Kasım'da Taşkent'e geldi. Eski Türkistan Sovyet Hükümeti dağıtıldı. Türkistan Hükümetine destek olarak gönderilen Tatar Tugayı daha sonra General Frunze tarafından Basmacılara karşı mücadeleye ve Basmacılar aleyhine kamuoyu oluşturma faaliyetine sevk edildi.

Doğu Cephesi komutanı olarak Amiral Kolçak'a karşı sağladığı başarılarla şöhrete ulaşan General Frunze, bölgeyi tanıyan, Kazakça konuşan tecrübeli bir devirmci asker olarak ve aynı zamanda altı kişilik Türk Komisyonunun üyesi olarak, Sovyet rejiminin pekişmesine yarayan işleri kısa sürede gerçekleştirdi.

Frunze Taşkent'e 22 Şubat 1920 tarihinde geldi ve aynı yılın Eylül ayında Türkistan'dan ayrıldı.

Frunze beraberinde savaş tecrübesi ve disiplini ile tanınan Birinci ve Dördüncü Orduları da Türkistan'a getirdi. Bu ordular genç subay kadrolarının komutasında topçu birlikleri ve hava gücü bulunan, savaş tecrübesi olan 120.000 kişilik, Sovyetler Rejimi karşıtı Beyaz Rus ordusu ile savaşta başarılı olmuş ve Frunze'ye bağlı genç ve seçkin subay kadrosunun komutasındaki birliklerden oluşuyordu. General Frunze kısa zamanda Türkistan'da aldırttığı önlemlerle durumu kontrol altına almaya başladı. Türkistan'daki iaşe kurumlarının tümü tek bir yönetim altında birleştirildi. Türkistan'daki istihbarat örgütü ÇEKA dağıtıldı. Aynı şekilde yağma ve katliam şöhreti bulunan Taşnak Ermeni silahlı kuvvetleri de dağıtıldı. Birçok yerel Rus yönetici açık mahkemelerde yargılandı; bunlardan bin kadarı işten atıldı. Yerel makamları denetlemek üzere ve yerlerinden edilen Kazak ve Kırgızlara yardım amacı ile askeri birlikler görevlendirildi. Frunze'nin bir icraatı da demiryolu işçilerinin kurduğu yerel komünist partisinin kapatılması oldu. Tek bir komünist partisi çatısı kurma yolunda başarı sağladı.[96]

Böylece Türk Komisyonunun iktidarı tekel niteliği kazandı ve giderek pekişti. Basmacılara karşı mücadele için Merkez Komisyonu askeri ekonomik ve sosyal faaliyetin koordinasyonu ile halkı, dövüşen Basmacı gruplarından ayırmak için önemli ve bir iki yıl içinde sonuç veren faaliyette bulunmuştur. Örneğin af ilanı gibi girişimlerin ardından aftan yararlanacak savaşçıların köylerde tarımla uğraşabilmeleri için vergi bağışıklığı, ucuz tarımsal kredi sağlanması gibi önlemlere kadar bir dizi sosyal ve ekonomik kararları alıp uygulayabilen bir sivil teşkilatlanma oluşmuştu. Bir diğer deyimle mücadele sadece askeri planda yürütülmüyor sosyal ve ekonomik önlemler de uygulanıyordu. 1920 yılında Türkistan Bürosu kurulmuştur.

---

[96] Alexander Marshall (2003), Turkfront Frunze and the development of counter-insurgency in Central Asia, s. 10; ED. Tom Everett Heath, Central Asia Aspects of Transition, New York

Daha sonra Hive ve Buhara halklarını bütünleştirmek amacı ile bir Orta Asya Bürosu kurulmuştu. Bu büroya bağlı Merkez Komisyonu ve onun çevre büroları, genellikle çeşitli isimler altında çalışan yerel komiteleri faaliyete geçirilmiştir.[97]

Rusya Başkomutanlığı 4 Şubat 1920 tarihinde Basmacı liderlerine barış girişmleri yaptı ve kısmen başarılı oldu. Kızılordunun teklifi şöyleydi:

- Ayaklanmanın her bir önderi (Korbaşı) kesin barış yapılmasına kadar bulunduğu bölgeyi yönetebilecektir.
- Korbaşılar silahlarını ve askerlerini Kızılorduya teslim etmeyecektir.
- Korbaşıların bulunduğu vilayetlerde Sovyetler teşkil edilmeyecektir.
- Korbaşılar Kızılordunun Tugay Komutanı Rütbesini taşımaya hak kazanacaktır.

Fergana Mücahit kuvvetlerinin genel komutanı durumunda olan Mehmet Emin Bek, bu şartları kabul ederek, Kazan-Tatar Tugay Komutanı Yusuf İbrahimov'un aracılığı ile Kızılordunun Fergana'daki İkinci Piyade Tümeni Komutanı Rokhalski ile 7 Mart 1920 günü barış anlaşması imzaladı (Ancak iki ay sonra Şir Muhammed Bey'le görüşmeye giderken 14 Mayıs günü Hal Hoca tarafından öldürüldü). Mehmed Emin Beyin Ruslarla anlaşmasını takiben Şir Muhammet Bey Fergana ile Altı Arık kazası arasında bulunan Gerbaba köyünde bir kurultay topladı. Bu kurultay 3 Mayıs günü Şir Muhammet Bey'i Bağımsız Türkistan Hükümet Başkanı ve Başkomutan ilan etti.[98] Bu aşamadan sonra da Kızılordu bir yandan savaş bir yandan barış girişimlerini sürdürmüştür. Türkistan Sovyet Cumhuriyetinin Komiserler Sovyeti Başkanı da Fergana'ya gelerek barış teklifleri yapmış fakat bir sonuç alamadan Taşkent'e dönmüştü.

---

[97] Helene d'Encausse Carrere, (1987) Le Grand Defi, Bolcheviques et Nations 1917-1930, Paris, s. 256-258

[98] İrfan Ülkü (1996), KGB Arşivlerinde Enver Paşa, Türklüğün Son Cepnhesi, İstanbul, s. 92

1920 Ağustosunda Çarcoy'da Buhara Komünist Partisinin 4. Kongresi yapıldı General Frunze'nin de katıldığı bu kongrede Emir'in devrilmesi için silahlı bir ayaklanma planlandı. Daha sonra Frunze komutasındaki Kızılordu birlikleri 2 Eylül'de Buhara'yı işgal etti. Kızılordu üstün silahlarla ve 10.000 kişilik bir kuvvetle, kimine göre 20.000'den fazla askerle, Buhara şehrine saldırdı ve şehri tahrip etti. Batı Buhara'yı işgal eden, Birinci Süvari Tümeni, İkinci Piyade Tümeni, Özel Süvari Tugayı, Sekizinci Süvari Tugayı, zırhlı araçlı birliklerle, zırhlı tren ve on beş kadar uçak gibi savaş araçlarından oluşan bu güçlü kızılordu birlikleri daha sonra Fergana Vadisine kaydırıldı.[99] Kızılordu birliklerin gelişen faaliyeti sonucunda Fergana vadisindeki korbaşıların askeri gücü giderek kırılmaya başladı. Kızılordu bir taraftan Basmacılar üzerine sürekli yüklenirken bir taraftan da barış önerilerini yeniliyordu.

(General Frunze 10 Eylül 1920'de Komuta Merkezi Harkov'da bulunan Güney Rusya Cephe komutanlığına atandı).

11 Ağustos 1921 tarihli altıncı kurultayında Türkistan Komünist Partisi bu barış girişimlerinin sürdürülmesi yolunda da karar almıştı. Bu bağlamda Kızılordunun Fergana'daki Birinci Ordu komutanı Zinoviev, Yazavan kasabasında Şir Muhammet Bey'le barış görüşmeleri yaptı. Şir Muhammed Bey Türkistan için özerklik ön şartını ileri sürdü. Bir anlaşma olmadı. Daha sonra 11 Eylül 1921 tarihinde Türkistan Sovyet Merkez Komitesi Başkanı (Devlet Başkanı) Abdullah Rahimbay beraberinde Komünist yöneticilerle Fergana'ya geldi fakat gene bir anlaşma sağlanamadı.[100] (Bkz. Ek-5)

Daha sonra Kızılordu Fergana vadisinde ve Doğu Buhara'da çeşitli bölgelerde geniş bir askeri harekete girişti. Kızıllar 3 Mart 1921'de Garm'ı aldılar. Hisar bölgesinde birçok yeri ele geçirdiler. Kızıl Ordunun bu ilerleyişi karşısında Doğu Buhara'da bulunan

---

[99] Baymiza, Hayit (2006), Basmacılar, İstanbul, s. 212

[100] İrfan Ülkü, KGB Arşivlerinde Enver Paşa, Türklüğün Son Cephesi, İstanbul 1996, s. 96 (Fergana'ya Basmacılarla Barış görüşmeleri için Devlet Başkanı konumundaki Abdullah Rahimbayev ile birlikte Devrim Savaş Sovyeti üyesi ve Türkistan Merkez İcra Komitesi üyesi ve Komünist Partisi Sekreteri olan Nazır Törekul (Torakul) ile Silin de gelmişti. Bkz. Ek-Resim

Buhara Emiri Said Alim Han 18 Şubat 1921'de Afganistan'a kaçtı. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti (BHSC) Merkezi Devrim Komitesi, Emir Said Alim Han'ın beraberinde yüz atlı ile Afganistan'a geçmesi üzerine, Emir'in ve beraberindeki askerlerin silahlarına Afgan Hükümetince el konularak Buhara'ya iadesi için girişimler yapılması kararını aldı ve BHSC Afganistan nezdinde girişimlere başladı.[101]

General Frunze'nin bölgeye gelişi ile gidişi arasında geçen sekiz aydan az bir zamanda, Sovyet Devriminin pekişmesi ve Buhara'ya yayılması konusunda önemli ve kısa vadede sonuç veren işler başardığıru söylemek mümkündür. Sovyet önderleri aydın kesimle anlaşarak Buhara'da komünist idarenin yerleşmesi sürecini geliştirmiş ve özellikle Türkistan Komisyonu, neticede Buhara'da Devrim Hükümetinin kurulması ve Emir Said Alim Han'ın önce Doğu Buhara'ya, daha sonra da Afganistan'a kaçması gibi sonuçlar elde etmiştir. Sadece askeri alanda değil sosyal ve ekonomik alanda da faal olan General Frunze, Türkistan Komisyonu üyesi olarak da Buhara'nın yeni yöneticilerine önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda 1920 yazında yapılan ve o dönemde hayati önem taşıyan konularda alınan kararlara ilişkin arşiv belgelerindeki bilgilerden, yeni Buhara yönetiminin halkın desteğini kazanma yolunda ileri adımlar attığı anlaşılmaktadır. Örneğin Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Buhara'da geçerli olacak para türlerini yasal bir çerçeveye oturtmaya başlamış ve ekonominin ihtiyacı gerekçesi ile devrim öncesi de kullanılan para türlerinin de geçerliğini koruduğunu bir kararname ile saptamıştı.[102] Bu çerçevede Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC)'nin parasının da aynen geçerli olduğu kararlaştırılmış ve Sovyet Rusya parası Buhara pazarında geçerli olmuştu.[103]

---

[101] 31 Temmuz 1921 tarihli ve 823-824 sayılı Belge, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Arşivi, Kütük 46, Liste 2, cilt 16

[102] Özbekistan Milli Devlet Arşivi (ÖMDA) 5 Eylül 1920 tarihli Kararname No 2., Kütük 46 no: 1 sıra 122

[103] ÖMDA, 5 Eylül 1920 tarihli 2 numaralı Kararname, Kütk 46, no: 1, sıra 122

Diğer önemli bir toplantının, 4 Eylül 1920 tarihinde General Frunze ve Türkistan Komisyonu üyesi Safarov ile yapılan bir toplantı olduğu anlaşılmaktadır. Bu toplantıda Frunze'nin telkinlerinin not edildiği ve daha sonra 6 Eylül 1920 tarihinde Buhara Devrim Komitesi tarafından yapılan bir diğer toplantıda karara bağlanarak uygulamaya geçirildiği görülmektedir.[104] Buhara Devrimcileri Türk Komisyonu üyelerinden aldıkları tavsiyeleri uygulamışlardır. Böylece Türk Komisyonu ve Taşkent Sovyet Yönetimi kararlarda ve uygulamada belirleyici tek merkez haline dönüşmüştür. Pragmatik önlemleri ile ünlü General Frunze'nin görüşleri de bu suretle hayata geçirilmiştir.

Buhara Cumhuriyetinin devlet güvenlik kurumları ile ordusunun örgütlenmesi, diğer teknik birimlerin örneğin gıda sorununu gidermek için gerekli olan bir gıda bakanlığı kurulması gibi kararlar başlangıçta tamamen Türkistan Komisyonunun belirlediği şekilde kurulmuş ve böylece yeni Buhara Cumhuriyetinin yönetimi Sovyet Rusya Devlet kurumları ile adeta birleştirilmiştir.

Bu çerçevede karşıtlarının faaliyetine karşı koymak üzere bir "Buhara İstihbarat Komitesi" kurulması gerektiği ve böyle bir teşkilat kuruluncaya kadar Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonuna başvurulması yoluna gidilmiştir. Aynı şekilde Buhara Halk Cumhuriyetinin Savunma Bakanlığı kurulması ve iç düzeni korumak amacı ile "Köylü-Emekçi Ordusu" kurulması için RSCF Türkistan Komisyonuna teklif yapılmıştır. Buhara Devrim Komitesi bir piyade alayı ve dört alaylı bir süvari tümeni teşkilatlanması ve bu ordunun gerektirdiği silah ve donanımın sağlanması için Türkistan Cephesi Buhara Askeri Komiserliğine başvurulmasını kararlaştırmıştır.

Devrim Komitesi ayrıca Buhara Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna Emir'in Devlet teşkilatında çalışan amir ve memurlardan yeni rejime karşı olmayanların görevlerinde kalmalarını sağlamak için bunların affını önermiştir. Bu memurlardan yeni düzende yarar-

---

[104] ÖMDA, 30 Ağustos -1 Ekim 1920 arasındaki belgeler, Ekim Devrimi Merkez Arşivi, Sıra 1, 6 Eylül 1920 tarihli Buhara Devrim Komitesi Toplantı Protokolü.

lanma yoluna gidilmiştir. Sözlerinden dönmeleri halinde Devrim Askeri Mahkemesi tarafından cezalandırılmaları ancak Sovyet rejimini kabul edenlerin görevlerine devam etmeleri karara bağlanmıştır.[105]

1920 Eylül başında alınan önemli bir diğer karar da Buhara Ordusu ile SRCF Ordusunun ortak harekatının koordinasyonu için Buhara Ordusu Askeri Konseyi kurulması ve Konseyde Devrim Komitesinden iki temsilcinin de yer almasına ilişkin karardır. Böylece askeri işlerin planlanması ve Türkistan cephe komutanlığının talimatlarının yerine getirilmesi için gereken eşgüdüm sağlanmış oluyordu.[106] Buhara Devrim Komitesi ayrıca Buhara'daki rejim değişikliğini takiben, Kızıl Türkistan Ordusunun yardımı ile halkı ezen Emirin alaşağı edildiğini ve Buhara Cumhuriyetinin Afganistan ile dostuk ve kardeşlik ilişkileri sürdürmek isteğini izah etmek üzere Kâbil'e (Abdussayidov başkanlığında) bir heyet gönderilmesini kararlaştırmıştır.[107] O sırada Doğu Buhara'da bulunan devrik Buhara Emiri'ne Afganistan'dan olası yardım ve işbirliği sağlanması ihtimaline karşı Afganistan ile de iyi ilişkiler sürdürülmesi tasarlanıyordu. Diğer taraftan Bakü'de yapılacak Kurultay'a da bir temsilci heyet gönderilmesi kararlaştırılıyordu.

Böylece daha 1920 sonbaharında, henüz General Frunze Türkistan'dan ayrılmadan önce, genç Buhara Cumhuriyetinin (RSCF) Rusya Federasyonu ile çok yakın işbirliğinde ayakta kalmasını sağlayacak yasal çerçeve ve teşkilatlanma çalışmaları başlamış ve yoluna girmişti.

Bu bağlamda Sovyet istihbarat sistemi de çalışmaya ve etkin bir bilgi akımı sağlamaya da başlamış ve direnişçilerin izlenmesine başlanmıştı. Bu husus üzerinde kısaca durmakta yarar vardır. Ör-

---

[105] ÖMDA, AGB, 5 Eylül 1920 tarihli 1 numaralı Kararname

[106] Özbekistan Devlet Arşivi, Ekim Devrimi Merkezi Arşivi, Dosya 4, (Başlangıç 30 Ağustos–bitiş 1 Ekim 1920 tarihleri arasındaki belgeler) Kütük 46 Liste 16

[107] A.G.B, Heyet Başkanı diğer heyet üyelerini kendisi saptayacaktı. Heyete Kâbil'deki Rusya heyeti ile yakın işbirliği sürdürülmesi talimatı da verilmiştir.

neğin istihbarat bilgilerine göre Namangan'da Rahmankul Korbaşı'nın 1921 yılbaşından itibaren 500 savaşçısı ile "Aştaba"(Aştepe) köyünde konuşlanmış olduğu, bu köyün kuzeydoğusundaki Aşt köyünde 80 kişilik bir karakol bulundurulduğu, bölgede nöbet noktaları oluşturulmuş olup direnişcilerin kendi mıntıkalarında gece devriyesi de çıkarmakta oldukları, Aman Palvan'ın emrindeki Korbaşı Maksut'un, Uçkurgan köyüne 25 kişilik grubu ile, Namangan'ın 30 kilometre kadar kuzeyindeki Yangi Kurgan köyüne Korbaşı Şirmatov Bek Mirza'nın 25 adamı ile yerleşmiş olduğu gibi ayrıntılardan Namangan kırsalının Basmacıların kontrolü altına girmiş olduğu anlaşılmaktaydı.

Arşiv belgelerindeki bilgilere göre Ocak başında Margilan bölgesinde Zaralmom köyünde, Şirmat'ın Korbaşıları Aydor, Cura ve Tacibay 200 kişilik birlikleri ile, Margilan'ın 20 Km kadar kuzeydoğusundaki Zarkent köyüne Bazarbay Korbaşı ve 100 savaşçısı ile yerleşmişler ve Margilan'ı kontrol altına almışlardı.[108] Ocak sonunda Andican civarındaki Auşhan köyünde –kimin komutasında olduğu bilinmeyen– 700 kadar Margilanlı savaşçı Şirmat'ın askerleri ile birleşiyordu. Andican kırsalı da böylece direnişçilerin kontrolüne giriyordu.

Oş bölgesinde ise Korbaşı Canıbek ve onun emrindeki korbaşılar, Sultanbek Korbaşının emrindeki Nurmat Korbaşı ve Korbaşı Umar ve Tişan Oş'u çevreleyen köylerdeki geçit yerlerinde konuşlanmışlardı.[109]

Aynı dönemde 1921 yılbaşında, Hive'de Cuneyd Han ve diğer yerel önderler de çeşitli gruplar halinde faal görünüyorlardı. Ancak bu gruplar arasında irtibat ve işbirliği yoktu. Örneğin 1920 Aralık ayında Cuneyd Han diğer bir korbaşı olan Gulam Ali'ye bir

---

[108] Özbekistan Milli Devlet Arşivi, Buhara Cumhuriyeti Merkez Devrim Komitesine, Dışişleri, Harbiye Nazırlığına, Yeni Buhara Özel Birim Başkanlığına gönderilen 18 Ocak 1921 tarihli ve 199 sayılı gizli rapor.

[109] Özbekistan Devlet Arşivi, Buhara Cumhuriyeti Merkez Devrim Komitesine, Dışişleri, Harbiye Nazırlığına, Yeni Buhara Özel Birim Başkanlığına gönderilen 28 Ocak 1921 tarihli ve 279 sayılı gizli rapor.

temsilci göndererek aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek istemişti. Fakat Gulam Ali anlaşmaya yanaşmamıştır.[110]

Ocak ayı sonuna doğru Buhara Hanlığında da silahlanma ve eğitim hareketleri ve olası bir saldırıya karşı Buhara Emirinin direnme hazırlığı göze çarpıyordu. Sovyet istihbarat birimlerinin elde ettikleri bilgilere göre Buhara Emirinin 25000 kişilik Ordusunun mevcudunun 50.000'e çıkarılması hazırlığı vardı. Ayrıca Doğu Buhara'da, Hisar'da fişek fabrikasında dört Avusturyalı uzman nezaretinde mühimmat üretimi yapılıyordu. Erzak temini ile bizzat Emirin Dayısı ilgileniyordu.[111]

Ocak sonunda (Arşivlere göre 24 Ocak) güney Buhara'da bir beldede ayaklanma hareketine katılanların isimlerini saptayan, Sovyet Rusya Federasyonu Sosyalist Cumhuriyetinin Yeni Buhara Dairesine ait, gizli bir istihbarat raporunda yer alan bilgilere göre, ayaklanmayı "aksakallar" teşvik ediyordu.[112] Bu bilgiler 1921 Ocak ayında Buhara kırsal kesimindeki halkın yerel önderlerinin yönetiminde ve onların tavsiyeleri doğrultusunda yeni rejime karşı koymak için örgütlendiklerini ortaya koymaktadır.

Sovyet istihbarat teşkilatı öncelikle Fergana vadisindeki Basmacı hareketlerini incelemekteydi ve sağlam bilgilere ulaşıyordu. Hokand, Margilan, Namangan ve Narin bölgelerinde hangi Korbaşının nerede saklandığı, bunların kaç kişilik çeteler halinde hareket ettiği Sovyet Makamlarınca biliniyordu. Örneğin 1921 yılbaşında

---

110 Özbekistan Devlet Arşivi, Buhara Cumhuriyeti Merkez Devrim Komitesine, Dışişleri, Harbiye Nazırlığına, Yeni Buhara Özel Birim Başkanlığına gönderilen 19 Ocak 1921 tarihli ve 210 sayılı gizli rapor.

111 Özbekistan Devlet Arşivi, Buhara Cumhuriyeti Merkez Devrim Komitesine, Dışişleri, Harbiye Nazırlığına, Yeni Buhara Özel Birim Başkanlığına gönderilen 21 Ocak 1921 tarihli ve 228 sayılı gizli rapor.

112 Özbekistan Devlet Arşivi, Kütük 46, Sıra 2, Dosya 19, s. 92

(28 Ocak 1921 tarihli ve 278 sayılı raporda ayaklanmaya katılan kimselerin isimleri ile onları teşvik eden aksakallardan bazılarının isimleri de yer almaktadır: Amin Hoca, Ferman Karaul Bey, Muhammetin Mahkal, Abdulhafız Uşak, İşan Sudur, Abdülafgan, İşan Kulibay, Nuriddin Hoca, Şeref Hoca, Buri Baybaça, Muhamedi Aksakal, Mirza Cemil, Umar Kalta, Racau Amin, Uraz Ali, Taş Mehmet, İlbeygi Toksoba ve Turde Kulbegi ve ismi belli olmayan on iki diğer aksakal...)

Namangan bölgesinde Aman Palvan adlı Reisin emrindeki Korbaşılarla hangi köylere kaç silahlı adamla yerleştiği veya önde gelen Basmacı lideri Kurşirmet, İşmat Baybaça, Muitdin gibi liderlerin nerede oldukları muntazaman alınan bilgilere göre belirleniyordu.[113] Örneğin Şubat ayında Hokand'ın kuzeyinde İşmat Baybaça'nın 200 adamı ile, Kurşirmat'ın 400 askeri ile Hokand'ın doğusunda Yangı Kurgan'da, Parpi korbaşının 300 askeri ile Andican civarında yerleştikleri, Yulçi, Kadir Can, Nayman Kul Korbaşıların 200 kadar askerle Oş bölgesinde[114] Eski Navkat'da Rus birlikleri ile çatıştıktan sonra değişik köylere dağıldıkları kaydedilmekteydi.

1921 Mart ayında Kurşirmat, Aliyar ve Yulçi korbaşıların komutasındaki 1500 kişilik Basmacı grubunun Yangi Kurgan, Karim Baba ve Pahta'yı işgal ettikleri rapor edilmiştir.[115] Bu raporlarda sık sık yer değiştiren Basmacı gruplarının hangi korbaşının komutasında kaç kişi olduğu ve nerelerde yerleştikleri gibi askeri bakımdan çok önemli bilgiler ve zaman zaman Basmacılar arasındaki anlaşmazlıklara ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Örneğin, Margilan bölgesinde, Aliyar Korbaşının evvelce kendi birliğinde olan Tuyçi adlı Korbaşıyı Kurşirmat'ın emri ile kurşuna dizdirdiği de bildirilmiştir.[116] 1921 Nisan ayı başında ise Fergana bölgesinin belli başlı yerel önderlerin ve komuta ettikleri çetelerin yerleri nerede ise tamamen belirlenmiştir.

Örneğin hangi bölgelerde oldukları belirlenen Korbaşıların adları şöyle sıralanıyordu: Yarbek Korbaşı, Ahmet Taş Pulat, Rahmankul, Aman Palvan, Arzumat, Baystan, Angibay Ali, Bek Murat, Palvan, Abdurrahman, Kaysan, Yulçi Muhiddin ve Kurşirmat Oş ve Hokand bölgesinde nerelerde konuşlanmış oldukları biliniyordu.[117]

Söz konusu istihbarat raporları adeta köy köy, haritada ismi kayıtlı olsun olmasın, tam ayrıntılı şekilde korbaşıların bulundukları

---

[113] ÖDA, 30 Ocak 1921 tarihli ve 284 sayılı gizli Rapor.

[114] ÖDA, 10 Şubat 1921 tarihli ve 357 sayılı gizli Rapor.

[115] ÖDA, 23 Mart 1921, 662 sayılı gizli Rapor.

[116] ÖDA, 30 Mart 1921 tarihli 706 sayılı gizli Rapor.

[117] ÖDA, 9 Nisan 1921 tarihli ve 772 sayılı gizli Rapor.

yerleri bildirmiştir. Mayıs ayı geldiğinde Kurşirmat'ın emrindeki Aman Palvan, Maksut ve Turdi Ali adlı komutanlarla birlik halinde hareket ettiği ve merkezi otoritesini sağlamlaştırdığı yolunda bilgiler aktarılmıştır.[118] Kurşirmat Bey'in komuta merkezini Margilan bölgesinde Garbua'da kurmuş olduğu ve burada basmacılara askeri eğitim verildiği bildirilmiş ve Basmacılarının moralinin yüksek olduğu kaydedilmiştir.[119] Fergana vadisindeki Basmacı çetelerinin kaç kişilik gruplar halinde nerede oldukları ve nereden nereye gidip geldikleri Sovyet makamlarınca hayli ayrıntılı olarak izlenebiliyordu. Bu istihbarat raporlarında daha ayrıntılı bilgiler de yer almış, arada taraf değiştirenler hakkında da bilgiler verilmiştir. Örneğin 14 Mayıs'ta Oş bölgesinde Çıgırcık geçidi civarındaki Komutanlardan Mirzabay ve Divanta'nın Sovyet tarafına geçtiği bildirilmiştir.[120]

Bu kısımdaki istihbarat bilgileri 1921 yılının Ocak-Mayıs dönemindeki bir zaman kesitinde Sovyet yöneticilerine intikal eden bilgileri göstermektedir. Görüldüğü gibi bilgi akımı en küçük ayrıntıyı dahi anlamaya elveren bir nitelik taşımaktaydı. Diğer taraftan Basmacı grupları arasında iletişimin postacılar aracılığı ile fakat aksayarak sürdüğünü söyleyebiliriz.

Basmacı Hareketinin Niteliği

Basmacı hareketini değerlendirirken önce farklı bakış açıları üzerinde durmalıyız. Özellikle 1917 devriminden sonra Sovyetlerin ortaya çıktığı devrim döneminin ilk zamanlarında, Basmacılık hareketi bütün Orta Asya bölgesini sarmış değildi. Cedidciler ile de irtibatlı değildi. İsyan eden kırsal kesimdeki yerel önderlerin talimatı ile hareket eden kırsal kesimin ahalisinin yerel gruplar halinde ayaklanması söz konusu idi.

Önce Fergana bölgesinde özerklik kararı alan Türkistanlıların kurdukları Özerk Hükümetin, Taşkent'deki Sovyet yöneticileri ta-

---

[118] ÖDA, 4 Mayıs 1021 tarihli ve 033 sayılı gizli Rapor.

[119] ÖDA, 8 Mayıs 1021 tarihli ve 958 sayılı gizli Rapor.

[120] ÖDA, 14 Mayıs 1921 tarihli ve 993 sayılı gizli Rapor.

rafından ortadan kaldırılması üzerine gelişen katliam ortamında, halkın isyanı bütün Fergana vadisine hızla yayılan bir ayaklanma hareketine dönüştü. Sovyet üst düzey yönetimi açısından "devrime karşı gelen" isyancılar olarak değerlendirilen Basmacılar, gerçekte Türkistanlı düşünürler ve yerel önderler nihayet halk kesimleri tarafından "bağımsızlık mücahidleri" olarak değerlendiriliyordu.

Diğer taraftan bölgede yüzyıllardır yerleşmiş kültürü, dini ve yaşam biçimlerini korumak isteyen, geleneksel yaşamı muhafaza eden kitle ile ülkenin yeni usul eğitim sistemi ile modernleşmesini amaçlayan aydınlar arasındaki görüş ayrılıkları ve çekişmeler, ister istemez bu farklı bakış açılarının uzlaşmaz görüş ayrılıklarına dönüşmesi sonucunu doğurmuştur. Böyle bir ortamda 1917 Ekim devrimi geldiğinde esasen bir bütün ve birlik halinde olmayan Türkistanlı düşünürler ve Türkistan halkının devrimden beklentileri hayal kırıklığı ile sonuçlandı. Çünkü Türkistanlılar, eski Çarlık Rusyasının temsilcileri, memurları ve Rus toprak sahiplerinin oluşturduğu, bu defa devrim yolu ile iktidarı ele geçiren bir yönetimle, Sovyet yönetimine karşı çıkan Çarlık döneminin Rus sömürgecilerinin yönetimi arasında tercih yapmak gibi bir durumda kalmıştı. Türkistanlıların bir kesimi devrim sonucunda iktidarı ele alanlarla işbirliğine girerken, büyük bir kitle her iki Rus kesimine karşı cephe alıp kendini savunmaya geçmiştir.

1917 yılında "agresif" olan tarafın, devrim yolu ile iktidarı ve her türlü düzeni değiştirmek isteyen ve bu yolda halkı zorlayan devrimci taraf olduğunu unutmamak gerekir. Neticede, gerek muhafazakâr zümrenin gerek kırsal halk kesiminin kendilerini bu devrimcilerden ve yenilikçilerden korumak durumunda kaldıklarına inandıklarını ve böylece silahlı mücadeleye itilmiş olduklarını söyleyebiliriz.

Türkistan'da milli mücadele düşüncesi ve hareketinin köklerini, bazı yazarlar Türkistan'ın Çarlık Rusyası tarafından zaptedildiği dönem olan 1860'lı yıllara kadar dayandırmaktadır.[121]

---

[121] Rajabov, Kahraman, "*Femmes d'Asie Centrale*", IFEAC, Taşkent, 2007, s. 91

Bu bakış açısına göre yarım yüzyıllık bir dönem boyunca Rus sömürgeciliğine karşı olan fikirler kaybolmamış ve bölge halkında için için yaşamıştır. Diğer taraftan, 1917 yılı devrim döneminde, ne Lenin ve Geçici Hükümet yönetimi, ne de Başbakan Kerenski (kendisi Mustafa Çokaev, Ahmed Zeki Velidi Togan gibi yenilikçi önderlerle temas halinde olmasına rağmen) Türkistan'ın bağımsızlığı düşüncesine sıcak bakmıştı.

Moskova'da Ekim devrimini takiben 14 Kasım 1917 günü Taşkent'de siyasi iktidarı ele geçiren Bolşevikler ise bölge ahalisinin pek yabancı olduğu bir iktidar tipiydi. Esasen bölgedeki yenilikçilerin hiçbiri başlangıçta Komünist Partisine katılmamıştı. Önemli bir nokta da başlangıçta Taşkent'deki Sovyet Rejiminin, Çarlık döneminde Türkistan'a uygulanan sömürgeci politikayı aynen sürdürmüş olmasıdır.[122] Ayrıca Taşkent'de Sovyetler iktidarı alır almaz halkın dini inanç ve gelenekleri derhal ayaklar altına alınmıştır. Yeni Sovyet Hükümetinde tek bir Müslüman temsilci yer almıyordu. Tüm pazarlar ve özel ticari işletmeler kapatıldı. Ticaret yasaklanmıştı. En önemli bir neden de Lenin'in bir nutkunda vadettiği siyasi özerklik ve bağımsızlık, kendi kaderini tayin etme hakkının Türkistan ahalisine tanınmamış olmasıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi, 1918 yılı Şubat ayı sonunda Türkistan Özerk Hükümetinin, Taşkent Sovyet yönetiminin emrindeki Sovyet silahlı kuvvetleri tarafından planlı bir katliamla ve Hokand şehri ateşe verilerek ortadan kaldırılmış olması Fergana vadisini bir isyan merkezine dönüştürmüştü.

Türkistan'da hızla büyüyerek yayılan ve Fergana merkez olmak üzere daha çok kırsal kesimde etkin olan Korbaşıların ayaklanması 1920 yılında General Frunze'nin Türkistan Cephe komutanlığına atanması sonucunda alınan bir dizi etkin tedbirler saye-

---

[122] Bu konuda Moskova'da 9-13 tarihlerinde yapılan bir toplantıda, Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Toprak İşlerinden sorumlu Halk Komiseri olan Sultanbek Hocanov "Türkistan'ın kurtuluşuna ilişkin işaretler olmasına rağmen bu ülkenin hâlâ bir sömürge olarak kaldığını anlamak ve dikkate almak gerekir," şeklinde konuşmuştur. Bu hususta Baymirza Hayit de aynı görüştedir. (Racabov, K., A.g.e., s. 92-93)

sinde Sovyet yönetimi tarafından bir ölçüde kontrol altına alınmışsa da giderilemedi. Basmacı hareketinin 1921 yılındaki gelişimini ve genel durumu şöyle görünüyordu:

Türkistan, Hive ve Buhara'da halk cumhuriyetleri ilan edildikten sonraki dönemde, bir taraftan yeni rejim güç kazanmaya çalışırken bir taraftan da kırsal kesimde halkın direniş teşkilatlanması sürüyordu. Bu dönemde bölgede direniş grupları oluşuyor ve kendi yörelerinde savaş düzenine hazırlık yapıyorlardı.

Fergana vadisindeki gelişmelere ilişkin istihbarat raporlarını içeren arşiv belgelerine göre 1921 yılında Fergana'da Basmacı ayaklanması olarak adlandırılan direniş hakkındaki bilgileri incelediğimizde, kırsal kesim ahalisinin nerede ise tümünün direniş hareketine katılmış olduğunu görüyoruz. Bu suretle Buhara halkının bir bölümünün değil, Rus ve Sovyet yönetimini istemeyen bütün bir toplumun mücadeleye katılmasının söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. O dönemde sürdürülen direniş bir milli mücadele niteliği kazanmıştı.. Basmacı hareketi de bir halk hareketi idi.

Fergana vadisinin isyan merkezine dönüştüğü bu dönemde, özellikle Sovyet yetkililerce alınan önlemler ve oluşturulan istihbarat örgütleri sistematik bir şekilde Sovyet Makamlarını Basmacı faaliyeti hakkında bilgilendirmişlerdir. İncelemiş olduğumuz bu konudaki bazı yazışma örnekleri ve istihbarat raporları günümüzde Basmacılar hakkındaki bilgilere ışık tutabilen belgeler olarak saklanmaktadır. Bu belgelerden ulaşılabilen bir kısmı üzerinde yapılan incelemeler bize Türkistan ahalisinin Basmacı hareketi içindeki yerini göstermeye yardımcı olabilmiştir. Bu belgelerin ışığında 1921-1922 yıllarındaki Basamcı hareketinin gerçek bir milli direniş mücadelesi olduğunu, kentlerdeki aydın kesimden çok halk tabakalarınca benimsenmiş bir milli mücadele olduğunu görmekteyiz.

İkinci Bölüm

Enver Paşa'nın Osmanlı Devlet Yönetimindeki Yeri, Almanya ve Rusya'daki Faaliyeti ve Buhara'ya Gelerek Basmacılara Katılması

Osmanlı Devletinde Meşrutiyet

Ele alınan zaman kesiti, Orta Asya'daki Basmacı hareketinin incelenmesi çerçevesinde, 20. yüzyılın başında Türkiye'de ve Orta Asya'da siyasal ve sosyal dönüşüm süreçleri bakımından ilginç olan bir dönemi kapsamaktadır. Bu itibarla Orta Asya bölgesinin Rusya idaresinde bulunduğu dönemde, Osmanlı Devletinde parlemanter monarşi düzenine geçiş sürecinin üzerinde de kısaca durmakta yarar vardır. Osmanlı Devletinin reform süreci, ayrıca özellikle Enver Paşa'nın 1908 Devriminde ve daha sonra 31 Mart olayında oynadığı rol üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir.

Bilindiği gibi 1909 yılında İstanbul'da Meşrutiyet idaresinden ve devletin modernleşmesinden hoşnut olmayan kesimlerin katıldığı bir ayaklanma hareketi yaşandı. İşte bu ayaklanmayı bastıran genç subayların arasında yer alan Binbaşı Enver Bey Osmanlı Devletinin siyaset sahnesine çıkan ve giderek yükselen bir yıldızı oldu. Hatırlanacağı gibi, daha bu devrimci yıldız parlamadan önce de

Osmanlı Devletinin çağdaşlaşma ve modernleşme yolunda mücadele süreci gelişmişti.

Ne var ki 1876 Kanun-i Esasisi, işlerlik kazanmak için gerçekte 1908 yılını beklemiştir. Bir diğer deyişle 1876'da demokrasi uygulaması başlamış da, sanki 1908'de ikinci bir meşruti monarşi idaresi kurulmuş gibi yanlış anlamalara meydan vermemek bakımından, gerçekte, Osmanlı Devletinde Parlamanter Monarşi rejiminin ilk defa 1908 yılında söz konusu olabildiğini belirtmemiz gerekir.

Osmanlı Devletinde Meşrutiyet döneminin arka planına bakınca da, devletin modernleşme sürecinin nasıl da yukarıdan aşağıya doğru bir hareket olarak geliştiğini görürüz. Bilindiği gibi Tanzimat Fermanı devletin tepesinden aşağıya doğru gelen bir reform hareketi olarak ortaya çıkmıştı. Tanzimat döneminin başlangıcı olan 1839 yılından itibaren de sonu belli olmayan bir reform vaatleri dönemi başlamış oldu. Osmanlı Devletini, Mustafa Reşit Paşa, Abdullah Cevdet Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi dört ünlü yüksek bürokratın idare ettiği bir dönemde, yüksek rutbeli seçkin devlet adamları bir "Tanzimat dönemi" yarattılar. Bu dönem 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile daha da ileri reformlar vaadi ile gelişti. Tanzimat dönemi Batı Devletleri uyruklularının ve Osmanlı Devletindeki Hıristiyan topluluklarının eşit haklardan yararlanmasını öngören yenilikler ve iyileştirmeler vadeden bir dönem oldu.

Fakat bu süreçte, Batı Avrupa ülkelerinde parlamanter demokrasi gelişirken, Osmanlı devletinde henüz halkın seçtiği bir yasama organına, bir meclise karşı siyasi sorumluluğu olan bir hükümet yönetimine geçiş mümkün olamamıştı.

Osmanlı Devletinde İlk Kanun-i Esasi

30 Mayıs 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra tahta çıkarılan Sultan Murat evham hastalığı içinde iken, 1 Temmuz 1876'da Sırbistan ve ertesi gün, 2 Temmuz günü de Karadağ Osmanlı Devletine savaş ilan etti.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin asıl hedefi olan meşrutiyet idaresine geçiş için kabine anayasa hazırlığına girişmiş ve Ka-

nun-i Esasi'nin (Anayasanın) hazırlığı işini Mithat Paşa üstlenmişti. Tasarıyı hazırlayan komisyonda Ziya Bey (Paşa) ve Namık Kemal de yer aldı. Aynı günlerde hastalığı had derecede artan Sultan Murad'ı tahttan indirme kararı alındı ve 31 Ağustos 1876 günü Beşinci Murat tahttan indirildi ve yerine Şehzade Abdülhamid padişah oldu. Böylece Devleti yöneten kabine, padişah değişikliği yaparak önceden Anayasayı kabul edeceğini açıklayan Sultan İkinci Abdülhamid'i tahta çıkardı.

23 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı Devletinde özellikle Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk, Tuna Eyaletleri ve Bulgaristan konularını görüşerek bu ülkelerde ıslahat yapmak üzere toplanan, tarihe "Tersane Konferansı" olarak adı geçmiş olan uluslararası toplantı açıldı. İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve İtalya temsilcilerinin katıldığı bu konferansın açılışında, Hariciye Nazırı Saffet Paşa "Kanun-i Esasi'nin" ilan edildiğini ve artık Osmanlı Devletinin de bir Meşruti Monarşi olduğunu beyan ve ilan etti. Böylece Osmanlı Devlet hayatında ve siyasetinde yeni bir yönetim şekli olan "Meşrutiyet" idaresi kuruluyordu.

İlk Meşrutiyet Denemesinin Sonu

Meşrutiyet Parlamentosu, halkın seçtiği bir Mebuslar Meclisi ile tüm üyeleri Padişah tarafından atanan bir Ayan Meclisinden oluşuyordu. İki Meclis birlikte "Meclis-i Umumi" adını alıyordu. Her elli bin erkek seçmene bir mebus esasına göre tasarlanan seçimler, gerçekte, Saraydan gönderilen talimatlar doğrusunda Valiliklerce çeşitli yörelerden ulema ve eşraf temsilcileri seçilmesi suretiyle gerçekleşti. Askerler Meclise giremedi. İlk Meclis-i Mesusan'da, (nüfus oranlarına uymayan bir şekilde) 180 müslüman ve 60 Hıristiyan yer aldı.

Esasen Abdülhamid tarafından samimiyetle benimsenmeyen Kanun-i Esasinin ilanı ve Meclisin toplanması aslında çok sıkıntılı günlerde gerçekleşmişti. Sadrazamlığı 48 gün süren Mithat Paşa Meclisin açılışını göremedi. Şubat ayında tutuklanarak sürgüne gönderildi. Meclis, Dolmabahçe Sarayının büyük toplantı salonun-

da 19 Mart 1877 günü merasimle açıldı. Bundan kısa bir süre sonra ise 23 Nisan 1877 tarihinde Rusya Osmanlı Devletine savaş ilan etti.

1876 Kanun-i Esasisine göre toplanan Umumi Meclis işte böyle bir ortamda çalışmaya başlamıştı. Fakat Sultan Abdülhamid savaş sürerken olağanüstü durum gerekçesi ile yetkisini kullanarak 13 Şubat 1878 tarihinde Meclisi süresiz olarak kapattı. Bu tarihten itibaren de Osmanlı Devletinde tarihte Mutlakiyet dönemi olarak anılan Sultan İkinci Abdülhamid'in tekel yönetimi başlamış oluyordu. Böylece Balkan buhranları içinde doğan Birinci Meşrutiyet Osmanlı-Rus savaşı çıkınca Sultan Abdülhamid'in Meclisi kapatması sonucunda 30 yıl gibi uzunca bir süre rafa kaldırıldı.[1]

Bu gelişmeden sonra Abdülhamid'in sert ve muhalefete göz açtırmayan tekel yönetimine rağmen Osmanlı aydınları arasında meşrutiyetçilik, anayasacılık ve hürriyetçilik hareketlerinin ardı arkası kesilmedi.[2]

Osmanlı Devletinin Küçülmesi

1877 yazında saldırıya başlayan Rus ordusu Eflak ve Buğdan'a girdi; daha sonra –Plevne'de Gazi Osman Paşa'nın kahramanca direnişine rağmen– kötü yönetim yüzünden Osmanlı Ordusu yenildi ve Rus ordusu İstanbul'a kadar geldi. Ayos-Stefanos köyünde konuşlandı (günümüzdeki Yeşilköy). Edirne'de mütareke istemiş olan Osmanlı Devleti ile Ayos Stefanos'da 3 Mart 1878 tarihinde, Osmanlı Devleti için büyük kayıplar getiren ve ağır şartlar içeren bir anlaşma imzalandı. Buna göre büyük bir Bulgaristan kurulmuş, Osmanlı Devletinin artık bir Tuna ve Balkan Devleti niteliği kalmamıştı. Osmanlı devletinin kayıpları büyüktü. Ne var ki Batılı Devletler Rusya'nın güneye, Akdenize sarkmasından duydukları endişe ile Berlin'de bir konferans topladılar. Bu konferans Osmanlı

---

1 Bkz. Prof. Dr. Sina Akşin, (2004) Ana Çizgilerle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj, Ankara, s. 32-45

2 Fahir Armaoğlu, (2004) "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi", s. 58

Devletinin lehine bazı sonuçlar getirdi ise de Berlin Konferansı ile Osmanlı Devleti artık bir Avrupa gücü olmaktan çıkıyordu. Konferans 13 Temmuz 1879'da çalışmalarını tamamladı. Sonuçlarına özetle değinirsek Osmanlı Devletinin küçüldüğünü ve güçten düştüğünü söylemek gerekir.[3] Bir süre sonra Osmanlı birlikleri Lefkoşe'yi terk etti. 1882 Eylülünde İngilizler Mısır'a asker çıkardılar. Böylece Mısır da fiilen Osmanlı yönetiminden çıktı ve İngilizlerin nüfuz ve askeri kontrolü altına girdi. Berlin Konferansı sonucunda Osmanlı Devleti ülkesinin yaklaşık yarısını kaybediyordu.[4] Pek kısa süren Birinci Meşrutiyet döneminin sonu işte böyle bir yenilgi ile noktalanıyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti

Başlangıçta gizli bir cemiyet olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908-1918 arasında Osmanlı Devletinin son on yılına ve Türk ulusunun siyasi hayatına damgasını vuran ve gizlilik içinde gelişen ilk siyasi örgütlenmedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti sonradan 1911 yılında İttihat ve Terakki Partisine dönüşmüştür.

1889 Mayıs ayında İstanbul'daki Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından gizli bir cemiyet olarak kurulan "İttihad-ı Osmani" adlı cemiyet, giderek artan şekilde Osmanlı Devletinin aydın kesiminde ve Harbiye, Mülkiye ve Bahriye Mekteplerinde örgütlenmiştir. Medrese ve hatta tekkelerde ve çeşitli vilayetlerde de örgütlenen

---

[3] Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlık kazanıyordu; Tuna deltası adaları ve Dobruca Romanya'ya veriliyordu; Tuna ile güneyde Edirne vilayeti sınırlarına kadar olan topraklar verilerek bir Bulgaristan Prensliği kuruluyordu; Makedonya Osmanlı Devletinde kalıyor fakat Bosna Hersek Vilayetinin fiili yönetimi Avusturya-Macaristan'a geçiyordu; Girit Osmanlı Devletinde kalıyor fakat Girit'de ıslahat yapılması kararlaştırılıyordu; Kars, Ardahan ve Batum sancakları tazminat karşılığı Rusya tarafından işgal ediliyordu. Ermeni nüfusunun bulunduğu Vilayetlerde Osmanlı Devleti sür'atle ıslahata girişecekti. Böylece Berlin Konferansına katılan Devletler Ermeni davasını ellerinde bir koz olarak bulundurmaya başlıyor ve bu konuda hukuken söz sahibi oluyorlardı. Osmanlı Devleti Rusya'ya ağır bir tazminat da ödeyecekti (802.500.000 altın frank); İran sınırında Kutur bölgesi de İran'a bırakılıyordu.

[4] Şevket Süreyya Aydemir, (1965) Enver Paşa, C-1, s. 86

cemiyetin üyeleri takibata uğramışlar ve bunun sonucunda üyelerinin bir kısmı yurt dışına kaçmıştır. Yurt dışına kaçanlar evvelce ülke dışına çıkmış olan Yeni Osmanlılar veya Genç Osmanlılar ile işbirliğinde bulunmuşlar ve Cemiyetin adını "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirmişler ve ülke dışında Cenevre, Paris ve Kahire gibi merkezlerde teşkilatlanmışlardır. [5]

Bu cemiyet üyelerinin başlıca amacı, ülkede meşrutiyet idaresini yerleştirmek "Kanun-i Esasi'yi" yürürlüğe koyarak Meclisin (Osmanlı Meclis-i Mebusanı) toplanmasını ve Osmanlı vatandaşlarının Anayasada kayıtlı hak ve hürriyetlere sahip olmasını sağlamak ve bu amaçla Padişah İkinci Abdülhamit'e karşı mücadele sürdürmekti. 1902 yılında yapılan kongrede izlenecek yöntem konusunda Cemiyet ikiye bölündü. Prens Sabahattin önderliğinde bir grup "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" adı ile ayrı bir Cemiyet kurdular ve ayrılarak Terakki adlı bir gazete çıkarmaya başladılar. Ahmet Rıza Bey Başkanlığındaki grup ise Cemiyetin adını "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyetine" dönüştürdü. Ayrıca 1906 Eylülünde Selanik'te kurucuları arasında daha sonra devlet yönetiminde yer alacak olan önemli isimlerin de bulunduğu "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adlı bir Cemiyet kuruluyordu. (Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin kurucuları arasında, daha sonra sadrazam olacak olan Talat Bey, Ömer Naci Bey, Mehmet Tahir Bey, Kazım Nami Bey gibi isimler yer alıyordu.) Bu cemiyet ülke dışında kurulmuş olan Genç Türkler tarafından kurulan cemiyetin bir şubesi gibi değildi. Aynı zamanda 1906 Ekim ayında Şam'da görevli bulunan Mustafa Kemal de "Vatan ve Hürriyet" adlı bir Cemiyet kurmuştur. Ancak bu Cemiyet bir süre sonra Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşti. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kısa zamanda Rumeli'de güç kazandı. Özellikle genç Osmanlı subayları bu cemiyete üye oldular. Bazı genç subaylar Abdülhamid'in baskı rejimine son vermek için ayaklanma çıkarmak düşüncesindeydi. Reform isteyen asker sivil herkes Cemiyete katılıyordu. Cemiyet 27 Eylül 1907 tarihinde merkezi Paris'te bulunan Osmanlı Terakki ve

[5] A.g.e., C.-1, s. 166-167

İttihat Cemiyeti ile birleşti. Enver Paşa'nın Anıları adlı kitabı yayına hazırlayan Halit Erdoğan Cengiz,[6] kitabının önsözünde İttihat Terakki Cemiyeti ile ilgili olarak Kazım Karabekir'in bir kitabına[7] atfen iki hususun unutulmaması gerektiğini belirtmektedir: Önce Cemiyet ve daha sonra Partiye dönüşen İttihat ve Terakki Partisinin bir tutulmaması ve birbirine karıştırılmaması ve ikinci olarak da Makedonya'daki tüm aydınların ve genç subayların Cemiyeti desteklemiş olduğunun unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Enver Paşa ve 1908 Devrimi

1902 yılında Kurmay Okulunu ikincilikle bitirdikten sonra Rumeli'deki 3. Orduda görevendirilen ve 1906'da Binbaşılığa yükselen genç bir subay olan Enver Bey, Selanik'te amcası Halil Bey (daha sonra Halil Paşa) aracılığı ile tanıştığı Cemiyet kurucularından Talat ve Hakkı Beyler vasıtası ile gizli Cemiyete üye olur ve bölge müfettişliği gibi bir sorumluluk da üstlenir.[8] Enver Paşa Cemiyetin teşkilatının genişlemesi ve güçlenmesi hususunda da faal olur.[9] Örneğin Resneli Kolağası Niyazi Bey Cemiyete Enver Bey zamanında üye olur.

Cemiyet bir ayaklanma çıkararak meşrutiyet idaresi sağlamak kararındadır. Bu yolda 1908 Temmuz ayında Kolağası Niyazi Bey, memleketi olan Resne'de, Eyüb Sabri Bey Ohri'de, Enver Bey de Tikveş'de, beraberlerinde kendilerince teşkil edilmiş gönüllü "Hürriyet Taburları" olduğu halde dağa çıkarlar.[10] Aynı zamanda Cemi-

---

[6] Halit Erdoğan Cengiz, (2006) Enver Paşa'nın Anıları, 1881-1908, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, s. XIX-XXI

[7] (Kazım Karabekir, (2000) İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl kuruldu, Nasıl İdare Olundu?, İstanbul, 2000, s. 22-23

[8] A.g.e., s. 408

[9] Bkz. Halil Erdoğan Cengiz (1991), Enver Paşa'nın Anıları, İşbankası Y. İstanbul s. XV, s. 34

[10] Dağa çıkmak, o devirde özellikle Makedonya'da Osmanlı Devletine karşı ayaklanan birçok çetenin başvurduğu bir mücadele yöntemiydi. Merkezi Hükümete karşı gelmenin fiili yöntemi silahlanarak dağa çıkıp isyan hareketi başlatmaktı.

yet Saray'a telgraflar göndererek Anayasa'nın derhal yürürlüğe konulmasını ve Meclisin toplanmasını istemiştir. Böylece başlayan ayaklanma hareketi kısa sürede sonuca varır. Osmanlı Sarayı önce telaş etmez fakat işin ciddiyeti kısa zamanda anlaşılır. İsyanın kuvvet kullanmak suretiyle bastırılamayacağı anlaşılır. Nitekim Vali Hıfzı Paşa İstanbul'a gönderdiği telgrafta, Kolağası Eyüp ve Kolağası Niyazi komutasındaki halktan ve askerlerden oluşan 2000 kişilik bir kuvvetin kendisinin ve diğer komutanların evlerini sardığını, 800 kişilik ayrı bir grubun Müşir Paşa'nın muhafızlarını silahtan arındırarak Paşayı alıp götürdüklerini, Manastır'daki halkın ve 3500 kişiye varan tüm askerlerin bu gruplara katıldığını bildirmiştir. Bu durumda Cemiyetin istediği şekilde Anayasanın yürürlüğe konması yoluna gidilir ve Osmanlı Hükümeti Padişaha bu hususta bir karar tasarısı sunar. Üç Rumeli Vilayetinde meydana gelen ihtilal hareketleri ile ilgili olarak, 1876 Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konması ve Meclis-i Mebusanın toplanması için hazırlıklara başlanması yolunda bir talimat gönderilmesi önerilir. Abdülhamid bu tasarıyı o gece kabul eder. Böylece 23 Temmuz 1908 günü Selanik'te ve Manastır'da ve bu vilayetlerdeki çeşitli ilçelerde Meşrutiyet ilan edilir.

Binbaşı Enver Bey ise Köprülü şehrinde "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Merkez Heyeti Rumeli Genel Müfettişi" sıfatı ile Hükümet konağı önünde toplanan, yüksek rütbeli asker ve sivil yöneticileri, Müslüman ve Hıristiyan din adamları ve ahalinin ileri gelenlerine hitaben "Hürriyeti ilan eder". Kendisi Türkçe ve Makedonca bir hitapta bulunur. Bir Müslüman din adamı dua okur ardından bir Ortodoks din adamı konuşur. Böylece "yaşasın vatan yaşasın hürriyet" sesleri ve alkışlar yepyeni bir dönemi başlatmış olur. [11] Manastır'da da büyük bir törenle Vehbi Paşa, Resne'de esasen Resneli Kolağası Niyazi "hürriyet bildirileri" okurlar.

Enver Bey Köprülü'den ayrılırken sevgi gösterileri yapan coşkun bir halk kitlesi tarafından uğurlanır. Trenle Tikveş'e geldiğin-

[11] A.g.e. s. 554-555)

de de büyük coşku ve törenle karşılanır. Tikveş'de Padişahın Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymayı kabul ettiği haberini alır. Gene Tikveş'te iken Selanik'ten, Cemiyetin Genel Merkezi telgrafla kendisini davet eder. Enver Bey Selanik yolunda giderken trenin uğradığı istasyonlarında biriken halkın coşkun sevgi gösterileri yapılır.

Selanik'te de Enver Bey büyük tezahüratla karşılanır. Kendisini karşılayan Cemal Bey (Cemal Paşa) onu bir araba ile tüm devlet yetkililerinin ve heyecanlı bir halk kitlesinin kendisini görmek için beklediği Selanik Parkına götürür ve yolda kendisine "Sen artık Napolyon oldun Enver." der. Parka gelince gene büyük tezahürat yapılır. Talat Bey (Talat Paşa) kalabalığın ortasında "Yaşasın Hürriyet Kahramanı Binbaşı Enver Bey" diye bağırınca kalabalık aynı sloganı tekrarlar. İşte böylece Osmanlı Devletinin semalarında yeni bir yıldız parlar: Osmanlı siyaset sahnesinde Binbaşı Enver Bey o anda ün kazanmış ve "Hürriyet Kahramanı Enver Bey" olmuştur.

24 Temmuz tarihli İstanbul gazeteleri Anayasanın yürürlüğe konduğuna ilişkin haberi kısaca verir. Fakat bu haber ülke genelinde büyük heyecan yaratmıştır.

İkinci Meşrutiyet Dönemi Sorunları

23 Temmuz 1908 itibariyle başlayan İkinci Meşrutiyet dönemini bazı yazarlar "Jön Türk Dönemi" olarak adlandırabilmektedir.[12] Gerçekten 1908 yılında Jön Türk hareketinin amacına ulaşmış olduğu kesindir. Ne var ki Meşrutiyet dönemindeki gelişmeler bir yıl sonra Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesine yol açacaktır.

Osmanlı Devleti 1908 yılında birçok iç ve dış sorunla karşı karşıya idi. Bir yandan sömürgeci hesaplarına konu yapılan Osmanlı ülkesinin korunması gerekiyor, diğer yandan devletin modernleşmesi siyasi rejimin bir parlamanter monarşiye dönüştürülmesi için

---

[12] Bkz. Erik Jan Zürcher (1993), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim, 1993, İstanbul, Bölüm 8; Aykut Kansu, (1005), 1908 Devrimi, İletişim, İstanbul, s. 97-155; Bkz. Ernest E. Ramsaur, (2007) Çev. Nuran Yavuz, Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Pozitif Y., İstanbul, s. 117-164

reform isteklerinin ardı arkası kesilmiyor, hükümet bu yolda o dönemin büyük devletleri ile ilişkilerde yaşanan sorunlarla baş etmeye çalışıyordu. Bir yandan da ülke içinde Osmanlı Devletinin topraklarını paylaşmak isteyen Rusya, Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın sömürgecilik siyaseti uyarınca, Osmanlı tebası olan etnik azınlıkları milliyetçilik ve bağımsızlık mücadelesi için kışkırtmaları neticesinde iç ayaklanmalar süreci gelişiyordu.

Rumeli'de, Arap yarımadasında ve Anadolu'da etnik milliyetçilik ve bağımsızlık amacı güden çeteler terör hareketlerini yaygınlaştırmış ve gerek ideoloji gerek silah ve propaganda bakımından yukarıda anılan sömürgeci devletlerin tam desteğini elde etmişlerdi. Demokratik bir yönetime kavuşamamış olan devlet yapısının yirminci yüzyılın başlangıcında çağın gerekleri olan siyasi haklar konusunda yetersiz kalması ve nihayet Abdülhamid döneminin tekelci yönetiminin bir çare üretemediği, uzun yılların biriktirdiği bıkkınlık ve yılgınlık Osmanlı Devletinin sonunu yaklaştırıyordu. Makedonya'da tüm Büyük devletlerce desteklenen örgütlerin çetelerinin, Rumeli'de ve Anadolu'da Ermeni ve Rum çeteleri ve cemiyetlerinin en azgın istekler öne sürerek silahlı propaganda ve terör eylemlerine yöneldiği bir dönemin şartlarında, beklenmedik şekilde başarıya ulaşan "Hürriyet Hareketi" ve yürürlüğe konulan 1876 Anayasası tüm bu sorunlara çözüm üretmekte yetersiz kaldı.

Nitekim 1908 Ekiminde Bulgar Prensi, fiilen işgali altında bulunan Doğu Rumeli vilayetini ülkesine kattığını ve krallığını ilan etti. Aynı günlerde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı. Yunanistan tarafından da Girit'in Yunanistan Krallığına ilhakı kararı açıklandı. Ülke içinde ise devrimden hemen bir iki ay sonra devrimci İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalefet hızla gelişme gösterdi. Yeni gazeteler çıkmaya başladı. Örneğin evvelce Abdülhamit'e cephe alan Murat Bey (Mizancı Murat bey olarak anılmaktadır) taraf değiştirerek Mizan gazetesinde İttihat ve Terakki aleyhinde yayınlara başladı. Fatih Camii müderrislerinden Tokatlı Mustafa Sabri "Cemiyet-i İttihad-ı İslamiye" adlı din propagandasına dayanan ve İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı vaziyet alan bir siyasi dernek kurdu. Aynı dönemde

muhalefet cephesinde Fedakâran-ı Millet adlı bir Cemiyet daha kuruldu. Hukuk-u Umumiye adlı bir gazete daha çıkmaya başladı.[13]

Meşrutiyetin ilanını takiben yapılan seçimler sonucunda Meclis-i Mebusan (Milletvekilleri Meclisi) ve tüm üyeleri Padişah tarafından atanan Ayan Meclisi toplandı. Ancak Parlamento yasama döneminde yeterince faal olmaya vakit bulamadan ülkede bir rejim bunalımı yaşandı.

23 Temmuz'dan sonra yurt dışında bulunan Genç Türkler hareketi mensupları ve bu arada Prens Sabahattin yurda döndüler. Ancak ülkedeki siyasi kontrol ülke dışında faaliyet gösterenlerde değil Rumeli İttihatçılarının elinde kaldı.

Genel Seçimler Birinci Meşrutiyet döneminden kalma bir seçim kanununa göre, iki dereceli olarak, bütün sancaklarda her elli bin erkek nüfusa bir milletvekili esasına göre Kasım-Aralık aylarında tamamlandı.

Adem-i Merkeziyetçi Sabahattin Bey'in Eylül ayında kurduğu Ahrar Partisi sadece bir milletvekili çıkarabildi. Ahrar Partisinin bir ağırlık teşkil ederek İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı bir denge sağlaması beklenirken, bu parti ülke siyasetinde bir yere oturamadı. Prens Sabahattin Bey de yeniden ülke dışına gitti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Meclisteki 266 sandalyeden 265'ini kazandı.[14] Bütün oyları kazanan İttihat ve Terakki Meclise tamamen hâkim olmakla birlikte bir ideoloji getirerek belli bir hedefe doğru ilerlemek için gerekli bir plandan yoksundu. Diğer bir deyişle Anayasanın yeniden yürürlüğe konması İttihat ve Terakki'yi zafere ulaştırmış ve "Hürriyetin" kazanılması gibi bir başarının sahibi yapmıştı. Ancak Hükümet belli bir programla ortaya çıkan bir kabine değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Partiye dönüşmekte acele etmeyerek adeta bir komite yönetimi gibi bir yöntem benimsemişti. Mecliste Türkler yarıdan biraz fazla bir çoğunluk sağlamıştı.[15]

---

[13] Şevket Süreyya Aydemir, (1971), Enver Paşa, C-1, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 124-126

[14] A.g.e., C-2, s. 94

[15] Erich Jan Zürcher, (1993) Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim, İstanbul, 2005, s. 142-143

İkinci Meşrutiyetin Değerlendirilmesi

Birinci meşrutiyetin mücadelesini yürütenler nasıl Yeni Osmanlılar olmuşlarsa, bunlardan bir nesil sonra İkinci Meşrutiyeti, bu defa Sultan Abrülhamid'in tekel yönetimine karşı mücadele eden, Hürriyet ve Reform isteyen, Osmanlı Devletinin modernleşmesi ve Meşrutiyet Rejiminin kurulması için çalışan genç subay ve bürokrat aydınlar getirmiştir. Mücadelenin kahramanları Genç Türkler (Jeunes Turcs) olarak adlandırılır.

Ne var ki İkinci Meşrutiyetten söz ederken, 1908 dönemindeki genel şartların 1876 döneminin ortamından çok farklı olduğunu ve hiç benzeşmediğini belirtmeliyiz. Önce reform hareketinde Tanzimat ve Islahat Fermanları dönemi gibi yukarıdan aşağıya doğru bir hareketin söz konusu olmadığını, siyasi örgütlenmenin yurt dışına kaçan aydınlar değil, bilfiil ülke içinde bulunan ve çeşitli kademelerde görev yapan öğrenciler, subaylar ve bürokratlar arasında yayılan düşünce birliği ile oluştuğunu vurgulamamız gerekir.

İkinci Meşrutiyete varan mücadele süreci gizli cemiyet kurmak ve silahlı mücadele dâhil, her türlü yöntemle mevcut düzeni yıkmak hedefinde birleşen bürokrat, subay ve aydınların ve Türk kökenli olmayanların, Makedon, Ermeni, Boşnak, Arnavut gibi değişik etnik kökenli Osmanlı vatandaşlarının da katıldığı bir mücadele sürecidir. Bu sürecin taşıyıcısı da İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur.

1908'de bir devrim mi olmuştu, yoksa 23 Temmuz 1908 günü ilan edilen "Hürriyet" mevcut anayasanın yürürlüğe konulduğunun ilan edilmesi ve sadece askıya alınmış bir Anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasını sağlayan bir ferman yayınlanmasından mı ibaretti? Bu bağlamda akla gelebilecek soruların yanıtsız kalmaması için 1908 yılının hemen öncesine ve sonrasına bakmakta yarar olabilir.

1905 yılında Osmanlı Devletinde vergilere karşı protestolar baş göstermişti. Bu protestolar Midilli, İşkodra, Basra ve Trablusgarb gibi vilayet ve sancaklarda yaygınlaşmaktaydı. 1906'da Kastamonu'da daha büyük ve sert protestolar olmuş ve halk Belediye se-

çimlerini boykot etmiştir. Bu süreçte Ermeni ve Rum toplulukları da Türklerle birlikte hareket ettiler. Halk Kastamonu'da Hükümet konağını ve telgrafhaneyi işgal etti, dükkânları kapattı. Şubat başında Vali Enis Paşa azledildi.[16]

Bunun ardından gene "Hayvanat-ı Ehliye Rüsumu" ve Şahsi Vergi'ye karşı Şubat ayında Sinop'ta ve Musul'da gerginlikler ve protestolar meydana geldi. Daha sonra Erzurum'da daha büyük çaplı bir hareket başladı. Can Veren adı ile bir örgüt kuran halk, Erzurum halkının sınır vilayeti halkı olarak bu iki vergiden de muaf tutulmasını istedi. İstanbul Hükümeti bu isteklere karşı direndi. 13 Mart günü Erzurum'da da işgaller başladı. Ermeni cemaati de Türklerle birlikte hareket ediyordu. Sonuçta Vali değişti. Aynı şekilde Trabzon'da, Sivas, Giresun, Kayseri ve Bitlis'te benzer olaylar gelişti.

Hükümetin uygulamalarına karşı halk tepkisini ortaya koyan bu olaylar dizisinin meydana geldiği dönemi, 1876 dönemi ile karşılaştırırsak, 1908 yılında, 1876 döneminden farklı olarak, Anayasa'nın yürürlüğe konması yolundaki isteklerin, otuz yıl öncesinde olduğu gibi devleti yöneten birkaç Paşadan değil, ülkenin meşruti monarşi rejimine kavuşturulmasını isteyen ve reformlar için örgütlü mücadele sürdüren aydınlar, askerler ve hoşnutsuzluğunu ve protesto eylemleri ile açıkça ortaya koyan halk kesimlerinden geldiğini vurgulamamız gerekir. Bütün bu sıkıntılı gelişmeler artık Osmanlı Devletini de modernleştirebilecek bir reform ve liberalleşme özleminin halkta yaygın olduğunu gösteriyordu. Bu açıdan bakıldığında Anayasanın yürürlüğe konulması isteğinin, 1908'de bu defa aşağıdan yukarıya doğru gelişip başarıya ulaşan ve geniş bir tabana dayanan bir hareketten kaynaklanmış olduğu görülür. Bu yönü ile İkinci Meşrutiyet hareketini gerçek bir halk hareketi olarak tanımlayabiliriz.

Bu hareket İttihat ve Terakki Cemiyetinin üst düzeyince gerçekleştirilmiştir ve devrimin kahramanı da Enver Paşa'dır.

---

[16] Aykut Kansu (1995), 1908 Devrimi, İletişim, İstanbul, 1995, s. 38-40

İkinci Meşrutiyet dönemi daha sonra kurulacak cumhuriyetin işaretini de vermiştir. Nitekim Tarık Zafer Tunaya bu dönemi "Cumhuriyetin laboratuvarı" olarak niteler. 1908'den itibaren Osmanlı Devletinde İttihat Terakki denetiminde bir iktidar söz konusu oldu. İkinci Meşrutiyet döneminde siyasi iktidar gerçekte İttihat ve Terakki Cemiyetinin kontrolünde idi.[17] 1913 yılına kadar İttihat Terakki mensubu hiçbir yetkili Sadrazamlığa getirilmemiş ise de Cemiyet aşırı şekilde devlet yönetimine karıştı. Meşrutiyetin iadesi ile ülkede siyasi hayat canlandı, gazeteler sansürsüz yayınlanmaya başlandı. Kadın hareketleri, işçi hareketleri örgütlenmeleri başladı. Prens Sabahattin de Avrupa'dan döndü. İki dereceli seçimler sonucunda Meclis 17 Aralık 1908 tarihinde büyük bir törenle açıldı. İttihat ve Terakki Rumeli'de sağlam bir örgüte sahipti fakat Ülkenin diğer bölgelerinde durumu böyle değildi. Meclise ittihatçı olarak giren birçok milletvekili "etiket ittihatçısı" olarak anılıyordu. İttihat ve Terakki cemiyetinin iktidara müdahaleleri sonucunda 13 Şubat 1909 tarihinde Kıbrıslı Kamil Paşa Sadrazamlıktan ayrıldı. Muhalefet ittihatçı subayların aleyhine faaliyete başladı. Neticede 6 Nisan 1909 gecesi muhalefet gazetesi Serbesti'nin başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata köprüsünde öldürülmesi olayı ayaklanma sürecini tetikledi.

31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)

Hürriyetin ilanını takiben İttihat ve Terakki iki önemli muhalefetle mücadele durumunda kaldı. Birincisi seçimlerde başarı sağlayamamışsa da güçlü bir muhalefet kampanyası sürdürebilen Ahrar Partisinin muhalefeti, ikincisi ise ulema ve tarikat şeyhlerinin alt tabakalarından gelen muhafazakâr ve dinci muhalefeti. Nakşibendi şeyhi Derviş Vahdeti'nin Volkan gazetesi etrafında faal olan dinci grup mensupları İttihad-ı Muhammedi adlı bir cemiyet örgütlediler. Bu cemiyet şeriat düzenine geçilmesini savunan faaliyetine başladı ve 1909 başında bu faaliyetini arttırdı. Volkan

[17] Ayrıntılar için Bkz. Baran Hocaoğlu (2010), İkinci Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913, Kitap Yayınevi İstanbul, s. 86-90

gazetesinde rejime karşı yayınlar artarak sürerken, Derviş Vahdeti Şeyhülislamlığa başvurarak devletin şeriat düzenine kavuşturulmasını resmen istedi. Bu yolda ilk toplu gösteriler medreselerde başlamıştır. O devirde medreselerde yerleşmiş olan softalar askerlik hizmetinden muaftı. Ancak Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa askerlikten muaf olacakları saptamak için softaların bir sınavdan geçirilmesi yöntemini getirince softalar buna karşı çıkan gösterilere başladı.

Eski takvime göre 20 Mart 1909'da Sultan Ahmet meydanında Derviş Vahdeti büyük bir kitle gösterisi düzenledi. Kendisini Bediüzaman Saidi Kürdi olarak tanıtan Saidi Nursi de bu gösteride ön plana çıktı. Ardından 24 Mart'ta (yeni takvime göre 6 Nisan) İttihat ve Terakki karşıtı olan Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi bey İttihatçı bir silahşör tarafından öldürüldü.

İşte bu cinayet 31 Mart Olayı olarak tarihe geçen ayaklanmayı tetikleyen bir olay oldu. Hasan Fehmi Bey'in cenazesi bütün mollaların katıldığı görülmemiş bir kalabalık tarafından kaldırıldı ve cenaze töreni büyük bir kitle gösterisine dönüştü. Hasan Fehmi'nin cenaze töreninden 5 gün sonra 13 Nisan 1909 günü veya Rumi takvime göre 31 Mart günü, Taksim'deki Taşkışla'da 4. Avcı Taburu er ve erbaşları Hamdi Çavuş önderliğinde ayaklanarak okullu subayları tutuklayıp öldürmeye başladılar.

12 Nisan gecesi (Eski takvime göre 30 Martı 31 Marta bağlayan gece) İstanbul'da Taşkışla'da konuşlanmış avcı taburları erleri sarıklı softaların da kışkırtması ve teşviki ile kışladan çıkıp Ayasofya meydanına yürüdü. Askerler subaylarını esir edip "mektepli" olanlarını öldürmeye başladı.[18] İsyan kısa zamanda dinci kesimden güç ve destek kazandı. Hükümet ve Meclis şaşkınlık içinde duruma hakim olamadı, bazı ittihatçılar ortadan kayboldular. 31 Martçılar iki gün içinde aralarında Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın da bulunduğu 20 kadar yetkiliyi öldürdüler. Bu arada başta isyancıları teşvik eden Prens Sabahattin bazı bahriyelilerle Abdülhamid'in

[18] Yusuf Hikmet Bayur, (1940), Türk İnkılabı Tarihi, C.-I Kısım II, Bkz., s. 183-217

tahttan indirilmesi hususunda anlaştı. Fakat Asar-ı Tevfik gemisinin süvarisi Binbaşı Ali Kabuli dışında kimse harekete geçmedi. Ali Kabuli ise isyancı erleri tarafından tutuklanıp askerler tarafından Yıldız sarayının önüne getirildi. Balkona çıkan Sultan Abdülhamid askerlere Binbaşıyı karakola teslim etmelerini tavsiye etti ise de Ali Kabuli'yi orada linç ettiler. Kıbrıslı bir Nakşibendi olan ve İngilizlerin hizmetinde olduğu bilinen Derviş Vahdeti çıkardığı Volkan gazetesinde erlerin şikayet mektuplarını yayınlıyor ve açıktan muhalefet yapıyordu.

İsyancı askerlerin sözcüleri Sadrazamın, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının azli, Meclisi Mebusanın ittihatçı başkanının değiştirilmesi, İttihatçı subayların ve milletvekillerinin İstanbul'dan sürülmesi, şeriatın iadesi, isyancıların affı gibi istekler öne sürdü. Meclis bu istekleri kabul edeceğini ilan etti. Diğer yandan Ahrar Partisi liderleri bu hareketten uzak kalmaya özen göstermişlerdi. Üst düzeyli ulemanın üye olduğu Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye adlı dernek de 16 Nisan'dan itibaren ayaklanmayı kınamıştı.

İstanbul'da bu gelişmeler olurken özellikle Makedonya'da ve diğer yerlerdeki İttihat ve Terakki kadroları anayasal düzenin muhafazası için hareket geçti. Bu arada Talat Bey Harbiye Nezareti ile temasa geçerek Berlin'e 1909 Ocak ayında Ataşemiliter olarak atanmış olan Enver Bey'in geri çağrılmasını temin etti. Kendisine "Hareket ordusunun İstanbul üzerine yürüdüğü ve Çatalca'da bu orduya katılması" bildirildi.[19] 1908 Devrimi kahramanlarından Kolağası Niyazi Bey komutasında gönüllü birlikler ve Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa komutasındaki düzenli ordu birlikleri Rumeli'den harekete geçti. "Hareket Ordusu" olarak adlandırılan bu birlikler peyderpey kafileler halinde İstanbul önlerine geldiler ve Yeşilköy'de konuşlandılar. 24 Nisan sabahı önemli bir direnişle karşılaşmadan Hareket Ordusu İstanbul'u işgal etti.[20]

---

[19] Taylan Sorgun (2001), İttihat ve Terakki-Devlet Kavgası, Beyaz Balina Y., İstanbul, s. 251

[20] Prof. Dr. Hamza Eroğlu, (1990). Türk İnkılap Tarihi, Savaş Y. Ankara, s. 66-68; Bkz. Fahir Armaoğlu, (1960), Siyasi Tarih (1789-1960), Ankara, s. 312

Davutpaşa, Taksim ve Taşkışla'da konuşlanmış olan isyancı askerler Hareket Ordusuna direniş gösterdiler. Ancak yenildiler.

Sonuçta "Milli Genel Meclis"olarak bileşik oturumda bulunan Meclis 27 Nisan günü Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararını aldı. Yerine küçük kardeşi Sultan Mehmet Reşat Beşinci Mehmet olarak tahta çıktı. Derviş Vahdeti ve birçok isyancı tutuklanarak idam edildi. İttihat ve Terakki karşıtları ve birçok Ahrar Partisi üyesi tutuklandı. Bunların bazıları İngilizlerin baskısı ile serbest bırakıldı.[21]

"Jön Türkler" Dönemi

1908 devriminin hemen sonrasına bakarsak, ülke içinde bir grup alaylı askerle softaların birlikte sokağa dökülmesi ile isyana dönüşen hareketlerin ve devrim karşıtı örgütlenmelerin hemen başladığını görürüz. Sonuçta 13 Nisan 1909 tarihinde Hareket ordusunun İstanbul'u işgal ederek devlet yönetimine müdahale ettiğini ve Sultan Abdülhamit'i tahttan indirdiğini görürüz. Böylece ordunun, İttihat ve Terakki Cemiyeti teşkilatına dayanarak, siyasi iktidarı mutlak monarşiden meşruti monarşiye dönüştürdüğü ve devlet yönetimini Padişahın yetkisini hiçe indirerek şekillendirdiği bir dönemi başlattığını söyleyebiliriz.[22] Ordunun siyaseti şekillendirmesi açısından bakarsak bu "Jön Türk" dönemi, 1908'de başlamış ve Türkiye'nin siyasi hayatında çok partili demokratik sistemin işlerlik kazanmaya başladığı dönemlere kadar kadar sürmüştür diyebiliriz. İttihat ve Terakki üst düzey yöneticileri 1913'de bir darbe ile iktidarı ele alacak ve 1918 yılına kadar bırakmayacaktır. İttihat ve Terakki'nin mutlak egemenliği tam olarak işte bu darbe ile yerleşmiştir.

Gerçekten, daha sonra Balkan savaşının ardından Birinci Dünya savaşının çıkması İttihat ve Terakki yönetiminin Devletin başın-

---

[21] Erik Jan Zürher (2005) Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim, İstanbul s. 146

[22] Bkz. Baran Hocaoğlu, (2010), İkinci Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913, Kitap, İstanbul, s. 86-131

da adeta bir tekel yönetimi olarak kalması sonucunu doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilanı ile başlayan tek parti dönemi de 1946 yılına kadar sürmüştür demek pek yanlış olmaz. Bütün bu süre zarfında siyasi doktrin ile seçkinler-askerler ilişkisi ayrılmaz bir bütün olarak sürmüştür.

19. yüzyılın ikinci yarısında Devleti yöneten aydın zümre, Batı modeline uyumlu olabilecek bir meşruti idare sağlamayı amaçlamıştı. Genç Osmanlılar bunun için mücadele verdiler. Daha sonra Jön Türkler de, baskıcı tekel yönetimine dönüşen mutlak monarşik rejimi yıkıp, yerine anayasal temele dayanan ve seçimle oluşan ve meclise karşı sorumluluğu bulunan bir Hükümet idaresi için mücadele verdiler. Enver Paşa bunun için dağa çıkmıştı. Hürriyet vadediyordu. Hürriyet Kahramanı da oldu. Ancak Hürriyet Kahramanı Enver Bey daha sonra siyasi partiye dönüşen İttihat ve Terakki Cemiyetinin darbe yolu ile Osmanlı Devletinin yönetimini ele geçirmesinde de başrolü oynadı.

Yeni dönemde 27 Nisan'da Şeyhülislamın fetvası ile Sultan Abdülhamid tahttan indirildi yerine Mehmet Reşat 5. Mehmet olarak tahta çıktı. Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa İstanbul'da üç yıl süre ile ilan edilen Sıkı Yönetim Komutanı ve Ordular Müfettişi oldu. Hüseyin Hilmi Paşa ise sadrazam oldu. Hareket ordusunda görev alan birçok subay daha sonra Milli Mücadelede ve Cumhuriyetin kurulmasında aktif görevler üstlendiler. Selanik'ten gelen Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki Tümenin Kurmay Başkanı Mustafa Kemal, Edirne'den gelen Şevket Turgut Paşa komutasındaki Tümenin Kurmay Başkanı ise Kazım Karabekir idi. Başkomutan Mahmut Şevket Paşa'nın Kurmay Başkanı ise Enver Bey'di. 31 Mart Olayından sonra İttihat ve Terakki'nin 1913'e kadar sürecek denetim iktidarı başlıyordu.[23]

Bu yeni dönemde Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kalacak olan bir dizi yasama faaliyeti gerçekleştirildi. Örneğin Top-

[23] Prof. Dr. Sina Akşin (2004), Ana Çizgileri ile Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Y. Ankara, s. 59-72

lantı Kanunu, Basın, Grev yasaları, Cemiyetler Kanunu gibi kanunlar çıkarıldı. Daha önemlisi Anayasanın (Kanun-i Esasi) birçok hükmü değiştirildi. Örneğin 1876 tarihli Anayasaya göre hükümet meclise değil padişaha karşı sorumlu idi. Meclisin kanun teklif etme yetkisi yoktu. Bu tür hükümler değiştirildi ve Mecis demokratikleştirildi. Bununla birlkte 31 Mart isyancılarının "Şeriat isteriz" slogaıuna rağmen aslında Şeriatın önemli hükümleri de yürürlükte idi. Kişinin hukuku, evlenme, miras, borçlar hukuku gibi yasalar şer'i yasalardı. Bunlar 1926 yılında Medeni Kanunun kabulüne değin yürürlükte kaldı. Orduda reformlar yapıldı. Ne var ki Trablus savaşı ile Balkan Savaşları ve ardından Osmanlı Devletinin sonunu getiren Birinci Dünya Savaşı bu yenilenme sürecinin başlıca düşmanıydı.[24]

---

[24] Tez konusunun dışında kalan bazı bilgileri kısaca kaydedelim: İtalya sömürgecilik emeli ile saldırdığı Libya'yı ele geçirmek için 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devletine savaş ilan etti. İtalyan donanaması Deniz yolu ile ulaşımı engelliyordu. Buna rağmen dolaylı yollardan Libya'ya gönderilen Albay Neşet Bey, Trablus'ta, Binbaşı Enver Bey Bingazi'de ve Binbaşı Mustaf Kemal Bey Derne'de savunma düzeni oluşturup üstün İtalyan kuvvetlerine karşı çarpıştılar ve işgalci İtalyan kuvvetlerinin kıyı şeridinden öteye geçmesini önlediler. İtalya daha sonra 5 Mayıs 1912 de Onikiada'yı işgal etti (Cezair-i Bahr ı Sefid Eyaleti) 8 Ekim'de Karadağ Osmanlı Devletine savaş ilan etti. Neticede 15 Ekim 1912'de Ouchy (İsviçre'deki Uşi) şehrinde imzalanan bir anlaşma ile Osmanlı Devleti Libya'da İtalyan egemenliğini tanıdı. İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada eyaleti üzerindeki egemenliği ise daha sonra Lausanne anlaşması ile 1923 yılında Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından tanınacaktır. İkinci Dünya savaşından sonra ise ABD, SSCB, Birleşik Krallık ve Fransa'nın savaş galipleri olarak katıldığı 10 Şubat 1947 tarihli Paris Anlaşması ile Oniki Ada vilayeti Yunanistan'a verilecektir.

Osmanlı Devleti Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın oluşturduğu Balkan Birliğine karşı savaşta yenildi ve 30 Mayıs 1913'de Londra arnlaşması ile toprak kaybederek Midye Enez hattını Balkan ülkeleri ile sınır olarak kabul etti. Arnavutluk bağımsız oluyordu. Girit'de Yunan egemenliği tanınıyordu. Daha sonra Bulgaristan'a karşı Romanya Sırbistan ve Karadağ savaş açtılar. Bundan yararlanan Osmanlı Devleti Edirne ve Kırklareli illerini geri alabildi. İstanbul Anlaşması ile bu iki vilayeti geri aldı. İkinci Balkan savaşı 1913 Mayısında Bükreş anlaşması ile sonuçlandı. Osmanlı Devleti Atina anlaşması ile Ege adalarını Yunanistan'a bıraktı.

Enver Paşa'nın Şahsiyeti ve Buhara'ya Gitmesini Hazırlayan Sebepler

İsmail Enver İstanbul'da, Divanyolu semtinde 23 Kasım 1881 Çarşamba günü, bazı kaynaklara göre 6 Aralık 1882 Çarşamba günü doğdu.[25] Manastır Surre Emini[26] Ahmet Bey ile Ayşe Hanımın oğludur. Şevket Süreyya Aydemir, "Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa" adlı üç ciltlik eserinde Enver Paşa'nın aile şeceresini ve askeri sicilini yayınlamıştır.[27] Enver Bey Harp Okulunu başarı ile bitirip Kurmay Okuluna girmeye hak kazanmış ve 1902 yılında Harp Akademisinden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olup Rumeli'deki 3.Orduda görevlendirilmiştir. Bu dönem Makedonya komitelerinin şiddet eylemlerini yaygınlaştırmaya başladığı bir dönemdir. Kutsal İlya günü yortusu ayaklanma için planlanmıştı ve 1903 Nisan ayında Selanik ve daha sonra 20 Temmuz 1903 günü Manastır ve Üsküp'de ayaklanma oldu. Üç ay kadar süren çeşitli tedhiş olayları ve çatışmalar sonucunda Osmanlı Devleti ayaklanmayı sert şekilde bastırdı. Fakat bu ayaklanmaların bir önemli sonucu da isyancılarla çarpışan Osmanlı subaylarında yeni bir bilincin yerleşmesi oldu. Rumeli'nin artık mevcut yöntemlerle ve askeri önlemlerle idare edilemeyeceği düşüncesine varanlar arasında Yüzbaşı Enver Bey de vardı.[28-29]

---

[25] Mustafa Çolak (2006), Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları Isparta, s. 4

[26] Yavuz Sultan Selim zamanından beri Osmanlı Devleti Mekke ve Medine'ye dağıtılmak üzere keseler içinde bağışlar gönderirdi. Bu para ve hediyeler özenle kayda alınır ve bu konudaki yetkili Surre Eminine teslim edilir ve her yıl Topkapı Sarayında gönderilecek para mühürlenir ve Surre defterlerine kaydedildikten sonra Surre Alayı ile Mekke ve Medine'ye yola çıkarılırdı. Surre alayını ve toplanan parayı iletmekle görevli sorumlulara Surre Emini denirdi. Değişik Surre görevlileri vardı. (Ayrıntı için Bkz. Prof. Dr. Atamar (2006), Mümin Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları, Ankara Diyanet İşleri Yayını

[27] Doğrudan Enver Paşa ilgili kaynaklar için bkz. Emir Şekip Aslan (1948), Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları, Samsun; Bademci, Ali (1975), Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa, 1917-1934 İstanbul; Cengiz, Halil Erdoğan (1991), Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908, İstanbul; Kazım Karabekir (1990), İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, Ankara; Masayuki Yamauchi (1995) Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a", İstanbul

[28] Şevket Süreyya Aydemir (1970), Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, İstanbul, Cilt-I, s. 438-440

[29] A.g.e. s. 408

Binbaşı Enver Bey, Selanik'te amcası aracılığı ile tanıştığı Cemiyet kurucularından Talat ve Hakkı Beyler vasıtası ile gizli İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olduktan sonra Cemiyetin Manastır bölgesi müfettişliği gibi bir sorumluluk da üstlenir.

Bir İngiliz yazar ve araştırmacı olan Peter Hopkirk, Enver Paşa'yı *"I. Dünya savaşı çıktığında 32 yaşında generalliğe yükseltilen ve Harbiye Nazırı olan yakışıklı Enver bir panter kadar çevik ve hareketli, bir kılıç ustası ve aynı zamanda bulunduğu sofrada etrafını etkileyen, Fransızca ve Almancayı çok iyi konuşan, cömert, gerçek bir centilmen, cesur, girişimci, çabuk karar veren, şövalye ruhlu parlak bir kişilik sahibi..."* olarak nitelemektedir.[30]

Enver Paşa'nın neden Buhara'ya gittiğine gelince; bu sorunun özet yanıtı aslında Orta Asya'nın o dönemde içinde bulunduğu şartlarda ve Sovyet Rusya yönetiminin düşüncesinde saklıdır:

1919-1920 dönemi, Moskova'daki Bolşevik yöneticileri tarafından Bolşevik hareketin güçlenmesi ve Sovyetler devriminin Asya'daki Müslüman milletlere benimsetilmesini sağlamak için, Enver Paşa'ya umutla bakıldığı bir dönemdir. Nitekim 2 Mart 1919 tarihinde Lenin ve Troçki[31] dahil, üst düzey Bolşevik devrimcilerin Komünist Enternasyonali, (Komintern) kurmaları, özellikle Sovyet Rusya yönetimince önce Almanya'da ihtilali çıkarmak ve sonra Doğu'da devrimler gerçekleştirmek ve bu amaçla İngiliz sömürgelerinde Müslüman ahaliyi ayaklandırmak görüşlerinin benimsediği bir dönemi başlatıyordu. İşte bu dönemde Enver Paşa'nın Moskova'da, Hindistan'ı işgal için önce Doğu Türkistan'da bir İslam devleti kurup oradan Hindistan'a rahatça girilmesi önerisinin kabul gördüğü ve benimsendiği, Komintern'in siyaseti ile örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Diğer yandan Enver Paşa 1921 yılı Eylül ayında Kafkasya'dan Trabzon yolu ile Türkiye'ye dönmeyi tasarlamıştır. Ne var ki Ankara Hükümeti daha Mart ayında Enver Paşa'nın yurda sokulma-

---

[30] Peter Hopkirk, (1984) Setting the East Ablaze, Oxford Press, s. 132-134

[31] A.g.e., s. 156

ması için bir kararname çıkarmış ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesinin yasaklanması yolunda bir talimat vermiştir. Bu tertibata rağmen, Enver Paşa 1921 yazında Ankara önlerine kadar gelmiş bulunan Yunan ordusunun bu ilerleyişinin durdurulamaması halinde Türkiye'ye girmek üzere Batum'da beklemiştir. Yunan ordusunun Sakarya'nın doğusuna geçmesi, diğer bir deyişle Ankara'yı ele geçirmesi halinde Sovyetlerin Kafkasya'dan tertip ederek emrine vereceği bir askeri birliğin komutanı olarak Anadolu'ya girmek düşüncesi ile Batum'da Sakarya savaşının sonucunu beklemiştir. Fakat Sakarya savaşı Mustafa Kemal Paşa'nın galibiyeti ile sonuçlanınca Türkiye'ye gelmekten vazgeçmiş ve Kafkasya'dan Buhara'ya hareket etmiştir.[32]

Enver Paşa'nın Batum'da Sakarya savaşının sonucunu beklemesi hususu üzerinde durmakta yarar olabilir. Yunan Ordusunun Ankara'yı ele geçirmesi halinde işgalci müttafik ordulara Kafkasya yolu açılacak ve bu da henüz tam güvenlik içinde olmayan Bolşevik iktidarı için büyük bir endişe kaynağı ve tehlike oluşturacaktı. Bu itibarla Sovyet Rusya, Sakarya savaşının sonuçlarına göre Kafkasya'dan Enver Paşa'nın komutasında Anadolu'ya bir ordu sokmaya hazırlanmaktaydı. Sakarya savaşı Ankara Hükümeti tarafından kazanılınca Sovyet Rusya bakımından söz konusu tehlike ortadan kalktı ve Enver Paşa'nın da bir Sovyet ordusunun başında Anadolu'ya girmesine gerekçe de kalmadı. Bu nedenle de Enver Paşa'nın Moskova yöneticileri nezdinde Anadolu'daki mücadele için alternatif olma değeri ortadan kalktı diyebiliriz.

Elbette Bolşevikler devrimlerin Müslüman ülkelerde benimsenmesi ve yayılması için Enver Paşa'dan birçok açıdan yararlanmak istemişlerdir. Buna karşılık Enver Paşa da İngiliz emperyalizmi ile mücadele eden Türkiye'ye hizmet vermek saiki ile Bolşevik halk hareketinden yararlanmak ve evvelce düşünmüş olduğu gibi ikinci bir savaş başlatmak düşüncesini taşımıştır.

---

[32] Kazım Karabekir (1990), İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, İstanbul.

Bu ikinci savaşı Kafkasya'da başlatmak düşüncesi Sakarya savaşı sürerken Enver Paşa'yı derinden işgal ediyordu diyebiliriz. Fakat neticede 16 Mart 1921 Türk-Sovyet anlaşmasından sonraki ortamda, Ankara hükümetinin Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesini yasaklamış olması[33] da kanımızca Enver Paşa'nın Buhara'ya gitme kararını hızlandıran bir etken olarak değerlendirilmelidir. Böylece Enver Paşa yeni bir ufka doğru yönelmiştir.

Kızıl Ordunun bir yıl önce Asya'da devrim karşıtı General Kolçak'ın kuvvetlerini yenmesi ile, devrimin ertesinde başlayan Kızıl-Beyaz iç savaşı sona ermiş görünse dahi, Orta Asya'da sular bir türlü durulmamıştı. Özellikle Fergana vadisi ve Buhara halkı Kolçak'ın davasından ve Ruslar arası savaştan bağımsız olarak ülkelerini Bolşeviklerden ve Rus kolonlarından kurtarmak için direnişe devam ediyordu.

Bu direniş genellikle dönemin muhafazakâr kitlelerini etkisi altına alan ve kırsal kesimde hızla gelişen bir milli mücadele ayaklanması olarak tanımlanabilir. Rus ve Sovyet yönetimine karşı çıkan ve Sovyet egemenliğini reddeden bu direniş hareketi bir eşkıya hareketi olarak nitelenemez. Fakat bu hareketi plânlı ve düzenli bir karşı koyma savaşına benzetme imkânı da yoktur.

Basmacı hareketinin belli bir ideoloji temeline dayanmaksızın başlayan, Rus ve Bolşevik hâkimiyetini reddetmek ortak paydasında birleşen, çoğunlukla, bağımsızlık özlemi içindeki Türk kökenli kavimlerin düzensiz bir ayaklanma hareketi olarak kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Enver Paşa işte bu yeni mücadeleye katılmak için Batum'dan ayrılıyordu.

Enver Paşa değişik ve yeni bir coğrafyanın kahramanı olacaktı. Ancak objektif bir değerlendirme yapabilmek bakımından önce Enver Paşa'nın evvelce nasıl şöhrete ulaştığını ve yükseldiğini kısaca ele alalım.

---

[33] 12 Mart 1921 tarih ve 731 sayı ile gönderilen talimat: Enver Paşa ve Halil Paşa'nın Anadolu'ya girişinin yasaklanması BCA-Dosya Fon kodu: 30.18.1.1 Yer no: 2.38.18 (Bakanlar Kurulu Kararı sayısı: 385/731)

Enver Paşa'nın Siyasi Düşünce Yapısı

Önce de belirtildiği gibi, Enver Paşa Osmanlı Devletinin siyaset sahnesine 1908 Temmuz ayında çıktı. Sahneye çıktıktan sonra kısa sürede devletin tepelerine yükselen bu yeni Kahraman, mesleğinde yükselen bir başrol oyuncusu gibi, Osmanlı Devletinin siyaset sahnesine "Hürriyet Kahramanı" unvanı ile doğmuştur. Enver Bey'in bizzat kendi hatıratından öğrenerek kaydedebileceğimiz bilgilere göre, Harbiye Okulunu 1902 yılında en başarılı on iki kişi arasında ikincilikle bitirdikten sonra Kurmay Yüzbaşı rutbesi ile önce Selanik'te sonra Manastır'da görevlendirilmiş ve böylece, 1902 yılında henüz yirmi bir yaşında iken Makedonya'da Üçüncü Ordu'da göreve başlamıştır. Önce Manastır'da 13. Seyyar Topçu alayında batarya komutanı olarak işe başlayan, 1903 Eylül'ünde de Koçana'da bulunan 20. Piyade alayının Birinci Taburuna piyade stajı için gönderilen Enver Bey'in Makedonya çetecileri ile ilk sıcak temaslarının bu bölgede olduğu kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.[34] Daha sonra Süvari hizmeti için 1904 Nisan ayından itibaren Üsküp'te görev yapan Enver Bey, 1904 sonunda stajlarını başarılı ve vazifesine bağlı bir subay olarak tamamlayarak Manastır'a, Ordu merkezine dönmüştür. Burada bir süre karargâh şubelerinde çalıştıktan sonra yeni kurulan ve Ohri-Kırçova yörelerini kapsayan Manastır Askeri Bölge Müfettişliğine tayin olmuş ve 24 Şubat 1905 tarihinde Kolağası rütbesine yükseltilmiştir. Kolağası Enver Bey özellikle 1905-1906 yılında başarılı çete takibi ve savaşlarını hatıratında nakletmektedir. Toplam olarak Makedonya'da 54 askeri operasyona katılmış olan Enver Bey başarılı ve vazifesine düşkün bir subay olarak bilinmektedir. Birçok liyakat madalyası kazanmıştır.

1906 Eylülünde Selanik'e gelen Enver Bey, amcası –o zaman Mümtaz Yüzbaşı– olan Halil bey tarafından Osmanlı Hürriyet Cemiyetine üye olması önerilince pek güvendiği Selanik Rüştiyesi Müdürü Binbaşı Tahir Bey'e de danışıp onun da görüşünü aldıktan sonra Cemiyete katılmaya karar verir. Talat Bey'le bu vesile ile ta-

---

[34] Halil Erdoğan Cengiz, (1991), Enver Paşa'nın Anıları, 1881-1908, İş Bankası Y. İstanbul, s. 20-21

nışır ve gizli cemiyete üye olur. Cemiyete üye olurken yapılan yemin törenini Enver Paşa şöyle nakletmektedir: gözleri bağlı olarak girdiği bir odada karşıda duran bir kimsenin memleketin halini tasvir eden ve kötülüklerin sorumlularının defedilmesi için cemiyet kurulduğu ve kendisinin de bu cemiyete kabul edilğine ilişkin bir nutuk söylediğini sonra yemin törenine geçildiğini belirten Enver Bey şöyle demektedir: *"...sağ elim Kur'an üzerinde sol elim bir kama ve bıçak üzerinde olduğu halde 1293 (1976) Kanun-i Esasisinin yeniden geçerli kılınmasına ve bu uğurda hiçbir şey esirgemeyeceğime ve ihanet etmeyeceğime yemin ettim."*

Enver Paşa bu nutuk ve yemin töreni karşısında pek duygulanmış olduğunu yazmıştır. *"Kalbimde bu zalim idareyi devirecek bir kuvvet ve bu kuvvetle orantılı bir heyecan hissediyordum. Böyle vatana çalışmaya azmeden bir cemiyete girdiğim için bir de övünç hissediyordum."* demektedir.

Enver Bey Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi kararı uyarınca 1908 yazında dağa çıkma hazırlıkları yaptıktan sonra gizli bir yolculukla Tikveş'e gittiğini ve oradaŞtip, Köprülü, Koçani ve havalisinin çete teşkilatını nasıl örgütlediğini ayrıntılı olarak anılarında nakletmektedir. Kendisi Tikveş dolaylarında iken İkinci Meşrutiyet ilan edilir. Enver Bey anılan bölgede halkın hükümet binaları önünde toplanmasını sağladıktan sonra kendisi bizzat Köprülü'de hem Türkçe hem Makedonca[35] bir konuşma yapar. Ahali coşku ile "yaşasın hürriyet, yaşasın meşrutiyet" sloganları ile bayram havası estirir. Enver Bey daha sonra Tikveş'e geldiğinde Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Merkezinden Selanik'e gelmesini isteyen bir telgraf alır ve ertesi gün Tikveş'den Selanik'e hareket eder. Selanik'te istasyonda coşku ile kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanır. Ordu merkezi olan Manastır'da da görkemli bir tören yapılır. Binbaşı Vehip Bey bir top arabasının üzerine çıkarak hürriyeti ve meşrutiyeti ilan eder.[36] Bir iki gün içinde bayram

---

[35] Enver Bey anılarında Bulgarca demektedir. O dönemde Osmanlı yetkilileri kendi Rumeli vilayeti ahalisini ayrıca Makedon olarak nitelmemektedir. Hıristiyan ahaliye Bulgar demektedir. Makedon çeteleri değil Bulgar çeteleri veya Rum çeteleri ile mücadele söz konusudur.

havasının egemen olduğu bir ortamda Sırp, Rum, Bulgar çeteleri gelip Hükümete bağlılıklarını ve saygılarını sunarlar. Makedonya'da mücadele bitmiştir ve eşitlik, kardeşlik ve hürriyet kutlanmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir eserinin ilk cildinde Enver Paşa'nın Selanik'e çağrılmasını *"demek ki Binbaşı Enver Beyi Selanik beklemektedir."* diyerek yorumlar. Bu ayrıntı şu açıdan önem taşır: Hürriyetin ilanına varan gelişmelerin tetikleyicisi olan dağa çıkma eylemi ile Enver Bey Cemiyetin öne çıkardığı isim olmaktadır. Birçok saygın subay ve komutanın da yer aldığı eylemler içinde Enver Paşa'nın son anda Tikveş'de dağa çıkması ile nispeten kolay bir başarı ve büyük bir saygı ve sevgi kazanmış olmasının Merkez tarafından Cemiyet lehine iyi değerlendirilmiş olduğu söylenebilir. Nitekim Enver Paşa'nın anılarını yayına hazırlayan Halil Erdoğan Cengiz'in kitabın önsözünde, *"Meşrutiyetin ilanından sonra önemli bir başarısı olmadığı halde halk kitlelerinin önüne yakışıklı, ahlâklı, cesur, örnek bir Kurmay Binbaşı çıkarmak ihtiyacı ile Talat Bey (Paşa) tarafından kitlelerin önüne itilip itilmediği sorusu da akıldan geçmektedir."* demektedir. Diğer taraftan Şevket Süreyya Aydemir'in, İsmet Paşa'dan (İnönü) naklettiği hususları da unutmamak gerekir: Hürriyetin ilanını takiben Enver Bey'in kahraman ilan edilmesi hakkında İsmet Paşa, *"Enver Beyin birden ön plana çıkışı Meşrutiyetin ilanında fedakârlık ve kahramanlık olarak ön safta yer tutmuş genç subaylar arasında şahsi ahlâkı, komitacıların takibinde müstesna vasıflarının dillerde dolaşması ve bunların herkes tarafından kabul edilmesi iledir. Şahsi ahlâkı örnek denecek kadar temizdir. Çok cesur ve başarılıydı."*[37] demiştir. Enver Paşa'nın 1908'de Meşrutiyetin yeniden ilanı ile sahneye "Hürriyet Kahramanı" olarak çıkışında kendi azmi ve başarısı ve dürüstlüğü olduğu kadar İttihat ve Terakki Cemiyetinin veya Talat Bey'in (Talat Paşa) onu yükseltmek için ön plana çıkarmasının büyük önemi olduğunu söylemeliyiz.

Enver Paşa'nın 1908'de Hürriyet Kahramanı olmasından sonraki hayat çizgisine kısaca değinirsek çok hızlı bir yükseliş ve başa-

---

[36] Şevket Süreyya Aydemir, A.g.e. Cilt 1, s. 555-558

[37] Şevket Süreyya Aydemir (1971), Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, C-2, s. 437-438

rı süreci yaşamış olduğunu belirtmek gerekir. 1908'de dağa çıkan genç ve vatan hizmetinde cesaret örneği olan Enver Bey, Meşrutiyetin yürürlüğe girmesinden sonra Almanya'ya, Berlin'e Askeri Ataşe olarak gönderilmiş ve Almanya'da eşine kolay rastlanmayacak surette üst düzey temaslar sürdürmeyi başarmış seçkin ve önde gelen bir askeri ataşe görevi gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Almanya İmparatoru ile tanışmış ve İmparatorun takdirini kazanmış olduğu bilinmektedir.

Birinci Dünya Savaşı çıkmadan önce Türkçülük düşüncesi Enver Paşa'nın hareketlerinde nasıl bir etken olmuştu? Türkçülük akımları Birinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında, Türk aydınları arasında da giderek artan şekilde tartışma konusu oluyordu. Enver Paşa'nın Başkumandan Vekili sıfatı ile Harbiye Nazırlığını üstlenmiş bir komutan olarak Türk aydınlarının fikir çatışmalarından habersiz olması mümkün değildir. Kaldı ki Türkçülük üzerinde uzman yazar olarak bilinen Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki Cemiyetinin Merkez İdare Kurulu üyesi olması, özellikle dönemin yöneticilerinde "Türkçülük" kültürünün gelişmiş olduğunu kabul etmemizi gerektirir. Ziya Gökalp, 8 Şubat 1918 tarihli Yeni Mecmua dergisinde yayınlanan "Turan Nedir?" başlıklı bir makalesinde, dağınık olan Türklerin aralarındaki kültür birliği eksikliğinin giderilmesi için öğrenci değişimi ve kitap gönderilmesi gibi somut noktalar belirterek, kültür ve eğitim faaliyetinin arttırılmasını öneriyordu.

"Osmanlı Türkleri bu yönleri geliştirmek için çok çalışmalıdırlar yoksa kültürel Türk Birliği kurulamaz; mesela Özbekler ayrı bir kültürle karşımıza çıkarlar." diyordu.[38]

Yazara göre Osmanlılık Türkleşmez ise bütün Türklerin Osmanlıya doğru gelmesi mümkün değildi. Bütün Türklere Osmanlının kendi harsını verebilmesi için Osmanlı Türklüğü samimi şekilde Türkçü olmak zorunda idi. Bu kapsamda Türkçülüğün ve Turancılığın karşısında olanların her şeyden önce Osmanlılığı baltaladıklarını öne sürüyordu.

---

[38] Yusuf Hikmet Bayur (1991), Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Cilt III, Kısım 4, S. 311-313

Enver Paşa'nın Orta Asya'da Bolşevik Rusların iddia ettiği gibi Pan-Türkist sloganlarla mücadele ettiğini söylemek güçtür. Ancak bir din savaşı yapmamış olduğu da bir gerçektir. Enver Paşa doğal olarak bir Türkçü olarak hareket ediyordu. Onun için ve Basmacı hareketine katılan diğer Osmanlı subayları için Türkçülük ve Turan fikirleri yabancı akideler değildi. Onların yetiştiği ortamda vatan sevgisi ile Turan sevgisi örtüşüyordu. Birinci dünya savaşının fikri ortamında yaşayan Osmanlı aydınlarının Türk dünyası veya Türk Birliği veya olası bir Turan devleti konusunda hiç de hayalci olmadıklarını, gerçekçi ve isabetli tahliller yapmış olduklarını da belirtmek gerekir. Örneğin bu cümleden olarak aynı Ziya Gökalp'in ilginç bir değerlendirmesini de kaydetmeliyiz:

"...Savaşın sonucunda Rusya ve Çin'de bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkması mümkündür. Bu ileride nasıl olsa gerçekleşecektir. Türkler Bağımsız devletler halinde yaşadıkları halde eğer kültürde birlik olmayı gaye edinirlerse tek bir millet halinde kalabilirler..." Enver Paşa'nın vatan sevgisinin hayatında önde gelen ilk yaşam ilkesi gibi göründüğü hususunda birçok yazar mutabıktır.

Enver Bey Osmanlı Devletinin genç aydın subayları arasında görevine bağlı ve başarılı bir genç subay olarak Meşrutiyetin ilanı için mücadele ederken ve daha sonra 31 Mart olayını takiben Kanun-i Esasi'nin Müslüman ve Hıristiyanlar için eşitlik getirmesini savunurken, Trablus'a İtalyan saldırısı sonucunda Osmanlı Devletinin Kuzey Afrika'daki son ülkesini ve Balkan savaşlarından sonra da Balkanlar'daki topraklarını kaybetmesi sonucunda İttihatçıların savunduğu "Osmanlıcılık" gerçekte uygulanamaz hale gelmişti. 1913'deki Babıali baskınından sonra Osmanlıcılık görüşü teoride kalmış ve İttihatçı yönetimin Türkçü ve Turancı görüşlere yönelmesi doğal bir gelişme olmuştur. Bu çerçevede Enver Paşa'nın Türkçü düşüncelerinin hareketlerini ne derecede etkilediğini sorgulayan ve Osmanlı Alman ittifakını araştıran akademisyen Mustafa Çolak, Enver Paşa'nın savaş yıllarında Türkçülük politikasının belirginleştiğini savunmaktadır.[39] Daha sonra Arap isyanları "İslamcılık" ve

[39] Mustafa Çolak, (2008), Enver Paşa-Osmanlı Alman İttifakı, Yedi Tepe Y. İstanbul, s. 64-68

"Osmanlıcılık" düşüncelerinin gerçekleşemeyeceğini nasıl ortaya koydu ise Birinci Dünya savaşı sırasında özellikle Arapların İngilizlere, Ermenilerin Rusya'ya doğru yönelmeleri sonucunda, Enver Paşa'nın giderek Turancı görüşlere yaklaştığı söylenebilir. Nitekim daha savaş başlamadan İttihatçıların ilgisinin Kafkasya ve Orta Asya'ya yöneldiği görülür. Pek çok yayında –başta Türk gazetesi olmak üzere– *"Rusya'daki kardeş Türklerin kurtarılması veya onlarla birleşilmesi"* yolunda yayınlar yapılmaktaydı.[40] Dolayısı ile İttihatçı üst düzey yöneticilerinin ve Enver Paşa'nın Kafkasya ve Türkistan ile ilgilenmesi ve Türk dünyasında birlik oluşturma düşüncesi hayret edilebilecek yeni bir oluşum değildi. Orta Asya esasen daha savaş başlamadan önce İttihatçıların ilgi alanını oluşturan bir bölge idi. Nitekim 1922 tarihli bir belgeye dayanarak İttihat Terakki Teşkilatının Buhara'da da şube açmış olduğunu söyleyebiliyoruz. Birinci Dünya savaşı sırasında Rus kuvvetlerine esir düşmüş Osmanlı subaylarından bir kısmı Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra çeşitli bölgelerde sivil görevlerde istihdam edilmişlerdi. Bunlardan bazıları Buhara'da çeşitli sivil ve askeri görevler almışlardı. 1922 yılında Buhara'dan Türkiye'ye dönen bir grup subayın hazırladığı (aslı Cumhuriyet Arşivlerinde bulunan) bir rapordan İttihat Terakki Şubesinin Buhara'da da faaliyet yapmış olduğunu öğreniyoruz.[41] Batum'da 28 Haziran 1922 tarihinde hazırlanmış ve evvelce Buhara'da Harbiye Okulu Müdürlüğü yapmış olan Osmanlı Subayı Hayri Bey'in imzasını taşıyan raporda şöyle denilmektedir:

"...Şarki Buhara'da bir hareket-i milliye ihdasına karar vermişlerdir. Bu karar İttihat ve Terakki Cemiyetinin Buhara Şubesi tarafından öncelikle benimsenerek cemiyete dahil olan Nazırlar aracılığı ile ve gayri resmi olarak uygulanmaya konulmuş ve Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın ıslahat yapılması vesilesi ile Doğu Buhara'ya gönderilmesine ve orada kalmasına karar verilmiştir. ...Enver Paşa Ekim ayında Buhara'ya gelince, evvelce Moskova'dan yönetmekte olduğu Orta Asya'daki hareket-i milliyenin faaliyetinin kesintiye uğrayacağını öngörmesi üzerine bir gün

---

[40] A.g.e. s. 80

[41] BCA, 23/8/1922, Dosya 43111, Fon Kodu 30.10.00.0. Yer No: 247.671.11

ava çıkmak bahanesi ile Doğu Buhara'ya Lakayların arasına gitmiştir..." Raporda Enver Paşa'nın Basmacı hareketini bir düzene soktuktan sonra 1922 Şubat ayı sonunda karşı taarruza geçerek başarı sağladığı, Enver Paşa'nın hareketinin hedefinin 12 milyon Türk ahalinin istiklalini sağlamak olduğu, Buhara'daki tüm ahalinin Ruslara karşı silaha sarıldığı, Kurultaya katılan ahali temsilcilerinin Enver Paşa'yı Buhara Emiri ilan etmiş oldukları, Afganistan'da mülteci olarak bulunan Buhara Emiri Alim Han'ın Paşa lehine Emirlikten çekildiği, bu durum üzerine yayınlanan bir beyannamede "Emir-i Buhara, Damad-ı Halife-i Kumandan Leşker-i İslam Enver Han" imzasının bulunduğu, Enver Paşa'nın Orta Asya'da başarıya ulaşmasının nerede ise kesin olduğu ve bunun için zeminin uygun olduğu, Rusya hükümetinin Batı'da bir sorunla meşgul olması halinde 12 milyonluk Türk halklarının kurtarılmasına muhakkak gözü ile bakılması gerektiği gibi görüşler yer almıştır. Bu raporta kayıtlı bulunan Buhara Emirinin Enver Paşa lehine Emirlikten çekildiği veya Enver Paşa'nın Emir ilan edilmiş olduğu yolundaki bilgi diğer başka bir kaynakta yer almış değildir. Bu bilgi raporu yazanın kişisel değerlendirmesinden kaynaklanıyor olabilir. Bununla beraber Rapor Enver Paşa'nın esasen evvelce tasarlanmış bir örgütlenme faaliyeti üzerine Buhara'ya geldiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığının Sonu ve Türkiye'den Ayrılışı

Birinci Dünya savaşında Başkumandan Vekili olan Enver Paşa, Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, 1918 Kasım başında Talat Paşa ve diğer üst düzey yöneticilerle birlikte İstanbul'u terk etti. İstanbul'dan ayrılan heyet o günlerde Alman ordusunun işgalindeki Kırım'a çıktı ve oradan Berlin'e gitti. Enver Paşa ise Kırım'da arkadaşlarından ayrıldı. Kafkasya'ya geçmek istiyordu. Bunu başaramayınca Almanya'ya gitti ve oradan hareketle bir dizi maceralı yolculuktan sonra Moskova'nın yolunu tuttu.

Çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülerek Enver Paşa'nın İstanbul'dan ayrılışı ile ilgili bazı ayrıntılara değinmekte bu hususta ki değişik bilgilere açıklık getirmek bakımından da fayda olacaktır.

Birinci dünya savaşının sonu yaklaşırken Enver Paşa ile Almanya Genel Komutanlığı arasındaki görüş ayrılıkları özelliklę Kafkasya konusunda gerginlik yaratmıştır. Gerginlik basit ölçekte değildir. Almanlar Bakü'nün Türklerin eline geçmemesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Örneğin Sovyet Rusya ile Türk tarafına haber vermeden 27 Ağustos 1918 tarihinde Bakü'nün geleceğine ilişkin anlaşma imzalamışlardır.[42] Mareşal Hindenburg Osmanlı ordusunun Kafkasya'dan tamamen çekilmesi talimatını verir. Enver Paşa buna karşı direnir. Alman Orduları Genelkurmay Başkanı Mareşal Hindenburg'a hitaben, Doğu Kafkasya Müslümanlarına gösterdiği dayanışmayı ve yardımı geri almanın mümkün olamayacağını belirterek istifasını bildiren bir telgraf hazırlatır. Ancak bu telgrafın gönderilip gönderilmediği bilinmemektedir.[43] Esasen 15 Eylül'de Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın komutasındaki İslam Ordusunun Bakü'yü zapt ettiği bilgisi gelir. Kafkas İslam Ordusunun Bakü'ye girmesi üzerine Almanlar bu defa Bakü'ye bir Alman askeri birliği göndermek isterler ancak bu istek de Enver Paşa tarafından usulüne uygun olarak savuşturulur.[44] Enver Paşa Bakü'nün zaptını takiben Nuri Paşa'ya, konumuz bakımından ilginç olan bir talimat göndermiştir. Telgraf talimatı şöyledir:

"Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa Hazretleri

Bakü'ye intikal eden Azerbaycan Hükümeti tabii yakında Milli Meclisi toplayacaktır. Bu Mecliste Hükümete verilecek şekil müzakere olunarak, müzakere neticesinde, Azerbaycan'ın bir Hükümdarın (Padişahın) riyaseti altında idare olunmasına karar verilmesi muktezidir (gereklidir). Bu karar alındıktan sonra, Hükümdar seçilmesi meselesi sonra hallolunur. Hükümetin idaresi, şimdiki gibi bir Başvekille mes'ul Nazırlara verilir. Bunu münasip surette temin ediniz.

23.9.334 (6 Ekim 1918) Enver"

---

[42] Mustafa Çolak (2006), Enver Paşa ve Türkçü Politikaları, Fakülte Kitabevi, Isparta, Bkz., s. 117-129

[43] Bkz., Şevket Süreyya Aydemir (1066), Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt II, s. 421-422

[44] A.g.e., s. 426-429

Enver Paşa'nın Türkistan'a ilgisi bakımından değinmekte yarar olan bir diğer husus da doğrudan doğruya kendisine hitaben yazılmış olan bir Türkistan raporudur. Müftü Sadeddin ve Hacı Şerif Hocaoğlu ve Celilov imzalarını taşıyan 8 sayfalık bir raporu, 1918 Eylül ayında İstanbul'u ziyaret eden Türkistan heyeti bizzat kendisine takdim eder. Rapor Türkistan'ın durumu hakkında bilgiler içerir. Türkistan'da on milyon kadar Türk ve Müslüman nüfus olduğu, ülkede Rus, Yahudi ve Ermeni nüfusun 300 000 kadar olduğu, buna karşın yeni kurulan Türkistan Cumhuriyeti Hükümetinde sadece 4 Bakanlığın Türk ve Müslümanlara verildiği, 36 üyeli mecliste ise 11 Türk bulunduğu, *"Hokand ve Buhara'da birkaç ay önce vuku bulan kanlı faciaların"* tekrarına mani olamayacak bir durumda bulundukları, Rus ihtilalinden beklenen ümitlerin boşa çıktığı gibi hususlar yer almaktadır.[45]

Talat Paşa kabinesi 14 Ekim 1918 tarihinde düşmüş ve yerine Ahmet İzzet Paşa kabinesi kurulmuştu.[46] Böylece Enver Paşa'nın yönetimdeki güçlü konumu da sona ermişti. Fakat Enver Paşa bu defa Kafkasya'da mücadeleye devam etmek kararında görünmektedir. O sırada Şark Orduları Grubu Komutanı olan amcası Halil Paşa ve Kafkas İslam Ordusu Komutanı olarak Bakü'de bulunan kardeşi Nuri Paşa ile yazışmalarından, Enver Paşa'nın Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya yönetimlerinin kendi ayakları üzerinde durmalarının ve bağımsızlıklarının sağlanması ve tanınması için gayret gösterilmesi ve bu yönetimlerin Osmanlı ordusu tarafından personel ve silah yönünden takviye edilmesi gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

Nitekim Enver Paşa 23 Ekim 1918 tarihli bir telgrafla, amcası Halil Paşa'ya Azerbaycan yönetiminin takviyesi gerektiğini ve bu amaçla 700.000 lira gönderdiğini bildirir ve kendisinin Azerbaycan'a gelme niyeti hakkında Halil Paşa'nın görüşünü sorar. Halil Paşa aynı tarihte yanıt verir ve olumsuz görüş bildirerek Nuri Pa-

---

[45] A.g.e., s. 433

[46] Şevket Süreyya Aydemir (1972) Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt II, İstanbul, 1, s. 29

şa'nın bölgede bulunmasının yeterli olduğunu belirtir. Üç gün sonra, 26 Ekim tarihinde Kafkas İslam Ordusu Komutanı olarak Bakü'de bulunan kardeşi Nuri Paşa'ya bir telgraf gönderir ve Azerbaycan'a gelerek orada çalışmak isteğini bildirir ve Nuri Paşa'nın Azerbaycan'ın geleceği hakkındaki görüşünü ve özellikle ülke halkının bir atılım gerçekleştirme kabiliyeti ve kendisinin Azerbaycan'a gelmesi hakkındaki görüşlerini sorar.[47] Halil Paşa yukarıda belirtildiği gibi kendisinin Kafkasya'ya gitmesine karşı olduğu yolunda yanıt vermiştir. Buna rağmen Enver Paşa'nın hareketi, Kafkasya'ya giderek oradaki ordunun başına geçmek ve Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını sağlamak ve sonuçta Azerbaycan'da bir devlet kurarak Kafkasya'da tutunmak için mücadele etmek kararında olduğunu göstermektedir. *Azerbaycan'da bir Hükümdarın egemenliğinde bağımsız bir devlet kurulması* düşüncesi bizzat öz kardeşi Nuri Paşa'ya gönderdiği 6 Ekim 1918 tarihli telgraf içeriğinde kayıtlıdır.[48] Aynı konuda amcası Halil Paşa da İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'ya 13 Ekim 1918 tarihinde bir telgraf göndermiş olduğunu daha sonra yayınlanan anılarında teyid etmektedir.[49] Halil Paşa anılarında, bu telgrafta Enver Paşa'nın, siyasi durumun uygun olmayan bir şekil aldığından, Kafkasya devletlerinin bağımsızlıkları konusunda İtilaf devletlerinin çok güçlük çıkaracaklarından bahisle, Kafkas Müslümanlarının birlik halinde hareketleri gerektiğini belirttikten sonra *"...bu sebeple Azerbaycan Hükümeti ile Şimali Kafkas Hükümetinin ya birleşerek Şarki Kafkas Hükümeti adı ile bir İslam Hükümeti veyahut Konfederasyon şeklinde derhal anlaşma yapmalarını elzem görüyorum"* ifadelerinin yer aldığını yazmıştır.

Enver Paşa'nın Kafkasya'ya geçmek ve orada faaliyet göstermek kararlılığı İstanbul'dan ayrılmadan önce, yeni Osmanlı Hükümeti Başbakanı Ahmet İzzet Paşa'ya bıraktığı mektupta da kayıtlıdır. Bu mektupta *"Azerbaycan tarafına geçerek oralarda hizmete devam edeceği"* yolunda ifadeler vardır. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa da

---

[47] A.g.e., s. 437-450

[48] A.g.e., s. 428

[49] M. Taylan Sorgun (Ed.) (1972), Halil Paşa Bitmeyen Savaş, 7 gün Y. İstanbul, s. 249

Mustafa Kemal Paşa da Enver Paşa'nın Azerbaycan'da bir Türk devleti kuracağı izlenimini taşımaktadırlar.[50]

Enver Paşa'nın niyeti Sadrazam'a yazdığı mektupta açığa çıkmaktadır: Enver Paşa bu mektubunda *"Faydalı bir surette iş görebileceğimi ümid ettiğim Kafkasya'ya hareket ediyorum. Bu suretle bütün hayat ve varlığımı iyiliğine vakfeylediğim memleketimde kalarak, dinime, Padişahıma hizmet edememekten doğan üzüntüm pek büyüktür. Fakat Kafkasya'da bir İslam istiklalinin gerçekleşmesine yardım edebilmek ümidi üzüntümü biraz azaltıyor."*[51]demektedir.

1 Kasım 1918 Cuma günü İttihat ve Terakki Partisi kongresi Talat Paşa Başkanlığında toplanır ve Partinin feshedilmesini kararlaştırır. Esasen aynı günün gece yarısı İttihat ve Terakki ileri gelenleri bir Alman gemisi ile İstanbul'dan gizlice ayrılmışlardır. Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa ve beraberlerindeki yetkililerle birlikte toplam 13 kişilik üst yönetim sorumluları, 1 Kasımı 2 Kasıma bağlayan gece yarısı İstanbul'u terk ederler. Bu konuda değişik bilgiler vardır. Bazı yazarlar heyetin bir Alman denizaltısı, bazıları ise bir torpido gemisi ile kaçtığını yazarlar. Kanımızca söz konusu heyet evvelce bir Rus gemisi olan fakat 1918 yılında Alman personelin komutasında ve Alman bandırası altında seyreden R-I işaretli torpido gemisi ile İstanbul'dan ayrılmıştır.[52]

Şevket Süreyya Aydemir 8/9 Kasım 1918 gecesi, Yamaguçi ise 2/3 Kasım gecesi U-67 numaralı bir Alman denizaltısı ile İstanbul'dan ayrıldıklarını yazmıştır. Enver Paşa Efsanesi adlı çizgi romanda da Heyetin U-67 sayılı denizaltı ile seyahat ettiği yazılır. Oysa heyeti buluşma noktalarından alarak R-I muhribine (torpido) teslim etmekle görevli alman Yüzbaşısı Hermann Baltzer'in emekli olduktan sonra yazdığı hatıratında ayrıntı vererek anlattığı üze-

---

[50] Nevzat Kösoğlu (2008) *"Şehit Enver Paşa"*, İstanbul, s. 382

[51] A.g.e., s. 384

[52] Bkz. A.g.e., s. 473-479; Gürsel Köksal, *Enver Talat ve Cemal Paşalar Nasıl Kaçtı"* Bianet 7 Mayıs 205; Mustafa Çolak (2006, Enver Paşa ve Türkçü Politikaları, Isparta, s. 126-129; Nevzat Kösoğlu, Şehit Enver Paşa" İstanbul, 2008, s. 381-382; Yamauci Masayuki (1995), Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa, İstanbul, s. 19

re, İttihat ve Terakki yöneticileri ve Enver Paşa 1 Kasım gecesi ve R-I torpido gemisi ile İstanbul'dan ayrılmışlardır.[53]

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın 1990 yılında yayınlanan hatıralarında, Naciye Sultan'ın, İstanbul'dan birlikte ayrılan Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın beraberlerinde Doktor Nazım, Bahaettin Şakir, Azmi Bey, Bedri ve İsmail Canpolat beylerin olduğu ve bir Alman harp gemisi ile Odessa'ya gittiklerini söylediği kayıtlıdır. Naciye Sultan *"Enver Paşa yalının önünden bir motora binerek gemiye çıktı," demiştir.*[54]

R-I Torpido Gemisi Talat Paşa ve beraberindekileri Sevastopol yakınında Türkçe adı Gözleve olan Almanların kontrolündeki Evpatorya liman kasabasına 3 Kasımda ulaştırdı. Aynı gün Kırım'daki Alman askeri yetkililerin yardımı ile Ak Mescid'e (Simferipol) giden heyet 7 Kasım'da değişik isimler altında gizlice Berlin'e hareket etti. Berlin'e gidenler arasında Enver Paşa yoktu. Enver Paşa Kafkasya'da bir Türk devleti kurmak için çalışmak üzere amcası ve kardeşinin yanına varmak amacı ile gizlice Transkafkasya'ya geçmeye çalışıyordu. Enver Paşa basit bir tekne kiralayarak Kırımlı bir denizci ile deniz yolu ile Kafkasya'ya gitmek üzere hareket eder; ancak tekne fırtınaya yakalanır ve Enver Paşa bitkin ve hasta bir halde kıyıya çıkabilir. Bir Kırım köyünde tedavi görür ve iyileştikten sonra Kafkasya'daki ordunun dağıtıldığını ve üst komuta heyetinin tutuklandığını öğrenince bu defa Berlin'e gitmeye karar verir. Berlin'e 1919 Nisan ayında ulaşabilir ve Balsberg kasabasına yerleşerek İttihat ve Terakki Cemiyetinin yeniden örgütlenmesine ilişkin faaliyete katılır.[55]

Osmanlı Padişahı İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçmasını takiben İttihat ve Terakki mensuplarını tasfiye işine yöneldi.[56] 26 Kasım'da Enver ve Cemal Paşalar aleyhinde gıyaben Divan-ı Harb

---

[53] Mustafa Çolak (2008), Enver Paşa-Osmanlı-Alman İttifakı, İstanbul, s. 199-202

[54] Orhan Gazi Aşiroğlu, (1990) Acı Zamanlar-Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultanın Hatıraları, İstanbul s. 49

[55] M. Şükrü, Hanioğlu (1995), Enver Paşa lam ansiklopedisi, C.XI, TDV İstanbul, s. 263

[56] Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara 2004, s. 241

mahkemeleri açıldı. Padişah 21 Aralık 1918 günü Meclis-i Mebusan'ı kapattı. Enver ve Cemal Paşalar, 1 Ocak 1919 tarihinde ordudan tard edildiler.

Enver Paşa'nın Almanya ve Rusya'daki Faaliyeti

İttihatçı liderler Berlin'de buluşma ve görüşme sürecini sürdürdüler. Enver Paşa'nın bu süreçte faal ve enerji dolu olduğunu, mücadele azmini yitirmediğini söyleyebiliriz. Enver Paşa'nın Almanya'da yapmış olduğu en önemli temasların, daha sonraki hareketlerine de yön verecek olan, Komünist Enternasyonal Sekreteri (Komintern Sekreteri) Karl Radek ile yaptığı görüşmelerdir diyebiliriz. Asıl adı Karl Sobelsohn olan ve Galiçyalı bir Yahudi ailesinden gelen Karl Radek[57] Sovyetler temsilcisi olarak geldiği Berlin'de bir ayaklanma girişimi ile ilişkisi nedeni ile tutuklanmış ancak dış temaslarına izin verilecek surette ceza evine konmuştu. Alman İstihbarat Subayları Enver Paşa ile temas halindedir ve Enver Paşa'nın örneğin evvelce savaşta birlikte çalışmış oldukları General Hans von Seeckt gibi silah arkadaşı olan dostları vardır. Her iki dost da yenilginin telafisi için yapılacak işlerde Doğu ile işbirliğinde yarar görmektedirler. Ortak menfaat her iki eski dostu yeniden işbirliği için bir araya getirmiştir. Sovyetlerle işbirliği yapılmasının düşünce boyutu Enver Paşa ve ittihatçı liderlerde yeni bir umut yaratmıştır. Nitekim evvelce İngiltere'nin dostu olan Çarlık Rusya'sı yıkılmış Rusya'da iktidara Bolşevikler gelmiştir. Bolşevikler Avrupa Emperyalizmine ve büyük ölçüde İngiltere emperyalizmine karşı savunma ve savaş halindedir. Bu durum karşısında yeniden hareket geçmek için İttihatçılar İslam dünyasında, özellikle Orta Doğu ve Orta Asya'daki Müslüman toplumların yaşadığı ülkelerde Sovyet emellerinin kendilerine yararlı olacağını düşünmeye başlamışlardır. Berlin'de İttihatçı liderler toplanır ve durum değerlendirmeleri yaparlar; İslam dünyasındaki huzursuzluklar ve kıpırdanmalar karşısında Rusya'da yeni iktidara gelen Bolşevik yöneti

---

[57] 2007 Britannica Book of the Year, Heirlom Cabra Britannica Karl Bernhardoviç Ra

min İngiliz emperyalizmine karşı olmasında ve bir "Bolşevik-Müslüman" ittifakı oluşturulmasında fayda ve umut görürler.

1919 Ağustos ayında ittihatçıların lideri Talat Paşa Komünist Enternasyonal Sekreteri Karl Radek'i, o sırada tutuklu bulunduğu Maobit Cezaevinde ziyaret etmiştir. Talat Paşa Radek'i Brest Litovsk Anlaşması görüşmelerinden tanımaktadır.[58] Brest Litovsk barış görüşmelerinde İlk Türk-Sovyet temasları gerçekleşmiştir. Talat Paşa Troçki, Karl Radek gibi önemli ihtilalci liderleri ve Çiçerin ve Karahan gibi Sovyetler Dış politika yöneticilerini bu vesile ile tanımıştır. Talat Paşa daha sonra Almanya'dan Cemal Paşa'ya gönderdiği 7 Aralık 1919 tarihli bir mektubunda *"ben geleceği güneşin doğduğu yerde görüyorum!"* diyecektir.[59]

Talat Paşa'nın ve bazı Alman subaylarının tavsiyesi ile Enver Paşa Radek ile görüşür. Enver Paşa Radek ile ortak düşmana, İngiliz emperyalizmine karşı mücadele konusunda görüş alışverişi yapar. Bu hususta Sovyet-Müslüman ittifakı planlaması ve bu konudaki görüşlerini bildirmek üzere Enver Paşa'nın Moskova'ya gitmesini Radek'in telkin ettiği bilinmektedir.[60] Enver Paşa ve Komünist Enternasyonal Sekreteri Karl Radek İngilizlere karşı izlenecek tutum ve propaganda üzerinde anlaşırlar. Enver Paşa bu görüşmedeki mutabakatı şu şekilde bildirir:

"1. İslam milletlerinin kurtarılması;

2. Hedefimiz müştereken Avrupa emperyalist kapitalizmi olduğuna göre sosyalistlerle işbirliği;

3. Kurtarılan ülkelerde iç işlerine, dini esaslara dokunmamak kaydı ile bu ülkelerde sosyalizm ilkelerinin kabulü;

---

[58] Selami Kılıç, (1998) *"Türk-Sovyet ilişkilerinin Doğuşu"*, İstanbul, s. 317. (Sadrazam Talat Paşa Brest Litovsk görüşmelerine katılmıştır. 1917 Aralık sonunda başlayan ve aralıklarla üç dönem süren Brest Litovsk görüşmeleri sonucunda nihayet 3 Mart 1918 tarihinde Anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayı Osmanlı Devleti adına İbrahim Hakkı ve Zeki Paşalar imzalamışlardır.)

[59] Nevzat Kösoğlu, a.g.e., s. 389

[60] Masayuki Yamauchi (1995), Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa İstanbul, s. 22-23

4. İslam'ın kurtuluşu için ihtilal de dâhil olmak üzere bütün baskı araçlarının kullanılması;
5. Bu hususta İslamlardan başka mazlum (mahkûm) milletlerle de işbirliği yapılması;
6. İslam camiası içinde her unsurun gelişmesine izin verilmesi."[61]

İngiliz emperyalizmine karşı bir Sovyet-Müslüman ittifakı kurmak için Enver Paşa'nın Moskova'ya gitmesi Radek tarafından da teşvik edilince Talat Paşa ve Enver Paşa Moskova'ya davet edilirler. Ancak Talat Paşa'nın Berlin'de kalması Enver Paşa'nın Moskova'ya gitmesi kararlaştırılır.[62]

Enver Paşa'nın o dönemde emperyalist İngiltere'ye karşı ortak mücadele ve İslam milletlerinin esaretten kurtarılması hususunda bir görev üstlendiğini ve bu görevi samimiyetle benimsemiş olduğunu görmekteyiz. Nitekim kardeşi Kamil'e yazdığı, 6 Mart 1920 tarihli bir mektubunda, *"Ben Moskova'ya giderek Kuzey ve Güney Kafkasya ile Türkistanlıların müstakil olması şartıyla hatta icabında Sovyet Hükümeti ile bir sulh veya ittifak yapmak üzere anlaşmalarına çalışacağım. Mamafih bütün bunlar bir fikirdir. Moskova'da vaziyete göre ayrıca onlarla temas edeceğim."* demektedir.[63]

Enver Paşa Berlin'de bulunduğu sırada Kazan ve Kırım tatarları ve bunların yanı sıra Dobruca Müslümanları temsilcileri ile de tanışmış ve çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Örneğin Kırım milli hareketinin ileri gelenlerinden Cafer Bey daha sonra 1920 Ağustosunda Enver Paşa'nın Sovyet rejimi ile işbirliğini şu şartlara bağlamasını ısrarla telkin etmiştir:

---

[61] Ş. S. Aydemir, A.g.e. C-3, s. 520

[62] Nevzat Kösoğlu, Şehit Enver Paşa, İstanbul, 2008, s. 390; Bu altı maddede kayıtlı ilkeler, Enver Paşa'nın Afganistan'a gitmiş olan Cemal Paşa'ya yazdığı "tarihsiz" bir mektupta da kendi düşünceleri olarak kayıtlıdır. Bu mektubun sonunda Enver Paşa "eğer esas itibarı ile bu fikirde müşterek isen muhitinde şimdiden böyle çalış. Bu hususta bir mütalaan varsa Nazım vasıtası ile yaz, bana gelir..." demektedir. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın (2002, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, İstanbul, s. 24-25

[63] Masayuki Yamauchi (1995), Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa, Ankara, s. 91

- *Müslüman Cumhuriyetleri için bağımsızlık ilanı*
- *Müslüman ülkelerin iç işlerine karışılmaması*
- *Hammadde ve mühimmat temin edilmesi*
- *Müslüman siyasi suçluları için genel af*[64]

Berlin'de iken Talat ve Enver Paşaların Arap Pan İslamlar birliği ile de temasları oluyordu. Tunus ve Mısır'dan gelen Arap Pan İslamcıların ileri gelenleri Suriye'den Şekip Aslan ve Şeyh Abdülaziz Çavuş gibi temsilciler "Şark Kulübü" veya İslam Ligi gibi bir topluluk etrafında toplanmışlardı. Talat Paşa'nın bu çevrelerin temsilcileri ile de temasları vardı.

Enver Paşa Komünist Enternasyonalin Sekreteri Karl Radek'in daveti ve tavsiyesi üzerine Alman dostlarının temin ettiği uçakla hava yolu ile Moskova'ya gitmeyi dener ancak birçok aksilik nedeni ile uçak seyahatleri başarısız olur.[65] Enver Paşa uçakla Moskova'ya gitme denemelerinde Kovno'da ve Riga'da hapse de girer ve kendi ifadesine göre toplam iki buçuk ay kadar hapis yatmıştır. Moskova'ya ulaşamadan Berlin'e döner. Neticede Berlin'den 4 Ağustos 1920 günü karayolu ile ayrılır. Alman Yüksek Komuta Heyeti Komutanı General von Seeckt Albay Kostring'i Enver Paşa'nın seyahati ile ilgili tüm hazırlıkları yapmakla görevlendirmiş ve Rusya sınırına kadar kendisine şahsen refakat etmiştir. Enver Paşa be-

---

[64] A.g.e., s. 97

[65] Enver Paşa'nın Moskova'ya gitmek girişimlerine eski dostları Alman askeri yetkilileri yardımcı olur. İlk uçuşunda uçağı işgal güçleri tarafından inişe zorlanır; General von Seeckt tarafından ayarlanan bir uçakla yapılan ikinci denemesinde uçak Letonya'ya Kovno'ya mecburi iniş yapar. Enver Paşa, Ali bey ismi ile seyahat etmektedir. Şüpheli görüldüğünden İngilizler onu tutuklar. Kovno'da hapse girer. Kovno'dan uçakla kaçırılacak ve tekrar Berlin'e dönecektir. Üçüncü deneme Radek ile birlikte hazırlanır. Fakat Radek randevuya gelemez. 31 Aralık 1919 günü gene yalnız olarak seyahate çıkar; bu defa uçağı bir evin üstüne düşer. Bundan sonra 23 Şubat 1920 tarihinde yeniden bir uçak sağlanır. Beşinci uçuşunu 22 Mart 1920 günü gerçekleştirir. Enver Paşa gene değişik bir kimlikle seyahat eder. Bu uçuş da başarısız olur. Uçak Estonya'da düşer ve Enver Paşa Riga'da hapishaneye girer. Almanlar vasıtası ile hapisten kurtulur. 11 Temmuz 1920 tarihinde yeniden Berlin'e döner. (Bkz. Ş. Süreyya, Aydemir, A.g.e. s. 520; Nevzat Köseoğlu (2008) "Şehit Enver Paşa", İstanbul, s. 390-394)

raberinde Hayret Bey, Ziya Bey, Mısırlı Fuad Bey ile birlikte Stettin'e oradan gemi ile Königsberg'e ve Königsberg'den trenle Rusya'ya ulaşırlar. Enver Paşa Rusya sınırında kendilerini bekleyen yüksek rutbeli Kızılordu komutanları tarafından karşılanır ve daha sonra yataklı vagon ve otomobil seyahatleri ile Minsk ve Smolensk üzerinden, buralarda verilen molalardan sonra, 15 Ağustos 1920 günü Moskova'ya varırlar.[66]

Enver Paşa'nın Moskova'daki temasları hakkında mevcut bilgiler kendisinin önemli bir konuk olarak karşılandığı ve saygın bir şekilde ağırlandığı yolundadır. Moskova'daki temaslarına ait bilgiler ise çeşitli mektuplardan kaynaklanmaktadır. Enver Paşa Moskova'da Sovyet Dışişleri Komiseri (Bakanı) Çiçerin ve Yardımcısı Karahan ile görüşür ve bir dizi temaslar yapar. Ancak Lenin'le görüşmüş olduğuna ilişkin kesin bilgi yoktur. Enver Paşa bu hususta Cemal Paşa'ya yazdığı 20 Ağustos 1920 tarihli mektupta *"15 Ağustos'ta Moskova'ya geldim ve gelir gelmez Çiçerin ve Karahan ile görüştüm." "İslam İhtilal Cemiyeti teşkilatını meydana getireceğim. Buna bir de askeri renk vermek istiyorum. Yani ilkbaharda bütün cephelerde bize muavenet (yardım) etmek üzere İslam kıtaatı (askeri birlikleri) teşkil etmek."* ifadelerini yazmıştır.[67]

Bilindiği gibi o dönemde Bolşevikler Rusya coğrafyasının tümü üzerinde kontrol sahibi değildir. Bolşeviklerin o dönemdeki başlıca endişe kaynağı İngiliz emperyalizmidir. Esasen Enver Paşa'yı Moskova'ya gitmeye Enver Paşa'nın İslam dünyasındaki saygın konumundan yararlanmakta menfaat gören Radek yöneltmiştir. Bu arada gerçekten o dönemde İslam dünyasının aydınları da Enver Paşa'ya umutla bakmaktadır. Sovyet ileri gelenleri, Enver Paşa'nın İslam ülkeleri üzerindeki İngiliz emperyalizmini kırmak için İslam ülkelerini harekete geçirmek yolundaki önerisini yararlı görürler ve onun İslam milletleri nezdindeki saygınlığından yararlanmak yolunda ona destek sözü verirler. Yamaguchi, Kırımlı Cafer beyin Enver Paşa'ya yazdığı 21 Ağustos 1920 tarihli mektubunu

---

[66] Masayuki Yamauchi, A.g.e., s. 94

[67] Hüseyin Cahit Yalçın (2002), İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, İstanbul, s. 39

yayınlamıştır.[68] Cafer Bey Enver Paşa'ya özetle Bolşeviklerin onunla anlaşma ihtiyacında olduğunu yazmaktadır. Ayrıca yapacağı temaslarda Kırım ve Türk dünyası için hangi hususlara dikkat etmesi gerektiği yolundaki düşüncelerini bildirmektedir. Enver Paşa da Moskova'da bulunduğu sırada görüştüğü Rusya Türkleri ile tanışmaktan ve konuşmaktan pek memnun kaldığını ifade etmektedir. Enver Paşa'nın Moskova'ya geldikten sonraki birkaç gün içinde Doğu İslam milletleri vekil ve temsilicileri ile tanışıp onların görüşleri hakkında fikir sahibi olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Enver Paşa'nın henüz daha Almanya'da iken Karl Radek tarafından ve daha sonra Moskova'da Çiçerin tarafından uygun görülen hareket planının İslam dünyasını harekete geçirmek ve İngiliz karşıtı Müslümanların ayaklanmasını sağlamak temeline dayandığı anlaşılmaktadır. Bu konudaki açıklamalar bazı mektuplarında yer almaktadır. Enver Paşa Moskova'dan, Çiçerin ve Karahan ile görüşmelerinden sonra Afganistan'a gitmiş olan Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Bakü'de toplanacak Doğu Milletleri konferansına gitmek üzere olduğunu bildirmekte ve *"bildiğiniz teşebbüs hakkında Moskova'da mutabık kaldık. Eğer vakit olursa sizinle görüşmek üzere Taşkent veya Kâbil'e kadar geleceğim..."* demektedir. O günlerde Taşkent ve bölge General Frunze'nin kontrolü altında olduğundan Enver Paşa Cemal Paşa'ya iletilmek üzere bu mektubunu "Taşkent'de Kamarad (yoldaş) Frunze'ye" hitabı ile yazmıştır. Bu mektup Enver Paşa'nın artık Sovyetler tarafında ve İngiliz emperyalizmine karşı hareket hazırlığı içinde olduğu ve işbirliği çalışmaları için Cemal Paşa ile görüşme arzusunda bulunduğuna işaret etmektedir.

Aynı tarihlerde Enver Paşa Moskova'dan Omsk'da bulunan Hacı Sami Bey'e gönderdiği 18 Ağustos 1920 tarihli mektubunda Moskova'daki görüşmeleri ve Moskova'da öğrendikleri hakkında bilgi vermektedir. Lenin ile henüz görüşemediğini fakat "Müslüman meselesi ve para meselesi" hakkında Lenin'le ayrıntılı bir gö-

---

[68] Masayuki, Yamauchi (1995). Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa, s. 96; Bkz. Nevzat Kösoğlu, (2008) Şehit Enver Paşa, İstanbul, s. 394-396

rüşme yapmak beklentisi içinde olduğunu belirtmektedir.[69] Bu ifadelerden gerek Cemal Paşa'nın gerek Hacı Sami Bey'in Enver Paşa'nın İngiliz emperyalizmine karşı İslam milletlerini harekete geçirmek projesi hakkında bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Hacı Sami Bey'e yazdığı mektupta Enver Paşa şöyle demektedir: *"...Geldiğimin ikinci günü (16 Ağustos 1920 günü olmalıdır) Karahan ve Çiçerin ile uzun uzadıya görüştüm. Yukarıda da arz ettiğim gibi bize silah ve para verilmesini esasen kabul etmişlerdi. Müslüman meselesi hakkında etraflıca görüş alış verişinde bulunulmuştur. Esas itibarı ile kabul etmişlerse de programımızı görmek ve oradan atmak istediğim zevat ile görüşmemizi istiyorlar. Beraber tanzim ettiğimiz programı risale şeklinde tab ettirerek gelecek heyetle göndermenizi rica ederim. Bu gayet lazımdır."* Bu ifadeler Enver Paşa'nın sırdaşı Hacı Sami Bey ile birlikte bir program da hazırlamış olduğuna işaret etmektedir.

Enver Paşa, Cemal Paşa'ya Moskova'ya gelişinden 10 gün sonra yazmış olduğu 25 Ağustos tarihli mektubunda, gene Çiçerin, Karahan ve Buharin ile görüştüğünü ve onların Enver Paşa'nın görüşlerini olumlu değerlendirdiklerini söylemektedir: *"herhangi bir hareket-i ihtilaliyeye (devrim hareketine) komünizm rengi olmasa bile muavenet edeceklerini (yardımcı olacaklarını) söylüyorlar. Hele Bizim Müslüman Cemiyet-i İhtilaliyesine pek mülsaittirler. Onun için Çiçerin ile konuştuğum üzere Berlin'den Caviş'i, Baş Hempa'yı, Şekip Aslan'ı, Doktor Fuat'ı ve Doktor Nazım'ı davet ettim. Bunlar gelir gelmez merkez bürosunu teşkile başlayacağız..."* demektedir. Mektubun son kısmında, Moskova'daki İslam delegasyonları ile temas ettiğini, onların komünist olsunlar veya olmasınlar, İslamlar hakkında yapılacak bir hareket girişimine bütün kalpleri ile, Kazan Müftüsünden tutun da Sultan Galiyef'e kadar, tamamen katıldıklarını, belirtmekte ve böyle bir durumda İslam alemine pek büyük hizmetler yapılacağı düşüncesinde bulunduğunu vurgulamaktadır."[70]

Enver Paşa'nın yukarıda kayıtlı ifadelerinden, Çiçerin ve Buharin gibi Sovyet liderleri ile görüşmelerinde, ihtilalci cemiyetler

---

[69] Masayuki Yamauchi, A.g.e, s. 93-95

[70] Hüseyin Cahit Yalçın, A.g.e., s. 41

teşkilatlandırmak ve İslam dünyasında devrimi yaymak yolunda mücadele etmek fikrinin aslında kendisinden kaynaklandığı, Sovyet yetkililerince de bu düşüncenin uygun görüldüğü açıklığa kavuşmaktadır.

Enver Paşa'nın Örgütlenme Faaliyeti: Birinci Doğu Halkları Kurultayı ve Devrimci İslam Dernekleri Birliği (İttihad-ı İslami)

Enver Paşa 1 Eylül 1920 tarihinde başlayan Birinci Doğu Halkları Kurultayına katılmak üzere Moskova'dan Bakü'ye geçer. Bu kongre Bolşeviklerin öncülüğünde Üçüncü Enternasyonal tarafından düzenlenmekteydi. Bolşevikler devrimi doğuya doğru genişletmeyi veya en azından İslam ülkelerinde İngiltere karşıtı hareketler geliştirmeyi amaçlıyordu. Enver Paşa, Üçüncü Enternasyonal'de[71] kararlaştırıldığı üzere toplanan, "Birinci Doğu Halkları Kurultayına" Kuzey Afrika delegesi olarak katılmıştır. Kongre Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Başkanı Zinoviev ve Sekreteri Karl Radek başkanlığında düzenlenmiştir. Kurultaya Rusya ve Türkistan'dan gelen Müslüman ve Türk temsilcilerin çoğu Enver Paşa'yı coşku ile karşılamasına karşın Mustafa Suphi başkanlığındaki Türk komünistleri ve aralarında Ermenilerin de bulunduğu diğer ülkelerden gelen komünistler Enver Paşa'yı pek önemsememişlerdir. Enver Paşa bir diğer delege tarafından okunan (Mehmed Emin adlı bir delege tarafından çevrilen) bildirisinde sonuçta, Üçüncü enternasyonal ile birlikte emperyalizme karşı mücadeleye devam edeceğini kaydediyordu.[72] Ancak Enver Paşa'nın Kurulta-

---

[71] Komünist Enternasyonal veya Üçüncü Enternasyonal (Komintern), 2 Mart 1919 tarihinde Moskova'da kuruldu. İlk Kongresi 1919 Martında, İkinci Kongresi 1920 Temmuz ayında, üçüncü kongresi, 1921 Haziran ayında, dördüncü kongresi ise 1922 Kasımında yapıldı. 1924'de yapılan beşinci Kongreden uzun süre sonra 1928'de altıncı kongresi yapılan Komintern, 1934-1935 döneminde yedinci Kongreden sonra devrini kapattı. İlk Başkanı Grigori Zinoviev, İkinci Başkanı Nikolay Buharin idi. 1929'dan sonra Viçeslav Molotov, 1934'den sonra da Georgi Mihalkov Dimitrov Başkan olmuştur.

[72] Selçuk Gürsoy, (2007) "Enver Paşa'nın Sürgünü", İstanbul, s. 23-24; Kurultayla ilgili Ayrıntılar için Bkz. Ş. S. Aydemir, Enver Paşa C-III., s. 541-550 (Enver Paşa

ya dağıttığı notlarında Marksist-komünist söyleme uygun sözler yer almışsa da, bildiri tasarısı metninde bulunan dini kapsamdaki "Allah'ın egemenliği", "İslam savaşçıları" gibi bazı ifadeler Rusça metne konulmamıştır.[73]

Bakü kongresini takiben Moskova'ya dönen Enver Paşa Ekim ayı başında tekrar Avrupa'ya geçmişti. Bu günlerde Moskova'da İslam İhtilal Cemiyetleri Birliği kuruldu. 13 Ekim 1920 tarihli bir mektupla Ziya Bey, Berlin'de bulunan Enver Paşa'ya İslam İhtilal Cemiyetleri Birliğinin protokolünün kabul edildiğini, Genel Merkez üyelerinin değişik yerlerde dağınık olarak bulunması nedeni ile Enver Paşa'nın, ihtilal sonrasında bir kongre toplanıncaya kadar Genel Temsilci ve Başkomutan olarak seçildiğini, Ziya Bey'in de Siyasi memur ve sorumlu kâtip olarak tayin edildiğini, Cemiyetin, Anadolu, Kaşgar ve Afganistan'da üç şubesi bulunduğunu bildiriyordu. Aynı günlerde Anadolu'da da örgütlenme başlamıştı. [74]

O dönemde gerek Sovyet yöneticiler gerek Enver Paşa (ve Cemal Paşa) İngiltere'nin doğudaki can damarının kesilmesi için Hindistan'da ihtilal çıkarılması gerektiğine inanıyorlardı. Hindistan ihtilali için çalışmak üzere Cemal Paşa o sırada Afganistan'a varmış bulunuyordu. İslam İhtilal Cemiyetleri Protokolü bu ortamda hazırlandı. Bu devrimci örgütün yayın organı ise Liva-el İslam oluyordu. 1921 Mart ayında çıkmaya başlayan derginin ilk sayısı, 15 Mart günü bir Ermeni tarafından öldürülen Talat Paşa'nın ölüm haberini içermiştir.[75] Berlin'de çıkarılan Liva-el İslam dergisi 1921 yılında 18 sayı yayınlamış ikinci yıl ise yayını daha da düşmüştür.[76]

Moskova'dan 26 Ağustos'ta ayrılmıştır. Bu kurultayda, Ankara TBMM Hükümeti Temsilcileri, Mustafa Suphi başkanlığında Türk komünistleri ve Şevket Süreyya Aydemir'in kendisi de hazır bulunmuştur. Aydemir Suyu Arayan Adam adlı eserinde de ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bkz. A.g.e., s. 400

[73] Masayuki Yamauchi, (1995) Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa, İstanbul, 1995; Kaynak Yayınları (1975), Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920 Belgeler, İstanbul, s. 94

[74] Masayuki Yamauchi, A.g.e., s. 47 ve 135

[75] Selçuk Gürsoy, (2007) Enver Paşa'nın Sürgünü, İstanbul, s. 24-31

[76] A.g.e. s. 125

Moskova'da göstermelik de olsa İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı kongresinin yapılmış olduğuna dair bilgiler vardır. Enver Paşa 5 Temmuz 1921 tarihinde Berlin'e gönderilen bir mektubunda Kongrenin yapıldığından söz etmekte, Şekib Aslan Beyin Berlin'e döndüğünü Doktor Nazım'ın ise Moskova'da kaldığını bildirmektedir.[77]

Enver Paşa gene Cemal Paşa'ya Bakü'den yazdığı –tarihsiz– bir mektupta "Çiçerin, Buharin ve diğer kimselerle görüşmelerinde, komünizm mahiyetinde olmasa bile düşmanlar aleyhinde çalışmamız hususunu muvafık buldular."demiştir.

Enver Paşa 26 Ağustos 1920 tarihinde Komintern Başkanı Zinovyev ve Genel Sekreteri Radek ile beraber özel bir trenle beraberinde Azmi ve İbrahim Beyler olduğu halde Bakü'ye gittiğini ve Şark Kongresine katıldığını bildirmektedir. Bu mektupta Azmi Bey'in Cemal Paşa'nın bizzat yanına gideceği için Bakü Kurultayı hakkındaki bilgileri kendisinden alabileceğini düşünerek ayrıntılı bilgi vermediğini belirtmiştir. Mektuptaki bu ifadeler de İslam dünyasında devrim için örgütlenme fikrinin Sovyet Yöneticileri tarafından değil, onların menfaatleri doğrusunda, Enver Paşa tarafından ortak düşman İngiliz emperyalizmi ile mücadele gerekçesi ile önerilmiş olduğunu açığa çıkarmaktadır. Komünist Enternasyonal üst yöneticilerinin Enver Paşa'nın projesinden hayli olumlu şekilde etkilenmiş oldukları kendisine gösterdikleri büyük kabule ve ve misafirperverce davranışlarına da yansımıştır.

O dönemdeki Sovyet yönetimi ihtilal konuları gündeme geldiğinde Asya milletlerini Batı'ya kıyasla öncelikle göz önünde bulunduruyorlardı. Batı'da komünizme direnç vardı. Doğu'da ise komünizm-kapitalizm mücadelesinden çok, emperyalizme karşı hürriyet ve bağımsızlık için sürdürülebilecek bir mücadele cazip görünüyordu. Doğu'daki emperyalizmin elinden doğal kaynakları kurtarmak suretiyle Batı'ya darbe vurulması yararlı görülüyordu. Bu çerçevede Türkiye'nin Batılı işgalci güçlere karşı mücadelesi destekle-

---

[77] Masayuki, Yamauchi, A.g.e., s. 228

nirken mücadele gücü zayıflatılmaksızın Türkiye'ye Bolşevik filtrasyon gerçekleştirilmeliydi.[78]

Enver Paşa Moskova'dan Cemal Paşa'ya gönderdiği 15 Nisan 1921 tarihli çeşitli konular içeren uzunca bir mektupta ise Cemal Paşa'nın verdiği bilgiler üzerine "Afganistan'da örnek bir askeri birlik (Kıtaat-ı Nümune) oluşturma projesine başlamasının çok iyi olduğunu, fakat Ruslardan alınacak malzemenin öyle pek kısa zamanda gelmesinin sağlanmasının güç olacağını gene de ertesi gün keyfiyeti Karahan ile görüşeceğini" belirtmiştir. Aynı mektubun sonunda 16 Nisan tarihli şu notu kaydetmiştir: *"Bugün Karahan ile Bedri ile birlikte konuştuk. Kendisi zatıalinizin oradaki mevcudiyetinden pek müteşekkir kaldıklarını ve bir defa Sefirin (Sovyet Büyükelçisinin) getireceği ilk kafile ile 3000 silahtan bir adedinin nam-ı Alinize olacağını söyledi. Paranın (para yardımı verilmesinin) da kabul edildiğini, yani sizin Hindistan bütçesinin kabul edildiğini ve Afganistan'a giden Sefir'de para bulunduğunu söyledi ve Afganistan'a ancak bizim emniyet edebileceğimiz Almanlara geçit verileceğini ilave etti."*[79]

Bu mektuplardan da anlaşıldığı gibi Sovyet yöneticileri Hindistan'da bir devrim yapılması, bunun için Afganistan'da bulunan Cemal Paşa tarafından yapılan askeri hazırlık için silah ve para yardımı sağlanması yolunda hem Enver Paşa ile hem Cemal Paşa ile somut işbirliğine girmiş bulunmaktadır. Bu sonuncu mektupta Cemal Paşa tarafından Hindistan ihtilali için önerilen bütçenin de kabul edildiği anlaşılmaktadır. 1921 bahar aylarında Cemal Paşa ve Enver Paşa İslam dünyasında ve özellikle Hindistan'da devrimler ve ayaklanmalar başlatılması amacında Sovyet ileri gelenleri ile birleşmiş ve mutabakat halinde görünmektedir. Esasen 1921 yılı başta Lenin ve Troçki olmak üzere Üçüncü Enternasyonal yöneticilerinin devrimi dünyaya yaymak ve uluslararası devrim yolunda ilerlemek için en heyecanlı ve hevesli oldukları bir dönem olarak da nitelenebilir. Bu dönemde Enver Paşa'nın, İhtilalci İslam Cemi-

---

[78] Bkz. Ali Fuat Cebesoy, (2002), Moskova Hatıraları, Editör. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Y. İstanbul, S. 12-15

[79] Hüseyin Cahit Yalçın, A.g.e., s. 76

yetleri İttihadı adı ile örgütlediği uluslararası teşkilatı Moskova yöneticileri üzerinde devrimin yayılması yolundaki amaçları bakımından pek cazip ve saygın bir kuruluş olarak etki yapmış olmalıdır. Enver Paşa devrimin İslam dünyasına yayılması bakımından Moskova'da iken gösterdiği faaliyet ile Lenin ve Troçki'nin beğenisini ve güvenini kazanmış görünmektedir.

Gerçekten Üçüncü Enternasyonal'in 2 Haziran-12 Temmuz 1921 tarihlerinde yapılan üçüncü kongresine katılan Enver Paşa, bu kongreye İhtilalci İslam Cemiyetleri İttihadı Başkanı sıfatı ile katılmış ve yaptığı konuşmada Üçüncü Enternasyonalcilere adeta başarılı çalışmaların sonuçlarını bildirmiştir. (Konuşmasının metni Livael İslam dergisinin 11. sayısında 15 Ağustos 1921 tarihinde yayınlanmıştır.) Enver Paşa nutkunda, Bakü Doğu Milletleri Kurultayından beri bir yıla yaklaşan süre içinde, Kuzey Afrika ve Çin'e kadar uzanan coğrafya nüfusunun beşte dördünün beş yüz milyon civarındaki Müslüman halkın hürriyete susamış olduğunu, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadına dâhil olan Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, Arnavutluk, Yemen, Suriye, Irak, İran, Hindistan ihtilal girişimlerinin neticelerininin ümitlerini kuvvetlendirdiğini belirterek söze başlamış ve çeşitli ülkelerdeki direniş hareketlerinden örnekler vererek emperyalistlere karşı devrimci eylemlerden söz etmiştir. Örneğin:

"Fransızların daha dün kendilerinin hüsnü kabul gördüklerini söyledikleri Suriye'de, 24 Haziran'da General Guru'nun koluna iki kurşun isabet etmesi, tercümanın öldürülmesi ve Fransızların Şam Hükümetine Reis yaptıkları Hakkı El Azm'a da üç kurşun isabet etmesi Suriye'de Fransızların ne kadar iyi kabul gördüklerini gösteren iyi bir delildir. Fakat iş bununla kalmayacaktır. Arkadaşlar, Suriye Fransız Emperyalistlerin mezarı olacaktır!"[80] gibi cümlelerle, sanki terör eylemlerine başlamış

---

[80] Murat Çulcu, Orhan Koloğlu, Taylan Sorgun, Barış Doster, Bingür Sönmez, (2009), Şu İngilizler Canımı Çok Sıkıyor, Bir Enver Paşa Kitabı, İstanbul, s. 116-121

(Aynı konuşma içeriğinde kısaca Türkiye'deki mücadeleye de değinerek Trakya'da direnişin devam etmekte olduğunu belirtmiş, Batı Anadolu'da Yunan cephesi gerisinde şimdiye kadar 200.000 erkek, kadın, çoluk çocuk kimi yerde diri diri yakılmak suretiyle Yunan vahşileri tarafından imha edildiği halde burada müdafaay-i hürriyet için mücadele edildiğini söylemeden geçemeyiz şeklinde konuşmuştur.

bulunan başarılı bir örgütün lideri edası ile konuşmuştur. Komintern yöneticilerinin henüz dünya devrimini nasıl başlatabilecekleri üzerinde tartışmalar yaptıkları bir dönemde Enver Paşa'nın bu tutum ve beyanları Komintern nezdinde kendisinin Dünya ihtilalinin başlatılmasında çok önemli bir lider olarak kabul edilmesini sağlamıştır diyebiliriz. (Enver Paşa'nın söz konusu konuşma metni için Bkz. Ek-2)

1921 yılı, özellikle Mart ayı, Enver Paşa'nın hayatının akışını değiştirecek gelişmeler dönemi olmuştur diyebiliriz. 28 Şubat'ta, Rusya-Afganistan anlaşmasını takiben, 1 Mart 1921 günü Türk-Afgan Dostluk ve İttifak Anlaşması, birkaç gün sonra, 3 Mart'ta Sovyet Rusya-Buhara anlaşmaları imzalanmıştır. 16 Mart 1921 tarihinde ise Türk-Rus Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.[81] Aynı gün Rusya, İngiltere ile ilk anlaşması olan, Ticaret Anlaşmasını imzalamıştır. Bu gelişmeler Sovyet yönetimi uluslararası düzeyde tanındığı ölçüde, Enver Paşa'nın Moskova yöneticileri nezdindeki etki ve nüfuzunu azaltan yöndeki gelişmeler olmuştur. Sovyet Rusya tanınmaya başladıkça Asya'da yapılacak devrim hazırlıkları bakımından Enver Paşa'ya ve Cemal Paşa'ya duyulan ihtiyacın derecesinde de azalma başlamıştır.

Diğer taraftan İngiltere, Fransa ve İtalya fiilen Ankara Hükümetini tanıma yoluna girmiştir: Mart ayında Londra konferansı yapılmıştır. Bundan somut bir sonuç çıkmamış olsa da bu konferans Ankara Hükümetinin önemini arttırmıştır.[82]

---

[81] Milletler Cemiyeti Arşivi, 1921 Kronolojisi, (http/www.indiana.edu/League-192; 30.01.2010)

[82] 11 Ocak 1921 günü sonuçlanan Birinci İnönü savaşında ilerleyen Yunan ordusunun İnönü dolaylarında durdurulması, ardından 20 Ocak 1921 Büyük Millet Meclisinin bir Anayasa kabul etmesi Ankara Hükümetinin önemini arttırmıştır. Sevres Anlaşmasının esaslarına dokunmadan bazı değişiklikler yaparak Ankara Hükümetine de kabul ettirmek amacı ile toplanan Londra Konferansına, doğrudan davet almadıkça katılmayacağını bildiren Ankara Hükümeti de ayrıca davet olunmuştur. Antant devletleri önce Yunanistan ve Türkiye'nin anlaşmalarını teklif etmişlerdir. Ankara Hükümetinin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey toplantıda Misakı Milli'yi izah etmiş ve Anadolu'nun boşaltılması şartını bildirmiştir. Yunanlar ise ne Andolu'yu boşaltmayı ne de metin değişikliklerini kabul etmişlerdir. Konferans neticesiz kaldı ise de İngiltere

Bir yandan da, Enver Paşa İslam İhtilal Cemiyetleri Birliğinin Türkiye kolu olarak tasarladığı Halk Şuraları Fırkasını örgütlemek istemiş ve bu amaçla Türkiye'ye geçme hazırlıkları yapmıştır. Amcası Halil Paşa bu ön hazırlıklar için Trabzon'a gelmiş ancak Ankara Hükümetinin emri ile sınır dışına çıkarılmış ve Tuapse'ye gitmek zorunda kalmıştır (Bunun üzerine Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya sert bir mektup yazmıştır[83]).

Enver Paşa Moskova'dan gizlice ayrılmıştır. Türk Büyükelçiliğine Rusya içinde bir geziye çıktığına dair bir mektup gönderdikten sonra Batum'a gelerek burada iki ay kadar Anadolu'ya geçme hazırlığı içinde beklemiştir.

1921 yılında 22 Ağustos günü başlayan Sakarya meydan savaşı 12 Eylül günü sonuçlanır. Yunan ordusunun Ankara üzerine ilerleyişi durdurulur. Bu gelişmeyi takiben Enver Paşa, Dr. Nazım, Lazistan Milletvekili Hacı Mehmet, Hacı Sami ve birkaç kişiden oluşan bir heyet "Halk Şuraları Fırkasının" sözde kongresini yaparak yeni partinin program ve statüsünü hazırlarlar. 12 bölüm ve 85 maddeden oluşan program özetle emperyalizme, kapitalizmin egemenliğine karşı hükümler içeren ve Türkiye'nin şuralar (Sovyetler) tarafından yönetimini öngören bir programdır.[84]

Bu programı uygulamak için Anadolu'da bulunan yandaşlar ile buluşmak üzere Türkiye'ye geçmeye çalışan Enver Paşa Batum'da beklerken, Ankara'da, TBMM Hükümeti de Enver Paşa'nın ülkeye girişini önlemek üzere tertipler almış bulunmaktadır. Örneğin dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya, Bolşeviklerle işbirliğinde bulunan Enver Paşa'nın herhangi bir teşebbüsüne karşı önlem olarak Kazım Paşa'nın maiyetinde bulunan Enver Paşa'nın eniştesi olan Cephe Kurmay Başkanı Kazım Bey'in diğer bir göreve atanmasını isteyen bir talimat verir. Aynı tavsiye Batı Cephesi Komutanı İsmet

---

ile Fransa ve İtalya arasında görüş ayrılıklarını ortaya çıkarmış ve Anadolu Hükümetinin önemini arttırmıştır. (Bkz. Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, s. 174-181; Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih s. 635; Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, s. 12)

[83] Masayuki Yamauchi, A.g.e., s. 233

[84] Şevket Süreyya Aydemir (1972), "Enver Paşa", Cilt III, İstanbul, s. 574-577

Paşa tarafından da yapılır. Fevzi Paşa ayrıca gerektiğinde Enver Paşa'nın tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesi talimatını da verir. Fevzi Paşa'nın Doğu Cephesi Komutanına gönderdiği telgraf talimatında "Enver Paşa'nın komünistlik maskesi altında Anadolu'da isyanlar çıkarmak üzere ülkeye girmek için gerek sahillerimize Enver Paşa namına gelecek kimselerin gerek kendisinin tevkif edilerek sıkı inzibat tedbirleri altında Ankara'ya gönderilmesi için ilgililere gizli talimat verilmesi"[85] bildiriliyordu.

Özellikle Sakarya Meydan Savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın etki ve saygınlığını daha da arttırmış olduğu ve kendisinin Türkiye'ye girmesinin esasen yasaklanmış olduğu bir dönemde Batum'da zor şartlar altında beklerken, Enver Paşa bir ara Tiflis'e giderek orada Stalin'in yakını olan Orjenekidze ile de görüşür. (Ancak bu konuşmalarının içeriği hakkında yayınlanmış bilgi yoktur.) Sonuçta esasen uygulanabilirliği şüpheli olan İslam İhtilal Cemiyetleri Birliğinin Türkiye'deki şubesinin harekete geçirilmesi ve "Halk Şuraları Fırkası" olarak yeni bir Parti örgütlenmesi projesi de böylece önemini yitirir.

Enver Paşa'nın Buhara'ya Gelişi ve Doğu Buhara'ya Geçişi

Enver Paşa Batum'dan 28 Eylül 1921'de ayrılır, gizlice Tiflis üzerinden Bakü'ye gelir. Bakü'de Dışişleri Komiseri Mirza Yusuf Davutov kendilerini konuk eder. Gemi ile Hazar'ı aşarak Krasnabad'a (günümüzde Türkmenbaşı) ve oradan Aşkabad'a gider. Aşkabad'da bir gün kalır ve Merv üzerinden Çarcoy'a gelir. Çarcoy'da Cemal Paşa ile buluşma beklentisi vardır ancak Cemal Paşa'nın Orta Asya'dan ayrılmış olduğunu öğrenir ve Buhara'ya geçer.[86] Karde-

---

[85] Şevket Süreyya Aydemir, A.g.e., C-3, s. 580-581

[86] Nevzat Kösoğlu, (2008), Şehit Enver Paşa, İstanbul, s. 499-500 (Yazar Enver Paşa'nın 18 Ekim günü Buhara'ya geldiğini yazmıştır. Ali Bademci de Enver Paşa'nın 18 Ekim günü Buhara'ya geldiğini yazmıştır. Bkz. Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, Cilt-2, s. 28; Diğer bazı yazarlar, örneğin İrfan Ülkü, KGB Arşivlerinde Enver Paşa-Türklüğün Son Cephesi adlı kitabında Enver Paşa'nın 7 Ekim 1921 tarihinde Buhara'ya geldiğini yazar. Kanımızca Enver Paşa Buhara'ya 14 veya 15 Ekim tarihinde ulaşmıştır.

şi Kamil Bey'e Buhara'dan yazdığı mektup 16 Ekim 1921 tarihlidir. Bu mektubunda Enver Paşa *"bir ay sonra müsellah ihtilalcilerin yanına gidip onların durumunu görme ihtimalinden"* söz etmektedir.[87] Beraberinde Hacı Sami Bey ile Yaver Bartınlı Muhittin Bey vardır. Buhara Cumhuriyeti yetkilileri ve Kagan'daki Sovyet temsilcileri Enver Paşa daha Çarcoy'da iken Buhara'ya geleceğini haber almışlardır. Enver Paşa Buhara'da halk ve yöneticiler tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Bunda şüphesiz Buhara'da çeşitli görevlerde bulunan Osmanlı subaylarının büyük rolü vardır. O günlerde Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hocaoğlu Doğu Buhara'da, Baysun'da bulunuyordu, beraberinde bir Osmanlı subayı olan Yüzbaşı Ali Rıza Bey vardı.

O dönemde Buhara Harbiye Nazırı Yardımcısı (Bakan Yardımcısı) Faruk Bey de bir Türk subayı idi. Ali Rıza Bey'in yardımcısı Halil Bey İaşe Bakanlığında görevli idi. Yüzbaşı Hasan Bey Termiz Vilayeti Garnizon Komutanı, Başçavuş Osman Efendi Kabadiyan Garnizon Komutanı idi. Kerküklü Hüseyin Çavuş, Çerkes Hüseyin ve Cezayirli Hacı Mehmed Efendi askeri eğitmen olarak görevlendirilmişlerdi.

Enver Paşa Buhara'ya geldikten sonra Cemal Paşa'nın Taşkent'de bekletilmeyerek Sovyet yetkililerce Moskova'ya götürüldüğünü Dr. Nazım tarafından kendisine gönderilmiş olan bir mektuptan öğrendi.

Enver Paşa Buhara'da ileri gelen şahsiyetlerle görüşmelerde bulundu. Aynı zamanda kendisine Sovyet Rusya temsilcisi Yurinof da bir nezaket ziyareti yaptı. Bu arada Semerkand'da bulunan Zeki Velidi Togan'a haber göndererek kendisini Buhara'ya davet etti.[88] Togan Buhara'ya geldi ve Afganistan Temsilciliğinde Afganistan Büyükelçisi Abdülresul Han'ın evsahipliğinde, Enver Paşa ile Yaver Muhittin ve Hacı Sami Bey'in de katıldığı bir görüşme yaptılar. Buhara Hükümet üyelerinden birinin, Haşim Şayık'ın evinde ve daha

---

[87] Masayuki Yamauchi, A.g.e., s. 249

[88] Al Bademci, (2008) Türkistan Milli İstiklal Hareketi-Korbaşılar ve Enver Paşa, Cilt-2 s. 30-35

sonra yapılan görüşmelerde Zeki Velidi Togan Enver Paşa'ya, Afganistan'a geçmesini ve orada faaliyet göstermesini tavsiye etmiş, Basmacılar hakkında bilgiler aktarmış ve Basmacılara katılması halinde Bolşeviklerin kendisini Pan-İslamist, Pan-Türkist olarak tanıtacaklarını belirtmiştir. Togan Enver Paşa'ya ayrıca Afganistan'a geçiş için yardımcı olabileceğini bildirmiştir. Bu hususta bizzat Zeki Velidi Togan'ın anlattıklarından bazı alıntılar yapmakta yarar vardır.

Zeki Velidi Togan'a göre Enver Paşa'yı Basmacılara katılmaya ikna etmişlerdi. Kendisini bu işe herkesten fazla sürükleyen kimse de beraberindeki Hacı Sami idi. Togan'ın görüşü Enver Paşa'nın pek güvendiği Ali Sami hakkında olumsuzdur: *"Bu adam kendisinin 1916 Yedisu isyanındaki rolünü pek abartarak söylüyor ve işte bendeniz Türk olduğum halde koca Kırgızistan'ı ayağa kaldırdım. Sizin (Enver Paşa'nın) şöhret ve itibarınızla Türkistan'da kıyametler koparırız diyordu. Ben de o saat bunu düzelterek 1916 yılı kıyamı propaganda ile değil, Çarın 25 Haziran tarihli fermanı ile ortaya çıkarılmıştı. Zatıâlilerinin ancak isyanın sonuna doğru Kırgızların Çin'e geçeceği zaman Karakol kasabası civarında Şabdanbatır oğullarına katıldığınızı işittik demiş ve Hacı Sami beyin abartılı sözlerine Paşanın dikkatini çekmiştim."* şeklinde kanaatini dile getiren Togan, Enver Paşa'nın Yurinev ile (27 Ekim'deki) görüşmesinde Yurinev'den Cemal Paşa'nın Afganistan'a ne zaman döneceğini sormuş olduğunu Yurinev'den *"Cemal'e yol vermek şöyle dursun sizin de burada nelerle meşgul olduğunuzu biliyoruz"* yolunda bir cevap aldığını, nakletmektedir. Togan Enver Paşa'nın Yurinev ile görüştüğü gün, kararını verdiğini söylemekte ve şöyle devam etmektedir: *"İkinci günü akşamı beni çağırarak Doğu Buhara'ya geçeceğini, orada Basmacılarla aydınları toplayarak bir kongre yapacağını söyledi ve bana da bu kararını Hiva, Kazakistan, Türkmen ve Fergane'deki Cemiyet şubeleri vasıtası ile bu kongreye vekiller davet etmemi teklif etti. Tekrar itiraz ettim ve Afganistan'a geçmesinin en uygun yol olacağını bir defa daha hatırlattığımda tepki gösterdi.*

Ertesi akşam beş on kişilik bir toplantı yaptık. Kararını ihtiyatlı ifadelerle anlattı. Ruslarla mücadele için her ne yapmak gerekiyorsa onu yapmanın zaruri olduğunu, kendisini Türklerin anavatanında hissettiğini ve bura Türklerini mücadele sahasına çıkarmak istediğini söyledi." Bu

beyanları nakleden Zeki Velidi Togan, *"Enver Paşa'nın büyük bir idealist olduğunu, hatta hayatla ve olaylarla da pek hesaplaşmadığını Türkistan'ın coğrafya ve istatistik verilerine ilişkin Avrupa ve Rus neşriyatından da haberdar olmadığını o gün öğrendim."* demektedir.[89]

Buna karşın Enver Paşa'nın Türkistan ve Afganistan'da olup bitenden ve bölgedeki gelişmelerden habersiz olmadığını söylemeliyiz. Örneğin daha Şubat ayında Bedri Bey tarafından Moskova'dan kendisine (Berlin'e) gönderilen 10 Şubat 1921 tarihli altı sayfalık mektupta genel durum hakkında tamamen gerçekçi bilgiler ve gözlemler yer almıştır. Bu mektupta Hindistan'daki ihtilal hareketi için Afganistan'ın Rusya ile olan ilişkilerindeki soğukluğun söz konusu olduğu, Hindistan devrimi için Afganistan'ın uygun bir ülke olmadığı da belirtilmiştir.[90] Bu mektuptaki bilgiler Enver Paşa'nın Togan'ın öne sürdüğü gibi bölgede olup bitenler hakkında bilgisiz olduğunu söylemeyi güçleştirmektedir.[91] Kaldı ki Moskova'da iken Buhara'da bulunan Osmanlı subayları ile irtibatı olduğu ve Buhara hakkında bilgiler aldığı 1921 yılı Nisan ve Mayıs aylarında Buhara'da bulunan Osmanlı Subaylarının kıdemlisi Osman Avni Bey ile yazışmalarından anlaşılmaktadır.[92]

Enver Paşa Buhara'dan kardeşine yazdığı 29 Ekim 1921 tarihli mektubunda Bolşeviklerden kopma kararını açıkça bildirmiştir: *"...artık hiçbirimiz Rusya'ya gelmemeli. Aynı şekilde babam da gelmemeli. Allah'ın izniyle buradaki hayatım tatlılıkla noktalanmış durumda. Mutlu olmak için tekrar birleşeceğiz."*[93] ifadeleri artık Rusya ile ilişkiyi kestiğini göstermektedir.

---

[89] Zeki Velid Togan (1947), Bu günkü Türk İli Türkistan, s. 437

[90] Masayuki Yamauchi, A.g.e., s. 143

[91] Enver Paşa Başkumandan Vekili olmakla çeşitli istihbarat bilgilerine ulaşabilen bir mevkide idi. İstanbul'dan ayrılmadan son olarak İstanbul'a gelerek kendisini ziyaret eden bir Türkistan heyeti Enver Paşa'ya 16 Eylül 1918 tarihli Türkistan'daki durumu anlatan bir rapor vermiştir. Şevket Süreyya Aydemir, (2005) Enver Paşa, Cilt 3, İstanbul, s. 432;

[92] Masayuko Yamauchi, A.g.e., s. 176 ve s. 217

[93] A.g.e., s. 72

Enver Paşa bir av partisine gidiyor haberi yayarak 8 Kasım 1921 Cuma günü Buhara şehri dışında hazırlanılan atlara binerek, beraberinde Hacı Sami Bey, Yaver Muhittin, Buhara Polis Müdür Yardımcısı Halil, Manastırlı Nafi, Süvari Yüzbaşısı Hasan, birkaç Buharalı ve Ferganalı Özbek milisleri ile 25 kişilik bir kafile ile yola çıktı. 9 Kasım gecesi Kargapazarı adlı köye varan kafile burada Kongırat boyunun misafiri oldu. 10 Kasım gecesini Bayramcı köyünde bir handa geçiren kafile, 11 Kasım'da Zağbulak mevkiinde evvelce haberleşildiği üzere Termez Garnizon Komutanı Hasan Bey ile birleşti.[94] Kafile 21 Kasım günü Kafirnihan (Koffarnihon) nehri kıyısındaki Beşçardak köyüne vardı. Beşçardak yakınında Kabadiyan'da elli kişilik bir garnizon vardı ve Buhara'daki Osmanlı subaylarından Osman Efendinin komutasındaydı. Ayrıca Enver Paşa'nın Doğu Buhara'ya geçeceğini haber alan Sarışın İsmail Hakkı Bey bu garnizona gelmişti. Namanganlı Mirza Muhiddin de burada bulunuyordu. Kafirnihan nehrinin karşı yakası ise tamamen Türkmen ve Kazak korbaşıların kontrolündeydi. Bu bölgeye girebilmek için izin gerekiyordu. Enver Paşa Kabadiyan Garnizon Komutanı Osman Efendi aracılığı ile Korbaşılara bir mektup gönderdi. Mektup metni şöyledir:

"Cilligöl Mücahidleri huzur-ı Âlisine

Aziz vatanınızı din düşmanı Bolşevik askerlerin tahakkümünden kurtarmak amacı ile açmış olduğunuz gazaya iştirak etmek üzere yarın Cilligöl'de bulunacağım. Sizlere bu mektubu getiren zat Osmanlı Devletinin bir subayıdır. Ona itimad edin. Maiyetimle beraber sizin tarafa mürur edecek vasıtanın hazır bulundurulmasını rica eder bilvesile mücahidini-islama muhabbetlerimin iblağını dilerim. 21 Kasım 1921.

Damad-ı Halifet-ül Müslimin

Enver"[95]

---

[94] A.g.e., s. 438

[95] Ali Bademci, (2008), Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, İstanbul, Cilt 2, s. 47

Halifenin damadı unvanı sayesinde kafilenin geçişine izin verildi ve Türkmen Mirza Pirnefes'in önceden aldığı tertipler sayesinde Vahş kıyısına gelen kafile nehrin öteki tarafına geçtiğinde halkın büyük tezahüratı ile karşılandı. Bölgedeki Korbaşı Abdülhakim Toksabay, Paşayı evinde kabul etti. Cilligöl'de konuk olan Enver Paşa ertesi gün 22 Kasım günü Korbaşılar ve maiyeti ile görüşmelerde bulundu. 23 Kasım günü Bartınlı Muhittin Bey'i Yaver olarak, Rusça, Farsça ve diğer yerel lehçeleri bilen Mirza Pirnefes'i ise "Umumi Katip" (Genel Sekreter) olarak görevlendirdi. Aynı tarihte Afgan emiri Emanullah Han'a Afgan Emirinin mücadelesine destek sağlaması konusunda bir mektup yazdırdı.[96]

Farsça yazılan mektubun metni şöyledir:

"Gazi Emanullah Han Hazretlerine

Buhara mücahidlerinin müttehid bir cepheden Bolşevik kuvvetlerine karşı sevk ve idare edilmesi hususunda, Buhara Cumhuriyet İdaresinin iradesine binaen Cilligöl mücahitleri arasındayım. Düşenbe'de bulunan Reisi Cumhur Osman Beyle buluşmak üzere yarın Düşenbe'ye gideceğim. Şayet bu yolda herhangi bir müşkülat ile karşılaşmak ihtimali halinde Zatı devletlerinden himayei şahanelerini istirham ile ihtiramatı faikamı takdimden kesb i şeref eylerim efendim

23 Kasım 1921, Enver"

Enver Paşa beraberindeki milislerden 70 kişilik ilk bölüğü, Osmanlı subayı olan Üsteğmen (Mülazimi-Evvel) Nafi bey komutasında Çilligöl'de oluşturdu. Bu bölüğü teftiş ederek mücahitlere hitaben yaptığı konuşmada Rusların Buhara'yı istila ettiğini, Buhara Cumhuriyeti kuvvetlerinin ülkeyi kurtarmak için gayret gösterdiğini, bundan sonra istilacı düşmanı, din düşmanı olan Bolşevikleri ülkeden kovmak için birbirimizle değil istilacılarla mücadele edileceğini ve Duşanbe'de bulunan iki alay gücündeki Rus kuvvetlerini kuşatarak Duşenbe'nin ele geçirilmesi halinde ülkenin Termiz'e kadar olan kısmının düşmandan temizlenebileceğini

---

[96] A.g.e. s. 53.

belirtmiştir.[97] Daha sonra Bölgenin Reisi Abdülhakim Toksabay'ın evinde yapılan bir toplantıda Duşanbe'ye saldırı fikri geliştirildi fakat hangi yönden ve hangi bölgedeki mücahitlerle yapılacağı tartışılmıştır.

Bu bilgilerden Enver Paşa'nın silahlı mücadeleye Duşanbe'nin ele geçirilmesi ile başlamak kararında olduğu ve ilk hedefinin Bolşevik-Rus kuvvetlerinin Termiz'e kadar olan Doğu Buhara topraklarından çıkarılması olduğu anlaşılmaktadır.

Enver Paşa Cilligöl Türkmenlerinin, Lokay boyuna gitmemesi yolundaki bütün ısrarlı tavsiyelerini dinlemeyerek Lakaylara ulaşmaya karar vermiştir. Duşanbe civarında yerleşik Lakay boyu reisi İbrahim Bey'in cahil ve söz dinlemez bir kimse olduğunu belirtmelerine rağmen Enver Paşa onu ikna edeceğini beyan ederek Lakaylara ulaşmak üzere beraberinde Çilligöl mücahitlerinin de katılımı ile 160 savaşçı olduğu halde Kurgantepe'ye hareket etmiştir.

O dönemde Hisar Vilayetinin doğusu, Kulab vilayetinin kuzeyi ve Belcivan vilayetinin güneyi olan bölgede yaşayan Türk asıllı Lakaylar daha çok tarımla uğraşan bir boydu. 1-2 Eylül 1920'de Buhara'da cedidler iktidarı alırken Doğu Buhara'ya çekilen Buhara Emiri Said Alim Han, Afganistan'a geçinceye kadar, 1 Şubat 1921 tarihine kadar Lakaylar arasında kalmıştır.

Duşanbe civarında yaşayan Lakayların reisi İbrahim Bey işte bu dönemde ün kazandı. Aynı kabileden İbrahim'in kayınbabası Togay Sarı ise Kurgantepe ve Kulab Lakaylarının reisi idi. Bu iki köktendinci ve Emirci reis, Buhara Emiri Alim Handan başkasının sözünü dinlemiyordu. Yerel özerklikleri vardı ve Doğu Buhara'daki en kalabalık silahlı güce sahiptiler.

Enver Paşa 24 Kasım'da, beraberinde Cilligöl Türkmenlerinden Umumi Katibi Mirza Pirnefes, Seyid Aksakal, Destankul ve İzi Muhammed Bey olduğu halde akşam vakti Kurgantepe'ye ulaştı. Burada önceden ayarlandığı üzere Tas ve Katagan kabileleri reisleri Abdüssetar ve Eğemberdi Toksabay ve halk tarafından tezahü-

---

[97] A.g.e., s. 54.

ratla karşılandı. Kafile, Alim Hanın Zekâtçıhane binasına yerleştirildi.

Enver Paşa Kurgantepe'de Lakay Beyi İbrahim'e gelişini haber veren bir mektup yazdırıp gönderdi. Mektubun metni şöyledir:

"Lokay Leşker Başı Mücahid-i Muhterem İbrahim Beye

Buhara-yı Şerifin muazzez toprağında hiçbir hakkı olmadığı halde vatanımızın her köşesine asker yığarak vatanın asıl sahiplerine tahakküm ve iz'aç etmekte bulunan Bolşevik kuvvetlerinin Buhara topraklarını terk etmeleri hususunda sarfedilen gayretleri bir hedefe tevcih etmek ve müttehid bir cepheden düşman-ı din olan Bolşeviklere karşı sevk ve idaresini uhdeme alarak, başınızda beraber çalışmak üzere yarın Göktaş'ta (İbrahim beyin köyü) bulunacağım. Beraberimde bulunan zabit ve efradın iaşe ve ibateleri için karargâhınızda veya münasip göreceğiniz herhangi bir yerde ihzarat-ı lazime bulundurmanızı rica eder bilvesile muhabbetlerimi takdim ederim. 24 Kasım 1921

Damad-ı Halifet-ül Müslimin Enver"[98]

İbrahim Bey gereken hüsnükabulü göstermek şöyle dursun kayınbabası Togay Sarı'yı göndererek Enver Paşa'yı ve maiyetini silahtan tecrid etmek istemiştir.

Togay Sarı Enver Paşa ile görüşür ve niyeti hakkında bilgi almaya çalışırsa da Enver Paşa'nın verdiği bilgiler kendisini birlikte Göktaş köyüne gitmeye ikna etmek için yeterli olmaz. Kurgantepe'de Enver Paşa Togay Sarı ile birlikte Cuma namazı kıldılar. Bu vesile ile toplanan ahaliye hitab eden Enver Paşa Kur'a'na el basarak ölünceye kadar mücadeleye yemin etmiştir. Paşa tezahürat yapan halka hitaben *"Ben İslam'ın hizmetindeyim. İnşallah sizin yardımlarınızla, Hak yolunda milletin ululari ile meşveret ederek Peygamberimiz Efendimizin sünnetlerine uyarak iş yapacağız."* şeklinde konuşmuştur.[99]

---

[98] A.g.e., s. 62

[99] A.g.e., s. 62-68

Enver Paşa ve beraberindekiler 26 Kasım 1921'de Aralköy'e ve daha sonra Lakay İbrahim'in köyü Karamendi'ye vardılar. Burada İbrahim Bey'den Göktaş'a kabul edilmeleri için haber beklediler ancak İbrahim Bey bir mektup göndererek silahlarını teslim etmelerini istedi. Sonuçta silahlarını veren Enver Paşa ve beraberindekiler Göktaş'a kabul edildiler ve 28 Kasım günü yola çıktılar. Enver Paşa ile Göktaş köyünde görüşen İbrahim Bey ısrarla Enver Paşa'dan şüphe ettiğini ve Buhara Cumhuriyetini kuran cedidlerden kendisine dost olamayacağını belirtti ve Enver Paşa'nın bütün gayretine rağmen ikna olmadı. Enver Paşa için zorunlu bir misafirlik başlamıştı.

Duşanbe'de hem Osman Hoca ve Buhara Cumhuriyeti askerleri hem de bir Rus garnizonu bulunmakta idi. 9/10 Aralık gecesi Osman Hoca, aralarında Rus Bolşevik Garnizon komutanı Mazarof ve Rus Konsolosu Nagorniy'nin de bulunduğu Rus komutan ve yetkililerin çağrılı olduğu bir ziyafet düzenledi. O gece Ruslar silahtan tecrid edildi fakat küçük bir Rus müfrezesi direndi ve bunun üzerine çatışmalar başladı.

Bu çatışmalar sonucunda milli kuvvetler (Buhara Cumhuriyeti kuvvetleri) Duşanbe'yi ele geçiremediler. İbrahim Bey Enver Paşanın Göktaş köyünden ayrılmasına izin vermedi. Ayrıca İbrahim kuşatma altındaki Ruslara iaşe sağlarken Buhara Cumhuriyeti askerlerine de saldırdığı yolundaki bilgiler bazı yazarlar tarafından paylaşılmaktadır. Duşanbe'de bulunan 850 kişilik Buhara süvarisi ile birçok gönüllü milis, 15 Aralık günü Duşanbe'den ayrılarak kuzeybatı yönünde çekildi. Bu birlik sürekli olarak Lokaylar tarafından taciz edilmiş ve yağmalanmıştır. Duşanbe garnizonu da Lokay Beyi İbrahim'in ihaneti neticesinde Rus Bolşeviklerin elinde kalmıştır.[100]

---

[100] A.g.e., s. 93-100. Bu bölümde özetlenen gelişmeler Enver Paşa'nın katibi olan Pirnefes'in Türkiye'de Ali Bademci'ye verdiği belge ve mektuplar ve konuşma metinlerine dayanarak, Ali Bademci tarafından yayınlanan kitapta daha ayrıntılı olarak yer almaktadır. Esasen kitabın ekinde Osmanlı alfabesi ile yazılmış orijinal metinler de yayınlanmıştır.

Daha sonra Darvaz mücahidleri komutanı, Korbaşı İşan Sultan'ın Enver Paşa'yı ziyarete geleceği haberi alındı. Sonuçta İşan Sultan'ın düzenlemesi ile Enver Paşa Göktaş köyündeki esaretten kurtarıldı. İşan Sultan ile birlikte Duşanbe yakınındaki Tudekışlak'da bir karargâh kurdular.

Kafirun Kurultayı ve Enver Paşa'nın Mücadelenin Önderliğini Üstlenmesi

Lakay Beyi İbrahim'in köyünde geçirdiği 33 günlük esaretten sonra hürriyete kavuşan Enver Paşa ilk başarısını Duşanbe'yi alarak gösterdi. İşan Sultanın kendisine katılması ile güçlenen Enver Paşa Ocak sonunda Duşanbe'yi kuşatmıştır. Çeşitli çarpışmalardan sonra Rus birlikleri Duşanbe'yi boşaltmışlardır.[101] Duşanbe 28 Ocak'tan itibaren Enver Paşa'nın kontrolüne geçmiştir. Duşanbe'nin 70 Km güneyinde Kofernihan nehrinin doğu kıyısında bulunan Kabadiyan'daki Rus garnizonunu ele geçirme görevi Çilligöl Türkmenlerine verildi ve Mirza Pirnefes ve Destankul adlı korbaşıların komutasındaki Çilligöl kuvvetleri de birkaç gün sonra Kabadiyan'ı ele geçirdiler. Duşanbe'den çekilen Rus-Bolşevik birlikler Baysun'a sığınırken Enver Paşa'nın mücahitleri Serasya ve Yurçi kasabalarını aldıktan sonra Baysun'u kuşatma harekatı başlattı.

Duşanbe'nin alınmasını takiben Enver Paşa Komutasındaki mücahitler 28 Ocak-22 Şubat 1922 tarihleri arasında Serasiya, Yurçi, Kabadiyan, Dehnau, Seksentepe'yi ele geçirdiler.[102] 30 Ocak günü Yurçi'ye girdikten sonra Enver Paşa beraberindeki Yüzbaşı Hasan Bey'i, Afganistan Emirinin Savaş Bakanı Nadir Han'a Duşanbe zaferinin müjdesini vermek, ve Alim Han'dan Buhara'da onun vekili olarak hareket ettiğine dair bir vekaletname ve Afganistan Emiri Emanullah Han'dan yardım sağlamak üzere Afganistan'a gönderir. Enver Paşa Afganistan Emiri Emanullah Han'a yazdığı mektupta hem yardım ister hem de Buhara Emirinin kendisine bir ve-

---

[101] Nevzat Kösoğlu (2008), Şehit Enver Paşa, İstanbul, s. 5455-548; Bkz. Togan, "Türkili-Türkistan Tarihi, s. 240.

[102] Ali Bademci, A.g.e., s. 110-115.

kâlet göndermesinin temini için aracılık ricasında bulunur.[103] Hasan Bey henüz Hanabad'a varmadan Nadir Han'ı temsilen yaveri Gulam Nebi Han başkanlığında bir Afgan heyeti gelir. Nadir Han'ın Enver Paşa'ya yazdığı mektubunda kendisinin Kuzey Afganistan'a Hanabad'a teftiş gayesi ile gelmişken Buhara'daki gelişmeler hakkında bilgi almak üzere yaverini Enver Paşa'yı ziyarete gönderdiği kayıtlıdır. Enver Paşa gereken bilgileri verir ve bir cevabi mektup gönderir.[104]

Duşanbe'nin ve Kabadiyan'ın alınması gibi başarılar Enver Paşa'nın saygınlığını bir kat daha arttırmıştır. Kendisine yeni katılmalar olur. Enver Paşa karargâhını Baysun yakınındaki Pul-i Kahiyan'a nakleder. Baysun'u kuşatır. Kuşatma faaliyeti sürerken Mart sonunda bir süredir Afganistan'da bulunan Hasan Bey Afgan Savaş Bakanı Nadir Han'ın bir mektubu ekinde hem Emanullah Han'ın hem de Alim Han'ın Vekaletnamesini getirir. Emanullah Han'ın mektubunda gönderilen yardım malzemesinden söz edilmektedir. Said Alim Han'ın Vekaletnamesinin metni ise şöyledir:[105]

"Buhara Emaretinin hükmünde bulunan yerlerden Bolşevik kuvvetlerini çıkarmak için muhabere etmekte bulunan, İslam mücahitlerinin mülki ve askeriyesini uhdesinde yürütmek üzere Enver Paşa'yı Naib ve Nasıb tayin ettim.

Safer 1332, Mir Alim"

Daha sonra Karatekin Beyi Fuzayil Mahdum da üç bin kişilik kuvveti ile Enver Paşa'ya katılır. Paşa ayrıca Alim Han'ın Naibi sıfatı ile yararlık gösterenlere "Datkalık," "Toksabaylık" gibi rütbeler ve unvanlar dağıtır. Bu unvanların bir örneği şöyledir:

---

[103] Ali Bademci söz konusu mektubun metnini 33 numaralı belge olarak kitabının ekinde yayınlamıştır.

[104] A.g.e., Belge 34 ve 35

[105] Emanullah Han mektubunda mermi imal edecek ustalar da dâhil Afzaleddin Han'ı, gönderdiğini bildirmiştir. Ali Bademci her iki mektubu 45 numaralı belge olarak yayınlamıştır.

"Abdurrahman Pehlivan

Mukaddes vatanın kurtuluşu için hayatınıza mal olacak tehlikelere katlanıp uzun yollardan düşman arasından geçmek suretiyle Türkmenistan cephesinden haber getirmekte gösterdiğiniz cesaret-i vatanperverane fedakârlığınıza karşılık Toksabaylık rütbesi ile taltif edildiniz.

İmza:

Damad-ı Halife-i Müslimin, Naib-i Emir-i Buhara-yı Şerif, Enver"

Afgan gönüllüleri ve yardımları 3 Nisan 1922 günü Pulihakiyan'a ulaşır.[106]

Nisan ayında Afganistan'dan gelen yardımlarla Pul-i Kahiyan'da bir de fişek atölyesi kurulur ve Korbaşılara malzeme dağıtımı yapılır.

Enver Paşa Afgan Kralına bir teşekkür mektubu yazar. Mektupta büyük umutlar ve geniş ufuklar kayıtlıdır.

"Buhara ve Türkistan vaziyeti lehimize dönmüştür. Martın 25'inde Buhara Savaş Bakanı da maiyeti ve askerleri ile birlikte Buhara'dan çıkıp askerlerimize katılmıştır. Diğer taraftan Fazluddin Mahdum Bey (Fuzayil Mahdum) beş yüzü silahlı iki bin beş yüz neferle geldi katıldı. İbrahim Bey de Mukbil Beyden sonra dâhil olacaktır. Yüksek yardımlarınız sayesinde Buhara ve Türkistan'da Rusların hâkimiyetine son verilerek, Başkanlığımızda bir Doğu İslam Hükümeti meydana gelir ki, bu suretle Doğuda, kısa zamanda güçlü bir Almanya Birliği gibi şuun-ı dünyaya meydan okuyacak bir Hükümet oluşur."[107]

Görüldüğü gibi Enver Paşa artık belli bir gaye için savaşan bir komutan konumuna gelmiştir. Afganistan Kralına yazdığı bir mektupla Afganistan'ın kuzeyinde bir İslam devleti oluşturmaktan söz etmektedir. Bu hazırlığın bir işareti de zemin ve halk desteği kazan-

---

[106] A.g.e., s. 138. (Yardım malzemesi: Efzaleddin Han komutasındaki 500 silahlı gönüllü komutasında 300 silahlı gönüllü gönderileceğini, 2500 altın rupiye, 400 asker için elbise, 800 kilo barut, 27 deve yükü elbise, kılıç ve hafif silah ve mühimmat ile 4 deve yükü gümüş paradır.)

[107] Masayuko Yamauchi, A.g.e., s. 268

mak için yerel önderlerin birlikte karar alabilecekleri toplantıları düzenlemek olarak belirmektedir.

Enver Paşa Baysun'un bir iki kilometre yakınındaki, çatışmalar nedeni ile köylüler tarafından terk edilmiş bulunan Kafirun köyünde bir kurultay düzenler. Kurultaya bölgedeki belli başlı korbaşılar veya temsilcileri katılırlar. Enver Paşa bu kurultayda alınan kararlar uyarınca savaşın koordinatörü ve komutanı konumuna gelir. Mart sonunda Kafirun adeta sekiz bin mücahidin toplandığı büyük bir askeri güç merkezine ve milli mücadelenin genel karargâhına dönüşür. Sonunda Lakay Reisi İbrahim de dört yüz atlısı ile gelir. Böylece 1922 yılı Mart ayında Enver Paşa komutasında, nerede ise gerçek istiklal mücadelesi yapabilecek ölçekteki küçük bir ordu oluşmuş ve yerel güçler birleşmiştir.

Doğu Buhara'daki yerel önderler beraberlerinde mücahitleri olduğu halde bu kurultaya katılırlar. Ali Bademci Kafirun toplantısını bir Kongre olarak takdim etmiştir.[108] Nisan başında Karargâhın Kafirun'a nakledilmesini takiben iki üç gün içinde binden fazla süvari ve bin beş yüz kadar talimli ve silahlı Tacik, Özbek ve Alay Kırgızlarından oluşan mücahit birlikleri Kafirun'a gelir. Karatekin Korbaşısı Fuzayil Mahdum, köyün girişinde bizzat Enver Paşa tarafından törenle karşılanır. 9 Nisan günü Danyal ve Cabbar Beyler 1800 mücahitle gelirler ve aynı şekilde karşılanırlar. Ardından Kaşan bölgesi korbaşısı Core Hoca 400 kişilik kuvveti ile gelir. Kafirun'da yapılan atamalarla Duşanbe eski Maarif Müdürü, Abdullah Receb (Baysun), Duşanbe eski Ticaret Müdürü Mustafa Şakuli, Duşanbe eski Emniyet Müdürü Mirza Ekber ve yardımcısı Kazanlı İbrahim Efendi, gibi aydın kimseler ve diğer bazı memurlar Enver Paşa'nın yazı ve sicil işleri kadrosunu oluştururlar. Mirza Pirnefes Yazı işleri genel müdürüdür. 13 Nisan'da Fergana "Emir- i Leşker-i İslam" "Cihangir" unvanlarını kullanan, Şir Muhammed Bey'in kardeşi Ruz-i Muhammed komutasında 160 Fergana mücahidi adeta o günlerde milli marş niyetine söylenen Özbek dilinde bir

---

[108] Ali Bademci, (2008) Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, Cilt 2, s. 140-147

türkü söyleyerek gelirler.[109] Şir Muhammet Bey savaşmakta olduğundan gelemediğini ve kardeşini temsili bir kuvvetle gönderdiğini bildiren bir de mektup göndermiştir.

Nisan ayının ilk günlerinde Enver Paşa'ya destek olarak Afganistan'dan gönderilen gönüllüler ve yardım malzemesi gelir. Pulikahiyan'daki karargâhında Enver Paşa birliklerini düzenler. Çeşitli yörelerden gelen irili ufaklı gruplarla Enver Paşa kuvvetleri yeniden şekillenir. 14 Nisan sabahı Karargâhın Kafirun'a taşınması kararlaştırılır.[110]

15 Nisan 1922'de Kafirun'da yapılan Kurultay gelecekte yapılacak işlerin eşgüdümü ve birlik, beraberlik sağlamak bakımından önemli bir gelişme olmuştur. Bu kurultayda büyük tezahürat altında Enver Paşa kısa bir konuşma yapar ve yedi binden fazla mücahit mücadele için hep bir ağızdan and içer: "Allah'a yemin ederiz ki son nefesimize kadar vatanımızı düşmana karşı savunacak ve koruyacağız."

Daha sonra Komutanların atanması, uygulanacak strateji, vilayetlerde yerel kurumların örgütlenmesi gibi birçok konu kararlaştırılır ve 16 madde halinde özetlenir. Bütün siyasi ve askeri işlerin idaresi oy birliği ile Enver Paşa'ya verilir. Enver Paşa'nın kullanacağı bir mühür tespit edilir: *Damat-ı Halife-i Müslimin, Emir-i Leşker-i İslam Seyyid Enver*."[111]

Enver Paşa resmen Halifenin Damadı ve İslam Ordusu Komutanı unvanını almıştır. Enver Paşa Kafirun'dan bir de mücadeleye katılan bütün korbaşılara iletilmek üzere bir genelge gönderir. Bu

---

[109] (...Hisarga barıb yataylık, Bolşevikni alaylık, Bolşeviklerin Göştini, Kargalarge Ataylık...)

[110] Nevzat Kösoğlu, A.g.e., s. 560

Bu arada Sovyet Rus yöneticileri Buhara Cumhuriyeti Hükümeti nezdinde girişim yaparak Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın hain ilan edilmesini ve bozulan ilişkilerin düzeltilmesini isterler. Feyzullah Hoca Başkanlığında toplanan Hükümet direnemez ve kabul etmek zorunda kalır. Feyzullah Hoca Osman Hoca'nın amcaoğludur. Daha sonra Özbekistan Başbakanı ve Politbüro üyesi olacaktır. Milliyetçi düşünceleri nedeni ile tasfiye edilen aydınlar arasında 1936'da idam edilecektir.

[111] Abdullah Recep Baysun (2001), Enver Paşa, İstanbul, 2001, s.103

genelgede savaş durumu hakkında bilgiler yer almaktadır[112]. Özetle, Şir Muhammet Bey'in gönderdiği Fergana mücahitlerinin geldiği, Baysun'un kuşatıldığı ayrıca Türkmenistan'da da ikinci bir cephe açıldığı, Türkmen mücahitlerin Kerki bölgesinde düşmana zayiat verdirmekte oldukları bildirilmektedir.

Baysun kuşatması sürerken Enver Paşa Baysun'u savunan Rus komutan Boris Yolvula Domirviç'e Baysun'un tahliyesini isteyen bir ültimatom gönderir. 15 Nisan günü yapılan toplantılar bir kongre esasına göre bölgeler itibarı ile yerel temsilcilerin toplantıları ve ayrıca genel kurul şeklinde düzenlenir ve sunuçta 16 maddelik bir karar kabul edilir. Halktan nasıl vergi toplanacağı, her bölgeye bir askeri komutan tayini gibi esasa ait hususlar saptanır. Bütün mücadelenin Enver Paşa komutasında süreceği kesinleşir.

Kafirun toplantıları ve ortaklaşa alınan kararlar Enver Paşa'nın atıldığı mücadelenin ilk kongresidir. Bu kurultay, Enver Paşa komutasındaki mücadelenin de ilk hukuk zeminini oluşturuyordu. Ne var ki bu kongreye katılanlar dışında (Kafirun Kurultayına katılanların listesi için Bkz. Ek-3) uzak bölgelerde mücadele eden Türkistanlıların ve yabancı devletlerin bu kongreden zamanında haberdar olduğunu varsaymak güçtür. Enver Paşa'nın Basmacı hareketine kazandırdığı "bağımsızlık için savaşmak" ilkesi ile Bolşevik Rus ordusunun Buhara'dan çıkarılması ana hedefinin belirlenmesi, şeklen ve hukuken bu Kafirun kurultayının kararlarına dayanıyordu. Nitekim Enver Paşa'nın Doğu Buhara'nın tüm yerel önderlerinin katılabileceği böyle bir toplantıyı bir daha düzenleme şansı olmamıştır.

15 Nisan kurultayını takiben Enver Paşa'nın dış dünya ile irtibata geçme isteği ve girişimi gerçekleşmemiştir. Buhara eski savaş Bakanı Abdülhamit Arif Bey'in Avrupa'ya, Yusuf Ziya Bey'in Batı Buhara'ya gönderilmesi kararlaştırılır. Hive'de elli yıldır mücahidlik yapan Han Cüneyd ile temas kurulur. Ancak Afganistan'a giden Abdülamid Arif Bey, Afganistan'ın tutumunun değişmesi nedeniyle oradan hiçbir yere gitme imkânı bulamaz.

---

[112] 207, Ali Bademci, A.g.e., s. 151

Daha sonra Enver Paşa 1920 yılında Moskova'da tanışmış olduğu, Azerbaycan Halk Komiserleri Şurası Başkanı olan Neriman Nerimanov'a hitaben bir nota gönderir. 18 Mayıs tarihli bu notada *"Hive, Buhara ve Türkistan halklarının hür ve bağımsız yaşama isteklerini size bildirmekle görevliyim."* diyen Enver Paşa, bu Bağımsızlık talebinin Sovyet Rusya tarafından kabul edilmesi gerektiğini ve Hive, Buhara ve Türkistan sınırları içindeki Kızılordu birliklerinin en geç iki hafta içinde geri çağrılmasının istendiğini, keyfiyetin Sovyet Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Kamenev'e ve Sovyet Savaş Komiseri Troçki'ye Nerimanov tarafından bildirilmesini rica ettiğini, "Hive, Buhara ve Türkistan halklarının Yüksek Konseyinin kararı" olarak kaydetmiştir. Enver Paşa ayrıca kendisine gönderilen 11 Nisan 1922 tarihli Rusya Merkez İcra Komitesi emrini de bu nota ekinde iade etmektedir.[113]

Sovyet Rusya bu notaya cevap vermemiştir. Bu yazı esasen Enver Paşa'nın Başkonsolos Nagorniy ile yaptığı yazışmalardan sonra Sovyet Rusya Makamlarına gönderdiği son yazı olmalıdır.

Enver Paşa'nın Lakay Reisi İbrahim Bey ile İlişkisi ve Rusya Başkonsolosu Nagorniy ile Yazışması

Enver Paşa Doğu Buhara'da ilk tanıştığı günden itibaren İbrahim Bey'in olumsuz ve adeta düşmanca tutumları ile karşılaşmıştır. Kendisini köyünde silahlarını alıp tutsak eden İbrahim Bey'in bu davranışı üzerinde kısaca durmak gerekir.

Doğu Buhara'da direniş hareketinin ilk planlayıcıları olarak Hayit Baymirza bazı önderlerin isimlerini vermiştir.[114]

Doğu Buhara'da direniş liderleri, Alim Han Afganistan'a kaçmadan önce belirlenmiştir. Bu önderler, Belcivan'da Kemaleddin oğlu Devletmen Bey, Kölab'da Aşur Toksaba, Karamazar'da Togay Sarı, Dangara'da Abdülkayyum Pervaneci, Lakay'da Çaka Bek oğlu İbrahim Bek, Darvaz'da İşan Sultan, Karategin'de Fuzayil Mah-

---

[113] Baymirza Hayit, A.g.e., s. 288.

[114] Baymirza Hayit (2006), Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, İstanbul, s. 244.

dum, Faizabad'da Gayur Bey, Duşanbe'de Rahman Datka, Hisar'da Temir Bek, Surhan vadisinde Hurrem Bek, olarak kayıtlıdır. Bu önderler 1921 yılında Buhara'yı işgale gelen Kızılordu ile mücadeleye devam etmişlerdir.

12 Ağustos 1921 tarihinde Belcivan'da Buhara Halk Cumhuriyeti Temsilcisi Abdullah Hoca, Sovyet Rusya Konsolosu Dutov, Rus Topluluğu temsilcisi Şatov ve Müftü Muhammed Hoca'nın katıldığı görüşmeler sonucunda imzalanan anlaşmada Sovyet Rusya birliklerinin Buhara'yı terk etmeleri ve bunu takiben mücahitlerin Buhara Halk Cumhuriyeti Hükümetini tanımaları kararlaştırılmıştı. Sovyet birlikleri Buhara'yı terk etmedi ve çarpışmalar yeniden başladı. Sovyetler Pamir bölgesini (Badahşan) Afganistan ve Hindistan'a geçiş yolu olarak gördüklerinden 1920 yazında Horog kalesini ele geçirmişlerdi. 1921'de bu bölgedeki askerlerini takviye için 350 kişilik bir kuvvet sevk etmişlerdi.

12 Ağustos anlaşmasına uymayan Sovyet birliklerine karşı Kulab ve Garm'da saldırıya geçen yerel kuvvetler Kulab kalesini ele geçirmişlerdir. Bu başarıları takiben Devletmen Bey Kulab bölge Valisi seçildi. (Buna Togay Sarı karşı çıkmış ve hatta silahlı çatışmaya dahi girişmiştir. Sonunda askerleri ile birlikte damadı olan İbrahim Bey'e katılmıştır.)

17 Eylül 1921 tarihinde Devletmen Bey ve İşan Sultan tarafından, Feyzabad'ın 26 km. güneydoğusundaki Karakamış köyünde strateji oluşturmak amacı ile bir Kurultay düzenlendi.[115] Darvaz, Karategin, Kulab, Hisar, Vahş vadisi Korbaşıları buluştular. Sovyetlere karşı başarılarından ötürü Buhara Emiri nezdinde ve Korbaşılar arasında saygınlığı artan İbrahim Bey İslam Ordusu Komutanı seçildi. Aralık ayına kadar Garm ve Kulab bölgelerindeki Sovyet askerleri bu bölgelerden çıkarıldı.[116]

---

[115] Kahraman Racabov (2002), Buharaga Kızıl Ordu Baskını ve Ona Karşı Kuraş-Tarih hakikatı, Taşkent, s. 57.

[116] Baymirza Hayit, A.g.e., s. 245, Kahraman Racabov'un Özbekistan Milli Devlet arşivi, Kısım 47, Birinci liste, 135 numaralı dosya ve 56. sayfaya dayanarak Karakamış köyü olarak verdiği Toplantı yerini Baymirza Hayit, Lokay Vadisindeki Karasukuda köyü olarak yazmıştır. Aynı Yazar Baymirza Hayit'e göre Lakay vadisi

İbrahim Bey ülkesini terk eden Buhara Emiri Said Alim Han'ın gözdesi idi. Alim Han Afganistan'da bulunduğu sürece İbrahim Bey'i yücelten bir tutum izlemiştir. Sovyet ordusuna karşı mücadelede sağladığı başarılar üzerine kendisine iltifat etmiştir. Mektuplarından birinde Alim Han, Kumandan, Topçibaşı, Gazi" sözleri ile kendisini övmüştür.[117]

Duşanbe civarında Köktaş köyünde cami okulunda gördüğü dini eğitim dışında pek eğitimi olmayan ve birçok yazara göre sığ düşünceli ve koyu bir dinci olan İbrahim Bey, 1921 yazında belki de hayatının en üst düzeyine erişmişti. Said Alim Han ve yerel ahali nezdinde bir kurtuluş kahramanı idi. Enver Paşa ise yukarıda kısaca değinilen bütün bu gelişmelerden hayli sonra, 1921 Ekim ayında Buhara'ya gelmiş ve bir ay sonra Basmacıların topraklarına girerek İbrahim Bey'e yazdığı mektupla onun sahib olduğu Başkomutanlık mevkiini almak istediğini ve bu amaçla geldiğini bildirmiştir. Üne kavuşmuş bir cahil olarak İbrahim Bey'den, Enver Paşa'yı kuşku ve korku ile karşılaması ve kendi konumunu ve Lakay halkı olsun diğer bölge boyları olsun yerel düzeydeki saygınlığını muhafaza edebilmek amacı ile Enver Paşa'yı tutsak etmesi dışında bir davranış esasen beklenemezdi. Bu davranışı Enver Paşa büyüklüğü ve nezaketi ile aşmaya çalışmışsa da bunu başaramamıştır diyebiliriz.

Enver Paşa İbrahim Bey'in yerini almıştır, fakat bu bir altı ay gibi bir zaman içinde gerçekleşebilmiştir. Daha sonra İbrahim Bey Enver Paşa'nın komutasında gerçekleşen operasyonlara katılmamış, bir yolunu bularak geri durmuştur.

Enver Paşa'nın Başkomutan olarak yetkilerinin tanınması için 15 Nisan 1922 tarihinde Kafirun'da Kurultay toplanması gerekmiştir. Diğer bir açıdan bakıldığında, sonuçta, Enver Paşa'nın, altı ay gibi kısa bir sürede hiç tanımadığı bir çevrede, bir yandan Sovyetlerin muhalefetine rağmen bir yandan da şeriat düzenine bağlı ve

---

Vahş ve Kafirnihan (Koffarnihon) akarsuları arasındadır. Bu tezde Racabov'un bilgilerine itibar edilmiştir.

117 Kahraman Racabov, A.g.e., s. 20

cedidci düşmanı olan "Emircilerin" kendisine soğuk bakmalarına rağmen, birçok güçlüğe sabırla katlanarak kendisini milli mücadele hareketinin önderi olarak kabul ettirmiş olduğu görülmektedir.[118]

Enver Paşa Buhara'dan 1921 Kasım başında gizlice ayrılmadan önce son olarak Kagan'da bulunan Sovyet Temsilcisi Yurinev ile görüşmüştür. Ancak Sovyet tarafına kendi hareketi hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Doğu Buhara'da ilk temas Duşanbe'deki Rus konsolosu Nagorniy ile Enver Paşa İbrahim Bey'in Köktaş köyünde zorunlu misafirlik görüntüsü altında tutsak olarak bulunurken gerçekleşti. Nagorniy hem Enver Paşa'nın durumunu anlamak hem de neler yapmak istediğini öğrenmek amacı ile Enver Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Böylece Enver Paşa ile Nagorniy arasında 1922 Ocak ayında bir mektuplaşma olmuştur.

Rusya Başkonsolosu Nagorniy, 10 Aralık 1921 günü Enver Paşa'nın maiyetinde bulunan Sami Bey ile görüştüğünü ve Sami Bey'den bütün Doğu halklarının birleştirilmesinin tasarlandığını öğrendiğini belirterek bu hususta aydınlatıcı bilgi ister. Daha sonra Başkonsolos 13 Ocak 1922 tarihinde bir mektup daha gönderir ve 26 Aralık 1921 günü Lokay Beyi İbrahim Bey ile bir görüşme yaptığını, fakat Enver Paşa'yı göremediğini, kendisine Paşanın tutuklu olduğunun söylendiğini bildirerek Enver Paşa'nın durumunu anlamak ister.

Enver Paşa Başkonsolos Nagorniy'ye kısa bir yanıt gönderir: "Buhara, Harezm ve Türkistan halklarının kendi kaderini tayin etme hakkı olması ve bu hakların özgürce gelişmesi ve kullanılmasından bahisle, "Yabancı güçlerin Buhara Harezm ve Türkistan topraklarını terk etmeleri gerektiğini" vurgular ve "bu hususu Moskova hükümetine teklif etmeyi düşünüyorum siz de yardımcı olursanız bu işin gerçekleştirmesini hızlandırabiliriz" şeklinde bir ifade kullanarak Rus ve Bolşevik kuvvetlerin bölgeden çekilmesini" önerir.

---

[118] Baymirza Hayit, A.g.e., s. 282-283

Başkonsolos Nagorniy 14 Ocak 1922 tarihli bir yanıt gönderir ve hükümetini savunur. Nagorniy, "Sovyet Rusya Hükümetinin amaçları zatialinizce bilinmektedir. Rusya Cumhuriyeti ordusunu çekecektir. Nitekim Rusya Hükümeti Duşanbe, Belcivan ve Garm bölgelerinden askerlerini çıkarmaya başlamıştır, çünkü Buhara'da Yeni Buhara Cumhuriyeti orduları Duşanbe'de nöbeti devralmaktadır. Bu gelişme Rusya'nın Buhara Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına saygı göstermesinin lafta kalmadığını kanıtlar. Rusya Buhara'yı özgür ve iç işlerini kendi ordusu ile görebilecek bir ülke olarak görmek isiyor. Biz fiilen askerlerimizi geri çekiyoruz. Biz esasen Duşanbe'ye gelmeden önce bu gerçekleşmeye başlamıştır. Örneğin (Buhara Cumhuriyetinin Savunma sorumlusu) Osman Hocaev'in 600 süvaresi ile 800 piyadesi Doğu Buhara'dan çıkarılmıştır. Duşanbe'de sadece küçük bir birlik kalmıştır. Size Buhara Cumhuriyetinin bağımsızlığına saygı gösterdiğimizi bu misallerle ispatlamış bulunuyorum. Bana inanacağınızı umuyorum." şeklinde yazmıştır.

Enver Paşa Başkonsolos'a bir mektup daha göndererek bir süre önce Rusların Doğu Buhara'daki yerel önderlerle yaptıkları sözleşmeden söz ediyor. "12 Ağustos 1921 tarihinde Rusya askerî temsilcisi ile Rus Konsolosu Dutov, Belcivan'da Belcivan Reisi Devletmen, Abdulkayum Toksoba ile Muhammedcan Lüftü'nün huzurunda bir sözleşme yaptıklarını, Rusya'nın sözleşmede yer alan sekiz noktadan sadece beşini dikkate almış olduğunu, bunun da Rusya'nın Buhara konusunda samimî olmadığını ortaya koyduğunu, yerel halkın ülkesinde yabancı bir devlet ordusunun bulunmasını istemediğini, Rusya Federasyonu'nun Buhara hakkındaki tutumunu ve görüşünü değiştirmesi gerektiğini" bildiriyor.

Bu son mektuba cevaben Başkonsolos Nagorniy, "Rus Konsolos Dutrov tarafından imzalanan belgenin içeriğini bilmediğini, Dutov'un bütün önerilerinin dikkate alınamamış olduğunu, Rusya Federasyonu'nun büyük ekonomik güçlükler içinde bulunmasına rağmen Buhara hakkındaki düşüncelerinin samimi olduğunu, ülkesinin gerçek dostlara ihtiyacı bulunduğunu, böylelikle devrimlerinin halkın yararına başarıya ulaşmasını sağlayabileceklerini" bildiriyor.

Enver Paşa bu mektubu aldığı aynı gün vakit geçirmeden yanıtlamıştır. Söz konusu 16 Ocak 1922 tarihli bu son mektubunda Enver Paşa, halkların kendi kaderini tayin hakkına atıf yaparak kan dökülmesine meydan vermeden Rusya'nın işgal ettiği toprakları tahliye etmesinin en adaletli çözüm olacağını bildirmiştir.[119]

Enver Paşa'nın bu son mektubu cevapsız kalmıştır. Büyük olasılıkla Sovyet üst düzey yönetimi, geniş kapsamlı tedbirler almayı ve Doğu Buhara üzerine büyük bir askeri harekat hazırlıklarını başlatmayı bu mektup üzerine çabuklaştırmış olabilir.

---

[119] Marksizm-Leninizm Enstitüsü Tacikistan Şubesi Arşivi Fiş 31 sıra 1, dosya 211, sayfa 43 (Mektupların asıl nüshaları Moskova'daki Merkez arşivindedir. Yazışmaların Fransızca yapıldığı bilinmektedir. Arşiv kayıtları şöyledir: Kısım 62, sıra 1, dosya 19, s. 12.); M. L. Irkaev İstoria Grajdanska Voiyni v Tajikistanye, s. 307; mektubun tam metni şöyledir:

"Sayın Başkonsolos,

Sizi Rusya'nın Temsilcisi olarak muhatap alıyorum. Hürriyete kavuşmak isteyen Buhara halkının sabrı sınırsız değildir. Tüm halklar tarihin tayin ettiği yollarını seçmek hakkına sahiptir. Halk iradesine karşı olan engellerin ortadan kaldırılacağı kesindir. Bu hususu, kendi halkının iradesine uymayan bir hükümeti ortadan kaldırmış olan Rusya en iyi şekilde bilmektedir.

Rusya yaklaşmakta olan büyük bir felaketi önlemek istiyorsa, size Rusya'nın işgal ettiği toprakları terk etmesini ve Türkistanlılar ile Buharalılara kendi sorunlarını kendileri tarafından halletme şansı tanımasını tavsiye ediyorum. Bu hususu size evvelce de bildirmekten şeref duymuştum. Bu yol gereksiz kurbanların katline yol açmaksızın benim de katılacağım imkân dahilindeki en adil bir çözüm olacaktır. Buhara ve Türkistan işlerinde ben bunu gerçekleşmesine çalışıyorum. Benim düşüncelerimi gerçekten anlamak istiyorsanız benim Doğu Buhara hakkındaki görüş ve tutumumun en açık ifadesi işte böyledir. Buna tarafınızdan da anlayış ve uygun olacak davranışın gösterilmesi umudu ile 16 Ocak 1922.

Enver Paşa"

Üçüncü Bölüm

Doğu Buhara Savaşları ve Sonuçları

Sovyet Rusya Tarafından Alınan Önlemler ve Enver Paşa Hakkında Komünist Partisi Merkez Komitesi Kararı

Enver Paşa'nın Basmacıların mücadele önderliğini üstlendiği Kafirun Kurultayında ülkenin tamamının savaşa hazırlanması yolunda kararlar alınırken Sovyet yetkililer de Basmacı güçlerine karşı önlem arayışına girdiler. Türkistan Komisyonu (Türkkomissiya) Başkanı Gusev'in Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine, Doğu Buhara hakkında gönderdiği raporda, Afganistan'ın Doğu Buhara'yı işgal edip Kızıl Orduyu Buhara'dan çıkarmak istediği gibi bir ihtimal öne sürülüyor ve Doğu Buhara'nın kaybedilmemesi için tedbir alınması ve Buhara Hükümetinin yeniden yapılandırılması gerektiği bildiriliyordu. 22 Şubat 1922'de Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Buhara'nın durumunu değerlendirmiş ve Sovyet Rusya Devrim Savaş Konseyinin, bölgedeki Sovyet askeri varlığının 1 Mart tarihine kadar güçlendirilmesini ve Doğu Buhara'nın "temizlenmesi" için bütün tedbirleri içeren bir plan yapılmasını kararlaştırmıştır. Aynı hafta içinde Rusya Ordusu Başkomutanı Kamenev askeri birliklerin güçlendirilmesi ve Doğu Buhara'nın işgali için 5 milyon altın ruble ödenek istiyordu.

Nisan ayında Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Ordzonikidze'yi Türkistan'daki durumu araştırmakla görevlendirdi. Ordzonikidze Mayıs ortasında gönderdiği raporunda, sistematik bir savaş sürdürebilecek bir askeri gücün olmadığını, mevcut kuvvetlerin yetersiz kaldığını, bölgede feodal yapılanmaların egemen olduğunun ortaya çıktığını, yerel komünistlerin bu feodal yapılarla temasla barış pazarlıkları yapmakta olduğunu, bildirdi.

Moskova bu rapor ışığında milli ayaklanma niteliği taşıyan hareketi bastırmak için bütün imkânlarını seferber etmeye başladı. Ocak ayından itibaren istihbarat yönünden de örgütlenmeye önem verildi.

Esasen 1921 Aralık ayında Türkistan Olağanüstü Komisyonu Başkanı Peters'in talebi üzerine Agabekov adlı Türkçe ve Farsça bilen bir ÇEKA elemanı Taşkent'e gönderildi. Türkistan Cephesi Politbüro üyesi Okotov, Türkistan Dış İlişkiler Komiserliği temsilcisi Yakoblev ve takma adı Azadov olan Agabekov Buhara'ya gönderildiler. Azadov takma isimli Agabekov kendisini evvelce Beyaz Rus ordusunda görev almış bir subay olarak tanıttı. Sovyet İstihbarat Teşkilatı "Azadov'u" Savunma Bakanlığı Harekat Dairesine yerleştirdi. Agabekov sonradan yazdığı hatıratında kendisinin haber alma teşkilatını nasıl örgütlediğini anlatmıştır.[1]

Diğer taraftan Mayıs ayında halkın içinden bir seyyar satıcı grubu oluşturuldu. Çeşitli tüketim mallarını satan ve bu suretle iyi para kazanan bu seyyar satıcılar hayvanlarına yükledikleri eşyayı köy köy dolaşarak satıyor ve bu suretle sağladıkları temas noktalarındaki halktan bilgi topluyordu. Bu kişiler hangi amaçla bilgi topladıklarını bilmiyorlardı. Bunların karşısına ajan Agabekov 1922 Haziran ayında mal yüklü eşeklerle zengin bir tüccar olarak çıktı. Yanına Fergana Cephesi Askeri İstihbarat yetkilisi Osipov ve Türkistanlı Abdurrahman adlı birini almıştı. Gezici tüccar grubu görüntüsündeki bu ajanlar Temmuz sonunda Belcuvan bölgesine gel-

---

[1] Georgiy Agabekov, (1988), Gizli Misyonlar, Gizli Terör, Moskova, (Terra-Kitap Kulübu), s. 57- 65

liler. Enver Paşa'nın Abıdere köyünde olduğu haberini Agabekov sağlamış olabilir. Agabekov anılarında Enver Paşa'nın bulunduğu yeri Sovyet makamlarına kendisinin bildirdiğini yazmıştır.[2]

Moskova'nın aldığı önlemler sadece istihbarat çalışmalarından ibaret değildi. Mayıs ortalarına gelindiğinde bir dizi önlem daha hayata geçirilmişti. Başta bölgedeki asker sayısını ve teknik donanımı arttırdı. Türkistan'dan Afganistan'a geçiş yollarının kontrolünün sıkılaştırılması kararlaştırılmıştı. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Buhara ve Türkistan'ın devrim karşıtı Afgan ve Türk unsurlardan temizlenmesini ve Buhara Halk Cumhuriyeti Hükümetinin Sovyet ilkelerine göre yeniden yapılandırılmasını kararlaştırdı. Ayrıca Buhara Hükümetinin dış ticaretinin Sovyet Halk Komiserliğinin kontrolü altında yürütülmesini hükme bağladı.

Esasen Şubat ayında Buhara Komünist Partisinin Rusya Komünist Partisine bağlandığı ilan edilmişti. Moskova yönetimi, Harezm, Buhara ve Türkistan Komünist partileri arasındaki sağlam işbirliği gerçekleştirilmiş ve 19 Mayıs 1922 tarihinde Taşkent'de yapılan Parti Merkezleri toplantısında üç ülkenin ekonomileri birleştirilmişti. Moskova böylece bu üç ülke ekonomisinin kontrolünü tamamen ele almıştı. Büyük bir askeri operasyon planlaması için ekonomik altyapı da hazırlanıyordu.

5 Nisan 1922'de Rus askeri idaresi Semerkand'da "Basmacı Cephesi Devrim Savaş Komisyonu" oluşturmuştu. Birinci Özel Süvari Tugayı, 8. Süvari Tugayı, 3. ve 11. Piyade tümenleri Buhara birliklerine katılmışlardı. Bu birlikler gelişmiş teknik araç ve gereçlere sahipti. Demiryollarını korumak için üç zırhlı tren ve bir demiryolu alayı bir de radyo istasyonları vardı. Mayıs ayı sonundan itibaren Kamenev de Enver Paşa'ya karşı yürütülen seferde ordu Başkomutanı olarak yer almıştır.[3] Buhara'daki harekatı bizzat Kızılordu Genelkurmay Başkanı konumunda olan General Kamenev yönetmiştir. Ordular Grubu Başkomutanı olarak da General N. B.

---

[2] A.g.e., s. 71.

[3] N. E. Kakurin, (1924) Boevye Operaci, 1922 Goda, (1922 yılında Askeri Operasyonlar), Moskova, s. 148.

Kakurin görevlendirilmişti. Komuta heyetinde ayrıca ünlü Kızıl süvari birlikleri Başkomutanı General Budionniy gibi tecrübeli ve önemli Rus Komutanlar da vardı.

Sovyetlerin hazırlıkları arasında göze çarpan en önemli bir husus da, Enver Paşa'nın arkasından giden halkın direncini kırmak ve Enver Paşa'nın saygınlığını olumsuz yönde etkilemek için çıkarılan bir Merkez Komitesi kararı olmuştur.

Enver Paşa'nın 1922 baharında iddialı bir şekilde Bolşeviklere yukarıdan bakması ve üç Cumhuriyete sahip çıkması karşısında, Enver Paşa Sovyet devrimi için bir tehdit olarak görülmüş ve 18 Mayıs 1922 tarihli Komünist Partisi Merkez Komitesi bir karar alarak, Enver Paşa'nın karalanması için "İngiliz ajanı" olarak tanıtılması gibi bir iftira tertibi almıştır. Komünist Partisi Merkez Komitesinin, Enver Paşa'nın "İngiliz Casusu" ilan edilmesi ve aleyhinde yoğun siyasi propaganda başlatılması talimatı neticesinde, bu karar uyarınca daha sonraki yıllarda dahi yapılan çeşitli yayınlar resmi Sovyet görüşüne dönüşmüş ve doğru kabul edilmiştir. Komünist Partinin en üst organı olan Komünist Partisi Merkez Komitesinin söz konusu kararının tercümesi şöyledir:

Komünist Partisi Merkez komitesinin "Türkistan ve Buhara işleri hakkındaki" 18 Mayıs 1922 tarihli kararı:

Sovyetler İdaresinin, millî halk kitlelerinin görüş ve tutumlarını, basmacılara karşı başlatmış olduğu askerî harekâtın lehine dönüştürmek için, Orta Asya bürosu ve üç Milli Merkeze, Sovyet örgütleri ile birlikte Enver Paşa'ya karşı kapsamlı siyasî kampanya başlatılması kararlaştırılmıştır. Bunu sağlamak için şu hususların gerçekleştirilmesi gerekmektedir:

A) Enver Paşa'nın İngiltere casusu ve Doğu halklarının düşmanı olarak ilân edilmesi.

B) Türkistan, Buhara ve Hive'nin anti-sovyet Türk ve Afgan unsurlardan arındırılması.

C) Barış içinde yaşamak isteyen Basmacıların affedilmesi

D) Vakıf mal ve mülklerinin eski sahiplerine iadesi.

E) Ordjanikidze'nin "Buhara Komünist Partisinin kayıtlarının yenilenmesine ilişkin" plânının basmacılara karşı ilk askerî başarıların sağlanmasına değin ertelenmesi;

– Buhara'daki solcu komünistler örgütünün "inandırıcı olan unsurlar hariç" partiden dışlanması; Buhara hükümetinin kadrolarının, Hükümete daha çok çiftçi ve millî aydın ve işçi temsilcileri alınması suretiyle iyileştirilmesi; Buhara hükümetinin Sovyet niteliğinin pekiştirilmesi; Buhara hükümetine, Rusya için öncelik taşıyan ve çok gerekli olan malların Rusya'ya ihracı ve bunların dışında kalan diğer ürünlerin diğer ülkelere dış satımı için izin verilmesi konusunda izin verilmesi ve yardım sağlanması.

Cephenin güçlendirilmesini sağlamak için Rusya Federasyonunun şu teklifleri kabul edilmelidir.

A) Kakurin'in emrine seçkin birliklerden oluşan bir eğitim birliği verilmesi;

B) Buhara ordusu için öngörülen erzakın ve özellikle parasal desteğin tamamının %100 oranında ulaştırılması.

C) İngiltere casusu ve Doğu halklarının düşmanı olan Enver Paşa'ya karşı geniş siyasî kampanya örgütlenmesi.[4]

1922 Yazında Doğu Buhara Savaşları

Enver Paşa'nın önderliğindeki Mücahit kuvvetleri 1922 baharında hemen hemen Doğu Buhara'nın tamamını kontrol ediyordu. Bu hususu, çeşitli görevlerle Buhara'da bulunduktan sonra bir süre Sovyet Rusya makamlarınca tutuklanan ve daha sonra Türkiye'ye dönen bir grup Osmanlı subayının, Büyük Millet Meclisi Hükümetince Buhara Cumhuriyeti nezdinde Büyükelçiliğe atanan Galip Paşa'ya verdikleri rapordan öğreniyoruz.[5] Raporun doku-

---

[4] Marksizm Leninizm Enstitüsü Komünist Partisi Arşivi (Günümüzdeki adı ile Rusya Merkez Arşivi). Bu belgenin aslı Moskova'da, örneği ise Tacikistan Komünist Partisi'nin Arşivinde bulunmaktadır.

Arşiv kayıtları şöyledir: Kısım 1, sıra 1, dosya 166, s. 1-5.

[5] BCA, 23/8/1922, Dosya: 43111, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 247.671.11

zuncu sayfasında, Sovyet Rusya kuvvetlerinin demiryolu güzergâhı üzerinde bulunan, Buhara, Çarcoy, Karşı, Kirmene şehirlerini kontrol altında bulundurduğu, diğer vilayetlerin ise tamamen Enver Paşa kuvvetlerinin elinde olduğu bildirilmiştir. Buhara'nın diğer vilayetleri Şehrisebz, Şirabad, ve Doğu Buhara'daki şehirler ise Termiz, Duşanbe, Hisar ve Garm olarak belirtilmiştir.

1922 Mayıs ayı itibarı ile, anılan bu coğrafya Buhara devletinin güney ve doğu kesimlerini kapsamaktaydı. Fakat Sovyet Rusya bu durumu değiştirmek kararlılığı ile –belki de gelişmelere göre gerekirse Afganistan'a da girmeyi de göze alarak– 1922 Haziranında saldırıya geçti.

Enver Paşa'nın yönettiği savaş 1922 yazı boyunca sürdü.

Kızıl Ordu yüksek ateş gücü ve Enver Paşa'nın tahminlerinin üstünde büyük kuvvetlerle Doğu Buhara'ya girdi ve Haziran-Temmuz döneminde yapılan ve Basmacılara çok büyük kayıplar verdiren savaşlar neticesinde, özetle Enver Paşa'nın kontrolünde bulunan toprakları Sovyet kuvvetleri ele geçirmeye başladı. Enver Paşa'nın birlikleri ise vuruşarak çekilme sürecine girdi. Bu bölümde askeri operasyonların bazı ayrıntılarına da değinilecektir.

Enver Paşa'ya Sovyet saldırısından önce, Afganistan Savunma Bakanı tarafından özel olarak Bolşevik Rusya'nın büyük bir ordu ile geniş çaplı bir askeri operasyona başlayacakları duyurulmuştur.[6] Aynı bilgiler Türkistan Milli Birliği Semerkand Merkezinden

---

Bu belge içeriğinde kayıtlı iki numaralı bu raporu tanzim eden subayların isimleri şöyledir: Buhara Maarif Nezareti Mektepler Şubesi Müdürü Yedek Subay Vekil İsmail; Buhara Güvenlik Birliği Süvari Öğretmeni Yedek Teğmen Ali, Buhara Güvenlik Tabiye Öğretmeni Yedek Teğmen Mehmet, Buhara Kale Komutanlığı Makineli Tüfek uzmanı Arif Hikmet Okul Müdürü ve Yedek Öğretmen Mehmet İsmail.

6 Ali Bademci, (2008) Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa İstanbul, s. 174

Belge 84 (Harbiye Nazırı Nadir Han, gönderdiği mektup şöyledir: "Enver Paşa Hazur-ı Biraderime, Sizin harekatınızı tenkil etmek için Moskova Hükümetinin büyük askeri tahsisatta bulunduğu istihbar edilmiştir. Bu büyük ordu sizin üzerinize sevk edilecektir. Düşman taarruzuna mukabele edebilmeniz için harekat-ı askeriyenizin tanzimi hususunda haberdar olmanızı ıttılainize arz ederiz. Nazırı-ı Harb, Nadir)

Ahmed Zeki (Togan) imzasını taşıyan bir mektupla da iletilmiştir. Mektupta Ahmed Zeki Velidi Togan söz konusu Bolşevik ordusunun öncü birliklerinin Orenburg'a ve Alma Ata'ya gelmiş olduklarını da belirtir. Ayrıca tavsiyeler de vardır. Bu hususta *"Cepheyi açmayın, Kuvvetleri toplu tutun"* gibi tavsiyeler de içeren mektuba ve *"şimdilik Afganistan'a geçmesi"* yolundaki tavsiyeye Enver Paşa içerler ve sinirlenir.[7]

1922 Mayıs ayı ortalarında Enver Paşa'ya Bolşevik birliklerinin, Mirkaragöz-Bibişirin-Şorsay üzerinden saldırıya geçecekleri yolunda istihbarat gelir. Gerçekten çatışmalar başlar ve Enver Paşa hazırlıklı olduğundan karşı taarruz geliştirir. Fakat bu aşamadan sonra Paşanın bilfiil katıldığı çarpışmalar artık durmadan sürecektir. Bununla beraber mücahitlerin morali yüksektir. Paşa Mayıs sonunda Kerki bölgesinde bulunan Ali Rıza Bey'den bir mektup alır. Ali Rıza Bey Kâbil'den Paşanın talimatı üzerine ayrılıp Kerki'ye geldiğini ve Kul Muhammed Bey'le buluşarak Bolşevik saldırılarına karşı koyduklarını, Türkmen mücahitlerin cesaretle dövüştüğünü, bir sahra hastanesi kurduğunu eşinin de burada görev aldığını yazıyordu. Mektup Ali Rıza Bey'in, "Türkistan İhtilal Orduları Batı Cephesi Komutanı Miralay Ali Rıza" unvanı ile imzasını taşıyordu.[8]

29 Mayıs Ramazan bayramıdır. Enver Paşa çeşitli cepheleri dolaşır, bayramlaşır. Sürekli takviye alan Rus birlikleri, korbaşıları bir bir saf dışı etmeye başlamıştır. Bu arada Semerkandlı Korbaşı Açil Bey'in şehadet haberi gelir.

Rus komuta heyeti 1 Haziran 1922 tarihinden itibaren iki koldan ileri askeri operasyon başlatmıştır. Yürüyüş planına göre Sol kol Baysun'dan Denau-Hisar-Duşanbe-Kofirnihan-Feyzabad'a kadar ilerleyecektir. Sağ kol ise güney kanattan Şerabad-Kakydi- Termiz- üçgeninden Kabadiyan-Kurgan Tepe-Kulab-Belcivan yönünde ilerleyecektir.

---

[7] Nevzat Kösoğlu, A.g.e., s. 567

[8] Ali Bademci, A.g.e., Cilt-2, s. 183

Bu esasa göre saldırı hazırlıklarını tamamlayan General Kakurin komutasındaki Buhara Ordular grubu, 4 aydır Baysun'u kuşatma altında tutan Enver Paşa'nın birliklerine karşı 9 Haziran'da hücuma geçti. Baysun'un stratejik önemi Kuzey-Güney iaşe yolunu ayrıca Buhara-Termiz yol ve demiryolu bağlantısını kontrol eden hâkim bir mevkide bulunmasından kaynaklanıyordu. Enver Paşa bu nedenle Duşanbe-Termiz hattını aldıktan sonra ilk iş olarak Baysun'u kuşatmış bulunuyordu.

Aynı zamanda, halk arasında büyük Bolşevik propaganda faaliyeti sürdürülüyordu. Bazı mücahitler taraf değiştiriyordu. Bunlardan en önemlisi Baysun kuşatmasına Enver Paşa ile birlikte katılan İbrahim Bey'dir. Kızılordu'nun hücumundan hemen önce İbrahim Bey yedi bin civarındaki savaşçısını Baysun kuşatmasından geri çekti ve Kızıl Ordu hücuma kalktığında Enver Paşa'ya itaat etmeyeceğini bildirdi. Bunu takiben bir hafta sonra Baysun yöresinde iki koldan ilerleyen kızıl kuvvetler, 15 Haziran günü Baysun-İnkabad-Rabat hattında 10 km'lik bir cephe boyunca genel saldırıya geçti.[9]

Kızılordunun geniş bir cephedeki bu baskısı karşısında Baysun kuşatması tehlikeye girince Enver Paşa tarafından savunma amaçlı önlemler alınır. Örneğin Nafi Bey fişek imalathanesini daha güvenli bir yere, Hisar'a taşır. Baysun'u ele geçirmeye çalışan mücahit birlikleri 24-25 Haziran'da şiddetli çarpışmalara rağmen Baysun'u alamazlar. 25 Haziran tarihli bir raporla Baysun Cephe komutanı Faruk Bey Rus birliklerinin sürekli takviye aldıklarını ve Çal adlı bölgenin güney tarafını ele geçirirlerse Kafirun bölgesinin tehlikeye gireceğini bildirir. Enver Paşa ertesi gün Faruk Bey'in cephesine gider ve Baysun cephesini[10] bizzat yönetir. Ancak gene sonuç alınamaz.

28 Haziran'da Bolşevik ordusunun geniş çaplı bir yayılma ile Kafirun bölgesini çember içine almaya başladığı haberi alınır. En-

---

[9] Kahraman Racabov, (2002) Buharaga Kızıl Armiya Baskını va Unga Karşı Kuraşe, (Buhara'ya Kızıl Ordu Saldırısı ve Ona karşı Mücadele", Taşkent, s. 92-101

[10] Nevzat Kösoğlu, A.g.e., s. 575

ver Paşa Danyal Bey ile birlikte bizzat katıldığı çarpışmalarda Rus birliklerinin Kafirun'a inmesini önlemeye çalışır. Enver Paşa bir hafta süren çatışmalardan sonra vuruşarak çekilmek zorunda kalır. Faruk Bey Yurçi önlerine gelir. 3 Temmuz'da Bolşevikler Yurçi üzerine saldırır. Ertesi gün Kızılordu Danyal Bey kuvvetleri üzerine yüklenir ve Yurçi-Güzar arasını işgal ederler. Dört süvari tugayı ve bir topçu taburu düzeyindeki Bolşevik kuvvetler Surhab suyunu geçerler. Enver Paşa vuruşarak çekilme emri verir.

Enver Paşa 2 Temmuz'da Cilligöl ve Kurgantepe'nin Ruslar tarafından işgal edildiği haberini alır. [11]Enver Paşa çarpışa çarpışa Karadağ ve Hisar üzerinden çekilerek 10 Temmuz'da Duşanbe'ye gelir.

Duşanbe'de Afgan Emiri Emanullah Han'ın, kendisini tekrar Afganistan'a davet eden 5 Temmuz tarihli mektubuna bir yanıt yazar.

Afgan Emirine teşekkürlerini bildirir ve *"Afganistan'a sığınmaya imkân görmediğini, başlamış olduğu hareketi ve bu harekete inanmış olan milleti yüz üstü bırakamayacağını belirterek daveti kabul edemeyeceğini"* belirtir. Beraberinde bulunan 200 Afgan askerinin komutanı Efzalettin Bey'e teşekkür ederek, *"Siz vazifenizi yaptınız artık memleketinize dönebilirsiniz."* diyerek ona ve Afgan askerlerine memleketlerine dönmeleri için izin verir.[12]

İlerleyen üstün kuvvetler karşısında Duşanbe terk edilerek 16 Temmuz'da Feyzabad'a gelinir ancak ertesi gün Enver Paşa Aksu'ya geçer. Gevrekli civarında Ruslarla üç gün boyunca çatışmalar sürer. Yaralıları Hanabad'a gönderirler. Halk da Afganistan'a doğru göçe başlar. Devletmen Bey'den Kızıl kuvvetlerin Belcivan üzerine yöneldiği haberi gelir.

Enver Paşa Karargâhını Satılmış köyüne kurar. 23 Temmuz'da Fuzayil Mahdum Bey'den gönderilen erzak ve bir de haber alınır. Ruslar Belcivan üzerine 24 tabur süvari, bir de topçu taburu gön-

---

[11] Ali Bademci, A.g.e., s. 216-7.

[12] A.g.e., s. 578.

dermişlerdir. 24 Temmuz'da Bolşevik Rus birlikleri Kafirnihan (Koffernihan) suyunu geçip Duşanbe'yi alırlar.

Enver Paşa karargâhını Temmuz sonunda Abıdere köyüne taşır. Danyal Bey'in birinci alayı Dere-yi Payan, Miralay Faruk Bey'in ikinci alayı Hendekuş, Mirza Salih komutasındaki üçüncü alay Çildere köyüne konuşlanır. Danyal Bey, Nafi Bey ve diğerleri merkezde kalırlar.

Temmuz ayınının son günleri artık Rus-Bolşevik birliklerinin yığınaklarını arttırması ile hemen her gün çıkan çatışmalarla geçer. Havalink bölgesinde ve dağ köyleri etrafında çatışmalar olur. 31 Temmuz 1922 günü Kızıl birlikler yeniden Belcivan üzerine yüklenirler. Enver Paşa da bilfiil çarpışmaktadır.

Devletmen Bey'in, Kurban Bayramını onun köyünde geçirmeye daveti üzerine Enver Paşa 1 Ağustos günü siperleri terk eder. 2 Ağustos günü yeniden çatışmaların olduğu siperleri gezer bu arada kalpağına bir kurşun isabet eder.

3 Ağustos günü Fetva ile bir gün öne aldıkları Bayram namazını kılmak için, Miralay Nafi Bey'le kırk Türkmen süvarisini karargâhta bırakarak maiyeti ile birlikte Devletmen Bey'in (Deştabad) köyüne giderler. Bayram namazı konusunda bazı yazarlar namazın yanlışlıkla bir gün erken kılındığını yazmışlarsa da Ali Bademci bu hususa bir açıklık getirmektedir.[13] Önceden fetva alınarak olağanüstü savaş durumu nedeni ile Bayram namazını bir gün erken kılmışlardır. Oysa baskın harekâtı planlayan Kızıl birliklerin, Bayram namazı sırasında mücahidleri topluca yakalamak amacı ile Bayram namazının kılınacağı gün baskın yapma ihtimalini hesaplayıp buna karşı alınan bir tedbir olarak namaz tarihinin değiştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kızılordu ile savaşın çeşitli aşamaları ve harekâtın gelişimi Enver Paşa'nın hesaplarının aleyhine sonuçlanır. Bu hususta, Enver Paşa'nın komutasında Kızıl Orduya karşı verilen savaşın 1922 yılı Haziran-Ağustos dönemindeki gelişimi hakkında, arşiv belgelerine

---

[13] Nevzat Kösoğlu, A.g.e., s. 583

dayalı olarak, Kızıl Ordunun askeri Raporlarında kayıtlı bilgiler Ek-12'de kronolojik sıra ile sunulmuştur. Savaşın 1922 yılı Haziran-Ağustos dönemindeki gelişimine ilişkin Kızıl Ordu askeri raporlarındaki bilgiler, Enver Paşa'nın tutunduğu direnme mevkilerini kaybettiğini göstermektedir.[14]

Enver Paşa Duşanbe'yi aldıktan sonra Baysun'u kuşatma altında tutmakta idi. Belki de Baysun'u ele geçirdikten sonra Güneyden çöl ile irtibat sağlayarak Türkmenistan'da Cüneyd Han birlikleri ile birleşmeyi düşünmüş olabilir. Diğer yandan Baysun ve yöresi Enver Paşa'nın en ileri noktası idi. Ele geçirilmesi halinde Baysun'nun güneyindeki arazi ve Baysun-Termez-Kabadiyan üçgeni üzerinden de Afganistan ile lojistik bakımdan güvenli bir irtibat sağlanmış olabilecekti. Enver Paşa 1922 yılı boyunca Regar-Baysun-Termez üçgenini elde tutmak ve bu çerçevede cephesini Serasya-Yurçi-Denav hattını korumak ve gerektiğinde Babatağ dağlık silsilesine çekilerek tutunmak düşüncesinde olduğu izlenimi vermektedir. Çünkü Babatağ'ın doğusunda tek bir Sovyet askeri olmadığı gibi bölge tamamen yerel Korbaşıların kontrolünde idi. Görüldüğü kadarı ile Surhan Derya vadisi ile Kafirnihan (Koffarnihan) suyunun doğusundaki Buhara topraklarında egemen kalmak istiyordu.

Esasen Kamenev'in ordusunun genel saldırı operasyonu planı da buna imkân vermemek üzere iki koldan ilerleyerek Basmacı kuvvetlerini bir çevirme harekatı ile yok etmek temeline dayanmaktadır. Nitekim askeri operasyonlar bu şekilde gelişmiş ve Enver Paşa Belcivan'da sıkıştırılmıştır. Özbekistan Devlet Arşivlerinde bulunan söz konusu askeri raporlarda kayıtlı olan bu gelişmeler, Enver Paşa'nın bizzat yönettiği savaşın ayrıntılarıdır. Savaşın ayrıntıları hakkında Ali Bademci özellikle Baysun ve Yurçi dolaylarındaki savaşlar hakkında ayrıntılı bilgiler yayınlamıştır. Nevzat Kösoğlu da aynı bilgileri kullanmıştır.[15]

---

[14] ÖDMA, (Özbekistan Merkez Devlet Arşivi) Fund 48 S.1, D-48, s. 309-212

[15] Bkz. Ali Bademci, (2008), Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, Cilt: 2 İstanbul, s. 147-242; Nevzat Kösoğlu, (2008), Şehit Enver Paşa, İstanbul s. 572-590: Bkz. Ali Bademci (2010), Sarıklı Basmacı-Molla Nafiz'in Hatıraları, İstanbul, s. 150-220

Enver Paşa'nın Son Günü

Buraya kadar sunduğumuz bilgilerden Enver Paşa'nın Buhara'yı terk edip Afganistan'a geçmeyi hiç düşünmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kendisine bu yolda tavsiyede bulunanları da dinlememiştir.

4 Ağustos 1922 Cuma sabahı Abı Dere köyündeki karargâhta aniden baskın haberi alınır ve Enver Paşa'nın maiyeti derhal görev yerlerine koşar. Enver Paşa, o günlerde baskın olayları hemen her gün olduğu için bu baskın haberini de önemsemez ve atına atlayarak silah seslerinin geldiği yöne doğru gider, maiyeti de arkasından koşar. Paşanın arkasından gidenler Nevzat Kösoğlu'na göre, Türkiye'den Yüzbaşı Çerkez Hüseyin Nafiz, Kazak Eşmurad, Kazan'dan Kerim Bey, Afganlı Seyis ve Müslümankul (Rayef, Raif) ile Türkmen askerleridir. Adı geçen beş yoldaşı da orada vurulurlar. Abdullah Recep Baysun da Enver Paşa adlı eserinde aynı isimleri vermektedir.[16] Keza Zeki Velidi Togan da aynı isimleri vermekte fakat Çerkes Hüseyin'den çavuş olarak söz etmekte ve Rayef'in Rus Kazak'ı olduğunu ilave etmektedir.[17]

Togan'a göre de Enver Paşa mitralyöz yuvasının üzerine doğru kılıcını çekerek saldırır. "Basın Basın" diye bağırarak hücum eder. Siperlerdeki birkaç Rus askeri kılıç darbesi alır. Bazıları tüfeklerinin namlularını aşağıya doğru çevirerek teslim olur. Mitralyöz teslim alınır. Ancak Kızıl birliklerin baskın planında çapraz ateş düzeni alınmıştır. At üstünde koşarken yandan gelen bir mitralyöz ateşi ile Enver Paşa vurulur. Kalbine bir kurşun isabet etmiştir. Devletmen Bey diğer bir müfreze ile tutuştuğu dövüşü bırakıp Enver Paşa'nın yanına koşar, o da beraberindekilerle birlikte aynı yerde vurulur. Daha sonra, baskını gerçekleştiren Kızılordu birliği savaş alanındaki silahları ve cesetlerin üzerinden eşyaları aldıktan sonra çekilir. Enver Paşa'nın Katibi Mirza Pirnefes'e göre, Enver Paşa'nın cesedini aramaya çıkan Faruk Bey, Danyal ve Osman Beyler şehitlerin cesedlerini buldular. Faruk Bey, Enver Paşa'nın cese-

---

[16] Abdullah Recep Baysun, Türkistan Milli Hareketleri ve Enver Paşa, s. 124

[17] Togan, Zeki Velidi, "Bugünkü Türk İli Türkistan", İstanbul, 1947, s. 453

dini görünce bayılmıştır. Daha sonra Enver Paşa ile Devletmen Bey Çegen'e diğer şehitler ise Abı Derya-yı Payan'a defnedilmişlerdir.[18] Enver Paşa'nın ölüm tutanağının da bu tören sırasında imzalandığı yolundaki bir bilgi genellikle kabul edilmektedir.[19] Enver Paşa'nın yerine geçici olarak Danyal Bey geçer, Devletmen Bey'in yerini de oğlu Abdülhalik Bey alır. Enver Paşa'nın komutanları Faruk Bey, İsmail Hakkı, Nafi, Halil ve Hasan Beyler Fuzayil Mahdumun yanına Garm'a giderler ve Afganistan'da bulunan Hacı Sami'ye ve Taşkent'te bulunan Türkistan Milli Birliği Cemiyeti Başkanlığına, Zeki Velidi Togan'a birer mektup göndererek durumu bildirirler.

Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa'nın ölümünden elli yıl sonra Enver Paşa'nın ölüm tutanağının kopyasını yayınlamıştır.[20]

Geçmişte Enver Paşa'nın ölümünün Afganistan'da nasıl bir yankı yaptığını belirlemek bakımından o dönemin gazetelerinde Enver Paşa'nın ölüm haberi Kâbil'e ulaştığında Afganistan Kralının ağladığının yazılmış olduğunu belirtebiliriz.[21] Orta Doğu'da ise haber ilk defa 14 Ekim 1922 tarihli "Tevhid-i Efkar" adlı gazetede yer almıştır.

O dönemde Afganistan'da Kabil'de bulunan Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hoca Kâbil'de bulunan Hacı Sami'yi Enver Paşa'nın yerine Komutan olarak görevlendirdi. Bu atama

---

[18] Bademci, Ali, *A.g.e.*, s. 587

[19] Baymirza, Hayit, A.g.e., s. 295

[20] Ş. S. Aydemir (1972), "Enver Paşa" Cilt II, İstanbul, 1972, s. 654. Yazar tutanağın maiyeti tarafından şu şekilde saptandığıru yazmıştır:

"Şehid-i Muhterem Enver Paşa Hazretleri

"Pek mukaddes ve âli bir maksat peşinde Buhara-yi Şerifin "Belh-i Cevan" vilayetinin "çegan" nam mahalinde miladî 4 Ağustos 1922 ve Rumî 21 Temmuz 1338 ve Kameri 11 Zillicce 1340 senelerinin Kurban Bayramının ikinci Cuma günü gündüz öğle vaktine karip bir zamanda hun-i pakini mahall-i mezkûr toprakları üstüne akıta akıta kahramanane ve merdane bir surette rütbe-i şehadete nail olmuştur.

(Mühür ve imza) Turan İhtilal ordusu Türkistan Cephesi Kumandanı ve Emir-i Leşker-i İslam-ı Buhara Enver Paşanın Naibi Miralay Ali Rıza" (Ali Rıza Bey'in Turan İhtilal Ordusu Komutanı unvanı dikkat çekicidir. Bu husus da ayrı bir inceleme konusudur.)

[21] Cemal Kutay (1955), *"Enver Paşa Lenin'e Karşı"*, İstanbul, s. 112-113

üzerine Doğu Buhara'daki Basmacılar Hacı Sami Bey komutasında savaşa devam ettiler.

Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın ve Hacı Sami Bey'in Afganistan'da ikâmetleri Rusya'nın Afganistan nezdinde çeşitli girişimlerine ve baskılarına neden olmuştur. Ayrıca Enver Paşa'nın ölümünden sonra Afganistan'da düzenlenen ve üst düzeyli katılımla gerçekleşen dini tören, Sovyet Rusya'nın tepkisini doğurmuştur. 18 Eylül 1922 tarihli Times gazetesi Afganistan hükümetinin 2 Eylül gününü ulusal yas ilan etmiş olduğunu yazmıştır. Enver Paşa'nın ardından milli yas ilanı üzerine Rusya Hükümeti Afganistan Hükümetini "gericileri destekleyerek Rusya'ya karşı düşmanca bir tavır almakla" itham etmiştir.[22]

Enver Paşa'nın Ölümüne İlişkin Çelişkili Bilgiler

Enver Paşa'nın ölümü hakkında değişik yorumlar ve bilgiler yayınlanmıştır. Paşanın ölümü ile ilgili olarak Türk kaynaklarında çoğunlukla duygusallığa yer veren yorumlar yapılmış ve kendisinin kahramanca kılıç elde vuruşarak hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Bazı kaynaklarda da Enver Paşa'nın ölüm yeri üzerinde değişik bilgiler vardır.

Abı Dere köyünün batısındaki tepeden tırmanan bir Rus müfrezesinin makineli tüfek yuvası üzerine Enver Paşa'nın atına atlayarak bizzat saldırıya geçtiği, fakat yan taraftan gelen ikinci bir makineli tüfek ateşi ile vurulduğu yolundaki açıklama genellikle paylaşılmaktadır.

Bu konuda Enver Paşa'nın yanında bizzat olayları yaşayan kimselerin anlattıklarına itibar etmek doğru olacaktır. Çünkü değişik şekillerde ve zamanlarda öldüğü iddiasını ortaya atan yazarlar-

---

[22] Tacikistan Komünist Partisi Arşivi Belgesi, Kütük no: 31, Sıra I, Dosya No. 310 s. 31. (Belgeye göre Enver Paşa'nın ölümünü takiben 2 Eylül günü düzenlenen törene Emirler, Bakanlar, yüksek dereceli devlet memurları ve Buhara Emiri ve onun taraftarları katıldılar. Bu törende onlarca sığır, yüz kadar koyun kesilmiştir (yerel adetlere göre ikram edilen yiyeceklerin miktarı anılan kişiye verilen önemin de bir göstergesidir). Bu olay Rusya'ya ve Rusya'nın Enverciliğe karşı savaşının kurbanlarına karşı saygısızlık olarak nitelenmiştir.

dan hiçbiri, 4 Ağustos 1922 günü Abıdere köyünde Enver Paşa ile birlikte bulunmuyordu. Bu nedenle çalışmamızda çeşitli propaganda amaçları ile haber uyduran, asılsız iddialar ortaya atan veya yanılgıya düşen yazarların öne sürdükleri bilgiler de incelenmiştir. Ancak bu bilgilerin çoğunun yanlış olduğu anlaşılmıştır. Enver Paşa vurulduğu sırada Zeki Velidi Togan Semerkand taraflarında veya Taşkent'de bulunuyordu. Fakat büyük ihtimalle Enver Paşa'nın sonuna kadar yanında bulunan kimselerle görüşmüş ve ilk elden aldığı bilgilere göre bu konuda doğru bildiklerini yazmıştır. Abdullah Recep Baysun da Enver Paşa ile beraberdi. Herhangi bir belli amacı olmaksızın, anlatılanlar üzerine yazan yazarlar da değişik bilgiler aktarabilirler. Örneğin Ali Bademci de Enver Paşa'nın kılıcını çekip atından inerek hücum ettiğini ve Bolşevikler arasına daldığını yazmıştır.[23]

Fakat bazı Sovyet yazarları Enver Paşa'nın daha değişik şekilde öldüğünü iddia etmişlerdir. Örneğin, Hıdayatov[24] adlı bir yazar Enver Paşa'nın ölümü hakkında değişik ve pek rastlanmayan bir bilgi yaymıştır: bu yazara göre "Enver Paşa baskından kurtulmuş ve komşu köye kaçmıştır. Fakat o –hangi köy ise– köyde eğilip pınardan su içmek isterken, tam da o noktada, orada satıcı kılığında bekleyen Agabekov, Alexander Osipov ve Abdurrahman adlı üç kişiden biri gömleğinin altından bir kılıç çıkararak bir hamlede Enver Paşa'nın başını kesmiştir." Yazara göre bu işi yapan Agabekov'dur. Bu isimde bir kimsenin Rus istihbarat görevlisi olduğu bilinmektedir. Agabekov'un başlıca görevi haber alma ajanları vasıtası ile Enver Paşa'nın bulunduğu yeri saptamaktır. Gizli bir hüviyete sahiptir ve silahlı mücadeleye katılma görevi yoktur. Önceki bölümde de belirtildiği gibi bu görevi nedeni ile Agabekov seyyar satıcı kılığında dağ köylerini gezerek istihbarat toplar. Maiyetinde Osipov ve Abdurrahman adlı iki kişi daha vardır. Bu bilgileri bizzat Agabekov daha sonra Fransa'ya kaçtıktan sonra yazdığı hatıra-

---

[23] Ali Bademci (2008), Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, İstanbul, Cilt 2, s. 238

[24] Hudoyatov, G. A., Sabit adres http//www.centrasia.ru/newsA.php?st=1234783800 190 Rahim Masov, Makale, internet adresi: http//www.ia/centr.ru/expert/1809

tında açıklamıştır. Ancak yazdıkları arasında Hıdayatov adlı yazarın sözünü ettiği bilgi yoktur. Esasen Agabekov adlı istihbarat şefinin Abı-Derya köyünde satıcı kılığında bulunması ve üzerinde kılıç taşıması Enver Paşa'yı öldürdükten sonra hayatta kalması gibi bir senaryo da pek gerçeğe uygun görünmemektedir. Esasen Agabekov'un 4 Ağustos 1922 günü Abı Derya köyüne veya komşu bir köye geldiğine ilişkin bir bilgiye hiçbir yayında rastlanmamıştır. Kendisi de hatıratında o gün Denau'da bulunduğunu yazmıştır. Agabekov anılarında olaylardan görgü tanığı olarak söz etmemektedir ve şöyle demektedir: *"ertesi gün Enver Paşa'nın ölüm haberini aldık."* Böylece kendisinin çatışmaların olduğu bölgeden hayli uzakta olduğu anlaşılmıştır.

Hıdayatov adlı yazar, internette yayınladığı makalesinde aslında Tacik yetkili (Tarih Enstitüsü Müdürü) Rahim Masov'u eleştirmekte ve bu çerçevede Enver Paşa'nın kemikleri Türkiye'ye gönderilirken nasıl teşhis edilmiş olduğunu sorgulamaktadır. Hıdayatov'un yazısında bahsettiği ikinci bir olası senaryoya göre, çatışma sırasında Enver Paşa'nın başı uçurulmuş ve başka bir yere götürülmüştür. Hıdayatov, çatışmaya giren baskıncı kızıl askerlerin kiminle dövüştüklerini bilmediklerini, ancak cesedin daha sonra, parmağındaki yüzük, üzerinden çıkan mektuplar ve yanında bulunan Kur'an sayesinde Enver Paşa'ya ait olduğunun saptanmış olduğunu kaydetmiştir. Agabekov da kitabında bu bilgileri yazmıştır. Ancak kendisi olay yerinde bulunmadığından sadece işittiklerini ifade etmiştir.

Diğer taraftan Tacikistan Tarih Enstitüsü Müdürü Rahim Masov ise gene internette yayınladığı bir yazıda, Türkiye ve Tacikistan bilim adamlarından oluşan karma bir heyet tarafından Havaling ilçesindeki Çegen mevkiinde, 1996 yılında tarihinde yerel kişilerin yer göstermesi üzerine açılan mezarda Enver Paşa'nın kemik kalıntılarının bulunduğunu, ve Enver Paşa'nın Almanya'da iken yaptırtmış olduğu alt sıra dişleri arasında bulunan platinden yapılmış bir protez diş olması gerektiği, dişçinin tıbbi raporunda kayıtlı olduğu gibi ve kafatasındaki alt dişleri arasında bir platin dişin eldeki mevcut bilgilere ve belgelere aynen uymasının saptanması üze-

rine mezardaki kemiklerin Enver Paşa'ya ait olduğunun kesinlik kazanmış olduğunu bildirmiştir. Bu bilgi de Enver Paşa'nın başının uçurulduğu iddiasını çürütmektedir.

Bir diğer iddia da 1922 Temmuz ayında Birinci Süvari grubu komutanı olan Yakov (Agop) Melkumof (Melkumyan) tarafından ortaya atılan iddiadır. Melkumof, gazetecilere "Enver'i ben öldürdüm!" şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Kendisine Türkistan Cephe Komutanı Kaspar Vaskenyan tarafından *"Enver'in ölüsünü istiyorum, gereğini yap!"* şeklinde bir talimat verilmiş olduğunu iddia etmiştir.[25] Herhangi bir yayında herhangi bir Süvari Tugay Komutanının o gün Abıderya'ya geldiği yolunda bir bilgi yoktur. Diğer yandan Melkumov'un Moskova'da 1960 yılında yayınlanan "Savaş Anıları-Türkistan" adlı kitabında da Enver Paşa'yı kendisinin öldürmüş olduğu yolunda bir bilgi yoktur.[26] (Bu kişinin adı Yakov (Agop) Arkadiyeviç Melkumov da olabilir.) Savaş Anıları başlıklı Türkistan'ı konu alan kitabında Enver Paşa'yı ortadan kaldırmak için özel bir birlik oluşturulduğunu, bu birliğin komutanının İvan Savko olduğunu, daha sonra *"İvan Savko'nun Enver Paşa'nın bulunduğu zengin bir köy olan "Çegan köyüne" gizlice sokulduğunu, köyde cami bulunduğunu, sabah namazından çıkışta Enver Paşa ile Devletmen Beyin Camiden çıkıp atlarına doğru ilerlerken Savko'nun ateş açtırdığını ve Enver Paşa'nın ve Devletmen Beyin köyün içinde cami çıkışında vurulduğunu"* yazmaktadır.[27] Bu bilgilerde de tutarsızlık vardır. Cami çıkışında köyün içinde bir çarpışma olduğu yolundaki bilgilere diğer herhangi bir yayında rastlanmamaktadır.[28]

---

[25] Karabagh in Documents, Garabagh Yesterday, today and tomorrow Volume 2, 03.03.2009, http//karabak-doc.azerall.info/ru/articls/artc114eng-29php

[26] Yakov, Arkadiueviç Melkumov, *Voyeniye Memuari, Türkistantsı, (Savaş Anıları-Türkistan)* Moskova 1960, (SSCB Savunma Bakanlığı Askeri Yayınevi)

[27] Hıdayatov, G. A., makalenin sabit adresi: http//www.centrasia.ru/newsA.php?st=1234783800

[28] (Yörede kalabalık bir cemaati içine alabilecek bir cami olmadığı gibi arazi yapısı ve yerleşim şartları bakımından camii bulunan bir köy de yoktur. Çegen adlı yer bir tepedir, zengin bir köy olduğu yolunda bir bilgiye de rastlanmamıştır.

Kanımızca bu gerçeğe uymayan haberlerin üretilmesinde ve yayılmasında o dönemlerin Sovyet istihbarat birimleri tarafından yarar görülmüş olabilir. Bilgilerin tutarsızlığı böylece izah edilebilir. Nitekim Türkistan'ın bağımsızlığı yolunda mücadele eden Enver Paşa'nın bir milli mücadele simgesi olması ve çok saygın bir şekilde saygı ve sevgi ile anılması o dönemde rejimin işine gelmiyordu. Özellikle devrimin ilk yıllarında Sovyet Bolşevik ordusunun Orta Asya'da henüz tam egemen olamadığı bir dönemde, Enver Paşa'nın ve onun izinden gidenlerin karalanması ve çeşitli yalanlar ve iftiralarla değişik şekilde hatırlanması isteniyordu. Nitekim önceki bahiste değindiğimiz, 1922 Mayıs ayında alınan Merkez Komitesi kararında, resmen Enver Paşa aleyhinde yoğun propaganda yapılması ve kendisinin İngiliz casusu olarak tanıtılması hükme bağlamıştı.[29]

Sovyet istihbarat makamlarının değerlendirmeleri, Enver Paşa'nın milli mücadele lideri olarak saygınlığının hedef alınarak yıpratılması ve halkın Enver Paşa'ya olan desteğinin zayıflatılması ve yok edilmesi ve Enver Paşa'nın istenmeyen ve sevilmeyen bir halk düşmanı olarak tanıtılması yolundadır. Bu yolda istihbarat makamları Enver Paşa aleyhinde çeşitli bilgiler yaymıştır. Bu uygulamanın en dikkat çekici bir örneği aşağıda kaydedilmiştir: Enver Paşa öldükten sonra dahi mücadele önderi olarak saygı ile anılmasının önlenmesini isteyen Sovyet istihbarat makamları, çeşitli önlemler tasarlamışlardır. Bunlardan biri de Enver Paşa'nın mezarının ziyaretinin önlenmesi için tertip alınmasıdır.

1925 yılı 4 Haziran tarihinde Tacikistan'daki Birleşik Siyasi Devlet Dairesinin (OGPU) Başkanına sunulmuş olan bir raporun tercümesi şöyledir:

"Şu anda mevcut olan İşanlar (din adamları, mollalar) elli kadar olup bunların 500 ila 1000 kişi arasında müridleri vardır. Bunlar çeşitli dini faaliyet göstermektedirler. Mesela, Enver Paşa, Belcivan Beyi Devletmen Bey, Enver Paşa'nın Karargâh subayı Ferruhk (Faruk) Efendinin kabirlerini ziyaretgâh haline getirmişlerdir. Ziyaretçilere Molla Hanife rehberlik

---

[29] Rusya Merkez Arşivi, (Marksizm-Leninizm Enstitüsü Komünist Partisi Arşivi) Kütük 1, Sıra 1, Dosya 166 S. 1-5.

yapmaktadır. Takdir edersiniz ki böyle şeyler ahaliye tesir eder ve dindar olan halk üzerinde Sovyet hâkimiyetinin yerleşmesini zora sokar. Dahası, ahalinin bu halinden, Basmacılar faydalanmaya çalışırlar. Fakat gerçekten ziyaretgâh olarak kabul edilen kabir bir iki tane değil, değişik yerlerde pek çok ziyaretgâh bulunmaktadır. Bilgilerinize sunulur.[30] Kayıtlar şöyledir: İmza SS Temsilcisi Aykan; Görülmüştür. SA Grup Vekili Medvedev."

Bu rapordan halkın Enver Paşa'nın ve Devletmen Bey'in kabirlerini ziyaretleri Sovyet istihbarat yetkililerini rahatsız etmiş olduğu anlaşılıyor.[31] Bir diğer deyişle Kızılordunun 1931 yılına kadar yok edemediği milli direnişin önderlerinin ve simgeleşen milli bağımsızlık savaşçılarının karalanması veya halka unutturulması gerekiyordu.

Basmacı hareketinin bir cahiller ordusunun devrime karşı gelmesi ile oluşan eşkıyalık hareketi olarak bilinmesi ve hiçbir şekilde bağımsızlık savaşı gibi asil bir tanıma kavuşmaması için ve Sovyet ideolojisinin milliyetçiliğin yerini alması için sistematik olarak birçok yayın yapılmış olması doğaldır.

Bu bağlamda Sovyet rejiminin istihbarat örgütleri de birçok asılsız haber üretmiş ve bu bilgilerin yayılmasını sağlamış olabilirler.

Enver Paşa'dan Sonra Süren Mücadele

Enver Paşa tarafından Duşanbe'nin geri alınışı sırasında Afganistan'a giden Hacı Sami Bey ve Ali Rıza Bey'le Osman Hoca 10 Nisan 1922 tarihinden itibaren Kâbil'de bulunuyorlardı. 5 Haziran'dan itibaren Abdülhamid Arif de bu gruba katıldı. Enver Paşa'nın ölümünden sonra Kâbil'de bulunan Buhara Yönetimi mensupları Komutanlığın ve Paşa unvanının Hacı Sami'ye verilmesini kararlaştırdılar. Abdülhamid Arif ile birlikte Hacı Sami Paşa (Selim

---

[30] Nabican Bakiev (2006), "Enver Paşa'nın Vasiyeti" İstanbul, s. 273

[31] Tacikistan SSR Komünist Parti arşivi Kütük (F-1), Sıra - Opus no 1 Delo no 361, s. 7.

Paşa olarak anılmaktadır) 25 Ağustos'ta Darvaz'a gittiler. Hacı Sami Bey Fergana vadisi korbaşılarının ve Şir Muhammed Bey'in, İbrahim Bey'in, Abdulkahhor Bey'in, Karategin Reisi Fuzayil Mahdum ve Cüneyd Han'ın güvenlerini kazanmayı denedi. Kasım ayında birçok korbaşı Hacı Sami Bey'i (Selim Paşa) Türkistan-Buhara-Harezm Türkistan İslam Ordusunun Başkomutanı olarak tanıdı.

Hacı Sami Bey yeni ve sert bir disiplin anlayışı ile Basmacıların mücadeleye devam etmelerini sağlamıştır. Nitekim 1922 Eylül sonunda Enver Paşa'nın kabrini ziyaret ettikten sonra Dere-yi Payan üzerinden Belcivan'a bir saldırı düzenledi. Sami Bey, Selim Paşa unvanı ile Basmacıların yeni lideri oldu ve başarılı çete savaşları düzenledi. Bu arada korbaşılardan bazıları arasındaki gerginlik ve anlaşmazlıkları gidermeye çalıştı. İşan Sultan'ın Karategin bölgesinin kendisine verilmesi karşılığında Ruslarla anlaşacağı yolunda bilgiler üzerine İşan Sultan'ı yargılayan ve ölüme mahkûm eden divana bizzat başkanlık etmiş ve İşan Sultan ile kardeşini idam ettirmiştir. Bu davranışı korbaşılar arasında hoş karşılanmamış ve huzursuzluk yaratmıştır.

Sami Bey, Kasım ayında Çildere çatışmalarında Danyal Bey'in vurulmasından sonra ordunun bozulmasına yol açan Toygun Bek adlı bir komutanı bizzat öldürür. 1923 Ocak ayında Belcivan yeniden kuşatılır ve ele geçirilir. Ancak bu sırada yaralı olarak savaşa devam eden Faruk Bey ölür. Sami Bey onu Enver Paşa'nın yanına defnettirir.

Selim Paşa kısa zamanda Kulab üzerine yürür ve diğer bölgelerde ani baskınlarla çete savaşlarını değişik bölgelerde yaygınlaştırır. Hacı Sami Bey Lakay Reisi İbrahim Bey ve Togay Sarı'yı yeniden mücadeleye sevk eder ve bunu başarır. Her ikisi de Hacı Sami Bey'e söz vererek savaşa etkin bir şekilde yeniden katılırlar.[32] Belcivan, Çildere, Gölab, Poşiyan bölgelerinde çetin savaşlar olur, Hacı Sami Bey'in birlikleri büyük kayıplar verirler, buna rağmen müca-

---

[32] Bkz. Nevzat Kösoglu (2009), "Şehit Enver Paşa" s. 595-603; Baysun, Abdullah Recep "Türkistan Milli İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa", Cilt-2, s. 261-269

hidler savaşa devam eder. Ne var ki Enver Paşa'nın kaybından sonra yorgun ve bıkkın bazı önderler mücadeleyi bırakmaya başlarlar. Örneğin Aşur Bey adlı komutan Afganistan'a kaçarken Nafi Bey tarafından yakalanır. Aşur Bey kurşuna dizilir. Çete savaşları yer yer devam eder ancak çok güçlü ve düzenli Kızılordu karşısında birçok yokluk içinde ve hiçbir dış yardım almadan sürekli ve düzenli bir savaş sürdürme imkânı yoktur.

Hacı Sami Bey beklenmedik bir zamanda 1923 Mayıs ayında beraberinde otuza yakın maiyetle Afganistan'a geçer. Sami Bey'in mücadeleyi bırakarak çekilme kararının nedeni bu gün hâlâ bilinmemektedir. Hacı Sami ve beraberindekiler 28 Mayıs'ta Müminabad'dan hareketle 3 Nisan'da Hanabad Valisine sığınmışlardır. Burada 34 kişilik bir isim listesini Vali aracılığı ile Kâbil'deki Türkiye Temsilciliğine ulaştırmak sureti ile Türkiye'ye giriş izni başvurusu yapmışlardır. Ancak Temmuz sonuna kadar bir yanıt alamayınca bu defa İran'a geçerek Tahran'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne başvurup Türkiye'ye giriş izni isterler. Hacı Sami Bey'e izin verilmedi. Bunun üzerine Hacı Sami maceralı bir yolculuktan sonra Türkiye'ye Yunanistan üzerinden –Sisam adasından Kuşadası'na geçerek– 1927 yılı Ağustos başında Türkiye'ye izinsiz giriş yapmış ve Salihli'ye giderken Çine-Bozdoğan arasındaki Madran Yaylasında kolluk kuvvetleri ile giriştiği çatışmada öldürülmüştür.[33]

Hacı Sami Bey'in Afganistan'a geçmesinden sonra da Doğu Buhara'daki korbaşılar mücadeleye devam ettiler. Ancak giderek artan kayıplar vererek etkilerini ve mücadele imkânlarını yitirdiler. Basmacı hareketi 1930'lu yıllara kadar sürdü. Bazı yazarlar Lakay Reisi İbrahim'in teslim olduğu tarih olan 1931'de hareketin sona erdiğini kabul eder. Diğer bazıları ise örneğin Tacikistan Sovyet Cumhuriyeti Tarihçilerinden A. Raimbayev'in 1936 yılında Moskova'da yayınladığı Tacikistan adlı kitabının 17. sayfasında belirttiği gibi, *"Basmacılık Hareketi Ancak 1935 yılında yok edildi."* şeklinde düşünürler.

---

[33] Ali Bademci, A.g.e., s. 296.

Basmacı hareketinin etkisi devrim kurallarının uygulamaya girmesi ölçüsünde giderek azalmış ve Basmacılık ilk baştaki bağımsızlık hareketi veya milli istiklal mücadelesi niteliklerini yitirmiş ve zaman içinde yerel bir isyan hareketi olarak kalmış ve bazı bölgelerde yer yer ve zaman zaman eşkıyalık niteliği sergilemiştir. Sovyet tarihçileri esasen Basmacı hareketini milli mücadeleden çok, bir eşkıya hareketi olarak görmüşler veya öyle göstermek istemişler ve. Sovyet makamları Basmacı hareketini devrim karşıtlarının direnişi ve haydutluk hareketi olarak kayda geçirmişlerdir.

Enver Paşa'dan sonraki dönemde Basmacılık hareketi yer yer gelişerek sürmüştür. Milli çapta bir hareket boyutu kazanan Basmacılık, Kırgız toplumu içinde de yayılmıştı. Bir yandan yeni rejim kendini kabul ettirmeye çalışırken Sovyet yönetimi aynı zamanda halkın direncini kırmak için mücadele etmek zorunda kalıyordu. Bir örnek olarak Kırgızistan'daki durumu yansıtan bazı belgelere başvuralım.

Örneğin, 1926 yılında, Oş Bölge Komitesi Sorumlu Parti Sekreteri Hudaybergenov, Kırgızistan Bölge Komitesi Sorumlu Sekreterine, Oş'ta iki çete olduğunundan söz ediyordu. Basmacıların Muiddin'in adamları olduğunu, söz konusu çetecilerden yüzde doksanının Kırgız, yüzde dokuzunun Özbek ve yüzde birinin Kaşgarlı olduğunu belirtiyor. Görüldüğü gibi 1926 yılında, 1924 yılından itibaren Kara Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Oş bölgesi, gerginlik ve çatışma bölgesi olmaya devam etmiştir. Çeşitli soygun eyleminde bulunan bu çetecilerin yedisini tutukladıklarını bildiren Sekreter, tutuklananlar arasında korbaşıların bulunduğunu, diğer 19 çetecinin faaliyetlerini durdurmuş olduklarını ancak bunların da ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınmakta olduğunu kaydetmektedir. Sekreter diğer yedi kişilik çete mensuplarının da ortadan kaldırıldığını bildirmiştir. Basmacı hareketi Kırgızistan'ın güney illerinde sürmekle birlikte, arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre artık güvenlik makamları ve yönetim tarafından çeşitli gruplar üzerine baskılar yapılabilmekte ve başarı sağlanabilmektedir. Basmacı çeteleri 1926'da artık evvel-

ce olduğu gibi güçlü ve yönetimi tehdit edebilecek düzeyde değildi.[34]

Bu konuya ilişkin arşiv belgelerinden, 1929 yılında hâlâ Oş ve civarında Basmacı hareketinin yönetim için tehlike yaratmasının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bu hususta Kırgız Bölge İdaresinin Yürütme Bürosunun bir raporunda, Oş bölgesinde Basmacı hareketinin gelişemediği bildirilmekle beraber, Basmacılığın yeniden güç kazanması ihtimali olduğu belirtilmektedir. Bu ihtimalin ise yönetim organlarının Oş ve Talas bölgelerinde Sovyet tarafı ile işbirliği yapan ve taraf değiştiren eski Basmacılar veya korbaşıların normal yaşama dönmelerinin sağlanması gerekirken, onların cemiyetin çeşitli kesimlerinden dışlanmalarından kaynaklandığı vurgulanmaktadır.

Raporda, aynı zamanda yeni rejimin halka iyi anlatılamadığı ve genel olarak propaganda işlerinin iyi yürümediği, diğer taraftan karşı çevrelerin halk arasında yürüttüğü propaganda faaliyetinin de engellenemediği belirtilmiştir. Kırgız Yürütme Bürosu Sekreteri Tokbaev tarafından imzalanan ve Talas ve Oş Bölge Komitelerine gönderilen talimatta halkın daha iyi aydınlatılması ve propaganda işlerine dikkat edilmesi ve yanlışlık yapan yöneticilerden hesap sorulması gerektiği bildirilmektedir.[35]

1929 yılına gelindiğinde Oş bölgesinde hâlâ gerginliklerin nasıl ortadan kaldırılması gerektiği tartışılıyordu. Basmacı hareketi ve yandaşlarının büyük etki kaybına rağmen, bölge yöneticileri siyasi gerginliklerin nedenlerini Oş Bölgesindeki parti tabanında yanlışlıklar yapılması ile izah ediyorlardı. Yerel önderler (Manaplar ve Biyler) reformlara direnç gösteriyorlardı. Onlarla birlikte çiftçiler ve fakir halk da reformlara karşı çıkmakta idi. Camiler kapatılıyordu ve halkın seçme hakkı kısıtlanıyor ve ilave vergiler konuluyordu. Özbek, Uygur, Türk, Tacik gibi uyruklar dışlanıyor ve bun-

---

[34] Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Devlet Arşivi, Kütük 10, Sıra 1, Dosya 32, liste 106-110

[35] Kırgız Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Devlet Arşivi. Kütük 10, Sıra 1, Dosya 203, liste, 192-194

lara herhangi bir hizmet sağlanmıyordu. Bölge sakinlerinin mallarına el konuyordu. Sonuçta hoşnut olmayan halk ayaklanma yoluna gidiyordu. Bu hususlar askeri önlemlerin yeterli olmadığını ortaya koymakta idi. Kuzey Kırgızistan güney bölgelerinden farklı bir konumda idi. Başkentteki yetkililer, Kırgız Bölge Komitesi Sorumluları, yerel makamlardan bu tür yanlışlıkların olup olmadığının kontrol edilmesini ve düzeltilmesini istiyordu.[36]

Basmacıların Afganistan'a Sığınmalarının Sonuçları

Enver Paşa'dan sonra süren mücadelede yenik düşen veya diğer nedenlerle, Kızılordu egemenliğini pekiştirdikçe yerlerinden olan ahalinin bir bölümünün Afganistan'a kaçarak bu ülkeye sığınması sonucunda, Afganistan'da da ciddi bir göçmen sorunu yaşanmıştır. Basmacı hareketinin bir sonucu da yerlerinden olan, işleyeceği toprağı olmayan veya kızılorduya direnmiş olduğu için geri dönemeyen birçok Türkistanlının Afganistan'a göçünün o dönemin koşullarında ayrı bir sorunlar demeti yaratmasıydı. Afganistan'a 1917-1931 yılları arasındaki göçleri inceleyen Tacikistan Devlet Üniversitesi Profesörlerinden Kamol Abdoullaev, 1920-1922 döneminde çok sayıda Türkisanlı ve Buharalının Afganistan'a sığındığını, daha sonra 1925-1926 döneminde Kızıl Ordunun, Özerk Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ordusu ile birlikte Basmacıları imha etmeyi amaçlayan iki büyük askeri temizlik kampanyası gerçekleştirmiş olduklarını saptamıştır.[37]

Afganistan'a sığınan Basmacıların en önemli bir kahramanı da Enver Paşa'yı tutsak etmiş olan Lakay Boyu reisi İbrahim Bey'dir. İbrahim Bey de, 21 Haziran 1926 günü Buhara emirinin Amu Derya'yı geçtiği aynı yerden, beş yıl sonra Afganistan'a geçmiştir. 1920-1925 döneminde binlerce Türkistanlı Afganistan'a göçmüştür. Kuzey Doğu'da Badahşan sınır boylarından Batı'da Herat'a kadar

---

[36] Kırgız Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Devlet Arşivi, Kütük 10, Sıra 1, Dsosya 281, liste 112-122

[37] Kamol Abdoullaev, (1994), Central Asian Emigres in Afghanistan :First Wave 1920-1931, Central Asia Monitor, Washington, Nr. 5, s. 26-27

Amu Derya'nın güney şeridine Orta Asyalı göçmen boylar doluşmuştu. Karakum'dan gelen Cüneyd Han Herat'a yerleşmiş ve Herat-Maymana bölgesine yerleşen bütün Türkmen sığınmacıları Herat'dan yönetmişti. Andhoy, Şibirgan, Akça bölgelerinde ise Güney Karakurum'da (Çarcoy, Tahtabazar, Kerki, Kuşka bölgelerinden) gelen Ensari Türkmen boyu (Gunem, Kara-Beköl, Ulug Tepe) mensupları ve Sarık Boyu (Terzeki grubu) yerleşmişlerdi 1920'lerde Türkmenistan Cumhuriyetinin Kerkinski bölgesinin nüfusu kalmamıştı. 1922-1925 döneminde bu bölgeden 11.371 aile göç etmişti. Anılan bölgede 13000 aile kalmıştı. Sınırın her iki tarafı da Türkmenlerle dolu hale gelmişti. Halk zaman zaman hayvanları ile sınırı geçmekteydi. Zaman zaman askeri birlikler dahi sınırı rahatça geçiyordu. 1926 yılında Karakum ve Doğu Buhara'dan göçen Türkmenlerin 42 500 aile olduğu belirtilmektedir. Küçük Afgan şehri Andhoy büyük bir Türkmen göçmen merkezine dönüşmüştü.

Özbek kökenli göçmenler ise daha az ve yarı konar-göçer boylardan oluşuyordu. Bunlar, Lakay, Durmen, Katagan, Kongırat, Kartug, Karluk, Taz ve Kazak boylarına mensuptu. Afganistan'ın kuzeyinde Duşanbe'ye yakın Fahrabad bölgesinde büyük çoğunluğu Lakay olan 35-36.000 kişi yaşamaktaydı. Tacik resmi bilgilerine göre Fahrabad'da 1926'da, 13.285'i Lakay olan 14.162 kişi kalmıştı. Afganistan'a göçen Tacikler ise 150 aile kadardı. Kuzeydoğu Afganistan'da, Rustak, Hanabad, İmam Sahip şehirlerinde 4500 özbek, 3.700 Tacik, 1300 Kırgız beş yüz Türkmen aile vardı. Basmacılık nedeni ile Tacikler Afganistan'a değil, daha ziyade Darwaz ve Karatekin bölgelerine çekilmişlerdi. Ayrıca 1920'li yılların başlarında Özbekistan'ın Surhan Derya bölgesinden de 40 bin kadar Özbek ve Tacik göç etmişti. Doğu Buhara'nın ise 1926'daki göçlerle boşaldığı kaydedilmeketedir. Doğu Buhara'dan yaklaşık nüfusun dörtte birini oluşturan iki yüz bin kişi göçmüştü.[38]

Afganistan'a sığınan Türkistanlıların akıbetine gelince, 1923 yılından sonra, silaha sarılıp milli bağımsızlık ve Kızılordu'nun

---

[38] Marco Buttino (2007), Study of the Economic Crisis and Population in Turkestan, Central Asian Survey, Volume IX-, Nr. 4

topraklarından çekilmesi için dövüşen birçok yerel komutan (Korbaşı) Afganistan'a geçmiş, sonra tekrar ülkelerine dönüp savaşmış veya saklanıp daha sonra teslim olmuştur ve bunlar çoğunlukla ağır şekilde cezalandırılmıştır.[39]

Genellikle Kuzey Afganistan'a kaçan Basmacı komutanları ve göçmen durumundaki boylar Afganistan iç savaşlarına da bulaşmak durumunda kalmışlardır.

Gerçekte, resmen olmasa da Afgan Emiri özellikle 1922 yılında Enver Paşa'ya gizlice yardıma giden gönüllülere mani olmamıştı. Örneğin Pençşir bölgesinden din adamı Mevlevi Abdulhay Buhara'ya gönderilmişti. Diğer taraftan Afgan Harbiye Bakanı General Muhammed Nadir Han (daha sonra Kral olacaktır) Kuzey bölgesine gönderilmişti. Kendisi bu bölgede sürgünde bulunan Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hocaev ile tanışmış ve Enver Paşa ile yazışmıştı (Kızılordu Buhara Kuvvetleri Komutanı General N. E. Kakurin'e göre Enver Paşa'nın yanında 140 Afgan askeri de dövüşmüştür). Nadir Han'ın gayri resmi olarak Enver Paşa'ya bazı silah ve mühimmat sevkinde bulunduğu kaydedilir. 1922 yazında Enver Paşa'nın yenilgisinden sonra Sovyet Rusya'nın uyarıları ve baskıları sonucunda Nadir Han Bakanlıktan alınarak Afganistan'ın Paris Büyükelçiliğine gönderilmiştir. Enver Paşa tarafından kendisine Şeyhülislam Payesi verilen Mevlevi Abdulhay ise tutuklanarak Hanabad'da hapsedilmiştir.

Daha sonra 1929 sonbaharında Doğudaki Şinvari kabilesinin Taciklerin desteği ile başlattığı ayaklanma reformcu Emanullah[40] Han'ın sonunu getirdi ve 1929 Ocak başında istifa etti. Asiler Kabil'i işgal ettiler ve dini bütün koyu bir dinci olan Habibullah "Baçay Saka"yı Emir ilan ettiler. Emir Habibullah'ın ilk işi Buhara'yı kurtarmak için çağrıda bulunmak oldu. Bu arada Afganistan'da

---

[39] Kahraman Racabov (2000), Sovyet Müstemlekiciliği devrinde Üzbekistan, Üzbekistan Yeni Tarih-İkinci Kitapi, Taşkent, Birinci Kısım

[40] Emanullah Han çok eşliliğin ve başlık parasının kaldırılması gibi reformlar yapmak istemiş ancak bu reformlar halk tarafından benimsenmemişti. Aksine İslami esaslardan saptığı gerekçesi ile Emanullah Han aleyhine propagandaya neden olmuştu.

sürgünde bulunan Emir Said Alim Han ve Lakay Reisi İbrahim Bey ile görüşen Habibullah, Basmacı göçmenlerine hareket serbestisi tanıdı. Bundan yararlanan Karatekinli Fuzayil Maksum 6-7 mücahidi ile Badahşan bölgesinden kendi memleketine bir ayaklanma çıkarmaya gitti. Ancak kısa sürede Kızılorduya yenilerek geri döndü. Türkmen lider Cüneyd Han da Sovyet-İran sınırını zorla geçerek Afganisan'a gelip Herat'da yerleşti ve yeni Afgan Emirini desteklemeye karar verdi. Aynı şekilde Lokay Reisi İbrahim de Baçay Saka'nın yardım isteğine karşılık verdi. İbrahim Bey göçmen boyların ileri gelenlerini bir kurultaya çağırdı. Kongrat, Türkmen, Durmen ve diğer boylar Habibullah Baçay Saka'yı desteklemek için bin kişiye varan bir kuvvet oluşturulmasını kararlaştırdılar ve böylece Afganistan iç çatışmalarına sığınmacılar da katılmış oldu.

1929 Mayıs ayında Gulam Nabi Han bir kısım Türkmen ve Hazara kuvvetlerinin başında Mazarı Şerifi işgal etti. Sovyetlerden aldığı destekle harekete geçen Nabi Han daha sonra Termez'e geçerek orada kaldı. Afganistan'daki iç istikrarsızlık kontrol edilemez hale gelmişti[41] Nadir Han Fransa'dan Hindistan'a gelerek 1922 Mart ayında güney ve doğu boyları (Aşiret) reisleri ile toplantıyı takiben Sakacı kuvvetlerine karşı harekâta girişti ve 15 Ekim'de Kâbil'i ele geçirdi. 2 Kasım 1929 günü Habibullah Baçay Saka idam edildi.

Afganistan'da bulunan Basmacıların dramı bu gelişmeden sonra başladı. Yeni hükümet bütün göçmenlerin silahsızlandırılmasını istedi. Lakay Reisi İbrahim Bey buna karşı çıkınca 1930 yılının ilk yarısı çeşitli çatışmalarla geçti. Haziran ayından itibaren de Kızılordu Afganistan topraklarına girerek basmacıların yerleşim alanlarını tahrip etti. Bu hücumlardan sonra, Nadir Han Wazir, Masud, Cadran gibi Peştun kabilelerini Lakayların üzerine sürdü. Paştun saldırıları ve yağmalarına karşı duran Lakaylar üzerine daha sonra 1930 sonbaharında, Afgan Savunma Bakanı göçmen yerleşim bölgelerine karşı saldırıya geçti. Göçmenler Afganistan'ın

---

[41] Kamol Abdullaev (1994), Central Asiar Emigres in Afghanistan, Central Asia Monitor, No. 5 1994, s. 16-27

yerlisi olan Özbek ve Tacikler tarafından destekleniyordu. Böylece Kuzey Afganistan'da bir iç savaş süreci gelişti (1931 Şubatında Afgan Hükümeti daha geniş çaplı bir saldırı ve temizlik harekatı düzenlemiştir).

Bu baskılar sonucunda göçmen boyların Doğu Buhara'ya dönüş süreci ve sınırlardan geçişler başladı. İlk grup 30 Mart 1931 günü Amu Derya'yı geçerken Afganların ateşi ile veya boğularak yarı yarıya telef oldu. Karşıya geçebilenler Sovyet birliklerince enterne edildiler. Daha sonra Basmacı olarak Afganistan'a göçen diğer gruplar da Doğu Buhara'ya döndü.[42] İbrahim Bey ise silahlı adamları ile sınırı çatışarak geçti ve sınır birliklerini yenerek ülkesine döndü.[43] Ancak beraberindekilerden on Lakay mücahidi Sovyet uçaklarının bombalaması sonucunda can verdi. İbrahim Bey ise daha sonra teslim olacak ve yargılandıktan sonra 31 Ağustos 1932 tarihinde öldürülecektir[44]

Mevcut Bilgi ve Görüşlerin Tartışılması

Bolşevik devriminden sonra Türkistan halkının milli mücadelesi üzerinde eser veren Batılı kaynaklar nerede ise yok gibidir. Bunun nedenlerini o dönemin siyaset gündeminin genellikle savaş konuları ile oluşmasına ilaveten, daha sonra, Türkiye'de dikkatlerin Osmanlı Devletinin ülke içi sorunlarına, Rumeli ve diğer Balkan ülkelerine çevrilmesinde aramak gerekir. Bunun doğal sonucu olarak da Orta Asya'daki gelişmeler hakkında bilgi içeren yayınlar sınırlı kalmıştır.

---

[42] Tacik Akademisyen M. İrkaev Lokay'ların ülkelerine dönüşü hakkındaki Sovyet görüşünü şöyle yansıtmaktadır. "Nadir Han sanki onları Afganistan'dan kovalıyormuş gibi dünya kamuoyunu inandırmaya çalışıyor. Aslında bir ayaklanma çıkartmak için İngiliz oyunu söz konusudur. İbrahim Bey de İngiliz ajanı olarak tanıtılmıştır. (Irkaev, M. I., Razgrom Poslednei Basmaçetskoi Aventuriyv Tajikisztanev 1931. g.)

[43] İbrahim Bey'le dönenlerin çoğu Lokay boyunun, İşanhoca koluna bağlı Badraklı, Turtul, Bayram urukları idi. Taciklerden ise Gazimalik kökenli idi. (Kamol Abdullaev, (1994) Central Asian Emigres in Afghanistan, Central Asia Monitor. 1994, Nr. 4)

[44] Kamol Abdullaev (1994), Central Asian Emigres in Afghanistan: First Wave 1921/1931, Central Asia Monitor, Vermont, Nr. 5

Türk yazarları konuya daha çok Enver Paşa'nın Buhara'ya gelerek Türkistan bağımsızlık mücadelesine katılması bağlamında ilgi göstermiştir. Türk yazarlar Basmacı hareketi veya Türkistan Milli Mücadele hareketi hakkında, bizzat Enver Paşa ile birlikte Doğu Buhara'da çarpışan eski Osmanlı subaylarının, diğer görgü tanıklarının veya daha sonra Türkiye'ye sığınan Türkistanlı mücahitlerin anlattıklarına dayanarak yazı ve kitap yazabilmişlerdir. Bunların sayısında son zamanlarda bir artış eğilimi gözlenmektedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Birlik üyesi olan devletler bağımsızlık kazandıktan sonraki dönemde, Batı kökenli araştırmacılar ve yazarlar da Basmacı hareketi üzerinde yazılar yayınlamaya başlamıştır. Günümüzde Orta Asya bölgesi ile ilgili bilimsel toplantılarda Basmacı hareketi ile ilgili tebliğlere daha sıkça rastlanmaktadır.[45]

Türkiye'de bu konu ile ilgilenen yazarların eserleri genellikle Türkistanlı mücahitlerin mücadelesine yandaş bir eğilim içerir. Bununla beraber gerçeğe en uygun ve tutarlı bilgiler de gene söz konusu Türk yazarların bazılarının eserlerinde veya anılarında kayıtlıdır. Bu nedenle biz olayları bizzat yaşamış olan kimselerin daha sonra yazdıkları eserlerde veya yayınladıkları anılarında kayıtlı bilgilere, diğer batılı kaynaklara kıyasla daha fazla önem ve yer vermek durumunda kalmış bulunmaktayız. Çünkü herhangi bir batılı yazar, hangi korbaşının hangi korbaşı ile anlaşmazlık içinde olduğunu, ne zaman nerede savaştığını bilemezdi. Yazarların büyük çoğunluğu olaylar sırasında bizzat Korbaşıların arasında Türkistan'da bulunmadığı için, sözlü tarih yönteminden de yoksun olduğundan, olayları bize sağlıklı bir şekilde aktaramazdı. Esasen bilfiil Doğu Buhara'da olayların içinde yaşamış ve olaylara ilişkin bilgileri aktarabilecek nitelikte bir batılı yazar da yoktur. Belki de bu bakımdan bilgi boşluğunu telafi etmek için Batı'da, özellikle

---

[45] Beatrice Penati, Ankara'da 2007 yılında yapılan ESCAS toplantısında sunduğu tebliğde Sovyetlerin Basmacı hareketine karşı mücadele için sadece askeri teşkilatlanmaları değil, sivil teşkilatlanmalarını tartışmış ve Komünist Partisi Merkez Komitesi Orta Asya Bürosunun (Sredne Az Bjuro) çerçevesinde kurulan Basmacılara Karşı Mücadele Merkez Komisyonunun Basmacılara karşı çok etkin bir işlev gördüğünü savunmuştur.

ABD'de günümüzde Orta Asya'ya odaklanan çalışmalar artma eğilimindedir. Bunun istisnası 1918 yılında Taşkent'de lisede Fransızca öğretmenliği yapan Joseph Castagne olabilir. Ancak o da Doğu Buhara olaylarını herhalde Türkistan'dan ayrıldıktan sonra işitmiş olmalıdır.

Gerçekte, Basmacı hareketi sona erdikten sonra bölgenin bir "Demir Perde" içinde sıkışıp kalmış olması ve buna ilaveten İkinci Dünya Savaşı yıllarının koşullarında bilgi ve belge eksikliği; gazetecilik faaliyeti ve açık bilgi dolaşımı olmayışı genel bilgi eksikliğinin temel nedenlerini oluşturmuştur. Birçok bilgi Sovyet yönetiminin istihbarat raporlarında kuşkusuz kayıtlıdır. Ancak bu raporlara ve diğer bazı ülkelerdeki devlet arşivlerine günümüzde dahi yaklaşılıp ulaşılması güçlük taşımaktadır.

Diğer taraftan bazı Türk yazarları kendi açılarından hikâye anlatır gibi biraz da kendi hayal dünyalarından katarak güzel bir eser bırakma tutkusu ile masal türüne benzer anılar veya kitaplar da yayınlamıştır. Kuşkusuz bu eserlerin de değeri vardır. Ancak Orta Asya'da Basmacılık Hareketi kapalı bir kara kutu gibi kalmıştır. Bu kutunun içine baktıkça bir ayna çıkmakta ve aynada Basmacılık hareketinin gerçek ve genel bir ulusal bağımsızlık mücadelesi olduğu görülmektedir.

Önceki bölümlerde incelendiği gibi bağımsızlık özlemi ve mücadelesi Türkistan halkında 1917 devrim sürecinde ivme kazanmıştır. Bağımsızlık özlemi ve Rus idaresinden kurtulma düşüncesi Çarlık Rusya'sının bölgeyi sömürgeleştirdiği döneme kadar giden uzunca bir geçmişe sahipti. Öte yandan halkı modernleştirip çağdaş bir yaşama düzeyine çıkarma ve bu amaçla modernleşme yolunda yeni usul eğitim sistemi ile birlikte çeşitli sosyal yenilikleri ülkelerine yerleştirmeyi isteyen yenilikçiler veya Cedidler de, İsmail Gaspıralı'nın bu düşünceleri ilk ortaya attığı dönemden beri mevcuttu. Cedidler ile eski usule bağlı kalmak isteyen muhafazakâr "Kadimi"ler arasındaki fikir çatışması da eskiye gidiyordu. Tatar, Başkurt ve diğer düşünürlerin de etkisi ile, Çarlık yönetimine karşı baş gösteren devrim süreci ile beraber Türkistanlı aydınlar, Cedidler olduğu kadar Kadimi'ler de, bu devrim sürecinden, ba-

ğımsızlık yolunda yararlanmayı düşündüler ve bunun için, demokratik bir düzenin yokluğunda Rus yönetiminin izin verdiği ölçüde örgütlenmeyi denediler.

Bu açıdan bakıldığında Türkistan, Hive ve Buhara'da uysal ve aydınlanmamış gibi duran, fakat aksine, bu ülkelerde modernleşmenin yöntemi üzerinde ve çağdaşlaşmanın ve reformların nasıl uygulamaya geçirileceği hususunda fikir ayrılıkları bulunsa da İslami esaslara bağlı muhafazakâr veya yenilikçi aydınların mevcut olduğu görülür.

Rusya'da 1905 reformlarını zorlayan aydınlar siyaset sahnesine çıktığında Türkistanlılar da olup bitenin farkındaydılar. Ancak bağımsızlık isteği oluşturacak ve bunun için mücadele edebilecek güçte olmadıklarının da bilinci içindeydiler. Birinci dünya savaşı yıllarında ise ayakta kalabilme mücadelesi verdiler. Savaşın sonuna doğru gelen devrim süreci ise Türkistanlıların bağımsızlık hareketinin tetikleyicisi oldu. Esasen 1916 yılında vuku bulan ayaklanmanın ardından henüz sular durulmamışken bu defa askere alma ve amelelik yapmak üzere cepheye sevk kararına karşı gelen Türkistanlılar ayaklandılar. Bu ayaklanmanın acımasız şekilde bastırılması için Rus yönetimince alınan tertipler de ayaklanmanın büyümesine yol açtı. Bu ayaklanma henüz tesirini yitirmeden vuku bulan, Hokand katliamı ile Özerk Hokand Hükümetinin kanlı şekilde ortadan kaldırılması olayı, fazla propagandaya gerek bırakmaksızın silahlı mücadele hareketini başlatıverdi.

İncelediğimiz dönemde Basmacılık kavramının soygun ya da eşkıyalık faaliyeti ile ilişkilendirilmesi yanlıştır. Bölgede bu milli bağımsızlık savaşına katılan mücahit önderlerine korbaşı denmektedir. Bu harekete kadın-erkek, genç-ihtiyar bütün halk katılmıştır.[46] Bu hususta kaydı gereken bir diğer gözlem de Basmacıların her yerde, ülkenin hemen hemen her ilçesinde faal olmalarıdır. Belli bir bölgede veya şehirde değil fakat ülke genelinde mücadele

[46] Kahraman Racabov (2007) Femmes d'Asie Centrale, Taşkent, s. 97-101 (Yazar bu eserinde Özbekistanlı kadın korbaşılardan bazılarının isimlerini vermekte ve ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır) İstanbul, 1994, s. 565.

sürmesi gerçeği, hareketin eşkıyalık veya soygunculuk değil, gerçek anlamda milli bağımsızlık için savaşan halkların milli mücadelesi olduğunu göstermektedir.

Mevcut bilgileri değerlendirirken Enver Paşa'nın kişiliği üzerinde de kısaca durmakta fayda olacaktır. Enver Paşa içinde bulunduğu zaman diliminin bir reformcusu ve bir devrimcisi idi.

Enver Paşa'nın kimliği hakkında Türkiye dışındaki kaynaklarda örneğin 1978 yılında Moskova'da yayınlanmış olan Büyük Sovyet Ansiklopedi'sinin 30. bölümünün 506. sayfasında Enver Paşa hakkında özetle şu bilgiler sıralanmıştır:

"Enver Paşa 22 Kasım 1882 tarihinde İstanbul'da doğdu. 4 Ağustos 1922 tarihinde Belcivan yakınlarında öldü. Askerî ve siyasî bir şahsiyettir. 1908 yılında (Türkiye'de) aktif olarak devrime katıldı. İttihat ve Terakki[47] *Partisi lideridir. 1903 yılında İstanbul Harp Akademisinden mezun olmuştur. 1913 yılında Osmanlı Devleti'nde iktidarı ele geçirdi. Pantürkizm ve Panislâmizm hareketinin savunucusudur. Türkiye'yi savaşa soktu. Savaş yıllarında Harbiye Nazırı Talat Paşa ile birlikte Enver Paşa da Ermenilerin katlinden sorumludur. 1918'de Mondros mütarekesinden sonra Enver Paşa Almanya'ya gitti. Bir süre Sovyetler Birliği'nde yaşadı, Anadolu'ya geçmek istedi ise de olmadı. 1921 sonunda basmacı hareketine katıldı. Orta Asya'daki basmacıları birleştirdi ve lideri oldu. Kızıl Ordu ile savaşırken öldü."*

İngiliz kaynaklarına dayanarak Enver Paşa'nın Orta Asya'da bulunduğu dönemi irdeleyen yazarlardan bazıları, Sovyetler Devriminin henüz Orta Asya'daki Müslüman milletlerce benimsenmediği bir süreçte, Lenin'in, Halifenin damadı ve ünlü bir Türk generali olan Enver Paşa'yı 1921 sonbaharında Orta Asya'ya göndermekte fayda görmüş olabileceği ihtimalini belirtir. Bu savı öne sürenler, Sovyet devriminin Asya'da egemen olması ve ardından İngiliz sömürgelerine, özellikle Hindistan'a yayılması için izlenecek yol konusunda, Enver Paşa'nın Moskova'da iken Sovyet yetkililerine sunduğu stratejinin Moskova yöneticilerince benimsenmiş ol-

---

[47] Peter Hopkirk (1984), *Setting the East Ablaze*, Oxford, s. 156-157

duğunu belirtirler. Bu stratejiye göre Orta Asya ve Çin Türkistanı'nın (Doğu Türkistan) ele geçirilmesini takiben bu bölgede bir "İslam cumhuriyeti" kurulması ve Hindistan'a, Afganistan üzerinden açılacak bir savaşla değil fakat kuzeyden, Doğu Türkistan'da yapılacak hazırlıkları takiben Doğu Türkistan üzerinden kutsal savaş (cihad) açılarak Hindistan'a girilmesi ve böylece daha kolayca başarıya gidilmesi söz konusu idi.[48]

Enver Paşa'nın Moskova'da bulunduğu sürede, uluslararası bir şahsiyet ve Türk kökenli kavimler ve İslam âlemi için en saygın ve uygun bir askeri ve siyasi önder niteliği sergilemiş olduğu ve kendisini Sovyet üst düzey yöneticilerine kabul ettirmiş olduğu kuşkusuzdur. Hindistan'da İngilizlerin vurulması ve Hindistan'da Bolşevik yönetiminin kurulması konusundaki yukarıda değinilen strateji de Lenin ve arkadaşları için çok çekici idi.

Basmacılar Bolşevikler tarafından "eşkıya", Türkistanlılarca da milli mücahid olarak tanımlanıyordu. Ancak bu basmacı birimleri istisnalar dışında disiplin, eğitim ve silah donanımı bakımından Kızılorduya karşı durabilecek düzeyde olmayan irili ufaklı çetelerden oluşuyordu.

General Frunze 1920 yılında Orta Asya'da Sovyetleri ivedilikle başarıya götürdü. Buhara'yı aldı. Buhara'da görünürde Sovyetler işgalinde olmayan fakat Sovyetlerin kontrolündeki bir yönetimin iş başına gelmesini sağladı.

Enver Paşa ise işte bütün bu gelişmelerden bir yıl sonra Buhara'ya gelmişti.

Enver Paşa'nın Moskova'da ve Batum'da bir dizi temaslar sürdürdüğü bilinmektedir. Ancak Türkistan'da vuku bulan gelişmelerle ilgili olarak nasıl bir haber alma imkânına ve ne derecede doğru bilgilere sahip olduğu hususunu açıklığa kavuşturacak herhangi bir yayına henüz rastlanmamıştır.

Enver Paşa'nın Moskova'dan Orta Asya'daki kavimlere devrimin anlatılması için gönderildiği yolunda bazı genel bilgi ve değer-

---

[48] Hüseyin Cahit Yalçın, (2002), İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, İstanbul, s. 236.

lendirmeler mevcuttur. Bununla birlikte Enver Paşa'nın Buhara'ya Sovyetlerle mücadele eden milliyetçilere katılmayı, önceden planlayarak mı, yoksa Buhara'ya geldikten sonra mı kararlaştırarak Basmacılar safına katıldığı hususu günümüzde hâlâ tartışmaya açık bir konudur. Bununla beraber amacımız Enver Paşa'nın Buhara'da direniş hareketinin başına geçmek istemesinin asıl nedenini saptamaya çalışmaktayız.

Zeki Velidi Togan, Enver Paşa ile 1921 sonbaharında Buhara'daki görüşmesini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Enver Paşa'nın Basmacılara katılmasının kendisi ve Gizli Cemiyetleri için bir sürpriz olduğunu da belirtmektedir. Ancak bu mücadele, büyük ve savaş tecrübesi bulunan bir orduya karşı, araziyi iyi tanımakla beraber vur-kaç hareketleri dışında askeri bilgisi olmayan gönüllü mücahitlerden oluşan çetelerin başarabileceği bir mücadele değildi. Enver Paşa'nın silah ve mühimmatı da bir savaş düzeninin gerektirdiği düzeyde hiç olmadı. Kısaca savaşmanın ne olduğunu çok iyi bilen Enver Paşa gerçekte düzenli bir orduya karşı bir savaş için hazırlıklı değildi.

Enver Paşa'nın Basmacı Hareketindeki Rolü

Enver Paşa'nın Basmacı hareketindeki rolünün anlaşılması, Enver Paşa'nın Buhara'ya geldiği günlerde taşıdığı inancın ve girişeceği mücadele ile ilgili kararının kendisi tarafından, ne dercede önceden planlanmış olduğunun anlaşılması ile bağlantılıdır. Enver Paşa'nın aklında ne vardı? Buhara'daki gelişmeleri biliyor muydu? Yoksa Türkistan'daki durumu ve yerel ayaklanma hareketini Buhara'ya geldikten sonra mı anlamaya başlamıştı?

Enver Paşa, Buhara'ya bir seyyah gibi gelmiş de Sovyet yönetiminin neler yapmakta olduğunu orada öğrenmişse, bu takdirde Enver Paşa ile ilgili olarak önceden planlı bir çalışması olmayan, karşılaştığı duruma göre hareket eden, olayların süreci içinde gelişmelerin seyrine kapılmış bir kaderci veya belli bir gayesi olmayan maceracı bir eski kumandan portresi çizmek mümkün olabilir.

Ancak Enver Paşa böyle bir izlenim vermiyor. Aksine, Enver Paşa Makedonya'da eşkıya takibi ile göze çarpan bir subay, geçmişinde gizli cemiyet üyeliği, devrimcilik tecrübesi bulunan, siyasi iktidara bir darbe ile müdahale etmek gibi sürekli risk alarak giriştiği işlerden başarı ile çıkan, kısa sürede çok yüksek mevkilere yükselen, Birinci Dünya savaşında ordulara komuta etmiş bir Osmanlı generali olarak biliniyor. Aldığı eğitim, edindiği görgü ve bilgiler, kısaca Enver Paşa'nın geçmişi, kendisinin bir "maceraperest" olmadığını ortaya koymaktadır. Evet, Enver Paşa'nın, büyük projeler, ihtiraslı işler için gönüllü ve çabuk karar alarak ivedilikle harekete geçen bir devrimci niteliği vardı. Ancak o dönemin bütün devrimcileri gibi o da risk almasını bilen korkusuz bir askerdi. Bu niteliği hiçbir zaman Enver Paşa'nın bir maceracı olduğunu iddia etmeye gerekçe sağlamaz. Aksine bu niteliği kendisinin kesin görüşlü, cesur ve savaş tecrübesini edinmiş atak ve öne atılan bir komutan olduğunu vurgulayabilir.

Diğer taraftan ortada bir belge yoksa da, Cemal Paşa'nın ve Enver Paşa'nın mektuplaşmalarında açığa çıkan çok kısıtlı bilgileri de değerlendirmek gerekir. Özellikle Cemal Paşa'nın, Enver Paşa henüz Moskova'ya gelmeden önce, Moskova'daki temaslarına ilişkin bilgilerden hareketle bir değerlendirme yaparsak, her ikisinin de İngiliz emperyalizmine karşı savaş açmak için Moskova'ya gitmiş ve Sovyet Rusya liderleri ile mutabık kaldıktan sonra harekete geçmiş olduklarını hatırlamamız gerekir.

Nitekim Cemal Paşa'nın Moskova'dan Talat Paşa'ya yazmış olduğu 11 Haziran 1920 tarihli mektup bu bakımdan ilginçtir.[49] Cemal Paşa'nın Moskova'ya gitme düşüncesinin nasıl oluştuğu bilinmemektedir. Ancak Talat Paşa'nın telkini ve bilgisi olmadan hareket etmiş olması da nerede ise ihtimal dışıdır. Çünkü İttihatçı liderlerin Almanya'da oturdukları süre içinde birbirleri ile görüşme ve danışma halinde oldukları bilinmektedir. Cemal Paşa bu mektubunda, 27 Mayıs 1920 tarihinde Moskova'ya geldikten sonra Üçüncü Enternasyonal Bürosu Genel Sekreteri Radek ile görüştüklerini,

[49] A.g.e., s. 251.

kendisinden Sovyet yöneticilerinin, Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği mektubu olumlu değerlendirdiklerini, Radek'in "Rusya Hükümetinin Anadolu'da kurulmuş olan hükümeti tanıyacağını" öğrenip sevindiklerini ve daha sonra ağırlanıp misafir edildiklerini, bir hafta sonra, Dışişleri Halk Komiserliği Doğu Şubesi Müdürü Vajni Jenski ile görüştüklerini bildirmektedir. Mektupta Cemal Paşa Jenski ile görüşmelerini şöyle nakletmektedir:

"Şimdi bizim şahsen yapacağımız bir teklif var: İngilizlerin elinde esir olan Şark milletlerinin tahlisi mücadelesine (kurtuluş mücadelesine) şahsen iştirak etmek istiyoruz. Türkiye ile Komünist Rusya'nın ortak düşmanı İngiltere'dir. O halde İngilizleri bir daha bize zarar veremeyecek bir şekle sokmak bizim için hayati bir meseledir. ...Tabii müttefikler olarak addolunabiliriz. Şark Müslümanları nezdindeki şahsi nüfuzumuzdan da istifade ederek İngiliz istibdadı ve zulmü altında esir kalan şark milletlerini kurtarmaya çalışmak emelindeyiz. Mesela Halil Paşa İran'ın tahlisine ayrılacaktır. Ben de Hindistan'ın tahlisine matuf teşebbüslere, pişvalık kurtuluşunu amaçlayan girişimelere önderlik ederim."

Bu teklife karşılık Jenski, *"Rusya hükümetinin bu teklifi onaylayacağını düşündüğünü, ancak kendisinin Dışişleri Komiserine ve onun vasıtası ile Genel Merkeze ileteceği"* yolunda ifadelerle yanıt vermiştir. Daha sonra Radek ile heyetler halinde de görüştüklerini yazan Cemal Paşa aynı gün Mustafa Kemal Paşa'ya ayrıntılı bir mektup yazarak *"Sizinle mutabık kaldığımız hareket üzerine bilgi verdim ve yakında Türkistan ve Afganistan tarafına gideceğimi bildirdim."* demektedir. İki gün sonra, 4 Haziran günü Dışişleri Komiseri Çiçerin ile görüştüklerini Çiçerin'in de teklifini uygun bulduğunu ve teklifinin Merkez Komitesince değerlendirileceğini ve kendisine 8 Haziran'a kadar bilgi verileceğini söylediğini kaydetmektedir. Cemal Paşa mektubunda şöyle devam ediyor: *"Nihayet 9 Haziran günü, yapılan davet uyarınca Dışişleri Komiserliği Müsteşarı Karahan ile görüştüm. Rusya Hükümetinin teklifini kabul ettiğini, Halil Paşa'nın İran'da, kendisinin ise Afganistan dâhilinde faaliyet göstermesini muvafık bulduğunu ve bu girişimlerinimizden büyük faydalar umduklarını söyledi. Doğu İşleri Müdürü Vajni Jenzki'nin mali konularda görüşmek üzere bizi ziyaret edeceğini ilave etti."*

Cemal Paşa mektubunda yakında Lenin, Troçki ve Stalin ile ayrıca Genelkurmay Başkanı Kamenev ile de görüşeceklerini belirtmiştir.

Daha sonra Cemal Paşa'nın 5 Temmuz 1920 tarihli mektubu da ilginç bilgiler içermektedir. Halil Paşa Moskova'dan Bakü'ye gitmiştir. Ankara'ya gidip bilgi verdikten sonra Azerbaycan'da bir gönüllü ordu kurarak İran'a girecektir. On sayfayı aşan çok uzun ve diğer birçok konuyu kapsayan mektupta Cemal Paşa "Enver Paşa'dan bir haber alınamadığıuu" da kaydediyor. Cemal Paşa 3 Haziran günü Karahan ile görüştüklerini, 12 Temmuz 1920 günü Taşkent'e hareket edeceğini, bildiriyor.[50]

Cemal Paşa'nın yazdıkları değerlendirildiğinde, Sovyet Rusya'nın uluslararası alanda, iç savaşta Beyaz Orduya gösterdiği destek nedeniyle İngiltere ile düşmanlık ilişkilerinin söz konusu olduğu bir dönemde, Cemal ve Enver Paşaların, yeni hareketlere girişmek için düşünceler üreterek bu düşüncelerini Sovyet Rusya üst yönetimine sundukları ve kabul ettirdikleri görülmektedir.

Enver Paşa'nın aklında ve düşüncesinde Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı Devletinin ikinci bir hamle ile kurtarılması veya Osmanlı Devletinin yerine Kafkasya'da ve Anadolu'nun bir kısmı ile birleşik bir yeni Devlet kurulması ve bu amaçla bir "ikinci savaş" fikri vardı. Esasen önceki bölümlerde belirtilen bazı yazışmalarda, özellikle Enver Paşa'nın Kafkasya İslam Ordusu Komutanı olan Kardeşi Nuri Paşa'ya ve Ordu Komutanı olan Amcası Halil Paşaya yazdığı mektuplarda bu düşüncesi açığa çıkmaktadır. Enver Paşa'nın hareket biçimi de bu varsayımı desteklemektedir. Nitekim İstanbul'dan gizlice ayrıldıktan sonra Enver Paşa diğer Osmanlı devlet yöneticilerinden ayrılarak Kafkasya'ya geçmek istemiştir. Bunu başaramayınca ve Kafkasya İslam Ordusunun dağıtıl-

---

[50] 1920 yaz aylarına gelindiğinde Türkiye'de Erzurum ve Sivas kongreleri sonuçlanmış, İstanbul'un işgali ve Misakı Milli'yi kabul eden Meclis-i Mebusan'ın işgal kuvvetlerince kapatılması üzerine Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi toplanmış ve Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bu Meclise dayanan yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu aşamadan itibaren Ankara Hükümetinin Sovyet Rusya ile iyi ilişkileri gelişmeye başlamış bulunmaktadır.

dığını öğrenince Berlin'e gitmiştir. Berlin'de Enver Paşa hâlâ "İttihatçı" bir liderdir. Alman dostları ve Talat Paşa ile istişarelerinde Sovyet Rusya yöneticileri ile ve Komintern Sekreteri Radek ile görüşerek İngiltere'ye karşı ortak mücadele hususunda görüş birliğine vardıktan sonra Enver Paşa Moskova'daki yöneticilerle görüşmek üzere Berlin'den Moskova'ya gitmek ister. Enver Paşa'nın düşüncesinde ortak düşmanın "İngiliz emperyalizmi" olduğu kesindir.

Ne var ki Enver Paşa Moskova'ya 1920 Ağustos ayında ulaşabilmiştir. Bu dönemde artık Moskova ile Orenburg üzerinden Taşkent ile demiryolu bağlantısı sağlanmış ve Türkistan'a Sovyet askeri kuvvetlerinin nakli imkân dâhiline girmiş, General Kolçak'ın Beyaz Ordusu yenilmiş ve General Frunze Doğu Cephe Komutanlığına atanmış bulunmaktadır.

Enver Paşa Moskova'da bulunduğu sırada Bolşeviklerle işbirliğinde İslam dünyasına ihtilal yayma planları yaparak *"bir İslam devleti kurma projesini"* gerçekleştirmek için artık gerek Anadolu'daki gelişmeler[51] gerek Rusya iç savaşının gelişmeleri ışığında düşünmeye ve projesini geliştirmeye çalışır. Bu amaçla Ali Bey ismi altında "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı" adlı uluslararası nitelikte bir Cemiyet kurarak yeni bir örgütlenmeye yönelir. 1920 yılı sonlarından itibaren İhtilalci İslam Cemiyetleri İttihadı adı altında örgütlenme çalışmalarının sürdüğü Enver Paşa ile Ziya Bey arasındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu yeni örgütün Genel Merkezi Moskova'da, Reisi Enver Paşa'dır. Birliğin katibi ise Ziya Bey'dir. Birliğin Roma'da, İstanbul'da ve Anadolu'da şubelerinin kurulması söz konusudur. Bu yeni örgütte de eski İttihatçılar arasında görev dağıtımı yapılmak istendiği anlaşılmaktadır.[52]

---

[51] Masayuki Yamauchi, (1995), Hoşnut Olmamış Adam–Enver Paşa, İstanbul, s.113-136

[52] Şevket Süreyya Aydemir (1968), Enver Paşa, Cilt III. s. 651-654 (Aydemir saldırıya geçen müfreze komutanı Kulkof'un Enver Paşa'nın üzerindeki eşyayı aldırtarak Taşkent'e gönderdiğini, Enver Paşa'nın cesedinin Kızılordu birliği bölgeden çekildikten iki gün sonra teşhis edildiğini yazmıştır. Diğer yandan Miralay Ali Rıza imzası ile saptanan Enver Paşa'nın ölüm tutanağının hangi tarihte düzenlendiği de belli değildir).

Bolşeviklerin amacı, İngiliz emperyalizmine karşı ortak mücadele ve bu mücadelede devrimi Hindistan'a yaymaktır. Cemal Paşa da esasen Moskova'da komünist yöneticilerle anlaştıktan sonra Afganistan'a gitmiştir. Hesaplanan amaç Türkistan'da bir İslam ordusu oluşturmak ve bu orduyu eğiterek Hindistan içine yönelmektir. Bu düşünceyi kim gerçekleştirebilecektir? Her iki paşa da, Cemal Paşa ve Enver Paşa, artık Bolşeviklerden sağlanacak destekle ve Sovyet Rusya ile işbirliğinde yeni atılımlar, yeni devrimler peşindedir.

Cemal Paşa Afganistan'dan 30 Ekim 1920 tarihli mektubunda Talat Paşa'ya, kendisinin Afganistan'da Emir tarafından iyi bir kabul gördüğünü belirttikten sonra düşüncelerini aktarmaktadır. İngilizlere karşı İslam kuvvetlerini kullanacaklarını, Bolşeviklere karşı ayaklanmış olan Ferganalılarla Sovyet Rusya arasında barış sağlayacak olan Hindistan halkının kurtuluş mücadelesinini kendisinin üzerine aldığını, aynı şekilde Enver Paşa'nın da İran'ın kurtuluşu mücadelesini üstlenmesi gerektiğini belirtmekte ve şöyle bir görev dağılımı senaryosu sunmaktadır:

> *"Hindistan'ın kurtuluşu: Cemal Paşa'nın sorumluluğunda;*
> *Hareket sahası: Hindistan, Afganistan, Fergana ve Türkistan;*
> *İran'ın kurtuluşu: Enver Paşa'nın sorumluluğunda;*
> *Hareket sahası: İran, Buhara, Hive ve Türkmenistan;*
> *Türkiye'nin kurtuluşu: Mustafa Kemal Paşa."*

Cemal Paşa mektupta, *"Bu listeye son zamanlarda Enver Paşa'nın Ruslarla mutabık kaldığı üzere Türkistan Çin'i, Kaşgar bölgesini de ilave etmek gerekir ki bununla da Halil Paşa meşgul olacaktır."* demektedir.

Görüldüğü gibi Cemal Paşa çok iddialı ve ihtiraslı ve o dönemin şartlarında kolay kolay akla getirilemeyecek bir mücadele alanı tasavvur edebilmiş ve bu yolda ciddi girişimler sürdürmüştür. Ayrıca bu tasavvurlarında yer alan coğrafyada, kendi ifadesine göre Enver Paşa'nın İran'da yapılacak işleri gerçekleştirmesini öngörmüş olması da ilginçtir. Cemal Paşa'nın ifade ettiği görüşleri, bu tasavvurlarını nerede ise hayale kapılarak veya sözünü ettiği coğraf-

yayı tam olarak tanımaksızın kaleme almış olduğu düşüncesine yol açabilecek niteliktedir. Ayrıca bu ifadeleri Cemal Paşa'nın Bolşevik devriminin Türkistan'daki sonuçları ve General Frunze'nin Türkistan cephe komutanlığı sırasında gerçekleştirmiş olduğu işler hakkında gereğince bilgi sahibi olmadığını göstermektedir.

Diğer yandan Enver Paşa Anadolu'daki gelişmeleri de izler. Azerbaycan'da bir devlet kurup Anadolu'ya Kafkasya ordusu ile girme fikrini terk etmemiş ancak uygulama imkânı bulamamıştır. Bu hususta Ankara hükümeti ile ters düştüğünü ve Anadolu'ya girmesinin 1921 Eylülünde Ankara Hükümeti tarafından alınan önlemlerle engellendiğini biliyoruz.

Bu dönemde Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında iyi dostluk ilişkileri ve teknik işbirliği gelişmeye başlamıştır. Sovyet Rusya İngiliz emperyalizminin yayılmasından duyduğu endişe içinde İngilizlerin yönlendirdiği Yunan ordusunun Anadolu'da ilerleyişinin durdurulmasına büyük önem atfetmektedir. Bu menfaat birliğinin gerektirdiği dostluk gerçekleşir. Sakarya savaşı 1921 Eylül sonunda Türk tarafının zaferi ile sonuçlanır. Anadolu'daki Yunan ordusunun ilerleyişi durdurulmuştur. İşte bu aşamadan sonra Enver Paşa Anadolu'ya geçme düşüncesini terk ederek 1921 Ekim sonunda Buhara'ya gelmiştir.

Enver Paşa Buhara'ya gelmeden önce, Sovyet Kızıl Ordusu daha 1920 Ocak ayında Hive'yi ele geçirmişti. Yeni Ürgenç'de Kızılordu himayesinde kurulan Hive Devrim Komitesini iş başına getirmiş ve genç Hiveliler 1 Şubat 1920 tarihinde Pehlivan Niyaz Hacı Başkanlığında Harezm Halk Cumhuriyetini ilan etmişlerdi.

Buhara'da ise Genç Buharalılarla işbirliğinde Sovyet Silahlı kuvvetleri Ağustos sonunda Buhara üzerine saldırıya geçmiş ve 1 Eylül günü hükümet binasını topa tutmuştu. Bunun üzerine Buhara Emiri Said Alim Han Doğu Buhara'ya kaçmış ve Genç Buharalıların geçici Hükümeti, Buhara'da yönetimi devralmış ve 6 Ekim'de ise Buhara Halk Cumhuriyeti ilan edilmişti.

Enver Paşa'nın Basmacılara katkısı ne olmuştu? Bu hususta ilk akla gelen, askeri bakımdan önem taşıyan sonuç, Enver Paşa gibi

bir komutanın Basmacılar safına geçmesi üzerine Bolşevik yönetiminin, bütün Doğu Buhara'yı kontrol edebilecek nitelikteki büyük bir orduyu Doğu Buhara'ya sevk etmiş olmalarıdır. Basmacı mücahitlerini alt etmekten çok ötede, nerede ise Genelkurmay Başkanı dâhil, tüm üst düzeyli komutanları ve gereğinden fazla donanımlı ve kabarık sayıdaki bir orduyu Doğu Buhara'ya sevk etmeleri, Bolşevik yönetiminin Doğu Buhara'yı da ilhak amacı gütmüş olduğuna ve şartlar gerektirdiği takdirde Afganistan'a dahi girmeyi öngörmüş olduklarına işaret etmekteydi.

Doğu Buhara askeri operasyonlara ilk defa 1922 yılında sahne oldu. Diğer yandan, Enver Paşa'nın askeri ve siyasi değerlendirmeleri ve askeri eğitim düzeni getirmesi sayesinde 1922 yılında mücahitler de disiplinli bir ordunun mensuplarına dönüşmüştü. Basmacı grupları ve önderleri olan Korbaşılar, yaşadıkları mıntıka dışında olup bitenlerle ilgilenmeyen sadece kendi bulundukları yöreden sorumlu kimselerden oluşuyordu. Birçok halde aralarında irtibat yoktu. Bir kısmı diğer önderlerle barışık değildi. Çeşitli nedenlerden dolayı korbaşılar arasında da gerginlikler olabiliyordu. Enver Paşa bu gruplara dayanarak askeri düzen sağlamaya çalıştı ise de bunda sınırlı bir başarı sağlayabildi; örneğin Lakay boyunun reisi İbrahim Bey ve ona bağlı Lakaylar Enver Paşa savaşırken hep geri durdular. İbrahim Bey'in savaşmaya başlaması Enver Paşa'nın ölümünden çok sonradır.

Enver Paşa'nın en büyük eksikliği ise dış dünya ile irtibatının olmayışı idi. Atlı postacılarla mektuplaşma, kendi öz kardeşi aracılığı ile Alman yetkililerle haberleşme aylar alıyordu. Enver Paşa böylece zamanın gelişmelerinin gerisinde kalıyordu ve Doğu Buhara'da adeta tecrid edilmişti. İletişim eksikliği belki de dış dünyanın yardımlarını önledi. Örneğin maiyetindeki Hacı Sami Bey gibi kimseler Afganistan'da uzunca süre ikamet ettiler. Fakat orada uluslararası dikkati çekebilecek bir enformasyon bürosu oluşturamadılar ve uluslararası basın yayın organlarına gereğince bilgi aktaramadılar.

Esasen Enver Paşa mücadeleye atılırken, temel bir önemi olan yeni bir devlet veya yönetim yapısı şekillendirmemiştir. Örneğin 1922 yılında, Neriman Nerimanov'a, Kızıl Ordunun Hive, Buhara

ve Türkistan topraklarının tahliyesi isteğini ileten son bir mektubu Enver Paşa bir komutan olarak imzalamıştır. Yeni bir devletin veya hükümetin başkanı olarak davranmamıştır. Yeni bir devlet kurup ilan edebilir miydi sorusunun cevabı tartışmalıdır. Fakat Enver Paşa bölgede ayrı bir devlet olma yolunu denememiştir. Böyle bir devleti veya yeni bir yönetim yapısını 1922 yılı başlarında Duşanbe'yi aldıktan sonra, Mayıs ayında Doğu Buhara'nın çok büyük bir kısmını kontrolü altında bulundurduğu sırada kurup ilan etmiş olması halinde olayların nasıl ve hangi yönde gelişeceğini de tartışmak gerekir.

Ne var ki, Doğu Buhara'nın tamamını askeri bakımdan kontrol ettiğinden ve söz konusu gelişmelerden Batı dünyasında olduğu kadar Doğuda ve diğer bölgelerde de kimsenin haberi olamadı. Basmacı hareketi uluslararası iletişim yönünden çok zayıf ve dar bir coğrafya parçasında kapalı kaldı.

Nitekim bu bağlamda günümüzde dahi, tarih yazımı bakımından Doğu ve Batı kaynaklarının birlikte ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş olduğunu söylemek güçleşmektedir. Çünkü Enver Paşa'nın 1922 başındaki başarıları üzerine başlatılabilecek bir diplomatik süreç belki de Doğu Buhara'da bir devlet kurması yolunu açabilecekti. Fakat Enver Paşa uluslararası düzeyde ilgi çekmeyen ve bilgi akımı bakımından tanıtımı pek zayıf kalan bir hareketin başında ve fakat yalnız kalmıştı diyebiliriz.

Enver Paşa'nın Buhara Cumhuriyetinin cedid kesimi ile irtibatı olmakla beraber halka inmesi ve doğruca boy beyleri ile temas ederek kırsal kesime geçmesi, Buhara ve bölge halkına büyük bir umut ve milli mücadele azmi ve siyasi bağımsızlık bilinci aşılamıştır. Enver Paşa'nın milli bağımsızlık mücadelesine dönüşen Basmacı hareketine yön vermesi sonucunda, mücadele yaygınlaşmış ve gönüllü katılımlarla önem kazanmıştır. Zeki Velidi Togan, "Bugünkü Türkistan" adlı kitabında *"16. yüzyıldan sonra Orta Asya illeri tarihinde yerli ahalinin bütün sınıflarını bir araya toplayan ve onca yıl süren bir halk hareketi vaki olmamıştır."* diye yazmıştır.

Enver Paşa ile birlikte mücadeleye katılan Türk subaylarının ileri gelenlerinden Miralay Ali Rıza Bey, İsmail Hakkı Bey ve Nafi

Bey Türkiye'ye geri dönebilmiştir. Çoğunun ismi bilinmeyen diğer subaylar ve maiyetinde çarpışan Türkiye Türkleri ebediyen Doğu Buhara topraklarında kalmıştır. Enver Paşa'nın 4 Ağustos 1922 günü şehid düşmesinden sonra, Aydemir'e göre bir iki gün sonra[53] yapılan Enver Paşa'nın cenaze törenine gelen 25-30 bin kişilik kalabalığın, bir iki gün gibi gibi kısa bir zamanda o dağlık yöreye akın etmesi Enver Paşa'nın halk tarafından benimsenmiş bir önder olduğuna tanıklık etmektedir. Cenaze törenine büyük bir kalabalığın katıldığı hususunda yazarlar birleşmektedir; törene Abdullah Receb Baysun'a göre 30.000, Katip Mirza Pirnefes'e göre 35.000, Zeki Velidi Togan'a göre 20.000 kişi katılmıştır.[54] Enver Paşa, ardından ağıtlar yakılan, şiirler yazılan bir kahraman olmuştur.[55]

1922 yılında Enver Paşa'nın hayatını kaybetmesi halka aşıladığı mücadele ruhunu etkilememiş ve bölge halkı sonuna kadar güçlü bir düşmana karşı canları pahasına direnmiştir.

Enver Paşa'nın Bir Devlet Kurma Hesabı

Enver Paşa Buhara'ya geldiğinde aslında cedidler ve Sovyetler tarafında bulunuyordu. Buhara'da yaptığı temasları ve bu arada Zeki Velidi Togan ile görüşmelerini kısmen biliyoruz. Kanımızca Enver Paşa, hareketini Buhara'da değerlendirmiş ve Sovyet tarafına sırt çevirerek o dönemin şartlarında bölge halkı ve aydınları ile yeni bir devlet kurmak istemiştir. Esasen gelişmiş olan Basmacı hare-

---

[53] Ali Bademci, A.g.e., s. 242.

[54] Zeki Velidi Togan, (1947), Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, s. 454; Abdullah Receb Baysun (1945), Türkistan Milli Hareketleri, İstanbul s. 99; Nevzat Kösoğlu, (2008) "Şehit Enver Paşa, İstanbul, s. 595; (Enver Paşa ile birlikte Doğu Buhara'daki savaşlara katılmış olan A. R. Baysun, Enver Paşa'nın askerlerinin Özbek lehçesi ile söylediği türkülerden bahseder: "Tahta Köprü bitti mi, Asker Balalar Geçti mi, Asker Balalar nalesi Paşamizge yetti mi? Kösoğlu Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın da Enver Paşa'nın ardından şöyle bir ağıt yazdığını kaydetmektedir: Türk Balası Oruslardan Köp sıkıldı, Er kırıldı, kız ezildi yurt yıkıldı, Hamiyetlik Enver Paşa onu surab. Genellikle Türk yazarlar daha birçok şiir ve şarkının Türkistan halkının dilinden düşmediğini yazmışlardır.

[55] D. L. Golikov (1978), "Krusheniye Antisovietkogo Popolya, SSSR, Kitap-II, Moskova, s. 190-195.

ketinin liderliğini üstlenerek Doğu Buhara'da istiklal mücadelesi sürdürmeyi ve bunun o sırada Hive ve Buhara'da Sovyetlerin kurdurup bağımsızlıklarını tanımış oldukları Harezm ve Buhara Halk Cumhuriyetleri gibi bir devlet yaratmanın mümkün olabileceğini düşünmüş olabilir. Enver Paşa'nın Fergana vadisine ve Taşkent'e hiç gitmemiş olmasının, askeri bakımdan olduğu kadar kendine yeterli olmak bakımından da Doğu Buhara'daki zemini böyle bir proje için daha uygun olarak değerlendirmiş olduğuna işaret etmektedir.

Bu savı kuvvetlendirmek için de Enver Paşa'nın tüm dostça kabullerine rağmen Buhara'daki cedidlere değil, doğrudan halka yönelmiş ve Doğu Buhara'daki Basmacı önderlerine baş vurmuş olduğunu hatırlatalım.

Enver Paşa'nın düşüncesindeki devleti, tümü ile mutaassıp ve dindar olan ve İslamiyetin geleneksel kültürüne bağlı bulunan Doğu Buhara halkı ile bölgedeki çeşitli Türk kökenli boyları, İslamiyet ortak paydasına dayanarak oluşturmayı tasarlamıştır diyebiliriz. Böylece bölgede mevcut geleneksel toplum yapısını değiştirmeksizin yeni bir devlet kurmanın daha kolay gerçekleşebileceğine hükmetmiş olabilir. Nitekim Doğu Buhara'da Enver Paşa ilk günden itibaren Halife'nin Damadı unvanını kullanmaya başlamış, buna karşın İslam İhtilal Cemiyetleri Birliğinden ise hiç söz etmemiştir.

Diğer taraftan olayların üzerinden elli yıl geçtikten sonra dahi Sovyet görüşlerini savunanlar arasında da Enver Paşa'nın bir İslam Devleti kurmak istemiş olduğunu vurgulayanlar olmuştur. Örneğin 1978 yılında Sovyet Yazar Golikov bir kitabında şöyle demektedir: *"Türkistan'daki olaylarda "korkunç" bir rolü de eski Savaş Bakanı Enver Paşa oynadı. O, kendini Türk Milli Kurtuluş savaşının temsilcisi diye tanıttı. Enver Paşa Türkistan'da ise pan-İslamizm savunucusu olarak faaliyetlere başladı. Türkiye, İran, Buhara, Hiva, Afganistan ve diğer Orta Asya ülkelerini birleştirip, Büyük bir Müslüman devleti oluşturmak istiyordu."*[56]

---

[56] Glenda Frazer (1987), Central Asian Survey Dergisi Sayı 1., s. 17-18

Evvelce üzerinde durulduğu gibi Lakay boyunun reisi İbrahim Bey tarafından tutsak edilmesine rağmen bu köktendinci ve cahil boy reisinin köyünde sabırla beklemesi, kurtulmaya çalışmaması da kendisine Afganistan'da bulunan Buhara Emiri ve Afganistan Kralı tarafından esasen himaye gösterileceğinden emin olması ile izah olunabilir.

Diğer yandan, kanımızca Enver Paşa'nın Doğu Buhara'da bir devlet teşkilatlandırma emeli olmasaydı, Basmacı liderlerini bir araya getirerek büyük bir silahlı güç oluşturmayı da denemezdi. Bu çerçevede Lakay boyunun reisi İbrahim Bey'i de dışlamadan onun da kendisi ile aynı safta yer almasını öngörmüştü. Bunun askeri bakımdan önemli bir nedeni ise kanımızca bölgedeki en güçlü ve örgütlü silahlı güce Lakay boyunun sahip olmasıydı. İbrahim Bey ise Enver Paşa'yı kendisinin yerini almaya çalışan bir Cedid olarak, bir düşman ve rakip olarak gördüğü için onu tutuklatmıştı. Enver Paşa'nın maruz kalabileceği en kötü muamele herhalde İbrahim Bey'in bu çirkin davranışıydı. Ne var ki İbrahim Bey'le yıldızları hiç barışmamış olmasına rağmen Enver Paşa bir devlet başkanı gibi ona karşı hep affedici davranmıştır. Diğer taraftan İbrahim Bey'in de ikna edilerek kendisine tabi olacağı yolunda bir umudu muhafaza ederek Lakay boyunu karşısına almamaya özen gösterdiğini söyleyebiliriz. Gerçekte Enver Paşa İbrahim Bey'in davranışına ilişkin tahmininde yanılmıştı.

Enver Paşa Buhara'ya geldikten altı ay kadar sonra nerede ise bütün korbaşıların saygı ile bağlandığı bir lider konumuna erişmişti. Glenda Frazer "Basmacılar" hakkındaki makalesinde Enver Paşa'nın etrafında Cedidlerin, muhafazakâr dindar zümrenin, bunlardan bağımsız olan yerel önderlerin, dağlardaki boy beylerinin tümünün birleşmiş olduğunu yazmıştır.[57] Özbek tarihçi Kahraman Racabov, Enver Paşa'nın amaçları anlaşılınca Sovyet Rusya'nın

---

[57] Ali Bademci, A.g.e., s. 174 (Ali Bademici'nin kitabındaki bilgiler bazı mektup metinleri Enver Paşa'nın maiyetinde çalışan ve sonraki yıllarda Türkiye'de TC vatandaşlığını alarak yaşayan Mirza Pirnefes'in elindeki bilgi ve belgelerden kaynaklanmaktadır.

bölgedeki politikası ile Doğu politikasının da bundan darbe yediğini ve bu amaçla Sovyetlerin endişe içinde kaldıklarını belirtmiştir. Nitekim Sovyet Dışişleri Komiserliğinin Baysun'a Nisan ayında Enver Paşa ile görüşmek ve bir anlaşma imzalamak amacı ile on kişilik bir heyet göndermiş olduğunu kaydetmektedir. Bazı yazarlar Doğu Buhara'nın büyük bir kısmı Enver Paşa'ya bırakılmak suretiyle bir anlaşma tasarlamış olduklarını öne sürerler. Bunlardan Ali Bademci, Baysun Garnizon Komutanı Zaisof imzası ile gönderilen teklif mektubunu yayınlamıştır.[58]

Mektup aynen şöyledir:

"Gaspadin Enver Paşa,

Sizi Buhara Hükümeti tanımıyor. Hareketinizi tasvip etmiyor. Binaenaleyh size ihtar ediyoruz. Boş yere kan dökülmesin. İsterseniz bir sulh imzalayalım. Baysun Garnizonundan Termiz'e kadar çekilen hattın doğusu sizin olmak şartı ile anlaşma yapalım. Doğu kesimde yapmak istediğiniz teşkilata Hükümet icab ederse size muavenetini esirgemez.

İmza

Garnizon Kumandanı namına Zaisof"

Aynı tarihte Enver Paşa'nın gönderdiği mektup metni şöyledir:

"Baysun'da Bolşevik Garnizonu Komutanına

Barış için yaptığınız nazik teklifinize teşekkür ederim. Bu galeyana gelmiş olan halk, hükümeti tasvip etmiyor. Sizin tarafınızdan teklif edilen sulh konuşmasının şayan-ı kabul olması için askeri kuvvetlerinizin tamamen Buhara emaretinin topraklarını tahliye ettikten sonra mümkün olabileceğini bildiririm.

İmza:

Türkistan, Buhara, Hive Milli Orduları Başkomutanı Naib-i Emir-i Buhara-yı Şerif, Enver"

---

[58] Racabov, K. Özbekistan Bilimler akademisi Tarih Enstitüsü, Maltepe Üniversitesindeki Orta Asya konulu sempozyumda "Enver Paşa ve Türkistan'daki faaliyeti" başlıklı tebliği, 19 Mart 2008 İstanbul.

Bu barış teklifi bir aldatmaca da olabilir. Çünkü Enver Paşa Baysun'u kuşatıyordu. Garnizon Komutanının kendi inisiyatifi ile mi yoksa Merkezinden talimat alarak mı barış anlaşması imzalama teklifinde bulunduğunu araştırma imkânı yoktur. Ancak Bolşevikler sözlerini tuttuğu takdirde, böyle bir anlaşma ile Enver Paşa'nın kontrol ettiği büyük bir ülke, günümüzdeki Tacikistan'ın Zarafşan ve Hocent bölgeleri dışında kalan kısmı ile halen Özbekistan sınırları içinde bulunan Termez bölgesinin Enver Paşa'ya bırakılması o dönemin şartlarında düşünülmüş olabilir. Zaisof imzalı mektubun ekinde bir de harita olduğu bildirilmektedir.

Enver Paşa 19 Nisan'da bu teklife *"Bir anlaşma müzakeresi için yapılabilecek görüşmeler ancak Sovyet ordusunun Türkistan topraklarını tamamen boşaltmasından sonra mümkün olabilir."*şeklinde cevap vermiştir.[59]

Doğu Buhara'nın bir kısmının Enver Paşa'ya bırakılması karşılığında barış sağlanması düşüncesi mesnetten yoksun değildi. Zira 1922 Mayıs ayı geldiğinde Enver Paşa Duşanbe, Hisar, Belcivan, Kulab, Darvaz, Çilligöl, Saraykemer, Karategin Kabadiyan, Termiz bölgelerini kontrolü altında bulunduruyordu. Nitekim Buhara'dan dönen bir grup Osmanlı subayının 1922 yılında[60] Buhara Temsilciliğine atanmış olan Galip Paşa'ya vermiş oldukları ayrıntılı rapor bu bilgileri teyid etmektedir. Buhara Hanlığının coğrafyasının yarıdan fazlası Sovyetlerin değil Enver Paşa'nın mücahitlerinin askeri kontrolündeydi. Sovyet kuvvetleri o döneme kadar demiryolu ve civarının güvenliğini elde tutacak surette konuşlanmış olup gerek sayı bakımından gerek araziye uyum sağlamak bakımından yerli mücahitlerin karşısında geniş bir harekat için hazırlıklı değildi.

Diğer taraftan Enver Paşa'nın düşüncesinde yeni bir devlet kurmak amacının olduğu, 1922 Nisan ayında Korbaşıların Kurultayında İslam Ordusu Başkomutanı unvanını aldıktan sonra Halk Komiseri Neriman Nerimanov'a hitaben gönderdiği 19 Mayıs 1922 tarihli mektupta da açığa çıkmaktadır. Bu mektubu Enver Paşa Hive,

---

[59] BCA, 23/8/1922, Dosya: 43111, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 247.671.11

[60] David Fromkin (2004), Barışa Son Veren Barış, İstanbul, s. 402

Buhara ve Türkistan Cumhuriyetleri Orduları Başkumandanı olarak imzalamıştır. Mektupta, Hive, Buhara ve Türkistan'daki Kızılordu Birliklerinin 14 gün içinde bu Cumhuriyetlerin topraklarından çekilmesini istemiştir. Bu isteğini de, o sırada hukuken bağımsız devlet konumunda olan bu üç Cumhuriyetinin halklarının en yüksek Devlet organı olan "Yüksek Meclis" tarafından hazırlanmış bir istek olarak kaydetmiştir. Kanımızca Nisan ayında yapılan Kafirun Kurultayından başka bir toplantı söz konusu olmadığından, Enver Paşa'nın görünürde, sanki bir parlamenter zemine dayanan teklifler öne sürüyormuş gibi bir ifade kullanmayı tercih etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Enver Paşa'nın, silahlı mücadeleye girmiş olan yerel önderlerin toplantısını (Kafirun Kurultayını) bir kongre olarak takdim etmiş olduğu görülmektedir.

Bir başka deyişle Enver Paşa'nın dayandığı hukuki zemin 15 Nisan 1922 tarihinde istiklal savaşına katılan yerel komutanlar (Korbaşılar) ile yaptığı kurultaydır. Oysa Kurultay'da yeni bir devlet kurulması veya kurulacağının ilan edilmesi söz konusu olmamıştır. Fakat Enver Paşa'nın Ruslara gösterdiği manzara adeta bağımsız bir devlet oluşturma sürecidir.

İletişim yokluğu nedeni ile Afganistan üzerinden dahi diğer devletlerin bu gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmadığı, Sovyet Rusya'ya karşı direnenlerin kimler olduğu, nasıl bir toplumu temsil ettikleri ve bu direnişçilerin bir devlet kurmak için bağımsızlık savaşında olup olmadığı gibi konular üzerinde o dönemde hiçbir devletin durmamış olduğu görülmektedir. Diğer yandan Emir Said Alim Han'ın Enver Paşa'nın kendisinin yerini alacağı ve böylece ülkesini kaybedeceği endişesinden söz eden ve bu nedenle Enver Paşa'ya kuşku ile bakması nedeniyle Enver Paşa'ya yardımı kestiğini savunanlar da vardır.[61] Oysa Abdullah Recep Baysun, Kafirun'da 15 Nisan 1922 tarihinde yapılan kurultayda Afganistan'da sığınmacı olarak bulunan Buhara Emiri Said Alim Han'ın temsilcisi Core Noca'nın da hazır bulunduğunu yazmıştır. O günlerde bizzat Kafirun'da bulunan Abdullah Recep'in anlattığına göre "*Kafi-*

[61] Abullah Recep Baysun (2001), "Enver Paşa", İstanbul, s. 107

run karargâhı adeta bir diplomasi merkezine dönmüştü, gelen temsil heyetleri mektuplar getiriyorlardı. Alim Han'ın temsilcisi sıfatı ile Mirza Ahmed Bey Emir'in el yazısı ile kaleme aldığı bir mektup getirmişti. "Bir hizmetim olabilir mi?" Emir adeta "topraklarıma kavuşabilir miyim? diye soruyordu."[62]

Enver Paşa'nın Emir Said Alim Han'ın ülkesine geri dönüp mücadeleye katılması hususundaki görüşü olumsuzdu Nitekim Enver Paşa 14 Nisan 1922 tarihinde askeri ve tıbbi yardım isteklerinde bulunduktan sonra, *Darvaz, Karatekin, Belcivan, Kurgantepe, Kabadiyan bölgelerindeki halkların kendisine bağlı olduğunu, bir süredir Cedid/ Kadimi ayırımını ortadan kaldırmış olduğunu, Emir Said Han'ın tekrar ülkesine dönerse "her şeyin mahvolacağını" Cedidci/ Kadimci ayrımının yeniden baş göstereceğini, bu itibarla Alim Han'ın ülkeye gelmemesini, zamanı gelince ayrıca bilgi vereceğini* belirtmiştir.[63] Baysun'u savunan Rus Garnizon Komutanının teklifine bir değişik şekilde yanıt verilmesi de mümkündü. Ancak Enver Paşa Duşanbe'deki Rus Başkonsolosu Nagorniy'e yazdığı gibi Türkistan Hive ve Buhara topraklarının tahliyesi ön şartı üzerinde ısrar etmiştir. İlk talebini ısrarla yenilemekteydi.

Bu ön şartın gerekçesi de doğal olarak Doğu Buhara'da kendisinin önderliğinde yeni bir devlet kurmak ve bunu teminen henüz Sovyet kuvvetleri tarafından işgal edilmemiş olan Doğu Buhara topraklarını askeri işgalden korumak olabilirdi.

Nihayet Enver Paşa'nın kendisinin önderliğinde yeni bir devlet kurmak niyeti, 1922 Nisan ayında yazdığını tahmin ettiğimiz tarihsiz mektubunda daha somut ifadelerle açığa çıkmaktadır. Afganistan Emiri Emanullah Han'a gönderdiği bu mektupta kendi komutasındaki askeri harekâtın ilk başarılarını anlattıktan sonra, Türkistan'da Rus egemenliğine son verip *"kendisinin Başkanlığında, Alman Birliği gibi, yerel iktidar sahiplerinin de katılabileceği bir İslam Hükümetleri Birliği"* meydana getirmekten söz etmiştir.[64]

---

[62] Masayuki Lamauchi (1995), *"Hoşnut Olmamış Adam"*, Ankara, s. 272

[63] Masayuki Yamauchi, A.g.e., s. 268

[64] Zeki Velidi Togan, A.g.e., s. 490

Ne var ki, Enver Paşa'nın düşüncesi ne olursa olsun o dönemde bir araya getirebildiği kuvvetlerle ilk defa Baysun'u ve diğer yerlerdeki kızıl garnizonları tehdit edebilecek bir saldırı hareketi tasarlayabilmişti. Enver Paşa'nın Sovyetlere karşı direniş hareketinin başına geçmesinin bir sonucu da, Sovyet Rusya'nın Orta Asya'da sağlamış olduğu başarıyı muhafaza edebilmek için daha büyük kuvvetlerle ve yeni önlemlerle Orta Asya bölgesinde Buhara'ya yüklenmeyi kararlaştırması olmuştur.

Enver Paşa'nın niyetini, bilfiil davranışlarını yorumlamak suretiyle anlamaya çalışırsak, Cemal Paşa ile buluşma amacı ile Taşkent'e gitmek istediği yolunda bir izlenim bırakarak, kimseye haber vermeden Buhara'ya gitmesi, adeta her iki Paşanın birlikte oluşturdukları belli bir plan uyarınca hareket ettikleri izlenimi vermiş ve Moskova yöneticilerini kuşkulandırmış olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim Cemal Paşa'nın Zeki Velidi Togan ile görüşmesinde Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmesinden yakınması da, Enver Paşa'nın evvelce Moskova'da mutabık kalınan çerçevenin dışına çıktığına işaret etmektedir. Togan'ın naklettiğine göre, *Hindistan'da ihtilal yaratacak bir ordu kurulması için kendisine artık güvenilmediği,* Sovyet Rusya Dışişleri Komiserliği Müteşarı Karahan tarafından doğrudan Cemal Paşa'ya resmen ifade edilmiştir. Hindistan müslümanlarını İngiliz emperyalizmine karşı ayaklandırma projesi lafta kalmıştır. Kanımızca Enver Paşa bunun kolay olamayacağını hesaplayarak önce Doğu Buhara'da bir ordu meydana getirmek ve bu ordunun sayesinde bir İslam Devleti kurmak düşüncesine yönelmiştir.

Büyük ihtimalle Enver Paşa Sovyet Rusya üst yönetiminde, ihtilalin Hindistan'a yayılması düşüncesinin tartışmalı olduğunu, Troçki'nin devrimi dünyaya yaymak fikri ile çatışan görüşler bulunduğunu görmüş veya anlamış ve bu konuda Sovyet üst yönetimindeki görüş ayrılıkları olması nedeni ile böyle bir projenin gerçekleşme şansı olamayacağını –Cemal Paşa'dan farklı olarak– 1921 yaz sonunda öngörmüştü.

Enver Paşa Doğu Buhara'da bir devlet kurmayı başarsa idi, Afganistan'da sürgünde bulunan Said Alim Han'ı tekrar tahta çıkara-

bilecek miydi, yoksa o dönemde kendisinin de damadı olduğu Osmanlı hanedanından birini mi kurabileceği devletin başına geçirecek ya da Osmanlı Halifesini Doğu Buhara'da mı egemen yapacaktı? Yoksa böyle bir devletin başkanlığını veya halifeliği bizzat kendisi mi alacaktı?

Bu sorular, bu gün için yanıtsız kalmak zorundadır. Kanımızca Enver Paşa ile ilgili Rusya Federasyonu Devlet Arşivlerinde, Kızılordu ve Komünist Partisi arşivlerinde bu hususu açıklığa kavuşturmak amacı ile ayrı bir çalışma çerçevesinde araştırma yapılması ve Enver Paşa'nın Moskova'da bulunduğu süre içinde çeşitli kimselerle yaptığı görüşmelere ilişkin bilgilerin de araştırılıp incelenmesi yarar sağlayabilecektir.

Enver Paşa'nın milli mücadele önderi olması sonucunda Kızıl Ordu Sovyetler rejiminin başarısını sağlamak üzere Doğu Buhara'ya girdi. Her tarafını işgal etti. Komünist ideoloji Buhara'ya ve özellikle Doğu Buhara'ya Kızıl Ordu ile beraber ve zorla ve kan dökerek gelmiştir. Enver Paşa mücadelesinde silah ve cephane bakımından pek zayıftı. Gizlice Afganistan Emirinden çok kısıtlı bir miktarda yardım görmesi dahi propaganda amacı ile pek abartılı haberlere konu olmuştur. Esasen Rusya Afganistan'la anlaşma imzaladıktan sonra bu yardımlar da giderek kesilmiş ve Enver Paşa askeri bakımdan fiilen kaçınılmaz bir yalnızlığa ve yenilgiye mahkûm olmuştur.

Enver Paşa ile Cemal Paşa Arasındaki Düşünce Farkı

Cemal Paşa'nın Afganistan'daki çalışmasını, onun Türkistan'daki hareket hakkındaki görüşlerini ve gelişmeleri Sovyet Rusya-Afganistan ilişkisi açısından kısaca yorumlamak, üzerinde pek durulmayan hususlara ışık tutabilecek araştırmaları teşvik etmek bakımından yararlı olabilir.

Daha önceki bölümde belirtildiği gibi Cemal Paşa ve Enver Paşa tarafından Bolşevik Sovyet Rusya üst yönetimine önerilmek üzere geliştirilen, Hindistan'a akın yapacak bir ordu kurulması ve İngiliz emperyalizminin İslam halklarının büyük bir isyan hareketi

ile bertaraf edilmesi projesi, Bolşevik Sovyet Rusya yöneticileri tarafından tamamen uygun ve yararlı görülmüş bir proje idi. 1920 yılında bu projeyi hararetle destekleyen Bolşevik yöneticilerin 1921 yılında değişik düşüncelere yönelmiş oldukları görülmektedir.

Mevcut yayınlarda Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmesinin ve Hindistan ve Türkistan üzerinden devrimin yayılmasının İngiliz emperyalizmine karşı ortak mücadele planlarını alt üst ettiği yolunda bazı bilgiler vardır. Bizzat Cemal Paşa, Enver Paşa'nın Afganistan üzerinden Hindistan'a gidip Müslümanları ayaklandırma projesini "suya düşürdüğünü" belirtmiştir. Bu hususta bazı ayrıntılar üzerinde durmamız gerekir.

Zeki Velidi Togan, Cemal Paşa'nın 1920 Ağustos ayında Taşkent'e gelip Pencap taraflarını ele geçirip orada bir İslam Devleti kurmak amacı ile Afganistan'da hazırlıklar yapmak yolunda olduğunu açıkladığını, beraberinde 20-30 kişilik bir subay heyeti ile Buhara üzerinden Afganistan'a hareket ettiğini anlatmaktadır. Togan şu hususları belirtmektedir:

"Cemal Paşa beraberindeki bazı Türk subaylarını Buhara ve Hive'de bıraktı. Bunlar Türkistan Müslümanlarını İngiliz emperyalizmini yıkmak için Hindistan seferine hazırlayacaklardı. Cemal Paşa Türkistan'daki basmacılardan da bu yolda yararlanılabileceği düşüncesinde idi. Moskova ve Taşkent'deki komünist komitelerde çalışan arkadaşlarımızın bize bildirdiğine göre, Ruslar, Cemal Paşa'nın Türkistan'da Hindistan ihtilali bahanesi ile teşkilat yapıp o bölgeyi ele geçirmek istediğini düşünüyorlardı ve Paşa'yı ancak çok geçici bir zaman Afganistan ve Hindistan sınırında istihdam etmeye karar vermişlerdi."[65]

Togan, 1921 yılı başında Cemal Paşa'nın maiyetindeki subaylardan Ragıp Bey'i Taşkent'e gönderdiğini, bu heyetin Sovyetlerin müsaadesi ile Fergana Basmacıları ile Körşirmet Bey'in kardeşi Taşmuhammed Bey ve Kalkhoca'nın vekili ve diğer bazı korbaşılarla görüştüklerini, ancak Taşkent'e döndüklerinde Ragıp Bey'in tutuklandığını, bunun da Basmacılara Cemal Paşa'nın Bolşevikler

---

[65] Masayuki Yamauchi, A.g.e., s. 357

nezdinde itibarı olmadığını göstermiş olduğunu yazmıştır. O dönemde Türkistan Milli Birliği Merkez Komitesi Reisi olan Togan, Cemal Paşa'dan *"Türkistan'ın siyasi ve askeri kuvvetlerinden istifade ederek Hindistan'ı İngiliz esaretinden kurtarmak gibi hayallerle Türkistan meselesini birbirine karıştırmamasını kesin şekilde talep ettiğini"* bildirmiştir.

1921 yılında işler değişmiştir. 1921 Mart ayında Sovyet Rusya Ankara Hükümeti ile ve Afganistan ile anlaşma imzalamıştır. Cemal Paşa Afganistan'dan Moskova'ya geldiğinde Enver Paşa'yı 15 Kasım tarihli bir mektupla Moskova'ya çağırmıştır. Cemal Paşa Enver Paşa'ya Buhara'yı terk etmesini teklif eder ve şöyle devam eder:

"Eğer Buhara'da kalmakta ısrar edecek olursan bütün bir buçuk yıllık mesaimizin semereleri tamamen mahvolacaktır. Bu son teşebbüsümüzü de kendi elimizle mahv ve harab edersek artık bizim için hayata veda etmekten başka çare kalmaz..."[66]

Görüldüğü gibi Cemal Paşa Enver Paşa'nın Buhara'ya gitmesini önermemiş ve Buhara'da faaliyette bulunmasını istememiştir. Daha sonra Cemal Paşa beraberinde Veli Han başkanlığındaki bir Afgan heyeti ile, Afgan ordusunun silah ihtiyacını karşılamak için temaslar yürütmek üzere Avrupa'ya (Almanya ve Fransa'ya) ve ardından Moskova'ya gitmiştir. Moskova'da Karahan ile görüşmesinde Rusya Hükümetinin, Enver Paşa'nın Basmacılar tarafına geçerek mücadeleye başlaması nedeni ile Rusya'nın Afganistan'a hiçbir yardım yapmayacağını öğrenmiştir. Bu husus Moskova'dan Cemal Paşa tarafından Afganistan Emirine yazılan 1 Temmuz 1922 tarihli uzun bir raporda kayıtlıdır. Mektupta Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın da kendisi ile birlikte Enver Paşa'nın Rusya'ya karşı giriştiği mücadeleyi uygun görmediklerini belirtmekte ve 10 Mayıs 1922 günü Karahan ile yaptığı görüşmede Karahan'ın söylediklerini nakletmektedir. Karahan Cemal Paşa'ya şu ifadelerde bulunmuştur:[67]

---

[66] Hüseyin Cahit Yalçın, A.g.e., s. 296

[67] Zeki Velidi Togan, A.g.e., s. 455

"... Enver Paşa garip bir şekilde Buhara'dan firar ettikten sonra Doğu Buhara'daki kıyamcılarla işbirliği yaparak bize savaş açtı. Biz başlangıçta bu delice harekete inanmak istemedik. Bizzat Hariciye komiserliği ve Türkistan ve Buhara'daki temsilcileri Enver Paşa gibi akıllı ve dürüst telakki olunan bir kimsenin böyle bir iş yapmasına bir türlü ihtimal veremiyordu. Fakat hakikat olanca çirkinliği ile ortaya çıktı ve bizim güvenimizi kötüye kullanarak Basmacılara iltihak ettiği anlaşıldı." Karahan Afganistan Hükümetinin Mart ayında yaptığı anlaşmaya ve verdiği söze rağmen Enver Paşa'yı himaye ettiğini, ve ona para, silah ve mühimmat yardımı yaptığıru, halen Afganistan'da İngilizlerin etkisinin de ortaya çıkmış olduğunu, Enver Paşa'nın İngilizlerin bir aracı olarak iş gördüğüne ihtimal vermediklerini fakat İngilizlerin bu teşebbüsten azami surette istifade çarelerini bulacaklarını söylüyor. Karahan'ın bu beyanları Doğu Buhara'daki hareketin İngilizler tarafından desteklenmesinden ciddi endişe duyduklarına işaret etmektedir.

Enver Paşa'nın bu teşebbüsünün Rusya Hükümetinin zararına olduğu gibi Türkiye'nin ve Afganistan'ın ve Asya'daki bütün İslam ve Türk milletlerinin zararına olacağını, Enver Paşa gibi bir adamın nasıl olup da bunu takdir edememiş ve yanlış bir yola sapmış olduğunu bir türlü anlıyamadıklarını vurgulayan Karahan, bundan iki ay önce Buhara'daki konsolosuları aracılığı ile bir haber gönderdiğini ve Enver Paşa'ya böyle yanlış bir siyaset takip etmektense gelip kendileri ile konuşmasını ve ne istediğini izah etmesini teklif etmiş olduğunu, aldığı cevapta *"Türkistan ve Buhara'daki Ruslar oraları tamamen terk ve tahliye etmedikçe"* müzakereye hiçbir şekilde yanaşmayacağını ve hiçbir yere gitmeyeceğini bildirdiğini ifade ediyor.

Bunun üzerine Rusya Hükümetinin Enver Paşa'yı başına geçtiği asilerle birlikte tamamen mahvetmek kararını aldığını ve Rusya Hükümetinin bu kararının kesin olduğunu, değiştirme imkânı olmadığını, Türkistan ahalisine ve Afganistan'a karşı *"böyle Enver Paşa gibi delilerin teşebbüs edeceği isyan hareketlerine karşı"* koymak için kuvvetlerinin yeterli olduğunu belirtiyor. Asilerin akıllarını başına getirmeye her zaman muktedir olduklarını, bunun için en

seçkin kıtaları Buhara ve Türkistan'a gönderdiklerini söyleyen Karahan, böylece Cemal Paşa'ya yaptığı beyanlarda aslında gerekirse Afganistan üzerine yürümek için de hazırlık yaptıklarını ima etmiş olmaktadır:

"Mademki biz Enver Paşa ile savaşa giriyoruz ve Aganistan da Enver Paşa'ya yardım ediyor. Bu durumda evvelce sizin aracılığınızla Afganistan'a vermeye razı olduğumuz silah ve parayı vermekten şimdilik vazgeçiyoruz. Hindistan'daki teşebbüslerimizi şimdilik tehir ettik. Afganistan ve Hindistan ile ilgili olarak size vaad ettiğimizi vermeyeceğiz. Zira Afganistan'daki siyasi durumumuz öncesi gibi olmadıkça Afganistan'a yardımda bulunmayı zararlı görüyoruz. Bu durumda Afganistan için de Hindistan için de çalışılmasına imkân görmüyoruz ve bu iş için tahsis ettiğimiz hususları yürürlüğe koymamaya karar verdik."

Bu kesin ifadeler, Cemal Paşa'nın uğradığı hayal kırıklığının yanı sıra, Cemal Paşa'nın hayalini kurduğu projelerinin suya düşmesi sonucunda artık kendisinin de Sovyet Rusya nezdinde bir değerinin kalmadığına işaret ediyordu. Nitekim Zeki Velidi Togan da *"Cemal Paşa Rus siyasetinin içyüzünü Afganistan'dan Rusya'ya dönüp geldikten sonra anladı."* demektedir.

İngiliz Hükümetinin Afganistan nezdinde 7 Eylül 1921 tarihinde Cemal Paşa'nın İngiliz aleyhtarı faaliyetini protesto girişimi üzerine, Cemal Paşa New York Times gazetesinde kendisinin Afganistan'da İngilizlere karşı tertibat için değil, kendi şahsı adına, Afgan ordusunun modernleşmesi için çalıştığını İngiltere'nin Kâbil Büyükelçisi Sir Henri Dobs ile de dostane ilişkileri olduğunu anlatan bir yazı çıkartmışsa da bu işe yaramadı. Cemal Paşa Moskova'dan Hüseyin Cahit Yalçın'a gönderdiği 4 Mayıs 1922 tarihli bir mektupta:

"...Enver'in hatası sebebinden Hindistan ihtilali yolundaki iki senelik mesaim alt üst oldu... Şimdi Ruslarla çalışmak imkânı kalmadı..." diye yazmıştır.[68]

---

[68] Stanislas Tarasov ve Dimitri Ermolayev (2009), Troçki'nin Afganistan'a Hareketi, Tarihin Unutulmuş Sayfaları", Makale, 1-8 Nisan 2009, Russiskije -Vesti- News Ru (www.centrasia.ru/news.A..php?st=1238571120)

Bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yapmak gerekirse önce Cemal Paşa'nın Afganistan'daki işinin artık sona ermesi ve Hindistan'da devrim yapma projesinin terk edilmesi nedeni ile Enver Paşa'yı sorumlu tuttuğunu görüyoruz. Bir diğer deyişle Cemal Paşa, Enver Paşa Basmacılar tarafına geçip Sovyet Rusya'ya savaş açmasaydı, Sovyet Rusya hükümetinin Cemal Paşa'ya 1920 Temmuz ayında Moskova'da söylemiş olduğu gibi Afganistan'dan Hindistan'a bir ihtilal ordusu ile girmek için her türlü desteği gösterme vaadlerini tutacakları yolundaki inancına saplanıp bağlı kaldığı görülüyor.

Ancak kanımızca bu hususta Cemal Paşa'nın Enver Paşa'dan şikayet etmesi, kendisinin düşüncesinin ve Sovyet Rusya'nın Hindistan'ı işgal için kendisine silah ve para yardımı yapacağı yolundaki beklentisinin bir yıl öncesinde olduğu gibi kaldığını göstermektedir. Cemal Paşa'nın gerek bölgede olup bitenler gerek Rusya-Afganistan ilişkilerindeki gelişmeler hakkında isabetli bir değerlendirme yapamadığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan Enver Paşa'nın gerek Rusya'nın Afganistan ile anlaşma yoluna girmesi gerek Afganistan ile İngiltere arasında anlaşma ortamının belirmesi ve nihayet 1921 Mart ayında Rusya ile İngiltere arasında ticaret anlaşması yapılması gibi gelişmeleri birbiri ile irtibatlı olarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Henüz daha Moskova'dan ayrılmadan önce Enver Paşa'nın gelişmeler sürecinin ve Rusya-İngiltere ticaret anlaşmasının yarattığı ortamın giderek Sovyet Rusya'nın elini daha da kuvvetlendireceğini görmüş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Cemal Paşa'nın görüşlerini yansıtan bilgileri içeren, İzvestiya gazetesine verdiği bir mülakatın metni de Ek'te yer almaktadır.

General Frunze'nin Türkistan'da süren Basmacı direniş hareketine rağmen Türkistan, Buhara ve Hive'de bir dizi önlemi yürürlüğe koymasından sonra, özellikle Buhara'nın Kızılordu tarafından işgalini takiben Enver Paşa'nın, Türkistanlılardan bir ordu kurup Hindistan'a sefere gitmenin çok güç olduğunu, hatta bunun ancak bir hayal olduğunu değerlendirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu düşünceler sonucunda Enver Paşa Sakarya'da Yunan ordusunun ilerleyi-

şinin durdurulmasından sonra Moskova'nın kendisine artık Anadolu'da alternatif bir komutan olarak bakmadığını ve Moskova'nın Afganistan ve İngiltere ile yakınlaşma sürecine yöneldiğini anladıktan sonra kendi mücadelesini kendi başına yürütmeyi kararlaştırmıştır.

Kanımızca, bir strateji ve savaş uzmanı olan Enver Paşa özellikle Hindistan'ı işgal hayaline kapılmamış ve Doğu Buhara henüz Kızıl Ordunun kontrolü altında bulunmadığı bir dönemde, sür'atle Doğu Buhara'yı ele geçirip orada bir İslam Devleti kurmayı daha gerçekçi bir hareket olarak değerlendirmiş ve bunun mümkün olabileceğine hükmetmiştir.

Aklında esasen yer etmiş olan "ikinci savaş" için son bir şans olarak Doğu Buhara'daki Türk kökenli boyların gücünden yararlanabileceğini düşünmüştür. Bu düşüncenin gerçekleşme şansı ise henüz Doğu Buhara Kızıl Ordunun askeri kontrolünde bulunmadığı bir dönemde harekete geçilmesi esasına dayanıyordu. İşte kanımızca bu nedenle Enver Paşa 1921 sonbaharında ivedilikle ve hiç beklenmedik bir şekilde Doğu Buhara'ya geçmiştir. Enver Paşa'nın Sovyet Rusya yöneticilerinin Hindistan'da devrim projesini artık terk etmiş olduklarını zamanında görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Afganistan ile ilişkilerin yönetimi konusunda Sovyet Rusya yöneticileri arasında da değişik görüşler çarpışıyordu.

Bazı yayınlarda, Troçki'nin Bolşevik devrimini Hindistan'a ve diğer bölgelere ivedilikle yaymak düşüncesine karşı görüşlerin geliştiğine ve bunun Afganistan ile ilişkiler sürecinde ortaya çıktığına işaret eden bilgiler vardır.[69] Esasen Mustafa Çokay da 1923 yılında yayınlanan bir makalesinde bu savı doğrulamaktadır. Çokay,

"1921 Mart ayında Sovyetlerle İngilizler arasında ticaret anlaşmasının imzalanmasından sonra Enver Paşa'nın Bolşeviklerle ilişkilerinin kötüleşmeye başladığını" söylemiştir.[70]

---

[69] Mustafa Çokay (1923), *Enver* Paşa Sovyet Rusya'da ve Merkezi Asya'da: Basmacı veya Devrimci", Makale, Orient et Occident, Paris-(Internet 04.50, 09.01.2005)

[70] A.g.e., (yazarın notu: "Arkhiv Troskovo" Kommunisitçetsvaya Oppositia v CCCP", F.1, Terra 1990, s. 183)

Cemal Paşa'nın ise 1922 yılında Afganistan'da silahlı kuvvetleri modernleştirmek ve oradan Türkistanlılardan da olabilecek katılımlarla oluşturulacak bir ordu ile Hindistan üzerine yürümek amacına ve Sovyet Rusya yöneticilerinin kendisini para, silah ve mühimmatla desteklemeye devam edecekleri gibi bir beklentiye saplanıp kalmış olduğu görülüyor.

Bazı Devletlerin Tutum ve Görüşleri

Bu bölümde dönemin etkili ülkelerinin tutumlarına kısaca değinilecektir. Sovyet yönetiminin görüş ve tutumunun hayli değişken bir nitelik taşıdığı o dönemde Kızıl Orduya karşı Beyaz Rusların mücadelesini açıkça ve fiilen destekleyen ve bu mücadeleye katılan ABD ve İngiltere gibi devletlerin tutumları üzerinde de durulması yararlı olacaktır.

İngiltere'nin sömürgelerinde ayaklanma ve iç savaş çıkarılması hususunda Sovyetlerin açıklığa kavuşmamış olan politikalarını da hatırlamakta yarar vardır. Bu hususta, Lenin ve Troçki önderliğindeki devrimcilerin, Rusya dışında da sürekli çatışma ve ayaklanmalarla devrim savaşlarının sürdürülmesi gerektiği inancı ile 1919 yılında saptanmış olan politikada kısa vadede degişiklik olup olmadığının da sorgulanması gerekecektir. O dönemde Sibirya'da Kolçak kuvvetlerinin Kızıl Orduya yenilmesi, dikkatleri, devrimin yayılması bakımından Merkezî Asya'ya yöneltmişti. Troçki *"Paris ve Londra'ya giden ihtilal yolunun Afganistan, Penjab ve Bengal'den geçtiğini"* söylüyor[71] ve esasen geçmişte Çarlığın yarı sömürgesi durumunda bulunan Buhara Hanlığının ele geçirilmesinin Afganistan ve Hindistan'a savaşın yayılması bakımından önem taşıdığını düşünüyordu. Bu düşünce uyarınca General Frunze olağanüstü yetkilerle donatılarak Türkistan Cephesi (Turkofront) Komutanlığına atanmıştı.

---

[71] Percy Zacharia Cox İngiliz sömürge ordularında görev yapmış bir general olup Irak'ta 1920 yazında Osmanlı Ordusundaki Arap kökenli subayların başlattığı direniş ve ayaklanmanın bastırılmasından sonra Ekim ayında Irak'a İngiltere yüksek komiseri olarak atanmıştır. (Wikipedia Free Encyclopedia, 26 March 2009)

Türkkomissiya'nın saptadığı politikanın daha sonra Sovyet üst düzey yöneticileri arasındaki görüş ayrılıkları ve değişen uluslararası konjonktür nedeni ile tam olarak uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Türkistan Komisyonu kararlarının alınmasından iki yıl sonra aynı politikaya sıkı sıkı bağlı bir Sovyet üst yönetiminden söz etmek güçtür. Nitekim 1921 Mart ayında İngiltere ile ticaret anlaşması ile başlayan yeni ortam, ne Afganistan'a ne de Hindistan'a bir saldırı planlamaya el veriyordu.

Konuya, Bolşevik hareketin Müslüman ahaliye yayılmasından korkan ve böyle bir gelişme sonucunda sömürgelerini kaybetmek endişesini taşıyan İngiltere açısından bakıldığında, İngiltere'nin Sovyet Rusya'nın, Çarlık Rusya'sının ele geçirmiş olduğu Orta Asya'yı aynen muhafaza etmek ve Rus olmayan halkların bağımsızlığını tanımamak yolundaki politikasını kabullenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1920 yılında İngiltere'de Percy Cox[72] ile Winston Churchill'in bu konudaki görüş ayrılığından söz edilir. Winston Churchill Bolşeviklerin Müslümanları ayaklandırarak devrimi yaymak için İngiliz sömürgelerine saldırıya geçeceklerinden endişe ederken, Percy Cox Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusya'sının sınırlarını muhafaza etmek için mücadele edeceğini ancak Sovyetlerin sınır aşan askeri harekâta girişemeyeceklerini savunuyordu.[73]

Enver Paşa'nın Doğu Buhara'da Sovyet Rusya'ya savaş açması üzerine, mantık gereği ve doğal olarak Komünist sisteme karşı direnenleri destekleyen ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin çeşitli şekillerde Enver Paşa'ya yardım sağlamaları gerektiği düşünülebilir veya böyle bir ihtimal akla gelebilir.

Ne var ki böyle bir ihtimal hiç belirmedi. Sovyet Rusya yönetiminin de Orta Asya'da Çarlık Rusya'sının sömürgelerini aynen muhafaza etmek kararında olduğunu gören ve anlayan İngiltere dahi Türkistanlılara yardımda menfaat görmedi.

---

[72] David Fromkin, A.g.e., s. 401.

[73] A.g.e. s. 8.

Nitekim Buhara Emiri Sait Alim Han, Frunze kuvvetleri Buhara'ya saldırdığında Duşanbe'ye çekildikten sonra, oradan İngiltere Kralı Beşinci George'a bir mektup göndererek yardım istemişti. Alim Han'ın yardım çağrısını içeren 21 Ekim 1920 tarihli mektubu bir heyetle Duşanbe'den Kaşgar'daki İngiltere Konsolosluğuna gönderildi. Burada tercümesi yapıldıktan sonra Yeni Delhi'ye iletildi. Ancak bu isteğe bir yanıt verilmedi.[74] Beşinci George'a Kardeşim diye hitab ederek başlayan mektubunda Alim Han *"Majesterinin Hükümetinden Devlet Borcu olarak yüz bin İngiliz Lirası 20.000 tüfek 30 Top ve gerekli mühimmat ile 30 uçak ve gerekli teçhizatın Buhara heyetine verilerek gönderilebileceğini bildirmiş ve 2000 kişilik bir silahlı birliğin Ruslara karşı giriştikleri mücadelede yardımcı kuvvet olarak Karategin üerinden Doğu Buhara'ya sevkini"* talep etmiştir. Buhara Emiri Said Alim Han 1921 Şubat sonunda Afganistan'a sığınma kararını aldı ve Afganistan'a geçti. Afganistan'da bulunduğu süre zarfında Hindistan yolu ile ülkeden çıkarak Hacca gitmek isteğini bildirdiği halde İngilizlerden bu tür taleplerine dahi bir yanıt alamadığını yazan tarihçiler vardır.[75] Buhara Emirinin teklifi İngiltere'ye Doğu Buhara'yı işgal etme imkânı sağlıyordu. O dönemde fiilen Rusya ile savaş halinde olan ve sömürgelerini korumak isteyen İngiltere'nin bu imkânı hangi gerekçe ile neden değerlendirmediği ayrı bir araştırma konusu olabilir. Bilindiği gibi Enver Paşa Buhara Emiri Afganistan'a iltica ettikten sonra Buhara'ya gelmiştir. Rusya-İngiltere Ticaret Anlaşması ise 1921 Mart ayında imzalanmıştır. Bu iki hususun İngilizlerin Alim Han'ın talebine karşılık verilmemesi yolundaki davranışları ile ilişkisi yoktur.

1922 baharında Enver Paşa Doğu Buhara'da komutayı ele aldıktan sonraki dönemde de komünizme karşı mücadele yürüten İngilizlerin, Hindistan sömürgelerini korumak bakımından Kızıl Ordu'yu kuzeyde tutmak amacı ile Afganistan ile Sovyetlerin sınırdaş olmamalarını sağlayacak surette, Enver Paşa ile işbirliğine ve onu

---

[74] Glenda Fraser (1987), "Alim Han and the Fall of Buhara Emirate" Central Asian Survey, Volume VII, s. 56

[75] David Fromkin (1989), A peace to end All peace, London, s. 488-489

desteklemeye yönelmekte menfaat görebilecekleri akla gelebilir. Ancak böyle bir düşünceye ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Diğer taraftan İngiltere yanlısı yazarlar arasında dahi o dönemde Enver Paşa ile Sovyet Rusya ilişkilerinde başından beri İngiliz istihbarat servislerinin yanlış değerlendirme yaptıklarını ve İngiltere Hükümetine yanlış bilgiler verdiklerini yazanlar olmuştur.[76]

Enver Paşa'nın Sovyet Rusya'ya karşı savaşında güttüğü gaye gönderdiği yazılı bilgilerde kayıtlı olduğu üzere, öncelikle "Sovyet Rusya'nın askeri kuvvetlerinin Türkistan'dan çekilmesi "ön şartı" idi. Bu beyan Türkistan'daki halkların kendi bağımsız devletlerinde yaşamak isteğini ve Türkistan halklarının artık sömürge olarak yaşamak istemediğini belirleyen açık bir amaçtı. Kızıl Ordunun Türkistan'dan çekilmesi öncelikle Hindistan sömürgesini korumak tutkusu olan İngiltere'nin endişelerini gidermeye yarayabilirdi. Bu bakımdan İngiltere'nin diplomatik veya askeri bakımdan bir destek sağlamakta yarar görebileceği de akla gelebilir. Fakat Kızılordunun Türkistan'ı tahliye etmesi yolundaki talep, ne Sovyet Rusya, ne de komünizme karşı açıktan açığa Beyaz Ruslara destek sağlayan ve o dönemde Bolşeviklere karşı fiilen savaş sürdürmekte olan ABD, İngiltere veya Fransa tarafından dikkate alınmıştır.

Oysa 1918 yılından beri Amiral Kolçak'ın devrim karşıtı Beyaz Ordusunun iaşesi ve donatımı özelikle İngiltere tarafından sağlanıyordu. Kolçak ordusunun bütün tüfeklerinin İngiliz yapımı olduğunu ve 1919 yılında Kolçak'a yapılan silah yardımının Rusya'nın yıllık silah üretimi kadar olduğunu belirten yazarlar vardır.[77] Diğer yandan anılan bu üç ülke, ABD, Fransa ve İngiltere, 1918-1920 döneminde Arhanjelsk'e asker çıkarmışlardı. Böylece Moskova kuzeyden, doğudan ve güneyden, Batılı orduların veya Batılıların destekledikleri orduların tehdidi altına girmişti. 1921 yılında ise

---

[76] Wikipedia-Free Encyclopedia-Article Vasiliyeviç Kolchak-; Pipes, Richard, *"The Russian Revolution"*, New Yortk, 1990, s. 90

[77] Winston Churchill bu konuda "saçma bir abartı" demiştir ama İngiliz yardımları gizli kalmamıştır. Bkz. a Britannica Concise Encyclopedia Article Alexandr Vasiliyevich Kolchak; Alexander McQueen, (www.Molotku.ru) answers.com.

Batıda Sovyet Rusya'nın Beyaz Orduya karşı mücadelesi hâlâ sürmekte idi.

Kızıl Orduya karşı savaşan Enver Paşa'yı o dönemde destekleyebilecek tek güç, aynı dönemde Kızılorduya karşı Beyaz Rusları açıkça destekleyen İngiltere olabilirdi. Nitekim İngilizler Amiral Kolçak'a 1919 yılında 239 milyon dolar tutarında bir yardım yapmıştır.[78] Fakat o zaman İngiltere Enver Paşa'nın baş düşmanı idi. Enver Paşan'nın Afganistan Kralından Buhara Emirinin delaleti ile alabildiği çok kısıtlı yardım yeterli değildi ve giderek azaldı. Kaldı ki daha sonra Rusya'nın baskıları sonucunda Afganistan tutum değiştirerek Buhara ile sınırını da kapatmıştır.

Türkiye - Enver Paşa İlişkisi

Enver Paşa'nın 1918 Kasım ayında İstanbul'dan ayrılmasından sonra gerek Cemal Paşa'nın gerek Enver Paşa'nın Osmanlı ordusundan azledildiğini biliyoruz. İstanbul'da Enver Paşa ülkeyi bir emrivaki ile savaşa sokan ve devleti felakete sürükleyen baş sorumlu olarak eleştiriliyordu. Enver Paşa Moskova'da iken Osmanlı Devletinin gündeminde yer almadığı gibi esasen işgal altındaki İstanbul'da görünürde var olan Osmanlı Devletinin Enver Paşa ile bir ilişkisi veya Enver Paşa'ya bir desteği söz konusu olamazdı. O dönemde İstanbul'da işgal altında yaşayan Osmanlı Devleti esasa ait konularda işgal güçlerinin dediklerini yapmaktan ötede bir faaliyet sahibi değildi. Bu itibarla Enver Paşa'nın hareketine herhangi bir desteği de söz konusu değildi. Osmanlı devlet teşkilatının gelişmelerden ne kadar uzak kalmış olduğunu belirtmek bakımından Osmanlı Devletinin Londra'daki Büyükelçiliğinde görevli yerel kançılarya memuru tarafından Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya gönderilen Fransızca bir yazı ilginçtir. 30 Haziran 1922 tarihli ve 105 numaralı bu yazı ekinde Londra'da çıkan Daily Telegraph adlı gazetenin 30 Haziran tarihli sayısı iletilmiştir. Gazete haberine dayalı yazıda *"Orta Asya'da anti-bolşevik hareketin başında Enver Paşa'nın olabi-*

[78] Belge-BDAGM-OAR-HR. SYS. 2379/27 Orijinal Kayıt D-121

leceği" yolunda bir haber çıktığı ve bu bilginin gazetenin tutumu dikkate alınarak ihtiyatla karşılanması gerektiği bildirilmiştir.[79] Diğer taraftan Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti Moskova üzerinden daha gerçek bilgilere sahip olabiliyordu. Örneğin Moskova Büyükelçiliğince Ankara'ya Semerkand'ın batısında Enver Paşa birlikleri ile Kızıl Ordu arasında kanlı çarpışmalar olduğu 21 Temmuz 1922 tarihinde bildirilmişti.[80]

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti Buhara, Hive ve diğer bölgelerdeki gelişmelerden haberdardı ve bölge ile ilişki geliştirilmesine önem atfediyordu. Nitekim daha 1921 yılında Mart ayında yapılan Moskova anlaşmasından ve Sakarya savaşını takiben Fransa ile 20 Ekim'de yapılan Ankara Anlaşmasından sonra, Ankara Hükümeti Orta Asya ve Kafakasya ile ilişkiler geliştirmek amacı ile bölgede temsilcilikler açılmasını daha 1921 Kasım ayında karara bağlamıştı. Ankara'da 8 Kasım 1921 tarihinde çıkarılan bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile "*İstiklale kavuşan memleketlerin bu istiklalini sevk ve mezkur İslam memleketleri arasındaki münasebatı tesis etmek üzere Buhara ve Hive mümessillikleri ile Taşkent, Orenburg, Kafkas Şehbenderliklerinin tesisi...*" kararlaştırılmıştı.[81] Görüldüğü gibi Büyük Millet Meclisi Hükümeti istiklal savaşı sürecinde dahi bölgeye gereken ilgiyi göstermiş ve o dönemde Rusya ile dostluk ilişkileri pekişirken Orta Asya ve Kafkasya ile ilişki geliştirmeyi kararlaştırmıştı. Bu ilişki geliştirme süreci kesintiye uğrayacaktır. Çünkü Enver Paşa tesadüfen 8 Kasım 1921 tarihinde Buhara'dan Basmacılara katılmak üzere ayrılıyordu. Daha sonra Büyük Millet Meclisi Hükümeti Konya Valisi olan Galip Paşa'yı 12 Şubat 1922 tarihinde Buhara Temsilciliğine atamıştır.[82] Ancak Sovyet Makamları Kafkas-

---

[79] Belge - Genkur. ATASE Bşk. Fon 30.10.0.0. Dosya 435A1, Yer No. 258.735.1

[80] Belge - Genkur. ATASE Bşk. Fon – 30.18.1.1. Dosya 107-6, Yer No. 4.36.15

[81] Belge - Genkur. ATASE Bşk. Fon 30.18.1.1. Dosya 107-7, Yer No. 4.47.19

[82] Mehmet Perinçek (2005), Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri, İstanbul, s. 118-119 (General Frunze beraberinde üst düzeyli askeri bir heyetle Ankara'ya gelmiş ve askeri konularda Mustafa Kemal Paşa ile ayrıntılı görüşmelerde bulunmuş ve askeri ve maddi destek sağlamıştır. Karşılıklı olarak verilen resmi kabullerde hararetli dostluk konuşmaları yapılmıştır.)

ya'dan doğuya geçiş izni vermediği için Galip Paşa bir süre Trabzon'da oturmuştur.

Böyle bir durumda Enver Paşa'ya Türkiye'den Büyük Millet Meclisi Hükümetinden de maddi yardım veya diplomatik destek gelmesi esasen söz konusu değildi. Bu gerçek, tarihi gelişimin ortaya koyduğu kaçınılmaz bir sonuçtur. Enver Paşa Köktaş'da İbrahim Bey'in köyünde yarı tutsak yarı konuk olarak bulunduğu sırada, Rusya-Türkiye ilişkileri ve Ukrayna-Türkiye ilişkileri gelişiyordu. 1921 Kasım ayında Enver Paşa Doğu Buhara'ya geçerken, Semyen İvanoviç Aralof Ankara'ya gelerek Sovyet Rusya Büyükelçisi olarak göreve başlamıştı. General Frunze Ankara'da 1921 Aralık ayında törenle karşılanmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya 19 Aralık'ta güven mektubunu sunmuş, ertesi gün Mecliste bir konuşma yapmıştı. 2 Ocak 1922 tarihinde de Türkiye-Ukrayna Kardeşlik ve Dostluk anlaşması imzalanmıştı.[83] Frunze'nin Ankara'da bulunduğu süre içinde Kocaeli'ye Karadeniz yolu ile bir Sovyet kolordusu çıkararak askeri yığınak yapılması ve işgalci kuvvetlere karşı birlikte karşı konulması gibi askeri harekât önerilerinde bulunduğu da belirtilir. General Frunze ile samimi ilişkiler milli mücadelenin henüz kazanılmamış olduğu bir dönemde Ankara hükümeti için çok önemli idi. Sovyetlerle sıcak dostluk ve işbirliği gelişmeye başlamıştı. Frunze Ankara'da iken 1921 Aralık ayı sonunda Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Temsilcileri de Ankara'ya gelirler. Vefa Lisesi ve Mülkiye mezunu Elçi Recep Bey Ankara'da ilk Büyükelçi olarak göreve başlar. Aynı zamanda Sovyet yönetimindeki Taşkent'de Mustafa Kemal Paşa'ya destek mitingleri düzenleniyordu.

Buna karşılık 1922 Şubat ayında Ankara Hükümeti Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti nezdinde Tümgeneral Galip Paşa'yı Büyükelçi olarak tayin eder. Buhara Büyükelçiliğine aynı zamanda Rahmi Apak Bey Askeri Ataşe, Ruşen Eşref Bey de (Ünaydın) Büyükelçilik Başkatibi olarak atanırlar. Ancak Sovyet yönetimi, Enver Paşa'nın Basmacı ayaklanmasına katılması gerekçesi ile heyetin Ba-

---

[83] Feridun Kandemir (1943), Enver Paşa'nın Son Günleri, İstanbul, s. 33-35; Bkz. Togan "Bugünkü Türki İli Türkistan ve Yakın Tarihi".

tum'dan öteye geçmesine izin vermez. Bunun üzerine bir süre sonra Ankara Hükümeti Buhara'ya Büyükelçi göndermekten vazgeçer.

1922 Mart ayında Kars Anlaşması uyarınca Tiflis'te Trans Kafkasya-Türkiye Ekonomik Konferansı toplanır. Temmuz ayında bu konferansın sonucunda Tiflis'te, Batum'dan ayrıcalıklı geçiş ve demiryolu sözleşmeleri gibi bir dizi teknik sözleşme imzalanır. Fakat görüldüğü gibi Ankara ile Kafkasya ve Orta Asya Yönetimleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi Sovyet Rusya tarafından, Türk-Sovyet çok iyi dostluk ilişkilerinin gelişme döneminde dahi engellenmiş oluyordu.

Türk-Sovyet ilişkilerinin kısaca değinilen bu sürecinde Ankara Hükümetinin Enver Paşa'ya herhangi bir desteği hiç söz konusu olmadı. Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi toplandıktan sonra Lenin'e yazdığı mektupta emperyalizme karşı ortaklaşa mücadeleden söz ediyordu.

Bir diğer deyişle dönemin şartlarında Bolşevik hareketle Anadolu'daki milli hareket kader birliği yapmıştı. Böyle bir zeminde, Enver Paşa Bolşeviklere karşı silahlı mücadele sürdürüyordu.

Enver Paşa'nın rolünü değerlendirirken unutulmaması gereken bir önemli nokta da gerek Lenin'in gerek Stalin'in Türkistan, Buhara ve Hive halklarının bağımsızlığı fikrine hiç sıcak bakmamış oldukları gerçeğidir.

Bu gerçeği bizzat Zeki Velidi Togan'ın anlattıklarından öğreniyoruz. Çünkü kendisi bilfiil devrimin yayılması için yapılacak işler ve verilecek mücadele konularında Lenin ve Stalin ile ayrı ayrı görüşmelerinde, Türkistan haklarının bağımsızlık fikrine yatkın bulunmadıklarını anlamış olduğunu, *"Lenin'in sömürgelerdeki ahaliden sadece Rus proleterlerine güvenebileceğini, yerli halka asla güvenemeyeceğini, Rus proletaryasının rehberliğine sadakat ve itaat durumuna göre tedricen ileride yerli halka da güvenilebileceğini"* kendisine bu görüşmeler sırasında söylemiş olduğunu nakletmektedir. Stalin'in ise özellikle Troçki'nin nüfuzunun Orta Asya'da artmasından endişe duyduğunu söylediğini, kendisinin bütün Türk halklarını yakın-

dan tanıdığını belirterek diğer milletlerin durumu ile zamanı geldiğinde ilgilenileceğini söylediğini yazmıştır.[84]

Bu görüşmelerde Lenin ve Stalin'in Türkistan halklarının bağımsızlık arzusuna olumsuz baktıklarını anlamış olması nedeniyle, arkadaşları ile birlikte Moskova'dan ayrılarak neticede gizli bir Cemiyet şeklinde teşkilatlanmanın artık zorunlu hale geldiğini yazan Zeki Velidi Togan, bir dizi görüşmeler sonucunda "Orta Asya Müslüman Avamı İhtilal Cemiyetlerinin İttifakı" adında gizli bir cemiyet kurduklarını ve Semerkand ve Taşkent'de ve diğer kongrelerde yapılan müzakereler sonucunda, Teşkilatın amaç ve ilkelerini yedi maddede özetlediklerini, daha sonra Teşkilatın Türkistan Milli Birliği (TMB) olarak adlandırıldığını anlatmaktadır. Togan, *"Bir yandan Cemal Paşa Türkistan işlerini Kâbil'den idare etmek istiyor. Bir yandan Enver Paşa Moskova'da kurduğu Merkezden Bolşevikler lehinde İttihad-ı İslam propagandası yapıyordu." "Görülüyor ki Enver Paşa daha Türkistan'a gelmeden önce orada esasen kazan kaynayıp duruyordu. Silaha sarılan ve isyan etmiş olan Basmacılar bir yana, Moskova'ya karşı bir siyasi cephe oluşturmak için aydın kesim de sürekli olarak çalışıp duruyordu."* demektedir.

Bu ifadeleri olayların gelişimi ile birlikte değerlendirdiğimiz takdirde, Enver Paşa'nın giriştiği mücadelenin sonuçlarının, Togan'ın o dönemde oluşturup geliştirmeye çalıştığı "Türkistan Milli Birliği Teşkilatının" faaliyetine de dolaylı olarak olumsuz etki yapmış olduğunu söyleyebiliriz.

Enver Paşa'nın kemikleri, ölümünden 74 yıl sonra 1996 yazında Tacikistan'daki mezarından alınarak Türkiye'ye getirilmiş ve İstanbul'da devlet töreni ile toprağa verilmiştir.

---

[84] (Enver Paşa'nın son kabri 1909 yılında, tarihe 31 Mart olayı olarak geçen ayaklanmayı bastırmak üzere Makedonya'dan ve Edirne'den İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun İstanbul'daki çatışmalarda verdiği kayıpların anısına dikilmiş olan "Hürriyet Abidesinin" bulunduğu, günümüzde Anıt Tepe olarak anılan parktadır.)

(Özgürlük anıtı veya Abide-i Hürriyet, Enver Paşa Harbiye Nazırı iken açılmıştır. 1908 Devriminin veya Hürriyetin ilan edildiği tarih olan 23 Temmuz günü, uzun süre Türkiye'de Hürriyet Bayramı olarak kutlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da 23 Temmuz günü Hürriyet Bayramı olarak kutlandı. Bayramın halk tarafından da benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır.)

Enver Paşa'nın 1996 yılında bu yeni kabrine defin töreni de, 1922 yılında hayatını kaybettiği gün olan 4 Ağustos günü yapılmıştır. Enver Paşa'nın kabri İstanbul'da, Şişli ilçesinde, Maslak yolu üzerinde bulunan "Hürriyet-i Ebediye" tepesindedir.[85] Bu vesile ile Türk basınında Enver Paşa'nın Orta Asya'da giriştiği mücadele hakkında bir iki gün süre ile çok kısa haberler yer almışsa da bu yayınlarda daha çok kısa habercilik uygulaması öne çıkmıştır. Enver Paşa Türkiye Cumhurbaşkanının[86] ve üst düzeyli devlet yetkililerinin de katıldığı askeri devlet töreni ile gömülmüştür.[87] Ancak Türk basını daha ziyade Enver Paşa'nın kimliği hakkında kısa bilgi ve yorumlar yayınlamış Buhara'daki faaliyeti üzerinde pek durmamıştır.[88]

Enver Paşa'nın Davranışının Değerlendirilmesi

Enver Paşa savaş koşullarında deneyim kazanmış bir askerdi. Makedonya'da çete savaşlarında başarılı olmuş, daha sonra Libya'yı işgal eden İtalyan ordusuna karşı çete savaşları ile karşı koymuştu. Birinci Dünya Savaşı koşullarında en üst mertebelere genç yaşta yükselmiş bir komutan olarak tarihe geçmiştir. Ancak onun önemli özelliği 1918 yılında Osmanlı Devletinin yenilgisinden sonra bir köşeye çekilmeyerek değişim ve devrim sürecine giren Orta Asya'da bağımsızlık mücadelesine katılması ve olası bir Türk-İslam devleti kurma yolunda mücadele vermesidir. Enver Paşa haya-

---

[85] (Kansu, 2001, s. 25) (Daha sonra 1935 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün Meclise sunduğu bir Kanun Teklifi üzerine 23 Temmuz Hürriyet Bayramı kaldırılmıştır.)

[86] Son Havadis gazetesinin, 5 Ağustos 1996 tarihli nüshasında yer alan habere göre Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel defin töreni sırasında Enver Paşa'nın bir halk kahramanı olduğunu vurgulayan bir konuşma yapmıştır

[87] "Enver Paşa Devlet Töreni ile Gömüldü", Cumhuriyet Gazetesi, 5.8.1996, (aynı haberler aynı tarihli Akşam, Akit, Demokrasi Gazetesi, Günaydın, Milliyet gibi belli başlı gazetelerde aynı başlıkla verilmiştir. Dönemin belli başlı köşe yazarları Enver Paşa hakkında yorumlar yazmıştır.

[88] Örneğin 10 Ağusot 1996 tarihli Hürriyet gazetesinde Bekir Coşkun Enver Paşa'nın binlerce kişiyi ölüme götürdüğünden bahisle eleştirel bir makale yayınlamıştır. Türk basınında Enver Paşa'nın kemiklerinin defin töreni bir coşku yaratmamış, ölçülü eleştirilere konu olmuştur.

tını bu yolda feda etmiştir. Bu bağlamda Enver Paşa'nın siyasi fikir yapısı ve amacını belirleyen şartlar üzerinde kısaca durmalıyız.

Yüz yıl öncesine baktığımızda Enver Paşa'nın bir devrimci olduğu görülmektedir. 1908'de Meşrutiyetin ilanını sağladıktan sonraki dönemde, İttihatçıların etkisindeki Osmanlı Devletinde gündemde olan ve gelişme gösteren siyasi akımlardan Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları gelişiyor ve döneme damgasını vuruyordu. Diğer cereyanlar da mevcut olmasına rağmen öne çıkan düşünce akımları Osmanlı aydınlarını, Osmanlıcılık, Türkçülük veya İslamcılık görüşleri etrafında bölüyordu. Aynı zamanda Makedonyalılar, Bulgar, Rum ve Ermeniler de 1908 Meşrutiyetinin yarattığı hürriyet havası içinde Osmanlıcılığı bir kenara bırakarak etnik milliyetçiliğe yöneliyordu.[89] Enver Paşa bu dönemde kuvvetli bir vatan sevgisine sahip olup kaçınılmaz şekilde Türkçü görüşler yönünde bir davranış biçimini benimsemiştir diyebiliriz.

Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmeden önceki kısa geçmişine bakarsak, aslında 1908 yazında Makedonya'da Tikveş dolaylarında dağa çıkmasından ve savaştan sonra Türkiye'den ayrılmasına kadar geçen on yıl içinde, nerede ise bir insan ömrüne ancak sığabilecek hızlı gelişen olaylar, savaş ve reform süreçleri ile dolu bir zaman kesiti yaşamış olduğunu görürüz. 31 Mart olayı nedeni ile 1909'da İstanbul'a gelerek Sultan İkinci Abdülhamit'i tahttan indiren Hareket Ordusunun kurmay başkanı olarak sahnede ön planda yürüyerek yükselen Hürriyet Kahramanı Enver Bey, 1911 yılında İtalya'nın saldırısı üzerine Trablusgarp'a giderek üstün kuvvetlere karşı başarılı bir savunma örgütleyen, korkusuzca savaşan ve İtalyan işgal ordusunu kıyı şeridinden öteye geçirmeyen Osmanlı komuta heyetinde yer almıştı. Gene ön plandaki bir kahraman olarak parlayan Enver Bey, 1912 Balkan savaşında Osmanlı ordusunun yenilgisi üzerine elden çıkan topraklardan, İkinci Balkan Savaşı sırasında Edirne'yi geri almayı başarmıştı. Enver Paşa'nın itici gücü ve enerji kaynağı vatan sevgisiydi.

---

[89] Yusuf Sarınay, (1994), Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, Ötüken, İstanbul, s. 90-93

1913 Şubat ayında İttihat Terakki yönetiminin bir darbe ile iktidarı ele geçirmesinde gene ön planda etken olan Enver Bey generalliğe yükselip Harbiye Nazırı olmuştu. Balkan savaşında yenilen, savaş ve operasyon gücünü kaybetmiş olan Osmanlı ordusunu, Almanya ile işbirliğinde yeniden savaş gücü olan bir orduya dönüştüren Enver Bey, Osmanlı Devletini bir oldubitti ile Almanya'nın yanında Birinci Dünya savaşına sokmuş olmakla tenkid edilir. Söz konusu oldubitti Enver Paşa'nın Almanya'nın menfaatlerine hizmet arzusundan veya Alman hayranlığından değil, vatanını savaş sonunda galip güçler arasında görmek ve Devletin kayıplarını telafi etmek tutkusundan ileri geliyordu demek yanlış olmaz.

Enver Paşa'nın önderliğinde Göben ve Breslau savaş gemilerinin (Osmanlı deniz kuvvetlerine katıldıktan sonra isim değişikliğini takiben Yavuz ve Midilli olarak anıldılar) manevra gerekçesi ile Karadeniz'e açıldıktan sonra Rus donanması ile çatışmaya girmesini takiben fiilen kendini savaş içinde bulan Osmanlı devletinin sonunun da böyle geldiği ve bunda Enver Paşa'nın sorumlu olduğu yolunda bir değer yargısı hatta yerleşmiş bir ön yargı yaygındır.

Ne var ki gene bir asker olan Kazım Karabekir Paşa'nın savaşa nasıl ve hangi şartlarda girildiğini inceleyen ve Balkan savaşlarından sonraki dönemin şartlarını Türkiye menfaatleri açısından ortaya koyan eserindeki ayrıntılar incelendiğinde Osmanlı Devletinin savaşa girmesinin, o dönemin askeri ve siyasi şartlarının oluşturduğu uluslararası ortamda kaçınılmaz olduğunun da kabul edilmesi gerekir.[90]

Enver Paşa 1918 Kasım ayında İstanbul'u terk ettikten sonra Sadrazam Sait Halim Paşa bu hususta Meclis-i Mebusan'da sorgulanmıştır. Savaşa katılmak düşüncesinde olmadığını, çünkü Osmanlı devletinin durumun savaşa katılmaya müsait olmadığını belirterek savaşa katılmamak hususunda direndiğini beyan etmiştir.[91] Sadrazam, oldubitti ile Almanya'dan gelen savaş gemilerinin Os-

---

[90] Kazım Karabekir (1994), Birinci Cihan Harbinhe Neden Girdik Cilt-1, Emre Y. İstanbul, s. 91-101.

[91] Alpay Kabacalı (1986), Talat Paşa'nın Anıları, İletişim, İstanbul, s. 181-187.

manlı Bahriyesine geçişini ve Karadeniz'de Rusya ile çatışmasını tasvip etmemiş olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda Enver Paşa'nın elindeki gücü sorumluluk paylaşmadan aşırı ve abartılı şekilde kullanmış olduğunu söyleyebiliriz. Enver Paşa'nın savaş süresince Osmanlı ordusunu Alman Genelkurmayının talepleri doğrultusunda idare ettiği bir gerçektir. Ancak bu işbirliği esasen Osmanlı ordusunun çeşitli kademelerinde Genelkurmay Başkanlığı ve diğer komutanlıklarda mevcuttu. Tabur düzeyine kadar olan askeri birliklerin komuta kademelerinde danışman olarak Alman subaylarının da yer aldığı bir düzen söz konusu idi. Bir diğer deyişle tarihte ilk defa –örneği diğer ordularda görülmemiş olan– bir askeri işbirliği gerçekleşmişti. Enver Paşa'nın kendi komutanlarının olumsuz görüş bildirmelerine rağmen Sarıkamış harekatında bizzat komutanlığı alması ve beraberinde Alman kurmayları ile harekatı idare etmesi de Almanya'nın Batı cephesindeki savaş yükünü hafifletmek amacını taşıyordu.

Ancak bir de Enver Paşa'nın Türkçü düşünceleri açısından değerlendirme yapılırsa, bu harekat Osmanlı Devletine Kafkasya yolunu açacaktı diye düşünülmelidir. Kafkasya ötesiyle irtibat sağlayacak bir Osmanlı-Alman işbirliği ise bir yandan Almanya İmparatorunun İngiltere'nin sömürgelerini ele geçirmek yönünden tatmin ederken, aynı zamanda Osmanlı devletinin Türk dünyası ile kara irtibatını gerçekleştirecekti. Bu harekat başarısızlıkla sonuçlanmışsa da savaşın sonuna kadar Rusya'nın Kafkasya üzerinden Türkiye'ye bir saldırı harekatı geliştirememiş olduğunu da belirtelim.

Enver Paşa savaşın başında Doğuya kendi komutasında gerçekleştirdiği saldırı harekatı nedeni ile çok eleştirilmiştir. Bu eleştiriler askeri veya siyasi yönden olduğu kadar duygusal bakımdan da çeşitli yayınlara konu yapılmıştır. Burada bu konuya girmemiz gerekmemektedir. Ancak neticede hesaplandığı gibi Rusya'nın Doğu cephesinden birliklerini tasarruf ederek Batı cephesine sevk etmesi de önlenmiş ve istenen netice hasıl olmuştur.

1917 Bolşevik Devriminden sonra Rusya'nın savaştan çekilmesi sonucunda Osmanlı heyetine bizzat Talat Paşa'nın başkanlık et-

tiği müzakerelerden sonra yapılan Brest Litovsk anlaşması ile Osmanlı devleti 1878'de kaybettiği Batum, Ardahan ve Kars'ı da Rusya'dan geri almıştır. Bir diğer deyişle Osmanlı güneşi batarken, savaşın bitmesinden altı ay önce 3 Mart 1918 tarihli Brest Litovsk anlaşması ile Osmanlı Devleti uzun bir süreden beri ilk defa toprak kazancı sağlayan bir diplomatik zafer kazanıyordu.[92] Brest Litovsk anlaşması sevinçle karşılandı. Almanya'da da coşku ile karşılandı. Bundan ötede bu anlaşmayı kendi güvenliği ve gelecek bakımından bir güvence olarak değerlendiren İran da Osmanlı Devletini tebrik etmiş ve bu vesile ile İran Dışişleri Bakanı İstanbul'a gelerek Bakanlar Kurulu adına teşekkürlerini bildirmiştir. Bu husus 23 Temmuz 1918 tarihli Takvim- i Vekayi'de yayınlanmıştır.[93]

Osmanlı Devleti savaşta yenildi fakat ordusu Enver Paşa yönetiminde disiplinli ve başarılı bir savaş gerçekleştirdi. Çanakkale savaşları Türk tarafının zaferi ile sonuçlandı. Ardından Kut'ül Amare'de Halil Paşa'nın General Thowsend'i esir etmesi ile noktalanan Kut'ül Amare başarısı İngilzlere ikinci bir darbe vurmuştu. Nihayet Kafkasya İslam Ordusunun savaşın sonuna doğru Bakü'ye girmesi, keza Batı cephesinde de Osmanlı birliklerinin savaşları Enver Paşa yönetiminde Osmanlı Ordusunun başarı hanesine yazılır. İkinci bölümde Enver Paşa'nın Türkiye'den ayrılıp Moskova'ya ve daha sonra Buhara'ya nasıl geldiğine değindik. Enver Paşa yenilgiyi kabul etmedi ve aklında vatanın kurtarılmasını sağlayacak ikinci bir savaş fikri ile yolunu İttihatçı arkadaşları ile ve Teşkilat-ı Mahsusa mensupları ile ayırmadan Almanya'da ve daha sonra Rusya'da yeni arayışlara yöneldi. Yeni örgütlenmelere girişti ve Bolşevik Rusya yöneticileri ile karşılıklı menfaate dayalı işbirliğine girdi. Nitekim ortak düşman İngiltere'nin vurulması hedefi üzerinde görüşler örtüşüyordu.

Enver Paşa 1920 yılının yazında Moskova'ya ulaştı. Kısa sürede giriştiği yeni örgütlenme faaliyeti neticesinde Bolşevik yöneticilerin güvenini kazandı. Esasen geniş ufukları olan bir vizyona sahip

---

[92] Selami Kılıç, (1998), Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Dergah Y. İstanbul, s. 376.

[93] A.g.e., s. 406.

olan Enver Paşa'nın, Moskova'da Doğu'ya ve Türk dünyasına yönelen faaliyetler tasarladığını söyleyebiliriz. Nasıl savaştan önce Almanya'nın Doğu'ya açılım isteğinden Osmanlı devleti ve Türklük açısından yararlanmak istemiş ise savaştan sonra da, bu defa Sovyet ideolojisinin yayılması vesilesi ile Türk dünyasına ulaşmak bakımından, Sovyet Rusya'nın amaçlarından istifade etmeyi yeğledi.

Bolşevik yöneticiler ise Enver Paşa'dan Orta Asya'daki Türk ve Müslüman kavimlerin Bolşevik devrim ideolojisini hürriyet ve eşitlik vaatleri ile benimsemelerini sağlamak için yararlanmakta fayda gördüler.

Enver Paşa'nın 1920 yılında Moskova'daki başarısı işte bu menfaat dengesini sağlamasıdır.

Enver Paşa'nın kafasında önce Kafkasya'daki Türklerin özgürlüğü için çalışma arzusu olduğunu biliyoruz. Enver Paşa İstanbul'dan ayrılırken Sadrazam Müşir İzzet Paşa'ya gönderdiği 3 Kasım 1918 tarihli kısa veda mektubunda dahi *"Kafkasya'ya bir İslam istiklalinin husule gelmesi (gerçekleşmesi) için çalışmak için"* yola çıktığını açıkça belirmişti.[94]

Bolşevik devrim lideri Lenin'in, kapitalizmin dayandığı ham madde kaynakları sömürgelerde olduğundan kapitalizmi sömürgelerde vurmak gerektiği yolundaki düşüncesi, ve 1919 Mart ayında bu amaçla teşkilatlanan Üçüncü Enternasyonal'in faaliyet hedefleri ile İslam topluluklarında ayaklanma çıkarılması fikri örtüşüyordu. Enver Paşa bu zeminden yararlanmayı düşünmüştür.

Diğer taraftan 1920 Ekim ayında Üçüncü Enternasyonal'in kuruluşundan bir buçuk yıl sonra, Moskova'ya gelen Ali Fuat Paşa (Cebesoy) anılarında Sovyet yöneticilerinin de Anadolu'yu aynı amaçla kullanmayı düşündüklerini yazmıştır.[95]

---

[94] Celal Bayar, (1997), Ben de Yazdım-Milli Mücadeleye Gidiş, C-1, Sabah Kitapları, İstanbul, s. 216-217

[95] Fahir Armaoğlu (1997, Ali Fuat Cebesoy'u Anma Paneli, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, s. 5 -7. (Armaoğlu, Lenin'in söz konusu düşüncelerini evvelce 1916 yılında Zürih'de yazmış olduğu Kapitalizmin en Yüksek Aşaması adlı kitapta açıklamış olduğunu belirtmiştir.)

Neden sonra Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile 16 Mart 1921'de Moskova anlaşması imzalandıktan sonra, Enver Paşa'nın Moskova nezdinde etkinlik ve saygınlık eğrisinin aşağı doğru yöneldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Moskova anlaşmasının 8. maddesinde *"Tarafların hükümetlerinin yerini almak için faaliyette bulunan hiçbir örgüt veya gruba izin vermeyecekleri"* hükmü yer alıyordu ve bu hüküm Enver Paşa veya ona bağlı çevrelerin Ankara hükümetine karşı herhangi bir faaliyet tasarlaması ihtimaline karşı bir önlem niteliğinde idi. Öte yandan aynı tarihte yapılan Rusya-İngiltere Ticaret anlaşması da Rus-İngiliz ilişkilerinde yumuşama dönemi başlatıyordu.

Fahir Armaoğlu'na göre, Ali Fuat Cebesoy anılarında Enver Paşa'dan sitayişle bahsederek onun bir vatanperver olduğunu vurgular fakat Enver Paşa'nın hatalarını da teşhis eder: *"Bu hatalar Enver Paşa'nın eski ataklığı, frensiz heyecanı ve bu heyecanın muhakemesine yansıması dolayısı ile yanlış düşünceler içinde olmasıdır"* der.

Bu bağlamda iki hususu vurgulamalıyız: Enver Paşa Berlin ve Roma'da yapılan kongrelerde, İttihat ve Terakki Partisinin Sovyet Rusya modeline uygun bir Halk Şuraları Partisine dönüştürmek istemiştir. İkinci olarak da, İhtilalci İslam Cemiyetleri İttihadı gibi bir uluslararası bir örgüt, bir çeşit "İslami komintern" gibi bir kuruluş örgütlemişti (İttihad-ı İslami).

Böylece görünürde, Lenin'in emperyalizm teorisi ve amaçları ile örtüşen komünist bir örgütlenme faaliyeti söz konusudur. Ancak bu örgütlenmeler ne derecede ciddi ve başarı şansı olan etkin örgütlenmelerdir sorusunun cevabını tarih vermiştir.

Bir taraftan da Bolşevik Sovyet Yöneticileri Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesinde menfaat görmüşlerdir. Bu konudaki hazırlıklar çerçevesinde, Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin, Ali Fuat Paşa nezdinde, Anadolu'ya yardım için Enver Paşa komutasında bir Sovyet kuvvetinin gönderilmesi hususunda sondaj yapmış ve olumsuz yanıt almıştır.[96] Dr. Rıza Nur da, Eskişehir ve Afyon çatış-

[96] A.g.e., s. 12-14 (Ayrıca Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Editör: Osman Selim Kocahanoğlu, (2002 Moskova Hatıraları, Temel Y. İstanbul, s. 162-166

malarından sonraki dönemde Enver Paşa'nın beraberinde bazı İttihatçılar olduğu halde Batum'a geldiğini daha sonra Budinov'un (Budioni, Sovyet Süvari Birlikleri Başkomutanı) birliklerinden bir kısmının sınırda konuşlandırılmış olduğunu, Enver Paşa'nın bu birliğin başında Anadolu'ya girmesininin öngörüldüğünü ileri sürmüştür. Dr. Rıza Nur Sakarya zaferi üzerine bu girişimden vazgeçilmiş olduğunu ve *"Enver Paşa'nın Orta Asya'daki Basmacı ayaklanmasının önderlerini ikna etmek için bölgeye gönderildiğini"* belirtmiştir.[97]

Nihayet Enver Paşa için İngiltere'yi Hindistan sömürgelerinde vurmak amacı ile Türkistan ve Buhara'da bir ordu kurarak ayaklanma çıkartma fikrinin yeni olmadığını hatırlamak gerekir. Bu düşünceye göre eylem hazırlığı daha savaşın ilk yılında 1914'te Almanya İmparatorunun bir düşüncesinden doğduğunu belirterek bu bahsi noktalayalım. Enver Paşa bu defa bağımsız bir ordu ile Hindistan'daki Müslümanları İngiltere'ye karşı ayaklandırmak rolünü benimsiyordu. Bu hususu Rauf Orbay'ın anılarından öğreniyoruz. Rauf Bey Osmanlı Devleti tarafından İngiltere tezgahlarında yaptırılan savaş gemisi Sultan Osman'ı teslim almak üzere ingiltere'ye gönderilirse de, henüz daha savaş hali olmamasına rağmen, İngiltere hükümeti Osmanlı devletince sipariş edilmiş bu gemiyi teslim etmez. Bunun üzerine İstanbul'a dönen Rauf Bey o sırada Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'yı ziyaret eder. Enver Paşa Rauf Bey'e ilginç bir görev teklif eder.

Afganistan'ı İngiltere'ye karşı silahlandırmayı tahrik etmek düşüncesi ile Almanya İmparatoru Kaiser Wilhelm'in şahsen büyük önem atfettiğini söylediği bu projenin gerçekleştirilmesi için Afganistan'a bir heyet gönderileceğini bildirir ve Rauf Bey'e bu heyetin başkanlığını üstlenmesini teklif eder.

Rauf Bey görevi kabul eder. Kaiser Wilhelm'in Von Was Muss adlı bir temsilcisi de bu proje ile ilgili olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Bu vesile ile Sultan Reşat da Afgan Emirine çeşitli hediyeler

---

[97] Editör Andaç Uğurlu, (2007), Dr. Rıza Nur-Grace Allison, İlk Meclisin Perde Arkası, 1920/1923, Örgün Y. İstanbul, s. 328-329.

ve bir mektup gönderir. Rauf (Orbay) Bey Osmanlı Devletinin Afganistan nezdindeki ilk siyasi Temsilcisi olarak yola çıkar. Fakat Halep'de bir ay kaldıktan sonra yoluna devam edip Afganistan'a ulaşamaz.[98] Rauf Bey'in anılarından Alman imparatorunun İngiltere'ye karşı Afganistan'ı savaşa sokmak düşüncesini Enver Paşa aracılığı ile hayata geçirmeye çalıştığı ve İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'da vurulması fikrinin Enver Paşa için yeni olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Enver Paşa 1920 yılında aynı görüşü bu defa Sovyet yönetimi ile paylaşmış ve Orta Asya'daki faaliyet üzerinde Sovyetlerle anlaşmıştır.

1921 Ekiminde Buhara'ya gelen Enver Paşa Sovyet ideolojisine hizmet edeceği yerde tam aksi yönde bir tavır koymuş ve isyancıların başına geçmek istemiştir.

Enver Paşa Halifenin damadı ve İslam Orduları Komutanı unvanını kullanarak bir din savaşının değil, sömürgeciliğe ve komünizme karşı direnen Türkistanlıların bağımsızlık savaşının önderliğini yapmak istemiştir. Fakat hareket alanı, o dönemde Sovyet işgalinde bulunmayan Doğu Buhara ile kısıtlı kalmıştır. Doğu Buhara'nın harekat için stratejik önemi bu bölgede Sovyet işgali olmayışından çok, bölgenin Afganistan'a ve Çin'e komşu olmasından da kaynaklanmaktadır.

Kanımızca Enver Paşa 1922 yılında artık Başkurt, Kazak ve Türkistan Milli Hükümetlerinin sona ermiş olduğunu, buna karşın Buhara'da ve özellikle Doğu Buhara'da henüz Sovyet etki ve egemenliğinin söz konusu olmadığını görmüş olduğu için o bölgede tutunmak istedi. Topluma mücadele azmini aşılamak için mücadeleyi terk etmedi. Enver Paşa bölgedeki Türk ve Tacik boylarına güvenmiş ve hayatının sonuna kadar onlarla birlikte çarpışmıştır.

---

[98] Ed. Osman Selim Kocaoğlu (2005), Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel yayınları, İstanbul, s. 5-7.

(Rauf Beyin komutasındaki birlik daha sonra İran'ın güneyinde İngizlerin ve Rusların elde ettiği Kırmanşah'taki Sencani aşireti ile çarpışır. Emrindeki taburla Kırmanşah'a kadar olan bölgeyi de ele geçirir. Rauf Bey Kırmanşah'tan öteye geçemeyeceğini anlayınca İran'dan çekilir.)

Türkistan'daki milli mücadele hareketini inceleyen yazarların nerede ise tümünün eserlerinde atıfta bulunduğu bir kaynak da Zeki Velidi Togan'dır. Togan'ın özelliği bir devrimci olarak Başkurdistan yönetiminde en üst düzeyde görev almış ve komünist liderlerle birebir temaslarda bulunmuş bir üst düzey yönetici olmasıdır. Togan, önce Mısır'da sonra Türkiye'de yaşadığı zamanlarda görüşleri ile birlikte bildiklerini yayınlamış ve gerçekten önemli bir kaynak oluşturmuştur. Togan, Enver Paşa'ya Türkistan'a geldiğinde Doğu Buhara'ya geçmek yerine Cemal Paşa gibi Afganistan'a gitmesi tavsiyesinde bulunmuş, Enver Paşa'nın Buhara'da mücadeleye atılması halinde bunun kendisinin teşkilatlandırmaya çalıştığı Türkistan Milli Birlik Teşkilatının çalışmalarına olumsuz etkiler yapmasından endişe etmiştir. Enver Paşa'nın Basmacılar safına geçmesini yanlış bir hareket olarak görmüş, "*Enver Paşa'nın büyük hatası, Moskova'ya karşı bir cephe oluşturmaya çalışmakta olan münevverleri dinleyecek yerde onların rızası hilafına, hatta muhalefetine rağmen, içyüzlerini, maksatlarını, halet-i ruhiyelerini, özetle hiçbir şeylerini bilmediği Basmacıların arasına karışmakta gösterdiği isticaldir (acele etmesidir).*" diye yazmıştır.

Eğer Enver Paşa acele bir davranış göstermişse, kanımızca bu bir yanlışlıktan değil, aksine gerçekçi bir değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Gerçekten, 1921 sonbaharında askeri ve stratejik bakımdan, silahlı mücadele başlatılacak yer, Kızıl Ordunun askeri kontrolü altında bulunmayan ve Afganistan üzerinden dış dünya ile irtibatı olan bölgedeki yegâne coğrafya parçası, Doğu Buhara idi.

Esasen Doğu Buhara'daki çeşitli boyların reislerinin kendi bölgelerinde asayiş ve savunma bakımından tam egemen oldukları feodal yapıdaki bir düzen söz konusu idi. Bu bakımdan asıl hedefi bir devlet kurmak olan ve ileriye bu devletin çatısı altından bakmayı amaçlayan bir önder olarak Enver Paşa, böyle bir atılım için, Türkistan'daki kentli kitlenin mensubu olan ve Basmacılarla hiç teması ve işbirliği bulunmayan aydın ve seçkin kimselerin işbirliğine değil, bilfiil silahı eline almış bulunan ve yerel düzeyde egemen oldukları coğrafya parçalarını kontrolleri altında tutan halk kesimleri ile işbirliğine yönelmiştir. Kanımızca Enver Paşa silahlı mücade-

le sürdüren irili ufaklı basmacı grupların başına geçmek ve onları birleştirerek bir devlet kurmayı amaçlıyordu.

Böyle bir girişim için de uygun zamanlamayı seçmek gerekirdi. Uygun zamanlama ise 1921 yılı sonunda henüz Kızıl Ordunun kontrolü altına girmemiş bir bölgede işe başlamayı gerektiriyordu. Bu yolda Enver Paşa zamanında ve çabuk karar vererek acele ile hareket etmiştir. Adeta harekete geçme zamanını kaybetmeden girişim yapmış ve görülür şekilde acele etmiştir. Diğer yandan o dönemin şartlarında Enver Paşa'nın veya herhangi diğer bir liderin Doğu Buhara'dan başka bir bölgede bir İslam devleti kurabilecek boyutta bir silahlı mücadele örgütleme ve savaş açma şansı da olamazdı. Diğer önemli bir nokta da Enver Paşa'nın Halifenin Damadı ve tüm İslam Askerlerinin Komutanı unvanını kullanmış olmasıdır. Her ne kadar Pan-Turkizm ve Pan-İslamizm yakıştırmaları söz konusu olmuşsa da bu hususta da Enver Paşa gerçekçi bir değerlendirme yapmıştır. Zira yeni bir devlet kurmak isteyen bir önderin hareketini Türklük esası üzerine oturtmaya kalkışması daha başlangıçta başarısız kalabilecekti. Nitekim geçmişte İsmail Gaspıralı'nın başlattığı yenilikçilik hareketleri ve Türk dili üzerinden Türk kökenli kavimlerin kültürel birliğinin sağlanması ve bu olasılık için ortak bir iletişim dili üzerinde çalışılması gibi düşünceler, yeni usul okulların açılması sonucunda, Buhara'da ve Türkistan'da yenilikçilik hareketleri başlatmışsa da bu hareketin ortak paydası Türklük veya Türkçülük esası olmadı. Dilde ve toplum hayatında reform ve ilerleme isteyen Türkistan'daki cedidler kendi bildikleri yönde modernleşme yolunda çalışıyor ve teşkilatlanıyorlardı. Devrimden sonra Ceditlerin komünist rejimle uyuşan ve barışan ilk sosyal kesim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Esasen Rusların Pan-Türkist yakıştırmaları daha çok Tatar ve Başkır aydınları bakımından geçerli olmuştu. Orta Asya'da ise Pan Turkizm cereyanı ortalığı sarmış değildi.

Bu itibarla Enver Paşa'nın mücadelesini İslamiyet ortak paydası üzerine oturtmuş olması gene gerçekçi bir değerlendirmesinin sonucudur. Asıl amacı bir devleti kurmak olduğu için bu harekete katılan Türk veya diğer kökenli boyların birleşmesi ulus devlet esa-

sına değil, ancak İslamiyet ortak paydasına dayanarak gerçekleşebilirdi. Kaldı ki Enver Paşa daha Buhara'ya gelmeden önce İslamiyet esasına göre teşkilatlanmak, İhtilalci İslam Dernekleri Birliği kurmak yolu ile örgütlenmek fikrini de etrafını etkileyebilecek derecede hayata geçirmişti.

Moskova'da Bolşevik yöneticilerle görüşmelerinde ise İslam dünyasını ayaklandırmak ve Doğu Türkistan'da bir İslam devleti kurmak ve oradan kolayca Hindistan'a girmek gibi senaryolar üzerinde mutabık kalınmıştı. Bu itibarla Halifenin damadı olması, ona bir İslam devleti çatısı altında birçok Müslüman kavmi birleştirme şansını da veriyordu. Diğer bir deyişle, kanımızca Doğu Buhara topraklarında Sovyet Rusya'ya karşı savaş bayrağını diğer bir unvanla açmış olsa idi işte asıl o zaman büyük bir yanlış yapmış olurdu. Çünkü bulunduğu bölgenin geleneksel, sosyal ve kültürel yapısı ve şartları Türklükle değil öncelikle İslamiyet ile örtüşüyordu.

Birinci dünya savaşından yenik çıkan Almanya'da bazı vatansever Alman yöneticilerin, Almanya'ya kaçan İttihat ve Terakki yönetici kadrosunun ve nihayet iç savaşla baş etmekte zorlanan Bolşevik Rusya yöneticilerinin tümü İngiliz emparyalizmi ile mücadelede menfaat görüyordu. Bu bağlamda Enver Paşa'yı Buhara'ya gitmeye Sovyet yönetiminde yer alan bu görüşteki kesimlerin teşvik etmiş olduğu düşünülebilir. O dönemde Sovyetlerin kontrolündeki coğrafyada serbestçe dolaşmanın mümkün olmadığı hatırlanırsa, elbette Enver Paşa'nın Moskova yöneticilerinin bilgisi altında ve bölgedeki gerginliği azaltacak faaliyet için gönderilmiş olduğunu belirtmek gerekir. Ancak görünürdeki bu nedenin arka planında Enver Paşa'nın da açıklamadığı düşüncelerin olabileceğini kabul etmek gerekir.

Enver Paşa'yı Buhara'ya kim gönderdi sorusu yerindedir. Kanımızca Enver Paşa'yı Buhara'ya kimse göndermedi. Enver Paşa Buhara'ya bizzat kendi düşüncelerini hayata geçirmek amacı ile kendi kararı uyarınca geldi. Bazı yazarların öne sürdüğü gibi *"güvendiği bir silahşor ve arkadaşı olan Haci Sami Beyin aklına uyup"* gelmedi. Kendisi Buhara ve Türkistan'daki durumu bilerek ve mücadeleye atılmak kararı ile geldi.

Buhara'daki direnişin başına geçmek ve bu suretle bir devlet kurmayı denemek fikrinin, Enver Paşa'nın düşüncesinde Moskova'da iken yer almış olup olmadığı ve bu konuda temas ve görüşmeleri olup olmadığı hususları ayrı bir araştırma konusudur ve günümüzde henüz bir belgeye dayalı olarak yanıtlanamayacak bir soru olarak kalacaktır.

Diğer taraftan, Enver Paşa'nın düşüncesinde Azerbaycan'da bir Devlet kurmak amacı daha 1918 Kasım ayında Türkiye'den ayrılırken belirlenmiş olduğunu da hatırlarsak, görüldüğü kadarı ile, Enver Paşa bir Devlet kurmak amacını Kafkasya'da gerçekleştiremeyeceğini anladıktan sonra, bu projesini Orta Asya'da gerçekleştirmeyi düşünmüştür diyebiliriz. Bu amaçla Türkistan'daki direnişin bir devlet kurma sonucunu sağlayacak surette geliştirilmesi ve yerel direnişçilerin hareketinin tek elde birleştirilmesi gibi çok güç bir harekete girişmiştir.

Enver Paşa'nın bu amacına gerçekçi olmayan bir proje olarak bakılmaması gerektiği kanısındayım. Nitekim Orta Asya'da bir İslam Devleti veya İslam Devletleri Federasyonu gibi bir devlet oluşturmak, belki de sadece o dönemin, 1920-1921 yıllarının, şartlarında mümkün olabilirdi.

Orta Asya bölgesinde bağımsız bir İslam Cumhuriyeti ya da federatif yapıda bir devletler topluluğu oluşturmak, o dönemde hiç de hayalci bir yaklaşım olmadığı gibi dönemin Bolşevik liderlerinin arzuları ile de örtüşüyordu. Gerçekten 1919 yılında Komintern'in felsefesi ve amacı da bu yolda belirlenmişti. Bu gaye uğrunda İngiliz emperyalizmi ile mücadele ve bu mücadeleye destek temin edebilecek tek Devlet olan Sovyet Rusya ile işbirliği yapmak düşüncesi, 1919 yılında, Bolşevik Rusya'yı olduğu kadar Türkleri ve hatta o dönemin Alman yönetici kadrosunu da kısmen tatmin edebilecek ve bütün bu tarafların emellerine hizmet edebilecek görüşler olarak, adeta büyük bir vaadler demeti niteleğindeydi.

Bu nedenle Enver Paşa'nın Basmacı hareketinin liderleğini alması gibi bir gelişmeyi bir macera olarak değil, dönemin siyasi ve askeri şartları içinde ve ayrıca o dönemdeki devrim hareketleri ile meydana gelen, dünyadaki büyük değişim ve dönüşüm süreci için-

de değerlendirmek gerekir. Enver Paşa'nın Basmacıların başına geçme girişimini değişim ve dönüşüm süreci içinde değerlendirdiğimizde ise o dönemde, Doğu Buhara'da yeni bir İslam Cumhuriyeti kurulması olasılığının, komünist bir devlet kurulması ve böyle bir devlet şeklinin benimsenmesi olasılığı ile aynı derecede eşit, hatta daha fazla olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Enver Paşa'nın katıldığı Basmacı hareketinin niteliğine kısaca değinirsek, Enver Paşa'nın mücadelesini yenilikçi-burjuva kesime değil, kırsal kesimdeki bölge halkına dayandırmayı denemiş olduğunu belirtmemiz gerekir. Bölge halkı yüzyıllar boyunca İslami ilkelerle, feodal düzende ve din esasına gore yönetilmişti. Buhara o dönemde, Emirin yeniden iktidara getirilmesi sureti ile kendi mevkilerini korumak veya güçlendirmekten başka bir isteği olmayan kendi yerel menfaatlerine bağlı kalan, cahil ve "ulus-devlet" anlayışına kavuşamamış bulunan, yerel aşiret ve boy reislerinin yönetimindeydi. Bu yönetimde eşgüdüm olmadığı gibi yerel komutanlar arasında menfaat çekişmeleri de vardı. Enver Paşa'nın yerel direnişe katılmasının yerel direniş hareketlerinin milli çaptaki bir mücadeleye dönüşmesine katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Bu milli hareket, Rusya'nın egemenliği altında, 19. yüzyıldan kalma sömürge yönetimlerinin, sert baskı rejimleri altında yaşayan Türkistan halkının hürriyet ve bağımsızlık özleminin bir sonucu olarak 1917 devrimi süreci içinde geliştiğini de kaydetmeliyiz.

Diğer bir deyişle, Basmacılık hareketi, 1917 Ekim devriminden sonra, Türkistan'da beliren toplumsal iradenin ve siyasi bilincin, özerk ve hür bir idareye kavuşmak ve kendi kaderini tayin etme hedefi Hokand'da şekillenmiştir. Hokand'da özerk bir idarenin kurulmasını takiben bu bağımsızlık hedefi bir imha operasyonu ile zorla ve çok kanlı bir şekilde yok edilmek istenmiştir. Bunun üzerine ortaya çıkan olaylar dizisi ise Türkistan halkının özerklik ve bağımsızlık iradesini ve isteğini ve bu yoldaki mücadelesini, silahlı mücadeleye dönüştürmek zorunda kalması sürecidir.

Önceki bölümlerde değindiğimiz gibi Basmacı olarak adlandırılanlar aslında halkın kendisi idi. Sürdürdükleri mücadele ise bir istiklal savaşı idi.

1917 Ekim devrimini takiben Taşkent'de kurulan Sovyet Yönetimi, Rus Genel Valinin Rus memurları ile Rus işçi ve köylülerden oluşuyordu. Aralarında bir tek Türkistanlı dahi yoktu. Oysa o dönemde Türkistan halkının 17 siyasi partisi vardı. Bunlardan hiçbirine Taşkent Sovyet Yönetiminde yer verilmedi. Türkistanlılar Hokand'da bir kurultay toplayarak özerk bir yönetim kurunca Taşkent'deki Sovyet yöneticileri bu özerk yapıyı ortadan kaldırmayı kararlaştırdılar ve bu kararlarını kanlı bir şekilde uyguladılar. Önceki bölümlerde incelenen gelişmeler ışığında, Basmacılık hareketinin büyümesini tetikleyen gelişmenin işte bu kararlar uyarınca Hokand'a yapılan saldırı olduğu anlaşılmaktadır.

Saldırıya geçen kızıl birliklere karşı kendilerini savunan Hokandlılar ve daha sonra diğer şehirlerde yaşayan Türkistanlılar kendi güvenlik ve savunma önlemlerini almak zorunda kaldılar. Özel arazilerin devletleştirilmesi üzerine Rus arazi sahipleri ve Rus kulaklar da silahlanarak Bolşeviklere karşı mücadeleye başlamıştır. Rusların çoğunlukla yaşadığı Belovodzk, Narin, Tüp gibi yerlerde de isyanlar çıkmıştır.

Hızla yayılan ve gerçek bir halk hareketine dönüşen Basmacı hareketini bastırmak amacı ile General Frunze büyük kuvvetler ve modern teçhizatlı bir ordu ile bölgeye gönderildi.

General Frunze daha sonra Genç Buharalılarla işbirliğinde Buhara'nın kontrolünü 2 Eylül 1920 tarihinde ele geçirdi. Bölgede üstün teçhizatlı ve kalabalık Bolşevik ordusu karşısında Basmacılar giderek etki kaybetmeye başladılar. Bunun bir nedeni de Troçki'nin Sovyet ordusunu yeniden teşkilatlandırmasıdır. 1919 yılında Kızılordu 2 milyon kişilik bir mevcuda ulaşmıştı. Bir dizi askeri ve idari önlem aldıktan sonra yeni görevine hareket eden General Frunze Türkistan'dan Ukrayna'ya tayin oldu. İrili ufaklı hareketler şeklinde süregelen Basmacılık hareketi ise giderek taraftar kazanıyordu.

İşte bu süreç gelişirken, Enver Paşa Buhara'ya General Frunze'nin bölgeden ayrılışından yaklaşık bir yıl sonra gelmiştir. Enver Paşa'nın 1922 yazında Doğu Buhara'da yenilgi sürecine girdikten sonra neden Afganistan'a geçmediği hususu akla gelebilir.

Askeri yenilgi ile her şeyin sona ermediği, bir cephe kaybının kesin yenilgi olmadığı yolundaki bir asker kültürü ile yetişmiş ve deneyimli bir savaşçı olan Enver Paşa, kendi kuvvetlerinden kat kat üstün Kızılorduya karşı yenik düştükten sonra birçok diğer Basmacı mücahidi gibi Afganistan'a çekilebilirdi. Enver Paşa bunun aksini yaptı. Afganistan sınırına 30-40 Km yakınlıktaki Belcivan bölgesinin dağlık yöresine Lakay boyunun Reisi Devletmen Bey'in köyüne çekildi ve orada kaldı.

Enver Paşa bir Turancı mıydı, Türkçü'müydü? Soruları pek dillenmemiştir.

Enver Paşa'nın yetiştiği ortamda Turan ve Türkçü akımları ile Pan Slavizm akımlarının egemen olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede Enver Paşa'nın eğitim gördüğü dönemde, düşüncesinin vatanseverlik duygusu ile İslamiyet anlayışı ve Türkçülük görüşleri ile bütünleşmişti diyebiliriz. Ancak bundan da ötede, Almanya'nın askeri gücüne çok önem veren ve Osmanlı-Alman askeri işbirliğini geliştirerek, Almanya sayesinde Balkan savaşlarından sonra operasyon gücü nerede ise kalmamış olan bir orduyu ıslah eden ve savaş gücüne kavuşturan bir komutan olarak, Enver Paşa'nın Türkçülük düşüncesi elbette kuvvetli idi. Kanımızca bu düşünce Alman teorisyenlerinin İngiltere, Rusya ve Fransa aleyhine sonuç vermesi umudu ile geliştirmiş oldukları Pan İslamist ve Pan Türkist görüşlerle örtüşüyordu.[99] Bir diğer deyişle Enver Paşa için Doğu Buhara'da bir Türk devleti veya bir İslam devleti kurma fikri sonradan edinilmiş bir hedef değildi.

Yeni bir devlet kurma fikri Enver Paşa'nın düşünce yapısında öteden beri zaman zaman öne çıkan bir ideal, bir düşünce hedefi idi.

Enver Paşa girişiği silahlı mücadelede tutunabileceği bir arazi yapısına sahip olan, Doğu Buhara'nın henüz Sovyet askerlerinin istilasına uğramamış olan bir kesiminde kalması ile hedefine yakla-

---

[99] Mustafa Çolak (2006), Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları, Fakülte Y. Isparta, s. 66

şabilirdi. Bu çerçevede Afganistan'a geçmesi hayatını kurtarmak veya Afganistan'a geçtikten sonra bilinmeyen bir maceraya atılmak ve fakat davadan vazgeçmek olacaktı.

Kanımızca Enver Paşa bulunduğu dağlık bölgede kalarak, Buhara devletinin coğrafyasında diğer bölgelere kıyasla stratejik önemi olan, nispeten daha dar bir arazi parçasında tutunabilmeyi ve bu yörede ileride belirlenecek şartlar uyarınca bir devlet kurmayı düşünmüştür.

Bu bağlamda askeri yönden bir yorum yapmamız gerekmektedir. Enver Paşa'nın savaş gücü, silah donanımı ve askeri eğitim ve disiplin bakımından da çok zayıf olan ve savaş görmemiş gönüllülerden oluşan çetelerin ve onların önderlerinin kabiliyeti ile sınırlı idi. Deneyimli bir Komutan olarak Enver Paşa'nın, büyük ve düzenli bir orduya karşı gelmekle askeri hata yapmış olduğu düşünülebilir. Fakat kanımızca Enver Paşa gerçekte uzmanı olduğu bir alanda hareket ediyordu. Makedonya'daki askeri başarısını çete savaşlarında kazanmış olduğunu belirttik. Enver Paşa'nın evvelce katıldığı eşkıya takibi ve çetelerle çatışmalar ona çete savaşı uzmanlığı da kazandırmıştı. Unutulmamalıdır ki Doğu Buhara'daki mücahitlerin kontrolünde bulunan arazinin özellikleri, günümüzde dahi büyük bir ordunun hareketine uygun bir zemin oluşturmaz. Kaldı ki o bölge, Çarlık Rusya'sının doğrudan egemenliği altında değildi. Bir başka deyişle Sovyet devrimi Rusya içinde gerçekleşti. Sovyet Rusya'nın Doğu Buhara'yı işgali Devletler Hukuku bakımından da sorun yaratabilecek bir gelişme olarak da değerlendirilebilirdi.

Enver Paşa'nın Doğu Buhara'da tutunmasının önemli bir nedeni ise mücahitlerin kontrolündeki söz konusu alanın gerilla savaşı ile savunulabilecek bir arazi yapısına sahip olması idi. Doğu Buhara'nın, Karategin, Darwaz, Badahşan bölgeleri Çin'e komşu olan, güneyde ise Pyanc, Amu Derya nehirleri ile Afganistan ile sınırdaş olan, Batıda ise Vahş ve Surhan Derya vadileri ile tarım zenginliğine sahip bulunan, su kaynakları ve üretim bakımından ayrı bir devlet olma özelliklerine sahip bir bölgedir. Nitekim günümüzde bu bölge Tacikistan devletinin yüzölçümü ile yaklaşık olarak örtüş-

mektedir. Bölgede Türk ve Tacik kökenli boylar yaşıyordu. Bu bölgelerde tek bir Rus yoktu. Bir diğer deyişle o dönemde Rusya'nın fiilen işgali altında bulunmayan bir bölge olan Doğu Buhara'da, Rusya'nın bir devlet kurulmasını kabul etmesi halinde, bu bölgede kurulabilecek bir devletin yaşama şansı vardı. Bu hususların ışığında kanımızca Enver Paşa bir İslam Devleti kurma düşüncesini sıralanan nedenlerle Doğu Buhara coğrafyasında gerçekleştirmeyi öngörmüştü.

Diğer taraftan kaydedilmesi gereken bir husus da şudur: İngiltere ile Çarlık Rusya'sı, 1907'de Orta Asya'da aralarındaki sömürge rekabetine son verdikten sonra Buhara topraklarına girmemiş olan Rusya, Bolşevik devriminden sonra, bu defa Sovyet Rusya olarak, Doğu Buhara'ya da yayılmış ve coğrafyasını daha da genişletmiştir. Bu suretle Sovyet Rusya Çarlık Rusya'sı sınırları içinde yer almayan bir diğer ülkeyi de istila edip ülkesine katmıştır.

Devletler hukuku ihlali olan bu gelişmeye o dönemde itiraz edebilecek ülkeler olan ABD, İngiltere gibi devletler ses çıkarmamışlardır. Oysa Beyaz Orduyu bilfiil, doğrudan doğruya ve açıkça destekleyen ABD ve İngiltere Kuzey Rusya'ya asker çıkarmak, Kolçak ve Denikin ordularına silah ve para sağlamakta tereddüt etmemişlerdi. Fakat diplomasi mantığına ters olarak Sovyetler tarafından Buhara'nın işgal edilmesine karşı sessiz kalmışlardır. Bu sebeple sürecin bir sonucu da, devrim karşıtı isyancılarla mücadele faaliyeti ve iç ayaklanmayı bastırma örtüsü altında, Sovyet Rusya'nın fiilen ve hukuken Buhara Devletini ortadan kaldırması olmuştur. Bir diğer deyişle Çarlık Rusya'sının yapmadığını Sovyet Rusya gerçekleştirmiştir.

Konuya diğer bir açıdan bakarsak, 1922 yılına gelindiğinde Sovyet Rusya yönetiminde, Üçüncü Enternasyonal'in uluslararası düzeyde sürekli devrim yapılması doktrininin geçerli olduğunu görürüz. Esasen Cemal Paşa'yı da Enver Paşa'yı da söz konusu devrim doktrini uyarınca devrimin Hindistan'a yayılması için çalışmak için Moskova yöneticileri bölgeye göndermekte fayda görmüştür. Diğer taraftan Doğu Buhara'ya sevk edilen Kızılordunun gereğinden fazla büyük bir askeri güç olduğunu görürüz. Bu ger-

çeğe bakarak bunun nedenini sorgulayacak olursak, askeri bakımdan, sadece Enver Paşa komutasındaki Basmacıları alt etmek için değil, Basmacı hareketinin bitirilmesi ve gerekirse Afganistan'a da girilmesini sağlayabilecek güçte bir ordu düzeninin planlanmış olduğunu düşünmemiz gerekir.

Sovyet Merkez Yönetiminde görüş ayrılıklarının belirmeye başladığı fakat Hindistan'da ve diğer ülkelerde devrim yapılması fikrinin henüz terk edilmediği bir dönemden söz etmekteyiz. Bu dönemde sürekli devrim yapılması esasını benimsemiş bulunan Üçüncü Enternasyonal yöneticilerinin Buhara ve Afganistan üzerinden veya Doğu Türkistan üzerinden devrimin Hindistan'a ihracı sureti ile İngiliz emperyalizminin vurulması fikrini ve amacını muhafaza etmektedir. Kızılordu'nun Troçki'nin denetiminde olduğu bu dönemde, Troçki tarafından Kızılordunun, büyük olasılıkla Buhara'daki askeri harekat gerektirdiği takdirde, Afganistan'a da girmek ve devrimi önce Afganistan'da gerçekleştirerek, oradan diğer ülkelere devrim ihraç etmek ve Sovyet Rusya'nın denize çıkışını sağlayacak şekilde İngiltere'nin Afganistan'ın güneyindeki Hindistan sömürgelerine girmek amaçları ile büyük ihtimalle eşkıya takibinden çok daha geniş kapsamlı bir görev talimatı ile gönderilmiştir.

ABD, İngiltere ve Çin gibi ülkelerin tepkilerini hesaplayan Moskova yöneticileri, Doğu Buhara'da Enver Paşa komutasında daha da önem kazanan Basmacı direnişini gerekçe göstererek, büyük olasılıkla alt kıt'ada daha geniş kapsamlı bir harekât planlamış ve Afganistan'ın işgalini de hedeflemiş ve bunun için hazırlık öngörmüş olmalıdır. Bu bağlamda Sovyet yöneticilerinin özellikle 1921 yılında bazı istihbarat raporlarının ortaya koyduğu gibi Buhara'ya komşu olan ülkelerdeki askeri hareketleri izlemeye özen göstermiş olduklarını da kaydedelim. 1921 yılının ilk yarısına ait bu istihbarat raporları Çin'de veya Afganistan'daki askeri gelişmeleri ve diğer askeri bilgileri Sovyet Rusya'ya düzenli olarak sağlamıştır.

Sovyet Yönetiminin Haberalma Faaliyeti ile Derlenen Komşu Ülkelerin Bazı Stratejik Bölgelerindeki Gelişmeler

General Frunze'nin bölgede bulunduğu sırada Sovyet yönetiminin pekişmesi yolunda alınan önlemlerin sonucunda, Sovyet istihbarat ağının bölgedeki gelişmeler hakkında düzenli bilgi sağladığını görüyoruz. Sadece Türkistan ve Buhara'daki devrim karşıtlarının faaliyeti hakkında değil fakat Basmacılara sınır ötesinden yardım sağlama olasılığı bulunan bölgelerdeki gelişmeler hakkında da Sovyet Yönetimine önemli bilgi akımı gerçekleşiyordu. Bu çerçevede İran, Afganistan, Çin'in sınır bölgelerindeki gelişmeler de bildiriliyordu.

Yeni Buhara İrtibat Birimine ulaşan istihbarat raporları bu birimden Buhara Cumhuriyeti Merkez Devrim Komitesine, Buhara Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna, Buhara Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiserliğine, Buhara Cumhuriyeti Harbiye Nazırlığına ve Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanlığına dağıtılıyordu. Sovyet yönetiminin gelişmeler hakkında gereğince bilgi sahibi olduğunu göstermek bakımından, günümüzde Özbekistan Devlet arşivlerinde yer alan belgelere dayanarak söz konusu istihbarat raporları hakkında kapsadıkları bölgeler itibarı ile izleyen paragraflarda sunulan bilgiler ilginçtir.

Bu haber alma faaliyeti Sovyet yöneticilerini gereğince bilgilendiriyor ve uygun karar alma imkânı sağlıyordu. Bu bağlamda, örneğin Afganistan'daki Gelişmeler hakkında 29 Ocak 1921 tarihli bir gizli rapor, Kâbil'deki silah fabrikasının seri ateşli tüfek üretimi hakkında bilgi veriyordu. Askeri okul komutanının eski bir Rus Generali olduğu, Afgan Emirinin süresiz askerlik uygulamasını kaldırdığı, yerine beş yıllık mecburi askerlik yükümlülüğü koyduğu, Afgan sarayında, hanedan içinde Rus taraftarı ve İngiliz taraftarı hanedan mensupları bulunduğu bildirilmekteydi.[100] 31 Ocak 1921 tarihli bir rapor ise Afganistan'ın kuzey sınır bölgelerindeki Afgan askeri birlikleri ve karakollarında kaç piyade, kaç süvari bulunduğu ve bunların hangi silahlarla donatıldığı konusunda bilgi-

---

[100] Özebikstan Devlet Arşivi (ÖDA), 4 Ocak 1921 tarihli, 311 sayılı Gizli Rapor.

ler içermektedir.[101] Bu raporlarda önemli askeri bilgiler yer almıştır. Örneğin 8 Şubat tarihli bir gizli raporda Afganistan'da, 16-35 yaş arası gençlerin seferberlik ilanı ile askere alındığı, Herat'a Kâbil'den Ocak ayında gönderilen 3000 acemi askerin burada törenle karşılandığı, Herat'a ayrıca 1920 Aralık ayında 70 deve ve 100 at yükü cephane ve silah sevk edildiği, Kandahar bölgesinden Nurmuhammed Can komutasında "Lugari" adlı bir piyade alayının Herat'da konuşlandığı, Mazar-ı Şerif bölgesinde ve Buhara sınırı boyunca konuşlanmış bütün askeri birliklerin değiştirilmesi ve takviye edilmesi kararı alındığı bildirilmiştir.[102] Bir diğer raporda ise Hulyak Haydar Han komutasında 150 süvari ve 200 piyade gücündeki bir birliğin Bala Murgan'a geldiği ve bunların hangi mevkilerde konuşlandıkları, piyade askerinin 11 atımlı İngiliz tüfekleri taşıdığı kaydedilmektedir.[103]

Bir diğer gizli raporda ise Afgan Hükümetince Mazar-ı Şerif-Herat arasında telgraf hattı döşenmesine çalışıldığı, bu işte Alman ve Avusturyalı uzmanların da çalıştığı, Afganistan Hükümetinin Hovak geçidi üzerineden Kâbil ve Mazar-ı Şerif arasında demiryolu yapımını tasarladığı bildirilmiştir.[104] 1921 Mart ayında Mazar-ı Şerif'te 200 süvari ile (Kutvali Piyade alayı) bir piyade alayının bulunduğu, Deydali kalesinde ise 2000 kadar süvari ile altı piyade alayı gücünde bir kuvvet olduğu kaydedilmektedir.[105] Mart ayında Sovyet Makamları, Afganistan'ın merkezi bölgelerinden Afganistan'ın kuzey sınır bölgelerine (raporlarda Afgan Türkistan'ı olarak geçmektedir) 12 bin kadar asker sevk edip konuşlandırmayı ve sınır bölgelerinde kale ve karakol kurmayı planladıklarını bildiriyorlardı.[106] Mazar-ı Şerif ve Deydade Kalesindeki birliklere sevk edilen mühimmat ve silah hakkında da bilgi sahibiydiler.[107] Ayrıca Mart

---

[101] ÖDA, 5 Şubat 1921 tarihli ve 312 sayılı gizli rapor.

[102] ÖDA, 12 Şubat 1921 tarihli ve 360 sayılı gizli rapor.

[103] ÖDA, 13 Şubat 1921 tarihli ve 370 sayılı gizli rapor.

[104] ÖDA, 14 Şubat 1921 tarihli ve 371 sayıyl gizli rapor.

[105] ÖDA, 11 Mart 1921 tarihli ve 598 sayılı gizli rapor.

[106] ÖDA, 26 Mart 1921, 680 sayılı gizli Rapor.

[107] ÖDA, 11 Nisan 1921 tarihli ve 788 sayılı gizli rapor.

ayında Kâbil'e gelen İngiliz heyetinin Afgan makamları ile yaptığı görüşmeler hakkında da bilgileri vardı. Kâbil-Herat arasında yol yapımının İngiltere tarafından sağlanan para ile gerçekleştiği, yol yapımı için Hindistan'dan 1000 kadar usta getirildiği yolunda bilgiler dolaşıyordu.[108]

1921 yılının Mart ayında Afganistan Hükümetinin kuzeyden gelebilecek bir işgal tehlikesine karşı savunma önlemleri aldığı görülmektedir. Herat eyaletindeki birlikleri takviye ettikten sonra Afgan Emiri Badahşan eyaletinde yaşayan her 8 gençten birinin askere alınmasını emretmişti. Diğer yandan Afganistan'a geçen bütün Buharalıların silahsızlandırılmasını emretmiş olan Afgan Emirinin, Afganistan'a iltica etmiş olan Buhara Emirinin de beraberindeki 100 süvari ile birlikte Kâbil'e getirilmesini ve bunların da silahsızlandırılmalarını emretmiş olduğu bildiriliyordu.[109]

1920'den itibaren Türkistan bölgesine sınırdaş olan diğer yerlerdeki gelişmeler de Sovyet istihbaratı tarafından sürekli değerlendirilmiştir. 1921 yılbaşından itibaren Çin'in Sinkiyang ordusunun mevcudu ve nerelerde kaç askerin bulunduğu istihbarat faaliyetinin konusu olmuştur. Örneğin İliy bölgesinde 6000, Kaşgar'da 3000 kişilik kuvvetler olduğu kaydediliyor, sınır ötesinde, Çin tarafındaki bölgelerde Beyaz Rus kuvvetlerinin nerelerde kaç kişi olduğu izleniyordu. Örneğin Suydun'da 500, Cipanci'de 250, Kulca'da 500, Urumçi bölgesinde 400 kişilik grupların bulunduğu, Narin isyancılarının da 250 kişilik kuvveti olduğu iletiliyordu[110] Bu arada Devrim Karşıtı Beyaz Ruslar (Belaya Gvardiya) komutanı General Dutov'un iltica ettiği, Kulca'da 6 Şubat 1921 tarihinde öldürüldüğü, maiyetindeki askerlerin yardımcısı Sidorov'un komutası altında toplanmaya başladığı yolundaki bilgiler de zamanında Sovyet Makamlarına iletilmiştir.[111] Daha sonra Kulça'da Dutov'un yardımcısı Gerbov'un Çin'den Sovyetlere karşı mücadelelerine yardım ve

---

[108] ÖDA, 14 Nisan 1921 tarihli ve 822 sayılı gizli rapor.

[109] ÖDA, 14 Mayıs 1921 tarihli ve 994 sayılı rapor.

[110] ÖDA, 29 Ocak 1921 tarihli ve 281 sayılı gizli rapor.

[111] ÖDA, 19 Şubat 1021 tarihli ve 440 sayılı gizli rapor.

silah istediği ve bu amaçla Beyaz Ordunun 1 Nisan günü Kulça'da bir toplantı düzenlendiği de bildirilmiştir.[112] Beyaz Rus komutan Anenkov'un birliklerinin harekatı, Çin tarafında yerleştikleri yerler ve güçleri hakkında da bilgiler rapor edilmiştir.

Hive'deki gelişmeler hakkında da Sovyet yönetimi bilgi sahibiydi. Örneğin 1921 Ocak ayında Cuneyd Han ile Gulam Ali Zmukşir arasındaki düşmanlığın devam ettiğinden söz eden bir raporda, Gulam Ali ve ona bağlı İgid Nazarov ve İsen Geldi adlı komutanların Sovyet tarafına geçmek arzusunda oldukları bildirilmiştir.[113] Hive'deki gelişmeler hakkında izlenen başlıca konu Cüneyd Han'ın faaliyeti, nerelerde konuşlandığı ve nasıl yiyecek temin ettiği yolundaki bilgilerdir.[114] Hive'deki direnişçi grupların hareketleri hakkında bilgi sahibi olmakla beraber Sovyet yönetiminin 1921 yılında Cuneyd Han ve diğer direnişçilerin hareketlerini kontrol altına alamadığı anlaşılmaktadır.[115]

1921 bahar aylarında İran'daki iç durum, özellikle Türkistan sınırlarına yakın bölgelerdeki askeri birlikler hakkında da istihbarat raporları Sovyet yönetimini gereğince bilgilendirmiştir. Bu cümleden olarak, İngiliz-Hind askerlerinin İran'dan çekilip Hindistan'a dönmeleri, Tahran'da Mart ayında yapılan seçimlerin sonuçları, diğer bölgelerdeki siyasi parti oluşumları İngiltere-İran ilişkileri hakkında düzenli olarak bilgi akımı söz konusudur.[116]

Bazı örneklere dayanarak sunduğumuz bu bilgiler, Sovyet yönetiminin bölge halkının ekonomik ve sosyal dönüşümüne ilişkin ivedi çalışmalar sürdürürken bir yandan bölge ve diğer komşu ülkeler hakkında bilgi ve haber alma ağını genişlettiğini ve bölgenin siyasi ve askeri hareketlerini izlediğini ortaya koymaktadır. Bu izleme faaliyeti de devrimin Afganistan ve daha öteye yayılması düşüncesinin egemen olduğu Sovyet Rusya'nın askeri hazırlıkları ba-

---

[112] ÖDA, 6 Nisan 1021 tarihli ve 754 sayılı gizli Rapor
[113] ÖDA, 29 Ocak 1921 tarihli ve 281 sayılı gizli Rapor
[114] ÖDA, 4 Nisan 1921 tarihli ve 739 sayılı gizli Rapor
[115] ÖDA, 27 Nisan 1921 tarihli ve 880 sayılı Rapor
[116] ÖDA, 23 Mart 1921 tarihli ve 662 sayılı gizli Rapor

kımından önem taşımakta ve Sovyet Rusya'nın Basmacı ayaklanmasını bastırmanın ötesinde emelleri bulunduğunu göstermektedir.

Nitekim gerçekte, Sovyet Rusya'nın o dönemdeki devlet doktrini, 1921 yılı Komintern'in önderi Troçki'nin Rusya dışındaki ülkelerde sürekli ihtilal yapılması ve bu amaçla yeni kurulan komünist partilerin desteklenmesi ve daha sonra ortak cephe oluşturmaları yolundaki düşüncelerden oluşuyordu. Bu yolda Troçki Buhara'nın ele geçirilmesinden sonra Basmacı hareketini bastırmak gerekçesi ile güçlü bir orduyu Buhara'ya oradan da Afganistan'a geçmek hedefi saklı tutularak sevk etmekte yarar görmüştür.

Ne var ki Kızıl Ordu'nun Doğu Buhara'da saldırıya hazırlandığı günlerde Lenin hastalanmıştı. Aynı zamanda Stalin ve Troçki yandaşları arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkıyordu. 1922 Nisan ayında yapılan XI. Parti Kongresinde Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri makamına gelerek güçlenen Stalin, evvelce Lev Kamenev ve Zinoviev ile bir Troyka kurmuştu.[117] Yerel parti yöneticilerinin atama sorumluluğu Genel Sekreterlik tarafından yapılıyordu. Böylece 1922 bahar aylarında Kızılordu Buhara'da operasyon için hazırlık yaparken Sovyet Rusya üst yönetiminde Troçki'nin yeri sallanmaya başlamıştı. Bir ihtimal, üst düzey yönetimde beliren görüş ayrılıklarının tam ortaya çıktığı bir tarih olan 1922 baharında, Buhara'ya gönderilen ordunun sınır ötesi harekatı da planlanmış olabilir. Bu husus da kesinleşmiş değildir. Ne var ki planlanmışsa da uygulamaya konulmadığı anlaşılmaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır.

İlk önce Enver Paşa emrindeki kuvvetler Afganistan'a kaçmamış ve Sovyet kuvvetlerine karşı direnmişler ve bulundukları toprakları terk etmemişlerdir. Dolayısıyla Sovyet kuvvetlerinin Afganistan'a girmesi için eşkıya takibi gibi bir gerekçe oluşmamıştır. Ayrıca İngiltere'nin doğrudan veya Afganistan aracılığı ile bir hareketi söz konusu olmamıştır. Sovyet Rusya'yı rejimin geleceği ba-

---

[117] Wikipedia on Leon Trotsky, http//en.wikipedia.org/Wiki/Leon_Trotsky, 24.03.2010, s. 14 ve 26

kımından endişelendiren asıl tehlike olan olası bir İngiliz saldırısı veya doğrudan veya dolaylı bir İngiliz müdahalesi Enver Paşa'ya silah ve diğer destek sağlaması gibi yardımlar yapılması tehlikesi de ortaya çıkmamıştır. Aksine Rusya-İngilltere Ticaret Anlaşmasının yarattığı yumuşama ortamı gelişme sürecine girmiştir. Böylece Sovyet kuvvetleri Buhara'nın tamamını işgalde serbest kalmışlardır. Olayların gelişimi aynı zamanda Enver Paşa'nın İngiltere ile ilişkili olmadığını da ortaya koymuştur.

Basmacı hareketinin Enver Paşa önederliğinde geliştiği dönem olan 1921-1922 döneminde, Afganistan'ın Buhara'nın bağımsızlığını savunmak için açıktan açığa Sovyet Rusya ile savaşa tutuşmayı göze alamamış olduğunu da göstermektedir.

Bu dönemdeki gelişmeler sonuçta, İngiltere'nin Rusya İmparatorluğu içindeki Müslüman halkların bağımsızlığı ile ilgili olmadığı ve bu Müslüman toplumların kendi kaderlerini tayin hakkına sempati ile bakmadığı, İngiltere'nin Hindistan sömürgesinde Müslüman ulusların istiklale kavuşmasını ise hiç istememiş olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Bu durumda Buhara'da ve Türkistan'ın diğer bölgelerinde, Ruslaştırma ve komünistleştirmeye karşı koyanların küçük çaplı çete savaşları dışında bir mücadele şekli de esasen imkânsızdı. Bu durum da Enver Paşa'nın yenilme nedenlerini izah etmektedir.

Glenda Frazer İngiltere'nin Hindistan sömürge yönetiminin, Enver Paşa'nın Ankara Hükümeti ile işbirliği halinde bulunduğu görüşünde olduğunu belirtmektedir. Frazer öte yandan Enver Paşa'nın bütün Turan halkları için bağımsızlık istememiş olması savının gerçekçi olmadığını savunmaktadır.[118]

Diğer yandan 1922 Haziran ayında Türkistan Merkezi İcra Komisyonunun Semerkand civarındaki Basmacılarla ilgili bir toplantısında, özellikle Komisyonun yanıldığı temel noktanın, Enver Paşa'nın Türkiye'den kovulduğuna inanmak olacağı tartışılıyor-

---

[118] Glenda Frazer (1988), "Enver Pasha's Bid for Turkestan", Canadian Journal of History, 23/2 p197

du.[119] Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile hareket ettiği, uluslararası düzeyde yürütülmekte olan Pan İslamist politikanın merkezinin Türkiye olduğu söyleniyordu. Enver Paşa'nın Türkiye'ye girişinin yasaklandığı bilinmiyordu.[120]

[119] Belge ÖDMA, Fon 17, D-45 liste 24 s. 124 132

[120] Belge-ATASE-Fon 30.18.1.1, Yer No: 2.38.18 (12 Mart 1921 tarihli ve 385/731 sayılı Enver ve Halil Paşaların Anadolu'ya girmelerinin yazsaklanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı)

Sonuç

Önceki bölümlerde değerlendirilen belge ve bilgilere göre özetle şu hususlar ortaya çıkmaktadır.

1. Görünürde Buhara'ya beklenmedik bir anda gelen Enver Paşa, aslında Buhara'ya tesadüfen veya bir macera için gelmiş değildir. Enver Paşa önceden planlanan ve ön hazırlıkları olan bir zemine gelmiştir. Bu zemin de kısmen bölgede veya Buhara'da bulunan Osmanlı subaylarınca veya geçici olarak gelip giden İttihatçılar tarafından hazırlanmaya çalışılmıştır.
2. Basmacı hareketinin 1921-1922 yıllarında kazandığı nitelik bir eşkıya hareketi niteliği değildir. Basmacı hareketi muntazam olmayan yerel kuvvetler tarafından çete savaşı yapılarak sürdürülen bir milli mücadele savaşıdır. Bu savaş özellikle ve öncelikle kırsal kesimdeki halkın direnişi ile gerçekleşmiştir.
3. Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmesinden önceki bir döneme ait olan, 1921 yılının ilk altı ayı boyunca Sovyet istihbarat teşkilatının gizli raporlarının incelenmesinden de, Basmacı hareketinin kırsal kesimde nerede ise bütün halkın desteğini kazanmış bir halk hareketi olduğu ve daha Enver Paşa Buhara'ya gelmeden önce geliştiği anlaşılmaktadır.
4. Doğu Buhara'ya geçtikten sonra Lakay boyunun Reisi İbrahim Bey tarafından tutsak edilmesine ve daha sonra da İbrahim Bey'in kendisine hiç itaat etmemiş olmasına rağmen,

Enver Paşa 1922 Ocak ayında diğer yandaşları ile Duşan be'yi ve Baysun-Termez hattının Doğusunda kalan coğrafyayı zapt etmiştir. Bu başarı Enver Paşa'nın saygınlığını daha da arttırmış ve yerel önderler tarafından Kafirun Kurultayında Enver Paşa mücadele lideri seçilmiştir.

5. Enver Paşa'nın bir devlet kurma hesabı, emrindeki kuvvetlerle egemen olduğu Doğu Buhara bölgesinde gerçekleşebilecek nitelikte olmasına rağmen, ne Sovyet Rusya ne de İngiltere Afganistan'ın kuzeyinde bir Türkçü general önderliğinde ahalisinin tümü Müslüman olan bir devlet kurulmasında fayda görmüştür. Aksine böyle bir gelişmeden endişe duymuşlardır. Bu sebeple Enver Paşa siyasi veya askeri dış destek yokluğunda yalnız kalmış ve yenilmiştir.
6. Enver Paşa'nın hayatını kaybetmesinden sonra Kızılordu harekata devam etmiş ve 1923'de Doğu Buhara'yı tamamen ele geçirmiştir. Neticede komünizmin Buhara'da Sovyetler tarafından askeri güç kullanılmak suretiyle zorla yerleştirilmiş olduğu görülmektedir.

Sovyetler döneminin yazarları, resmi ideoloji uyarınca Basmacı hareketinin toplumum belleğinde bir eşkıya hareketi olarak kalmasını sağlamışlardır. Sovyetler Birliği döneminde esasen resmi ideoloji dışına çıkan bir yaklaşım da olamazdı. Bu bağlamda yaptığımız tarih yazımı incelemeleri, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki dönemde, Basmacı hareketinin Türkistanlıların milli mücadelesi olduğunu ortaya koyan yayınların arttığına işaret etmektedir. Bizim araştırma ve incelemelerimiz de, sonuçta Basmacılık hareketinin 1921 ve 1922 döneminde halk desteğini kazanmış bir milli mücadele niteliğinde olduğunu teyit etmektedir.

Bu kitaba esas teşkil eden veriler, 1917 devrimini takip eden gelişmelerin, Orta Asya bölgesinde iç ve dış dinamikleri olan bir çatışma süreci yarattığını göstermektedir.

Bu devrim ve çatışma sürecinin iç dinamiklerine baktığımızda, Rusya Müslümanları ve Türkistanlılar, 20. yüzyıl başında ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında yenilikçi-muhafazakâr tartışmaları ile meş-

gul görünmektedir. Bu çalışmanın gerektirdiği incelemeler, 1916 ayaklanmasının yarattığı ortamda meydana gelen 1917 Şubat devriminin, Türkistan'da Çarlık Rusya'sının eski yöneticilerinin yeniden egemen olması sonucunu doğurduğunu, 1917 Ekim devriminde ise bu defa gene Ruslardan oluşan Sovyetlerin iktidarı ele geçirdiğini göstermektedir. Mevcut bilgiler Türkistan'da iktidarı ele geçiren Sovyetlerin süreçte Türkistanlıları dışladığını, bunun üzerine Türkistanlıların da kendi özerk yönetimlerini kurmak yoluna gittiklerini, fakat Hokand'da kurulan özerk Hükümetin Bolşevikler tarafından kanlı şekilde ortadan kaldırıldığını ortaya koymaktadır.

Bu aşamadan sonra 1918-1919 döneminde Basmacılığın hızla yayıldığı Fergana bölgesinde, Kızıl-Beyaz savaşının yarattığı ortamda, esasen Türkistan'da mevcut olan Rus karşıtlığının kısa sürede komünizm karşıtlığına dönüştüğü görülmektedir.

İncelediğimiz belgelerden ve yayınlardan, General Frunze'nin 1920 başında bölgeye gelmesinden sonra bölgede komünist teşkilatlanmanın geliştiği, Buhara ve Hive'nin de Sovyetleştirildiği anlaşılmaktadır. Ne var ki aynı zamanda bu gelişme üzerine Buhara Emirine sadık kalan boylar, Rus kuvvetlerinin Doğu Buhara'dan çıkarılması için mücadeleye kararlı olarak faaliyete geçmekteydiler.

Dış dinamiklere gelince, bu kitapla ilgili olarak yapılan incelemelerden, Rus iç savaşında Beyaz Orduya para ve silah yardımı sağlayan İngiltere ve ABD, Fransa, Japonya gibi ülkelerin, Bolşevik harekete karşı çıkmaları ve Rusya'nın bazı bölgelerini kısmen işgal etmeleri Bolşevik iktidarını tehlikeye sokmuştu. Bu sürece ilişkin incelemelerimiz, 1920 yılı koşullarında, Komünist Enternasyonal yöneticilerinin ihtilali dünyaya yaymak düşünceleri ve amaçları ile Moskova'ya davet ettikleri Enver Paşa'nın, Orta Asya'da kurulabilecek bir İslam ordusu ile İngiltere'yi Hindistan sömürgelerinde vurma fikrinin örtüştüğüne ve bu yolda Sovyet Rusya yönetimi ile Enver Paşa arasında menfaat birliği oluştuğuna işaret etmektedir.

Fakat Sovyet üst düzey yöneticileri arasında kısa sürede devrimi dünyaya yaymak veya egemen oldukları coğrafyada rejimi pekiştirmek seçenekleri üzerinde görüş ayrılıkları belirmişti. Komintern yönetiminin, Cemal Paşa'nın Afganistan'da devrimci bir

askeri kuvvet, bir "Örnek Birlik"oluşturması, aynı zamanda Enver Paşa'nın İslam dünyasını ve neticede Hindistan'daki Müslümanları da ayaklandırması ve devrimin böylece dünyaya yayılması görüşünü benimsemiş oldukları fakat daha sonra bu görüşün Sovyetler tarafından hayata geçirilemediği görülmektedir.

Sovyetler açısından devrimin baş düşmanı, iç savaşta Beyaz Orduyu destekleyen İngiltere idi. Troçki, Frunze ve Komintern yöneticileri 1920'de savaş alanının Afganistan'a ve daha öteye yayılmasını istiyorlardı. 1921'de ise Sovyet Rusya-İngiltere Ticaret Anlaşması ile ilişkilerin zemini değişiyordu. Rusya İngiltere ile ilişkilerde yumuşama ve savaş düşüncesinden uzaklaşma yoluna giriyordu. Bu gelişme 19. yüzyılın ikinci yarısında süren ve 1907'de son bulan, literatürde "Büyük Oyun" diye adlandırılan, İngiliz-Rus sömürgecilik rekabetinin tekrarı olarak değerlendirilebilir. Rusya'nın Buhara'ya saldırması Hind sömürgeleri bakımından İngiltere'yi endişelendirirken Afganistan-İngiltere ilişkilerinin düzelmesi Rusya bakımından düşündürücü idi. Bu defa sömürgecilik yarışması değil fakat ideoloji çatışması söz konusu oluyordu. Rusya bakımından Bolşevik hareketin yenilgisi, İngiltere bakımından sömürge kaybı ve kapitalist rejimden taviz vermek tehlikesi söz konusu idi.

Enver Paşa Buhara'ya işte bu dönemde gelmiştir. Yaptığımız incelemelere göre Enver Paşa esasen Türkiye'den ayrıldığı 1918 Kasım ayından beri aklında ikinci bir savaş ve bir İslam devleti kurma fikrini taşıyordu. Enver Paşa Sovyet Rusya'nın desteği ile Orta Asya Müslümanlarını ayaklandırmak hususunda Moskova'da Sovyet yönetimi ile görüş birliğindeydi. Bu yolda Enver Paşa'nın Moskova'da iken İhtilalci İslam Cemiyetleri Birliği örgütlemek için faaliyet gösterdiğini görüyoruz. Bu faaliyeti ile Komintern'in amacı tam olarak örtüşmekteydi.

Bu kitabın odaklandığı bir diğer nokta olan Enver Paşa'nın Basmacı hareketine katılmaktaki amacı ve rolü konusunda, incelemelerimiz sonucunda şu hususu belirtmemiz gerekir: Rusya'da Çarlık düzeninin ortadan kalkması ve yönetimin halk iktidarına dönüşmesi, Rusya'daki Müslüman toplulukların aydınlarını ve Türkistanlı birçok düşünürü özerklik veya bağımsızlık yönünde

heveslendirdi. Bu gelişme sadece Enver Paşa'yı değil Tataristan, Kırım, Kafkasya ve Türkistan ülkelerindeki birçok düşünür ve kanaat önderini ve yerel aydınları çekici bir fırsat ve bağımsızlık umudu yaratarak etkiledi. İnceleme ve araştırmalarımız Enver Paşa'nın böyle bir amacı gerçekleştirmeyi denediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Enver Paşa'nın kullandığı unvanlar arasında "Halifenin Damadı", "İslam Orduları Başkomutanı", "Turan Ordusu Komutanı" gibi unvanların bulunmasından ve Enver Paşa'nın "İttihad-ı İslami" gibi örgütlenme faaliyetinden ve çok kısıtlı sayıda olan beyanlarından, kendisinin Devlet Başkanı olabileceği bir devlet kurmak gayesini, 1921 yılında henüz Kızıl Ordu'nun işgali altında olmayan bir bölgede, Doğu Buhara'da hayata geçirmeyi amaçlamış olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Enver Paşa büyük güçlerin politikaları arasında sıkışıp kalmıştı. Doğu Buhara'daki savaşlarda dış destek yokluğu ve uluslararası düzeyde bu mücadelenin hiç yankı bulmaması Enver Paşa'yı yenilgiye mahkûm etmişti.

Araştırmalarımızın gösterdiği bir sonuç da Bolşevik Rusya'nın Buhara'yı işgal ve ilhak politikasının ortaya çıkmasıdır. Sovyet Rusya Enver Paşa önderliğindeki Basmacıları takip gerekçesi ile 1922 yılında Afganistan'a dahi girebilecek güçte büyük bir ordu ile Doğu Buhara'yı işgal etmiştir. Bu istilaya karşı çıkması beklenebilecek ülkeler işgal ve ilhak olayına sessizce seyirci kalmışlardır. İngiltere Kızılorduyu Afganistan'a girmeye tahrik etmekten kaçınmış ve Rusya'nın Amu Derya'nın kuzeyinde kalmasında menfaat görmüştür. Bu süreçte Rusya ile İngiltere'nin birbirini ürkütmeme esasına özen göstermiş oldukları anlaşılmaktadır. Müslüman milletlerin bağımsız devlet kurmalarını --devrimin samimiyetsiz söylemine karşın– ne Rusya ne de İngiltere istiyordu. Bu da Enver Paşa'nın girişimindeki başarısızlığın asıl nedenini oluşturuyordu.

Ekim devrimini takip eden bir yıl içinde iç savaş neticesinde Bolşevik Yönetimin, Rusya coğrafyasının sadece beşte üçünü kontrol edebilecek kadar zayıf düşmüş olduğu bir dönemde, Rusya'ya, İngiltere, A.B.D., Fransa ve Japonya askeri müdahalede bulunuyordu. Bu ülkeler Rusya'nın iç işlerine doğrudan müdahale etmekte ve Beyaz Orduya para ve silah yardımı yapmakta tereddüt göstermemiş-

lerdi. Türkistan bölgesine ise bir dış müdahale söz konusu olmamıştır. Bu ülkelerden bazıları özellikle İngiltere, Türkistanlıların milli mücadelesi çerçevesinde Basmacıların Amiral Kolçak'ın komutasına geçmesini beklemişlerse de bunu Türkistanlılar istememişlerdir.

Araştırmalarımızın bir sonucu da Enver Paşa'nın "İngiltere'nin Ajanı" olarak tanıtılması ve karalanması için 1922 Mayıs ayında alınmış olan Komünist Partisi Merkez Komitesi Kararının herhangi bir gerçek bilgiye dayanmayan ve propaganda amaçlı olarak üretilmiş bir karar olduğunun anlaşılmasıdır. Çünkü herhangi bir belgede Enver Paşa'ya İngiltere tarafından herhangi bir yardım sağlandığına veya Enver Paşa ile İngilizler arasında herhangi bir şekilde bir temas olduğuna ilişkin hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

Yıllar sonra Sovyetler Birliği Afganistan'a girdi. Afganlar direndi. Uzun bir direniş savaşını takiben Sovyetler Afganistan'dan çekildi. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ise Tacikistan'da İslami devlet kurmak için Moskova yörüngesindeki Tacik Hükümetine karşı İslami esasa dayalı bir halk kesimi harekete geçti; bu defa İran ve Suudi Arabistan gibi bazı ülkeler bu hareketi destekledi. Böylece gelişen iç savaş sonucunda, Tacikistan iç savaşı ile ilgili ülkeler Tacikistan'da barış için Moskova'da bir araya geldiler ve 1997 yazında Moskova'da barış anlaşması yapılmasını sağladılar. Böylece gene de Rusya'nın eşgüdümünde uygulanması güç de olsa bir barış sağlanabildi.

Küreselleşme süreci içinde, günümüzde artık Orta Asya bölgesine dış müdahalelerin son bulması umut edilirken yeniden gerginlikler ve silahlı eylemler olmaktadır. Bu gelişmeler bize, günümüzde artık "Basmacılar" gibi kırsal kesimdeki halk kitlelerinin harekete geçmelerinin söz konusu olmadığını anlatmaktadır. Fakat ön planda, Özbekistan İslam Hareketi, El-Kaide, Taliban gibi örgütlerin ve arka planda onları destekleyen bazı ülkelerin veya bazı çevrelerin yeni uluslararası aktörler olarak eski oyunları sahnelemek için hareket halinde olduğunu göstermekte ve sonuçta bölgenin siyasi gerginlik ve çatışmalara hâlâ açık olduğunu ve bu durumun bir istikrar zafiyeti yarattığını ortaya koymaktadır. Artık milliyetçi amaçlarla Enver Paşa gibi uluslararası aktörlerin değil, halk kesimlerinde gizlice faaliyet geliştiren yerel ya da uluslararası örgütlerin eylemlerinin söz konusu olacağını belirtmek gerekmektedir.

Kaynaklar

I – ARŞİVLER

A) Özbekistan Devlet Merkez Arşivi Belgeleri

İncelenen ve Yararlanılan İstihbarat Raporları

(F. 46, Op. 2, D 19) Fon 46. Sıra 2, Dosya 19

№ 281, 29 Ocak 1921

№ 284, 30 Ocak 1921

№ 311, 4 Şubat 1921

№ 312, 5 Şubat 1921

№ 357, 10 Şubat 1921

№ 360, 12 Şubat 1921

№ 370, 13 Şubat 1921

№ 371, 14 Şubat 1921

№ 440, 19 Şubat 1921

№ 598, 11 Mart 1921

№ 662, 23 Mart 1921

№ 683, 26 Mart 1921

№ 706, 30 Mart 1921

№ 739, 4 Nisan 1921

№ 754, 6 Nisan 1921

№ 772, 9 Nisan 1921

№ 788, 11 Nisan 1921

№ 822, 14 Nisan 1921

№ 880, 27 Nisan 1921
№ 933, 4 Mayıs 1921
№ 958, 8 Mayıs 1921
№ 993, 14 Mayıs 1921
№ 994, 14 Mayıs 1921

B) Diğer Arşiv Belgeleri

1. Ekim Devrimi Merkez Arşivi - Özbekistan Devlet Arşivi

Fond 46, Opis 1, Delo 122 (Fon 46, Sıra 1, Dosya 122)

Buhara Devrim Komitesi Toplantı Tutanağı, 6 Eylül 1920

01 numaralı Kararname, 5 Eylül 1920

02 numaralı Kararname, 5 Eylül 1920

05 numaralı Kararname, 11 Ekim 1920

2. Özbekistan Merkez Arşivi

Fond 48, Opis 1, Delo 48, Stranitsa 309-313 (Fon 48, Sıra 1, Dosya 48, Sayfa 309-313)

Fon 47, Sıra 1, Liste 35, Belge no. 343

3. Rusya Merkez Arşivleri

Fond 46, Op. 2, Delo 16 (Fon 46, Sıra 2, Dosya 16)

Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiserliği Genelgeleri (13 Mart-9 Haziran 1921)

Fond 4, Opis 1, Delo 166, Stranitsa 1-5 (Fon 4, Sıra 1, Dosya 166, Sayfa 1-5)

Rusya Marksizm-Leninizm Enstitüsü Komünist Partisi Arşivi

Fond 62, Opis 1, Delo 19, Stranitsa 12 (Fon 62,Sıra 1, Dosya 19, Sayfa 12)

4. Kırgız Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Devlet Arşivi

Fond 10, Opis 1, Delo 204, Stranitsa 192-194 (Fon 10, Sıra 1, Dosya 204, Sayfa 192-194)

Fond 10, Opis 1, Delo 281, Stranitsa 112-122 (Fon 10, Sıra 1, Dosya 281, Sayfa 112-122)

5. Tacikistan Komünist Partisi Arşivi

Fond 31, Opi.1, Delo 310, Stranitsa 31 (Fon 31, Sıra 1, Dosya 310, Sayfa 31)

Fon 4, Sıra I, Dosya 166

6. Türkiye Arşivleri

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (BDAGM)

Cumhuriyet Arşivi, (BCA) D. 43111 Fon 30.10.027 Orijinal Kayıt D- 121

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Arşivi

Fon -30. 5. Klasör 5 Dosya - 107 -7 Yer no. 4.47.19

Fon -30.18.1.1. Klasör 6 Dosya 107 – 6 Yer No. 4.36.15.

Fon – 30.10.0.0 Mlasör 9 Dosya 435A1 Yer No. 258.735.1

Türkiye Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivi

Klasör 32 Fihrist 595-699

Klasör 2-9 ve 28.

(Yeni Tasnife göre)

Enver Paşa 1/16

Enver Paşa Dosya 2/43

Enver Paşa 1/40;

I - İKİNCİL KAYNAKLAR

A) Kitaplar

Abdullayev, R. M., Agzamhodjayev S. S., Alimov I. A., (2000) Turkestan v nachale XX veka: k istorii istokov nacionalnoy nezavisimosti, Taşkent

(Абдуллаев Р. М., Агзамходжаев С. С., Алимов И. А., (2000) Туркестан в начале XX века: к истории истоков нациоиальной независимости, Ташкент

Abdullayev, Kamol, (1994), "Central Asian Emigres in Afghanistan: First wave 1920-1931" Central Asian Monitor Washington-Vermon

Abdurrazakov, B. (1958) "Türkistan'da Ulug Oktiyabr Sosialistik Revoljutsiyanın Galabasi İştirakçıların Hatıra Toplamı, Taşkent

Akergin, Yahya, (1996), Büyük Ümitler, Ankara, Yayınevi, İstanbul

Akşin, Sina, (2004) Ana Çizgileri ile Türkiye'nin Yakın Tarihi, Ankara

Alexander M. (2003), "Turkfront, Frunze and the Development of Counter İnsurgency in Central Asia's 10", New York

Armaoğlu, F, (2005) Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım, İstanbul,

Armaoğlu, F. (1997) "Ali Fuat Cebesoy'u Anma Paneli", Ankara

Amanov R., (1961) Mahsum ve Azam Fuzeyillerin Maceralarının Sona Erişi, Stalinabad, Devtacık yayını, s. 119-179

Arapov, A. V., (18.11.2005) Buhara'da Devrime Giden Yol. www.arapov.globalnet

Aşiroğlu, O. G. (1990), Acı ZamanlarEnver Paşa'nın eşi Naciye Sultanın Hatıraları, İstanbul

Prof. Atamar, M. (2010), İkinci Meşrutiyette İtktidar-Muhalefet ilişkileri, İstanbul.

Avcı, C, (2007) İzmir Suikastı, Bir Suikastın Perde Arkası, İstanbul

Ayas, G. (2004), Şu İngilizler Canımı Çok Sıkıyor, İstanbul

Aydemir, Ş. S., (1962) Suyu Arayan Adam, İstanbul

Aydemir, Ş. S., (1968) Enver Paşa, 3 cilt, İstanbul,

Babahocaev, A. H., (1955) İngiliz Emperyalizminin Saldırgan Politikasının Orta Asya'daki Fiyaskosu, Taşkent

Bademci, A. (2008) Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, İstanbul

Bakıyev, N., (2006) Enver Paşa'nın Vasiyeti, İstanbul

Bardakçı, M. (2005) Hürriyet Gazetesi, 3-6 Temmuz 2005

Bayar, C. (1997), Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş, İstanbul

Bayur, Y., (1945) Şehit Enver Paşa Türkistan'da, İstanbul

Bayur, Y. H., (1940), Türk İnkılabı Tarihi, C-I, Kısım II, İstanbul

Baysun, A. R., (1945)Türkistan Milli Hareketleri, İstanbul

Becker, S. (1988)"Russia's Central Asian Empire 1885-1917, London

Bergne, P., (2003), "The Kokand Autonomy, 1917-1918," aspects of Transition, Routledge,

Berkes, N., (2005) Türkiye'de Çağdalaşma, YKVY, İstanbul

Bıyıklıoğlu, T. (...) Atatürk Anadolu'da,

Bojko F. (1930), Grajdanskaya voyna v Sredney Azii, UZGIZ, Taşkent

(Божко Ф., (1930) Гражданская война в Средней Азиии, УЗГИЗ

Bolşaya Sovyetskaya Ensiklopedia Cilt 26, Moskova, 1977

Britanica Concise Encyclopedia, Russian History Enc.

Budak, Feyzullah, (1981), Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını

Buyan, C., (2005) Vahdettin, Bişkek

Çakmak, N. (2007), İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler, Kum Saati Yayınları, İstanbul

Cagnat, R. (1981) Le Milieu des Empires, Editions Robert Laffont, Paris

Carrere, D'Encausse, H. (1987), Le Grand Defi Bolchevique et Nations 1917 / 1920, Paris

Cebesoy, A. F., (2000) Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul

Cengiz, H. E. (2006), Enver Paşa'nın Anıları, Türkiye İş Bankası Y. İstanbul

Cihangir, E. (2000) Yeni Çağ Türkistan Tarihi Kaynakları ve Dr. Baymirza Hayit, İstanbul

Çeçen, A, (2003), Türk Devletleri, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara

Çokay, M. (1923), "Enver Paşa Sovyet Rusya'da ve Merkezi Asya'da: Basmacı veya Devrimci, Orient/Occident, Paris (Internet 0450, 09.01.2005)

Çolak, M., (2008) Enver Paşa-Osmanlı Alman İttifakı, İstanbul

Çolak, M., (2006) Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları, Isparta

Çotonova, U. (1998), Co. Ed. Dostbol Nur Uluu, İstoria Kırgızstana 20 vek, Bişkek

Erdem, M., (2000) Kırgız Türkleri, Asam, Ankara

Eroğlu, H, (1990) Türk İnkılap Tarihi, Savaş yayınları, Ankara

Frazer, G. (1987), "Enver Pasha's Bid For Turkestan 1920-1922", Central Asian Survey Dergisi I, Canada-Ottava

Fromkin, D., (2004) Barışa Son Veren Barış, Epsilon, İstanbul

Golikov D.L. (1978) Krusheniye Antisovetskogo podpolya v SSSR, Kniga 2,

(Голиков Д.Л., (1978) Крушение Антисоветского подполья в СССР, Книга 2)

Güngör, E. (2008) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Gürsoy, S. (2007) Enver Paşa'nın Sürgünü, İstanbul

Hablemitoğlu, N. (1997) Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri, Ankara

Hablemitoğlu, N.(2004) Milli Mücalede Yeşil Ordu Cemiyeti, 1 Harf Yayınevi, İstanbul

Hanioğlu, Ş. (1995), "Enver Paşa", İslam Ansiklopedisi, C XI, İstanbul

Hartil, Leonard Ramsden, (1990) Azerbaycan Olayları - 1918-1922, İstanbul

Hayit, B. (2004), Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, Ankara

Hayit, B. (2006) Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, İstanbul

Hiçyılmaz, E, (1994) Osmanlıdan Cumhuriyete Gizli Teşkilatlar, Altın K. Y., İstanbul

Houmayuun, N. T. (2004), "Harezm What Do I Know about Iran, Tahran

Hudayatov, G. A., sabit adres: wwwcentrasia.ru/newsA.php?st=1234783800

Ilgar, İ. (1990), Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi, Kültür Bak. Y. Ankara

Hocaoğlu, Baran, (2010), İkinci Meşrutiyette İktidar, İletişim, İstanbul

Hopkirk, Peter, (1984), Setting the East Ablaze, Oxford

İnalcık, H. (Quatert Donald), (2004) Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Eren YY, İstanbul

İnalcık, H., (2006) Turkey and Europe in History, Eren Y. İstanbul

Inoyatov H. Sh. (1964), Istoriya grajdanskoy voyni v Uzbekistane, Nauka, T.1, Taşkent

(Иноятов Х. Ш., (1964) История гражданской войны в Узбекистане, Ташкент, И. Наука, Т.1)

Inoyatov H. Sh., (1970) Istoriya grajdanskoy voyni v Uzbekistane, Tashkent, Izdat. Fan, T.2, Taşkent

(Иноятов Х. Ш., (1970) История гражданской войны в Узбекистане, Ташкент, И. Фан, Т.2)

Inoyatov H.Sh. (1978), Pobeda Sovetskoy vlasti V Turkestane, Moskva, Izdatelstvo Mısl

(Иноятов Х. Ш., (1978) "Иобеда Советской власти в Туркестане" М., И. Мысль)

İrkaev, M. I., (1931), "Razgrom Pastliedniy Basmaçestkoy Aventuri v Tacikistanye (Tacikistan'daki son Basmacı Macerasının Bozgunu)

Kabacalı, A., (1999), Talât Paşa'nın Anıları, İletişim, İstanbul

Kabacalı, A., (2007) Türkiye'de Siyasi Cinayetler, Gürer, İstanbul

Kandemir, F., (1943), Enver Paşa'nın Son Günleri, İstanbul

Kansu, A., (1995), 1908 Devrimi, İletişim, İstanbul

Karabekir, K., (1994) Birinci Cihan Harbine Neden Girdik, Emre Yayınevi, İstanbul Kenansarıev, T. (1997) Kırgızstandın Orusiyaya Katılışı, Bişkek

Karabekir K, (1995) Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?, Emre Yayınevi, İstanbul

Kenansarıev, T. (1997) Rusya Egemenliği, Bişkek

Kılıç, S. (1998), Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul

Kılıçoğlu, C., (2007) Osmanlıda Son Paşalar, Kum Saati Yayınları, İstanbul

Kocaoğlu, O.S. (Ed) (2005), Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Y., İstanbul

(Кокомбаев А., (1958) Борьба с басмачеством и упрочение Советской власти в Фергане, под ред. М. Ю.Юлдашева, Ташкеот, Госиздат.)

Kongar, E., (2006) Tarihimizle Yüzleşmek, İstanbul

Köksal, G. (2005) Enver, Talât ve Cemal Paşalar Nasıl Kaçtı?, Bianet, İstanbul.

Köprülü, Ş., (2007) Sarıkamış Çevirme Manevrası ve Meydan Muharebesi, Ankara

Kösoğlu, N., (2008) Şehit Enver Paşa, İstanbul

Kurat, A. N., (2002) Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Yayınevi, Ankara

Kutay, C. (1955), Enver Paşa Lenin'e Karşı, İstanbul

Kuzu, M., (2007) Enver Paşa'nın Son Günleri-Yaver Suphi Bey, İstanbul

Landau, J. M. (1999), Pan Türkizm, İstanbul

Laruelle, M. (2003) Les Russes de Kazakstan, Paris

Lewis, B. (2004) Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK, Ankara

Lowe, J. (1994), The Great Powers Imperialism and the German Problem, Routledge

Lunin B. (1984), "Basmachestvo: socialno-politicheskaya suşnost", Tashkent.

(Лунин Б., (1984) Басмачестов: социально-политическая сушность, Сб. статей, Ташкент, АН. Узб. ССР. Ин-т, издат. Фан)

Malabaev, C. (1999), Kırgız Memleketinin Tarihi, Bişkek

Masov, R. Makale >Internet adresi: http wwwi.a./centr.ru/expert/1809

Melkumov, Yakov Arkadieviç, (1960)Voyeniye Memorii Turkistanı (Türkistan Savaş Anıları), Moskova

Modern Encyclopedia of Religions in Russia, (1991), Academic International Press

Müftüoğlu, M, "Enver Paşa'nın ölümü, Bazı isimler, bazı olaylar, "Milli Gazete, 27, 08, 2008

Nadir, Devlet (1990), "İsmail Bey Gaspıralı", Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, Ankara

Novichev A. D., (1973) Istoriya Turcii, Leningrad. Izdatelstvo Leningradskogo universiteta

(Новичев А. Д., (1973) История, Турции, Ленинград: Издат. Лен. унив-а)

Ortaylı, İ., (2006) Kırk Ambar Sohbetleri, Aşina, Ankara

Ortaylı, İ. (2005) Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Alkım, İstanbul

Osmanov, O.S. ve Asankanov, A.A., (2003), Kırgızistan Tarihi-En Bayırkı doorden azırki Mezgilge Çeyin, Bişkek

Öklem, N. (1985), Cihan Savaşı ve Sarıkamış, İhsan Paşa'nın Anıları, İzmir

Öztuna, Y., (2003) Bir Darbenin Anatomisi, İstanbul

Pak N., (1971) 1918-1920 Yılları Arasında Buhara

Palmer, A., (1995) The Decline and the Fall of the Ottoman Empire, Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Yeni Tarihi, Belkıs Orakçı (Çev), İstanbul

Pilev, A. I. (2004), Enver Paşa ve Orta Asya'da Basmacılık, -Araştırma Kültüründe Farklı Yorumlar

Pipes, R. (1954), The Formation of the Soviet Union, Harward

Pipes R. (1990)."The Russian Revolution", Wikiperia Free Encyclopedia, New York

Racabov, K., (2008), "Rassii/Üzbekistan İstoria, Politika i Kultura", Özbek Tarih Enstitüsü Ortak Y. Cilt II 28.03

Racabov, K. (2007), "Femmes d'Asie Centrale", IFEAC, Taşkent

Saray, M. (1993) "Türkmen Tarihi" Yeni Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, İstanbul

Saray, M. (1999) Türk-İran İlişkileri, Ankara

Sarınay, Y, (2004) Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, Ötüken, İstanbul

Sarınay, Y., (2004) TTK, Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara

Serov, B. (2006), www.cainfo.eu/article/opinions/174

Sorgun, T., (2001) İttihat ve Terakki, İstanbul

Şeviakov, A.I.(2010) "Borbo Basmaçetsvo vc Sredniy Asii-Uroki Proslogo", www/materik.ru 12.7.2000 saat 13.40

Şimşir, B., (1989) İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, 1921–1922, Bilgi, İstanbul

Taçalan, V., (2007) Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Bilgi Y., Ankara

Togan, A. Z. Velidi, (1981) Umumi Türk Tarihine Giriş, Endurun, İstanbul

Togan, A. Z. Velidi, (1981) Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Y., İstanbul,

Vodviçiyenko, V.I.(1997), Vaprosi İstorii (Tarihsel Sorular), VP Nr. 008 (01.08.1997)

Uğurlu, A. (Ed.) (2007), Dr. Rıza Nur ve Grace Allyson, İlk Meclisin Perde Arkası, İstanbul

Ustinov, V. M. (1963), "Leninskaya politika Partii na Vostoke", Frunze (Bişkek)

Ülkü, İ. (2002) Moskova ile İslam Arasında Orta Asya, İstanbul

Wade, R. A., (2001) The Bolshevik Revolution and Russian Civil War, London

Wikipedia, 2 Eylül 2009, saat 00.18

Williams, J. B. (1996), "Strategic Background to the Anglo Russian Entente of August 1907" The Historical Journal, IX University of Sussex, England

Yalaz, Suat (1999), Enver Paşa Efsanesi, İstanbul

Yalçın, H. C., (2002) İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınevi, İstanbul

Yalçınkaya, A., (1997) Türkistan 1856'dan Günümüze, Timaş Y., İstanbul

Yamauchi, M., (1995), Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa, Bağlam Y., İstanbul

Zürcher, E., (2005) Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Y., İstanbul

Zevelev, A. I. (1981), (Co edit. Poliyakov, U. A., Ç. Ugu, A. I., Basmacılık, Başlangıcı, Gelişimi ve Sonu, Taşkent

EKLER

Ek: 1

Türkistan'da Rusya'ya Karşı Ayaklanmalar

1734-1757 .....Başkurt İsyanları
1774-1777 .....Salavat İsyanı
1818-1819 .....Bükey Orda Kaybak Sultan
1826-1827 .....Bükey Orda Kaybak Sultan
1828-1829 .....Bükey Ordda Kaybak Sultan
1836-1838 .....Bükey Orda İset Batır
1820-1847 .....Kine Sarı Sultan İsyanları
1851-1857 .....Can Hoca Batır İsyanları
1840-1863 .....Mankışla İsyanları
1866 -1868 .....Semerkand ve Buhara
1873-1876 .....Türkmen ve Özbek
1873-1876 .....Fergana Abdurrahman Bey
1876-1877 .....Fergana Pulat Han
1878-1879 .....Fergana Yetim Han
1882-1883 .....Fergana Derviş Han
1893-1894 .....Fergana Şakir Han
1905-1906 .....Çeşitli İsyanlar
1916-1917 .....Genel Ayaklanma
1917-1924 .....Basmacılar isyanı

Kaynak: Ali Bademci, Türkistan Milli istiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa İstanbul 2008, s. 120

Ek: 2

Enver Paşa'nın Moskova'da 2 Haziran-12 Temmuz 1921 tarihlerinde toplanan Üçüncü Enternasyonal Kongresinde Yaptığı Konuşma:

"Bakü Şark Milletleri Kurultayından beri geçen zaman bir yıla yaklaşıyor. Atlas Okyanusu'ndan Kuzey Afrika'yı geçerek Büyük Çin Okyanusu'na uzanan beşte dördü Müslümanlık gibi insanları hürriyete susamış kılan bir akideye bağlı beş yüz milyondan fazla olan bu halkın istihsali hürriyete doğru olan bu harekatını nazar-ı memnuniyetle görüyoruz.

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadına dâhil olan Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır, Arnavutluk, Yemen, Suriye, Irak, İran, Hindistan ihtilal teşebbüslerinin faaliyeti ve elde edilen neticeler ümidimizi süratle kuvvetlendiriyor.

Bütün bu teşkilata istinat noktası olmakla beraber yegane hür kalmış olan Türkiye'deki arkadaşlarımız, o zamandan beri Sovyet Rusya'sı sulh devresine girdiği halde, silahlarını terk etmemiş, yapayalnız, bir zulm dünyasına karşı mücadelelerinde devam ediyorlar. Türkiye'nin vaziyetine bakılırsa şimdiki vaziyetinin geçen sene bu zamandaki vaziyete göre pek çok farklı bulunduğu anlaşılır.

Şarkın ufak emperyalistleri olan Taşnakların Komünist Partisine terk-i mevki etmesi ile hasıl olan vaziyet dünya emperyalistleri hesabına beyhude akmakta olan Türk ve Ermeni kanının artık durmasına güzel bir vesile olmuştur.

Şark tehlikesini bertaraf eden Türkiye, Garp'da da İngiliz emperyalistlerinin kör hizmetçisi olan Yunanilere ise iki defa haddini bildirdi. Yakında bu tehlikeyi de bütün bütün defederek Anadolu halkına pek muhtaç olduğu sulhü getirecek bir surette hakkın galebe edeceğine ümid-i kati'miz vardır.

Bu mücadele Anadolu halkının aralarındaki her türlü hususi fikir ve maksatları bir tarafa bırakarak el birliği ile çalışması ile vasıl oldukları bir neticedir. Bu da bütün mazlum milletler için istihsal-i hürriyet mücadelesinde bir misal teşkil eder.

Fas'ta Fransızların milyonlar sarfına mukabil elde ettikleri netice Fas ihtilalcilerinin tevsii faaliyetine ve taraf Fransız emperyalistlerini mağlup etmelerine mani olamamıştır. Fas'taki teşkilatımızın mühim uzuvlarından olup Şarki Fas'ta kahramanca mücadeleleri ile kahramanlığını kanıtlamış bulunan kardeşimiz Emir Abdülkadirzade Emir Abdülmalik'i ve cihad arkadaşlarını burada hürmetle yad etmeden geçemem.

Geçen seneden beri muhtelif noktalarda münferiden uğraşan ihtilal rüesasını merkezi teşkilata rapt hususunda görülen muvaffakiyetler bize pek büyük ümitler vermiştir. İhtilalin henüz hazırlık devresinde bulunduğu Cezayir, Tunus hakkında fazla bir söz söylemeyerek yalnız ümidimizin burada da pek kuvvetli olduğunu söyler, Trablusgarp'a geçeriz.

Burada on senedir devam eden mücadelenin milyarlarla para ve yüz bin İtalyan neferinin mahvına sebep olduğunu ve bugün bütün manası ile bura halkının İtalyan tahakkümüne galip geldiğini son üç sene zarfında İtalyan ordusundan yalnız Trablus'da yetmiş bin tüfeğin zaptedilmiş ve otuz beş bin neferin mahvedilmiş olduğunu söylersek bura vaziyeti hakkında iyi bir fikir edinilmiş olur. Şimdi burada teessüs eden idare tamamı ile halk tarafından seçilmiş ve heyet-i merkeziye elindedir.

Burada Teşkilatımız hazırlık dönemini çoktan geçirmiş, silahlı ihtilale geçerek istihsal-i hürriyet etmiş memleketi bizzat idare eder bir vaziyette bulunmuştur.

Bin kilometreden uzun bir sahilin yalnız Bingazi de dâhil olduğu halde dört noktasında tutunabilmekte olan İtalyanlar buradan hiçbir fayda görmedikleri halde her sene birkaç milyar frank sarf etmektedirler. Fakat kamilen tard edilmeleri uzak değildir.

Mısır'a dair fazla söz söylemek istemeyiz. Daha geçenlerde İngiliz hâkimiyetine karşı sopa ile, taş ile hücum eden halkın donanımı ikmal edilince Mısır'da başka sahnelere şahit olacağız. Mısır'da İttihat'a dahim olan Hizb-el Vatani ve Serbest Nil ve Terörist Cemiyetleri, hele son Zaglul Paşa teşebbüsünden sonra tamamı ile fikrimize gelerek

hürriyetin ancak kuvvetle alınacağını, yoksa tahakküm eden emperyalist hükümetin ihsanını dilenmenin manasız bir alçalma olacağını anlayarak ona göre hazırlanmaktadırlar.

Daha Şarka geçmeden Arnavut milletinin kurtuluş mücadelesinden bahsetmek isteriz. Garptan İtalya, Cenuptan Yunanistan Şark ve Şimalden Sırbistan emperyalistlerinin hücumlarına uğrayan bu cesur kavmin Garp kısmının müdafaa-i nefisten galip çıktığını ve bugün tamamı ile müstakil ve müstevlileri tard etmiş olduğunu görerek müftehir bulunuyoruz. Vakıa henüz dünkü mağluplar ve yoldaşları olan zalimlere istiklallerini tanımak istemiyorlarsa da, hür Rusya'nın zalim emperyalistlere de bu hususta iyi bir ders vererek bu milletle münasabata gireceğini ümit ederiz.

Türkiye'den tekrar bahse lüzum görmüyoruz. Yalnız Trakya kıtasında müstevlilerin tecridine karşı on binlerce can feda ettikleri halde Trakyalıların hâlâ mücadelatına devam etmekte bulunduklarını ve keza Anadolu'nun garp kısmında Yunan cephesi gerisinde şimdiye kadar iki yüz bin erkek, kadın çoluk çocuk bazı yerde diri diri yakılmak suretiyle Yunan vahşileri tarafından imha edildiğini söylemeden geçemeyiz.

Biçare İran halkının da hiçbir taraftan ümid beklemeyerek kendi kendisini kurtarmak mecburiyetinde olduğunu ve bu suretle buradaki İttihad'ımıza dâhil teşkilatın başladığını maal memnuniye görüyoruz. Hindistan'da ise İttihad'a dâhil olmakla beraber şimdiye kadar barışçı direniş yolu ile hürriyete varılacağına kani olarak taktik açısından bizden ayrılan arkadaşlarımızın nihayet demire demirle mukabeleden başka çare olmadığını anlayarak hakiki ihtilal yoluna girdiklerini görmekle müftehiriz. Bundan başka Cava'daki Şeriat-el İslam Cemiyeti vesaire Cem'iyyatın aynı maksatla bizimle müttehid bulunduklarını ilave ederiz.

İşte biz İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Mısır'da Kıptiler ve Hindistan'da Hindular ve Suriye'de Hıristiyanlar gibi aynı zulmün tesirinde bulunan mazlum gayrimüslim milletlerle tevhid-i mesai ettiğimiz gibi yüksek mücahedelelerini dikkatle takip ettiğimiz İrlanda kahramanları ile de daimi münasebet içinde bulunuyoruz.

Arkadaşlar

İşte biz bu mesaimizle bizi ezen aynı emperyalistlere karşı mücadelede sizinle beraber bulunduğumuz hakkında Bakü'de verdiğimiz sözde sabit kadem olarak bugün sizi aynı hissî hürmetlerle selamlar ve

hasseten Fransız ve İtalyan arkadaşların bu hususta gösterdikleri samimi hüsnükabule teşekkür ederiz. Üçüncü Enternasyonal Şark Milletlerine hürriyetlerinin istihsalinde verdiği söze bağlı kaldıkça bizlerin daima yanı başınızda ve samimi mücadele dostu olarak kalacağımızı tekrar ederiz.

Bu hususta komünist arkadaşlardan Şark milletlerinin kurtuluşu esnasında Rusya Komünist Partisinin hükümet üzerinde lazım gelen tesiri icradan hali kalmayarak eski Rusya dâhilinde bulunan diğer kavimlerin hassaten Çar idaresi zamanında pek çok tazyike maruz kalmış ve Sovyet idaresinin tesisine pek çok kan dökmüş olan Müslüman kitlesinin vaat edilmiş serbestilerinin korunmasına özen gösterileceğine güvenimiz tamdır.

Böylece şark milletleri arasında emperyalistlerin yapmakta oldukları propaganda da kendiliğinden hükümden düşürülmüş olur. Arabistan'a gelince esasen kendilerine idarede ve hukukta aynı mevkii vermiş olan Türklerden himaye sureti ile ayırdıkları Arap memleketlerine müstevli İngiliz ve Fransız gasıpları hakkında ve bunların pençesine geçmiş olan memleketlerin bunlara kaça mal olduğunu oralarda eski sükun ve refah yerine bugün cinayet ve zulüm kaim olduğunu bilmeyen yoktur. Fransızların daha dün kendilerini hüsnükabul ettiklerini bağıra bağıra söyledikleri Suriye'de 24 Haziran'da General Guru'nun yalnız gömleğinin koluna isabet eden iki kurşun ile tercümanının öldürülmesi ve Fransızların Şam Hükümetine reis yaptıkları Hakkı el Azm'e isabet eden üç kurşun, Suriyelilerin Fransız işgalini ne kadar hüsnü telakki ettiklerini gösteren iyi bir delildir. Fakat iş bununla kalmayacaktır.

Arkadaşlar

Suriye Fransız emperyalizminin mezarı olacaktır.

Arkadaşlar Fransızların müstemleke askeri hem sizin hem de bizim için tehlikeli görünüyor. Fakat 1857 Hint isyanını tetkik ederseniz bu teşkilatın iyi çalışarak herhalde bize pek yararlı olacağını anlamakta gecikmezsiniz. Suriye için müttefikleri İngilizlerin bu ülkenin şarkında bir emaret teşkiline teşebbüsünü Fransız emperyalistlerine hazırlamakta oldukları tuzak ve sonra eski Suriye Emiri Faysal'ı Irak Kralı yaparak bu cihetten Fransızlara karşı oynamak istedikleri oyun bunlar arasında yakında bize faydalı ve sevindirici büyük anlaşmazlıkların çıkacağını gösterir.

Yemen'de arkadaşlarımızla teşrik-i mesai eden ve dört milyon halk tarafından seçilmiş olan İmam Yahya'nın İngilizleri Hudeyde'den kovmak sureti ile İngiliz emperyalizmine karşı gösterdiği mukavemet şayan-ı zikirdir.

Arabistan yarımadasının merkezinde Riyad Emiri İbn el Suud da ecnebi tahakkümüne karşı mücadelede daimdir. Irak'ta, Trablus'un kurtarılmasında Afrika merkezine doğru 24 milyon halk arasındaki mühim teşkilatları ile bizimle teşrik-i mesai ederek Trablus ve Bingazi'nin tahliyesine yardım etmiş olan Sünusilerin Büyük Reisleri Seyyid Ahmet Şerif kardeşimizin etrafında toplanmış olan Necit Emiri İbn el Reşid, Gazze Reisi Hacim ve Şemer Reisi Cüheynilerin gittikce tekamül etmekte olan mücahedat teşkilatlarının kırılmayacak kadar kuvvetli olduğunu söylemekten geri duramam.

Burada İngilizlerin elan yüz yirmi bin nefer beslemekte ve altmış milyon altın sarf etmekte olduklarını söylersem bu harekatın ehemmiyeti anlaşılır.

İşte geçen sene Şark Milletleri Kongresinde Bakü'de zikrettiğimiz esaslar sabit kalmak üzere beşeriyetin bütün ezilen kısmı ile refah ve hürriyet-i umuminin teminine yürümekte azmetmiş olarak hepimiz için muvaffakiyetler temenni ederiz.

Arkadaşlar

Geçen sene de dediğimiz gibi emperyalistler arasında 1914'de başlamış olan harp hâlâ devam ediyor. Gözleri doymak bilmeyen bu canavarlar yere devirdiği mazlum milletlerin vücudu üzerinde daha çok didişeceklerdir.

Yeter ki biz dünya ihtilali için hazırlanmakta devam edelim de vakti münasibinde el birliği ile hareket ederek hep birlikte kurtulalım. Zaman bizim lehimize çalışıyor. Uyumayalım, cesaretle ilerleyelim. Elbette son galebe bizimdir. Çünkü biz mazlumuz, haklıyız.

Üstün olan Hak'tır, Hak'tan üstün yoktur (Bu son cümleyi Arapça söylemiştir: "El Hak-ku ya-lu ve la yu la aleyhi")*

---

* Güneş Ayas (editör) (2009), "Şu İngilizler Canımı Çok Sıkıyor-Bir Enver Paşa Kitabı", İstanbul, s. 116-121

(Yazar bu konuşma metninin Liva el İslam dergisinin 15 Ağustos 1921 tarihli 11 sayısından alındığını belirtmiştir.)

Ek: 3

Kafirun'da Enver Paşa Tarafından Düzenlenen Kurultaya Katılanların Listesi:

10-15 Nisan 1922

Oş, Namangan ve Fergana bölgesini temsilen Gazi Şirmet Bek adına Ruzi Muhammed Bek;

Taşkent ve Çimkent'i temsilen Rahmankul Korbaşı adına İş Murat Bek;

Cızak'ı temsilen Hal Burak Bek adına Mamur ve Türab Bek;

Semerdkand'ı temsilen Açil Bek adına Nusret Şah;

Şehrisebz adına Cebbar ve Evliyakul Bekler;

Karşi adına Core Hoca;

Kettekurgan'ı temsilen Abdülkahhar Bek adına Nurettin Atalık;

Güzar'ı temsilen Abdüsselam Toksabay;

Garmve Karatekin'i temsilen Fuzayil Mahdum;

Darvaz'ı temsilen İşan Sultan; Belcivan'ı temsilen Devletmen Bey;

Ayrıca Buhara eski Savaş Bakanı Abdülhamit Arifoğlu;

Behbudi Vilayetinden Böribetaş; Şeref; Tirmiz Garnizon Komutanı Yüzbaşı Hasan;

Buhara tümenlerinden Hamit;

Çilligöl'den Nazar Pehlivan Destan Toksabalar Mirza Pirnefes;

Duşanbe'den Rahman Binbaşı, Molla Niyaz Toksaba;

Şirabad'dan Mehmet Ali; Babadağ'dan Hayit;

Gölab ve Belcivan'dan Abdülkadir Aşur, Paşa Hoca, Abdulkayyum Toksaba;

Afganistan'dan Efzaleddin, Ahmed Han;

Duşanbe'den eski Milli Eğitim Müdürü Abdullah Recep;

Eski İktisat Müdürü Mustafa Şahkul, eski Emniyet Müdürü Kari Ekrem;

Kazan'dan İbrahim Efendi; Afganistan'daki eski Buhara Emiri Alim Han'ın temsilcisi Core Hoca; Meçhal'den Yusuf ve İzzet Beyler.

Fergana Komutanı Şir Mehmet Bey Ruz Muhammed Bey başkanlığında 100 atlı göndermişti.

Buhara'dan Abdulkahhar, Oratepe'den ve Meççah'tan Ahmet Han. Toplantıya katılamayan birçok Bey mektuplar göndererek bağlılıklarını bildirmişlerdir.

Nevzat Kösoğlu "Şehit Enver Paşa", İstanbul, 2008, s. 563

Ek: 4

1918 Şubat Ayı Sonunda Yerle Bir Edilen Hokand'ın Hali

Туркистон Мухторияти қизил аскарлар томонидан тор-мор қилингандан сўнг Қўқон шаҳрининг кўриниши. 1918 йил февраль.

Kaynak: Jorayev M.- Nurullin R. – Kamalov S., (2000), Uzbekistan Sovyet Mustamlakacılığı Davrinde, S. 67.

Ek: 5

Fergana'da Sovyet Hükümeti Temsilcilerinin ile Şir Muhamed Bey ve Korbaşları arasında görüşmeler.

Kaynak: Jorayev M.- Nurullin R. – Kamalov S., (2000), Uzbekistan Sovyet Mustamlakacılığı Davrinde, S. 199.

Ek: 6

1921 Yılının İlk Yarısında Sovyet İstihbarat Teşkilatının Komşu Ülkeler Hakkında Bazı Raporları

1921 yılının ilk yarısına ait Sovyet makamlarının istihbarat raporları sadece Fergana bölgesindeki Basmacılar hakkında değil Buhara ve çevredeki diğer ülkelerdeki gelişmeler hakkında da ayrıntılı bilgiler içermektedir. Raporların Yeni Buhara kayıt bürosunda işleme konulduktan sonra beş makama birden gönderildiği anlaşılmaktadır. (Bakanlar Kurulu, Devrim Merkez Komitesi, Dışişleri Halk Komiserliği ile Savunma Halk Komiserliği ve Yeni Buhara Özel Bölümü) Bu raporlardan bazıları örnek olarak eklenmiştir.

Rapor tarihi ve sayısı ile içeriği

1) 18 Ocak 1921 - No. 199

İran'ın kuzey ve kuzey-doğusundaki sınır bölgelerinde vuku bulan askeri hareketler, Çin'in Kaşgar bölgesindeki gelişmeler, Buhara'daki Basmacıların durumu;

2) 21 Ocak 1921 - No. 228

Buhara'nın Hisar vilayelindeki fişek fabrikasının dört Avusturyalı ustanın desteği ile işlediği;

3) 19 Şubat 1921 - No. 440

Afgan Ordusunun yapısı, bazı birliklerin teşkilatı, Afganistan'ın kuzeyindeki konuşlanma durumu;

4) 9 Mart 1921 – No. 586

Afganistan'daki silah onarım atelyesi ve Afganistan'daki Türkmen göçmenlerin durumu;

5) 11 Mart 1921 - No. 598

Afgan Kuvvetlerinin konuşlandığı yerler, birliklerin sayısı ve Komutanları;

6) 16 Mart 1921 - No. 632

Afganistan'ın kuzeyinde Afgan kuvvetlerinin konuşlanma durumu, birliklerin donanımı, sınır karakollarındaki nöbetçilerin ve atlıların sayısı;

7) 26 Mart 1921 - No. 686

Buharalıların silah satın almaları sonucunda Afgan pazarlarında silah fiyatlarının yükselmesi;

8) 30 Mart 1921 – No. 706

Afganistan'da Kâbil ile Hanabad arasında karayolu yapımı için temaslar olduğu, Termiz karşısındaki karakola telefon bağlantısı kurulduğu; Ergana, Hokand, Andican ve Namangan bölgelerinde konuşlanan Basmacı gruplarının sayıları;

9) 8 Nisan 1921 - No, 765

Kaşgar bölgesindeki Çin kuvvetlerinin yapısı ve sayısı;

10) 9 Nisan 1921 - No. 772

İran ve Hokand'daki gelişmeler; Oş'daki Basmacıların durumu: Meşhed'deki İngiliz kuvvetlerinin Nisan başında Seyistan'a çekilmiş olduğu, İngiltere'nin Horasan'daki konsolosluğunun güvenliği için burada 42 Hintli askerin bırakıldığı;

11) 25 Nisan 1921 - No. 870

Fergana bölgesindeki Basmacı gruplarının konuşlandığı yerler ve sayıları;

12) 30 Nisan 1921 - No. 883

Afganistan'ın, kuzeydeki İmam Said Garnizonunu takviye etmesi, Sovyet Temsicisinin Gazni'de öldürülmesi;

13) 4 Mayıs 1921 - No. 934

Buhara'daki Basmacıların ve Türkmenlerin faaliyeti; Hokand ve Namangan bölgesindeki Basmacıların sayıları isimleri ve hareketleri;

1) 8 Ocak 1921- No.199

İran'ın kuzey ve kuzeydoğusundaki sınır bölgelerinde vuku bulan askeri hareketler, Çin'in Kaşgar bölgesindeki gelişmeler, Buhara'daki Basmacıların durumu.

Çok Gizli

Buhara Cumhuriyeti Merkez İhtilal Komitesine
Buhara Cumhuriyeti Halk Nazırları Kurumu Başkanlığına
Buhara Cumhuriyeti Dışişleri Halk Nazırlığına
Buhara Cumhuriyeti Askeri İşler Nazırlığına
Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanlığına

№ 2 istihbarat raporu / harita bir pusta 10/40 verst.

İran hakkında. 5 Ocak 1921 tarihli gizli malûmat. Meşhed'te İran İktidarı seferberlik (25-28 yaş) yapmak istiyor. Koçan'da yaklaşık 100 İranlı atlı jandarma var. Onların başı Habibula Handır. Onlarda 11 atımlık İngiliz tüfekleri var. İngiliz şehbenderliğinin 50 paralı askeri Kürt ve 25 Sipai (başında subay duruyor /adı ve soyadı belli değil) var. Bunlar İngiliz üniforması ve 11'lik tüfeklerle donatılmış. Kürtler Ashabad pazarının yanındaki 3 konakta yerleştiler. Sipailer İngiliz şehbenderliğinin yanında yerleştiler. Ashabad pazarın yanında bir silahsız kol (30 kişi) yerleşti. Onların başında Oraz Serbar ve onun yardımcısı Hodja Murat var. Bu kola maaşları İngiliz konsolosluğunca veriliyor ve bu kolun hiçbir askeri faaliyeti yok.

Burdjnurd, 16 Aralık 1920 tarihli bilgiler. Burdjnurd'un Hanı Serdaryar Mamed Oğlunun emrinde 1500 nizami atlı asker var. Onlardan 260 asker apartmanlarda, kalanlar değişik köylerdeki evlerde yerleştiler. Değişik sistemli tüfeklerle silahlandırıldılar. Çeşitli giysiler var, yılda 10 tumen maaş alıyorlar ve onlara toprak veriliyor. Zengin olanların atlar ve silahları özel, fakir olanların – her şey Hana ait. Mamed Abad'da Hanın (30 süvarilik) kolundan başka ordu yok. Koçan garnizonun sayısı hakkında bilgileri inanılmaya değer. Burdjnurd ve Mamed Abad garnizonların sayısı hakkındaki bilgileri kontrol etmek lazım.

Afganistan hakkında. 25-27 Şubat 1920. Gizli malûmat.

Bütün Afganistan'da yönetimde çalışan insanların yerine Kabul'dan gelen Afganlar çalışmaya başlıyor. Sovyet Rusya'dan Bala Murgab'a gelenler kimliği saptamak için Herat'a gidiyorlar. Bala Murgab bölgesinde ve Meymen'de askeri faaliyet görülüyor. Maza-i Şerif bölgesinde Buhara Emiri ihtiyat ordusu hazırlıyor. Kabul'da garnizonun piyade sayısı 13000 kişi, süvari 16000 kişi ve milis 6000 kişi. Milis başkanı Nazır Aymarhan'dır. Meymene şehrinin garnizonun piyadesinin sayısı 2400 kişi, süvari sayısı 800 kişi ve topçuların sayısı 400 kişi. Süvarilerden 200 kişi eski garnizonun erleri ve 600 kişi yerli çalışanlardan. Yerlileri sınırdaki postaları (hangi postalar tam belli değil) güçlendirmek için gönderiyorlar. Meymen garnizonunun bir piyade kolu İngiliz 11'li tüfeklerle silahlandırıldı. kalan 3 kol Vinçester bir atımlı tüfeklerle silahlandırıldı. Süvarilerin değişik tüfekleri var. Garnizonda daha 20 tüfek var, fakat onların çapı ve sistemi belli değil. Kolların adları da belli değil. Andhoy'da 40 süvari var. Onların komutanı Kendeli Han. Mazar-ı Şerif şehrinde askerlerin güçlendirilmesi beklenmektedir, bunun için 3 büyük sarayı tamir ediyorlar. Devletabad'da 100 piyade 11'lik tüfeklerle silahlandırıldı. 100 süvari değişik sistemli tüfeklerle silahlandırdı. Piyadenin komutanı Nurmad Han ve süvari komutanı Karim Han. Bala Murgab'da 240 piyade var. Onların kolu belli değil. Piyadede değişik sistemlerle yapılan tüfekler var. Süvarilerin bir kısmı Rus 3 atımlı tüfeklerle ve kalanlar eski sistemli tüfeklerle silahlandırıldı. Bu yeni askerler Herat'tan 6-7 Aralık 1920 tarihinde geldiler. Eski garnizon Herat'ta kaldı. Bu yeni garnizon her 6 ayda bir değişiyori. Kalay Nau'da 100 piyade, onlardan 20 kişi 29 Aralık 1920 yılında Herat'tan geldiler ve 50 süvari var. Sınır karakolları: Narin'de /Meymen'in 35 verst güneybatısında/ 4'ü piyade ve 6 süvari, Çar-Şamb'da /Bala Murgab'ın 60 verst kuzey-doğusunda/ 20 süvari, Kaurnaça'da 6 piyade ve 4 kişi süvari, Kala-Vali'de /Bala Murgab'ın 40 verst kuzeydoğusunda/ 30 kişi süvari, Bokan'da / Bala Murgab'ın 25 verst kuzeydoğusunda/ 25'i süvari (onların başında yaşlı Zarevşan haydut duruyor), Garkanev'de /haritada yok/ 30 süvari, Meruçak'ta /Bala Murgab'ın 25 verst kuzey-batısında/ İngliz 11'li tüfeklerle silahlandırılmış 10 piyade, Alman'da /haritada yok/ 100 piyade, Mangan'da / Bala Murgab'ın 15 verst güneybatısında/ 100 süvari, Taranşeh'te / Bala Murgab'ın 40 verst güneybatısında/ 150 süvari, Mogor'da /Kal'a Nau'un 12 verst doğusunda/ 100 süvari, Rabat-i-Koler'de /Kala

Nau'nun 40 verst kuzeybatısında/ 70 süvari, Kanad'da /haritada yok/ 60, onlardan bir kısmı piyade ve kalanlar süvari, Tarur Sanga'da /Bal Murgab'ın 15 verst batısında/ 40 süvari, Tüken'de /haritada yok/ 25 süvari var. Adlandırılan postaların kolları Herat'tan 6-7 Aralık 1920 tarihinde geldiler, fakat öncekileri nereye gittiler belli değil. Yer değiştirmesi ve ordu toplaması: Bosaga Kalesinde / Kerki'nin 55 verst doğusunda/ 600 süvari geldiler (hangi taraftan belli değil), onlarda 2 belirsiz çaplı tüfekler ve Maksim sistemin 4 tane tüfek var. Buraya Mazar-ı Şerif'ten ordunun gelişi (sayısı belli değil) bekliyorlar. 8-9 Aralık 1920 y. Kandahar'dan (Meymen'in sınırından) Mazar-ı Şerif'e Buhara Emirinin yardımına 6000 kişi kendi istekleriyle geliyorlar. Gissar bölgesinde Afgan askerler toplanıyorlar. Onların amacı: Buhara Emirine aktif yardım etmek. Onlar 40-50 kervancı gibi gizlenip gönderiliyorlar. Kabul'da değişik yerlere gönderilen askerin toplanması hakkında emir çıktı. Kabul ve Kandahar bölgelerinde halkın seferberliği (20-40 yaşındaki ailedeki 8 kişiden 1 kişi askere çağrılıyorlar) devam ediyor. Duyduğumuz haberlere gore 1000 askerden oluşan 6 bölük düzenli piyade tamamlanacak. Afgan İktidarı aynı seferberliğini Mehmendi, Tavric ve Fridi boyları arasında yapmak istiyor, fakat bu boylar karşı çıktılar ve seferberliği yapmadılar. Aralık ayın ortasında Mazar-ı Şerif'te, Meymen'de ve Herat'ta seferberliği (16-20 yaşındaki 4 kişiden 1 kişi askere çağrılıyorlar) yapma hakkında Kabul'dan emir geldi. Herat İktidarının ermine göre Hezar soyu (nüfusu 4000 kişi) sınırlarının alayları güçlendirmek için 200 süvariyi atları ve silahları ile birlikte vermesi gerekiyor. Kabul - Mazar-ı Şerif yolunda şimdi yem ve yiyecek hazırlıyorlar. Herat İktidarının emrine göre Bala Murgab ve Meymen bölgelerinde yem ve yiyecek hazırlıyorlar ve her şeyi sınır postalarının ambarlarına koyuyorlar. Kabul'da toplu, silah fabrikası ve çuha fabrikası var. Orada 30000 kişi çalışıyor. Top ve silah fabrikalarında genellikle İngliz 11'lik tüfekleri, yeni toplar "Adjatakl" adlı toplarla mermilerini yapıyorlar. Kabul-Jelalabad-Dakka yolunda telgraf, telefon var ve bu yol araba hareketleri için uygun. Söylentilere göre Kabul-Kandahar demir yolu ve telgraf hatı yapmak istiyorlar.

Sonuçlar: Afgan Türkestan'ın üst yönetimin değişmesi Kabul için çok önemli, çünkü onlar sınır bölgeslerine yandaşları koymak istiyorlar. Sınırdaş bölgeleri kuvvetlendirmek için Sovyet Rusya'dan Herat'a askerler gönderiyorlar. Askeri fabrikaların Bala Murgab ve Meymen bölgelerindeki yerleşmesi, Mazar-ı Şerif bölgesinde Buhara Emrine

yardım hazırlanması, seferberlik, yem ve yiyecek hazırlanması hakkında bilgileri inanılmaya değer. Bosag'a 600 süvarinin ve Mazar-ı Şerif'e 6000 kendi istekleriyle gelişi, Hissar bölgesinde Afgan ordusunun yerleşmesi, Kabul'daki ve kuzeybatıdaki sınırın postalarının asker sayısı hakkında bilgileri kontrol etmek gerekiyor. Meymen, Bala Murgab'ın garnizonlarına ve sınır bölgelerine yeni askerlerin gelmesi askerlerin değiştirmesini gösteriyor, fakat bu onların kuvvetlenmesini de gösteriyor.

Çin hakkında. 10 Ocak 1921. Gizli malûmat. Kaşgar bölgesi. Turagant geçidi bir Kırgız köyünde Çin büyükelçisi iki askeriyle yerleşti. Bu yerde sınırı geçmek için gümrüğün memuruna para vermişti. Kızıl-Kurganket'te kırk kişilik bir posta vardı. Aralık başında burda Narın isyancıları vardı. Narın isyancıları Çin'e girmemek için ve Sovyet toprağına geri dönmek için İzurançi'nin emrine göre onlara karşı süvarilerinin Lyaidası (100 kişi, onların başında Hantunin oldu) gönderdiler. Bu vazifeyi yaptıktan sonra süvarilerinin Lyaidası Kaşgar'a geri döndü. Çakmak kurganında gümrüğün postası var. Tışıktama'da eski bir atımlı tüfeklerle silahlandırılan 10 askerlik bir postası var. Yerli insan evlerin sayısı 20 ve 10 tane karvansaray var. Artış köyünde Uçturfani garnizondan ayrılan süvarilerinin bir Lyaidası (yaklaşık 150 kişi) var. Japon tüfeklerle silahlandırılmışlar. Kaşgar'ın garnizonlarda askerlik yapmak için komutanla beraber süvarilerinin bir Lyaidası (yaklaşık 150 kişi) var. Kaşgar Yançi'de asker yok. Çin İkametgâh ve Askeri bölgenin kurumlar Sihu Pogalık'a aktardı. Sihu Pogalık'ta 400 asker yerleşti (bizliklerin numaraları belli değil). Boş olduğu zamanda kışlalar ve kule kuruyorlar. Turukarkan'dan Kızıl Kurgan'a kadar yol çok iyi, fakat Kızıl Kurgan'dan sonra taşlı topraktan dolayı yol iyi değil.

Sonuçlar: Çin İkametgâh ve Askeri bölgenin kurumlar Yançi şehirden Sihu Pogalık'a aktarması ve Yançi şehirde asker yok olduğu hakkında bilgileri kontrol etmek gerekiyor.

Fergana hakkında. 10 Ocak 1921 gizli malümat. Namagan bölgesi: Aştaba köyünde /Pangas'ın 15 verst doğusunda/ Rahmenkul Komutanı "Korbaşı" 400 kişilik askerlerle yerleşti. Aşt köyünde /Aştepe'nin 10 verst kuzey-doğusunda/ gündüz 80 kişilik postası koyuyorlar, gece çıkarıyorlar ve bu bölgedeki küçük postaları güçlendiriyorlar. Rahmankul Noşab ve Aşt köylerinden yeni bina kurmak için seferberlik yapıyor. Aşabad köyünün insanlar Rahmankul'a düşmanlık yapı-

yorlar. Uçkurgan köyünde Maksut komutan 25 kişi askerleriyle yerleşti. Maksut komutan Amin Palvin'nın emrinde. Yangi Kurgan köyünde / Namangan'nın 25 verst kuzeyinde / Şirbatov 'Korbaşı' Bek Murza 25 kişi askerlerle yerleşti. Margelan bölgesi: Zaralmom köyünde / Ştariha'nın 8 verst batısında/ Şırmat Komutanı Aidor, Djura ve Todjıbay Korbaşlara ve 200 kişi askerlerle iki tüfeklerle yerleştiler. Şırmat'ın kolu Tajik, Kırgız ve 8 kişi Acemden oluyor. Ocak ayın başında Muitdin'den Sırmat'a üç temsilcisi geldi, onlar Kızıl Kiya'ya saldırmak için yardım istiyorlar (saldırmasının zamanı belli değil). Zarkent köyünde /Margelan'ın 14 verst kuzeydoğusunda/ Bazarbay Komutanı 100 kişi askerlerle yerleştiler. Onlardan 20 kişi Turtepe'deki /Zerkent'in 15 verst güneyinde/ postalarında çalışıyorlar.

Sonuçlar. Rahmankul Noşab ve Aşt köylerinden yeni bina kurmak için seferberliği yapması, Aşabad köyünün insanlar Rahmankul'a düşmanlık yapması hakkında bilgilerine dikkat çekmek lazım. Sırmat'ın olduğu yeri öğreniyoruz.

Buhara hakkında. 1 Ocak 1921 gizli malûmat. Buhara Emirinin askerlerinin sayısı 15000 kişi ve onlardan 4000 kişi Fergana basmaçlar. Buhara Emiri Düşambe'den Kulyab'a gitmek istiyor. Buhara Emiri amcası Türya Djin /önceden Şarşauz beyi/ Hazret İmam Said'de /Kurgan Tepe'nin 70 verst güneyinde/ yerleşti.

Kerkin bölgesi: son zamanlarda önceden Afganistan'a giden fakir Türkmenler Kerkin'e geri dönüyorlar.

Denau bölgesi: Denau'da 1500 kişilik bir ordu var. Genellikle Rus berdan tüfeklerle silahlandırılmışlar. Buribek ve onun yardımcısı Şarif Baybaça asker ordusu yönetiyor. Ordusuna seferber edilmiş olanlar ve kendi istekleriyle gelenler (Buhara, Samarkand ve Fergana'dan sartlar) giriyorlar. Yurçi şehrinde yerlilerden 200 kişilik ordusu var. Onlarda Rus berdan tüfekleri var. Ordusunun komutanı Hodja Murat Toksaba'dır. Denau bölgesinde seferberlik devam ediyor. Şarif Baybaça yönetiyor. Seferberliğin genel planı yok. Seferberlik başarılı olsun diye Şarif Baybaça değişik köylerine propagandacıları gönderdi. Propagandacılar halkı mukaddes harbe çağırdılar. Seferber edilmiş olanlara ateşsiz silah veriyorlar. Bu bölgede de para ve yiyecek topluyorlar. Buribek Ermin'e göre her bir hanesi buğdayın 1-10 batmanı (ağırlık ölçüsü) ve 3000-100000 ruble. Toplamasının başındaki Hudoi Nazir Toksaba ve Murat Toksabadır.

Hissar bölgesi: Hissar'da Samerkand haydudu Tursumbay Adel kardeşiyle ve 200 askerle yerleşti. Ordusu kendi istekleriyle gelenler yerlilerinden ve Samarkand haydutlarından oluşuyor. Onlardan 50 kişiyi üç hakklı tüfeklerle, kalanları değişik sistemlerden tüfeklerle ve ateşsiz silahla silahlandırdı. Orada da Türkmenlerin 150 kişilik ordusu var. Onlar üç atımlı tüfeklerle silahlandırılmış. Türkmen Oltekul yönetiyor. Şehrindeki kulesinde bir fitilli silah var. Seferberlik Gessar'da devam ediyor. Seferber edilmişlere Radşab (Samarkand'dan gelen) yönetim veriyor. Yerli insanlardan ve Fergana'daki basmaçlardan silahların artırılmış satın alması gözleniyor. Niho Kabiba silah ticaretiyle uğraşıyor. Gissar'da Tursumbay Adil'in altında yedi kişilik silah onarım fabrikası çalışıyor. Guzar'dan gelen Danikavlar asker için ekmek ve mal satın alıyorlar.

Sonuçlar: Emir Buhar'ın ordusunda Fergan basmaçların sayısı 4000 kişi hakkında bilgileri şüpheli ve onları dikkatli çekmek lazım. Denau'da 1500 kişilik ordusu var. Buribek komutanıdır. Arçi'de Hodja Murat Toksaba'nın ordusu ve Hissar'da Tursumbay'ın ordusu hakkında bilgileri kontrol etmek lazım. Denau ve Hissar bölgelerindeki seferberliği hakkında bilgileri inanılmaya değer.

Hiva hakkında. 30 Aralık 1921 y. gizli malûmat. Kinçar kuyunun yanında /Hazar'ın güneybatısında. Haritada yok./ bir ordusu ortaya çıktı, fakat onun sayısı belli değil. Vekjinec, Neşad ve Türkmenler bu ordusuna giriyorlar. Ordusu 8 ayrı şebekeye ayrılıyor. Onların merkezi Kinçag oluyor.

Sonuçlar: Hiva hakkında bilgileri tamamlamak gerekiyor.

№ 199, 18 Ocak 1921.

Yeni Buhara Kayıt Birimi Başkanı:_____(imza)

Совершенно Секретно

К Центральный Ревком Бухреспублики
Председателю Совета Народных Комиссаров Бухреспублики
Народному Казиру по Иностранным Делам Бухреспублик
Народному Казиру по Военным Делам Бухреспублики.

Агентурная сводка № 2/Т. Карта 10-40 верст в дюйме.
ПО ПЕРСИИ. Агентурные данные на 5-го Января с/г. В Мешхеде циркулирует слухи, что Персидское правительство предполагает произвести мобилизацию от 25 - 28 лет. В Кучане находится около 100 человек конных персидских жандармов под командой Хабибулла Хана, вооруженные 11 зарядными английскими винтовками. При Английском консульстве находятся около 50 человек вольнонаемных курдов и 25 человек сипаев под командой английского офицера / фамилия не установлена/ вооруженных 11 зарядными английскими винтовками и обмундированных в английскую форму. Курды размещены в 3 каменных сараях при Асхабадском базаре, Сипаи находятся при Английском Консульстве. При Асхабадском базаре помещается отряд невооруженных текин в количестве 30 человек под командой Ораз Сердара и его помощника Хаджи Мурат. Жалованье отряд получает от Английского Представительства, одновременно не получает. БУРДИНУРД. Сведения от 16-го Декабря 1920 года. В распоряжении Бурдинурдского Хана Сердарьяр Мамод Оглы находится отряд около 1500 человек регулярных, конных войск, из них 260 человек размещены по квартирам в городе, а остальные живут по домам в окрестных аулах. Вооружены винтовками разных систем, обмундированы разнообразно, жалованье получают 10 туманов в год и двойной надел земли, лошади и оружие у состоятельных собственные, а у бедных - казенные. В Мамод-Абаде кроме 30 кавалеристов находящихся в распоряжении находящихся в распоряжении хана никаких войск нет. Выводы: Сведения о численности гарнизона Кучана вызывают доверие. Сведения о численности гарнизонов Бурдинурда и Мамод-Абада требуют проверки.

ПО АФГАНИСТАНУ: Агентурные данные от 25-27-го Декабря 1920 года. По всей афганском туркестане замечается скопление начальствующих лиц преимущественно афганцами высылаемыми из Кабула. Все прибывающие из Советской России в Балх Мургаб направляются в Герат для установления личности. В районе Балх Мургаба и Меймене замечаются военные мероприятия. В районе Мазари Шерифа замечается подготовка войск на помощь Эмиру Бухарскому. В Кабуле насчитывается гарнизон до 13000 человек пехоты, 16000 кавалерии и 6000 человек милиции. Начальник милиции Назир Ахмархан. Гарнизон города Меймене состоит из четырех батальонов пехоты по 600 человек в каждом - всего 2400 человек пехоты, 2 рассала кавалерии по 400 человек в каждом - всего 800 человек кавалерии, и 400 человек артиллеристов. Из кавалерии 200 человек старого гарнизона и 600 человек вновь мобилизованных из местного населения последних предполагается разбросить по границе на усиление постов / каких именно не установлено/ Вооружен 1 батальон пехоты Мейменского гарнизона II зарядными английскими винтовками, а остальные три батальона однозарядными винтовками системы Винчестера, кавалерия вооружена разнообразными винтовками. При гарнизоне имеется 20 орудий /калибр и система не установлена/ Название батальонов не выяснены. В Андхое находятся 40 человек кавалеристов под командой Кендели-хана, ожидается подкрепление войсками из Мазари Шерифа для чего ремонтируется три больших сарая. В Доулет абаде находятся 100 человек пехотинцев вооруженных II зарядными винтовками и 100 человек кавалеристов вооруженных винтовками разных систем. Командир пехоты Нурмад Хан командир кавалерии - Карим Хан. В Балх Мургабе 240 человек пехотинцев, батальона возстановленного рассала. Пехота вооружена винтовками разных систем, [illegible] часть русскими 3-х линейными винтовками, часть - винтовками старых систем. Части эти прибыли из Герата 6-7 -го Декабря 1920г

а старик гарнизон отправлен в Герат. По сведениям от июня прибывших сюдат гарнизон любы должен меняться через каждые 6 месяцев. Кала-Нау находятся 100 человек пехоти из коих 20 человек 29-го Декабря 1920 года прибыли из Герата и 80 человек кавалеристов. [illegible] Петролических постов: Нарин /35 верст юго-западнее Маймене/ 4 человека пехотинцев и 6 кавалеристов, в Чар-Шамбе /60 верст сев.-восточнее Бала-Мургаба. [illegible] находятся 20 человек кавалеристов, в Кауриче - находятся 6 человек пехотинцев и 4 человека кавалеристов, Кала-Вали /40 верст сев.-восточнее Бала Мургаба/ находятся 30 человек кавалеристов, в Бекале /25 верст сев.-восточнее Бала-Мургаба/ находится 25 человек кавалеристов под командой старого разбойника Зарезмана, в Гарканене /на карте нет/ находятся 30 человек кавалеристов в Меручаке /25 верст с-западнее Бала Мургаба/ находятся 10 человек пехотинцев вооруженных 11 зарядными английскими винтовками, в Акымане /на карте нет/ 100 человек пехотинцев, в Маигане /15 верст юго-западнее Бала-Мургаба/ находился 100 человек кавалерии, в Тарапехе /40 верст юго-западнее Бала Мургаба/ находятся 150 человек кавалерии, в Мегере / 12 верст восточнее Кала-Нау находится 100 человек кавалеристов, В Рабат-и-Келери / 40 верст с-в. Кала-Нау/ находятся 70 человек кавалеристов, в Канади /на карте нет/ 60 человек из них часть пехоты и часть кавалерии, в Тарур Санги /15 верст западнее Бала-Мургаба/ находятся 40 человек кавалеристов, в Тимане / на карте нет/ находятся 25 человек кавалеристов. Все войска перечисленных постов прибыли из Герата 6 - 7-го Декабря 1920 года, куда выбыли ранее находившиеся не установлено. Передвижения и группировки войск: В крепости Бесага /55 верст юго восточнее Керки прибыли неизвестно откуда 600 человек кавалеристов при 2 орудиях неустановленного калибра и [illegible] пулеметах систе

ны Мазар-и-Шериф в каком количестве не выяснено. Из Кандагара преследовало 8-9-го Декабря 1920 года через Меймене в Мазар-и-Шериф около 6000 человек добровольцев дабы направляющихся на помощь эмиру Бухарскому. В районе Гиссара группируется афганские войска с целью оказать активное содействие эмиру бухарскому, передвижение войск к указанному пункту маскируется отправкой по 40-50 человек под видом караванщиков. В Кабуле недан приказ о явке распущенных по разным случаям солдат. В окрестностях Кабула и Кандагара продолжается мобилизация населения от 20-40 летнего возраста от восьми человек призывается один. По слухам мобилизованными пополняются полками 6-ти ротного состава до 1000 человек. Афганское правительство предполагало произвести так такую же мобилизацию среди племен Мохманди, Вазари Тавриц и Шинди, но ввиду категорического отказа сестороны указанных племен провести таковую не удалась. В половине Декабря в Мазар-и-Шерифе, Меймене и Герате получен из Кабула приказ о мобилизации от 16-20 летнего возраста, из 4 призывается один. По распоряжению Гератской власти племя Хезаре из числа 4000 человек обязано дать 200 человек всадников с лошадьми и оружием для усиления охраны пограничных полков. По дороге Кабул- Мазар-и-Шериф производится заготовка фурака и продовольствия. Согласно приказа Гератских властей в Балы Мургабском и Меймянском районах производится заготовка продовольствия и фурака которым пополняются все склады пограничных пунктов. В Кабуле имеются пушечный и оружейный заводы и суконная фабрика на которых по считывается до 30000 рабочих. На заводах двух изготовляются преимущественно II зарядные афганские винтовки и новые пушки под названием "Андатаки" и снаряды к ним. Дорога Кабул - Джелалабад - Дакка приспособлена для автомобильного движения, проведен телеграф и телефон. По слу-

лин предполагается постройка железной дороги Кабул-Кандагар, а также в этом же направлении телеграфная линия.-
Комментарий: Захват начальствующих лиц английского туркестана указывает на стремление Кабула распространить в пограничном районе свои сторонников. Отправка всех прибывающих из Советской России и Герата является следствием усиленного надзора на пограничном районе. Сведения о военных предприятиях в районе Бала Мургаб и Меймене подтвержена в районе Шибаря Мерва, помощи Бухарскому Эмиру, численность и состав гарнизона Меймене, мобилизация и заготовка фурража и продовольствия заслуживают доверия. Прибытие в Гиссар 600 казаков и Шибер-и-Бериф 6000 человек добровольцев, группировка Англ. войск в районе Гиссар, численность войск в Кабуле, и на постах севере западной границы требует проверки. Замечающееся прибытие новых частей в гарнизоны Меймене, Бала Мургаба и на пограничные части указывает на силу таковых но не исключается возможность и усиления таковых. -

(2) КИТАЙ: Агентурные данные от 10-го Января с/г. Кашгарский район. На перевале Турагарт в киргизском ауле состоящем из одного караван сарая и 10 юрт находится китайский таможенный пост при 2 солдатах переход границы в данном пункте начинается в течение четырнадцать.В Кашгар-Кургане находится пост в количестве 40 человек. Вначале декабря здесь проводились бегие /кирпичные повстанцы/на встречу которым была выслана одна кавалерийская Банда в количестве 100 сабель под командой Хантунина с целью воспрепятствовать их продвижению в даль Китая и возвращению на Советскую территорию согласно распоряжению Мургачи. Выполнив задание банда возвратилась в Кашгар. В указанных укреплениях Чаонах находится смешанный пост. В Тишкурме находится пост в количестве 10 со ядая вооруженных старыми одно зарядными винтовками. Местных жителей 20 домов и 10 караван сараев. Сеюнне Артиш находится одна банда около 150

...ников, выделенные их гарнизона Учкурган. Вооружены винтовками. В Кашгаре в распоряжение считая применительно численности города находится один батальон в 150 штыков для гарнизонной службы. В Кашгарском Янчишаре войск нет. Резиденция Китая и Военные учреждения округа переносены в местечку Сиху Пограничн /не ориентировано/. В местечке Сиху Пограничн расквартировано до 400 солдат немира частей и высшее соединения не установлены, заняты в свободное время постройкой казарм и стен крепости каковая должна быть в названном местечке. Дорога от Туругарта до Кызыл кургана разработана и проходима даже с обозом от Кызыл Кургана вследствие каменистого грунта, трудна проходима. Выводы: О перемещения резиденции Китая и всех военных учреждений их Янчишаар в местечке Сиху и отсутствие в верном войск требуют проверки. ПО ФЕРГАНЕ: Агентурные данные от 10-го Января с/г. Наманганский район: В селение Антаба /15 верст восточнее Наманган/ находится Курбана Рахимкуль с подчиненными ему курбашами и джигитами до 400 человек, в селение Ант /10 верст северо восточнее Антаба/ днем выставляется пост из 80 человек на ночь снимается и усиливается охрану малых постов в данном районе. Рахимкулом мобилизуются жители Намаба и Ант для постройки новых зданий. Жители селения Анабад к Рахимкулу относятся враждебно. В селении Учкурган находится Курбана Максут с джигитами численностью в 25 человек, называемый Курбана подчинен Аман Палванну. В селении Янги Курган /25 верст сев. Наманган/ находится Ширматовский Курбана Бек Мурза с джигитами численностью в 25 человек. Мартекянский район: в селении Зираляк /8 верст западнее Пчарыкан/ находится Курбана Ширмат с подчиненными ему курбашами Айдар, Джура, Мерали и Тешибай с джигитами до 200 человек при двух пулеметах, отряд Ширмата состоит из таджиков и киргиз и около 8-ми человек персов. В первых числах Января Ширмату от Мунтдина было прислано три телеграммы с просьбой о присылке помощи для нападения на Кызыл Кит /время нападения

не установлено/.В селении Кирмит /14верст северо-во
сточнее Каргалака/ находится Курбана Кадырбай с дви-
гатами до 100 человек,из коих 20 человек занимают пос
ест в селении Турбаге /1Бверст южнее Зарвента/.
Выводы:Заслуживают внимания сведения о мобилизации
жителей селения Ляаба и Аит Рахимкудин для востройе-
ния своих помещений и враждебных отношений к Рахимку-
лу.Устанавливается местонахождение Кирмата.
10 БУХАРА.Агентурные данные от 1 января с/г.Армия Эми
ра Бухарского достигает 15000 человек из них около
4000 ферганских басмачей.Эмир Бухарский якобы собира-
ется выехать из Душамбе в Кулаб.Дядя Эмира Бухарского
Тюря Джан /бывший Шарауаский бек/находится в Кишлак
Кыш-Сакд/ 70 верст южнее Куртан Тюбе/.Керкинский рай
он:за последнее время замечается массовое возвращение
в Керкинское Бекство бедных туркмен,бежавших в Афга-
нистан.Денауский район:в Денау находится отряд в ко-
личестве 1500 человек вооруженных большей частью бер-
данами,под командой Бурибака и его помощника Шарифа
Байбача.Отряд состоит из мобилизованных и добровольц
цев мирных жителей,среди добровольцев есть такие сар-
ты из Бухары,Самарканда и Ферганы.В гор.КАГИ находит-
ся отряд в 200 человек из мобилизованных местных жи-
телей вооруженных берданами и другими ружьями под ко-
мандой Хаджи Мурата Текеаба.В районе Денау проводилась
мобилизация под руководством Шарифа Байбача,об-
щего плана мобилизации нет.Для более успешного прове-
дения мобилизации Шарифом Байбача разосланы по кишла-
кам бекства агитаторы , которые призывают население
к священной войне.Мобилизованных за появлением отряд
стрелкового оружия вооружают холодным оружием.В этом
же районе производится сбор продуктов и денег.Сегод-
ня приказа Бурибака каждый двор обязан доставить от
одного до 10 батманов пшеницы и от трех до ста тенге

[illegible] десят. Сборы руководит [illegible] Хурад Тюкаба. Кулябский район. В Гиссаре находятся Ишанходжа Бахит Турсунбай с братом Ахмад под их отряд до 200 человек, состоящий из добровольцев местных аталыков и самаркандских [illegible] них 70 человек вооружены трехлинейными винтовками, остальные различных систем, также холодным оружием. Также находится отряд курашей в количестве 150 человек вооруженных большей частью трехлинейными винтовками под командой Турсуна Сыртыкуля. В городской крепости имеется артиллерийское орудие. Мобилизация в Гиссаре производилась [illegible] мобилизованных занимается Рашид, бывший из Самарканда. Наблюдается усиленная скупка оружия как у местных аталыков, так и у сартовских басмачей, которой занимается Ишан Ахунба. В гиссаре под наблюдением брата Турсунбая Ахуна имеется мастерская для исправления оружия, в которой работает [illegible] человек. Большинство из Гиссара во время событий Даниловичем скупают скот и хлеб для войск. Выводы: Сведения о присутствии в районе г. Гиссара Бухарского 4000 человек сартовских басмачей сомнительны и требуют тщательной проверки. Отмечается присутствие в Локу отряда 1400 человек под командой Курибека. Сведения об отрядах Ходжа Мурада Тюкаба в Гиссаре и Турсунбая в Гиссаре требуют проверки, сведения о мобилизации в районе Локу Гиссара заслуживают доверия.

[illegible] далеко за 30 декабря. Около Колодца Кипчак /нач: западнее Аллар по дороге Кирагатях, на кара-кит/ замечен отряд численностью до установления, состоящий из туземцев, лошадей и курашей. Отряд делится на восемь отдельных шаек, сборным пунктом которых является кишлак Ишкут. Выводы: Сведения отряда требуют дальнейшего уточнения. 18 января 1921 года № 199.

Контрразведотделения [illegible]

2) 21 Ocak 1921-No. 228

Buhara'nın Hisar vilayetindeki fişek fabrikasının dört Avusturyalı ustanın desteği ile işlediği;

Çok Gizli

Buhara Cumhuriyeti Merkez İhtilal Komitesine
Buhara Cumhuriyeti Halk Nazırları Kurulu Başkanlığına
Buhara Cumhuriyeti Dışişleri Halk Nazırlığına
Buhara Cumhuriyeti Askeri İşler Nazırlığına
Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanlığına

№ 4 istihbarat raporu / harita 10/ bir pusta 40 verst. 18 Ocak 1921'de verilen gizli malûmat /

Fergana: Margelan İlçesi: İnostan Köyünde/ Haritada yok/ Kuzeybatı Margelan'dan 8 verst uzaklıkta/ Kurşitmat 400'e yakın askeriyle Magelanda ve Afganistanlı Tomatla buluşmuş. / Büyük abisi Kurşirmat'ın/ 5 Afganistanlının gelişi açıklanmadı. Karagaç köyünde: Güney-batı Assake'den 6 verst uzaklıkta. Kurbaşı Şakir, Talip ve Tursun 300'e yakın askerleriyle oraya yerleşmişler. Kizilyan Köyünde: Kuzeydoğu Assake'den 10 verst uzaklıkta. Kurbaşı Ahmat Palvan ve Pulat 350 kadar askerleriyle Kizilyan Köyünde. İkearab köyü/ Güneybatı Voinovsk'tan 10 verst uzaklıkta. Kurbaşı Tuyçi 500'e yakın askerleriyle orda. Son malûmatlara göre Kurbaşi Tuyçi Kurşirmatla barışma hakkındaki dileğini bildirerek Aliyar'a mektup göndermiş. Kara Kaltak köyü/ Kuzeybatı Margelan'dan 7 verst uzaklıkta/ Kurbaşı Aliyar Muitdin 500'e yakın yiğidiyle Kara Kaltak köyünde. Sonuç: Kurşirmat, Aliyar ve Tuyçi'lerin aldıkları yerler güvenli sayılır. Afganistanlılara karşı çok dikkatli olmak ve onları kontrol etmeleri gerekir.

Buhara: 18 Ocak 1921'de verilen gizli malûmat. Buhara Amirliğinin Askerlerinin sayısı 25000'e ulaşmaktadır. Seferberlikle 50000'e ulaştıracaklarını tahmin ediyorlar. Askerler 8 farklı sistemli tüfekle ve mitralyözle silahlanmıştır. Silahların kalibre ve mitralyözlerin sistemi daha yerleştirilmedi. Yetersiz tüfek yok, ama fişekler yetersiz. Hissar'daki fişek fabrikasında patronların yemekleri devamlı düzenlenmektedir. Fabrikanın yöneticileri 4 Austruyalı adam. Yemek ve hayvan yemleri yeterli. Tedarik ve iyecek-içecek dağıtma ve hayvan yemi

dağıtma işini Emir'in Amcası üstlenmiştir. Emir İngiltere'den Buharı ve Afganistan'a yardım geleceğini ümitle bekliyor. Çünkü onlar savaşta gerekli olan teknik araçları ve eğitmenlerini göndereceklerine söz vermişlerdi. Kontrol edilen bilgilere gore Emir askerleri arasında 50'ye yakın Ingiliz eğitmen var.

Sonuç: Buhara Emirliğinin askerlerinin çoğu, silahları ve fişek fabrikasının yöneticileri Hissar'da. İngiltere öğreticilerinin gelmeleri konusunda her zaman dikkat ve kontrol gerekli.

228 numaralı 21 Ocak 1921

Yeni Buhara'nın Kayıt Bölümü Başkanı

Совершенно Секретно

Председателю Центрального Ревкома Бухреспублики
Председателю Совета Наркомов Бухреспублики
Народному Комиссару по Иностранным Делам Бухреспублики
Военным делам Бухреспублики
Начальнику Особого Отделения в Новой Бухаре:

Агентурная сводка № 4/Т. Карта 10/40 верст в дюйме.
Агентурные данные от 18-го Января 1921 года ПО: ШАРГАНУ:
Шарганинский район. В селении Иностав /на карте нет, 8 в. сев-восточнее Шаргарача/ находится Курширват с дженгитами до 400 человек, туда же якобы прибыло из Афганистана с Томматом /старший брат Курширата/ 5 афганцев, цель приезда не выяснено. В селении Кабрагач /в 6 верстах юго-западнее Ассаки/ находится Курбаши Нажир, Талиф и Турсун, с дженгитами до 300 человек. В селении Н. Кишлаки /10 верст сев-западнее Ассаки/ находятся Курбаши Ахмат Подвал и Пулат с дженгитами до 350 человек. В селении Кошарабад /10 верст юго-западнее ст. ВОЛЖСКОЙ/ находится Курбаши Тулча с дженгитами до 500 человек последними якобы послано письмо к Эмиру с просьбой оказать ему содействия в примирении с Курширматом. В селении Кара Кальтак /в 7 верстах сев-западнее Шаргарача/ находятся Курбаши Алимар и Мунташ с дженгитами до 500 человек. Выводы: Сведения о месте нахождения Кширмата, Алимара и Тулчи заслуживают доверия. Прибытие Афганцев заслуживает внимания и требует проверки.

ПО БУХАРЕ: Агентурные Данные от 6-го Января 1921 года Численность войск Эмира Бухарского достигает до 25000 человек и предполагается довести в связи с мобилизацией до 50000 человек. Войска вооружены винтовками разных систем при 6-ти орудиях и несколько пулеметов /калибр орудий и системы пулеметов не установлено/ Недостатка в винтовках нет, есть недостаток в патронах. Для регулярного питания патронами организуется в Гиссаре патронный завод. Руководителями завода являются 4 австрийца. Недостаток продовольствия и фурама нет. Заготовкой к выдаче

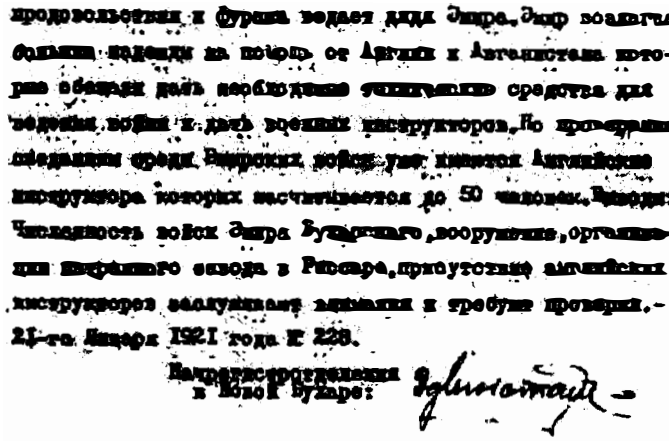

продовольствия и фуража ведет дела Энвера. Энвер возлагает большие надежды на помощь от Англии и Афганистана, которые обещали дать необходимые финансовые средства для ведения войны и дать военных инструкторов. По проверенным сведениям среди Энверских войск уже имеются Английские инструкторы которых насчитывается до 50 человек. Выводы: Численность войск Энвера бандитского, вооружение, организации вероятного захода в Россию, присутствие английских инструкторов заслуживает внимания и требует проверки.- 21-го Января 1921 года № 228.

Начальник отделения
в Бухаре:

3) 19 Şubat 1921-No. 440

Afgan Ordusunun yapısı, bazı birliklerin teşkilatı, Afganistan'ın kuzeyindeki konuşlanma durumu;

Buhara Merkez İhtilal Komitesi Başkanına
Buhara Cumhuriyeti Askeri Bakanlığının İstihbarat Bölümü Başkanına
Amu-Derya Filotilla Başkanına

16/T No'lu bildiri. Harita 12-40 verst.
Afganistan üzerinden: 17 Ocak 1921 itibariyle. Bilgiler güvenilirdir. Ordunun organizasyonu. Afgan piyade ordusunda bağımsız olarak hareket edebilecek ordu birliği – **platan'dır.** Paltan – bir nevi taburdur. Bu tabur 4 bölükten, her bir bölük 150 süngüden oluşmuktadır. Buhara ile sınırda duran orduda her birinde 100'er süngü olan 6 bölükten ibarettir. Bölükler 3 takımdan ibarettir. Alay başında Sabadare kampani, paltan başında Kordeyl, onun yardımcısı – Kumayhan. Süvari ordusunda taktik birim – **rissala'dır.** Rissala – 4 veya 6 yüzlükten oluşan alaydır. Alay başı – Kordeyl. Topçularda taktik birim – Tup-Has – bu 6 silahtan oluşan bölüktür. Barış zamanında bile her bir piyade paltanına birer süvari alayı ve birer topçu bölüğü denk gelirdi. Bu üç tür silah bölüklerinden oluşan askeri birlik **Kendek** ismini taşıyor ve piyade paltanı başkanına tabidir. Piyade paltanının ölümü halinde bu bölükler süvari alayı başkanına tabi olacaklar. Kendek gibi 3 bölük bir **Gundu** askeri birliğini oluştururlar. Gundu tugay komutanına tabidir. 2 Gunda bir **Liva'yı** oluşturur. Liva Carney'e tabidir. 2 Liva bir **Urdu'yu** oluşturur. Urdu Naib Salarya'ya tabidir. Afgan Türkistan'ında yerleşen piyade alayı. Kabuli paltanı 600 süngülü 6 bölükten oluşur. Sabz Puş paltanı – 600 süngülü 60 bölükten, Darus Sultane paltanı – 600 süngülü 4 bölükten, Öar Yarı paltanı – 300 süngülü 3 bölükten, Vandi paltanı – 600 süngülü 4 bölükten, İkinci Vandi paltanı – 600 süngülü 4 bölükten, Kutvali paltanı – 800 süngülü 8 bölükten ibarettir. Sabz Puş ve Kutvali paltanlarında askerlerin çoğu 25-35 yaş arasındadır. Komutanlık kadrosu savaş taktiğinden hiçbir haberi yoktur. Son ateş geçen yılda yapılmıştı. Asker elbisesi ve silahlar daha çok İngiliz tipindedir. Onlar 2 hanuleli Carneni tüfekleriyle donanmışlar. Dumansız barut kullanırlar. Komutanlar yerel paltanlardaki komutanlara göre daha bilgili ve tecrübelidir. Tabur son İngiliz kampanyasına katılmıştı, ancak ön cephede değil, rezervde idi. Meymene'den paltan geldi. Kabul'dan biraz önce gelen 2 Vandi paltanı seferberlikle çağrılan askerlerden

ibarettir. Yaş ortalaması – 25 yaşa kadar. Erbaşlar daha çok 40 yaşına kadardır. Tahsili daha bitmemiştir. Askeri elbisesi ile donanımı tekdüzendir. Tek hamuleli ve kurlun fişekli tüfeklerle donanmışlar. Çoğu fikirlere göre bu askerler bir işe yaramazlar. Subaylar temel askeri eğitimi Kabul'da almışlar. Kıtvali paltam askerleri 20-60 yaş arasındadır. Onlar daha çok polis işini yaparlar, savaşabilecek bir halde değiller. Hiçbir eğitimi yoktur. Mazari Şarif ve Deydade silahhanelerinde her bir tek hamuleli tüfeğe 300er fişek ve 2 hamuleli tüfeğe 100er fişek vardır. Novay tipi tüfeği olan askerler 40er fişek, 2 hamuleli tüfek taşıyanlar ise 100er fişek taşırlar. Sınırdaki bölüklerde bulunan silahlarda 10ar füze vardır.

Çin üzerinden: 10 Şubat itibariyle. Urumçi'de isyan çıkaran Kalmıklar tarafından eski iktidar devirtilmiştir. Çoğu şehirler Kalmıklar tarafından işgal edilmiş. Kuldji garnizonu bu isyanı yok etmek için gönderildi. Ladçiyen üzerinden 7 Şubat günü 700e yakın asker geçti. Kuldje'de garnizon görevini zengin tabakalardan seferber edilen 1300 asker yerine getirmektedir. General Dutov 6 Şubat günü akşam saat 6'da öldürülmüş: Dutov'un 30 Kazakla birlikte işgal ettiği binaya el bombaları ve tüfekleri olan 5 adam girmiş. Bir Tarançı eskiden Dutov'un yanına gelinmiş, o konvoydan kolaylıkla geçerek içeri girmiş ve Dutov'a mektup vermiş. Dutov onu okumaya kalktığında onu karnından 2 el ateş etmiş. Oturan yardımcısı onun üzerine atlanmış, ancak Tarançı yardımcıyı alnından vurmuş. Korumalar hemen gelmiş ancak içerideki 5 adama rastlayarak ateşlenmişler. 2 koruma öldürülmüş kalanları kaçmış. Katiller önceden hazırlanan atlara atlayarak Carkent'e doğru kaçmışlar. Dutov'un cesedi Kuldca'ya defnedilmek üzere gönderildi. Halihazırda Beyaz Hassa (Belaya Gvardiya) askerleri Dutov'un yardımcısı olan Sidorov'un alaylarının yapına toplanıyorlar. Söylentilere göre Annenkov Moğolistan'dan geçerek Semenov'la birleşmiş. 1919 yılın Sovyet akçeleri Elisey ilçesinde dağıtıldıkları için üzerinde Çince yazıları bulunmamaktadırlar. 1918 yılın Sovyet 1000 Rublelik akçeleri 8 Tez'e kadar, Çar 1000 Rublesi 9 Tez' kadar, Keranskiy'in 1000 Rublesi 3 Tez'e kadar artı. Sonuçlar: Tüm bilgiler güvenilirdir.

Hiva üzerinden: 6 Şubat itibariyle. Bolakogo kuyusunun yanında Mamedcan başkanlığında 70 kişiden oluşan çete yerleşmiş. Aralık başında Telenşaya Oğlu başkanlığında Aceme'e 100 nar ve 20 faristan oluşan bir kervan gönderildiği söyleniyor. Ocak sonunda bu çetede çahnan mülkü paylaşma sırasında bir kavga çıkmış ve neticesinde bu çeteden bölünen bir kısım Mamedcan'dan gelen kervanı Merv ilçesindeki Hin kuyusuna doğru kaçırmışlar. Temiram Han ve Hoca İskanderov 3 hatlı tüfekli 20 askerleriyle birlikte Uzunsu'ya gitmişler. **Sonuçlar:** mamadecan çetesine ilişkin bilgiler güvenilirdir. Diğer bilgiler kontrol edilmelidir. Diğer taraflardan haber gelmedi.

19 Şubat 1921. Bildiri No: 440.

Yeni Buhara'daki Kayıt Bölümü Başkanı.

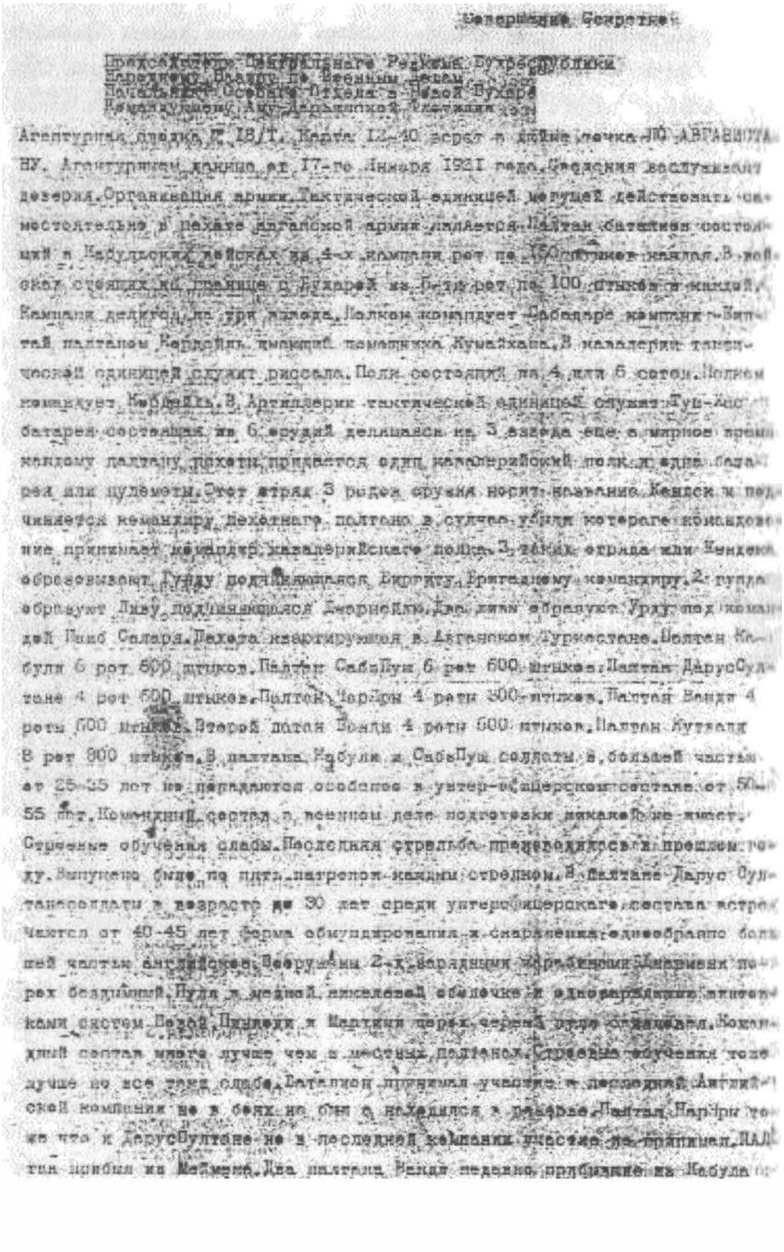

Совершенно Секретно

Начальнику Центрального Регистрационного Отдела Бухарской Республики
Начальнику Отдела по Военным Делам
Начальнику Особого Отдела в Гиссаре Бухара
Начальнику Штаба Ак-Дарьинской Советской зоны

Агентурная сводка № 18/Т. Ферганская 12-40 верст в районе почты ЛО АФГАНИСТАНУ. Агентурная данные от 17-го Января 1921 года. Сведения заслуживают доверия. Организация армии. Тактической единицей ныне действующей самостоятельно в пехоте афганской армии является Полтан состоящий из Кабульских войск из 4-х компаний рот по 100 штыков в каждой. В войсках стоящих на границе в Бухарой из 3-х рот по 100 штыков в каждой. Компания делится на три взвода. Полком командует Сердарь капитан-Капитан полковым Кермелик помощник Кулайхан. В кавалерии тактической единицей служит рисала. Поли состоящий из 4 или 6 сотен. Полком командует Кобилик. В Артиллерии тактической единицей служит Туп-Хана батарея состоящая из 6 орудий делящаяся на 3 взвода еще в мирное время каждому полку, пехоте придается один кавалерийский полк и одна батарея или пулеметы. Этот отряд 3 рядов служит носит название Кенджи и подчиняется командиру пехотного полка в случае убыли которого командование принимает командир кавалерийского полка. 3 таких отряда или Кенжека образовывают Гунду подчиняющаяся Бирлику. Бригадному командиру. 2 гунда образуют Ливу подчиняющаяся Дивизионному. Две лива образуют Урду под командой Паша Сердаря. Пехота квартирующая в Афганском Туркестане. Полтан Кабули 6 рот 600 штыков. Полтан СабаПуи 6 рот 600 штыков. Полтан ДарусСултане 4 рот 600 штыков. Полтан Чарики 4 роты 600 штыков. Полтан Вонди 4 роты 600 штыков. Второй полтан Вонди 4 роты 600 штыков. Полтан Хутхаль 8 рот 800 штыков. В полтанах Кабули и СабаПуи солдаты в большей части от 25-35 лет не разделяются особенно в унтер-офицерском составе от 50-55 лет. Командный состав в военном деле подготовки никакой не имеет. Стрелковые обучения слабы. Последняя стрельба производилась в прошлом году. Выпущено было по пять патронов каждым стрелком. В полтанах Дарус Султанесолдаты в возрасте до 30 лет среди унтерофицерского состава встречается от 40-45 лет. Форма обмундирования и снаряжения однообразно большей частью английское. Вооружены 2-х зарядными Винтовками Мидрмини перех безприпас. Пули в медной никелевой обмазочке и однозарядными винтовками системы Пезо. Пулеметы и Мартини перех. серии пуля обыкновенная. Командный состав много лучше чем в местных полтанах. Стрелковые обучения тоже лучше во все время службы. Батальон принимал участие в последней Английской компании не в боях не был а находился в резерве. Полтан Парвари тоже что и ДарусСултане не в последней компании участие не принимал. Полтан прибыл из Мейменэ. Два полтана Вонди недавно прибывшие из Кабула

имеют всех солдат пешими частых не мобилизации. Возраст до 25 лет. Унтерофицеры встречаются до 40 лет. Образование их еще не закончено. Форма и вооружение однообразное. Вооружены однозарядными винтовками с открытым затвором перех черный пули свинцовые. По общим отзывам солдат эти винтовки никуда не годятся. Имеющихся на вооружении [illegible] Офицеры большинство получили некоторое военное образование на курсах в Кабуле. Пленные Кутанцы солдаты в возрасте от 20-60 лет несут службу плохим образом пограничную как большую часть его можно не считать. Обучения никакого нет точка Формы одежды отсутствует. Имеются патронов в Дейдадинском Арсеналах приблизительно по 300 штук патрон на винтовку однозарядную и не более 100 штук на винтовку 2-х зарядную кроме того имеется мастерская для снаряжения патронов однозарядных винтовок. При солдатах имеющих винтовки Гочан по 40 патронов имеющих 2-х зарядные винтовки по 100 штук патрон. При орудиях находящихся в отрядах на границе имеются по 10 снарядов. По КГПУ. Агентурные данные от 10 [illegible] февраля с/г. Восставшими в районе Урумчи калмыками свергнута старая власть, многие города заняты калмыками. Гарнизон Кульджи отправлен для подавления восстания. Из других частей выделяются мусульмане солдаты из коих формируются отряды и отправляются в район восстания. Через Тарачин 7-го февраля прибыло 700 солдат. В Кульдже гарнизонную службу несут мобилизованные из зажиточного класса наемных в названном округе мобилизовано 1600 человек. Генерал Дутов убит в Суйдуне 6-го февраля в 6 часов вечера подробности убийства следующие: в занимаемом Дутовым с конвоем в 30 человек зданием помещение вошли пять человек вооруженных наганами и двумя бомбами. Один тарантинец бывший часто у Дутова во избежание подозрения был пропущен в дом внутренними часовыми второй остался у дверей снаружи первый передал Дутову письмо, во время его чтения выхватил револьвер и выстрелил в висок Дутову. Сидевший здесь адъютант Дутова кинулся к Тарантинцу но последний выстрелом в лоб адъютанту убил его. Охрана услышав выстрелы сражалась и дом в том было ворвавшимися выстрелами стоявшими у дверей из вошедших 5 человек. Кроме того были убиты еще 2 часовых, остальная часть охраны разбежались. Совершившие убийство скрылись на заранее приготовленных лошадях в сторону Джаркента. Тело Дутова отправлено в Кульджу для погребения. В настоящее время белогвардейцы группируются в Кульдже около полков полковника Сидорова вероятно заместителя Дутова. По слухам Анненков прежде жил в Кульдже и сошелся с Семеновым. Советские деньги образца 1918 1919 года в Семиреченском округе распространения не имеют имеются надписи на них на китайском языке. Образца 1918 года 10000 рублевого до-

стоимства подымать до 8 тов, Царские одна тысяча ха 9 тов, Керенско одна тысяча до трех тов. В центральное Бока-ратоне городов Айсичжу Сичжу Гаделолуду якобы всеми почти вступившая вчера взяла 77 декоя погибло много народа. Сообщение с Пекином прекратилось возможно снестись с последним только через монголию. Вновь образовавшееся озеро скрыло до 50 саженей высоты. ВЫВОДЫ: Сведения о распространении восстания калмыков и переброске войск в район восстания заслуживает доверия. Сведения о мобилизации зажиточного класса Аяйского округа заслуживают внимания Потребности убийства Дутова заслуживают доверия. Курс рубля заслуживает доверия. ПО ХИВЕ: Агентурные данные от 6-го Февраля сего года. у колодца Большого / на карте нет/ 8 находится шайка из 70 человек состоящих из разных племен во главе Мамеджана высылаемая им разведка производит порчу телеграфных проводов. В конце декабря был якобы послано в Перснь 100 верблюдов при 20 всадниках во главе Текинцев Оглы с целью приобрести патроны и другие предметы. На верблюдах якобы было отправлено имущество самойств шайки в Тежженский уезд. В конце января в названной шайки произошел раскол из за дележа награбленного имущества вследствии чего текинцы вышли из шайки и подкараулив недавний Мамеджанский караван угнали его в Хивинский уезд к колодцу Хивинского /на карте нет/ часть якобы была обнаружена советскими войсками и задержана. Текинцы Хан и Искандеров Хивинки с 20 всадниками вооруженные 3-х линейными винтовками по занятии Советскими войсками Кунграда перешел на Узунсу /120 верст западнее Хивы на карте нет/ ВЫВОДЫ: Сведения о месте нахождении шайки Мамеджана заслуживают доверия. Посылка Мамеджаном каравана в Перснь и отправка багажа и имущества в Тежженский уезд и переход Текинцами Хана и его сообщников в Узунсу требуют проверки. 19-го Февраля 1921 года № 540.

Начрегистротделения
в Новой Бухаре:

4) 9 Mart 1921 – No. 586

Afganistan'daki silah onarım atelyesi ve Afganistan'daki Türkmen göçmenlerin durumu;

Çok gizli

Buhara Merkez Devrim Komitesi Başkanına,
Askeri İşler Nazırlığı Başkanına,
Özel Bölüm Yeni Buhara'daki Şubesi Başkanına,
Amuderya Filotillası Komodoruna,

27 №'lu istihbarat raporu/harita ölçeği 1 pusun içinde 10-12 verst/ Buhara ile ilgili bu yılı 13 Şubat tarihli gizli veriler.

Denau, Yurçi yakınlarında ve civar köylerinde Buri Barbaçi Karşınskiy komutası altında yaklaşık 5000 asker bulunuyordu. Bu ordu 500 Türkmen, 200 Afgan, 300 Fergana basmacısı, Buhara Emirine bağlı eski düzenli birlikler, Türk ve Şerbagin alayları ve seferber olan yerel sakinlerden oluşuyordu. Türkmenlerin geldiği yer ve zaman belli değildir. Ama söylentilere göre Türkmenler Afganistan'dan gelmişler. Elindeki silahın çoğu üç hatlı tüfeklerdir. Ama av tüfeklerine de rastlanmaktadır. Her askerin elinde 100'er fişek vardır. Bu bölgede bulunan Afganlar düzenli ordu değil de, Afganistan uyruklu Buhara, Karşi, Baysuna ve diğer şehirlerinin sakinleridir. Söylentilere göre onlar arasında Mazar-ı Şerif'ten gelmiş olan gönüllüler de varmış. Askerlerin elinde Afgan av tüfekleri, üç hatlı tüfekler ve 50'şer fişek vardır. Komutanı Abdullah /soyadı belli değil, Buri Baybaça'nın emrindedir/ Basmacılar Duşanbe'den geldiler/ Fergana'dan neyle ve ne zaman geldikleri saptanamadı/ Onlar Şirmatovskiy olarak adlandırılmaktadır. Basmacılar Doğu Buhara'ya Emirin talebi üzerine Şirmat tarafından gönderilmiş ve üç hatlı tüfeklerle donatılmışlar. Her basmacının elinde 100'er fişek vardır. Denau'da 5 fitil top ve 2 makineli tüfek bulunmaktadır/ onlardan biri Basmacılar kolunda, diğeri Afganlılar kolundadır/ Emir ordusunda İngiliz öğretmenlerin bulunması tahkik edilmedi.

Sarı Kamış köyü arkasında /Baysun'un 20 verst güneydoğusunda/ 16 verst mesafede 400 kişilik nöbet bulunuyordu. Mirşade köyünde /Denau'nun 20 verst güneybatısında/ Denau bölgesi ordusuna ait olan yaklaşık 1400 asker bulunmaktadır/ komutanı belli değil, bu kol

Buri Beybaça'nın emrindedir/ Bir ay önce Emir Duşanbe'deydi ve Kurgan Tübe'ye gitmeyi düşünüyordu. Ama hastalanınca gitmek niyetinden caymış ve Duşanbe'de kalmış. Aynı zamanda onunla görüşmek için Kabul'dan 10 Afganlı geldi. Onlar Emiri destekleyerek yakında imdadına İngilizlerin geleceğine inandırıyordu. Bu 10 kişinin Hükümet tarafından gönderilip gönderilmediği saptanamadı.

Sonuç. Emir ordusunda Basmacıların bulunması doğrulandı. Emir ordusunda düzenli Afgan birliklerin bulunması hakkındaki bilgiler yalanlandı.

Afganistan ile ilgili 1921 yılı 9 Şubat tarihli gizli veriler.

Deydade Kalesi askerleri tarafından tutuklanan Vaziri Adliye ve Mazar-ı Şerif Valisi ile İngiltere Hükümeti ve Buhara Emirinin suç ortaklığı ortaya çıkarılmış. Onlar büyük para karşılığında İngiltere-Hindistan Hükümeti tarafından Buhara Emirine silah, fişek ve paranın geçirilmesine yardım ediyorlardı. Vaziri Adılye, İngiltere yandaşı ve Rusların düşmanı sayılmaktadır. Onun girişimi üzerine Buhara Emirine yardım etmek için Mazar-ı Şerif bölgesinden 1000 Afgan uyruklu gönüllü gönderildi. Vaziri Adılye, Afganistan Hükümeti karşısında Buhara Emirine destek vermek amacıyla Sovyet Rusya karşı askeri harekatların açılması için ısrar ediyordu. Silah, fişek ve paranın Buhara Emirine geçirilmesi Afganistan aracılığıyla ve İngilizlerin Afganistan şehirlerinin valilerine rüşvet vermesiyle gerçekleşiyordu. Bunların hepsi Deydade Kalesi askerleri tarafından meydana çıkarıldı. Mevcut bilgilere göre Vaziri Adılye 2 Şubat'ta Taşkurgan'dan Kabul'a gönderildi. Meymen Valisinin değişmesi doğrulandı. Ama sebepleri belli değildir. Kabul'dan Mazar-ı Şerif'e yaklaşık 3000 seferber olanın gelmesi doğrulandı. Onlardan 2 piyade alayı ve 2 süvari oluşturuldu. Ocak ayının sonunda Mazar-ı Şerif'e 6 kişilik İngiliz Heyeti ve bir tayyare (aeroplan) geldi/gelme amacı saptanmadı/ Kelif'ten Homiabad'a kadar yaşayan halk daha önce Ahçi Hanı tarafından yönetiliyordu. Fakat şu an nüfusun artmasından dolayı yerel halkı yönetmek için Mazari Şerif'ten gelmiş olan Kadir Han görevlendirildi. Onun kaldığı yer Karkın köyüdür/Kelif'in 10 verst batısında/ Mazar-ı Şerif bölgesinde ana eğitim zorunlu olarak ilan edildi. Afganistan Hükümeti tarafından pranga ve kelepçe gibi suçlulara uygulanan cezalandırma yöntemlerinin kaldırılması hususunda emir verilmiş. Fakat emir yerine getirilmiyormuş.

Sonuç. Vaziri Adılye ve Mazar-ı Şerif Valisini tutuklama sebepleri dikkate değer ve kontrol edilmelidir. Mazar-ı Şerif'ten gelmiş 3000 askerden 2 piyade alayı ve 2 süvarinin oluşturulması hakkında bilgi kontrol edilmelidir. Karkın'da yeni hanın atanması ve ana eğitimin zorunlu olması güvenilir. Pranga ve kelepçe cezalandırma yöntemlerinin kaldırılması kontrol edilmelidir. Başka yerlerden bilgi yoktur.

9 Mart 1921 yılı № 586

Yeni Buhara Kayıt Bölümü Başkanı: imza

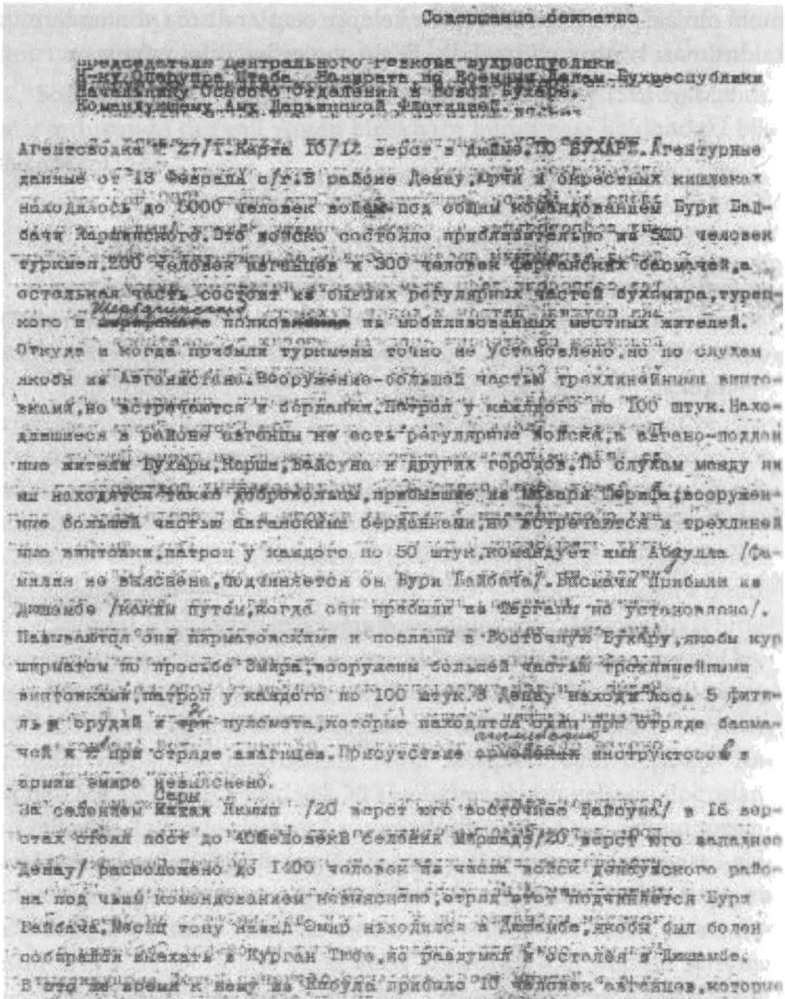

Совершенно секретно

Председателям Центрального Комитета Бухрреспублики
Н-ку Оперупра Штаба Возврата по Военным Делам Бухреспублики
Начальнику Особого Отделения в городе Бухара.
Командующему 4-ой Дивизионной группой

Агентсводка № 27/I. Карта 50/12 верст по БУХАРЕ. Агентурные данные от 18 Февраля с/г:В районе Денау, Кучи и окрестных кишлаках находилось до 5000 человек войск под общим командованием Бури Бадбачи Харинского. Это войско состояло приблизительно из 2500 человек туркмен, 200 человек китайцев и 300 человек афганских сарбазов, а остальная часть состоит из сильно разбитых частей бухмира, туркестанского и [illegible] поголовно из мобилизованных местных жителей. Откуда и когда прибыли туркмены точно не установлено, но по слухам якобы из Ашхабада. Вооружение-большей частью трехлинейными винтовками, но встречаются и берданки, патрон у каждого по 100 штук. Находившиеся в районе китайцы не есть регулярные войска, а китайско-подданные китайцы Бухары, Карши, Байсуна и других городов. По слухам между ними находятся также добровольцы, прибывшие из Кашгара. Вооружение больше частью китайскими берданками, но встречаются и трехлинейные винтовки, патрон у каждого по 50 штук, командует ими Абдулла /фамилия не выяснена, подчиняется он Бури Бадбачи/. Китайцы прибыли из Джизака /какими путями, когда они прибыли на сборный пункт не установлено/. Пополнялись они туркестанцами и посланы в Восточную Бухару, якобы курьерами по простой почте, вооружены большей частью трехлинейными винтовками, патрон у каждого по 100 штук. В Денау находилось 5 фитильных орудий и три пулемета, которые находятся один при отряде басмачей и два при отряде китайцев. Присутствие офицеров иностранцев в армии эмира не выяснено.

За седьмой Кишлак Нишан /20 верст юго-восточнее Каршу/ в 16 верстах отсюда идет до 4000 человек сборный Шарипа /20 верст юго-западнее Денау/ расположено до 1400 человек на часть войск денауского района под чью командованием неизвестно, отряд этот подчиняется Бури Бадбачи. Весной тому назад Эмир находился в Джизаке, якобы был болен собирался выехать в Курган Тюбе, но раздумал и остался в Джизаке. В это же время к нему из Кабула прибыло 10 человек китайцев, которые представились ему, что якобы прибыли на помощь ему. Были ли эти 10 человек китайцев подосланными англичанами не установлено. Выводы: Подтверждается присутствие сосредоточение в районе Карши, Опровергаются сведения о присутствии регулярных частей в армии эмира. ПО АФГАНИСТАНУ. Агентурные данные от 9 Января 1921г. Аркосто-

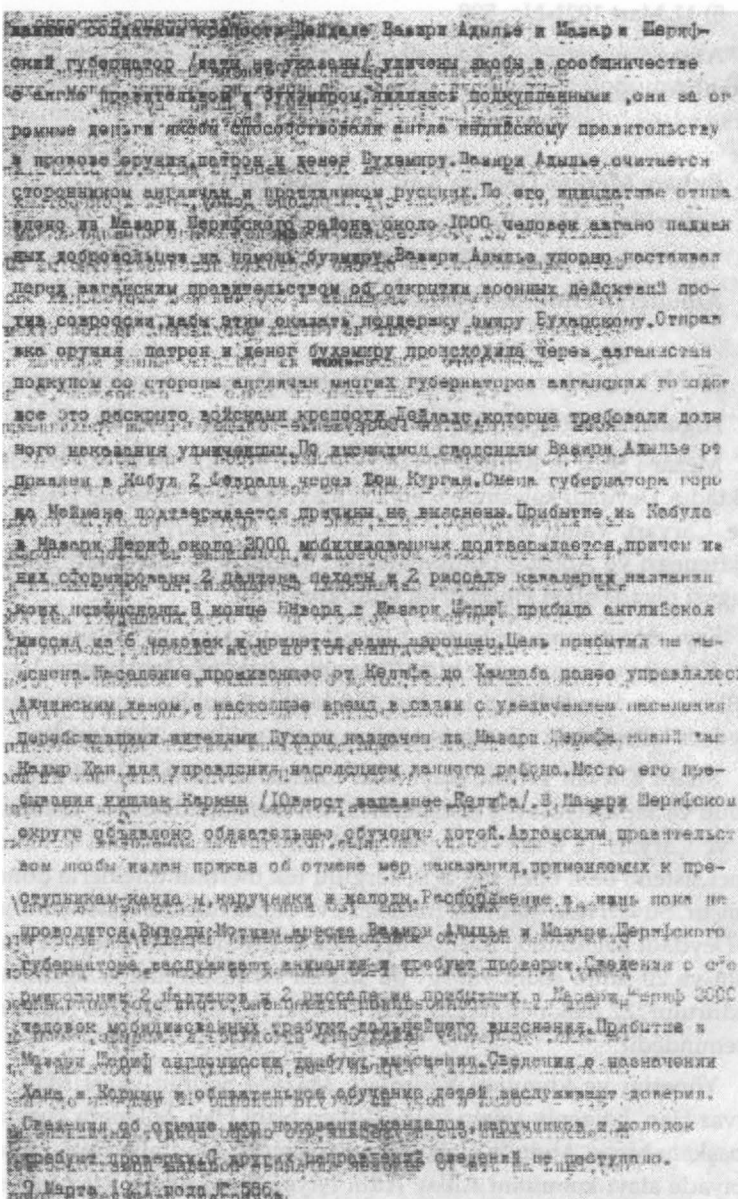

...ванное сидящими крепости Дейдади Вавари Адылье и Мазар и Шериф-
...ский губернатор /имя не указано/ уличены якобы в сообщничестве
...с англо" правительством и бухмиром, являясь подкупленными ,они за ог-
...ромные деньги якобы способствовали англо индийскому правительству
...в провозе оружия,патрон и денег Бухамиру. Ваваря Адылье считается
...сторонником англичан и противником русских. По его инициативе отпра-
...влено на Мазари Шерифского района около 1000 человек англо индий-
...ских добровольцев на помощь бухмиру. Ваваря Адылье упорно противился
...перед афганским правительством об открытии военных действий проти-
...в совдепии,дабы этим оказать поддержку эмиру Бухарскому. Отправ-
...ка оружия патрон и денег бухмиру происходила через афганистан
...подкупом со стороны англичан многих губернаторов афганских городов
...все это раскрыто войсками крепости Дейдади,которые требовали доли-
...ного наказания уличенных. По дислокации сведения Ваваря Адылье ре-
...бывали в Кабул 2 Февраля через Тюм Курган. Смена губернатора горо-
...да Мейманы подтверждается причины не выяснены. Прибытие из Кабула
...в Мазари Шериф около 3000 мобилизованных подтверждается,причем из
...них сформированы 2 батальона пехоты и 2 рассады кавалерии наличии
...коих неизвестны. В конце января в Мазари Шериф прибыла английская
...миссия из 6 человек и привезла один пароход. Цель прибытия не вы-
...яснена. Население проживающее от Кундуза до Хамиаба долгое управлялось
...Ачинским ханом,в настоящее время в связи с увеличением населения
...перебравшимися жителями Бухары назначен на Мазари Шериф новый хан
...Мазар Хан для управления населением данного района. Место его пре-
...бывания кишлак Коркин /10верст западнее Балха/. В Мазари Шерифском
...округе объявлено обязательное обучение детей. Афганским правительст-
...вом любы надан приказ об отмене мер наказаний,применяемых к пре-
...ступникам-хакда и,поручники и малодь. Распоряжение в жизнь пока не
...проводится. Выводы. Мятеж кроста Ваваря Адылье и Мазаре Шерифского
...губернатора, заслуживает внимания и требует проверки. Сведения о от-
...бывших 2 батальона и 2 рассада на прибывших в Мазари Шериф 3000
...человек мобилизованных требуют дальнейшего выяснения. Прибытие в
...Мазари Шериф английской миссии выяснить. Сведения о назначении
...Хана в Коркин и обязательное обучение детей заслуживают доверия.
...Сведения об отмене мер наказания,поручников и молодок
...требует проверки. О других направленных сведений не поступало.
...9 Марта 1921 года № 586.

Начальник отделения
в. Новой Бухары

5) 11 Mart 1921-No. 598

Afgan Kuvvetlerinin konuşlandığı yerler, birliklerin sayısı ve Komutanları;

Çok gizli

Buhara Merkez Devrim Komitesi Başkanına,
Askeri İşler Halk Bakanlığı Başkanına,
Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanına,
Amuderya Filotillası Komodoruna,

28 №'lu istihbarat raporu/harita ölçeği 1 pusun içinde 12 verst/

Afganistan ile ilgili 1921 yılı 11 Şubat tarihli gizli veriler.

Mezar-ı Şerif'te Kutvali piyade alayı ve 200 kişilik süvari bulunmaktadır. Deydadi kalesinde 6 piyade alayı (Kabuli, Sapapuş, Darısultane, Çaryarı, Vandi Birinci ve Vandi İkinci) ve 3 süvari (Turkestani, Hojdtenegri ve Abbasi) bulunmaktadır. Geçen sene Gerat'tan gelmiş Lyugari piyade alayı Homiab'da bulunmaktadır.

Sayı, örgütlenme ve kadro: Kutvali piyade alayı 100 kişilik 8 koldan, Kabuli ve Sapapuş her biri 100 kişilik 6 koldan, Darısultane, Vandi Birinci ve Vandi İkinci her biri 150 kişilik 4 koldan oluşmaktadır. Deydadi kalesindeki süvarinin toplam sayısı yaklaşık 2000 kişidir.

Silah: Kutvali piyade alayı tekli tüfeklerle/ sistemi belli değil/, Kabuli ve Sapapuş Navay sistemindeki tek mermili tüfeklerle, Darısultan ve Çaryarı 11 mermili İngiliz tüfekleriyle, Vandi Birinci v Vandi İkinci sistemi belli olmayan açık sürgülü tek mermili tüfeklerle donatılmıştır. Süvari kısa namlulu tüfeklerle ve çeşitli tüfeklerle donatılmıştır. Deydadi kalesindeki silahlar arasında 9 santimetrelik 9 top, 32 dağ silahı ve 20 sahra silahı vardır. Bu silahın bir kısmı namlu ağzından doldurulur, 22 makineli tüfeklerden 10'u iki namlulu ve 12'si Maksim sistemindedir.

Yönetim ve komutan kadroları: Mazar-ı Şerif'in valisi Mamed Sarvar Han, bölgenin askeri valisi Gulam Nabi Han, bölgenin kurmayı başkanı Mirza Abdulla Han, onun yardımcısı Amurallo Han, Lugari piyade alayı komutanı Albay Adul Niyaz Han, Albay Ata Mamed Han'ın görevi belli değil.

Sonuç: Afganistan askerlerinin konuş yeri ile ilgili bilgi güvenilir. Piyade alaylarının sayısı, örgütlenmesi ve kadrosu doğrulandı. Silah ve komutan kadroları hakkında bilgi kontrol edilmelidir. Başka yerlerden bilgi yoktur.

11 Mart 1921 yılı № 598

Yeni Buhara Kayıt Bölümü Başkanı: imza

. Очень Секретно

Председателю Центрального Ревкома Бухарской Республики
т-ну Фазылю Ходжаеву, Народному Комиссару по Военным Делам
т-ну Осипову, Управляющему делами Бухревкома.
Начальнику Штаба Центральной Группы.

Агентурные сведения К 22/I. Карта II верст в дюйме. По Ангрен-Ташкенту. Агентурное донесение от 11-го Февраля 1921 года. В Самарканде находится полевой штаб Кутепова в 200 штыков пехотных /много русских и армянов/. В крепости Дейдади находятся 6 пехотных полков: Кабульский, Кал. Кун, Денгбузлинский, Чарбаг, Балки Первый и Балки Второй, три Русских полка, перешли: Туркестанский, Ашхабадский и Мервский. В Кизыл-Арвате расположен полевой штаб дивизии Ибрагим-бека и прибывший в прошлом году из Герата. Численность состава и организация. Полевой Кутепова - 8 ротного состава по 100 человек в каждой. Кабульский и Сеистанский - 6 ротного состава по 100 человек в каждой. Дарбазинский Ульяновский Первый и Второй - 4-х ротного состава по 150 человек в каждой роте. Численность расквартирования по населенным пунктам и количество их гарнизонов в крепости Дейдади до 2000 человек. Вооружение: Полевой Кутепова вооружен пулеметами винтовками /состоит из пехотных/, Кабульский и Сеистанский однотипными винтовками, Русский Туркестанский и Чарбаг - II-го выпуска английскими винтовками, Полевой Балки - однотипными винтовками со старыми затворами по винтовочной системе. Пулеметная вооружение ручными пулеметами и винтовочных ротах системы. Вооружение крепости, гарнизон состоит из 9-ти орудий 9-ти сантиметровых системы №2 и полевых 20 частей орудий: вооружается с дула и 22 пулемета из них 10 двухствольных и 12 системы Шошина. Административно и политический Губернатором Мазари-Шарифа назначен Ахмед Сарвар Хан, военный губернатор округа Тулим Кабул Хан, Начальник штаба округа Мирза Абдулла Хан, его помощник Ахмет-хан Хан командир полевого Ибрагим - полковник Абдул Вахаб Хан, должность полковника Ата Мамед Хана неизвестна при штабе Ибрагим полковник. ВЫВОДЫ: Дислокация войск Афганского Туркестана распределяет дезертиры, Численность состава и организация полевых полков подтверждаются. Оружие и вооружение и вооружение крепости прибывает. С другой направляемой сведений не поступало. II-го Марта 1921 года № 658.

Начальник Разведывательного Отдела
и Начальник Штаба: [подпись]

6) 16 Mart 1921-No. 632

Afganistan'ın kuzeyinde Afgan kuvvetlerinin konuşlanma durumu, Birliklerin donanımı, sınır karakollarındaki nöbetçilerin ve atlıların sayısı;

Çok gizli

Buhara Merkez Devrim Komitesi Başkanına,
Askeri İşler Halk Nazırına,
Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanına,
Amuderya Filotillası Komodoruna,

30 №'lu istihbarat raporu/harita ölçeği 1 pusun içinde 10-12 verst/ Afganistan ile ilgili bu yılı 15-17 Şubat tarihli gizli veriler.

Kelif'ten Amuderya (Ceyhun) nehrinin akışı aşağı yerlerinde Afganistan hudut noktaları bulunmaktadır: Karkin/Kelif'in 10 verst batısında/, Dali/Bosagi'nin 15 verst güneydoğusunda/, Cangile /haritada yok, Rusya 'Akkum' hudut noktası karşısında/. Kerkin Beyliği güney sınırında hudut noktaları aşağıdaki yerlerde bulunmakta: Tahta Kuprük/haritada yok, Bosagi karşısında/, Guka/haritada yok, Rusya 'Alikadım' hudut noktası karşısında, Bosagi'nin 10 verst güneyinde/, Altın Kala/ Şibirgan'ın 15 verst kuzeyinde/, Akkine/ Andahoy'un 15 verst kuzeyinde/, Kurgane/ Andahoy'un 5 verst batısında/. Kelif'ten Dali'ye kadar yer alan hudut noktaları Kelif'in karşısında bulunan askerler tarafından, Cangile'den Cankuduk'a kadarki hudut noktaları Homiabad'da bulunan askerler tarafından ve kalanlar Andahoy, Davletbad ve Meymen ordusu tarafından yönetilmektedir. Her hudut noktasında 10-15 kişilik süvari ve piyade vardır. Her 10 günde nöbet değiştirilmektedir. Aşağıdaki sebeplerden Darısultan alayı/ sayısı gösterilmedi/ Hanabad'a gönderilmiş. Adı geçen alay başkentli alay olduğundan aylık ücret olarak 20 rupi almakta, yerel alay ise ancak 14 rupi almaktadır.

Bu yüzden yerel alay tarafından bildirilen itiraz dolayısıyla Emir Darısultan alayı askerlerinin aylığını 14 rupiye kadar azaltma emrini vermiş. Fakat askerler bunu kabul etmemişler. Bunun dışında silahı elinden alınamamış. Tahminlere göre bu alay Hanadab'dan çeşitli yerlere dağıtılacakmış ve silahı elinden alınacakmış. Garnizon görevini

yapmayan ve nöbet beklemeyen Vandi alayının askerlerinin ayrıcalıklı konumuna karşı da itiraz edildi. Bu sorun henüz çözülmedi. Deydadi kalesi yöresinde ortaya çıkan olaylara katıldığı için geçen yılın sonunda Hanadab'a gönderilmiş Gerat alayı Kattagan bölgesinin çeşitli şehirlerine dağıtıldı. Bu alayın 4 bölüğünden silah alındı, silahı elinden alınmadığı 2 bölüğü Hanabad'da kaldı. 2 Şubat'ta Mazar-ı Şerif'ten Karkin'e 100 kişilik piyade geldi/ alayı belli değil/. Buhara sakinlerinin yığınsal göçü bu piyadenin gelmesine neden oldu. Ocak ayının 10'larında Kattagan'dan Buhara Emirine ayrılan 20 deve geçti/ yükün içeriği belli değil/. O sırada aynı yerlerden saldırı yapan Ruslara karşı harekat planını hazırlamak için Buhara Emiri Heyeti Hindistan tarafına geçti. Mazar-ı Şerif'te silah tamiriyle uğraşan tamirevi bulunmaktadır. Orada çalışan ustalar Afganlar, işçilerin çoğu cezasını dolduran suçlulardır. Deydadi kalesinde barut, silah ve askeri üniformanın bulunduğu 4 depo vardır. Afganistan Hükümeti, Kamerda'dan Taşkurgan, Mazar-ı Şerif, Ahça ve Meymen taraflarına giden yolun 40 gün içerisinde kullanılabilecek duruma getirilmesi hususunda emir verdi. Yolun geçtiği bölgelerin başkanları işe yarayan tüm sakinleri tamir çalışmalarına göderme emrini aldılar. Kabul'dan Kamerda'ya giden yol tamir edildi. Ocak ayının 20'lerinde Kabul'a 15 İngiliz temsilcisi geldi. Mazar-ı Şerif Hükümeti Buhara'dan Afganistan'a göç eden tüm Türkmenlerin Andahoy ve Ahça şehirlerine taşınması hususunda 7 Şubat'ta emir verdi. Türkmenler emri yerine getirmedikleri için Afgan askerleri Türmenlerin eğreti alacaklarını yıkarak kuvvet kullanmaktadırlar. Afgan askerleri tarafından son verilen Türkmenlerin Kerk'e geri kaçma teşebbüsleri zamanında yakalanmış bazı Türkmenler öldürüldü. Rusya 'Alikadım' hudut noktası yanındaki sınırda Türmenler tarafından yakalanmış 4 Afgan askeri Homiab'a gönderildi. Afganistan'a kaçan Türkmenler Andahoy bölgesinde ve Kerki Beyliği sınırında Afganlara ateş ederek isyan ettiler. Afganlar arasında ölenler vardır. 15 Şubat'ta Türkmen liderleri oturumunda /yeri gösterilmedi/ silahı eline geçirmek amacıyla Afganistan hudut noktalarına saldırı yapmaya karar verildi. Oturuma katılan Türkmenlerden Buhara Cumhuriyeti'nden Türkmenlere karşı represyalar uygulanmaması ve silahlarının elinden alınmamasını isteyecek üç temsilci seçildi. Afganistan Hükümeti tarafından Türkmenlere gösterilen baskı Türkmenlerin ayaklanmasına yol açtı. Kadınları ve çocukları hesaba alınca göç eden Türkmenlerin toplam sayısı yaklaşık 75000 kişidir. İsyancıları sakinleştir-

mek için Mazar-ı Şerif'ten Afgan askerleri istendi. Emir tahta çıkınca oluşan açıkların alınması yüzünden Kattagan'da çalkantılar ortaya çıktı. Ödemek istemeyen halktan bu açıkların alınması hususunda emir verilmiş. Mazar-ı Şerif'te Müslümanların Yeni yıl Bayramına kadar yerine yeni model para geçeceği eski kredi biletlerin geri verilmesi gerektiğini duyuran ilan asıldı.

Sonuç. Hudut noktalarının bulunduğu yer, sayısı; silah tamiriyle uğraşan tamirevinin Mazar-ı Şerif'te olması; Deydadi kalesinde 4 deponun bulunması; askerlerin Karkin'e gelmesi, sayısı ve gelme sebepleri; göç eden tüm Türkmenlerin sınır bölgelerinden Andahoy ve Ahça şehirlerine taşınması hususunda emir verilmesi ve emri yerine getirmemesi; yolların tamir edilmesi güvenilir. Darısultan alayının Hanabad'a getirilmesi, Kattagan halkı arasındaki çalkantılar, Gerati alayı silahının alınması, İngiltere temsilcilerinin Kabul'a gelmesi, Buhara Emiri tarafından temsilcilerin Hindistan'a gönderilmesi, Türkmenlerin ayaklanması ve Buhara Hükümetine heyet göndermeye karar verilmesi kontrol edilmelidir.

Buhara ile ilgili 15 Şubat tarihli gizli veriler.

Kontrol edilmesi gereken bilgiler. Ordumuz Yurçi Sarıassiya Regar'ı ve Hissar'ı işgal ettikten sonra Buhara Emiri belirsiz bir yere kaçtı, karargâhı dağıtıldı. Söylentilere göre Emirin muhasibi Mazar-ı Şerif'te bulunuyormuş. Kabadian halkı panik içindedir. Orada bulunan silahlı sakinlerin çoğu dağ tarafına gitti. Afganistan'a kaçan Buhara Emiri tarafından Buhara'ya dönme emri verilmiş. Başka yerlerden bilgi yoktur.

16 Mart 1921 yılı № 632

Yeni Buhara Kayıt Bölümü Başkanı: imza

Председателю Центрального Комитета Бухкреспублики.
Начальнику Штаба Военного Округа
Начальнику Особого Отделения в Новой Бухаре.
Военному Комиссару Аму-Дарьинской Флотилии.

Агентурные сводки № 80/Т. Карта 10-12 верст в дюйме. По Ахалтекинскому агентурные данные от 15 и 17-го февраля с/г. От Келифа вниз по течению реки Аму-Дарьи расположены в следующих пунктах пятеновские пограничные посты: Каркин, 10 верст западнее Келифа, Дали, 15 верст в.з. Боссага, Ишанлик /на карте нет/, Ирмень /на карте нет/, Чаша Кишлык /на карте нет/ против Боссага/, Гука /на карте нет/ против русского Аликадина и 10 верстах южнее Боссага/, Аттан Кала 7,5 верст сев. Шакирсана/, Аккиле 7,5 верст сев. Андхоя/, Кургане 7,5 верст западнее Андхоя/. Посты по Келифа по дали обслуживаются войсками находящимися против Келифа, от Джангана до Джорджудука расположенными в Ломаибе, остальные же обслуживаются войсками Андхоя, Пайлетарбая и Кейменэ. Посты состоят иными из кавалерии и пехоты от 10-ти до 15-ти человек. Смена постов происходит через каждые 10 дней. В Ломаибад якобы отправлен полтан Дары-султана /число не указано/, причины отправления следующие: солдаты ломаибского полтана как столичного получают жалованья по 20 рупий в месяц а солдаты местных полтанов только 14 рупий. Ввиду протеста объявленного по этому поводу местными полтанами эмир якобы приказал уменьшить жалованье солдатам полтана Дары Султана до 14 рупий, солдаты приняв деньги отказали. Обезоружить их не удалось. Есть предположение что полтан будет отправлен из Ломаибада по разным местам и обезоружен. Протест также заявлен и против принудительного положения полтанов Бенди солдаты которых получают по 20 рупий в месяц но не суг гарнизонной службы и нарядов - инцидент пока не ликвидирован. Полтан Герата отправленный в конце прошлого года в Ломаибад за участие в Дейдадинских событиях был частями разослан по разным городам Каттагана где 4 роты были обезоружены 2 остальных от которых оружие не отбиралось отправлены в Ломаибад. В Кампи-Б-го Февраля прибыли на Мазарь-Шериф 100 человек пехотинцев ненавистного полтана. Прибывшие их языков миссионеры черкесовцев бухарского населения. В 20 числах января через Кабулян для Бухкомра прошел транспорт от 20 верблюдов сопровождение груза не дописано. В то же время там же проследовало от Бухкомра делегация в Индию для выработки плана на действий против русских ввиду их наступления. В Мазарь-Шерифе имеется мастерская по починке оружия, мастера автомеханики, рабочие премущественно из отбывающих наказание преступников. В крепости Дейдади имеется 4 склада с порохом вооружением и обмундированием. Афганским правительство отдельным приказ в 40 дней привести в годное состояние дорогу со Камерда на Ташкурган Мазари-Шериф Ахча и Кейменэ. Всем начальникам районов по которым проходит дорога приказано выслать на работу все годное население, к труду. Дорога от Кабула до Камерда уже готова. В 20 числах января в Кабул прибыли 15 человек английских представителей. 7-го Февраля из Мазари-Шерифа последовало приказание всем переводчикам из Бухары в Афганистан туркменам переселиться в города Андхой и Ахча. Ввиду того что приказанию туркменам не исполняется афганские солдаты применяют силу избивая их палками и прикладами и домой их временно выдали. Наблюдались попытки обратного бегства в Керки пресечение большинства случаев афганскими солдатами причем были случаи убийств подмеченных туркмен. На границе вблизи русского Аликадина туркменами дезертировали 4 афганские солдаты которые по дальнейшие были доставлены в Боссагу и отсюда отправлены в Ломаибад. В районе Андхоя и Ак по границе Керкинского бекства восстали переселенцы в Афганистан туркмены открыт стрельбу по Афганцам, среди последних есть убитые. 15-го Февраля на заседании руководителей туркмен /место не указано/ решено было напасть на афганские посты с целью захвата оружия. На числа заседавших туркмен выбрали три делегата для поездки в Бухару с целью просить бухкреспублику чтобы по отношению туркмен не применялись репрессии и не отбиралось оружие. Настоящие туркмен вновь обратились с просьбой к бухкреспублике чтобы всего перебежавших туркмен включая женщин и детей насчитывается до 70000 душ. В Андхой для усиления посылаются подкрепления из Мазари-Шерифа афганские войска. В Каттагане идет волнение на почве выплаты старых недоимок сложенных при поступлении на престол эмира. Теперь же эти недоимки приказано взыскать в последние якобы отказавшегося платить в Мазари-Шерифе расселено об'явление о сдаче до мусульманского нового года афганских серебряных билетов взамен которых с нового года будут выпущены деньги нового образца. Сводки: Сведения о расположении постов, их численность, наличие в Мазари-Шерифе мастерской по исправлению оружия, 4 складов в крепости Дейдади, прибытие солдат в Керки, их численность и причина прибытия, распоряжение о переселении перебежавших туркмен с границы в города Андхой и Ахча и непосредственно их исправление дорог - заслуживают доверия. Отправка в Ломаибад полтана Дары-Султана, сведения о числе населения в Каттагане, вооружение полтана Герата, прибытие в Кабул английских представителей, поездка Бухарской делегации в Индию для переговоров туркмен о решении их послать делегацию к правительству бухкреспублики - требуют проверки. По Керки. Агентурные данные от 15-го Февраля. Сведения требующие проверки. После занятия нашими войсками Денау Керки Сарыассия Регар и Гиссара Бухкомр окрылся неизвестно куда ставка вся разбежалась. Смирский казначей по слухам находится якобы в Мазари-Шерифе. В Кабадиане панике большая часть из неприбывших там вооруженных жителей ушли в горы. Сообщения с Афганистан бухкомром якобы с целью приказано вернуться в Бухару. О других интересующих сведений не поступило.- 16-го Марта 1921 года. № 682

Начальник отдела
в Новой Бухаре

7) 26 Mart 1921-No. 686

Buharalıların silah satın almaları sonucunda Afgan pazarlarında silah fiyatlarının yükselmesi;

Çok Gizli

Buhara Cumhuriyeti Merkez İhtilal Komitesine
Buhara Cumhuriyeti Askeri İşler Nazırlığına
Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanlığına
Buhara Grupu Askeri Kuvvetler Kurmay Başkanına
Amur Darya Bahriyesi Komutanına

№ 35 istihbarat raporu / harita bir pusta 10/40 verst/.

Afganistan. 1 Mart 1921'de verilen gizli malûmat. İlkbaharda garnizonları güçlendirme ve sınırları koruma amaçıyla Afganistan'ın merkez bölgelerinden Afgan Türkistan'a 12000 asker geçirmeyi düşünüyorlar. Kalelerin inşa etmesi. Hamnaba postasının bölgesinde / Besaga Rus sınırdaş postasın karşısında / kale kurmaya düşünüyorlar ve başka kaleleri onarmak istiyorlar. Silah fiyatı. Buhara emirin memurları silah çok almaya başladı ve bundan dolayı silah fiyatları yükseldi. Mesela, tüfek 250 rupi, bir patron 1 tenga (kuruş); 11 mermili tüfek – 700 rupi, Rus berdan – 150 rupi, tabanca – 50 rupi, tabancanın patronu – 2 tenga. Nüfus sayımı Yeni para çıkarmaktan önce Afgan Türkistan'da nüfus ve evlerin sayımını yapıyorlar. İnsanlara Mart ayına kadar / Müslümanlık hesaplaması / bütün kağıt para gümüş parasına değiştirmek gerektiğini söylediler. Kabul'da İngiliz büyükelçiliğine 7 kişi geldi, karşılaşma töreni yaptılar.

Sonuçlar: Afgan Türkistan'a 12000 asker geçirmesi ve Hamnaba postasının bölgesinde kale kurması hakkındaki bilgileri kontrol etmek gerekir. Kâğıt paranın değiştirilmesi hakkında bilgileri gerçekleşti. Nüfus kayıtlaması ve silah fiyatların yükseltmesi hakkında bilgileri inanılmaya değer.

Çin. 19 Mart 1921'de verilen gizli malûmat.

İliy bölgesi: Kul Singin Kalesinde ("Yeni şehir") bölgedeki askerlerin baş dairesidir. Orda askeri yönetim, silah ve teçhizat deposu kurdular. Bu dayanak noktası yüksek ve dimdik kıyısında yerleşti. Eski Bulak nehri / İli nehrinin bir kolu / kalesine geçmemek için doğal engelli oluşuyor. Sarı Bulak kıyısının batısında sığ yer ve batak. Nehrinin genişliği 60 arşin (1 arşin=0.7112 m). Kale ormanda duruyor, Sumdun Kuldja yolunun 1 verst (1 verst=1066.781 m, 1.06 km) uzaklıkta. Kalesinin doğusunda ticari köy var. Orada genellikle Çinliler ve Taraçinler (тарачинцы) oturuyorlar. Kalenin 2-5 verst uzaklıkta birkaç küçük kule "İnpan" var. İnpanların sayısı 6. Kalenin güneyinde nehir ve geçilmez yavlan var. Silah gönderilmesi: 16 Mart Urumçi tarafına Kul Kalesinden silah (4500 Japon tüfek ve 4 top) gönderdiler. Kuldja'da Rus Ruble değeri: Son zamanlarda Ruble rotası 5-6 kat yükseldi. Genel bilgiler. Cencouti Sovyet Rusya ile antlaşmasına karşı olan, monarşi taraflısı, okumamış, askeri eğtimi olmayan Sindzey'in valisinin yerine geldi. Onun yardımcısı Niyaz Mudhan idi. Niyaz Mudhan'ın Avrupalı askeri eğitimi var. Kuldja'nın 40 verst kuzeydoğusunda, birkaç köyde su taşması oldu. Yollar ve eğrekler bozuldu. İliy bölgesinde kalp para ortaya çıkmış.

Sonuçlar: Cencouti'nin görevine çıkması, sahte para ortaya çıkması hakkındaki bilgiler inanılmaya değer. Kuldja'daki Ruble değeri ve Urumçi'den silah göndermesi hakkında bilgileri kontrol etmek gerekir. Başka kaynaklardan bilgiler yok.

№ 686, 26 Mart 1921

Yeni Buhara Kayıt Bölüm Başkanı:_____(imza)

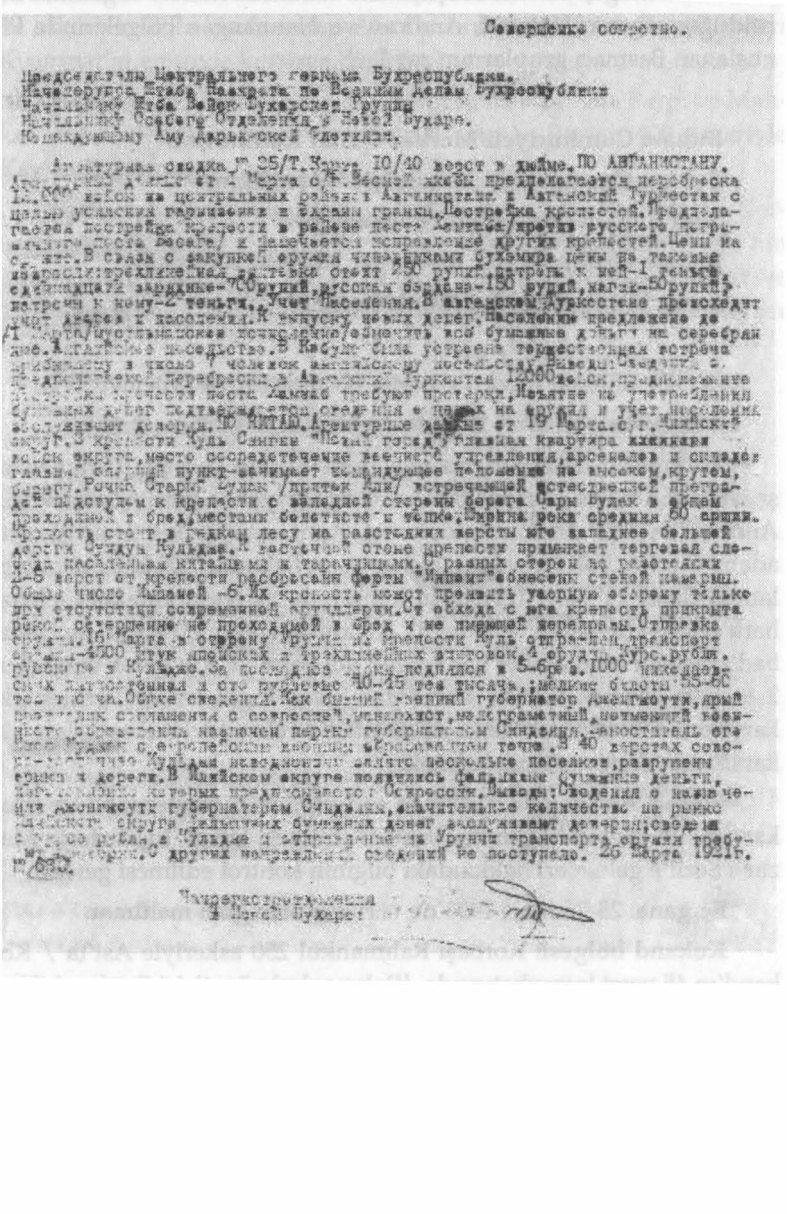

Совершенно секретно.

Председателю Центрального Комитета Бухреспублики.
Начоперсоруже Штаба Начкрата по Военным Делам Бухреспублики
Начальнику Штаба Войск Бухарской Группы
Начальнику Особого Отделения г. Наты Бухара.
Начокругжелдору Аму Дарьинской дистанции.

Агентурная сводка № 85/Т. Карта 10/40 верст в дюйме. ПО АФГАНИСТАНУ. Агентурные данные от 1 Марта с/г. Весной нынеш преднамечается переброска 12.000 войск на центральных районах Афганистана в Афганский Туркестан с целью усиления гарнизонов в ударных границ. Постройка крепостей. Предполагается постройка крепости в районе поста Ханабад против русского погранпункта поста Весаге, и намечается возведение других крепостей. Цены на с/х. В связи с закупкой оружия чиновничьим бухомира цены на таковые повысились: трехлинейная винтовка стоит 250 рупий, патроны к ней-1 деньга, одиннадцать зарядное-700 рупий, русская берданка-150 рупий, магазинка-50 рупий, патроны к ному-2 деньги. Учет населения. В афганском Туркестане происходит учет дворов к выпуску новых денег. Населению предложено до 1 Марта/мусульманского исчисления/обменять свои бумажные деньги на серебряные. Англо-афганские переговоры. В Кабуле была устроена торжественная встреча прибывшему в число 7 человек английскому посольству. Выведывают о предполагаемой перебросках в Афганский Туркестан 12000 войск, предполагаемое строительство крепости поста Ханабад требуют протекции. Мнение на употребление бумажных денег подтверждается, среднюю в цене на оружие и учет населения обслуживает доверие. ПО КИТАЮ. Агентурные данные от 19 Марта с/г. Синьцзянский округ. О крепости Кульджа "Новый город" занимает квартира начальника войск округа, место сосредоточение военного управления, арсеналов и складов оружия, опорный пункт-занимает командующее положение на высоком, крутом, берегу Ручья Старый Кульджа /притока Или/ встречающей естественной преградой подступам к крепости с западной стороны берега Старый Кульджа в этом проходимых и бродимостями болотистого топка. Ширина реки средняя 60 аршин. Крепость стоит в редком лесу на расстоянии версты юго западнее большой дороги Кульджа-Кульджа. К восточеной стене крепости примыкает торговая слобода населенная китайцами и торговцами, с разных сторон на расстоянии 2-5 верст от крепости расбросаны форты "Ишаны" обнесенные стеной шанцами. Общее число Ишаней -6. Их крепость может принять ударную оборону только при отсутствии современной артиллерии. От обхода с юга крепость прикрыта рекой непроходимой в брод и не имеющей переправы. Отправка грузов 16 Марта с/г отправлено Урунчи из крепости Кульджа отправлен транспорт в числе 4000 штук ишачьих и вракнанных этапом 4 орудия. Курс рубля. рублей в Кульдже. За последнее время подвался в 5-6 раз. 1000 николаевских английских и его рублевые 40-45 тех тысяч., медные биллеты 55-60 тех тысяч. Общие сведения. Как бывший военный губернатор Джетысуйи, крым приятных соглашения с совроссе, инженеры, железнодорожный, начальник военного управления назначен первым губернатором Синдзяна, консулом его Ново Кульджа с европейскими войсками в стратегических точек. В 40 верстах северо-восточно Кульджи наводненные силите весельские поселков, разрушены ограда и дороги. В Кашгарском округе появились фальшивые бумажные деньги, имеющие которых предположено: Осторожно. Выводы: Сведений о назначения джетысуйского губернатором Синдзяна, значительное количество на рынке Кашгарского округа фальшивых бумажных денег заслуживает доверия; сведения о 4 орудиях в Кульдже и отправлении на Урунчи транспорта, орудия требуют проверки. О других интересных сведений не поступало. 26 Марта 1921г. № 693.

Начальник Особого Отделения
г. Наты Бухара

8) 30 Mart 1921 – No. 706

Afganistan'da Kâbil ile Hanabad arasında karayolu yapımı için temaslar olduğu, Termiz karşısındaki karakola telefon bağlantısı kurulduğu; ergana, Hokand, Andican ve Naımangan bölgelerinde konuşlanan Basmacı gruplarının sayıları;

Çok Gizli

Buhara Cumhuriyeti Merkez İhtilal Komitesine

Buhara Cumhuriyeti Askeri İşler Nazırlığına

Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanlığına

Buhara Grubu Askeri Kuvvetler Kurmay Başkanına

Amur Darya Bahriyesi Komutanına

№ 37 istihbarat raporu / harita bir pusta 10/40 verst /.

Afganistan. 10 Mart 1921'de verilmiş olan gizli malûmat.

Türkmen ordularının düzenlenmesi. Kerkin Toksaba Türkmenbaşı saldırının lideri (önderi) Buhara Cumhuriyetine yardım etmek için Andhoy'da 3000 Türkmen toplamış. Aynı amaçla İsan Halif (kutsal adam) Supi ve Sufi kutsal soyundan ve mollalardan 500 kişilik kol toplanuş. Genel bilgiler. Termez'in karşısında yerleşen karakola telefon hattı çektiler (nereden belli değil). Afganistan hükmeti Kabul ile Hanabad arasında otomobiller için uygun yol yapmak için karar vermişler. 2 Mart'ta Mazar-ı Serif'te Kabul'dan gelen İngilizler ve Türkler için karşılama töreni düzenlendi. Afganistan'a gelen devlet memurları için karşılama törenleri düzenlenmekte.

Sonuç: Andhoy'da Türkmen ordularının düzenlenmesi ve sınır karakol ile telefon bağlantısı kontrol edilmesi lazım. İngilizlerin Mazar-ı Serif'e gelmeleri hakkındaki bilginin kontrol edilmesi gerekir.

Fergana. 25-26 Mart 1921'de verilmiş olan gizli malûmat.

Kokand bölgesi: Korbaşı Rahmankul 250 askeriyle Ast'ta / Kokand'ın 45 verst kuzeybatısında /Rahmankul yöneticisi (korbaşı) Olan Badalbay ve İslankul 150 askeriyle yerleştiler.

Andijan bölgesi: Sadır önderi 60 askeriyle Hakul-Abad'ta (Cinabad'ın 10 verst güneyinde) Geceleyin 26 Mart'ta Uç-Kurgana'ya Durt-Kul'dan Abdu-Zarak Korbaşı 65 askeriyle geçti.

Margilan bölgesi: Daraut-Kurgan bölgesinde Mama-Ruzı Kuşırmat'ın askeriyle birleşti. Kasket ve yiyeceklerin yetersizliğinden dolayı askerlerin arasında sıkıntı ve anlaşmazlıklar başladı. Aliar Korbaşı 80 askeriyle Zilha'da önceden Aliar'ın ordusunda olan Tuyçi önderi Kuşırmat'ın emiriyle kursuna dizildi.

Namangan bölgesi: Kara-Kul bolgesinde Nurmata Parpi ve Mahkan'ın küçük küçük grupları göründü. Aman-Pavlan 400 askeriyle Kayka iline yerleşti.

Sonuçlar: Abdu-Zarak, Aliar, Aman-Pavlan ve Rahmankul Korbaşıların bulunduğu yerleri belli ve inanılmaya değer. Mama-Ruvi'nin askerlerinin bulunduğu yer ve onların arasındaki anlaşmazlıklar ve Tuyci önderinin öldürülmesi kontrol edilmesi lazım. Başka bilgiler yok.

№ 706, 30 Mart 1921

Yeni Buhara Kayıt Bölüm Başkanı:_____(imza)

Совершенно секретно.

Председатель Центрального Реввоена Бухреспублики.
Начполитупра Штаба Командарма по Военным делам.
Начальнику Штаба Войск Бухарской группы.
Начальнику Особого Отделения в Новой Бухаре.
Командующему Аму-Дарьинской флотилии.

Агентурная сводка № 37/с. Карта 10-40 верст в дюйме. По Афганистану. Агентурные данные от 10-го Марта с/г. Организация туркменских отрядов в Каркинский туркменагентура Фокеева руководитель нападения на обоз 2-го полка, якобы собрах в Ишкаше 3000 туркмен для оказания помощи Энвер-Паше. О всей за цалых Ишкашимов / самовольное лицо/ собрах сорок в 500 человек из мулл и священного рода Сунн и Шуи. Общие сведения. К посту расположенному против Термеза проведен телефон /откуда неизвестно/ Афганским правительством якобы решено провести подкуп для автомобильного движения дорогу в 18 аршин шириной между Кабулом и Чанабадом. 2-го Марта в Мазари-Шерифе была устроена торжественная встреча прибывшим из Кабула Англичанам и Туркам. Прибывающим в Афганистан эмиранцам Бухары устраивается торжественные встречи. Выводы: Организация туркменских отрядов в Андхоя, налаживающаяся телефонная связь с погранчным постом заслуживает внимания и требует проверки. Прибытие англичан в Мазари-Шериф заслуживает доверия. По Сергану. Агентурные данные от 25/26-го Марта с/г. Кокандский район. В селении Ана /45 верст с-з Коканда/ находится Курбаши Рахманкул с 250 джигитами. В селении Кашка /45 верст с-з Коканда/ стоят Рахманкульские курбаши, Олах Балалбай и Исламкул с 150 джигитами. Андижанский район. в селении Хаким-Абад / 10 восточнее Чинабада/ находится курбаши Салыр с 60 джигитами. В ночь на 26-ое Марта в сторону Уч-Кургана через селение Дурт-Куль /2 версты с-з Райтск/ прошел курбаши Абду-Зарак с 60 джигитами. Маргеланский район. В районе Дарауг-Кургана /за Алаем, 90 верст юго-вост. Скобелева/ курбаши Кана-Гуш соединился с джигитами Бунирмата. На почве недостатка фуража и продовольствия среди джигитов начались волнения, в селении Шахи / 15 верст западнее Скобелева/ находится Ахмар-курбаши с 60 джигитами. Курбаши Гулча бывший при шайке Ахмара якобы расстрелян по приказанию Бунирмата. Ленинганский район. В районе селения Кара-Куль /10 верст южно Чинабада/ появились мелкие шайки курбашей Курмата, Парпи и Маккан-Ходжа. Селение Кайна 6 верст юго-западнее Уч-Кургана занято Курбашей Ами-Пашаевым с 400 джигитами. Выводы: Сведения о местонахождении курбашей Абду-Зарак, Ахмара, Имам-Пашаева и Рахманкула заслуживают доверия, местонахождение джигитов Кана-Гуш, недовольство среди них и расстрел Бунирматом курбаши Гулча требуют проверки. О других направлениях сведения не поступали. 30-го Марта 1921 года. № 706.

Начгенштаба подполковник
в Новой Бухаре!

9) 8 Nisan 1921-No.765

Kaşgar bölgesindeki Çin kuvvetlerinin yapısı ve sayısı;

Çok Gizli

Buhara Cumhuriyeti Merkezi İhtilal Komitesi Başkanına

Buhara Cumhuriyeti Askeri İşler Nazırlığı (Bakanlığı) Kurmay Harekat Yönetim Başkanına

Buhara Grubu Orduları Kurmayı (Karargâhı) Başkanına

Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanına

Amu Darya Filotillası Komutanına

№ 40/T istihbarat raporu / harita bir pusta 10/20 verst/.

Çin. Kaşgar vilayeti. Çin askerleri silahlandırılmaktadır. Kaşgar orduları silahlara göre aşağıdaki bölümlere ayrılmaktadır: Buduy (piyade), Maduy (süvari), Noaduy (topçu). Taktik birim olarak İn (tabur) sayılmaktadır. Piyade ve süvari taburu (İni) beş Lyana (bölük) ayrılmaktadır. Topçu taburu 4 bataryaya, batarya 2 takıma, takım 2 Lyana bölünmektedir. Piyade ve süvari inleri komutanlarının unvanı İnçjan, Lyanlar komutanlarının unvanı ise Lyançjandır. Takım komutanına Payçjan ya da Tuyjçan dense, bölük komutanına Pençjan denir. Komutanların yardımcılara Bayban denir. Bir vilayette bulunan ordunun bölükleri birleşip bir komutanın emrine geçiyorlar (Tuylin ya da Setay). Ordu komutanı Tidu olarak adlandırılmaktadır. Savaş halinde askeri kuvvetler Mahanul komutanlığı altında tümen oluşturmaktadır. Tümene 10 piyade ini, 5 süvari ini, 1 mühendislik ini ve 2 yardımcı bölüğü girmesi lazım. Urumçi'den askeri kuvvetler erzak sağlamaktadır. Askeri ordular gönüllülerin silahlandırılması ile tamamlanmaktadır. Askere alınmada askerlerin fizik hali ve yaşlarına önem verilmemektedir. Çıkık: Kaşgar'da 3 piyade ini, 1 süvari ini ve 1 topçu ini bulunmaktadır. Tidu'nun bulunduğu yerde 2 piyade ini ve 1 topçu ini yer almaktadır. Altındaki komutanlara sıradan askerler rüşvet vererek tayin edilmektedir. Okuma ve yazma programları yürütülmemektedir.

Narın bölgesi. Fergana bölgesinden Arpa nehri yöresine gelen basmacıların sayısı 1000 kadardır. Basmacı çetesi Sart, Dungan, Kırgız ve Ruslardan oluşmuştur. Çetenin komutanı Özbek Mani Bek Sanibayev.

Sonuçlar: Çin ordularının oluşumu, çıkığı, komutanlar bileşimi vs. inanılmaya değer, ancak kontrol edilmesini talep etmektedir. Arpa yöresinde bulunan basmacıların sayısı hakkında bilgilerin kontrol edilmesi lazımdır. Başka kaynaklardan bilgiler yok.

№ 765, 8 Nisan 1921

Yeni Buhara Kayıt Bölüm Başkanı:_____(imza)

Совершенно Секретно.

Председателю Центрального Розыска Бухреспублики
Н-ку Оперсупра Штаба Военного Округа Бухреспублики
Начальнику Особого Отделения в Горе Бухаре
Начальнику Штаба Войск Бухарской Группы
Командующему Аму-Дарьинской Флотилии

Агентурная сводка № 40/Т. Карте 40 верст к Джизаку. Поднятие Джизакского округа. Организация китайских из их личного времени. Войска Джизакского округа по видам оружия делятся на пехоту /Гудун/, кавалерию /Маду/ и артиллерию /Пацзу/. Тактической и административной единицей является батальон /Бетаньон/, штатный состав коих в среднем 500 штыков и кавалерии 950 сабель, в артиллерии 520 человек и 16 орудий, в вспомогательных частях 500 человек. Пулеметы и кавалерийские [illegible] делятся на 5 или 7 рот /роскадронов/. Артиллерийский [illegible] состоит из 4 батарей, батарея из 2 взводов, взвод из 2 пушек. Командиры пехотных и кавалерийских рот носят название Цзянь, командиры взводов - цзянцзюнь, звеньев пулеметных или трубачей, командиры отделений - цзянцзюнь. В остальных рядах войск названия те же. Помощники командиров всех отделений называются Фубин. Все части войск отдельно и одном указе об'единяются под командованием Гуйдо начальника /Гуйцзин или Сечай/, командующий войсками называется /Гуйдо/. Название частей после их имени своих командиров. Организация войск военного времени. В случае войны предполагается мобилизация военнослужащих в одну дивизию под командованием Гуйдо /Сыкэ Гудун/, в состав дивизии должны войти 10 пеших пехоты, 3 конно кавалерии и 1 из роботы /инженерную часть и 2 вспомогательных заключающие в себе обозы транспорт этапы и т.д. Организация должна производиться из Аруши. Комплектование китайской армии в Кашгаре производится путем вербовки добровольцев. Годность всех определяются командирами частей. Физическое состояние и возраст кандидата начинает срок службы по установлении Джизакским. В Кашгаре имеется 3 пеших полка 1 из кавалерии 1 из артиллерии и резервных тоже полков 2 пеших полка и 1 из артиллерии. Главный комплект комплектуется производством путем производства из разных частей за взятки. Учебных команд не существует грамотность не требуется и почти отсутствует. В районе Гучен [illegible] дает боеприпасы и которые довольно участие принимает Джизакский из подельных безвозмездно на провоз туда [illegible] 450 человек и 4 орудия. Размена курса рубля. Один из крупных купцов отправляется [illegible] Шихи до тезарами скупил николаевские деньги что вызвало [illegible] курса. Паровозный рейс, выехал из территории Совроссии, [illegible] басмачей проживших на сегодня в район Хотана роты Арша состав роты из 1000 вооруженных пешими 400 бандитов и 6-ти [illegible] пулеметов состоит из сартов Дунганов Кашгар - Русских. Обмундирование национальное продовольствие добывается из скрытых кадров и кандидов командир шайки товарищ старшина убийство волости Хотан Бек. Сопровождающий помощник его Гаджи уполномочен к тем зарубежного города [illegible] волости. К.Ю.Д. Организация диспозиция количество комплектование китайских войск комиссар заслуживает доверия не требует дополнения деталей. Меняется в Гучинском Округе меняется курса рубля его [illegible] и меняется басмачей в районе Арши заслуживает доверия. Отправка людей из границы Хуре в Гучен подтверждается его назначение заслуживает доверия. Количество басмачей в районе Арши проверить о других оперативных сведений не поступало.-
8-го Апреля 1927 года № 765

Начальник отделения
в Новой Бухаре: [illegible]

10) 9 Nisan 1921 - No. 772

İran ve Hokand'daki gelişmeler; Oş'daki Basmacıların durumu: Meşhed'deki İngiliz kuvvetlerinin Nisan başında Seyistan'a çekilmiş olduğu, İngiltere'nin Horasan'daki konsolosluğunun güvenliği için burada 42 Hintli askerin bırakıldığı;

Çok Gizli

Buhara Cumhuriyeti Merkez İhtilal Komitesine

Buhara Cumhuriyeti Halk Nazırları Kurulu Başkanlığına

Buhara Cumhuriyeti Dışişler Halk Nazırlığına

Buhara Cumhuriyeti Askeri İşler Nazırlığına

Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanlığına

№ 41 istihbarat raporu / harita bir pusta 10/20 verst/.

İran. 2 Nisan 1921'de verilen gizli malûmat.

ACEM ASKERLERİN GRUPLAŞMASI. Kuçan'dan, Turbeti Haydari'den ve Horasan eyaleti'nin başka şehirlerinden Meşhed'e 9. jandarma taburunun bölükleri geliyorlar. Şubat'ın ortasında Meşed'e valinin emrine 40 atlı Kürt geldi. İNGLİZ ORDUSUNUN GİDİŞİ. Horasan'dan İngliz ordusunun kalan bölükleri Seystan'a gittiler. Fakat Horasan'da şehbenderliği korumak için 40 Hindu, Pendjar alayından 42 kişi kaldı. İNGLİZ ORDUSUYLA ÇATIŞMASI. İngliz şehbenderliği korumasına Acem askerleri ve Müslümanlığın düşmanlık davranışlardan dolayı bazen İngliz-Hindu askerlerine saldırır. İÇİNDEKİ DURUM. Müslümanlar arasında milli hareketleri, bakanlığın bileşiminden hoşnutsuzluğu büyümeye başladı. Jandarmalar arasında iktidarından hoşnutsuzluk büyüyor. Kötü ekonomik durum ve askerlerin terhisi toplu halde büyümeye başladı.

Sonuçlar: Meşed'e 9. jandarma taburunun bölüklerinin gelişi hakkında bilgileri inanılmaya değer. Meşed'den Seystan'a İngliz Ordusunun gidişi hakkında bilgileri gerçekleşti. Acem askerleri ve İngiliz şehbenderliği koruması arasında düşmanca davranışlar, milli hareketlerin büyümesi, halkın ve jandarmanın iktidarından hoşnutsuzluğu hakkındaki bilgiler inanılmaya değer ve kontrol etmesi gerekir.

Fergana. 2-3 Nisan 1921'de verilen gizli malûmat.

Kokand bölgesi: Varukh köyünde /İsfara'ın 30 verst güneyinde/ Yarbek komutanı 150 askeriyle yerleşti. Sırt'ta /Soh'un 8 verst güneydoğusunda/ Ahmet komutan 30 askeriyle, Surah'ta / İsfar'ın 14 verst güneyinde/ Taş Pulat komutanı 100 askeriyle, Lyallyak köyünde (haritada yok) /İfann'ın 40 verst güneybatısında/ Rahmankul Kırgız komutanı 100 askeriyle yerleştiler. İslam Kul Korbaşı Matç'a (Namangan bölgesi) gitti. Kara Tur köyüne /Balıkçı'nın 8 verst doğusunda/ Aman Palvan Korbaşı 90 askeriyle geldi. Bu askerleri 1 Nisan Kayka köyünde savaşından sonra hayatta kalanlardır. Askerlerin kalanları Uçkurgan ve Kivil Ara Rabat'ın çeşitli bölgelerinde yerleştiler. Hanabad'da / Gava'nın 10 verst kuzeyinde/ (haritada yok) Arzulat komutanı 150 askeriyle, Kak Sarek köyünde /Çust'un 35 verst kuzeyinde/ Baystan komutanı 100 askeriyle, Kızıl Tala'da Baytuman Korbaşı yerleştiler.

Oş bölgesi: Çar Aygır Gölün çerçevesinde /Oş'un 40 verst güneydoğusunda/ Angibay Ali komutanı 70 askeriyle, Çal Kildak boğazında / Çar Aygır'ın 20 verst güneyinde/ Bek Murat Korbaşı 50 askeriyle, Yangi Naukat bölgesinde /Çili nehrinin akımında/ Abduhman komutanı 100 askeriyle, Aravan bölgesinde Kazi Korbaşının ve Yuldaş Palvan'ın 100 askerleriyle yerleştiler. Bulak Başı köyünde /Oş'un 23 verst batısında/ Kaysar Korbaşı 170 askeriyle, Manak'ta /Bulak Başı'nın 12 verst doğusunda/ Yulçi Korbaşı ve Ahmat Palvan 200 askeriyle, Muhitdin Korbaşı ve Kurşirmat 150 askeriyle Kiçik Alay ovasında yerleştiler.

Sonuçlar: Yarbek Korbaşı, Ahmet Taş Pulat, Rahmankul, Aman Palvan, Arzumat, Baystan, Angibay Ali, Bek Murat, Palvan, Abdurahman, Kaysan, Yulçi Muhitdin ve Kurşırmat'ın olduğu yeri belli. Baytuman Korbaşı ve Kızıl Tepe'nin olduğu yeri belli değil. Başka kaynaklardan bilgiler yok.

№ 772, 9 Nisan 1921

Yeni Buhara Kayıt Bölüm Başkanı:_____(imza)

Совершенно секретно.

Председателю Центрального Комитета Бухарской Республики
Начальнику Оперштаба Штаба Военного Комиссара Бухреспублики.
Начальнику Особого Отделения Штаба Бухарской Группы.
Начальнику Штаба Войск Бухарской Группы.
Командующему Азу Дарьинской Дивизией.

Агентурная сводка № 41/Т. Карта 10/20 марта в районе 10 ПЕРСИДСКИЕ агентурные данные от 2 Апреля 1921г. ГРУППИРОВКА ПЕРСИДСКИХ ВОЙСК. в Мучана, Турбетя Хайдари и других городов Керасанской провинции в конец стягиваются части 9 кандарминского батальона. В половине Февраля в Мешед прибыло в распоряжение губернатора 40 конных курдов. Под АНГЛИЙСКИХ ВОЙСК. Последние остатки английских войск Керасана отошли в сторону Сейстана, оставив 40 человек конных и 12 человек Кандарминского Поста для охраны консульства. СТОЛКНОВЕНИЯ С АНГЛИЙСКИМИ ВОЙСКАМИ. Вследствие враждебного отношения мусульманского населения и персидских солдат к английской охране консульства бывают случаи нападения на англо индусских солдат. ВНУТРЕННЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ. Среди мусульман растет сильное национальное движение и недовольство составом кабинета, образованием правительства и населением содержать персидскую армию на местные средства не имеет успеха. Среди кандарминцев растет недовольство правительством, вызванное тяжелым экономическим положением и массовым увольнением со службы. ВЫВОДЫ: Группировка в Мешеде частей 9 кандарминского батальона заслуживает доверия; под на Мешеда остатков английских войск в сторону Сейстана подтверждается; Антагонизм между английской охраной консульства и персидскими солдатами, рост национального движения и недовольство населения и кандарминцев современным составом правительства заслуживают внимания и требуют проверки.

ПО ТЕРГАНЕ. Агентурные данные от 2-3 Апреля о/г. Кенадинский район. В селении Варух /30в. южнее Исфары/ стоит курбаша Юрбек с 150 басмачами, в селении Сырт /2верст юго восточнее Сох/ находится курбаша Ахмат с 30 джигитами, в селении Сурах /14верст южнее Исфары/ находятся курбаша Таш Пулат со 100 джигитами, в селении Ляляк /на карте нет/ 40верст юго западнее Ургана находится курбаша Рахманкул Кыргез со 100 джигитами. Курбаша Исдан Куль якобы переправился в сторону Катче, Наманганский район. В селении Мара Тур /8 верст восточнее Баджикчи/ прешел курбаша Аман Палван с 30 джигитами, уцелевшими после боя 1 Апреля под селением Кейка. Остальная часть джигитов разселилась в районе селений Ургана и Кызыл Кря Работа. В селении Ленабад /10в. северное Гала, на карте нет/ стоит курбаша Арзулат со 150 джигитами, в селении Кан Сарай /25в. северное Хуст/ стоит курбаша Байстан с 100 джигитами, в селении Кызыл Тале стоит курбаша Байтумак Ошский район. В районе озера Чар Айгыр /40в. юго восточнее Ош/ стоит курбаша Ангибай Али с 70 джигитами, в урочище Чал Кайдак /20в. южнее Чар Айгыра/ стоит курбаша Бек Курат с 50 джигитами, в районе Дигти Наукат/по течению реки Чирик/ стоит курбаша Абдурахманы со 100 джигитами, в районе Арвази бродат шайки курбашей Кази Бая и Ишана Палвана численностью в 100 джигитов. В селении Булак Баши /22в. западнее Ош/ стоит курбаша Кайсар со 170 джигитами, в селении Мешек /12в. восточнее Булак Баши/ стоят курбаша Ишак и Ахмат Палван с 200 джигитами. Курбаши Кутидин и Курширмат со 150 джигитами находящиеся в долине Кичик Адай. Выводы: Отмечается местонахождение курбашей Арбека, Ахмата Таш Пулата, Рахманкула, Аман Палвана, Арзулата, Байстана, Ангибай Али, Бек Мурата, Палвана, Абдурахман, Кайсара, Ишак, Кутидин и Курширмат, устанавливается местонахождение курбаши Байтумака в Кызыл Тале. С других направлений сведений не поступало. 9 Апреля 1921 года № 772.-

Полпредстроделения
в Новой Бухаре

11) 25 Nisan 1921 - No. 870

Fergana bölgesindeki Basmacı gruplarının konuşlandığı yerler ve sayıları;

Çok Gizli

Buhara Cumhuriyeti Merkezi İhtilal Komitesi Başkanına

Buhara Cumhuriyeti Askeri İşler Nazırlığı (Bakanlığı) Kurmay Harekat Yönetim Başkanına

Buhara Grubu Orduları Kurmayı (Karargâhı) Başkanına

Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanına

Amu Darya Filotillası Komutanına

№ 52 istihbarat raporu / harita bir pusta 10-40 verst.

Fergana. 21 Nisan 1921'deki istihbarat malûmatı. Kokand bölgesi. Şirmat'tan mektubu aldıktan sonra Karaul Tübe köyünden İşmat Baybaça, Muhitdin Hoca ve Mamacan 21 Nisan sabah Margelan kaymakamlığına yol aldılar.

Margelan bölgesi. Nauenti Katta köyünde / haritada yok / 100 yiğioi ile Dardak korbaşı, Akbar Rabat köyünde 100 yiğidi ile korbaş Hadam, Baystan köyünde Usman Can 70 yiğidiyle, Yangi'de korbaşı küçük Parpi 100 yiğidi ile, Yuzlyar köyünde Aydar Tacık korbaşı 400 yiğidi ile, Kakır'da Cura korbaşı 50 yiğidi ile, Uç Kurgan ve Karaul bölgesinde Muhitdin'in 1500 kişilik çetesi ve ona bağlı olan korbaşlar bulunmaktadır. Sovyet orduları ile savaşıda 20 Nisan Hanabad ve Budkaçi köylerinde Askar Pansati ve Mamucan Kasab öldürüldü.

Sonuçlar: Dardak'ın bulunduğu yer Katta köyüdür. Usmacan'ın bulunduğu yer Baystan köyüdür. İşimat Baybaça, Muhitdin Hoca ve Mamacan'ın gitmesi doğrulanmaktadır. Askar Pansati ve Mamucan Kasab'ın öldürüldüğünü kontrol etmek gerekmektedir. Başka kaynaklardan bilgiler yok.

25 Nisan 1921, № 870

Yeni Bıhara Kayıt Bölüm Başkanı _____ (imza)

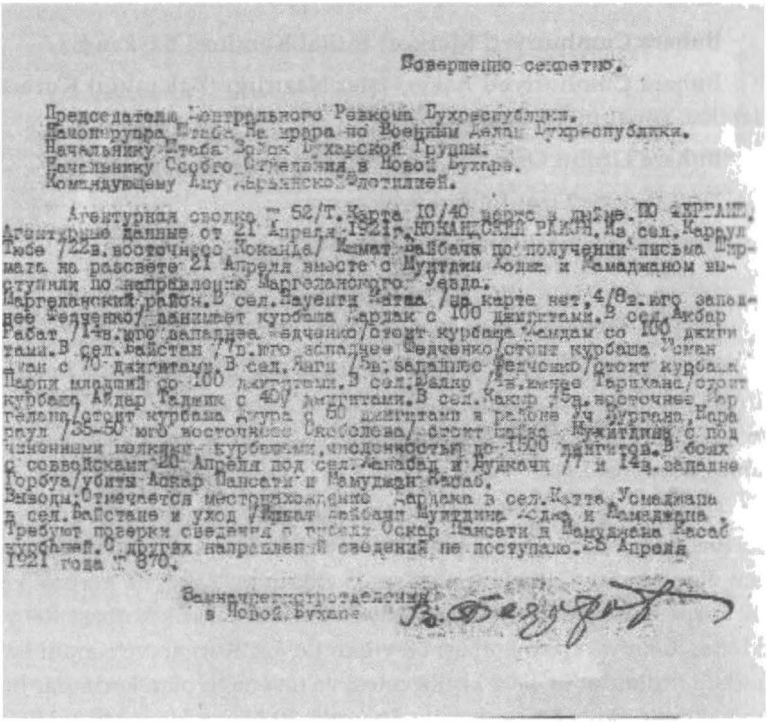

Совершенно секретно.

Председателю Центрального Ревкома Бухреспублики.
Замоперупра Штаба Ре мрара по Военным Делам Бухреспублики.
Начальнику Штаба Зобск Бухарской Группы.
Начальнику Особого Отделения в Новой Бухаре.
Командующему Аму Дарьинской флотилией.

Агентурная сводка № 52/Т. Карта 10/40 верс. в дне. По сведениям, Агентурные данные от 21 Апреля 1921г. КОКАНДСКИЙ РАЙОН. На сев. Карауп Тюбе /22в. восточнее Коканда/ Кемат Бейбачи по получении письма Ибрмать на рассвете 21 Апреля вместе с Мухтдин Ходж. и Камаджаном выступили по направлению Наргеланского Уезда.
Наргеланский район. В сел. Науенги Катта /на карте нет/ 4/8в. юго западнее Федченко/ занимает курбаша Кардак с 100 джигитами. В сел. Акбар Табат /14в. юго западнее Федченко/ стоит курбаша Усмадам со 100 джигитами. В сел. Байстан /7в. юго западнее Федченко/ стоит курбаша Усман Хан с 70 джигитами. В сел. Ханги /5в. западнее Федченко/ стоит курбаша Нарпи младший со 100 джигитами. В сел. Ходжа /5в. южнее Терихана/ стоит курбаша Акбар Тадник с 40 джигитами. В сел. Кашар /5в. восточнее Наргелана/ стоит курбаша Дурда с 50 джигитами в районе уч. Дургана, Нарпи /35-50 юго восточнее Скобелева/ стоит [illegible] Мухитдина с под чиненными мелкими курбашами, численностью до 1500 джигитов. В боях с совбойсками 20 Апреля под сел. Камадан и Аулкачи 77 и 14в. западнее Горбуз/ убиты Акбар Пансати и Мамуджан Кадаб.
Выводы: Отмечается местонахождение Кардака в сел. Катта Усмадама в сел. Байстане и уход Кемат Бейбани Мухидина Ходж. и Камаджана. Требуют проверки сведения о гибели Оскар Пансати и Мамуджана Касаб курбашей. О других направлениях сведений не поступало. 25 Апреля 1921 года № 870.

Заместитель Начальника Особого Отделения в Новой Бухаре

12) 30 Nisan 1921 - No. 883

Afganistan'ın, kuzeydeki İmam Said Garnizonunu takviye etmesi, Sovyet Temsicisinin Gazni'de öldürülmesi;

Çok Gizli

Buhara Cumhuriyeti Merkez İhtilal Komitesine
Buhara Cumhuriyeti Askeri İşler Nazırlığına
Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanlığına
Buhara Grubu Askeri Kuvvetler Kurmay Başkanına
Amur Darya Bahriyesi Komutanına

№ 55 istihbarat raporu / harita bir pusta 10/ 12 ve 40 verst/.

Afganistan. 16 Nisan 1921'de verilmiş olan gizli malûmat.

Dislokasyon. Kızıl Ordu Sarayı işgal ettiği için Hazter İmam Said şehrinin garnizonu 1400 kişiye çıkarıldı. Cephanenin gelmesi: Deydad'a 600 yük cephane geldi (hangi taraftan belli değil). Askerlerin maaşlarının artması. Emirin piyadenin maaşının bir ayda 14'ten 21 rupiye ve süvarinin maaşının 20'den 30'a artması; ve hastahaneleri geçindirmek için maaşlardan belli bir miktarı kesinti hakkında emri yayımladı. Gazni'de Kabul'daki Sovyet Rusya'nın temsilcisi öldürüldü. Öldürülmesinden dolayı 150 kişi tutuklandı. Mazar-ı Şerif'e girmesinin zor durumu. Mazar-ı Şerif'e girmek çok zor, Buhara'dan gelenleri bile tutukluyorlar. Muhamed Şerif Han bütün gelenlerin kontrolü kendisi yapıyor. Genel bilgiler. Mazar-ı Şerif'te bütün kışlalarını binalarını onarıyorlar. Burjuvaziden alınan iç vergisini iptal ettiler. Askerler hastahanede 40 gün kalabilir, fakat 40 gün sonra ayrı hastahaneden taburcu ediyorlar.

Sonuçlar: Hazter İmam Said'in garnizonun kuvvetlerinin artması, Deydad'e cephanenin gelmesi, askerlerin maaşların artması hastahaneleri geçindirmek için maaşlarında belli bir miktar kesinti, Gazni'deki Sovyet Rusya'nın temsilcisinin öldürülmesi ve Mazar-ı Şerif'e girilmesinin zorlaşması hakkındaki bilgiler inanılmaya değer. Mazar-ı Şerif'te binaları boşaltma emrinin kontrol edilmesi gerekir.

Fergana. 25 Nisan 1921'de verilen gizli malûmat.

Kokand bölgesi: Şumkar köyünde / Kokand'ın 15 verst güneybatısında / İslan Palvan komutanı 60 askeriyle, İslan Palvan Ay Bala ko-

mutanının Sovyet Rusya'ya geçmek istediğini öğrendi ve Ay Bala komutanı İslan Palvan tarafından idam edildi.

Namangan bölgesi: Aral köyünde / Sır Derya'nın adasında, Namangan'ın doğusunda, haritada yok / Aman Palvan komutanı, Turdi Ali ve Maksut 500 askeriyle yerleşti. Kızıl Tal köyünde / Purtepe'nin 12 verst kuzeydoğusunda / Bayastan komutanı 30 askeriyle yerleşti.

Sonuçlar: Ay Bala komutanın öldürülmesi hakkındaki bilgileri kontrol etmek lazım.

Çin: 25 Nisan 1921'de verilen gizli malûmat.

İliy bölgesi: Dislokasyon bölgesindeki asker başkanın altında / Cen Çcau Şı / iki piyade ve iki süvari alayları (dört lyanz bileşimi) var. Her bir piyadesinde 120 kişi var. Bir alayın kurmayı Horgos geçme sınırdaş postasında yerleştirdi. Lyanzıların birisi Çimpandze'de, ikincisi Kuzey Mazar-ı'da ve üçüncüsü İliy nehrinin sağ kıyısındaki sınırdaş postasında yerleştirdi. Kure kalesinde başka bir alay yerleştirdi. Askerler Japon tüfekleriyle silahlı ve her birinin 30 patronu var. Alayların birisi Kure kalesinde, diğeri sınır karakollarına yerleştirdi. Her bir lyanzede 5-6 Rus Beyaz Ordu askeri var. Rus Beyaz Ordu askerleri Çin'e askerlik yapmak için geldiler. Suydkne'de bölgesinin başkanın / Şangen / altında jandarmanın 2 lyanzı (bölük)/ Salu / var. Kuldja'da iç güvenlik için Daotay'ın altında 300 asker ve jandarma (sayısı belli değil) Beyaz Ordu askerleri var. Anenkov'un Guçen bölgesinde yerleşmesi gerçekleşti. Tshai Yanz nehride / Sarı Bulak / Suydkne'nin yukarında 250 beyaz süvari var. Çin İktidarı beyazlara Boratal nehrinin ovasına yerleşme ve ziraat ile uğraşma teklifi yaptılar fakat beyazlar reddetiler. Onlar Rusya'ya göçmek istediler. Genel bilgiler: İliy bölgesinde Sügu Cen daotayı (başkanı) görevinden ayrıldı. Onun yardımcısı Avrupa'da eğtim almış bir Çinli, birkaç Avrupalı dil ve Rusça da biliyor. Yeni yardımcısının soyadı belli değil. Yeni İliy bölgesinin Cen Çcau Şı (askeri komutan) – Nü Oyamu Can. İliy bölgesinde sahte para sayısı çoğaldı. Bundan dolayı buna bağlı ilan çıktı. Bu beyanda parayı kontrol etmek için paraya marka yapıştırılacağı bildirilmiştir.

Sonuçlar: Guçen bölgesinde Anenkov'un yerleşmesi, Tshai Yanz nehride / Sarı Bulak / 250 beyaz süvarinin yerleşmesi ve Sügu Cen daotayın (başkanın) değiştirmesi hakkında bilgileri inanılmaya değer. Askerlerin dislokasyonu hakkındaki bilgileri inanılmaya değer, fakat detaylı bir şekilde araştırmak gerekir. İliy bölgesinde kredi biletlerin

kontrolü hakkında bilgileri konrol etmek lazım. Narın bölgesi. Bilgiler inanılmaya değer. Basmacılar Sovyet Rusya'nın topraklarında. Arpa ovasına gelen basmacılarda değişik sistemli 20 karabina, 200 tüfek, 400 Rus berdan ve toplu tabanca var. Patronların sayısı belli değil. Başka kaynaklardan bilgiler yok.

№ 883, 30 Nisan 1921

Yeni Buhara Kayıt Bölüm Başkanı:_____(imza)

Председателю Центрального Ревкома Бухреспублики
Начальнику Штаба Военного Наркомата
Начальнику Особого Отделения в Новой Бухаре
Начальнику Штаба Войск Бухарской Группы
Командующему Хивинским Аму-Дарьинской Флотилии.

Агентсводка № 55/Т. Карта 10-12 и 40 верст в дюйме. По Автарканду. Агентданные от 16 Апреля 1921 года. Дислокация. В связи с занятием Сарая красными войсками гарнизон города Хазрет Имам Сахиба увеличен до 1200 человек. Прибытие боеприпасов. В Кейдади прибыло /откуда неизвестно/ 800 выюков патронов. Увеличение жалованья солдатам, опубликован фирман Эмира об увеличении жалованья пехотинцам с 14-до 21 рупий и кавалеристам с 20 до 30 рупий в месяц и отмене вычета из жалованья на содержание госпиталей. Убийство советского представителя. В Газни убит бывший представитель Совроссии в Кабуле. В связи с убийством по приказанию Эмира арестовано 150 человек. Затруднение в "езда в Мазари-Шериф. В"езд в Мазари-Шериф обставлен очень большими затруднениями, дабы окрестных жителей прибывающих из Бухары погородно ер стовщают. Контроль над всеми приезжающими находится в руках Мухамед Шериф Хана. Общие сведения. В Мазари-Шерифе приказано освободить и стерилизировать все казанные здания. Эмиром опубликован фирман об отмене внутренних пошлин с буржуазии и о праве солдат лежать в госпитале не более 40 дней после чего больной выписывается независимо от того выздоровел он или нет. Выводы: Увеличение гарнизона Хазрет Имам Сахиба, прибытие боевых припасов Кейдади, увеличение жалованья солдатам и отмене вычеты на госпитали, убийство представителя Совроссии в Газни и затруднения в"езда в Мазари-Шериф, - заслуживают доверия. Приказ об освобождении всех казенных зданий в Мазари-Шерифе требует проверки. Черганде. Агентурные данные от 25-го Апреля с/г. Кокандский район. В селении Шумкар /15 верст ю.з. Коканда/ стоит курбаша Салан Палвана с 600 джигитами, курбаша Ад-Бала казнил Салан Палвана по подозрению в желании перейти на сторону Советласти. Наманганский район. В селении Арал/остров Сыр-дарьи, восточнее Наманган на карте нет/ стоят курбаши Аман Палвани, Турды Али Байбака, и Максут с 600 джигитами. В селении Кизыл Тал/12 верст с.в. Куртюбе/ на карте нет/ - курбаша Ваастан с 30 джигитами. Выводы. Сведения о смерти Ад-Бала требуют проверки. Ош Кизыл. Агентурные данные от 20-го Апреля с/г. Ошский округ. Дислокация. В распоряжении военного комиссара округа Джон Чжау Ши/ находятся два пехотных и два кавалерийских полка, четырех батальонного состава. Штатный состав каждой пехотной дивизии - 4220 человек. Штаб одного из полков стоит в пропускном погранично пункте Кортоо, а дивизии размещены одна в Чиманбэ, одна в северном Сарае и одна на пограничных постах правого борта реки Ак. Другой полк со штабом расквартирован в крепости Куре. Солдаты вооружены японскими винтовками каждый имея по 50 патрон. Один из полков стоит в крепости Куре, другой размещен по пограничным постам. В каждой дивизии имеется по 5-6 человек русских белогвардейцев переходящих на службу в китайские войска. В Суйджне в распоряжении уездного начальника /Шанган/ имеются 2 дивизии полиции /Селу/. В Кульдже в распоряжении Асатая для несения службы внутренней охраны имеются 300 всадников и полиция /в невыясненном количестве. Белогвардейские отряды. Местонахождение Аненкова в районе Гучен-подтверждается. На реке Цхан Уина /серы Булак/ выше Суйджна находится 250 белых кавалеристов. Киталастинкофи предлагали белым переселится в долину реки Боратала и заняться хлебопашеством, но белые предложение отклонили, предполагая выселиться в Россию. Общие сведения. Асатай Илийского округа Сегу Амен сменен с занимаемой должности. Заместителем его назначен китаец с европейским образованием, владеющий несколькими европейскими языками в том числе и русским. Фамилия нового Асатая невыяснена. Утвержден в должности новый Амон Жахи Чжау Ма Илийского округа - Ню Одну Аман. В связи с появлением в округе большого количества фальшивых денег-в округе расклеено об"явление о предполагаемом проконтролировании всех бумажных денег путем наклеивания на каждую кредитную бумажку марок. Выводы: Местонахождение Аненкова в районе Гучен, отряда в 250 человек на реке Цхан Уина и смена Сегу Амена заслуживают доверия, дислокация войск Илийского округа заслуживают доверия, но требуют пополнения и выяснения деталей, проконтролирование кредитных билетов в округе требует проверки. Сарынский район. Сведения заслуживающие доверия. Расчет на территории Совроссии. У басмачей перебравшихся в район долины Арпа имеется 20 карабинов разных систем, 200 3-ех линейных винтовок, 400 берданок и револьверов. Запас патрон неизвестен. С других направлений сведений не поступало. 30 Апреля 1921 года. №883.

Начрегистротделения
в Новой Бухаре!

13) 4 Mayıs 1921 - No. 934

Buhara'daki Basmacıların ve Türkmenlerin faaliyeti; Hokand ve Namangan bölgesindeki Basmacıların sayıları isimleri ve hareketleri;

Çok Gizli

Buhara Cumhuriyeti Merkez İhtilal Komitesine
Buhara Cumhuriyeti Halk Nazırları Kurulu Başkanlığına
Buhara Cumhuriyeti Dışişler Halk Nazırlığına
Buhara Cumhuriyeti Askeri İşler Nazırlığına
Yeni Buhara Özel Bölüm Başkanlığına

№ 58 istihbarat raporu / harita bir pusta 10/40 verst/.

Buhara. 14 Nisan 1921'de verilen gizli malûmat.

Basmacıların ortaya çıkması. Gaurdak dağlarda /Kuçi Tang'ın 40 verst batısında/ basmacıların grubu ortaya çıktı. Onların sayısı 30 kişi ve değişik sistem tüfekleriyle silahlandırdı. Bu grubun başında Karşı'dan kaçan kardeşler Hamra ve Şarif ve Özbek Tangri Berdı Karaul bey duruyorlar. İş Nazar Karaul bey Oguz Bulak'ın sakinleri basmacılıklara silah ve (cephane) veriyor. Genellikle basmacılıklar Kelif'ten Guzar'a ve Karşı yolunda basmacılık yapıyorlar. Çambar, Cartı Car, İsfan Tuda / Kelif'in 50-60 verst kuzeybatısında / kuyuların yanında dinleniyorlar. Burdalık bölgesinde basmacılıklar ortaya çıktı. Bu grubuna Afganistan'a kaçan Türkmenler giriyorlar. Onlar yağmacılık ve Sovyet İktidarı karşıtı propaganda yapıyorlar. Genellikle basmacılar Palvart ve İslam bölgelerinde basmacılık yapıyorlar, fakat bazen Amu Darya nehrinin sağ kıyısına / Mekan köyünün karşısına/ çıkıyorlar. Basmacıların iki grubu daha var: 1. 30 kişilik grubu, Nabat Mirahura komutanıdır; 2. 20 kişilik grubu, Yazı Mirahura komutanıdır. Başır ve Burdalık köylerinin doğusunda basmacılar var ve onların başında Cabar komutanıdır (Burdalık şehrinin oturanı). Karşı – Burdalık – Çarcuy yolunda onlar basmacılık yapıyorlar.

Sonuçlar: Kelif – Guzar – Karşı yolunda basmacılık yapanların sayısı ve komutanların soyadları inanılmaya değer. Basmacılara İş Nazar Karaul beyin yardımı hakkında bilgileri kontrol etmek gerekir. Nabat Mirahura, Yazı Mirahura ve Cabar komutanların basmacılık grupları hakkındaki bilgileri daha ayrıntılı öğrenmek lazım.

Fergana. 29 Nisan 1921'de verilen gizli malümat.

Kokand bölgesi: Kitay Kortan köyünde / Buvayd'ın 4 verst güneybatısında, haritada yok/ İşmat komutanı 100 askeriyle yerleşti. Tepe Kurgan köyünde / Kokand'ın 10 verst kuzeydoğusunda / Muhitdin Korbaşı 60 askeriyle yerleşti. Şıldır köyünde / Kokand'ın 11 verst kuzeyinde / Yuprug İşan (Şırmatov'un) komutanı ve Umarkul komutanı 150 askeriyle, Daş köyünde / Kokand'ın 15 verst güneyinde / İslam komutanı ve Palvan 100 askeriyle, Baba Hoca köyünde / Yaypan'ın 5 verst kuzeinde, haritada yok / Marayim Sopi Hudaykul komutanı 80 askeriyle, Yakka Tut köyünde / Kokand'ın 10 verst güneyinde / Abdukarim komutanı 80 askeriyle, Kaynar köyünde / Kokand'ın 8 verst güneybatısında/ İrmat komutanı 50 askeriyle yerleştiler.

Namangan bölgesi: Mamşı Kul köyünde / Balıkçı'nın 8 verst batısında / Mamacan komutanı 30 askeriyle yerleşti. Aynı yerde Baytuman Korbaşı 6 kişilik muhafızlık ile yerleşti. Türya Kurgan bölgesinde Aman Palvan'ın basmacılarının grubunun bölümü ortaya çıktı. Basmacıların başında Maksut ve Turdı Ali komutanlarıdır. Onlar vergi topluyorlar ve seferberlik yapıyorlar.

Sonuçlar: Türya Kurgan bölgesinde Aman Palvan'ın basmacılarının grubunun bölümü ortaya çıkması işaretleniyor. Kitay Kortan köyünde İşmat komutanın ve Şıldır köyünde Yuprug İşan (Şırmatov'un) komutanın yerleşmesi hakkında bilgiler var. Başka kaynaklardan bilgiler yok.

№ 934, 4 Mayıs 1921

Yeni Buhara Kayıt Bölüm Başkanı:_____(imza)

Председателю Центрального Разкома Бухреспублики.
Начоперупра Штаба Наркомата по Военным Делам Бухреспублики.
Начальнику Штаба Войск Бухарской Группы.
Начальнику Особого Отделения в Новой Бухаре.
Командующему Аму Дарьинской Флотилией.

Агентурная сводка № 56/Т. Карта 10/40верст в дюйме. ПО БУХАРЕ. Агентурные данные от 14 Апреля с/г. Появление разбойничьих шаек. В горах Гаурдак /40в.западнее Кучи Тант/появилась шайка разбойников численностью до 30 человек вооружены винтовками разных систем. Во главе шайки стоит бежавшие из Карши братья Хамра и Шериф и Узбек Тангри Берды Караул Бегги. Оружием и патронами шайка снабжается якобы через посредство Ишь Надар Карау Бегги-китоля кишлака Огуз Булак /20в. сев. восточнее Келифа/. Шайка оперирует главным образом по дорогам из Келифа на Гузар и Карши, делая продолжительные перевалы у колодцев Чамбар, Джарты Джар, Ясман Гуда /50-60верст северо-западнее Келифа/.
В районе Бурдалык появилась шайка разбойников, состоящая из бежавших в Афганистан туркмен, занимающихся грабежом и ведущие агитацию против Советской Власти. Шайка оперирует главным образом в районе Пальварт и Келам переправляясь иногда на правый берег Аму Дарьи против кишлака Мекан. До сих пор выяснены две шайки-30человек под начальством Бабат Ишрахура и 20 человек под начальством Ваш Ишрахура. В поисках восточнее нее кишлаков Балир и Бурдалык оперируют шайка разбойников во главе с жителем города Бурдалык-Кабаром, занимающиеся грабежом проезжающих по дорогам Карши-Бурдалык-Чардуй. Выводы: Появление шайки, оперирующей по дорогам Келиф-Гузар-Карши ее численность и фамилии главарей заслуживают доверия. Помощь шайке состороны Ишь Надар Караул Бегги требуют проверки. Сведения о шайках Бабат Ишрахура, Ваш Ишрахура и Кабара требуют дальнейшего выяснения.
ПО ФЕРГАНЕ. Агентурные данные от 29 Апреля с/г. Кокандский р-он. В сел. Китай Кортан /4в. юго западнее Бувайды, на карте нет/ стоит курбаша Ишмат Файбача со 100 джигитами. В сел. Кабе Курган /10в. сев. восточнее Коканда/ стоит курбаша Мухтдин Ходжа с 60 джигитами. В сел. Чадыр /11в. северное Коканда/ стоит курбаша Юлдуз Ишан /Ширматовский/ и Умаркул со 150 джигитами, в сел. Ханы /15в. южно Коканда/ стоит курбаша Келам Палван со 100 джигитами, в сел. Баба Ходжа /5в. сев. Ханы, на карте нет/ стоит курбаша Мераим Сопи Худайкул с 80 джигитами, в сел. Янка Тут /10в. южнее Коканда/ стоит курбаша Абдукарим с 60 джигитами, в сел. Кайнар /8в. юго западнее Коканда/ стоит курбаша Ишат с 50 джигитами. Наманганский район. В сел. Чамбак куль /8в. западнее Балыкчи/ стоит курбаша Камалдин с 30 джигитами, такжи находится курбаша Файзуллы с личным конвоем в 8 человек. В районе Терра Курган появились части шайки Аман Палвана под командой курбашей Бакаут и Турды Али, занимающихся сбором налога и мобилизацией. Выводы: Отмечается появление частей шайки Аман Палвана в районе Терра Курган и местонахождение курбашей Ишмат Файбача в Китай Кортане и Ширматовского курбаша Юлдуз Ишана в Ишкильдре. С других направлений сведений не поступало. 4 Мая 1921 года № 934.

Начрегистротделения
в Новой Бухаре: [illegible]

Ek: 7

Buhara'da 2 Eylül 1920 devriminden sonra Buhara Devrim Hükümeti Tarafından Alınan Kararlara İlişkin Belgeler

Ekim Devrimi Merkez Arşivi - Özbekistan Devlet Arşivi
(Fon 46, Sıra 1, Dosya 122)

1) Buhara Devrim Komitesi Toplantı Tutanağı, 6 Eylül 1920
Buhara'da Devrim Komitesi ilk toplantısında iki gün önce General Frunze'nin de katılmış olduğu toplantıda beliren görüşlerin karara bağlanması kararları; Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kurultayına bir heyet gönderilmesi; Ekonomik ve askeri alanlarda işbirliği esaslarının saptanması;
2) 5 Eylül 1920 tarihli ve 01 ve 02 Numaralı Buhara Cumhuriyeti Halk Nazırları Kurulu Kararnameleri.
3) Yeni Buhara Yönetimine karşı gelmeyen Buhara devlet memurlarının affı; Buhara Cumhuriyetinde evvelce dolaşımda olan para birimlerinin geçerli olması;
4) Buhara Devrim Merkez Komitesinin 11 Ekim 1920 tarihli 5 Numaralı Kararnamesi; genel üretim esasları ve özellikle gıda üretimi hakkında, ürünlerin miktar ve fiyatları ve alınacak vergilere ilişkin esaslar;

1) Buhara Devrim Komitesi Toplantı Tutanağı, 6 Eylül 1920

Buhara'da Devrim Komitesi ilk toplantısında iki gün önce General Frunze'nin de katılmış olduğu toplantıda beliren görüşlerin karara bağlanması kararları; Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kurultayına

bir heyet gönderilmesi; Ekonomik ve askeri alanlarda işbirliği esaslarının saptanması;

EA Buhara Devrim Komitesi Toplantı
PROTOKOLÜ

Katılanlar: Abdusayidov – Devrim Komitesi Başkanı,
Üyeler: Ahmedov, Agafov, Fayzulla Hodcayev – Konsey Başkanı,

Yoldaş Kovrov - Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu temsilcisi; Buhara Devrim Komitesi Askeri Komiseri – Tavariş Husayinov.

Toplantı başladı. İlk konuşmayı tov. Kovrov yaptı. O konuşmalarında günümüzdeki en önemli konunun Afganistan ile olan ilişkilerimiz olduğunu ve bugünkü toplantıda gündemde Afganistan'a göndereceğimiz heyet üyelerin seçilmesi ve gerekli talimatların verilmesi gibi konuların yer alacağını ifade etti. Söz konusu heyet üyelerine vereceğimiz talimat böyledir: devrimci Buhara hiçbir komşusuyla, hele de kardeş Afganistan ile aralarında herhangi bir anlaşmazlığın olmasını istemiyor ve sulh içinde yaşamayı arzu etmektedir. Buhara devrimi, Emir Hükümetinin sömürgeci iktidarından bıkan ve Kızıl Ordu'yu yardıma çağıran Buhara halkı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Toplantı, günümüzdeki durumu dikkate alarak, söz konusu heyetin gönderilmesinin lüzumlu olacağı kanaatindedir. Heyet üyeleri:

1. Abdul – Kadir;
2. Fitrat;
3. Maksudov;
4. Abdusayidov;
5. Ahmatcan Mansurov.

Yapılan müzakereler neticesinde heyet başkanlığına oybirliğiyle Fitrat; heyet üyeliğine ise yukarıda adı ve soyadı belirtilen şahıslar seçilmiştir. Heyet yapılacak görüşmeler sırasında Afganistan'da devamlı kalacak ve çalışacak bir temsilcinin gerekli olup olmadığı konusunu tartışacaktır. Afganistan Emiri'ne hediye gönderme kararı alınmıştır. Afganistan'a gidecek heyet aşağıdaki düşünceyi Afganistan Emirine aktarmalıdır: Devrimci Buhara Sovyet Rusya ve eski iktidarı devirme-

ye yardımcı olan Kızıl Türkistan ile dostluk ilişkilerde bulunarak Müslüman kardeşi olan Afganistan ile dostluk ve kardeşlik içinde yaşamak istiyor. Buhara'da Müslüman kardeşler hiçbir şekilde ezilmemektedir. Aksine onlar kendi isteğiyle halk hareketine katıldılar. Buhara halkı Buhara Emiri onları acımasızca ezdiği ve sömürdüğü, Müslümanlara çok kötü davrandığı için kendisine karşı çıktı. Buhara halkı artık dayanamadan Kızıl Türkistan Ordusunun ve Sovyet Rusya'nın kardeşçe yardımıyla halkı ezen Buhara Emirini devirdi. Kızıl Buhara Afganistan ile kardeşlik ilişkileri kurmak istiyor ve Doğu halklarının sömürgeci rejimleri devirmelerinde ortaklaşa yardımcı olmaya çağırıyor.

Heyete Afganistan'daki Rusya temsilcileriyle sıkı ilişkiler kurma emri verilmişti.

Bu konu görüşüldükten sonra Bakü'de düzenlenecek olan Doğu Halkları Kongresi'ne delegasyon gönderme konusu görüşüldü. Prensip bir konu olduğu için tartışma yapılmadan oybirliğiyle karar alınıyor. Heyet başkanlığına ABDUSAYİDOV atanıyor. Adbusayidov heyet üyelerini kendisi seçecektir.

Daha sonra önceki günü Komutan FRUNZE ve Türkistan Komisyonu üyesi SAFAROV ile yapılan toplantıda alınan kararların onaylanmasına geçildi.

1. Buhara İstihbarat Komitesi'nin kurulması ve onun Devrim Komitesi ile olan ilişkileri konusunda aşağıdaki karar alınmıştır:

Buhara Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte spekülasyon ve karşı-devrim hareketiyle karşılaşma olasılığını göz önünde bulundurarak, bunlara karşı ivedilikle tedbirlerin alınması, Buhara Bakanlar Konseyi herhangi bir karşı tedbir almaya henüz imkânları olmadığı için, Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu'na mümkün olan kısa bir süre içinde Buhara İstihbarat Komitesi'nin kurulması talebiyle başvurulması kararı alınmıştır. Buhara İstihbarat Komitesiyle birlikte Devrimci Komitesinin Özel Departmanın görev tanımları net ve açık şekilde belirtilmelidir.

2. Harbiye Bakanlığı'nın kurulmasına ilişkin konu görüşülerek, Devrim Komitesi aşağıdaki kararı almıştır:

Buhara Halk Cumhuriyeti'nde Harbiye Bakanlığı kurulsun. Tovaryiş Gabudinov Harbiye Bakanı olarak atansın. Buhara Halk Cumhuriyeti'nde ülke sınırlarını koruyacak ve ülke içinde düzeni korumak amacıyla Buhara Köylü-Emekçi Ordusu'nun ivedilikle kurulması za-

ruretini göz önünde bulundurarak, Buhara Cumhuriyeti yeni ordu kurmaya yeterli insan gücüne sahip olmadığını belirterek, Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu Türkistan Komisyonuna Türkistan Cephesine Buhara İl Askeri Komiserliği'nin mevcut kadrosuyla Köylü-Emekçi Ordusunun kurulması teklif edilmiştir.

3. Devrim Komitesi: Buhara Avcı Alayı ile dört alaydan ibaret olan bir Süvari Tümenin ivedilikle kurulması ihtiyacını ve Buhara'da gereken donanım ve teçhizatın bulunmadığını göz önünde bulundurarak, Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu Türkistan Komisyonuna Türkistan Cephesine yukarıda belirtilen askeri bölümleri kurmak için gereken teçhizat ve donanımın tahsis edilmesiyle ilgili karar almıştır.

4. Gıda meselesiyle ilgili Buhara Devrim Komitesi aşağıdaki kararı almıştır:

Buhara Bakanlar Konseyi bünyesinde Gıda Bakanlığı'nın kurulmasını göz önünde bulundurarak, sözkonusu Bakanlık Buhara Halk Cumhuriyeti sınırları dâhilinde yerleşen Sovyetler Ordusu ve yeni kurulan Buhara Ordusu alaylarına gıda temin edecektir.

Eski Emir memurlarının durumunu görüşerek Devrim Komitesi Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'ne aşağıdaki kararnamenin kabulünü teklif etmektedir: Buhara Sovyet Cumhuriyeti Nazırlar Konseyi eski Buhara Hükümeti ve Emirliği üyelerinin bir kısmının Sovyetler İktidarına karşı çıkmadan, onlara yardım ettiklerini, memurlar arasında Sovyetler iktidarını kabul edip, onlara katılmak isteyenler bulunduğunu dikkate alarak aşağıdaki kararı almıştır:

Eski Buhara Hükümeti ve Emirliği üyeleri arasından alenen Sovyetleri kabul ederek ve proletaryaya katıldığını belirten memurların affı; Yeni Cumhuriyet iktidarına tamamen uyacaklarına dair yazılı beyanlarının alınması şartıyla memurların kendi pozisyonlarında kalmaları; Taahhütlerini yerine getirmedikleri takdirde kendilerine İhtilal Askeri Mahkemesi tarafından suçlanacaklarının bildirilmesi.

5. Buhara Sovyet Cumhuriyeti Nazırlar Konseyi Buhara'nın yerel maddi durumu ve pazardaki gelişmeleri göz önünde bulundurarak, aşağıdaki kararı almıştır: Buhara sınırları dâhilinde yeni Cumhuriyetin oluşmasından önce tedavülde olan paraların kullanımına devam edilecektir; Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu'nun paralarının Buhara Cumhuriyeti sınırları içinde tedavülü yasaldır.

6. Buhara Halk Cumhuriyeti'nde savaş durumunu göz önünde bulundurarak, Devrim Komitesi aşağıdaki kararı almıştır: Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu ile birlikte ortak askeri hareketini gerçekleştirmek amacıyla Buhara Ordusu Askeri Konseyi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Sözkonusu Konseye Buhara Devrim Komitesi üyelerinden 2 temsilcinin atanması uygun görülmüştür. Bahsi geçen temsilcilerin sivil konularda karar alınmasında katılımı zorunludur. Askeri konularda ise tersine katılmayabilirler.

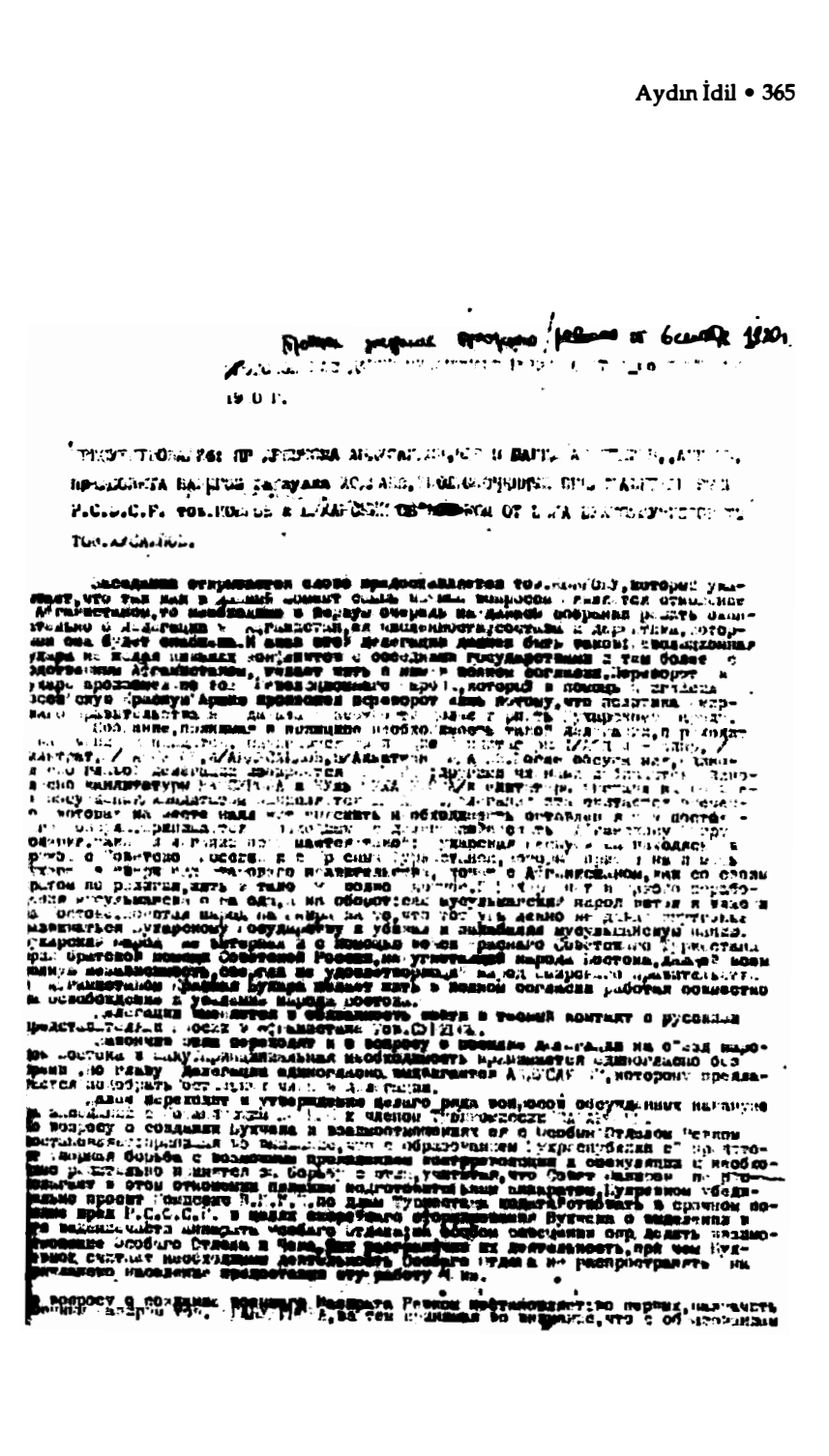

дел не позднее трех дней предлагается дать свое заключение о тех мерах, кои при новом административном делении будут приняты.

Обсуждая вопрос о положении и ценностях Бухреспубликанских Ревкомов постановляет: в виду того, что ценности Бухреспубликанских времен периода военных действий подвергаются опасности быть разграблены, а ввиду того, что нет никакой возможности выделять все меры охраны, признать необходимым эти ценности в одно из отделений Народного Банка Самаркандской области, до установления полного спокойствия в Бухаре при чем участие в этом Народных масс при вывозе такового вывоза поручить Военному Комиссару создать специальную охрану их Бухарским и этому назначить, которому их в сопровождать до Банка и дано для нормального воздействия продолжать вести охрану и тем Военным Комиссаром и Народным Комиссариатом создать Комиссию для приема всех этих ценностей на учет, данный вывоз производить при участии этой Комиссии.

В конце заседания Бухревком выдвигает кандидатов в Военный Совет тов. ХУСАИНОВА и тов. МУХАМЕДОВА, в виду назначения тов. [illegible] в Ташкенте Временно на его место назначается тов. [illegible].

Вносится добавление следующее: Назиру Ишанову предлагается [illegible] в Комиссию Ишанов [illegible] Бухреспублики [illegible] Ташкентской области.

Во главе Административного аппарата создать Коллегию из представителей Бухвика Среднеазбюро и двух представителей Ревкома.

Во главе Назирата Торговой Промышленности создать Коллегию из представителей Бухсовнархоза и двух представителей Ревкома.

Вопросы заседания вечернего заседания об'являются закрытым.

[illegible]

Т А Й Н О:

Секретарь

2) 5 Eylül 1920 tarihli ve 01 ve 02 Numaralı Buhara Cumhuriyeti Halk Nazırları Kurulu Kararnameleri.

Yeni Buhara Yönetimine karşı gelmeyen Buhara devlet memurlarının affı; Buhara Cumhuriyetinde evvelce dolaşımda olan para birimlerinin geçerli olması;

KARARNAME /№ 1/

5/IX 1920

Buhara Sovyet Cumhuriyetinin bakanlarının konseyi Eski Buhara hükümetinin ve Emirin eski devlet memurlarının bir bölümünün Yeni Sovyet iktidarına karşı mücadele etmediği, hatta onların yeni Sovyet iktidarına yardım ettiğini ve devlet memurlarının proleter sistemini geliştirmek için Sovyet iktidarına açıkça katıldığını hesaba alarak böylece karar verdi:

I/ Yeni iktidarı açıkça kabul eden ve proleter sistemine açıkça katılan eski Emirin ve Buhara hükümetinin memurlarını bağışlamak;

II/ Yeni Cumhuriyet iktidarının bütün buyruklarını dinleme görevlerini kabul ederek imzalayan memurlarını çalışma yerlerine koymak;

III/ Onlar kendi görevlerini yerine getirmezse devrimci mahkemesine verilir.

ДЕКРЕТ г..... [6]

1920 г. 5/IX.

Совет Нажров Бухарской Советской Республики, считаясь с тем обстоятельством, что часть бывших чиновников старого Бухарского Правительства и Эмира не только не пошли против новой Советской власти, но даже оказали ей помощь и что среди чиновничества наблюдается стремление вступить в ряды Советской власти для укрепления нового пролетарского строя, ПОСТАНОВИЛ: 1. помиловать всех тех чиновников бывшего Эмира и Бухарского Правительства, кои публично признают новую власть честно вступят в ряды пролетарской власти; 2. оставить таких чиновников на своих местах по подписании ими обязательства неуклонно во всем исполнять распоряжения новой республиканской власти; 3. объявить на, что нарушения ими своих обязательств грозит им преданием суду Революционного Трибунала.-

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА НАРОДНЫХ
КОМИССАРОВ БУХАРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Buhara Cumhuriyeti Milli bakanlar konseyinin başkanı

Sekreter

KARARNAME № 2

5/IX 1920

Buhara Sovyet Cumhuriyetinin Milli Bakanlar konseyi Buhara maliye düzeninin yöresel özelliklerini hesaba alarak böylece karar verdi:

I/ Şimdiki zamanda bütün ülkede kanuna göre geçerli olan ve Buhara ülkesinde yeni Cumhuriyet hükümetinin oluşturulmasından önce geçerli olan parayı kabul etmek;

II/ Buhara Cumhuriyetinin eski yerinde para geçerliğini ve RSFSC'nin ve onun belli bileşik elemanlarının parayı kanuna göre kabul etmeleri.

Д Е К Р Е Т. №2

5/IX-1920 г.

Совет Народных Комиссаров Бухарской Советской Республики, считаясь с местными особенностями финансового устройства Бухары и создавшимся расстройством рынка, ПОСТАНОВИЛ: 1/-признать все денежные знаки, бывшие в обращении до образования нового Республиканского правительства на бухарской территории имеющими всю законную силу обращения по всей стране и в настоящее время; 2.признать законную силу денежного обращения на той же территории Бухарской Республики и за всеми знаками Р.С.Ф.С.Р.Республики и ее отдельных составных частей.-

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА НАРОДНЫХ
ПАЗИРОВ
БУХАРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Buhara Cumhuriyeti Milli bakanlar konseyinin başkanı

Sekreter

3) Buhara Devrim Merkez Komitesinin 11 Ekim 1920 tarihli 5 Numaralı Kararnamesi; genel üretim esasları ve özellikle gıda üretimi hakkında, ürünlerin miktar ve fiyatları ve alınacak vergilere ilişkin esaslar;

BUHARA SOVYET GUMHURİYETİ DEVRİM MERKEZ KOMİTESİ

Zorunlu Takas Yapılması Şartıyla Gıda, Yemlerden Alınacak Vergi hakkında

5 NO'LU KARARNAMESİ

Cumhuriyetin kurulması için çalışan halkın proletarya kısmı ile genç Cumhuriyetimizin hürriyetini koruyan şanlı Kızıl Ordunun gıdasının sağlanması amacıyla, BUHARA SOVYET CUMHURİYETİ MERKEZ DEVRİM KOMİTESİ aşağıdaki hususlara ilgili işbu Kararnameyi kabul etmiştir:

1. Yukarıda bahsedilen halk tabakalarının gıda ile donatım konusuna istikrar getirmek ve spekülatörlere bağlı kalmamak amacıyla takas yoluyla alınan verginin temel şartlarının belirlenmesi;
2. Söz konusu verginin buğday, mısır, arpa, tirfil ve kişmişten alınması.
3. Doğu Buhara bölgesi hariç, Cumhuriyet genelinde gıda miktarı aşağıdaki gibi olacaktır: buğday – 1.098.000 pud (16,38 kg eşit olan ağırlık birimi); arpa – 852.000 pud; mısır – 321.000 pud; tirfil – 338.000 pud; kişmiş – 116.000 pud.
4. Bölgelere göre yetiştirileecek gıda hacmi aşağıdaki gibi belirlenecektir: Buhara ve ona dâhil edilen tüm şehir ve bölgelere (Eski ve Yeni Buhara, Zindanlar, Vangazı, Babkent, Gidjıvan, Gucariyev, Gacdemak, İngabazar, Nişku Candar, Yakatut - buğday – 58.000 pud; tirfil – 25.000 pud; mısır – 18.000 pud; arpa – 36.000 pud. Kerminskiy ve ona dâhil edilen şehir ve bölgelere (Hatırçi, Kanimeh, Ziadin) – buğday – 215.000 pud; tirfil – 72.000 pud; arpa – 147.000 pud; kişmiş – 43.000 pud. Çardju ve ona dâhil edilen tüm şehir ve bölgelere (Karakul, Farab narazın, Burdalık, Kirki Omar, Olif Termez ve Şirabod) – buğ-

day – 300.000 pud; tirfil – 48.000 pud; mısır – 293.000 pud. Karşin bölgesi ve ona dahil edilen tüm şehir ve bölgelere (Guzar Kassan, Şahrizabs, Çiranni Kitab ve Yakabal) – buğday – 535.000 pud; tirfil – 193.000 pud; arpa – 669.000 pud; kişmiş – 73.000 pud.

5. Takas yoluyla alınan vergiden alınan gıda paylaşımının halk sınıflarına göre. ..... Ekim 1920 tarihli .... No'lu prensiplere göre yapılması.
6. Gıda fiyatları aşağıdaki gibidir (1 pud için) Buhara bölgesi için: buğday – 280 Ruble, arpa – 160 Ruble, mısır – 190 Ruble, tirfil - 100 Ruble. Kermin bölgesi için – buğday – 280 Ruble, arpa – 150 Ruble, mısır – 180 Ruble, tirfil – 150 Ruble, kişmiş – 240 Ruble. Çardcu bölgesi için: buğday – 300 Ruble, arpa – 160 Ruble, mısır – 190 Ruble, tirfil – 150 Ruble. Karşin bölgesi için: buğday – 268 Ruble, arpa – 160 Ruble, mısır – 190 Ruble, tirfil – 100 Ruble, kişmiş – 240 Ruble.
7. Fiyatlar kapıya teslim olarak belirlenmiştir.
8. İl Gıda Komiteleri onların payına düşen buğdayın köylere dağıtımını organize etsin. Köylere gelen buğdayın köylüler arasındaki paylaşımını ise yerel aksakallar gerçekleştirsin. Paylaşımın adaletli olması ve yerel Gıda Komiteleri temsilcileri tarafından gerçekleştirilmesi.
9. Köylerde takas yoluyla alınan vergiyi köylüler zamanında ve eksiksiz getirdikleri halde, teslim edilen gıda miktarının %50'si kadar gıdayı, bahsi geçen gıda fiyatından %30'luk indirimle ödül olarak verilmelidir. Vergiler zamanından önce ödendiği takdirde ise, Cumhuriyet bütçesinden teslim edilen gıda miktarının %10'u kadar gıda ödül olarak verilmelidir.
10. Gıda Bakanlığı tarafından ülke genelinde mümkün olduğu kadar gıda teslim alma noktaların açılması için gereken tedbirler alınsın.
11. İşbu Kararname kopyasını aldıktan sonra 10 gün içinde söz konusu vergi alımı uygulanmaya konulsun.
12. Vergiler 1 Ocak 1920 tarihine kadar alınacaktır.
13. Gıda Bakanlığı köylerde açıklama ve tanıtım işlemlerini gerçekleştirsin.
14. İşbu Kararnamenin uygulanması ve kontrolü yerel idare organları ve aksakallar tarafından gerçekleştirilsin.

Д Е К Р Е Т №5

ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕВОЛЮЦИОННОГО КОМИТЕТА БУХАРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.

О разверстке на продукты продовольствия, фурака, с применением обязательного товарообмена.

Считаясь с необходимостью снабжать пролетарские группы населения, работающих на пользу и строение республики, к доблестную красную армию защищающую свободу нашей молодой Республики от покушений белогвардейских банд, ЦЕНТРАЛЬНЫЙ РЕВОЛЮЦИОННЫЙ КОМИТЕТ БУХАРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

П О С Т А Н О В Л Я Е Т :

1/ Дабы не создать катастрофического положения, и не ставить снабжение перечисленных выше групп в зависимость от спекулянтов на основании продукты питания определить принудительной заготовки разверсткой.

2/ Разверстки распространить на пшеницу, джугару, ячмень, клевер и кишиш.

3/ Цифру заготовки по Республике / исключая Восточную Бухару/ определить: пшеницы 1.000.000 пудов, ячменя 850.000 пудов, Джугары 321.000 пуд., Клевера 330.000 пуд. и Кишиша 116.000 пуд..

4/ Цифру поставки по районам определить: на Бухарский с входящими в него городами и их районами/Старая и Новая Бухара, Каракуль, Вабкент, Пешкунн, Каракуль, Гаждумак, Янгабазар, Шафиркан, Шафиркан/ пшеницы 58.000 пуд., Клевера 15.000 пуд. Джугары 10.000 пуд., ячменя 36.000 пуд..

Керминский с входящими в него городами и их районами /Хаярчи Каршех Янгиер/ Пшеницы 215.000 пудов Клевера 72.000 пуд. ячменя 147.000 пуд. Кишиша 43.000 пуд.

Кардуйский с входящими в него городами и их районами/Кокуль Термез Баязид Кырк Кыз Шерабад/ Пшеницы 300.000 пудов. Клевера 48.000 пуд. Джугары 293.000 пуд.

Каршинский район с входящими в него городами их районами /Гузар Кассань Шахрисябз Китаб и Яккабаг / пшеницы 915.000 пуд. Клеверу 198.000 пуд. ячменя 669.000 кишиша 73.000 пуд.

5/ Разверстка должна производиться по строго классовому

принципу и в духе тезисов принятых от. Октябрь 1920 г.
за №.....
6/Цены устанавливаются следующие: по Бухарскому району: пшеница 280 р.пуд, чмень 160 р.пуд, джугара 190 р.пуд, клевер 100 р.пуд, по Керминскому: пшеница 180 р.пуд, чмень 150 р.пуд, джугара 180 р.пуд, клевер 150 р.пуд, кишмиш 2400 р.пуд, Чарджуйский: пшеница 300 р.пуд, чмень 160 р.пуд, джугара 190 р.пуд, клевер 150 р.пуд, Каршинский: пшеница 268 р.пуд, чмень 160 р.пуд, джугара 190 р.пуд, клевер 100 р.пуд и кишмиш 2400 р.пуд.
7/Цены определяются с доставкой на место приемки.
8/ Областным продкомам совместно с бекревкомами развернуть задание на них количество зерна по кишлакам. Проведение развертки в кишлаках между отдельными дехканами возложить на аксакалов, при чем за правильностью раскладки следить соответствующим ревкомам и продкомам.
9/По выполнении развертки тем или иным кишлаком Наркомату Продовольствия производить отпуск товаров таковому в размере 50% за всю стоимость сданных по развертке продуктов со скидкой 30% с твердой цены, при чем, если развертка будет выполнена ранее срока установленного за таковую премировку с надбавкой еще до 10% товаров безплатно, за счет республики.
10/Наркомату Продовольствия немедленно организовать достаточно густую сеть приемных ссыпных пунктов для приема предназначенных продуктов по развертке.
11/Развертка на местах должна быть произведена по кишлакам на поздних 10 дней со дня получения обозначенного декрета.
12/Срок поставки определить по 1 января 1920 года.
13/Наркомату Продовольствия поручается повести по всей Республике широкую агитацию об основных причин развертки, о выгодах и льготных условиях предоставляемых Рабоче-Крестьянской властью дехканам.
14/За выполнением развертки следить бекревкомам и аксакалам на каковых возложить всю ответственность за ее своевременное выполнение.

Председатель Центрального Ревкома
и Член Ревкома

Утвержден [redacted] 1920 г.
[redacted]

Ek: 8

Buhara Devrim Hükümeti ile Sovyet Rusya Arasında İşbirliği

Rusya Merkez Arşivleri (Fon 46, Sıra 2, Dosya 16)
Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiserliği Genelgeleri
(13 Mart-9 Haziran 1921)

Ek-6/1 - Afganistan'a sığınan Buhara Emirinin ve beraberindekilerin silahsızlandırılması için Afganistan Hükümeti nezdinde girişim yapılarak silahların iadesinin istenmesi;

Ek-6/2 - Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti arasında Askeri ve Siyasi Anlaşma tasarısı;

Ek-6/1 - Afganistan'a sığınan Buhara Emirinin ve beraberindekilerin silahsızlandırılması için Afganistan Hükümeti nezdinde girişim yapılarak silahların iadesinin istenmesi;

BBSC'NİN MERKEZ İHTİLAL KOMİTESİ

RSFSC ve BBSC (Buhara Bağımsız Sovyet Cumhuriyeti) arasında askeri ve siyasi anlaşma projesi, yabancı ülkeye gelmek için izin verme düzeni konusunda RSFSC Dış İşler Halk Komiserliğinin genelge sirküleri. Buhara Emirinin 1000 süvarisiyle Afgan sınırını geçmesi ve Afgan hükümetine onların hem silahsızlandırmasını hem de silahlarını Buhara hükümetine teslim etmesini talep etmek gerek olduğu konusunda RSFSC Dış İşler Bakanlığından olan telgraf.

HTA Özbekistan SSC
Stok 46
№ liste 2
Dosya 16

Başlandı: 13/III 1921
Bitirildi: 9/VI 1921

14 kâğıtta yazıldı.

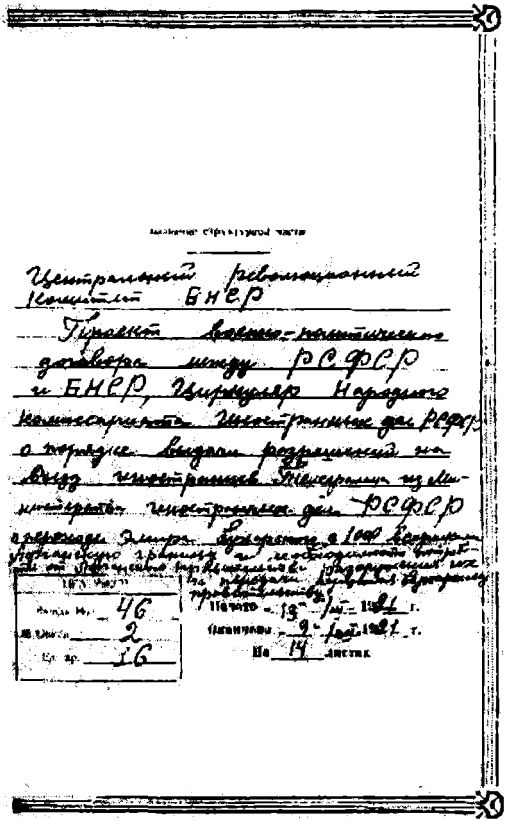

Ek-6/2 - Rusya Sovyet Federatife Sosyalist Cumhuriyeti ile Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti arasında Askeri ve Siyasi Anlaşma tasarısı;

1. BSHC'ye gerekli olan ordu yalnız RSFSC ile işbirliğinde oluşturulacaktır. Söz konusu işbirliğinin amacı Komutanlar ve RSFSC ordusuna evvelce devrim öncesi dönemde hizmet etmiş olan erlerin, silahlarının ve subayların Buhara ordusuna alınmasını sağlamaktır.

2. Bundan böyle Buhara ordusunun Afganistan sınırlarını koruma yükümlülüğü olacaktır. Bu sınırların korunması RSFSC sınır birliklerinin denetiminde olacaktır.

3. Buhara ordusunun oluşması ve seferberliği Buhara Merkez Komitesinin talimatı dairesinde gerçekleşecektir. Bu komite ordunun yapılanması için alınan önlemler hakkında Savaş Nazırlığı aracılığı ile RSFSC Devrim Savaş Sovyetine bilgi verecektir.

4. Savaş Nazırlığının başlıca görevi Harbiye Nazırlığının ve ordunun teşkilatlandırılmasıdır.

5. Herhangi bir ülke ile savaş halinde, RSFSC ordusn o ülkede bulunması halinde her iki ordu birlikte hareket edeceklerdir. Birleşen bu orduların Başkomutanı RSFSC tarafından atanacaktır. Fakat Buhara ordusunun bütünlüğünü muhafaza amacı ile Komutanı yerini muhafaza edecektir.

NOT: RSFSC ordusunun Buhara topraklarından geçmesi halinde BSHC gerekli kolaylık ve yardımları gösterecektir.

6. BSHC ordusunun mevcudu Buhara Merkez Komitesi tarafından saptanır. Her yıl askere alma kontenjanı hakkında RSFSC Devrim Savaş Sovyetine bilgi verilecektir.

7. Orduların BSHC topraklarında konuşlanması Buhara BSHC'sine bağlıdır.

8. Buhara Ordusunun silahlandırılması RSFSC tarafından mal mübadelesi suretiyle gerçekleşecektir.

9. Buhara ordusunun askeri ve idari yapısı, ortaklaşa hareketlerin kolaylaştırılması için RSFSC ordusunun yapısına uygun olarak teşkilatlanacaktır.

10. Komuta kadroları yetiştirmek için BSHC askeri okullar açacak ve RSFSC'den öğretmen ve eğitmen davet edecektir. Yetenekli askeri öğrencilere RBFSC askeri okul ve akademilerinde okuma hakkı tanınacaktır.

11. Buhara ordusunun iç tüzüğü tamamen BSHC'nin iç işidir.

12. RSFSC ordularının BSHC topraklarında konuşlanması ile ilgili olarak her ay BHSC Savaş Nazırlığına bilgi verilecektir.

ПРОЕКТ

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ДОГОВОРА РСФСР с ВНСГ.

1. Необходимая Вооруженная Советская Народная Республика Дагестан должна быть построена лишь при самой действительной помощи со стороны РСФСР, какая помощь должна выразиться в присылке инструкторов /военных/ и военного снаряжения для вооружения дагестанских рядовых, проходящих военное обучение в рядах армии РСФСР или еще в до-революционное время/, а также вооружения и снаряжения.

2. Вместе со сим, Народная ВНСР также должна и обязана в военное время охранять границы со стороны Автономного Дагестана, откуда эта граница оказывается на долгое время открытой для РСФСР.

3. Пока Вооруженные Силы Дагестана Армии, находящиеся в армии, связанные с формированием армии, должны производить военно-техническое руководство ВУЦИК'а, которым чего Республика Дагестан обязуется в кратчайших же мерах по создании армии и Правительства РСФСР.

4. Вследствие Договора, в военное время будет [illegible] как и Республика Дагестан находится в [illegible] военных делами Совета Народных Комиссаров ВУЦИК'а.

5. При [illegible] интересов [illegible] Республики, результатом чего последует объявление этими Республиками войны государствам, находящимся с ВНСР, а также в случае с этих сил выделяется на территорию ВНСР [illegible] Военные армии ВНСР и армии РСФСР объединяются единым Главнокомандующим, назначенным РСФСР, с тем однако условием, чтобы армия ВНСР имела своего [illegible] Командующего и не подчинялась приказам. На него или [illegible] должны быть возложены [illegible] Вооруженной Силой, которой и находится на юге [illegible] действия с его разрешения.

[illegible]

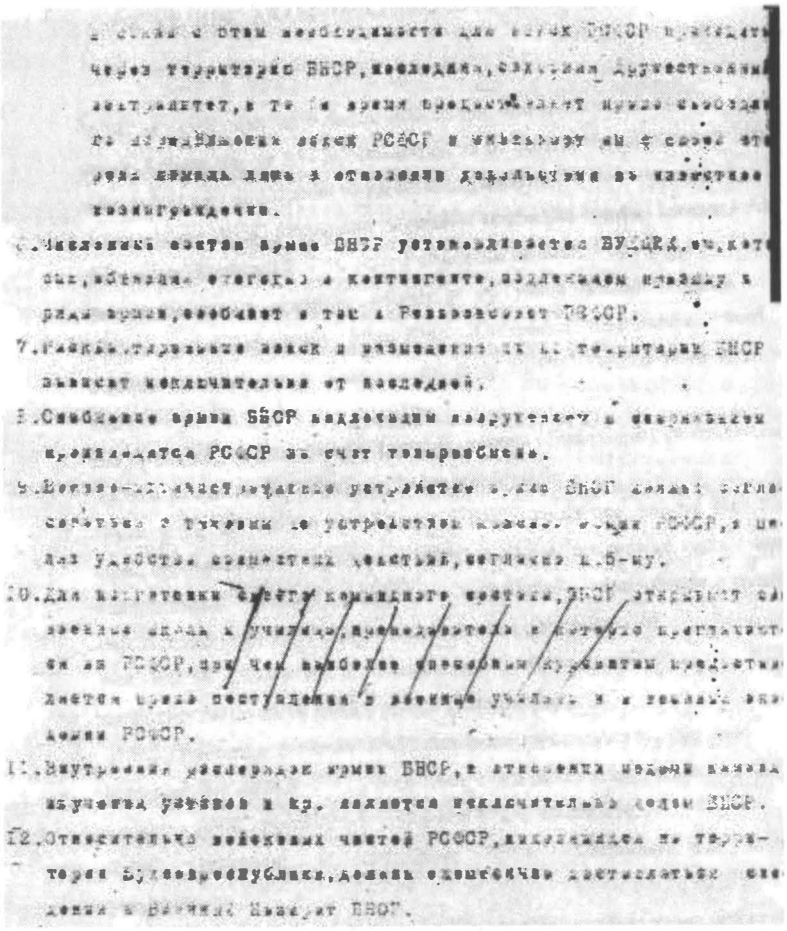

Ek: 9

Sovyet istihbarat örgütünün gezici, satıcı ve tüccar maskesi altında iş yapan elemanları için Gümrük alanlarına serbest giriş çıkış belgesi sağlanması için Buhara Devrim Merkez Komitesine başvuru belgesi

(Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Arşivi)

RSFSC

Yeni Buhara Bölümü

Türkistan Devrim Savaş Kurulu Kayıt Bölümü

19 Ocak 1921

№ 205

YENİ BUHARA CUMHURİYETİ MERKEZİ DEVRİM KOMİTESİNE

Müslümanların arasında ileri fikirli, partili ve Sovyet iktidarına fedakâr olanların sayısı sınırlı olduğundan Doğu Buhara, eski Buhara Emirin aldığı yerler ve Buhara Sovyet Cumhuriyeti ile sınırdaş olan ülkelerde ajanlık servisine casuculuğun zor işlerini açıktan kazanılan para için üstüne alan spekülatörler alınıyor. Bu nedenle gerekli malları pazarda satın almaya izninizi soruyorum. Bunun yanı sıra Giriş Bürosunun herhangi malların serbest bir şekilde ihracı için giriş belgesini vermenizi istiyorum.

Yeni Buhara Kayıt Bölümü Başkanı _____

Sekreter: _____

Р. С. Ф. С. Р.
НОВО-БУХАРСКОЕ
отделение
Регистрационного Отдела
Реввоенсовета Туркфронта
19 Января 1921 г.
№ 205.

Совершенно Секретно

В ЦЕНТРАЛЬНЫЙ РЕВКОМ БУХРЕСПУБЛИКИ.

В виду того, что среди мусульманского населения весьма ограниченное количество идейных, партийных и преданных людей советской власти, для ведения агентурной работы по Восточной Бухаре в местах, занятых бывшим Эмиром Бухарским и в сопредельных странах Бухарской Советской Республики, приходится пользоваться почти исключительно спекулянтами, которые по-видимой легкой наживе согласились взять на себя тяжелую работу шпионажа. Поэтому прошу Вашего разрешения покупать необходимые товары на рынке или же отпускать таковые на складах. Кроме того прошу Вашего распоряжения Бюро Пропусков о выдаче пропусков по моим требованиям беспрепятственно на вывоз тех или иных товаров из города.-

Начрегистротделения
в Новой Бухаре:

Ek: 10

1922 Ocak ayında Enver Paşa ile Rusya Başkonsolosu Nagorniy arasındaki aslı Fransızca olan yazışmaların Rusça metinlerinin örnekleri

Rusya Devlet Merkez Arşivi (Фон 62, Сира 1, Досья 19, Сайфа 12)

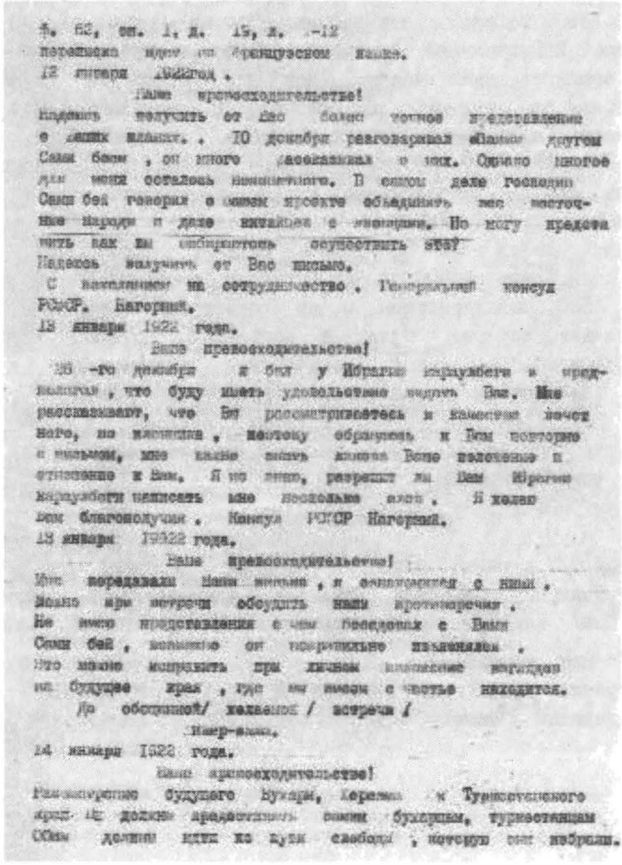

ф. 62, оп. 1, д. 19, л. -12
переписка идет на французском языке.
12 января 1922год.
Ваше превосходительство!
надеюсь получить от Вас более точное представление
о своих взглядах. 10 декабря разговаривая с
Сами беем, от него рассказанных о них. Однако многое
для меня осталось неизвестного. В самом деле господин
Сами бей говорил о своем проекте объединить все восточ-
ные народы и даже китайцев с японцами. Но могу предста-
вить как Вы собираетесь осуществить это?
Надеюсь получить от Вас письмо.
С почтением на сотрудничество. Генеральный консул
РСФСР. Нагорный.
13 января 1922 года.
Ваше превосходительство!
28 -го декабря я был у Ибрагим кардзибега и пред-
ложил, что буду иметь удовольствие видеть Вас. Он
рассказывает, что Вы рассматриваетесь в качестве почет-
ного, по качеству, поэтому обращаюсь к Вам повторно
с письмом, что какие новые данные Вами получены в
отношении к Вам. Я не знаю, разрешит ли Вам Ибрагим
кардзибеги написать мне несколько слов. Я хотел
вам благополучия. Консул РСФСР Нагорный.
13 января 19922 года.
Ваше превосходительство!
Мне передавали Ваши мнения, я ознакомился с ними.
Можно при встрече обсудить наши противоречия.
Не имею представления о чем говорили с Вами
Сами бей, возможно от политических назначений.
Что можно возразить при личном близкие взгляды
на будущее край, где мы имеем с честью находится.
Да обсуждают/ желание / встречи /
Нагр-ский.
14 января 1922 года.
Ваше превосходительство!
Реализация будущего Бухары, Хорезма и Туркестанского
края не должна предоставлять вами бухарцам, туркестанцам
Они должны сами за свою свободу, которую они избрали.

- 2 -

Иностранная армия которая является армией Вашей страны должна быть выведена с территории Бухары, Хорезма Туркестана . Этот вопрос я намерен поставить перед правительством Москвы. Я думаю, что Вы со своей стороны могли бы внести вклад в вопрос о выводе войск Вашей страны.

Энвер-паша

14 января 1922 года.

Любезный господин!

Намерения правительства РСФСР Вам известны. Российская Республика сама хотела отозвать свои войска из Бухары и Русское правительство даже начало вывод войск из Душанбе , Бальджуана, Гарма и т. д. Почему эти войска отзывались. Потому , что мы , что национальные бухарские войска идут в Душанбе заменить наши части. Как раз здесь мы доказали на деле, а не только на словах и обещаниях, всю искренность и желание России видеть свободной и счастливой Бухарскую Республику, и наше желание представить бухарцам своими собственными силами устраивать свои внутренние дела. Можете ли Вы отрицать факт отзыва наших войск из Восточной Бухары. Нет. Мы сделали это ещё до прибытия в Душанбе Усман Ходжаева с его 600 кавалеристами и мы отозвали около 8000 солдат, которые были в Восточной Бухаре, оставив лишь в Душанбе небольшое количество солдат для помощи Ходжаеву . Я своими аргументами надеюсь убедил Вас . Поэтому нет остроты вопроса в Вашей постановке проблемы , надеюсь вы сочтете мои доводы убедительными.

Консул РСФСР . Нагорный.

15 января.

Уважаемый господин консул России!

Я с должным вниманием изложил принял ваши аргументы . Они кажутся убедительными . В действиях вашей страны нет искренности.

19 августа 1921 года консул Дуров и представитель дивизии Вашей армии подписали в Бальджуане

- 3 -

отсутствие с председателем Народного Комиссариата Иностранных Дел Абдурахманом Тугамбо, Абдурахманом Тугамбо в приветствие почетного Мухамеджана Муфти. Из 8 пунктов подписанного соглашения Вашей страны не выполняется 5 пунктов. Затягивание выполнения соглашения, не убавляет в искренности намерений Вашей страны в отношении Бухары. Народ который не желает терпеть больше ни одного акта иностранного государства, наша страна не хотела указывать / указывать/ какие путем идти бухарцам, кого выбирать им в свои советники. Наши и Ваши интересы здесь не могут быть различными. Ваша позиция как и Вашей страны требует существенных изменений в бухарском вопросе.

С выражением уважения / признания/. Нагорный.

16 января 1922г.

С выражением почтения Нагорный.

Прилагаю большое значение имеет переписка. Не могу не сказать, что задержка Вами и мной ее отсылки до настоящего времени. Несомненно мы много могли бы объяснить друг другу. В отношении соглашения подписанного покойным Дурали, его содержание мне известно, хотя с самим Дурали у меня личной встречи не было, поэтому он мне дал бы разъяснения по интересующим вопросам самого соглашения. До меня из нашего правительства доходили известия, что соглашение было предложено в качестве ультиматума. Ни каких предложений со стороны покойного Дурали умело не было. Наша страна в настоящее время испытывает серьезные экономические проблемы. Однако напряженность наших отношений в отношении Бухары остается нерешенной. Нашей стране нужны мирные друзья. Это позволит нам использовать нашу революцию для народа, в чем мы видим! залог успеха.

Чрезвычайный посол РСФСР Нагорный.

16 января 1922г.

Уважаемый господин посол!

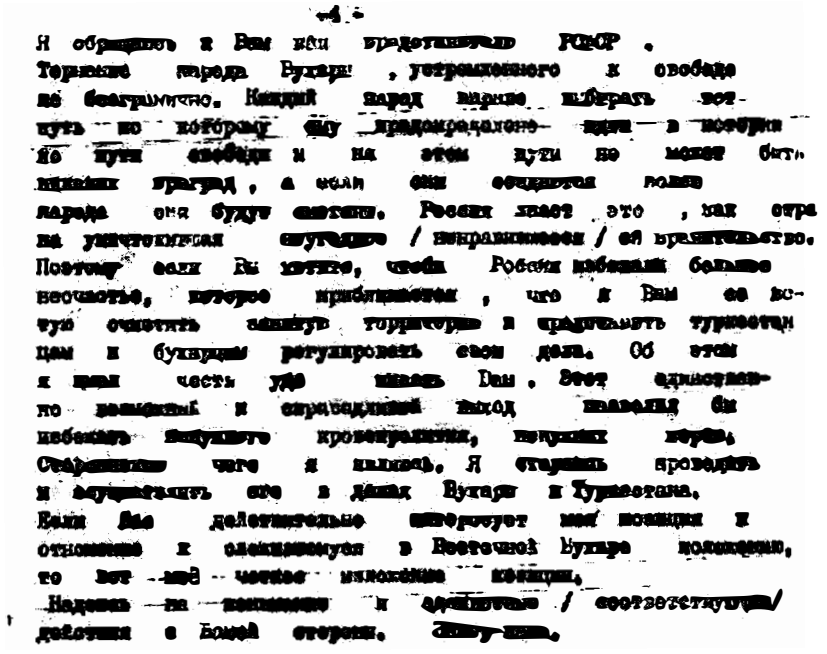

Ek: 11

Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Türkistan ve Buhara İşleri Hakkında 18 Mayıs 1922 tarihli, Enver Paşa'nın İngiliz casusu ve Doğu halklarının düşmanı olarak ilan edilmesi ve aleyhinde kampanya başlatılması hususundaki kararı.

MARKSİZM-LENİNİZM ENSTİTÜSÜNDEKİ SOVYETLER BİRLİĞİ KOMÜNİST PARTİSİ ARŞİVİ

GÜNCEL ADI RUSYA MERKEZİ ARŞİV DEPOSU.

FON 4, SIRA 1, DOSYA 166, S. 1-5. FOTOKOPİSİ TACİKİSTAN KOMÜNİST PARTİ ARŞİVİNDE BULUNMAKTADIR. FOND 1.

RUSYA KOMÜNİST PARTİSİ MERKEZ KOMİTESİNİN 18 MAYIS 1922 TARİHLİ "TÜRKİSTAN – BUHARA İŞLERİ HAKKINDAKİ KARARI:

Sovyetler İdaresinin, millî halk kitlelerinin görüş ve tutumlarını basmacılara karşı başlatmış olduğu askerî harekâtın lehine dönüştürmek için Orta Asya bürosu ve üç ulusal merkeze Sovyet örgütleri ile beraber Enver Paşa'ya karşı kapsamlı siyasî kampanya başlatılması kararlaştırılmıştır. Bunu sağlamak için şu hususların gerçekleştirilmesi gerekmektedir:

A) Enver Paşa'nın İngiltere casusu ve Doğu halklarının düşmanı olarak ilân edilmesi.

B) Türkistan, Buhara ve Hive'nin anti Sovyet Türk-Afgan unsurlarından arındırılması.

C) Barış içinde yaşamak isteyen basmacıların affedilmesi

D) Vakıf mal ve mülklerinin eski sahiplerine iadesi.

E) Ordjanikidze'nin "Buhara Komünist Partisi'nin kayıtlarının yenilenmesine ilişkin" plânının basmacılara karşı ilk askerî başarıların sağlanmasına değin ertelenmesi; Buhara'daki solcu komünistler örgütünün "inandırıcı olan unsurlar hariç" partiden dışlanması;

– Buhara hükümetinin kadrolarının, hükümete daha çok çiftçi ve millî aydın ve işçi temsilcileri alınması dâhil, iyileştirilmesi;

– Buhara hükümetinin Sovyet niteliğinin korunması. Buhara hükümetine Rusya'nın RKVT kurumu tarafından, Rusya için öncelik taşıyan ve çok gerekli olan malların Rusya'ya ihracı ve bunların dışında kalan diğer ürünlerin diğer ülkelere dışsatımı için izin verilmesi konusunda yardım sağlanması.

Cephenin güçlendirilmesini sağlamak için Rusya Federasyonu'nun şu teklifleri kabul edilmelidir.

A) Kukarin'in emrine seçkin birliklerden oluşan (eğitmen) bir müfreze tahsis edilmesi.

B) Buhara ordusu için öngörülen erzakın ve özellikle parasal desteğin tamamının %100 oranında ulaştırılması.

C) İngiltere casusu ve Doğu halklarının düşmanı olan Enver Paşa'ya karşı geniş siyasî kampanya örgütlenmesi.

***

Партийный архив КПСС при Институте Марксизма-Ленинизма. В настоящее время центральное хранилище России.

Фонд 4, оп.1, д.166, д.1-5

Копия хранится в Архиве коммунистической партии Таджикистана.

Фонд 1

Решение ЦК РКП / б / от 18 мая 1922 года "о туркестанско – бухарских делах"

Реешение

В целях создания перелома в настроении широких народных масс в пользу Советской власти и начатых ею военных операций против басмачества, поручить Среднеазиатскому бюро и всем трем национальным ЦК организовать совместон с Советскими органами пирокую политическую кампанию митигов, беспартийных конференций против Энвера за Советскую власть, для чего:

а/ Объявить Эневрa агентом Англии и врагом народов Востока.

б/ Очистить Туркестан, Бухару и Хиву от антисоветских турецко-афганских элементов.

в/ Дать амнистию всем желающим вернуться к мирному труду басмачам.

г/ Возвратить вакуфные земли их бывшим владельцам. Одобрить план тов. Орджоникидзе о перерегистрации Бухарской компартии, отложив её исполнение до первых совместных военных успехов.

Оставить вне партии оргализацию левых коммунистов в Бухаре, за исключением абсолютно надежных элементов. Улучшить состав Бухправительства, наполнив его иаиболее популярными представителями декхан и трудящейся национальной интеллигенции.

Советскую форму Бухправительства сохранить.

Разрешить Бухправительству реализацию за границей товаров, за исключением абсолютно необходимых для России, обязав НКВТ Росси оказать ему должное содействие.

Для усиления фронта принять предложения РСФСР:

а/ посылке т. Кукарину бригады и некоторого количества образцовых рот.

б/ доведение довольствия Бухвойск, особенно денежного до 100%.

Организовать широкую политическую кампанию против Энвера - агента Англии и врага народов Востока.

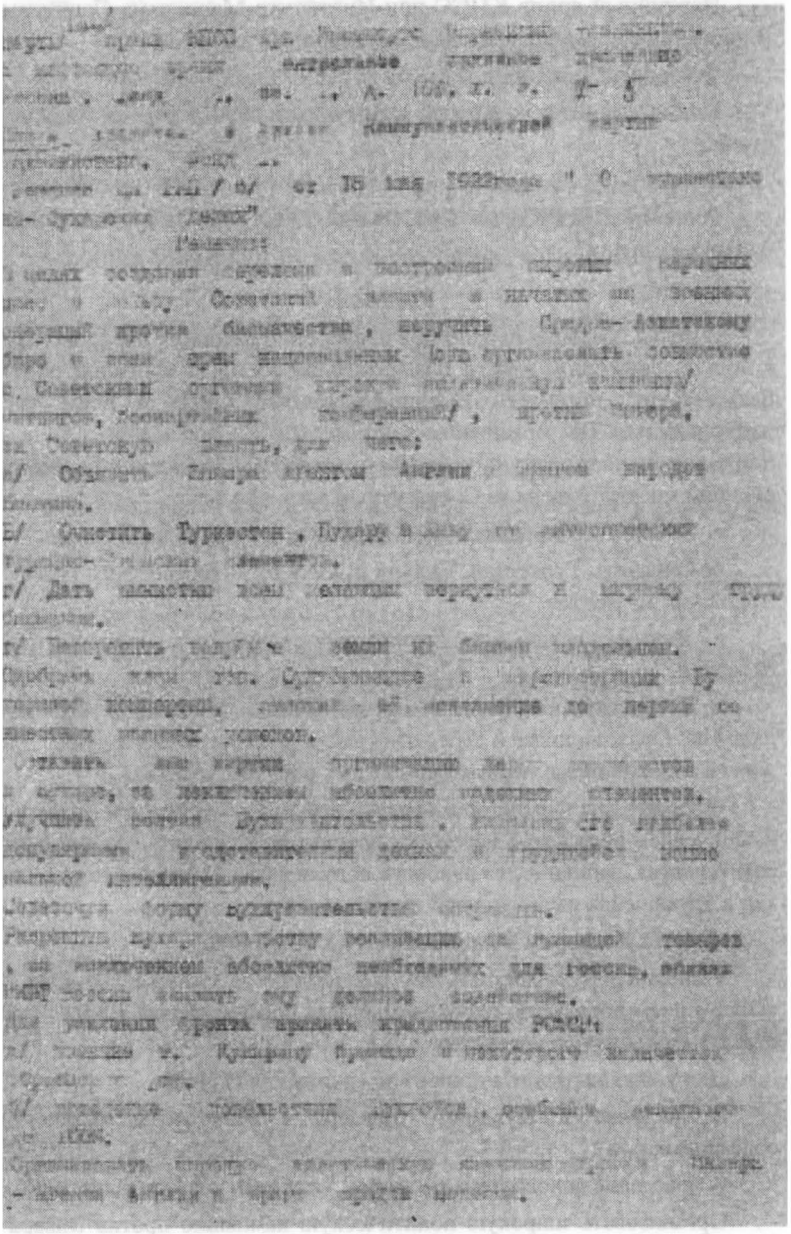

Ek: 12

Doğu Buhara'da 1922 yazında yapılan savaşlara ilişkin askeri raporlar

Özbekistan Devlet Arşivi (Fon 48, Sıra 1, Dosya 48, sayfa 309-313)

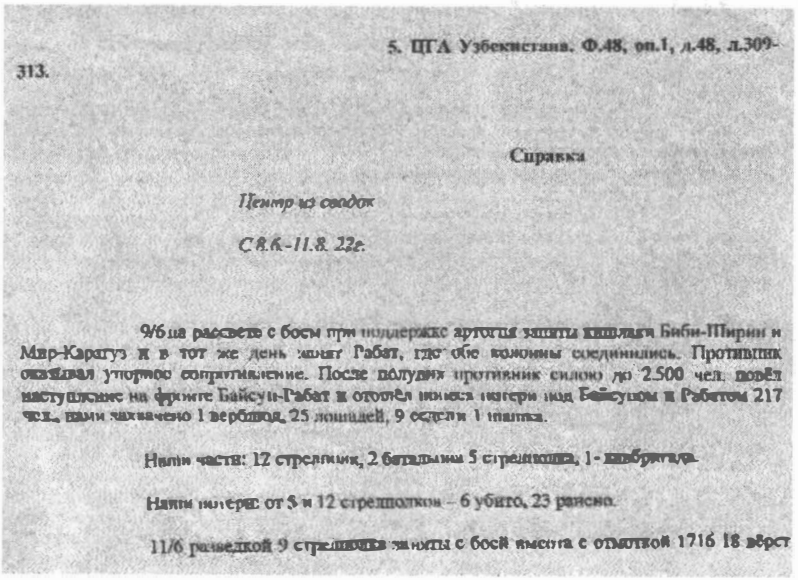

5. ЦГА Узбекистана. Ф.48, оп.1, д.48, л.309-313.

Справка

Центр из сводок

С 8.6.-11.8. 22г.

9/6 на рассвете с боем при поддержке артогня защиты кишлаки Биби-Ширин и Мир-Карагуз и в тот же день кишл Рабат, где обе колонны соединились. Противник оказывал упорное сопротивление. После полудня противник силою до 2.500 чел. повёл наступление на фронте Байсун-Рабат и отошёл нашел потери под Байсуном и Рабатом 217 чел., нами захвачено 1 верблюд, 25 лошадей, 9 осетл и 1 винтка.

Наши части: 12 стрелковых, 2 батальона 5 стрелковых, 1- кавбригада.

Наши потери: от 5 и 12 стрелковых – 6 убито, 23 ранено.

11/6 разведкой 9 стрелковых заняты с боем кишлак с отметкой 1716 18 вёрст

восточнее Юлары-Кишлак. Противника около 60 человек рассеяно, оставив 2 убитыми, 2 раненными...

12/6 1-батальоном 12 полка занят в районе Ангибад /8-10 верст ю/з Байсуна/, в котором противника не было. С 15 часов противник повёл наступление на Ангибад с северной и южной стороны силою около 1000 человек, причём обстрелял Ангибад пулемётом «Кольта», причинив был отбит и отошёл в южном направлении.

15/6 части левой колонны, реорганизовавшись на фронты 10 верст окрестностях Байсун, Ангибад, Рабат перешёл в наступление, обойдя сторожевое охранение противника и между 8 и 9 часами заняли фронт Коф(и)кин, Сары-Камыш, Пуш-Хаджа. Противник будучи отогнан и ушедши Тангы-Мун, повернул на восток. Потери противника – убитых 200 человек, 20 пленных, 200 голов рогатого скота, 10000 английских патрон, много вещей (5-м и 12-м полками) и 19 верблюдов. Кроме того захвачено 2-батальоном 18 верблюдов, все верблюды нагружены продовольственными продуктами (чай, сахар, табак и английской серебряной монетой, приблизительно около пуда), 5 офицерских палаток и собственные вещи Энвера...

Басмачи (отряды Энвер-Паша, Батыр-Тюрабя) общей численностью до 2000 человек сосредоточились в Денау.

8-бригада с рассветом 16/6 прошла через ущелье Балды-Хины на Джар-Курган.

17/6 утром первая бригада заняла Денау, Юрчи, Сары-Асия. К исходу того же числа в этот район подошла пехота. Противник по прошлым бои отошли на восток, преследуемый по пятам нашей конницей. Путь отступления усеян трупами лошадьми. В рядах противника значительна деморализация.

18/6 частями правой колонны занят Биш-Кент. Противник (около 300 человек) отошел на Кибадиан. Потери противника – 12 убитых, 4 раненых, 4 взято в плен, 5 винтовок, 3 лошади, 143 верблюда. Занят без боя перевал Биш-Тамур, с которой к вечеру 19 конная группа правой колонны, часть левого отряда правой колонны...

2 батальоном 12 кавполка прибыли в Денау... Частями правой колонны занят Кибадиан и Айванак...

29/6 пароход «Чернышев» прибыл к устью Вахш с двумя ротами 7 полка, начавшая высадка на левый берег Вахша... Противник потерял 200 человек в районе Хитар-Кант (13 верст восточней Сары-Асия), после занял позиции у кишлака Джан-Чека 10 верст ю/з Сары-Асия...

Противник из Регара бежал в Гиссар.

1/7 басм. частями 1 кавбригады занят Каратаг.

2/7 ...упорными боями заняты Каратаг, Гиссар, Чим-Курган, Ходжа-Чакмак, Регар – частями левой колонны. Главные силы Энвера-Паша отошли на Ак-Мечеть...

4/7 участок правой колонны после упорного боя занят г. Курган-Тюбе...

8/7 шайка басмачей до 500чел. повела наступление на кишлаки Инжа (8верст восточней Каратага)...

12/7 пайки противника численностью до 700чел. начали наступление на Бегайский 5 стрелковой и кавалер Тюрбе-Кала, огнем противник отбросили и отступил в ю/в направлении.

13/7 частью 15 в. п. с боем занят кишлак Санг-Туда (30 верст с/з Курган-Тюбе). Противник силою до 500 человек, потерял 50 человек убитыми бежал в северном направлении.

14/7 отступивший противник 13/7 от Санг-Туда, получивший подкрепление до 1500 сабель под начальной Джунаид, Ибрагимбека, повел наступление Санг-Туда. Противник потерял с 50 убитыми...

1 амбриганд иррегулярных боев занял г. Дюшамбе. Противник потерял 170 убитыми, замечено 14 пленных, 3 пушки...

19/7 два эскадрона 15-полка при 6-ти пулеметах, после упорного боя заняли окраину города Бельджуан (Бальджуан) со стороны кишлака Ханабад, к 20-ти час. двумя эскадронами 15-полка после ряда ожесточенных боев занял кроепость и остальную часть города и прилегающие к нему высоты по западному берегу реки Кызыл-Су противник силою не менее 600-700 человек отошел на восточный берег реки Кызыл-Су, где укрепился между кишлаков Ханабад и Бальджуан...

27/7. Прибыл полковник в 10 часов противник силою до 1500 человек сосредоточился на высотах к востоку кишлака Ханабад. 3-й эскадрон 15 полка, 1 эскадрона 16-полка при 8-ми пулеметах и конноартиллерийской батареи перешли в наступление на высоты занятые басмачами. Бой продолжался до 19-ти часов причем противник сбит во уловись и в 20 часов наши части были отведены в Ханабад, оставив 1 ½ эскадрона при 3-х пулеметах на занятой высоты. .. Банда Ибрагимбека до 400 человек с перевала Зарадало (15верст ю/в Файзабада)... Противник был сбит и бежал в направлении кишлака Яман. Потери его значительны...

29/7. Сбитый противник от кишлака Ханабад отступил в восточны, с/в и ю/в направлениях. Частями 5 стрелкового занят к-к Кок-Таш (17 верст восточного Гиссара)...

3/8. Частями 1 амбриганд занят аул - Кипы, противник частью разбежался по горам, частью отошел на Дагана.

4/8. 8 амбриганд перешла в наступление против главных сил Энвера Паши, сосредоточившихся между Бальджуаном – Ханабадом. Третий эскадрон 16 полка атаковал авангард противника силою до 500 человек в районе кишлака Оби-Дара (12 верст с/в Бальджуана). Противник двинул в наступление стал бежать. Энвер собрав 100 отборных бойцов бросился на первый эскадрон 18 полка и смял его, но был встречен 3-эскадроном и в рукопашном бою, падший во главе отступающих Энвер получил пять ран был наповал убит. После его смерти противник бежал в горы в северном направлении, не успел захватит его труп. На трупе найдены письма Энверу от его жены и от других женщин, три печати, из которых два печати Энвера и револьвер. По сведениям местных жителей в том же бою тяжело раненый Джунаид-ибрагимбей, увезенный с поля боя, умер через два часа от ран. Преследование продолжалось 10 верст, замечено 10 пленных.

Наши потери равно три красноармейца, три пропало без вести, убито семь и равно пять лошадей. Противник силою до 300 человек начал обстреливать аул Кипы с трех сторон. Высланным двигающим 1 амбриганд пайки рассеяны в разных направлениях...

Askeri Raporların Türkçe çevirileri

8 Haziran – 11 Ağustos 1922

Haziran:

09.06 Sabah topçunun desteği ile Bibi-Şirin ve Mir-Karagöz kışlakarı işgal edildi. Aynı günü Rabat'ı aldık. Düşman direniş gösterdi. Öğeden sonra 2500 kişilik düşman çekilirken 217 ölü bıraktı. Biz 1 deve, 5 at, 9 eğer ve 1 patlayıcı (шашк) aldık.

Bizim kuvvetler: 12. Avcı Alayı, 2 tabur 5. Okçu Alayı, 1 süvari tuğayı.

Bizim kayıplar: 5. ve 12. avcı alayından 6 ölü, 23 yaralı.

11.06 9. Avcı Alayı tarafından Yukarı-Kokayta'nın doğu yerleri işgal edildi. Düşman dağıldı. 2 ölü, 2 yaralı bıraktı.

12.06 Ankabad'ı ele geçirdik. Ancak saat 15'te düşman kuzey ve güney taraftan taarruz etti, fakat saldırı püskürtüldü ve düşman güneye doğru çekildi.

15.06 Kolonumuz Baysun, Ankabad, Rabat'ta hücüm edip, Kafirun, Sarı-Kamış ve Puli-Hakian mevkilerini aldı. Düşman Tangi-Muş leresine geriletildi.

Düşman kayıpları: 200 ölü, 20 esir, 200 büyükbaş hayvan, 10000 ngiliz fişeği, besin ve başka ürünlerle yüklenen 19 deve, 5 subay çadırı vs.

Enver Paşa ve Batman Taksaba'nın basmacıları 2000 kişilik bir uvvetle Denau'da kaldılar.

17.06 sabah birinci süvari kolumuz Denau, Yurçi, Sarı-Assiya'yı ldı. Düşman savaşmadan doğuya çekildi. Düşman askerlerinin maneiyatının bozulmuş olduğu gözleniyor.

18.06 Sağ kolon Biş-Kent'i aldı. Düşman Kabadiyan'a çekildi. Bunla birlikte Baş-Timur geçidini aldık.

Düşman kayıpları: 12 ölü, 4 yaralı, 4 esir, 5 tüfek, 3 at, 143 fişek.

29.06 Çernyaev gemisi ile 7. alayın iki bölüğü Vahş'ın sol yakasına geçtik, bundan sonra Hatır-Hayat kışlağını aldık. Burada düşman 00 askerini kaybetti ve Can-Çeka kışlağında mevzilendi.

Temmuz

02.07 Karatag, Hissar, Çim-Kurgan, Hoca-Çakmak ve Regar savaş sonucunda alındı. Enver Paşa'nın kuvvetleri Ak-Meçet'e çekildi.

04.07 Çetin savaşlardan sonra Kurgan-Tepe alındı.

08.07 Basmacılar 500 kişilik bir kuvvetle İlyak kışlağına saldırdı.

12.07 Türba-Kala'da 700 kişilik basmacı grubu 5. Alayın taburuna saldırdı, ancak karşı ateşle geri atıldı ve güneydoğuya doğru çekildi.

13.07 Biz Sang-Tuda kışlağını aldık. Düşman 50 kişi kaybetti ve kuzey yönünde çekildi.

14.07 Düşman 1500 kişi takviye aldı ve Daniyar ve İbrahimbek komutasında Sang-Tuda'ya taaruz etti. Düşman 50 kişi kaybetti. Biz Duşanbe'yı aldık. Burada düşman 170 ölü verdi, 14 at aldık.

19.07 15. Süvarı Alayının iki bölüğü savaşarak Belcivan şehrini zaptetti. Düşman 600-700 kişi ile Kızıl-Su'nun doğu yakasına çekildi ve Hanabad kışlağında kaldı.

27.07 Sağ kolonumuz: saat 10'da 1500 kişilik düşman Hanabad'ın doğusunda toplandı. 3. bölüğümüz savaşa girdi. Savaş saat 19'a kadar devam etti, ancak düşman sökülemedi ve saat 20'de Hanabad'a doğru çekildi. Ama bölüğümüzün yarısı burada kaldı. Ateş açmamız sonucunda düşman Yavan kışlağına kaçtı.

29.07 Düşman doğuya çekildi ve biz Kök-Taş kışlağını aldık.

Ağustos

03.08 Birinici Tugayımız tarafından Kiik köyü alındı. Düşmanın bir kısmı dağlara, bir kısmı ise Dagan'a çekildi.

04.08 Balcuan ve Hovaling arasında olan Enver Paşa'nın önemli kuvvetlerine karşı 8. Tugayımız savaşa girdi. 3. bölüğümüz Abi-Dara kışlağında 500 kişilik düşmana hücum etti. Düşman çekilip kaçtı. Enver 100 usta savaşçı ile Birinci bölüğümüze saldırdı ve yendi. Ancak Üçüncü bölüğümüz hücuma kalktı ve bu savaşta Enver Paşa beş yara alıp öldürüldü. Bundan sonra düşman Enver Paşa'nın cesedini dahi alamadan dağlara doğru kaçtı. Enver'in giysisinin ceplerinde onun eşinden ve başka kadınlardan olan mektupları bulundu. Bunun yanı sıra revolver bulundu. Buradaki sakinlerin dediğine göre savaşta Davletman Bey da çok yara aldı ve 2 saat sonra öldü. Bizim kayıplar: 3 yaralı, 3 kayıp, 7 ölü, 5 at yaralı.

k: 13

Enver Paşa'nın Ölüm Haberi

Özbekistan Merkezi Devlet Arşivi (Fon 47, Sıra 1, Liste 35, Belge o. 343)

BELGE

Экстренный выпуск бухарского телеграфного агентства

Старая Бухара *16августа 1922года*

Полный репортаж бывшего

Смерть Международного авантюриста Энвера в работе Басмаческий и Хивинских добровольческих частей Красной Армии разгромлены главные силы басмачей.

В кровопролитном бою убит международный авантюрист организатор басмачей Энвер Паша получивший пять смертельных ран.

Да здравствует Бухарская Народная Советская Республика.

Да здравствует Российская и Бухарская Красная Армия.

Buhara Telgraf Ajansı - İvedi Haber

Eski Buhara *16 Ağustos 1922*

Basmacıların Tamamen Yenilgisi

Uluslararası macera Enver'in ölümü: Kızıl Ordu'nun şanlı askerlerinin Belcivan ve Havelliğ'deki faaliyeti sonucunda basmacıların asıl beyni yok edildi.

Hazırlık sırasında Basmacıların lideri, uluslararası macera Enver Paşa beş ölümcül yara alarak öldü.

Yaşasın Buhara Sovyet Cumhuriyeti!!!

Yaşasın Rusya ve Buhara Kızıl Ordusu!!!

Ek: 14

Afganistan'da Enver Paşa'nın ölümü üzerine 2 Eylül 1922 tarihinde yapılan dini törene ve matem ilanına Rusya'nın tepkisi

Tacikistan Komünist Partisi Arşivi
(Fon 31, Sıra 1, Dosya 310, sayfa 31)

Afganistan'ın gerici gruplarının Sovyet Rusya ve Orta Asya'ya karşı düşman hareketi devam etmektedir. Rusya'nın Afganistan'ın bağımsızlığını itiraf etmesine rağmen bu gericiler basmacıları ve Enver'in Orta Asya'ya karşı serüven planlarını teşvik etmektedir. Sovet'e karşı olan bu düşman hareketini aşağıdaki olgular ifade etmektedir: '18 Eylül 1922 tarihindeki 'Times' isimli İngiliz gazetesinin bildirdiğine göre, Afganistan hükümeti 2 Eylül tarihini Enver Paşa'nın yas günü ilan etti. Öleni anmak için emirler, bakanlar ve devlet memurları geldiler. Bunun yanı sıra Buhara emiri ve onun taraftarları vardı. Ancak halk, buna ilgisizlik gösterip, dükkânlarını açık bıraktı. Sovyet'in en büyük düşmanına Afganistan'ın gericilerinin gösterdiği bu saygı gereği öğrenildiğine göre, onlarca inek ve yüz civarında koyun kesilmiş; Sovyetli Rusya'ya ve Sovyetlerin 'Enverciliğe' karşı verdiği savaş kurbanlarına karşı son derece saygısızlık gösterisidir.

Архив Коммунистической партии Таджикистана
ф. 3I, оп. I, д. 3I0, л. 3I
На [illegible] других [illegible] продолжается проявление враждебных действий по отношению к Советской России и Средней Азии. Несмотря на то, что Россия первой из всех государств признала самостоятельность Афганистана, эти реакционеры всячески поддерживают бандитов и авантюристические планы Энвера в отношении Средней Азии. Об этих враждебных действиях афганских реакционеров по отношению к Советской России свидетельствуют следующие факты: По сообщению афганской газеты Аитлих " Пэйгам " от 18 сентября 1922 года" Афганское правительство объявило 2 сентября день траура по Энвер-паше. На пышном богослужении / джиназа/ присутствовали эмир и ряд министров, влиятельные чиновники. Участвовал там эмир бухарский и его приближенные. Население, однако, кроме равнодушия и злобы осталось открытым". Описание таких почестей, как отдано покойному в обычным утопическим, зарезано несколько десятков быков и около сотни баранов, к злобному врагу Советской власти, есть демонстрация крайнего недружелюбия к Советской России, тем мерами которые она применяла в борьбе с контрреволюцией.

Ek: 15

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI ATASE BAŞKANLIĞI ARŞİVİ

D: 109-A F: 20

CEMAL PAŞA'NIN IZVESTIA GAZETESİNDE YAYINLANAN MÜLAKATI

28 Haziran 1922

Izvetsia Gazetesi neşrediyor:

1- Enver Paşa'nın Şarki Buhara'daki hareketi hakkında malumatınız nelerden ibarettir?

C: Bu meseleyi izah için size biraz maziden bahsetmek isterim. Bin dokuz yüz yirmi bir senesi Temmuz'unda Ben Kâbil'de bulunuyordum. O zaman Enver Paşa'dan bir telgraf aldım. Benimle görüşmek üzere Buhara'ya gelmek istediğini söyleyerek benim de oraya gelmekliğimi rica ediyordu. Esasen o sırada da ben de Rus tarikiyle Avrupa'ya gitmek arzusunda bulunduğumdan Eylül'ün yirmisinde "Çarcovi"de (?) kendisiyle görüşebileceğimi telgrafla cevaben kendisine bildirdim. Fakat ben Eylül'ün yirmi beşinde Çarcovi'den geçer iken Enver Paşa'nın oraya geldiğini haber aldım ve doğruca Taşkent'e geçtim. Orada tesadüf ettiğim bir zat Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek maksadıyla Batum'da bulunduğunu, onun için benimle mukayyit ettiği sual-i mülakata gelemediğini bildirdi. Ben de teşrinievvelin on beşinde Moskova'ya muvassalat ettim. Bazı hususi işlerim için beş hafta kadar Moskova'da kaldım. Bu sırada Buhara'ya gelmiş olan Enver Paşa'dan bir telgraf aldım. Anadolu'ya geçmekten sarf-ı nazar ettiğini ve benimle görüşmek üzere Buhara'ya geldiğini ve benim Moskova'ya gittiğimi haber alması üzerine avdetime kadar Buhara'da bana intizar edeceğini bildiriyordu. Benimle görüşmek istediği hususat fevkalade

merakımı mucib olduğu için hemen Moskova'ya gelmesini ve şayet beni orada bulamaz ise Almanya'ya kadar beni takip etmesini telgrafla bildirdim. Moskova'dan Almanya'ya 1921 senesi teşrinisanisinin on yedinci günü hareket ettim. Hareketimden iki gün evvel hükümet mehafilinden aldığım malumatta Enver Paşa'nın birkaç arkadaşı ile beraber av bahanesiyle teşrinisaninin dokuzuncu günü Buhara'yı terk ettiği ve dört beş günden beri avdet etmediği ve nereye gittiğinin anlaşılamadığı bildiriliyordu. Büyük bir merak ve taaccüb içinde olduğum halde Moskova'yı terk ederek Almanya'ya gittim. İşte Enver Paşa'nın hareketi hakkında malumatım bundan ibarettir.

2- Bir ordu teşkil etmek üzere Basmacı çeteleri topladığını biliyor musunuz? Sizce Enver Paşa bu müfrezeleri ne maksad için toplamak istiyor?

C: Enver Paşa'nın ordu teşkili maksadı ile Basmacı çetelerini toplamış olduğu hakkında resmi ve hususi bir malumatım yoktur. Ağızdan ağza bana kadar gelen malumata bakılacak olursa Enver Paşa Şarki Buhara'daki Basmacı çetelerini başına toplayarak onlarla bir ordu teşkiline teşebbüs etmiş imiş. Fakat bu ordunun Şarki Buhara'da bir kıymet-i hakikiye-i askeriyesi var mıdır yok mudur? Buna dair hiçbir malumata malik değilim. Enver Paşa bu son avantürüne elbet bir maksad-ı hususi ile teşebbüs etmiş olacak. O maksat her neden ibaret ise işte onu istihsal için böyle bir ordu teşkiline lüzum görmüş olsa gerek.

S: Enver Paşa'nın bu hareketi Hive, Buhara ve Taşkent'te Sovyet Hükümeti'ni devirmek için bir teşebbüs değil mi?

C: Bu defa Moskova'ya avdette hükümet mehafilinden edindiğim malumata nazaran Enver Paşa Hive, Buhara ve bütün Türkistan Rusya Hükümeti tarafından kamilen tahliye edilmedikçe mücadeleden sarf-ı nazar etmeyeceğini Sovyet Hükümeti'ne bildirmiş imiş. Fakat benim bu hususa dair ayrıca hususi ve şahsi bir malumat-ı mevsukam mevcut değildir.

S: Enver Paşa hangi grup namına hareket ediyor?

C: Enver Paşa'nın bu teşebbüsü hiçbir Türk ve Müslüman siyasi grubu namına değildir. Sizi temin ederim ki Enver Paşa'nın bu hareketi sırf kendi şahsı namına ve münferittir.

S: Bu teşebbüsten evvel kendisiyle teşrik-i mesai eden arkadaşları ve bilhassa Cemal Paşa bu hareket hakkında ne düşünüyorlar?

C: Hiç tekzip edilemeyecek şahısları emin olarak beyan edebilirim ki Enver Paşa'nın arkadaşlarından hiçbiri bu hareketi tasvip etmiyor. Benim şahsıma gelince, bizzat Enver Paşa'ya yazdığım birkaç mektup ile kendisine bu hareketi münasip mütalaa etmediğimi bildirdim.

S: Enver Paşa'nın bu hareketi İngilizlerin teşvikatı neticesi olursa, Enver Paşa'nın İngilizlerin emperyalizminin aleti olduğunu zannediyor musunuz?

C: Enver Paşa'nın İngilizler tarafından iğfal edilerek Sovyet Hükümeti aleyhine sevk edilmiş olduğunu isbat edecek hiçbir deşifreye malik değilim. Fakat Enver Paşa'nın bu teşebbüsü müttehid Müslüman cephesinde bir nevi inkisar husule getirdiği için İngiliz emperyalizminin bundan azami surette istifade edebilmesi muhtemeldir.

S: Enver Paşa'nın bu hareketi Müslüman kitlelerinin halası değil, bilakis İngilizler tarafından esaretlerini temin ve yardım edebileceğini zan ediyor musunuz?

C: Birçok defalar birçok vesilelerle beyan ettim ki dünya yüzündeki Müslüman milletlerinin esaret-i siyasiyelerinin amili İngiliz emperyalizmidir. Eğer Müslüman kitleler esaretten kurtulmak istiyorlar ise derhal İngiliz siyaseti aleyhine bir kitle-i vahide halinde kıyam etmelidirler. İngiliz emperyalizminin müstenid olabileceği her bir hareket-i münferide bittabi Müslümanların mütemadi-i esaretlerini mucib olur. Bu vesileden de istifade ederek bütün Müslüman alemine bir defa daha beyan ederim ki; onun en büyük ve hatta yalnız düşmanı İngilizlerdir, onun istifade edebileceği en ufak bir teşebbüsten vazgeçen her Müslüman için bir farızadır.

S: Vusta-yı Asya'daki siyasetimizi tasvip ediyor musunuz?

C: Vusta-yı Asya'daki siyasetiniz, eski Çar Hükümeti'nin inhisar(?) siyaseti yerine yerli halkın her türlü hukuk-ı siyasiye ve içtimaiyesine sahip olmak esasını takip ettiği takdirde benim mazhar-ı takdirim olur. Buhara'da iki sene evvel vukua getirilmiş olan inkılab, orada Buhara'nın istiklal-i siyasi ve iradesine hiçbir suretle mani olmamak şartıyla alem-i İslam'ın mazhar-ı takrdiri olabilirdi. Fakat son zamanlarda bu inkılabın az çok müdahalat-ı hariciye ile düçar-ı teşvik olduğu görülmeğe başlayınca her tarafta hayli ....mucib olmuştu. Geçen gün resmi bir zat ile cereyan eden mükalememde ahiren bu hataların anlaşılarak her türlü su-i teffehhümatın azalmasına karar verildiğini anlamakla cidden çok memnun oldum. Mesela Buhara'da serbest ticarete

tamamen riayet olunduğu, Buhara tüccarının Rusya dâhilinde istediği tarzda ticaret edebilmelerine muhalefet edilmemesi, Buhara'nın ticaret-i hariciyesi için Rusya Sovyet Cumhuriyeti Ticaret Komiserliği'nin tavassutuna lüzum gösterilmesi gibi tedabir-i iktisadiye ile Buhara'da sol komitelerin ve kendilerine komünist namı veren birtakım avantüristlerin idare-i hükümetten ve yani Buhara'dan uzaklaştırılmaları bütün Buhara'lı vatandaşların idare-i memlekete siyaseten iştirak edebilmeleri için Buhara kanun-i esasisinin tadili vesaire gibi tedbir-i siyasiye Buhara'nın bütün alem-i İslamca pek ziyade ehemmiyetle telakki olunan istiklal-i tammının teminine doğru atılmış mühim hatveler olacağı için yalnız benim değil bütün İslam aleminin mucib-i maneviyesi olacak teşebbüsattan addolunabiliyorlar. Bahusus balada beyan ettiğim resmi zat aynı esasatın Hive ve Türkistan için de malum olduğunu bana söylemiş olduğundan maneviyetim bir kat daha artmıştır. Asya-yı Müslüman-ı ali kendisinin halas-ı kat'isini Sovyet Hükümeti ile dövüşülmekte bulur, fakat ümit ederim ki Sovyet Hükümeti de Asya-yı Müslüman aleminin kendisine göstereceği dostluğun kendisi için ne kadar hayırlı netayic temin edebileceğini takdir ederek bu dostluğu kazanmak ve her türlü tehlikeden masun bulundurmak için Müslümanları memnun edecek tedabire tevessülden bir ak hal-i kat'aya çıkar.

S: Enver Paşa'nın gerek siyasi ve gerek şahsi mevkii nedir?

C: Bilirsiniz ki Enver Paşa Harb-ı umumi esnasında Türkiye Hariciye Nazırı ve Umum Türkiye Orduları Başkumandanı idi. Bu sebeple bütün alem-i İslam kendisini tanır. Fakat son zamanlarda arkadaşlarının rey ve mütalaalarına muhalif olarak birtakım şahsi teşebbüslere kıyam etmiş olanlarla kendisinden iktiranını mucip olmuştur.

S: Hal-i hazırda sizin siyasi düşünceniz nedir?

C: Benim şimdiki halde hakkımda fevkalade muhabbet beslemekte olan Afgan Emiri hazretlerinin misafir-i hamisi olarak Kâbil'de bulunuyorum ve Afganistan'ın tensikat-ı askeriye ve idariyesi hususunda Emir müşarünileyhe muavenet ediyorum.

S: Ankara Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı vaziyetiniz nasıldır?

C: Müşarünileyh ile pek eskiden beri yekdiğerimizi kardeş gibi görürüz. Bu muhabbetimiz elyevm eski şekliyle devam ediyor ve her zaman yekdiğerimizle muhaberede bulunuyoruz.

Ek: 16

Hürriyet Kahramanı Enver Bey

Harbiye Nazırı Enver Paşa

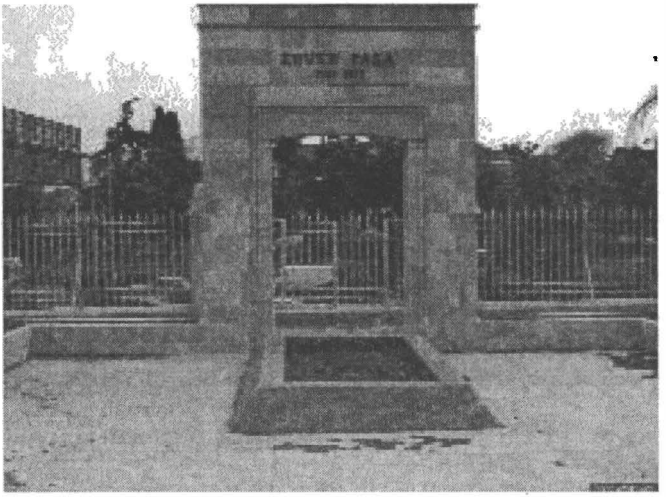

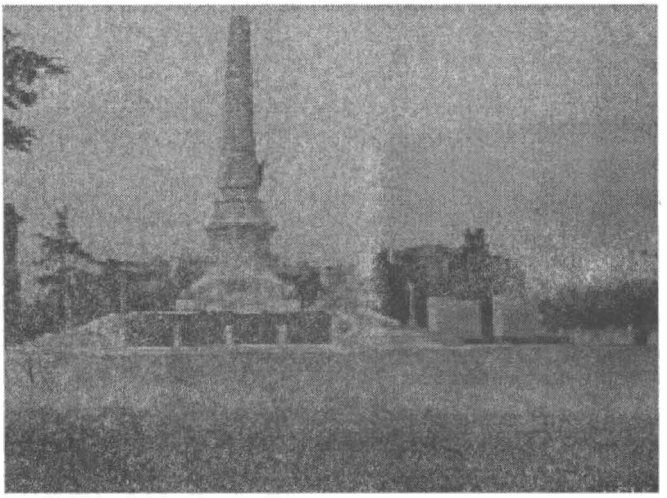

İstanbul'daki Hürriyet Anıtı

Ek: 17

Rusya'nın Orta Asya Bölgesindeki Egemenliği (Kaynak: Wikipedia)

Güncel Harita

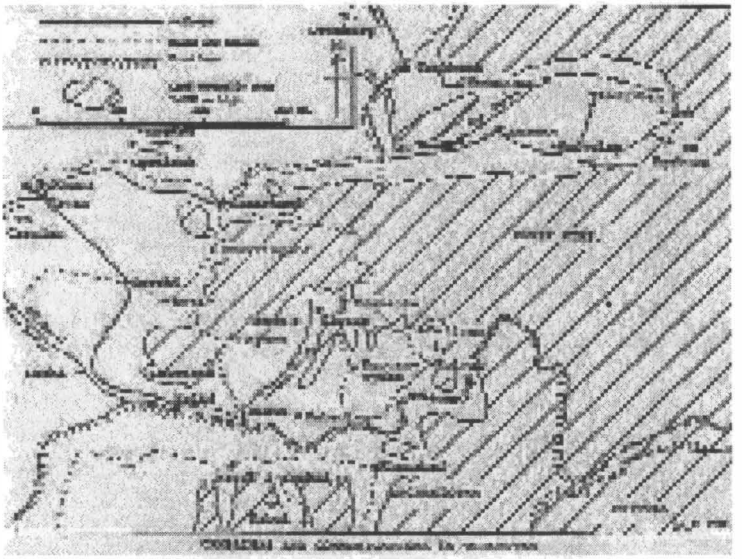

Enver Paşa'nın Komuta Ettiği Savaş ***Alanı***

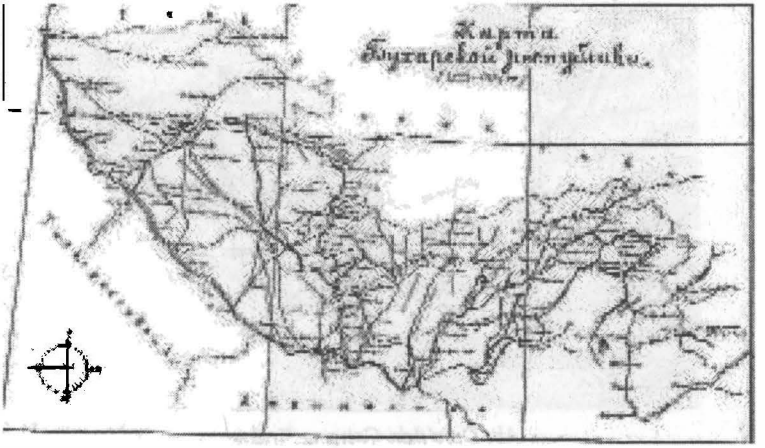

Kaynak: Tacikistan Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü

1920 Bölgedeki Devletler (Kaynak: Wikipedia)

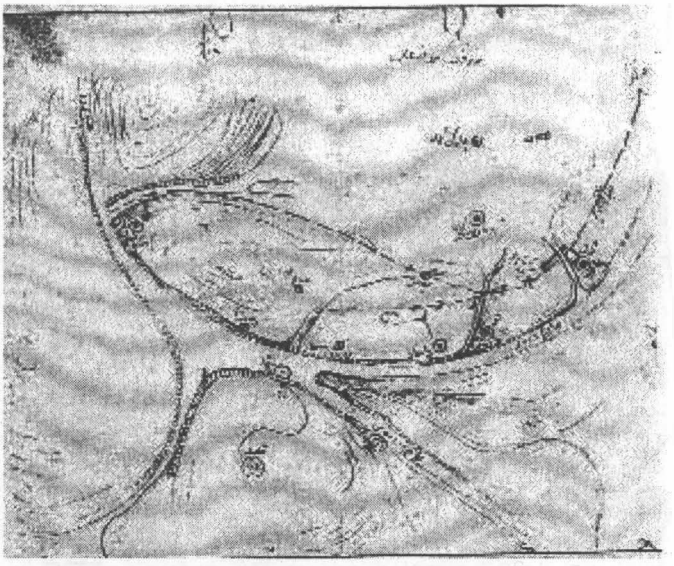

Abı Dere'deki Çatışma Krokisi

Kaynak: Sarıkli Basmacı - Nafiz Türker (Ed: Ali Bademci), İstanbul 2010

Enver Paşa'nın Komutasındaki Askeri Harekatın
Güncel Haritadaki Görünümü

1917 sonunda vuku bulan Sovyetler devriminden sonra Orta Asya'da ortaya çıkan savaş ve devrim ortamında, Türkistanlıların milli bağımsızlık için mücadele hareketi de bir dizi belirsizliğin egemen olduğu bir dönemde gelişti. Bu kitabın konusunu Orta Asya'da söz konusu devrimden sonra giderek gelişen çatışmalar süreci şekillendirmiştir: kitap söz konusu dönemdeki gelişmeler süreci içinde, 1921-1922 döneminde Basmacı hareketinin nasıl bir nitelik kazanmış olduğu ve Enver Paşa'nın Basmacı hareketine neden katılmış olduğunu saptamayı hedef almaktadır.

Türkistanlıların milli bağımsızlık mücadelesinin anılan dönemdeki devrimler süreci içinde nasıl bir gelişme gösterdiğinin anlaşılması gibi bir konunun çekiciliğine kapılmamak güçtür. Bu kitap bir bakıma belki de unutulmuş gibi görünen bir tarih kesitinin ve bu kesite ait öykülerin yeniden keşfi gibi bir anlam da taşıyabilir ve bu yönü ile daha ileri çalışmalar yapılmasını da çağrıştırabilir.

www.kitabevi.com.tr
online satış

ISBN 978-605-5397-67-8
9 786055 397678

KİTAP
SKB 0009426 VIA

KİTABEVİ